

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВИПУСК 13

ТОМ 1

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2021**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 1 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. Вип. 13. Т. 1. 304 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор

Відповідальні редактори:

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доцент

Прямухіна Н. В., д-р екон. наук, доцент

Барібін О. І., канд. техн. наук

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент

Оверчук В. А., д-р екон. наук, доцент

Гоцуляк Ю. В., канд. юрид. наук

Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор

Зарішняк І. М., канд. пед. наук, доцент

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 14 від «29» квітня 2021 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;
тел.: (0432) 50-89-37;
e-mail: lmmilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021
© Студентське наукове товариство, 2021

ЗМІСТ

Історія та міжнародні відносини

<i>Авраменко В. Ю.</i> Міжнародна організація франкофонія у просуванні іміджу Франції та реалізації політики «Soft Power»	6
<i>Бабій Д. В.</i> «Дефіцит лідерства» в контексті розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі	11
<i>Бельдій А. М.</i> Особливості співробітництва України з європейським союзом (ЄС) у сфері культури	16
<i>Берегута В. В.</i> Особливості дослідження епідемій у науці про міжнародні відносини	19
<i>Бондар Д.В.</i> Бренд Німеччини як інструмент зовнішньої політики.....	25
<i>Драчук Ю. О.</i> Мемуари активних учасниць громадсько-політичних рухів під час української національної революції 1917–1921 рр.	29
<i>Заболотний Є. Р.</i> Медіа-образ козацтва в працях українських та зарубіжних дослідників.....	34
<i>Касьян В.О.</i> Рівень гендерної диференціації у дітей Дніпро-донської бабинської культури	37
<i>Мусійук І.І.</i> Складові негативного образу Росії за кордоном.....	41
<i>Паламарчук Ю.Д.</i> Щодо сутності та актуальності принципів систем відносин Вестфальського типу	46
<i>Пережняк І. А.</i> Анархізм м. Бакуніна: ключові моменти та критика комунізму.....	52
<i>Пятіна Д. Д.</i> Фотографія, як засіб збереження історичної пам'яті.....	57
<i>Ракша Г. М.</i> Представництво жінок в парламенті: досвід Норвегії та України	62
<i>Рибак Д. А.</i> Символи бренду України	66
<i>Семеній А. О.</i> Образи героя та ворога у радянському українському кіно 1956–1967 рр.	72
<i>Сизонюк В. Є.</i> Проблематика питання дотримання прав жінок в державах арабського світу.....	76
<i>Слободянюк Д. Я.</i> Усна історія як джерело до вивчення голодомору і голокосту (на прикладі Буковини і Поділля).....	80
<i>Хаєцька О. В.</i> Роль Польщі у відносинах України та європейського союзу	86
<i>Черновол І. О.</i> Інформаційна безпека США: роз'єднанні штати Америки?.....	91
<i>Шевченко А. В.</i> Майбутнє стратегії «Глобальна Британія» у зовнішній політиці сполученого королівства в період постбрексіту	97
<i>Шкодич А. І.</i> Соціально-психологічний портрет українського сімейного мігранта в Німеччині	101
<i>Щербаков І. В.</i> Проблема забезпечення прав національних меншин та історичної пам'яті в україно-румунських відносинах.....	107
<i>Яворська О. В.</i> Складові іміджевої стратегії держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені	111

Право

<i>Буравська А. А.</i> Деякі проблеми правового забезпечення гарантій реалізації права на працю молоді	116
<i>Довгань Б. В.</i> Деякі проблеми правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи за трудовим законодавством	121
<i>Довгань Б. В.</i> Теоретико-правова характеристика інформаційних прав через призму прав четвертого покоління	126
<i>Драч Д. Л.</i> Соціальні детермінанти ефективності права	131
<i>Забейда Т. О. Присакар К. Є.</i> Право на справедливий судовий розгляд у аспекті розумних строків	134
<i>Зубицька І. В.</i> Щодо деяких питань забезпечення соціальної спрямованості засобів державного регулювання господарської діяльності.....	139
<i>Зубицька І. В.</i> Щодо деяких питань усунення проблеми подвійного оподаткування	143
<i>Товстун Н. М.</i> Електронні докази як окремий вид засобів доказування в цивільному процесі.....	147
<i>Чепис І. В.</i> Особливості правового регулювання спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах	151

Філологія

<i>Гамора А. В.</i> Проблеми гендерної рівності в політичній сфері: робота мережевих регіональних медіа під час передвиборчої кампанії 2020 року.....	156
<i>Данилюк М. С.</i> Особливості відтворення мови австралійських періодичних видань українською мовою.....	162
<i>Кобчук Є. Є.</i> Функційні особливості питальних речень у політичному дискурсі.....	166
<i>Оришук В. С.</i> Лексичні неологізми медіасфери в сучасних англійській та українській мовах: структурний та семантичний аспекти	170
<i>Писаренко Б. Л.</i> Важливість технології «GPT-3» для сучасного та майбутнього мовознавства.....	175
<i>Поліщук А. Д.</i> Становлення, різновиди та функціонування теорії інтертекстуальності в концепції міждискурсного діалогу	179
<i>Савчук І. С.</i> Типологія ефективності та прийомів укладання заголовків у сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі (на матеріалі видання «National Geographic»).....	183
<i>Свідницька І. В.</i> Соціально-комунікативні технології в умовах інформаційно-психологічних війн (на прикладі TikTok)	187
<i>Ходанович А. Є.</i> Комунікативно-прагматичні складники англійськомовного рекламного слогану (на матеріалі реклами косметичних засобів і парфумерії)	192
<i>Янчук О. С.</i> Статус фразових дієслів у сучасній лінгвістичній парадигмі англійської мови.....	197
<i>Яровая С. М.</i> Способи творення оказіоналізмів у «новомові» Дж. Орвелла за романом «1984»	200

Економічні науки

<i>Вінніченко А.А.</i> Оцінка ймовірності банкрутства підприємства на прикладі ПрАТ «Оболонь».....	205
<i>Елсукова Ю. А.</i> Влияние религии на экономическое развитие стран	209
<i>Желубовская Г. Ю., Ксендзова В. В.</i> Оценка инвестиционной привлекательности республики Беларусь и пути ее повышения	213
<i>Землякова О. Д.</i> Застосування інструментів інтернет-маркетингу на ринку послуг	216
<i>Калько І. Р.</i> Попередження торгівлі людьми в контексті безпековості ринку праці	220
<i>Рогова В. В.</i> Особенности развития электронной торговли в мировой экономике и в республике Беларусь.....	226

Природничі та технічні науки

<i>Бевз Д. В.</i> Лінійна алгебра і її застосування при розв'язанні задач прикладного спрямування.....	231
<i>Бойко Ю. В.</i> Соціальні мережі як зброя та інструмент впливу в умовах інформаційної війни.....	235
<i>Бондурівська Л. Ю.</i> Особливості креолізації службового документа.....	239
<i>Булала Є. І.</i> Клієнт-серверний додаток електронного документообігу з інтегрованою системою оповіщення (для державних судових організацій).....	243
<i>Глуха М. А.</i> Актуальні тенденції розвитку інформаційно-комунікативного простору бібліотеки.....	248
<i>Гуленко Н. В.</i> Моніторинг стану інформаційної безпеки сегментів корпоративних мереж сучасного бізнесу	252
<i>Дзись А. В.</i> Особливості глікозилювання білків у хворих на діабет	256
<i>Коломієць М. В.</i> Система віддаленого управління робототехнікою з модульним типом поведінки на платформі Webots.....	261
<i>Кухар А. В., Свірська В. О.</i> Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як фактор розвитку підприємства	267
<i>Малова Т. І.</i> Аскаридоз: причини, симптоми, профілактика і лікування у дітей.....	271
<i>Мамалига Н. Є.</i> Система керування базами даних в сучасних умовах ІТ-індустрії	275
<i>Мельник М. А.</i> Математична модель застосування вищої математики у процесі підготовки фахівців у сферах медицини та біології	280
<i>Микуцька І. В.</i> Дослідження SOD1 опосередкованого механізму надходження глюкози в еритроцити.....	284
<i>Сеник І. О.</i> Розробка органайзеру to-do-list	290
<i>Ставицький І. О.</i> Розробка сервісу розпізнання мовлення Bambusa	294

Педагогіка

<i>Мищенко А. О.</i> Опитування студентів як інструмент забезпечення якості освіти	298
--	-----

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327

«МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФРАНКОФОНІЯ У ПРОСУВАННІ ІМІДЖУ ФРАНЦІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ «SOFT POWER»

В. Ю. Авраменко, М. І. Прихненко

Анотація. Міжнародна організація Франкофонія (МОФ) є союзом франкомовних держав, головна мета якої полягає в захисті статусу французької мови на планеті, просуванні ідеї миру і демократії, об'єднанні економічного і торгового простору усього франкофонного світу. Франція, як держава, що грає провідну роль у цій міжнародній організації, очевидно, використовує її як інструмент формування французького іміджу на міжнародній арені, професійно імплементуючи її у політику «soft power». У імплементації політики «soft power» Франція також зосередила увагу на МОФ, тому що ця організація може виступати у ролі інструмента, завдяки якому ця держава займається популяризацією свого іміджу на міжнародній арені.

Ключові слова: Франція, Міжнародна організація Франкофонія, «soft power», імідж.

«Soft power» – один з найоптимальніших та найвигідніших шляхів ведення та побудови відносин Франції з зовнішнім світом на даному етапі. Французька мова є гордістю для Франції, вона є одним з тих факторів, які допомогли Франції зарекомендувати себе як надійного партнера та державу з позитивним іміджем, адже французька вважається мовою такого витонченого та стародавнього слова як «дипломатія». Ще з середини 13 століття французьку мову почали використовувати як міжнародну, і до Першої світової війни вона залишалась єдиною офіційно визнаною мовою на міжнародній арені. Не варто стверджувати, що французька зберегла такий ж авторитет, який вона мала раніше, адже на даний момент поряд з нею стоять багато інших «конкурентних» мов, однією з яких є, насамперед, англійська. На сьогодні французи продовжують поширювати рідну мову і досить-таки вдало, зважаючи на кількість мов, які є широко використовуваними у світі. Наприклад, французька мова є офіційною мовою в Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу, офіційно визнана в 29 державах світу [1].

Метою статті є визначення та аналіз ролі Міжнародної організації Франкофонії в контексті французької політики «soft power», що виступає елементом імплементації цього зовнішньополітичного курсу задля популяризації іміджу Франції.

Відповідно до аналізу фактом є те, що Франція використовує свою провідну позицію у МОФ задля формування французького іміджу на міжнародній арені і використовує дану організацію як елемент політики «soft power».

Формування іміджу Франції на міжнародній арені значною мірою залежить від діяльності багатьох французьких інституцій. Вони беруть на себе важку роль: формування та поширення позитивного іміджу Франції. Через свою діяльність вони співпрацюють з низкою інших держав, у результаті чого, наприклад, розміщують філії своїх інституцій у іноземних державах, що призводить до розширення культурної мережі Франції. До просування мови як національної гордості Франція відноситься серйозно, розглядаючи її як важливий елемент стратегічного розвитку.

Франція активно розвиває та формує свої зовнішні культурні інституції, які відіграють вагомий роль у тому, щоб поширювати інформацію про Францію, її культуру, її мову за кордоном, задля формування позитивного французького іміджу на міжнародній арені, і Міжнародна організація Франкофонія є одним з елементів такої масштабної стратегії.

І ось поєднання діяльності Міжнародної організації Франкофонії та культурної дипломатії приводять до формування іміджу Франції. Франкофонія є невід'ємним інструментом для формування міжнародного іміджу. Франкофонія – міжнародна організація співпраці франкомовних держав світу, що об'єднує 88 держав. Французька

Республіка на 80 % фінансує бюджет даної організації. Франкофонія є досить політизованою структурою і яскравим підтвердженням того, що культура – це політика. Згідно Бейрутської декларації 2002 року (дев'ятий саміт глав держав та урядів-держав, що використовують французьку мову у загальному використанні), найважливіший принцип діяльності Франкофонії – «діалог культур» – був оголошений в якості головного чинника встановлення миру і боротьби з тероризмом, і перетворився, таким чином, в політичний принцип. Зокрема, глави держав і урядів заявили: «Ми переконані, що діалог культур становить необхідну умову в пошуку мирних рішень і дозволяє боротися проти нетерпимості та екстремізму» [2; 5].

На даний момент Міжнародна організація Франкофонія (МОФ) – це політичне об'єднання 88 держав світу, яке сприяє розвитку і зміцненню багатосторонніх відносин між урядами в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах. Важливим фактом є те, що саме на основі французької мови було створено цю всесвітньо відому Міжнародну організацію Франкофонії. Унікальність Міжнародної організації Франкофонії серед інших міжнародних організацій полягає у тому, що вона займається поширення тільки французької мови та культури. Тобто на першому і єдиному місці в неї стоїть популяризація французької мови на міжнародній арені. Як відомо, це потужний інституційний механізм, присвячений просуванню французької мови та реалізації політичного, освітнього, економічного і культурного співробітництва в рамках 88 держав і урядів. Важливим фактом є те, що існування даної організації не можливе без участі Франції, щонайбільше це можна аргументувати тим, що Французька Республіка фінансує її на 80 % [3].

Структура Міжнародної організації Франкофонії є доволі багатогалузевою, що і показує її глобальні масштаби на міжнародній арені. Завдяки організованій та структурованій роботі усіх установ, ця організація вже протягом 50 років продовжує активні діяльність у зовнішньому світі. Її структура складається з :

- Генеральний секретаріат (термін роботи голови – 4 роки; діє під керівництвом трьох основних інституцій франкомовної громади: Саміту, Конференції міністрів та Постійної ради, окрім того, що він очолює Раду, він виконує функції секретаря трьох установ та звітує перед Самітом; відповідає за організацію багатосторонньої співпраці в рамках Франкофонії та забезпечує узгодження програм та діяльності всіх діючих агентств).

- Міністерські конференції (об'єднують міністрів закордонних справ або міністрів, відповідальних за франкомовні справи держав-членів; учасники Конференції планують проведення Саміту, забезпечують виконання рішень, прийнятих під час заходу, та ініціюють будь-які рішення, що впливають з цього; складається з усіх членів Саміту; опрацьовують фінансові звіти та вивчають кошториси бюджету).

- Конференція міністрів освіти франкомовних держав (найстаріша офіційна установа Міжнародної організації Франкофонії; метою є заохочення співпраці та координації у сфері освітньої політики і проведення конференції на високому рівні щодо майбутнього цієї ключової сфери).

- Конференція міністрів молоді та спорту (створює умови, які сприятимуть соціальному та професійному розвитку молоді шляхом створення соціально-освітніх структур та перетворення спорту як складової безперервної освіти та соціального розвитку; відповідає за франкомовні ігри (Jeux de la Francophonie), ініціативу, зроблених на саміті в Квебеку; було створено міжнародний комітет (Comit international des Jeux de la Francophonie), який відповідає за організацію Ігор кожні чотири роки).

- Галузеві конференції міністрів (обговорення різних напрямків багатосторонньої співпраці Франкофонії; ці спеціальні конференції плануються Самітами з метою розробки планів дій у конкретних секторах, що відображають стурбованість членів організації).

- Постійна рада Франкофонії (відповідає за планування самітів; складається з особистих представників, глав держав чи урядів, які беруть участь у Саміті; забезпечує виконання рішень, прийнятих Конференцією міністрів, і виступає в ролі координатора та

посередника стосовно політичних, економічних та співробітницьких складових інституцій Франкофонії).

- Парламентська асамблея франкофонії (має консультативний статус; основні напрямки діяльності включають розвиток співпраці між державами-членами та зміцнення солідарності, демократії та прав людини; проходять у формі місій з моніторингу виборів, парламентських семінарів та стажувань).

- Агентство франкофонії (єдиний міжурядовий орган організації, є головним діючим органом, відповідальним за програми культурного, наукового, технічного, економічного та правового співробітництва; форум для обміну та співпраці між державами-членами та урядами, низкою багатосторонніх та регіональних організацій співпраці та міжнародними НУО; підтримує політику держав-членів у галузі освіти, викладання, технічного та професійного навчання та заохочує використання нових комунікаційних технологій; підтримує держави-члени в їх зусиллях щодо встановлення демократії, розвитку, прогресу та економічного прогресу. Агентство співпрацює з різними міжнародними та регіональними організаціями на основі визнаних принципів та багатосторонніх форм співпраці) [6].

До того ж Міжнародна організація Франкофонія має додаткові установи, які мають офіційний мандат влади Франкофонії на проведення багатосторонньої співпраці у конкретних сферах. До них входять:

- Університетське агентство Франкофонії;
- TV 5;
- Університет Сенгор в Олександрії ;
- Асоціація мерів та чиновників частково або повністю франкомовних міст столиці та мегаполісів.

Робота Міжнародної організації Франкофонії зосереджена на чотирьох основних сферах:

- пропагування французької мови, її статусу та її значення у світі;
- сприяння використанню французької мови на дипломатичних аренах впливу;
- якісна освіта з французької мови та викладання французької мови як іноземної;

У 2020 році Франкофонія святкувала 50-ти річчя свого існування, і вона зробила та робить неабиякий внесок для формування іміджу Франції. Завдяки грамотній політиці, Франції вдалось об'єднати навколо себе не тільки колишні колонії, а й держави, які не мають ніякого відношення до французької мови. За допомоги Міжнародної організації Франкофонії Франція разом з Бельгією, Канадою та Швейцарією надає допомогу державам Африки. Також завдяки Міжнародній організації Франкофонії Франція зміцнює торгові, економічні та політичні зв'язки з державами Європи [7].

Безумовно, для того, щоб зберігати, підтверджувати та поширювати свій позитивний імідж, Франції потрібно взаємодіяти не тільки з європейськими чи великими державами світу, а й інтегрувати свої сили до слабших держав. У цьому випадку найкращим варіантом для Франції є допомога та співробітництво з її колишніми колоніями (здебільшого це африканські держави). Увага Франції до Африканського континенту також пояснюється її економічними і стратегічними інтересами: запаси таких корисних копалин, як нафта і уран, в Сахарі і Сахеле досі представляють особливу цінність для Французької Республіки. І цей не менш важливий вектор зовнішньої політики Франції безпосередньо інтегрується у Міжнародну організацію Франкофонія. Так як важливим для Франції є підтримання дружніх відносин з державами Африки, то у рамках Міжнародної організації Франкофонії їй вдається це найкраще та найплідніше, тому велика кількість африканських держав є членами Міжнародної організації Франкофонії. Наприклад, Франція підтримує програму Міжнародної організації франкофонії «ELAN» для національних мов в африканських школах. Ця програма спрямована на поліпшення якості навчання шляхом поступового переходу від викладання на національних мовах до викладання французькою

мовою. ELAN-Afrique символізує оновлену політику просування французької мови, яка розглядає багатомовність як перевагу [8].

Франція активно працює над розвитком Франкофонії. Починаючи з 20 березня 2018 року, коли президент Франції представив «Комплексний план сприяння розвитку французької мови та багатомовності у всьому світі», основна увага приділяється французькій мові та Міжнародній організації Франкофонії. «Франкофонія» виступає як форум для освітнього, політичного та економічного співробітництва та надає важливу підтримку для забезпечення французької мови як міжнародної. Франція є провідним співробітником агентств МОФ, підкреслюючи свою роль як пріоритетний механізм дій [9; 10].

На практиці Міжнародна організація Франкофонія імплементує низку заходів, які проходять у багатьох державах світу, а особливо франкомовних. Слід навести приклад нещодавньої події, до якої МОФ кожного року наполегливо готується. 20 березня 2021 року відбулось святкування Міжнародного дня Франкофонії. Цього року цей день мав тему «Франкомовні жінки, стійкі жінки», в знак вшанування всіх жінок 88 держав та урядів Франкофонії, які щодня борються, особливо під час цієї безпрецедентної кризи в галузі охорони здоров'я. Також велика кількість і європейських держав задіяна у цьому святі, що демонструє актуальність даної організації, та, внаслідок чого, Франція імплементує свою вдалу політику «soft power». Наприклад, в рамках Організації Об'єднаних Націй представництва МОФ у Нью-Йорку та Женеві брали участь у кількох заходах з нагоди святкування французької мови. Був організований віртуальний концерт «Voyage en francophonie» французьким ліцеєм у Нью-Йорку на честь жінок-артисток, а у Брюсселі представництво МОФ при Європейському Союзі брало участь у круглому столі з питань Франкофонії. До того ж у Центральній та Східній Європі представництво МОФ підтримало проведення письмового марафону та конференції з питань відродження ідентичності в Європі в Болгарії та в Сербії [11; 12].

Франція уміло використовує «soft power» у співробітництві з Україною, і французька мова, культура виступають факторами «soft power», які впливають на імплементацию різних французьких культурних інституцій на території України, що виступають елементами «soft power». До таких установ відносяться, наприклад, МОФ, Французький Інститут, Альянс Француз, Кампус Француз.

Україна приймає безпосередню участь у Міжнародній організації Франкофонія. Держава не є членом МОФ, але у 2006 році Україна стала спостерігачем у Міжнародній організації Франкофонії під час XI Саміту МОФ 28–29 вересня 2006 року у Бухаресті. У рамках культурно-освітньої діяльності МОФ слід також виділити функціонування Міжнародної федерації викладачів французької мови, що нараховує понад 70 000 педагогів, що входять до 165 асоціацій; діяльність мережі цифрових кампусів, що нараховує 29 відділень та 11 інформаційних центрів, з яких 6 розміщені в Україні [13].

21 березня 2018 року міністр закордонних справ України Павло Клімкін та міністр освіти і науки України Лілія Гриневич оголосили про проведення Року французької мови в Україні. Це сталося в рамках Тижня французької мови та франкофонії в присутності 15-ти послів країн, які мають статус члена або асоційованого члена в Міжнародній організації Франкофонії (МОФ). З вересня 2018 до серпня 2019 року Україна спільно з партнерами з франкомовних держав здійснила кілька сотень проєктів і заходів, присвячених французькій мові, які проходили по всій країні і представляли такі різноманітні галузі, як культура, освіта, спорт і економіка. Ці заходи проходили у форматі фестивалів, спектаклів, семінарів, форумів, концертів, конференцій, конкурсів та безлічі інших заходів. Основними цілями даних проєктів є підвищення інтересу до французької мови та цінностей, носієм яких є франкофонія; поширення іміджу французької; підтримка ініціативності та активізація співпраці; розвиток відкритості зовнішньому світу, зокрема, шляхом розширення співробітництва з вищими і середніми навчальними закладами франкомовних держав [14].

Суттєвим є той факт, що МОФ підтримує Україну у контексті агресивних дій Російської Федерації. Вона засуджує будь – яке порушення територіальної цілісності та

суверенітету України, будь – які прояви зовнішнього втручання, спрямовані на підрих територіальної цілісності і суверенітету України та дестабілізацію ситуації в державі та не визнає референдум 2014 року у Автономній Республіці Крим.

На даний момент опрацьовується можливість участі України у програмі «Французька мова у дипломатичному та міжнародному житті», яка передбачає вивчення французької мови українськими держслужбовцями, які працюють або планують працювати у сфері міжнародних відносин. Передбачається, що цією програмою, яка розрахована на 4 роки, буде охоплено близько 100 українських держслужбовців, 5-та частина з яких – дипломати. Так, наприклад, у Старсбурзі вже функціонує дана програма, під час якої студенти вивчають французьку мову в галузі дипломатії. Її зміст тісно пов'язаний з культурним та інституційним життям міста Страсбург. Студенти набувають спеціальних лінгвістичних та соціокультурних навичок, а також знань про європейські інституції та відносини, пов'язані з ними. Викладання мови зосереджується на галузях міжнародних відносин, міжнародного права та політичних наук. Також освітні заходи доповнюються культурними заходами, наприклад, екскурсії європейськими установами [13; 15].

Отже, поширення та закріплення мови в світі є основною задачею Міжнародної організації Франкофонія. Звичайно, французьке керівництво завжди розглядало та продовжує розглядати культурний і мовний вплив як фактор, який впливає на посилення політичного впливу Франції на міжнародній арені. Міжнародна організація Франкофонія використовується Францією для підтримки високого статусу французької мови на міжнародній арені, але перш за все Франція використовує цю мовну політику для посилення свого впливу в світі. Завдяки Міжнародній організації Франкофонія французька мова – мова, яка використовується в багатьох міжнародних організаціях в Європі та Африці. Вона також визнана мовою «кохання та романтики». Тобто ось ці здобутки є одними з складових, які формують імідж Франції на міжнародній арені. Визнання та повага іноземними державами французької мови вже є позитивним фактором до формування іміджу Франції.

Активно імплементуючи політику «soft power» на міжнародній арені Франція зуміла коректно використовувати Міжнародну організацію Франкофонія як елемент своєї зовнішньої стратегії. Цей елемент, яким виступає МОФ, надає спроможність Франції поширювати, насамперед, французьку мову у життя інших держав. Завдяки ній Франції вдається розширювати багатосторонні відносини як з європейськими державами, та і навіть з колишніми колоніями на Африканському континенті, що допомагає їй залишатись впливовим гравцем в Африці. З урахуванням того, що МОФ займає не останнє місце серед інших організацій на міжнародній арені, а також будучи головною державою-членом у цій структурі, Франція формує свій імідж як держави «відповідальної, демократичної та новаторської».

Аннотация. Международная организация Франкофония (МОФ) является союзом франкоязычных государств, главная цель которого состоит в защите статуса французского языка на планете, продвижении идеи мира и демократии, объединении экономического и торгового пространства всего франкофонного мира. Франция, как государство, играет ведущую роль в этой международной организации, очевидно, использует ее как инструмент формирования французского имиджа на международной арене, профессионально имплементируя ее в политику «soft power». В имплементации политики «soft power» Франция также сосредоточила внимание на МОФ, потому что эта организация может выступать в качестве инструмента, благодаря которому это государство занимается популяризацией своего имиджа на международной арене.

Ключевые слова: Франция, Международная организация Франкофония, «soft power», имидж.

Abstract. The International Organization of Francophonie (OIF) is an alliance of francophone states whose main goal is to protect the status of the French language on the planet, promote the idea of peace and democracy, unite the economic and commercial space of the entire francophone world. France, as a state, which plays a leading role in this international organization, obviously, uses it as a tool for shaping the French image in the international arena, professionally implementing it in the “soft power” policy. In the implementation of the soft power policy, France also focused on the OIF, because this organization can act as an instrument through which this state is engaged in popularizing its image in the international arena.

Key words: France, International Organization Francophonie, «soft power», image

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко В. Імідж сучасної Франції як елемент «Soft Power» держави на міжнародній арені. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Том 1 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020, Вип. 12. Т.1. С. 6–11.
2. Малиновська Н. Франкофонія як інтеграційний процес зовнішньої політики Франції (на прикладі африканських країн). *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2017. № 1. С. 22–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvckrc_2017_1_5.
3. Митькіна О. Франкофонія в інституційній системі Франції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. Вип. 24. С. 195–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2015_24_14.
4. Хапилина Е. В. Роль франкофонії в умовах глобалізації. *Вестник РУДН, серія «Вопросы образования: языки и специальность»*, 2009, № 2.
5. United Nations Human Rights. Beirut Declaration. Ninth Summit of Heads of State and Government of countries using French as a common language: Beirut, 18, 19 and 20 October 2002. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/RuleOfLaw/CompilationDemocracy/Pages/BeirutDeclaration.aspx>.
6. Organisation internationale de la francophonie. URL: <https://www.francophonie.org/>.
7. The Conversation. On its 50th anniversary, the Francophonie can find new purpose despite mixed legacy. URL: <https://theconversation.com/on-its-50th-anniversary-the-francophonie-can-find-new-purpose-despite-mixed-legacy-133568>.
8. ELAN. Ecole et langues nationales en Afrique. URL: <http://www.elan-afrique.org/english>.
9. France in the United States. Embassy of France in Washington. Official speeches and statements. March 23, 2018. URL: <https://fr.franceintheus.org/spip.php?article8563>.
10. Campus France. Emmanuel Macron's ambition for the French language and multilingualism. URL: <https://www.campusfrance.org/en/emmanuel-macron-s-ambition-for-the-french-language-and-multilingualism/>.
11. À noter à l'agenda les invitations et ordre du jour détaillé parviendront ultérieurement Le droit international pour la protection du patrimoine culturel contre le trafic illicite : présentation, enjeux et mise en œuvre effective Jeudi 26 mai 2016, 09h30-12h30 Salle de Conférence 8, ONU Ouvert à tous les détenteurs d'un badge ONU. En français, sans service d'interprétation Une initiative du Groupe des Ambassadeurs francophones de New York avec l'Organisation Internationale de la Francophonie (OIF), l'UNESCO et les Missions permanentes de la France et de la Tunisie auprès des Nations Unies. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Save_the_dateManifestaion_francophone_Patrimoine_culture_01.pdf.
12. Organization Internstional de LA Francophonie. URL: <https://www.francophonie.org/index.php/le-20-mars-loif-et-dans-ses-representations-exterieures-1700>.
13. Міністерство закордонних справ України. Міжнародна організація Франкофонії (МОФ). 2012 МЗС України. URL: <http://old.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/iof>.
14. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. Рік французької мови в Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2535363-rik-francuzkoi-v-ukraini-popularizacia-movi-i-novi-mozlivosti-dla-ii-vivcenna.html>.
15. Alliance Frances. Strasburg. Europe. French for diplomacy. URL: <http://www.afstrasbourg.eu/en/nos-cours/french-for-diplomacy>.

УДК 327

«ДЕФІЦИТ ЛІДЕРСТВА» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Д. В. Бабій, М. І. Прихненко

Анотація. Робота присвячена проблематиці кризи дефіциту лідерства в Європі, яку можна спостерігати останні декілька років. В межах даної проблематики автором було розглянуто загалом таке явище як дефіцит лідерства, проблему застарілості ідеологічного підґрунтя організації, як похідної від вище зазначеної проблеми в сучасній Європі. А також було проаналізовано та охарактеризовано основні фактори та прояви кризи лідерства в межах Європейського проекту.

Ключові слова: лідерство, дефіцит лідерства, Європа.

За останній період помітні складнощі у пошуку спільних рішень та позицій щодо вирішення тих чи інших питань в Європейському Союзі. Зниження загального рівня довіри вплинуло на політику в цілому і тим самим обмежило можливість приймати рішення з

питань формування політики. Дефіцит лідерства виходить далеко за межі, тим самим створюючи ситуативну «загрозу базовим структурам чи фундаментальним цінностям та нормам», адже окрім загрози європейському економічному і валютному союзу, це досить сильно впливає на здатність європейських держав, лідерів та інститутів вирішувати питання нагального характеру для європейського регіону з чітким та зрозумілим підходом. Питання дефіциту лідерства може перерости в питання глибокої інституціональної кризи у разі не вирішення цієї проблеми, адже розпочавшись спочатку в сфері економічної кризи, надалі це переростає до зменшення ролі «символічних рамок, що легітимізують соціально-політичний порядок ЄС».

Загалом, Робер Шуман, Жан Моне, Жозеф Беш, Поль-Анрі Спаак – лідери, які свого часу змогли не просто розробити та розвинути структуру сучасного Європейського Союзу, а наділити її ідейною та змістовною складовою, що і зробило цей проект успішним. Питання BREXITу, міграційна криза, питання місця і ролі окремих держав в Спільноті, популістські настрої особистостей та держав, пріоритет національних стратегій над колективним інтересом — це все прояви ідейно-ідеологічної кризи останніх шістдесяти років існування організації.

Вказана проблематика зацікавила дослідників ще в 2013 році. Тоді у наукових колах розпочалися жваві дискусії щодо кризи європейської ідентичності. З'явилася необхідність переосмислення не лише змістовного наповнення політичного життя Спільноти, а також переосмислення «опор» функціонування ЄС [3]. Мервін Кінг у роботі «Яка Європа є новою?» зауважив те, що необхідно чітко розуміти різницю між «спільною» та «єдиною» політикою в межах Союзу і те, що «спільність інтересів» не може мати довгострокового впливу для розвитку Організації [9]. Надалі, Стефеном Жабо було запропоновано ідею дефіциту лідерства в Європі як первинної причини кризи, що існує сьогодні. Відкритим же залишається питання чи дійсно існує цей дефіцит і в чому він проявляється.

Методологічно дослідження базується на системному підході і методі структурно-функціонального аналізу, які дозволяють розглянути явище, що вивчається, у якості системи інтегрованих і пов'язаних елементів, а також методах індукції та дедукції.

Мета роботи визначення місця та ролі дефіциту лідерства в контексті розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі.

Гері Юкл стверджував, що лідерство в межах ієрархічної структури можна розділити на три типи відповідно до поставлених завдань: ситуативне лідерство окремої особи чи держави в разі необхідності досягнення зазначеної мети; колективне лідерство в разі необхідності впровадження колективних завдань; та трансформаційне лідерство яке орієнтоване на впровадження змін та реформ [10, с. 5]. Для нас найцікавішими є два останні типи через те, що саме вони мають безпосередній вплив на стратегічний розвиток інтеграційних об'єднань.

Наразі в Європі чітко відстежується дефіцит лідерства, що являє собою відсутність «нових» осіб або груп осіб, держав чи груп держав, котрі змогли б переглянути ціннісну систему ЄС та переосмислити основні імперативи, що були закладені в організацію на момент її створення. Лідери ж сучасного ЄС мають дещо інші погляди та сприйняття європейських цінностей, які характеризуються здебільшого пріоритетністю національних, навіть особистісних інтересів, на відміну від тих, хто був біля витоків формування Союзу [4].

Варто відзначити, що відсутність конкретного довгострокового бачення подальшого розвитку будь-якої структури призводить до декількох важливих наслідків: по-перше, це стагнація загального розвитку; по-друге, поява тригерних зон в діяльності структури; по-третє, це дестабілізація підсистеми, системи або регіону в якому функціонує структура.

В межах Європейського Союзу ці проблеми можна проілюструвати декількома ключовими сюжетами: послаблення ролі Франції та Німеччини у процесах діяльності Союзу; проблема BREXITу і криза ідеї економічної інтеграції як основи зародження ЄС. Європейський Союз зіштовхнувся із рядом викликів: фінансова, міграційна, економічна кризи. Союз розвивається таким чином, що це говорить про кризу інтеграційного проекту та кризу європейської свідомості на додачу до питання дефіциту лідерства [1].

Для успішної інтеграції, розвитку Європейського Проекту та досягнення високого політичного рівня необхідна підтримка громадян, проте надалі вона все більше знижується, а також активна та оновлена залученість лідерів та інституцій європейського. Як тільки Союз зіштовхується з певними проблемами, викликами, то очікується, що всі згуртовано протидіятимуть цьому. Але насправді, все йде зовсім навпаки – побоюючись таких самих проблем всередині в себе в державах, починає значно зростати фактор націоналізму, який і призводить до подальших проблем функціонування ЄС.

Останнім часом внутрішню діяльність Європейського Союзу можна охарактеризувати із все більшим фактором зростаючого націоналізму: переходом держав і її представників на користь власних/національних інтересів і віднесенням наднаціональних / спільних / узгоджених інтересів, які покладалися в основу створення організації, на другий план. В межах європейських держав починають формуватися партії та групи прихильників популістських та національних настроїв, які скептично ставлять до ЄС та все більше виступають за збереження та «першість» національних інтересів та політичної влади держави [5].

Політичні діячі Франції та Німеччини свого часу відіграли одну з ключових ролей у процесі проектування, побудови та розбудови Європейського Економічного Співтовариства. Тим не менш, на сучасному етапі можна спостерігати пріоритетність власних національних інтересів і завдань зовнішньої політики на протигагу колективним. Сьогодні Франція розглядає Європу як інструмент за допомогою якого можна примножити власний політичний вплив. Німеччина ж розглядає Союз у якості інструменту підсилення свого економічного потенціалу. Спад лідерського потенціалу обох держав було помітно ще під час переговорів щодо Конституційної угоди ЄС. Очікування щодо керівництва французами та німцями не справдились, і стало зрозуміло наскільки відрізняються вектори дій та цілі обох держав.

Навесні 2016 року Дональд Туск, глава Європейської ради, був змушений визнати, що «мрія про єдину державу Європа з одним спільним інтересом, з єдиним баченням світу ... [нарешті] з однією нацією – була лише ілюзією» [6]. Об'єднання такої кількості різних держав, різних ідентичностей, різних систем цінностей в одну «державу» або принаймні в одне інтеграційне об'єднання – не можливо. Адже це завжди буде підривати відчуття єдності та формування спільної, єдиної ідентичності таким чином, що знайти компроміс усім цим аспектам (національним ідентичностям, системам цінностей і т. д.) буде занадто важко – державам прийдеться «жертвувати» своїми інтересами на користь колективних (переїмати та розділяти наднаціональну ідентичність, колективну), але не всі держави готові до цього, побоюючись втратити власний суверенітет. Або принаймні держави-члени повинні будуть змінювати формат стратегічних комунікації та формування політик, аби мінімізувати та уникати надалі фактору націоналізму, а сприяти колективності в середині проекту.

Одним із проявів кризи лідерства стала криза британської ідентичності. Тому, що сумніви щодо вступу до ЄЕС були досить вагомими, проте основним фактором на протигагу стала відсутність прийнятної альтернативи. В той же час Лондон намагався усіма засобами відновити економічну міць, але і не забував про військову силу та про контроль над колоніями. «Особливі відносини» із США використовували, як засіб збагачення, можливість у будь-який момент поновити свою військову міць. При цьому головним завданням було лідерство у континентальній Європі [2]. В політичному середовищі Англії основна проблема полягала саме у відсутності єдиної ідеї щодо необхідності бути членом ЄС. Починаючи з 1960-х рр.: Маргарет Тетчер розглядала європейське домінування як загрозу єдиної соціалістичної держави; Тоні Блер активно виступав за розширення ЄС; Найджел Фараж вбачав лише вихід з Євросоюзу; Девід Кемерон заявив, що в разі перемоги «торі» на виборах він ініціює референдум щодо виходу Британії зі складу Європейського Союзу. Щоправда це було радше спробою набрати більше голосів, ніж реальною обіцянкою [1].

Лідерство – це саме той аспект, який виступає одним із важливих факторів для успіху проектів регіональної інтеграції, але колективні гравці в межах інтеграційного об'єднання не виступають гарантією успішного лідерства. І прикладом тому виступив початок кризи

Єврозони, коли ні Німеччина, ні будь-які інші наднаціональні інститути не взяли на себе постійну керівничу роль задля вирішення цієї проблеми [11].

Процес економічної інтеграції в ЄС був достатньо забезпечений теоретичними рекомендаціями, але не мав механізмів контролю та стимулів до виконання зобов'язань. Виконання загальноприйнятих положень фактично ставало предметом внутрішньої політики кожної держави та повністю залежало від доброї волі держави-члена. Водночас виявився помилковим розрахунок, що всі національні уряди держав європейської зони з однаковою наполегливістю та відповідальністю здійснюватимуть необхідні внутрішні реформи задля підвищення ефективності та конкурентоспроможності власних економік, і економіки ЄС загалом [2, с. 34–35].

Економічна і міграційна кризи, з якими зіткнулася Європа, завдали відчутного удару по ЄС. Адже економічна криза показала, наскільки велика нерівність між багатими і бідними державами в складі ЄС; а великий потік іммігрантів з країн Африки, Близького Сходу та Азії посприяв розколу європейської солідарності, що явно висвітлювалося в незгоді між європейськими країнами навіть з питань допомоги біженцям.

Попри кризу, яку переживає Європейський проект, імовірність появи нових лідерів, які зможуть сформувати оновлене бачення діяльності та розвитку Проекту, існує. Проте більшість опитувань демонструє те, що європейська спільнота продовжує підтримувати ЄС і насправді вірить, що їх держави не зможуть діяти окремо та по одинці (особливо це притаманно молодим європейцям та навіть європейцям, що живуть в державах із здебільшого популістськими лідерами). Звісно більшість із європейської спільноти не задоволена тим, як ЄС справлявся із кризою біженців та мігрантів, економічною кризою, і більшість з них хотіли би, щоб їх національним урядом було повернуто більше влади. Проте, зокрема, після BREXITу європейська спільнота усвідомила своєрідний урок – а саме питання колективних дій та лідерства держав-членів ЄС [13].

На сучасному етапі функціонування Європейського проекту прослідковується тенденція розмивання підвалин «Ідеї об'єднаної Європи» як системо утворюючого концепту існування Європейського Союзу, проте дана тенденція не є свідченням деактуалізації цієї ідеї в контексті «змістовного наповнення» процесу функціонування або навіть існування Європейського Союзу. Скоріше, вона є свідченням того, що сучасні кризові явище виступають у якості індикатора необхідності повернення до дискусій щодо «форми» організації процесів [5].

Таким чином, помітна наявність стагнації розвитку ЄС (в контексті цілісної моделі розвитку), яка обумовлена відсутністю чіткого ідейного підґрунтя розвитку організації. Ця проблема є наслідком дефіциту лідерства в Європі, який виражається у відсутності особи, групи осіб, держави або групи держав, які б змогли переглянути «застарілі імперативи мислення» ЄС. Адже саме вони зможуть надати організації нової ідейної основи та змістовного наповнення.

Вирішення питання ідеологічної та соціальної ідентичності лідерства в межах ЄС сприятиме одночасному формуванню беззаперечної та сильної лояльності до Проекту, що за замовчуванням сприятиме вирішенню криз та проблем. Сприйняття характеру ЄС як складної, технократичної регульованої держави перетворило його в деполітизований політичний простір разом із «поляризованими» дебатами, що зосереджуються навколо питань ідеологічної бази ЄС [11].

Новим лідерам доведеться модифікувати та консолідувати Європейський проект на оновленій національній основі. Замість того, аби пропонувати великі федералістські концепції, потрібно повернутися до більш органічного голістського бачення сильної асоціації національних держав з оновленою формою субсидіарності, яка буде урівноважувати федеральні та міжурядові аспекти. Європейським лідерам необхідно дійсно почати відновлювати контроль над своєю економікою та міграційною політикою навіть на сьогоднішніх етапах, зокрема модернізуючи питання ринкової економіки [13].

До того всього ж, сучасне питання дефіциту лідерства тісно пов'язане та впливає саме із кризи ідентичності. Адже європейці і досі дотримуються концепцій національних спільнот, що диференціюються за мовою, етнічною приналежністю та культурою. Європейська ідентичність з чіткою спільною системою цінностей вважається передумовою успішної майбутньої інтеграції, наразі ж Європа – досить широке різноманіття народів, спільнот, культур зі співпадаючими орієнтирами, цінностями, переконаннями та навіть ідентичностями. Відсутність чітко встановленої та визначеної європейської ідентичності являється однією із основних причин часто згадуваного дефіциту лідерства та демократії в інституційній структурі Європейського Союзу. Зокрема, наявність чіткого поняття європейської ідентичності виступає гарантом підвищеної легітимності ЄС та відносно якіснішої імплементації політик ЄС. Хоча національні держави і залишаються ключовими гравцями, більшість європейців розуміють, що існує потреба тісної міжурядової співпраці, аби подолати всі кризи інтеграційного об'єднання.

Аннотация. Работа посвящена проблематике кризиса дефицита лидерства в Европе, которую можно наблюдать последние несколько лет. В рамках данной проблематики автором были рассмотрены в общем такое явление как дефицит лидерства, проблема устарелости идеологического основания организации, как производной от выше указанной проблемы в современной Европе. А также были проанализированы и охарактеризованы основные факторы и проявления кризиса лидерства в пределах Европейского проекта.

Ключевые слова: лидерство, дефицит лидерства, Европа.

Abstract. The work is devoted to the problems of the leadership deficit in Europe, which can be observed over the past few years. Within the framework of this problem, the author considered in general such a phenomenon as a lack of leadership, the problem of the obsolescence of the ideological foundation of the organization, as a derivative of the above mentioned problem in modern Europe. And also the main factors and manifestations of the leadership crisis within the European project were analyzed and characterized.

Key words: leadership, leadership deficit, Europe.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій Д., Дефіцит лідерства в Європі. *Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю «Феномен Європи: проблеми державотворення»*. Львів: ЛНУ ім. Франка, 2018. С. 32–34.
2. Снігир О. В., Гуцал С. А. Трансформація Європейського Союзу під впливом кризи Єврозони. Висновки для України: аналіт. доп. / за ред. А. З. Гончарука. Київ: : НІСД, 2012. 64 с.
3. Прихненко М. І. Основні проблеми процесу вступу Великобританії до Європейського Економічного Співтовариства. URL: http://www.confcontact.com/20110929/is_prihnenko.php
4. Прихненко М. І., Бабій Д. В. Дефіцит лідерства в Європі як загроза сучасній системі європейської безпеки. *Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Криза сучасної системи безпеки: у пошуках нового міжнародного порядку»*. 2019, Львів.
5. Прихненко М. І., Бабій Д. Ідея об'єднаної Європи в сучасних реаліях функціонування європейського проекту. *Історичні та політологічні дослідження. Світовий порядок: ретроспективна перспектива*. 2019. № 1 (64).
6. Coggan P. The Last Vote: The Threats to Western Democracy. London: Penguin Books, 2013. p. 320
7. EU official Tusk: Idea of one European nation is 'illusion', URL: <https://www.businessinsider.com/ap-eu-official-tusk-idea-of-one-europeannation-is-illusion-2016-5>.
8. Femke Van Esch, The nature of the European leadership crisis and how to solve it. *European Political science*, 2016.
9. King, M. "Which Europe Now?". New York. The New York Review of Books. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2016/08/18/which-europe-now/#fnr-2>
10. Louise Maythorne, JohnPeterson. New model leadership in a new European Union. Paper Series of the Europa Institute, University of Edinburgh. 2010. p. 31.
11. Magnus G. Schoeller, Leadership in the Eurozone: The Role of Germany and EU Institutions, 2019. Centre for European Integration Research (EIF), Department of Political Science University of Vienna. Vienna, Austria
12. Michael Kenny, Nick Pearce. Political leadership in an anti-political age. *Juncture*. 2014. Volume 21. Issue 2. P. 122–130.
13. Stephen F. Szabo. Europe's Leadership Deficit. *The International Spectator*. 2016. Volume 51. Issue 4. P. 17–28.

ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ (ЄС) У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

А. М. Бельдій, І. Ю. Чарських

Анотація: У статті розглянуто основні напрямки культури, що прописані в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, виділено особливості співробітництва України з Європейським Союзом у сфері культури. Вказано, що важливими ділянками співпраці у сфері культури між Україною та ЄС є обмін витворами мистецтва та сприяння мобільності митців. Під час написання статті були використані такі методи дослідження як емпіричні (опис) та теоретичні (контент-аналіз, сходження від абстрактного до конкретного).

Ключові слова: – культура, співробітництво, Європейський Союз, Угода про асоціацію.

У таких відношеннях як політичне, торговельно-економічне, освітнє та культурне, Україна та Європа взаємодіють не одне століття. Зараз відносини між Україною та Європейським Союзом є різносторонніми та насиченими. В українській економіці та політиці діяльність ЄС посідає вагоме місце. Адже ЄС здійснює значний вплив на освіту, торгівлю, науково-технічну сферу, безпеку (як зовнішню, так і внутрішню), охорону навколишнього середовища, і, безпосередньо, культуру. Представництво ЄС в Україні реалізує низку різних програм, в тому числі і культурні. І завдяки співпраці з Представництвом ЄС в Україні креативна сфера культури набуває визначного статусу.

Загалом тема співробітництва України з ЄС в сфері культури є недостатньо дослідженою. Проте, слід виділити таких науковців, як О. А. Доманська, яка прагнула розкрити сутність пріоритетів держави, пов'язаних із розширенням участі України в європейському та світовому культурному співробітництві з інтеграцією української культури у світовий культурний простір [1], С. Є. Пахлова, яка розглянула вплив європейської інтеграції на культурну політику України, В. К. Мовчан та М. Емерсон, які здійснили поглиблений аналіз відносин між ЄС та Україною [2].

Метою статті є з'ясування особливостей взаємодії України з ЄС у сфері культури та впливу цього співробітництва на євроінтеграційні перспективи України.

Протягом останніх 20 років Україна прямує до вступу в Європейський Союз. Україні необхідно пройти великий та довгий шлях до вступу в ЄС. Зміцнити свої міжнародні зв'язки, вирішити конфліктні ситуації та позбутися значного впливу з боку Росії, вийти на новий рівень в усіх сферах діяльності.

Співпраця у сфері культури між Україною та ЄС ґрунтується на сприянні обміну витворами мистецтва та мобільності митців. Україна стала повноправним учасником програми ЄС «Креативна Європа» для культурних і креативних індустрій, підписавши відповідний договір з Європейською Комісією в листопаді 2015 року. Участь у цій програмі допоможе українським культурним і творчим організаціям співпрацювати з партнерами з усієї Європи, отримувати доступ до фінансування спільних проектів у сфері культури, програм перекладу художньої літератури, культурних мереж та платформ. Крім цього, для українського аудіовізуального сектору це створить можливості для отримання фінансування заходів із підготовки та проведення фестивалів, розширення аудиторії та отримання доступу до ринку. «Креативна Європа» підтримує проекти транснаціональної співпраці з культурними і творчими організаціями з різних країн, що беруть участь у програмі. Станом на жовтень 2017 року Україною було подано три заявки, які, на жаль, не були успішними, тому потрібно було докласти більше зусиль для повної участі в програмі [2, с. 241].

Сьогодні діяльність Європейського Союзу у сфері культури регулюється статтею 167 розділу «Культура» Договору про функціонування Європейського Союзу, більш відомого як Лісабонський договір. Цей договір закликає країни Європейського Союзу погоджувати та доповнювати культурну політику держав-членів у різних напрямках, таких як:

«збереження європейської культурної спадщини, налагодження співробітництва між культурними інституціями різних країн, а також сприяння посиленню творчої роботи».

Програма «Культура» має три конкретні цілі:

- сприяння транснаціональній мобільності людей, що працюють у сфері культури;
- сприяння транснаціональному обігу художніх і культурних робіт та виробів;
- сприяння діалогу між культурами [3, с. 95; 4].

Згідно Договору про функціонування Європейського Союзу:

1. Союз повинен сприяти розквіту культур держав-членів, поважаючи їх національне та регіональне різноманіття і одночасно висувати спільну культурну спадщину на перший план.

2. Діяльність Союзу спрямована на заохочення співпраці між державами-членами та, за необхідності, підтримку та доповнення їхніх дій у таких сферах:

- вдосконалення знань та поширення культури та історії європейських народів,
- збереження та охорона культурної спадщини європейського значення,
- некомерційні культурні обміни,
- художня та літературна творчість, у тому числі в аудіовізуальному секторі.

3. Союз та держави-члени сприяють співпраці з третіми країнами та компетентними міжнародними організаціями у сфері культури, зокрема Радою Європи.

4. Союз враховує культурні аспекти під час своїх дій відповідно до інших положень Договорів, зокрема з метою поваги та сприяння різноманітності своїх культур.

5. З метою сприяння досягненню вище перелічених цілей Європейський Парламент та Рада, діючи згідно із звичайною законодавчою процедурою та після консультацій з Комітетом регіонів, вживають заохочувальні заходи, виключаючи будь-яку гармонізацію законів та правил держав-членів, а також Рада за пропозицією Комісії приймає рекомендації [4].

Згідно глави 24 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС сторони: зобов'язуються сприяти співробітництву в галузі культури з метою покращення взаєморозуміння та розширення культурних обмінів, а також мобільності об'єктів мистецтва та митців України та ЄС; заохочують міжкультурний діалог між окремими особами та організаціями, які представляють інтереси громадянського суспільства та культурних закладів України та ЄС; тісно співробітничать у рамках відповідних міжнародних форумів/організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Ради Європи (РЄ), з метою, *inter alia*, розвитку культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини; докладають зусиль для розвитку постійного діалогу в галузі культури з метою сприяння розвитку культурної індустрії в Україні та ЄС. Задля досягнення цієї мети Сторони впроваджують належним чином положення Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 року [5].

Культурне співробітництво України та ЄС здійснюється у рамках програми ЄС «Креативна Європа». «Креативна Європа» – це рамкова програма Європейської Комісії, спрямована на підтримку та посилення конкурентоспроможності європейського культурного, креативного та аудіовізуального секторів, а також збереження, розвиток та просування культурного та мовного розмаїття країн Європи.

Загальний бюджет Програми на 2014–2020 рр. становить 1,46 млрд євро.

«Креативна Європа» включає три компоненти:

- «Культура» (31 % бюджету) – просування культурного та креативного секторів,
- «Медіа» (56 % бюджету) – підтримка розвитку та поширення аудіовізуальних творів,
- міжсекторальна взаємодія (13 % бюджету) – підтримка мережі національних бюро програми «Креативна Європа» та реалізація механізму фінансових гарантій [6].

Україна входить до міжнародних організацій, а саме ЮНЕСКО, Рада Європи, СНД тощо. Завдяки цим організаціям Україна співпрацює з іншими країнами у різних міжнародних проектах, реалізація таких проектів спрямовується на розбудову міжнародних

контактів на різних рівнях. Позитивним виступає те, що всі домовленості фіксуються формально, тобто укладаються договори з міжнародними інституціями, що посилює співробітництво України з іншими країнами.

Підпрограма «Культура» включає в себе такі напрямки:

- проекти європейського співробітництва (підтримка транскордонного співробітництва, сприяння доступу до досягнень європейської культури і креативних індустрій, промоція інновацій і креативності).
- літературні переклади (підтримка ініціатив з перекладу і популяризації літературних творів через ринки ЄС, сприяння доступу читачів до високоякісної європейської літератури).
- європейські платформи (промоція молодих діячів культури та сприяння мобільності і доступності авторів і виконавців – зокрема тих, хто не має міжнародного визнання; сприяння розширенню аудиторії та забезпечення доступності до цінностей та різноманіття культур Європи [7]).

Реалізація участі України в європейському та світовому культурному співробітництві можлива також за умов активного здійснення політично значущих культурних ініціатив міжнародного характеру; ініціювання за кордоном заходів за участю українських мистецьких колективів, виставок українського мистецтва, фестивалів українського кіно, круглих столів. Зокрема, участь України у програмній діяльності ЮНЕСКО, крім доступу до інтелектуального потенціалу організації та запозичення корисного досвіду, дає можливість використовувати матеріальний ресурс для проведення в державі міжнародних заходів по лінії ЮНЕСКО, відкриває можливості вітчизняним фахівцям у галузі культури брати участь у міжнародних заходах, отримувати гранти, стипендії, науково-технічну інформацію, консультативну допомогу. Така співпраця важлива не лише для розвитку міжнародного співробітництва, а й для підтримки професійного рівня вітчизняної гуманітарної сфери. Провідною постійно діючою та координуючою інституцією України з таких питань є Національна комісія у справах ЮНЕСКО як спеціалізована установа ООН, міжвідомчий орган при Міністерства закордонних справ України, створений Указом Президента України від 26.03.1996 р. [1, с. 29].

Тому на основі вище визначеного можна виділити такі особливості співробітництва України з Європейським Союзом:

1. Співробітництво України з ЄС документально зафіксоване в нормативно-правових актах.
2. Співробітництво полягає у запровадженні різних міжнародних культурних програмах (наприклад «Креативна Європа»).
3. Програми підлягають фінансуванню.
4. Заходи спрямовані на розвиток культури, обмін досвідом, збереження культурних цінностей.
5. Культурна політика ЄС виходить з виконання європейських організацій функцій, які культура виконує в суспільстві.
6. Культура є національною справою та дипломатичною місією.
7. Розвиток культури спрямований на вирішення певних соціально-економічних проблем (наприклад, зайнятість населення, розвиток міст).

Отже, співробітництво ЄС та України є законодавчо визначеним. Підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, де один із пунктів визначає співробітництво в галузі культури з метою покращення взаєморозуміння та розширення культурних обмінів. Важливим проектом у розвитку культури є проект «Креативна Європа», який спрямований на просування культурного середовища. Тому активна діяльність щодо розвитку та поширенню культурних цінностей у європейському просторі за участі нашої країни сприятиме ефективному розвитку культури у світі та покращуватиме євроінтеграційні перспективи України.

Анотація. В статті рассмотрены основные направления культуры, прописаны в Соглашении об ассоциации между Украиной и ЕС, выделены особенности сотрудничества Украины с Европейским Союзом в сфере культуры. Указано, что важными участками сотрудничества в сфере культуры между Украиной и ЕС является обмен произведениями искусства и содействие мобильности художников. При написании статьи были использованы такие методы исследования как эмпирические (описание) и теоретические (контент-анализ, восхождения от абстрактного к конкретному).

Ключевые слова: культура, сотрудничество, Европейский Союз, Соглашение об ассоциации.

Abstract. The article covers the main areas of culture, as defined in the Association Agreement between Ukraine and the European Union and highlights the special features of Ukraine's cooperation with the European Union in the sphere of culture. It is pointed out that important areas of cooperation in the field of culture between Ukraine and the EU are the exchange of works of art and the promotion of artists' mobility. Research methods such as empirical (description) and theoretical (content analysis, climbing from abstract to concrete) were used in the writing of the article.

Key words: culture, cooperation, European Union, Association Agreement.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Доманська О. А. Україна і міжнародне культурне співробітництво. *Вісник НАКККиМ*. № 3. 2014. С. 28–33.
2. Емерсон М., Мовчан В. Поглиблення відносин між ЄС та Україною. Що, чому і як? *Центр європейських політичних досліджень та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 2018. 276 с. URL: <https://3dcftas.eu/ua/publications/deepening-eu-ukrainian-relations-what-why-and-how-2> (дата звернення 24.02.2021)
3. Шаповалова Ю. С. Сучасне циркове мистецтво України в контексті міжнародного культурно-мистецького співробітництва. *Культурологічна думка*. 2018. № 14. С. 94–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2018.14.12. (дата звернення 06.03.2021)
4. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E%2FTXT> (дата звернення 26.02.2021).
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 24.02.2021).
6. Співробітництво у сфері культури. Програма ЄС «Креативна Європа». URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/kulturne-spivrobitnictvo-kreativna-yevropa> (дата звернення 24.02.2021).
7. Програма ЄС «Креативна Європа». URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245024746&cat_id=245019207 (дата звернення 05.03.2021).

УДК 327:616-036.22

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІДЕМІЙ У НАУЦІ ПРО МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті виокремлено та проаналізовано головні положення теорії реалізму, лібералізму й конструктивізму в міжнародних відносинах, які використовуються дослідниками зазначених напрямів при аналізі політичного значення епідемій та пандемій для міжнародних відносин. Автором зроблено особливий акцент на поточній пандемії коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) та визначено її основні питання, що перебувають у фокусі уваги в наукових роботах представників політичних наук. Автор дійшов висновку про те, що жодна із трьох проаналізованих теорій не надає всеосяжного пояснення усім суспільно-політичним процесам та соціальним трансформаціям, що виникли внаслідок поширення пандемії COVID-19 в глобальних масштабах. Основними методами досліджень стали аналітико-синтетичний та описово-розповідний.

Ключові слова. епідемія, міжнародні відносини, реалізм, лібералізм, конструктивізм, пандемія COVID-19.

Вступ. За свою багатотисячолітню історію людство стикалось із сотнями невідомих для науки смертоносних вірусів та інфекційних хвороб, що вражали більшу частину нашої планети та за короткий час перетворювались на пандемії. Попри те, що пандемії є транскордонними біологічними загрозами, традиційно найбільший інтерес до вивчення

яких виявляють представники медичних, біологічних та хімічних наук, останніми десятиліттями спостерігається підвищення інтересу до їх аналізу дослідниками у галузі історії, політології, міжнародних відносин та міжнародного права. Це обумовлено тим, що останні найбільші біологічні загрози (пандемія «свинячого» грипу А/Н1N1 2009 року, епідемія гарячки Ебола в Західній Африці 2013–2016 рр. та поточна пандемія коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19)) розгортались в умовах глобалізації, спричинивши трансформацію низки суспільно-політичних процесів у вищезазначених сферах, сприявши формуванню нових тенденцій розвитку сучасної системи міжнародних відносин та виявленню політичних проблем, що проявляються в міжнародному співробітництві в процесі врегулювання таких транскордонних викликів. Водночас, представники різноманітних напрямів в теорії міжнародних відносин, зокрема таких трьох найбільших як політичний реалізм, лібералізм та конструктивізм, неоднаково розглядають значення та наслідки епідемій для політики та системи міжнародних відносин, пропонуючи власне трактування подій, що супроводжують їх в процесі поширення в глобальних масштабах, відповідно до положень кожної з теорій.

Метою статті є виокремлення особливостей розуміння та аналізу епідемій у різних школах теорії міжнародних відносин на прикладі реалізму, лібералізму та конструктивізму і визначення кола проблемних питань, які потрапляють у фокус дослідження епідемій представниками політичних наук у кожній з них.

Результати дослідження. Відповідно до головних положень та особливостей кожної із теорій міжнародних відносин, їх представники аналізують різноманітні проблемні питання впливу епідемій на міжнародні відносини та політику.

Реалізм є фундаментальною теорією міжнародних відносин, що не надає великого значення проблемі потенційних пандемій. Для теорії політичного реалізму характерним є розгляд анархічної та конфліктної природи сучасної системи міжнародних відносин, виокремлення міжнародних організацій та інституцій як другорядних суб'єктів із незначним впливом та держав як центральних та найвпливовіших акторів на міжнародній арені, поведінка та політика яких є агресивною, корисливою та зумовленою прагненням реалізації та максимізації національних інтересів, захисту та збереження державного суверенітету й забезпечення власної безпеки для свого подальшого існування шляхом відкритої конкуренції за владу з іншими суб'єктами [1]. Реалістична теорія підкреслює пріоритет інтересів конкретної країни над колективними інтересами та діями і ставить під сумнів успіхи такої міждержавної співпраці в разі її формування, а також відкидає необхідність довіри завдання збереження міжнародної безпеки міжнародним організаціям або покладення при цьому на міжнародне право через реальну відсутність у міжнародних відносинах наднаціональної влади або інституції, що змогла б наглядати за дотриманням його норм та регулювати міждержавні відносини [2, 132–133].

Відповідно до таких принципів, поточна пандемія COVID-19 розглядається реалістами радше як глобальний виклик для світового співтовариства, який вкотре довів нездатність різних за потужністю держав Світу співпрацювати в рамках міжнародних організацій для забезпечення колективного підходу для попередження розповсюдження вірусу в світових масштабах та проявив їхнє прагнення до якомога більшого накопичення людських, медичних та фінансових ресурсів для самостійної боротьби із пандемією на своїй території. Криза єдності та солідарності держав-членів Європейського Союзу на початковому етапі пандемії COVID-19 є одним із найбільш яскравих аргументів на користь такої позиції. Невідповідність поведінки європейських держав таким фундаментальним принципам інтеграційного об'єднання як колективна співпраця, взаємодопомога та солідарність у боротьбі із проблемою, що проявилась у відмові надати допомогу медичного характеру Італії [3], яка першою прийняла серйозний удар пандемії весною 2020 року, та введені національні заборони або обмеження на експорт фармацевтичного обладнання країнами-членами ЄС за кордон призвели до розгляду пандемії COVID-19 як дезінтеграційного політичного фактору та змусили засумніватись щодо можливості ЄС

діяти як єдиний політико-економічний простір, зруйнувавши міф про виключну «європейську солідарність» [4; 5].

На думку реалістів, поточна пандемія COVID-19 остаточно закріпила за державами статус головних акторів міжнародних відносин, які повинні самостійно виступати за захист своїх національних інтересів, оскільки такі міжнародні інституції як Організація Об'єднаних Націй та Всесвітня організація охорони здоров'я виявились нездатними запобігти розповсюдженню вірусу на початку пандемії [6]. Неможливість забезпечити багатосторонній підхід до боротьби з пандеміями та його безрезультатність пояснюється природним прагматичним прагненням національних урядів підлаштовувати міжнародне співробітництво під власні потреби та інтереси, а у випадку залученості до нього – слідувати, аби інші держави не отримали більше переваг у вигляді посилення свого впливу на міжнародній арені [7]. Такий підхід пояснює зовнішньополітичний курс США за часів президентства Дональда Трампа щодо КНР та ВООЗ під час пандемії COVID-19, оскільки публічні звинувачення останньої у «китаїзації», «грі на руку» Пекіну та висунення ультиматумів щодо виходу США із ВООЗ стали наслідками посилення політичного, економічного та дипломатичного впливу Пекіну в організації, недотримання ВООЗ покладених на неї міжнародних співтовариством зобов'язань у боротьбі з інфекційними захворюваннями та, як результат, невідповідності понад 15 % фінансування інституції американським інтересам щодо стримування потужності КНР на міжнародній арені з огляду на це в умовах геополітичного протистояння із Пекіном.

В рамках епідемій предметом дослідження представників реалістичної теорії стають реакції демократичних та авторитарних режимів на їх спалах, оскільки ефективність боротьби з інфекційними хворобами прямо залежить від цього фактору. Попри традиційну більшу вразливість диктатур та авторитарних режимів до епідемій, саме вони виявились ефективнішими у боротьбі з пандемією COVID-19 шляхом швидкої мобілізації ресурсів та запровадження жорстких карантинних заходів, що дозволило майже повністю подолати вірус у якомога менші терміни. Яскравим прикладом цьому є КНР, яка, ставши державою, де було офіційно зафіксовано перші випадки зараження вірусом у грудні 2019 року, змогла надзвичайно успішно контролювати його поширення та максимально мінімізувати шанс появи нових хворих вже у березні 2020 року.

Якщо ж проаналізувати позицію неореалістів, то їхній інтерес полягає в дослідженні впливу епідемій на розподіл влади серед ключових гравців у конкретній системі міжнародних відносин [8; 9]. Так, під час пандемії COVID-19 увага світового співтовариства найбільше прикута до динаміки протистояння між Вашингтоном і Пекіном, в процесі якого вищезгадані глобальні міжнародні організації стають інструментом для взаємної нейтралізації впливу один одного, оскільки поточна пандемія відкрила нові перспективи для КНР стати найпотужнішим актором у пост-COVID-19 світовому порядку та кинути виклик одноосібному лідерству США у більшості багатосторонніх інституцій.

Протилежним за поглядами до реалістичної теорії є **лібералізм**. Попри те, що прибічники різних лібералістських течій (ліберальний інтернаціоналізм, ідеалізм, ліберальний інституціоналізм, неоліберальний інтернаціоналізм, неоідеалізм та неоліберальний інституціоналізм) дотримуються неоднакових поглядів на світову політику, загальне сприйняття реальності та однотипність висновків щодо характеру міжнародних відносин залишаються для них спільними. Так, головними положеннями лібералізму, на яких ґрунтується потенційне сприйняття епідемій, є погляд про доброчесну та альтруїстичну природу людей, здатних на взаємодопомогу та співробітництво між собою, а також потреба вирішення будь-яких міжнародних проблем лише шляхом інституціоналізованих колективних та багатосторонніх, а не національних, зусиль, які уможливають глобальні зміни та усунення анархії з міжнародних відносин [10].

У контексті пандемії COVID-19 головними питаннями, що перебувають у фокусі уваги представників цього напрямку, є вплив біологічних загроз на існування ліберального міжнародного порядку та його таких невід'ємних складових як демократія, зростання

взаємозалежності держав в умовах глобалізації та транснаціоналізації й збільшення ваги міжнародних інституцій та міжурядових організацій у забезпеченні світової безпеки та стабільності розвитку людства [3]. З точки зору лібералізму, міждержавна співпраця повинна бути обумовленою глибоким розумінням поточної пандемії як транскордонної загрози, що несе однакову небезпеку для усіх країн Світу, та реалізовуватись у спільному інтересі національних урядів її якнайшвидше подолати шляхом обміну матеріальними та нематеріальними ресурсами, інформацією, надання гуманітарної допомоги тощо та бути більш підготовленими до майбутніх глобальних викликів [11]. Водночас, лібералісти визнають, що такі ідеалістичні уявлення у більшості випадків не супроводжуються реальним станом речей, тому розглядають пандемію COVID-19 як загрозу для ліберального міжнародного політичного порядку та ліберальних демократичних режимів по всьому Світу, оскільки вона вже підірвала економічні та політичні свободи і права населення у різних країнах, зокрема в контексті використання технологій для стеження за людьми та порушення конфіденційності їх інформації (КНР, Республіка Корея та Тайвань), закриття міждержавних кордонів, обмеження свободи пересування тощо (принцип лібералізму «права і свободи людини є недоторканими»), а також поставила національну економічну безпеку держав й глобалізацію у стан невизначеності з огляду на вагомий вплив пандемії на темпи розвитку світової економіки [12].

Саме питання світової політичної, економічної та безпекової глобалізації стало ключовим у теорії лібералізму, оскільки пандемія COVID-19 виявила або спричинила появу широкого ряду системних дестабілізуючих факторів, таких як зростання популістських, націоналістичних та авторитарних настроїв у різних частинах Світу, посилення боротьби держав за ресурси (медичні маски тощо), несформованість єдиного підходу до справедливого розподілу вакцин серед усіх країн Світу та загострення геополітичного суперництва між США та КНР. На додачу із тимчасовим відступом від демократичних принципів державних урядів з метою якнайшвидшого подолання пандемії, ці чинники призвели до переосмислення пандемії COVID-19 як такої, що створила перспективу позитивної трансформації міжнародного ліберального демократичного порядку шляхом реалізації глобальних екологічних, освітніх та інфраструктурних реформ і проєктів у сфері охорони здоров'я, що сформує посилене почуття взаємозалежності та солідарності людства, плюралістичну систему міжнародних відносин, ширші і досконаліші форми міжнародної співпраці та локалізує деструктивний вплив таких факторів [13].

Окрім того, лібералісти та неолібералісти розглядають епідемії як потужний стимул до міжнародного співробітництва у форматі міжнародних організацій та установ у сфері охорони здоров'я, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я, які, на їх думку, існують з метою глобальної координації діяльності національних органів та систем охорони здоров'я в процесі обміну інформацією про рівень захворюваності, характер розповсюдження вірусу та процес винайдення ліків або вакцини. Тому, з огляду на вагомі економічні, політичні та демографічні наслідки пандемії COVID-19 та епідемії гарячки Ебола в Західній Африці, повинен відбутись процес повного переосмислення та посилення значення таких міжнародних інституцій, як ВООЗ, Ради Безпеки ООН, «Великої сімки» і «Великої двадцятки» [14, с. 4; 15; 16], та проведений аналіз, чому під час поточної пандемії COVID-19 їм не вдалось виправдати своїх сподівань й ефективно запобігти розповсюдженню коронавірусу [9].

Конструктивістська теорія протиставляє себе неореалізму та неоідеалізму, стверджуючи про історично та соціально побудовану природу міжнародних відносин, що залежить не стільки від людської природи, матеріальних сил або тенденцій у світовій політиці, скільки від постійних процесів соціальної взаємодії між державами, що призводять до фундаментальних змін, зокрема, у системі міжнародної безпеки. Основна увага в рамках цього підходу приділяється дослідженню національної ідентичності, політичної культури та інтересів конкретного актора міжнародних відносин, які прямо визначають його загальне сприйняття ситуації, позицію та поведінку на міжнародній арені в соціальній взаємодії з іншими суб'єктами [8].

Думка про те, що ефективність світової спільноти в боротьбі з пандеміями залежить насамперед від того, наскільки індивідуально загрозливими вони є в уявленні кожної держави та лідерів, відповідальних за процес ведення зовнішньої політики, є провідною у конструктивізмі. Можливості консенсусу щодо вироблення єдиної стратегії боротьби усіх держав Світу з вірусом базуються на глибоких переконаннях щодо пріоритетів, які національні уряди повинні поставити та дотримуватись у такій ситуації, а на ефективність чи неефективність колективної співпраці значно впливає базовий національний інтерес першочерговості «самопомогі» у таких надзвичайних ситуаціях як пандемії [3]. Отже, на розвиток міжнародної структури як продукту соціальної взаємодії впливає насамперед те, яким чином політичні лідери вирішують діяти під час епідемій: надати їй відкритого конфронтаційного характеру шляхом політизації проблеми та конкуренції за ресурси або вплив на міжнародній арені, як це, наприклад, відбувалось під час пандемії COVID-19 між КНР та США за президентства Дональда Трампа через його унікальне антагоністичне сприйняття проблеми та прагнення дискредитувати Пекін в очах світової спільноти, або ж надати пріоритет глобальному співробітництву для її якнайшвидшого подолання [9], наприклад, у контексті винайдення вакцини.

Ключовою для цієї теорії є твердження Александра Вендта, одного із найвідоміших дослідників соціального конструктивізму в міжнародних відносинах, «анархія – це те, що з неї роблять держави» [17]. Таким чином, вибір між співробітництвом або протистоянням під час пандемій або будь-яких інших загроз глобального характеру залежить насамперед від ідей, які панують у суспільстві та які поділяє політична еліта конкретної країни, її національної ідентичності та унікального державного сприйняття проблеми. Окрім того, епідемії та пандемії визнаються в даному напрямі як такі, що можуть змушувати держави переоцінювати власні переконання, а головним проблемним питанням залишається значення таких змін для характеру міжнародної системи, який прямо залежатиме від того, чому сприятиме поява нових ідей: конфліктності та конкурентності або солідарності та міждержавній співпраці.

Як і випадку лібералізму, конструктивісти звертають уваги на наслідки епідемій для процесу глобалізації, однак розглядають їх вже крізь призму потенційної зміни переконань кожної держави щодо необхідності його сприяння або перешкоджання. Окрім того, вони застерігають щодо негативного впливу дезінформації та інформаційних війн, які стають особливо поширеними під час таких глобальних надзвичайних ситуацій, як пандемії, і сприяють загальній конфліктності у міжнародних відносинах, поляризації ідей та соціальній напрузі в суспільствах різних країн Світу [9].

Висновок. Отже, кожна із теорій міжнародних відносин, зокрема реалізм, лібералізм та конструктивізм, по-різному сприймають епідемії та пандемії і надають власне пояснення природі суспільно-політичних процесів, які останніми було започатковано у міжнародних відносинах в процесі поширення в глобальних масштабах. Якщо в рамках реалістичного підходу пандемії та епідемії досліджуються з точки зору посилення у світовій політиці тенденцій конфронтації, прагматизму, боротьби за вплив та ресурси між державами й повного нівелювання ролі міжнародних інституцій через відступ урядів від багатосторонніх дій з метою першочергового забезпечення власних національних інтересів, то для лібералістів пандемії – це справжня загроза глобалізації та існування міжнародного ліберального демократичного порядку із перспективою його позитивної трансформації й забезпечення провідного місця міжнародних організацій у підтримці міжнародної безпеки для запобігання виникненню майбутніх біологічних загроз, а конструктивісти звертають особливу увагу на унікальність сприйняття епідемій кожним актором міжнародних відносин, на що впливає його національна ідентичність, політична культура, інтереси та наголошують, що започаткування нових позитивних або негативних тенденцій розвитку міжнародних відносин можливе лише шляхом міждержавної соціальної взаємодії. Таким чином, можна стверджувати, що представники усіх трьох проаналізованих теорій в процесі вивчення епідемій та пандемій залишаються прихильними до положень кожної відповідно, аналізуючи різноманітні їхні аспекти, однак

жодна з них не надає всеосяжного та єдиного пояснення усім кризовим явищам, які виникають та розгортаються під час епідемій в історії людства.

Аннотація. В статті виділені і проаналізовані основні положення теорії реалізму, лібералізму і конструктивізму в міжнародних відносинах, які використовуються дослідниками вказаних напрямків при аналізі політичного значення епідемій і пандемій для міжнародних відносин. Автором зроблено особливий акцент на текущій пандемії коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) і визначено її основні питання, що знаходяться в фокусі уваги в наукових роботах представників політичних наук. Автор дійшов до висновку, що жодна з трьох проаналізованих теорій не дає всеоб'ємного пояснення всім суспільно-політичним процесам і соціальним трансформаціям, які виникли в результаті поширення пандемії COVID-19 в глобальних масштабах. Основними методами досліджень стали аналітико-синтетичний і описательно-повідомствувальний.

Ключові слова. епідемія, міжнародні відносини, реалізм, лібералізм, конструктивізм, пандемія COVID-19.

Abstract. The main propositions of such schools of thought in international relations theory as realism, liberalism, and constructivism, which are used by researchers in these areas in the analysis of the political significance of epidemics and pandemics for international relations are highlighted and analyzed in the article. The author places special emphasis on the ongoing global pandemic of coronavirus disease 2019 (COVID-19) and identifies its main issues that are the focus of attention in the scientific works of political scientists. The author concludes that none of the three analyzed theories provide a comprehensive explanation of all the socio-political processes and transformations that have resulted from the spread of the COVID-19 pandemic on a global scale. The main research methods were analytical-synthetic and descriptive-narrative.

Key words. epidemic, international relations, realism, liberalism, constructivism, COVID-19 pandemic.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Goodin R. E. The Oxford Handbook of International Relations. Oxford: Oxford University Press, 2010. 792 p. ISBN 978-0-19-958558-8.
2. Чарських І. Ю. Політичний реалізм. Донецький національний університет імені Василя Стуса.
3. Basur R., Kliem F. Covid-19 and international cooperation: IR paradigms at odds. SN Social Sciences. 2020. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s43545-020-00006-4>
4. Корсунський С. Дивовижі й наслідки однієї пандемії. Як на КНР і США відіб'ється епідемія коронавірусу і світова криза. *Дзеркало тижня*. 2020. № 1287. URL: https://zn.ua/ukr/international/divovizhi-y-naslidki-odniyei-pandemiyi-342301_.html.
5. Корсунський С. Привид блукає Європою, привид COVID-19. Чи вдалося пандемії і Росії розколоти Євросоюз? *Дзеркало тижня*. 2020. № 1288. URL: https://zn.ua/ukr/international/privid-blukaye-yevropeyu-privid-covid-19-343507_.html.
6. Johnston S. A. The Pandemic and the Limits of Realism. Foreign Policy. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/06/24/coronavirus-pandemic-realism-limited-international-relations-theory/>.
7. Walt S. M. The Realist's Guide to the Coronavirus Outbreak. Foreign Policy. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/coronavirus-economy-globalization-virus-icu-realism/>.
8. Rausch T. What if the Covid19 world is what states make of it?. Bertelsmann Stiftung. 2020. URL: <https://ged-project.de/globalization/what-if-the-covid19-world-is-what-states-make-of-it/>.
9. Ghincea M. This is Sparta! Insights from international relations theory into what the post-Covid world might look like. GlobalFocus. 2020. URL: <https://www.eastern-focus.eu/2020/06/this-is-sparta-insights-from-international-relations-theory-into-what-the-post-covid-world-might-look-like/>.
10. Чарських І. Ю. Лібералізм про міжнародні відносини. Донецький національний університет імені Василя Стуса.
11. Liberal vision COVID-19 Round Up. Liberal International's Newsletter. URL: <https://liberal-international.org/wp-content/uploads/2020/04/Liberal-Vision-COVID19-Round-up-5.pdf>
12. Norrlöf C. Is covid-19 a liberal democratic curse? Risks for liberal international order. Cambridge Review of International Affairs. Volume 33, 2020. Issue 5: Visual Narratives of Global Politics in the Digital Age. pp. 799-813. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09557571.2020.1812529>
13. Bettiza G. The pandemic and the end of the liberal world order as we knew it. Aspen Institute Italia. 2020. URL: <https://aspensonline.it/the-pandemic-and-the-end-of-the-liberal-world-order-as-we-knew-it/>.
14. Веселовський А. І., Александров О. С., Орлик В. В. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток глобальних процесів розвитку системи міжнародних відносин. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. 4 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/covid-i-globalni-procesy-1.pdf>.
15. Корсунський С. Геополітика пандемії. Як трикутник США-Росія-КНР стає віссю. *Дзеркало тижня*. 2020. URL: https://zn.ua/ukr/international/geopolitika-pandemiyi-346235_.html.
16. Корсунський С. Цікаві часи. Яким буде світ після пандемії? *Дзеркало тижня*. 2020. URL: https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/cikavi-chasi-344476_.html.
17. Wendt A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. International Organization, vol. 46, no. 2, 1992, pp. 391–425. JSTOR. URL: www.jstor.org/stable/2706858.

БРЕНД НІМЕЧЧИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Д. В. Бондар, М. І. Прихненко

Анотація: В даній роботі розглянуто необхідність створення успішного бренду держави для Німеччини на міжнародній арені. Адже, на сьогоднішній день, питання позиціонування бренду відіграє значну роль, адже саме на основі позиціонування місця країни на міжнародній світовій арені, ми можемо використовувати її особливості для досягнення першочергових цілей, які можуть нести за собою значення як макроекономічного так і внутрішнього соціального-економічного для країни. Варто враховувати, що репутаційна складова приймає важливу роль у формуванні ділових відносин з іншими країнами, більш того, ми можемо дослідити особливості та використання цілей діяльності країни на міжнародній арені.

Ключові слова: міжнародні відносини, бренд, державний бренд, зовнішня політика.

Для Німеччини, яка є розвинутою країною зі сформованою політичною думкою та вектором розвитку, вже давно є структурована ієрархія її діяльності, що може бути застосована до визначення основних принципів, що надаються для досягнення власних цілей як на внутрішній структурі діяльності так і на зовнішній. З розвитком світових геополітичних викликів, до яких можна віднести посилення економічної світової кризи, а також формування додаткових основних видів діяльності, що стосуються загострення мілітаризованих конфліктів, що мають своє значення для досягнення відповідних цілей, потрібно враховувати якість дипломатичної та економічної діяльності як загального бренду ліберальної та високорозвиненої країни. Окрім того, можна сказати, що позиціонування бренду Німеччини може здійснюватися ще додатковими внутрішніми атрибутами, саме тому ця тема є актуальною для дослідження.

Оскільки, створення успішного бренду держави є невід'ємною частиною на міжнародній арені, багато авторів, як серед вітчизняних науковців так і серед зарубіжних науковців приділяють значну увагу, тому яким повинен бути бренд Німеччини на міжнародній арені. Одні вбачають позитивний розвиток держави в подальшій співпраці з країнами Європейського Союзу, а інші в перенаправленні вектору зовнішньої політики на Російську Федерацію.

Метою даної роботи є дослідження бренду Німеччини як інструменту зовнішньої політики та розкриття сутності позиціонування бренду країни на міжнародній арені.

Для Німеччини у сучасній системі міжнародних відносин відведена важлива роль. Німеччина взяла на себе міжнародну відповідальність, яка випала країні внаслідок змін у світовій політиці, і тепер, разом зі своїми європейськими і трансатлантичними партнерами активно виступає за демократію, права людини й діалог культур. Німеччина займає одну із головних позицій серед країн-лідерів Європи в процесі прийняття важливих рішень. Свідченням цього є те, що в умовах глобальної економічної кризи Німеччина як лідер ЄС виступає з власними пропозиціями, які вирішують проблеми не тільки німецької економіки, а й Європейського Союзу в цілому [3].

Актуальність питання формування стратегії позитивного бренду почалась ще з післявоєнних років, адже для нового іміджу потрібно розвивати усі сфери як на внутрішньому так і на зовнішньому рівні. Саме такий мотиваційний фактор, як майже знищена світова репутація Німеччини, надала змогу їй досягти реальних результатів та навіть більш того, стати найбільш впливовою країною в Європі та бути відомою у всьому світі, не тільки на території країни, але й на основі додаткових формувань. На мою думку, для досягнення поставлених цілей варто визначити основні фактори дослідження стратегії створення позитивного бренду як і для громадян так і для світових лідерів. Більшість з них можуть відгукнутись про Німеччину, як про країну, що змінилась та становить значну роль у поділі міжнародної влади на соціально-економічному, дипломатичному, фінансовому та історичному рівні [16].

Така ситуація була досягнена, чітко сформованим механізмом впливу на внутрішню політику та досить суровому дисциплінуванню громадянства та ведення відповідних традиційна норм, що регламентувались на нормативно-правовому рівні [13].

Наступним кроком стратегії Німеччини є формування позитивного бренду за дипломатичної підтримки, що ведеться по всьому світі. Німеччина сприяє подоланню будь-яких конфліктів у світі та намагається займати найбільш лояльну позицію до країн, що страждають від дій агресора. На жаль, в останні роки, при будівництві «Північного потоку 2», дана політика не повністю реалізується, оскільки фінансова вигода для країни є занадто високою, тому будівництво продовжується, незважаючи на загальний вектор спрямування держави. Проте, Німеччина є учасником значної кількості міжнародних донорських організацій та приймає участь в реалізації різноманітних проєктів, що направлені на покращення глобальної ситуації у світі з низки питань, що стосуються як загального благополуччя так і особисто кожного громадянина.

Наступним фактором особливостей формування позитивного бренду Німеччини є наявність потужної економічної бази та створення інвестиційних організацій, що як залучають високу частку капіталу з усього світу так і розподіляють його у відповідності за своїми цінностями. Саме інвестиційна політика Німеччини може показати найбільш якісні характеристики, що діють для кожної людини, адже за допомогою неї ми можемо визначити найбільш доцільні формування в країні [6].

Якщо брати до опису саму стратегію позитивного бренду досліджуваної країни, то її можна назвати багатофакторною моделі, адже містить ряд кластерів (середовищ), кожне з яких має свою структуру впливу відповідно до рівня задіяності: як на мікроекономічному так і на макроекономічному рівні. Оскільки дані питання є актуальними для дослідження та взяття на приклад для інших країн, що лише розвиваються на світовій арені та намагаються сформувати позитивний імідж, то починати потрібно з юридичного права, формування правової держави. Наступним кроком стає економічне благополуччя громадян і фінальним кроком – використання мультифакторною моделі формування бренду країни на міжнародній світовій арені.

На мою думку, у Німеччині є значна кількість перспектив та особливостей для формування та підтримки найбільш високорозвиненої країни у світі, проте є цілий ряд недоліків на політичному рівні, що перешкоджає цьому. Важливо враховувати, що внутрішня соціально-економічна політика Німеччина включає значну кількість факторів для яких необхідно використовувати багато кількісних показників брендові стратегії [13]:

- Поширеність інформації про країни в міжнародних ЗМІ;
- Участь в міжнародних донорських організацій;
- Впровадження інноваційних технологій;
- Якісне проведення інформаційної політики;
- Виважена політика управління соціально-економічним розвитком;
- Характеристика основних способів впливу на покращення іміджу Німеччини не тільки на дипломатичному, економічному та соціальному рівні, але й стимулювання до культурних перспектив.
- Визначення чергових цілей в глобальній стратегії та концепції розвитку брендові стратегії держави.

Для прикладу, в Німеччині є як і позитивний так і негативний потенціал історичного навантаження, особливістю даного політичного підходу до розвитку держави можна скласти з багатьох ознак. Більше того, ми можемо визначити ряд характеристик, що надають змогу нам дослідити ключові аспекти сильних та слабких сторін бренду Німеччини на світовій арені, сильні та слабкі сторони зображено в таблиці.

Сильні і слабкі сторони бренду

Сильні сторони	Слабкі сторони
Сильна економічна база країни, яка має вплив на економічну світову спільноту	Історичне «клеймо» та досить виважено політика стосовно політичних свобод в країні
Дипломатична підтримка менш розвинутих країн у світі	Відсутність чіткої стратегії розвитку країни на дипломатичному рівні через занадто ліберизовану модель управління
Якісні торгівельні марки, що створюють імідж Німеччини як – якість.	Створення додаткових інструментів дипломатичних перемовин, що не повинні підтримуватись країною
Високий рівень work & life балансу, що підтримується на державному та корпоративному рівні	Важкість у гнучкості зміни товарного бренду (автомобільні марки, пиво) та додавання нових
Розвинена банківська система, за допомогою якої здійснюється пошук клієнтів ще з малого	Відсутність яскравих прикладів досягнень щодо спортивних, етичних чи культурних сучасних особистостей
Участь в значній кількості міжнародних донорських організацій	Занадто консервативна політична система устрою країни

*Джерело: складено автором

Дані сильних та слабких сторін бренду Німеччини, що проаналізовані в таблиці надають змогу зробити висновків, що країна має дуже потужний механізм внутрішнього забезпечення, проте є ряд проблем на політичному рівні. Розглядаючи особливості дипломатії, то Німеччина намагається створити благосприятливі умови для використання засобів інформаційної характеристик країни як і у ЗМІ, так і в загальних співтовариствах економічної діяльності світового економічного ринку. Якісною особливістю діяльністю країни є те, що за необхідністю можна використовувати безліч інструментів впливу на покращення становища та бренду на міжнародній світовій арені. Одним з актуальних напрямів під час розгортання світової пандемії COVID-19 є розвиток альтернативних джерел енергетики.

Для популяризації бренду Німеччини використовується досить традиційні технології поширення інформації та збільшення розвитку даного бренду на світовій арені. На мою думку, потрібно використовувати якісне забезпечення при здійсненні «маркетингової» політики держави на рівні формування іміджу та брендингової стратегії.[1]

Основним складовими ми можемо визначити наступними[9]:

– Використання засобів масової інформації, особливо преси. Саме преса слугує на даний час якісним джерелом поширення діяльності Німеччини на світовому ринку, оскільки більшість ключової інформації щодо діяльності та використання іміджу Німеччини в різноманітних проектах можна взяти саме з преси та характеристик здійснення відповідних статей та періодичних видань в авторитетних журналах;

– Створення найбільш потужною телевізійної компанії у світі, адже саме Німеччина намагається використовувати найбільш перевірені факти та розповсюджувати ключові новини діяльності країни з якісного боку її розвитку та діяльності. Будь-яка соціально-економічна або ж дипломатична діяльність Німеччини відображаються на основних каналах країни та транслюється на міжнародному рівні;

– Використання бренду товарних марок найбільш популярних товарних продуктів – автомобільної галузі та пивоваріння зокрема.

– Запровадження власних традицій та популяризація їх за допомогою вже існуючих цифрових каналів комунікацій, оскільки даний підхід може якісно покращити вплив на аудиторії та її охоплення;

– Використання персонального бренду. Дуже важливо зазначити, що Німеччина, застосовує політику особистості, канцлера Ангели Меркель має свої власні відділу поширення діяльності та застосування якісних характеристик для поширення іміджу.

– Формування міцних дипломатичних відносин з іншими країнами на засадах вигідних економічних або ж донорських засадах. Фактично, таким чином Німеччина

інвестує свої кошти в свій бренд при цьому ж допомагаючи іншій країні в певній важкій геополітичній чи кризовій ситуації. Яскравим прикладом є й Україна, яка отримує від міжнародних донорських організацій Німеччини левову частину коштів на розвиток та підтримку соціальних інвестиційних проєктів.

Отже, Німеччина є одним з важливих гравців на міжнародній арені, її позиціонування себе у світі та розвиток власного бренду є прикладом для наслідування. В майбутньому, у Німеччині є значний шанс стати найбільш високорозвинутою країною у світі.

Аннотация: В данной работе рассмотрена необходимость создания успешного бренда государства для Германии на международной арене. Ведь на сегодняшний день, вопрос позиционирования бренда играет значительную роль, ведь именно на основе позиционирования места страны на международной мировой арене, мы можем использовать ее особенности для достижения первоочередных целей, которые могут нести за собой значение как макроэкономического, так и внутреннего социального-экономического для страны. Следует учитывать, что репутационная составляющая принимает важную роль в формировании деловых отношений с другими странами, более того, мы можем исследовать особенности и использования целей деятельности страны на международной арене.

Ключевые слова: международные отношения, бренд, государственный бренд, внешняя политика.

Abstract. This article considers the need to create a successful state brand for Germany in the international arena. After all, today, the issue of brand positioning plays a significant role, because it is based on the positioning of the country on the international stage, we can use its features to achieve priority goals that can be important for both macroeconomic and domestic socio-economic for countries. It should be borne in mind that the reputation component plays an important role in shaping business relations with other countries, moreover, we can explore the features and use of the goals of the country in the international arena.

Key words: international relations, brand, state brand, foreign policy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ANDREJA, Sršen. The Aspects of National Branding: Conceptual and Theoretical Framework. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, [S.l.], v. 4, n. 3, p. 45–53, dec. 2018. ISSN 2411-4138. URL: <<http://journals.euser.org/index.php/ejis/article/view/3909>>. Date accessed: 31 mar. 2020. doi: <http://dx.doi.org/10.26417/ejis.v4i3.p45-53>
2. Anholt Simon. Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*. 2011. Vol. 2 : Iss. 1, Article 1. URL: <https://surface.syr.edu/exchange/vol2/iss1/1>
3. Hwajung Kim. The Importance of a Nation Brand. *Institute for Cultural Diplomacy*, November 2012. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/Hwajung_Kim_The_Importance_of_Nation_Brand.pdf
4. Імідж Німеччини серед британців покращується. URL: <http://www.dw.de/імідж-німеччини-серед-британців-покращується/a-16819676>
5. Лебедева Т. П., Михайленко Т. А. Имидж государства в мировом политическом пространстве: структурные модели формирования. *Вестн. Моск. Ун-та*. Сер. 21. 2011. № 1. С. 13–28.
6. Osmolovska A. O. Чинники формування образу країни на міжнародній арені. *Політичне життя*, [S.l.], n. 2, p. 80–85, July 2018. ISSN 2519-2957. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5957>. Дата доступу: 31 mar. 2020 doi:<http://dx.doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.13>.
7. Поліщук О. В. Імідж держави на міжнародній арені: інформаційний аспект. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2010/imidzh-derzhavy-na-mizhnarodnij-areni-informatsijnyj-aspekt/>
8. Семченко О. А. Іміджева політика України: монографія. Київ: Знання, 2014. 272 с.
9. Слободяник О. Г. Сучасний інструментарій зовнішньополітичних комунікацій у міжнародних відносинах. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Політичні науки*. К., 2019. Випуск 143 (№ 4) Ч. 3.
10. Терещук М. І. Брендінгові технології у реалізації національних інтересів держав Центрально-Східної Європи на міжнародній арені: Монографія. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. 152 с.
11. У світі найвище оцінюють Німеччину – опитування [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/05/130522_bbc_poll_influence_it.shtml
12. Федорів Т. «Репутація країни» та «державний брендинг» як категорії науки державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. накл. пр.* / Дніпр. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Дніпр., 2011. Вип. 2 (9). С. 6–9.
13. Шевченко О. В. Державний брендинг в міжнародних відносинах: Навчальний посібник. К.: ІМВ, 2011. 185 с.
14. Шевченко О. В. Теоретичні аспекти оцінювання міжнародного бренду країни. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2008. Вип. 79. Ч. 1. С. 91–100.
15. Штельмашенко А. Д. Бренд держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2013. Вип. 2. С. 348–356.
16. Як сприймають Німеччину в світі. URL: <http://www.dw.de/як-сприймають-німеччину-в-світі/a-16703185>

МЕМУАРИ АКТИВНИХ УЧАСНИЦЬ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Ю. О. Драчук, О. В. Отземко

Анотація. У даній роботі аналізується інформаційний потенціал мемуарів жінок – активних учасниць громадсько-політичних рухів під час революційних змін 1917–1921 рр. в Україні. Під час дослідження спогадів було застосовано методи аналізу та синтезу, узагальнення, історико-генетичний, історико-порівняльний, біографічний, хронологічний. Визначено, що кожна з жінок скористалася тими можливостями, що дав революційний час та стала активною діячкою державного будівництва «свого» уряду.

Ключові слова: УНР, жінка, жіноча історія, мемуари, революціонерки.

Період Національної революції 1917–1921 рр. характеризується активною політичною, культурною, військовою діяльністю українських національних сил, спрямованою на побудову самостійної держави. На політичній арені переважали чоловіки, що були на передових позиціях «творення» тогочасної української історії. Найвідомішими серед них були М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський, Н. Махно та інші. «Чоловіча» концепція Української національної революції досі залишається найбільш впливовою. Науковці, зосереджуючи увагу на важливих питаннях пошуку Україною власного національно-державницького шляху, ретельно вивчаючи різні його аспекти, основну увагу приділяють чоловікам.

Однак варто пам'ятати і про жінок, які також брали участь у революції, захищаючи свої переконання та інтереси. Жіноцтво було на рівні з чоловіками у побудові держави, створенні організацій, роботі на керівних посадах тощо. І лише останніми роками почали з'являтися праці, автори яких показують жіноче обличчя революційних подій 1917–1921 рр. в Україні. Зважаючи на це, актуальним, на нашу думку, є вивчення мемуарів жінок – активних учасниць революційних подій 1917–1921 рр..

Значний внесок у вивчення історії жіночого руху II пол. XIX – поч. XX ст., та ролі жінок в національній революції 1917–1921 рр. зробили Л. Смоляр, Л. Петришина, О. Оніщенко, О. Лабур, зокрема джерелознавчий аспект розглядається в статтях О. Бон та В. Пархоменко, біографічні дослідження належать М. Вороніній, І. Липовецькому, Л. Гонюковій [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Метою даної розвідки є розкриття інформаційного потенціалу мемуарів жінок – активних учасниць громадсько-політичних рухів щодо їх сприйняття революції та ставлення до державного будівництва під час революційних змін.

Говорячи про період напередодні революції, зокрема II пол. XIX – поч. XX ст., варто зауважити, що він позначився появою різноманітних жіночих рухів та організацій. Вони розвивалися на тлі невдоволення жінок правовою та освітньою дискримінацією, активізувалися на тлі модернізаційних процесів в економіці, а також зазнали впливу емансипаційних ідей, що захопили Західну Європу. Різноманітні благодійні, освітні, з часом громадсько-політичні товариства і клуби, союзи об'єднували найактивнішу частину жіноцтва, яка на початку XX ст. вже готова була відстоювати свої права [1].

Відзначимо також участь жінок у політичних партіях – українських і загальноросійських. Частина активного жіноцтва були учасницями національного руху. Чимало було і тих, кого приваблювали ідеї російської соціал-демократії. З ентузіазмом зустрівши революційні зміни 1917 р., вони свідомо долучилися до будівництва держави – кожна своєї. Серед членів Української Центральної Ради була 21 жінка. Л. Петришина, досліджуючи це питання, зазначає, що жінки-діячки, що увійшли до УЦР, з великим натхненням, не шкодуючи сил, працювали на розбудові держави [2, с. 146]. О. Оніщенко відзначає, що хоча кількість жінок в революційних органах не була пропорційною до їх

частки в населенні, але результати практичної роботи були помітними, а подекуди визначними [3, с. 58].

Отже, жінки, за визначенням О. Лабур, виступили певними «агентами революційних подій» [4, с. 45]. Розглянемо, спираючись на мемуарні джерела, як скористалися «вікном можливостей» ті, хто був готовий до активної політичної, професійної діяльності. Мемуари не тільки дають можливість вивчити діяльність авторок, а і побачити їх ставлення до подій, відчутти емоційний стан, що є важливою властивістю «єго-документів» [5; 10]. Саме тому для аналізу залучено спогади активних учасниць українського громадсько-політичного руху Софії Русової, Надії Суровцової, Тамари Петрів, а також революціонерок-соціал-демократок Євгенії Бош та Серафими Гопнер [11; 12; 13; 14; 15].

При вивченні життєвого шляху авторок мемуарів відразу кидається у вічі схожість біографій. Усі жінки походили із заможних сімей, що дало можливість отримати непогану освіту. Усі закінчили, як мінімум, жіночу гімназію, Н. Суровцова, Т. Петрів і С. Гопнер продовжили освіту на вищих жіночих курсах, С. Гопнер навіть встигла повчитися на літературному відділенні Паризького університету.

На початку ХХ ст. всі вони були активними громадськими діячками, учасницями різноманітних товариств, гуртків, в тому числі підпільних. С. Русова з 80-х років XIX ст. перебувала під наглядом поліції за зв'язки з революційними колами, Н. Суровцова брала активну участь в українському студентському житті у Петербурзі. Є. Бош вступила до РСДРП у 1901 р., була головою обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю і Головного комітету РСДРП(б), побувала в засланні в Іркутській губернії [7, с. 165]. С. Гопнер, членкиня РСДРП з 1903 р., активно працювала не тільки в підпіллі, а також в еміграції у Франції, де перебувала в 1910–1916 рр.

Т. Петрів, навчаючись на ВЖК у Києві, відвідувала український клуб «Родина», де мала нагоду зустрічатися з багатьма визначними представниками українського громадянства – С. Єфремовим, А. Ніковським, О. Олесем, І. Стешенко, Л. Старицькою-Черняхівською та ін. [13, с. 18]. Дівчина розповсюджувала нелегальну соціалістичну літературу, хоч до партії не належала, а діяла просто з завзяття і тому, що то була українська справа [8, с. 18]. «Безтурботно помахуючи муфтою, що була наповнена одержаними з-за кордону, друкованими на тонесенькому папері, брошурами, як «Самостійна Україна – не соціалістичне гасло», або чимсь іншим, я йшла вулицями Києва, часом із якимсь незрозумілим героїзмом підходячи до поліцейя та запитуючи його про якусь добре відому мені вулицю», – так пише Петрів, згадуючи цей період свого життя [цит. за: 13, с. 18].

Спогади жінок відобразили розмаїття реакцій на події лютого-березня 1917 р. Студентка-киянка Тамара Петрів із захопленням пише: «На стіні моєї скромної студентської кімнати висить плякат, на цьому плякаті, на тлі густо синього неба, золоте сонце, а над його гострими променями напис – «Україна є, була і буде!». Кожного ранку, коли, прокинувшись, гляну на цей плякат, зразу так радісно стає на душі. Хутче, хутче вставати, не гаяти ані хвилики часу, бо роботи ж так багато! ...Із перших днів революції якимось зовсім непомітно для самої себе я увійшла в групу української активної молоді, яка завжди була напоготові для виконання найрізноманітніших доручень і завдань» [13, с. 10–11]. Вона надзвичайно емоційно та з великим патріотичним піднесенням, згадує українську маніфестацію, що проходила у Києві 19 березня 1917 р. Загалом цей період у пам'яті Петрів залишився часом великих революційних перетворень, що ознаменував нову сторінку історії України: «Дні летять один за другим і кожний приносить щось нове і радісне» [13, с. 11].

Теж студентка, але в Петербурзі, Надія Суровцова більш обережна в оцінках: «Настрій був бадьорий, події захоплювали, билось серце, а одночасно туга охоплювала, що не наша то революція, не нам, нашому народові, несе вона звільнення. <...> Що ж до України, то я була певна, що самий ліберальний російський уряд так само душитиме національну культуру та наше селянство» [12, с. 62].

Досвідчена С. Русова початок революційних перетворень у своїх спогадах описувала так: «Довго не вірилося, коли прийшли перші відомості про революцію в Петербурзі в

лютому 1917 р. Можуть дати й нам якусь волю, а може й цілковите національне визволення!» [11, с. 178].

Теж досвідчена соціал-демократка С. Гопнер згадувала це так: «в своєму звіті я характеризувала перші моменти революції в Катеринославі таким чином: «революція в Катеринославі прийшла по телеграфу». І дійсно, в самому Катеринославі ніякої революції в сенсі бойових зіткнень не було, вона прийшла туди ззовні і прийшла саме «по телеграфу»!» [16, с. 15]. Описуючи усі свої враження вона додає: «Перші звістки про закінчений переворот викликали почуття величезного підйому. Але цей настрій не було загальним. Картина перших днів, коли ми, більшовики, опинившись прибульцями, що запізнилися, не відразу орієнтувалися в обстановці і втратили ініціативу, що потрапила, в руки меншовиків, викликала своєрідне збентеження, навіть пригніченість у деяких товаришів. <...> Але становище змінилося, коли з'явилися товарищі – більшовики, які змогли події очолити» [15, с. 16–20].

Ще більш сухо доленосні події описує Євгенія Бош: «В перші дні березневого повстання український робітник та селянин знаходилися у стані передранкової дрімоти, вони ще не були розбуджені набатним закликком могутньої Російської революції. Київ та уся Україна не брали участь у цьому першому бої робітників і солдат. Відрізані від авангарду революції робітники та солдати тривожно прислухалися і чекали, чекали, що скаже червоний Петроград» [14, с. 7]. Авторка ховається за пафосними фразами, роблячи акцент саме на комуністичній партії, їхніх зборах та констатації ходу подій, що загалом притаманно радянській мемуаристиці, не виказуючи емоцій, але ставлення до ситуації в Києві та Петрограді позначає досить чітко.

Загальний настрій спогадів про початок революції, все ж таки, – надія, правда в кожного своя. І ця надія на зміну влади, зміну свого положення спонукала жінок до активної діяльності, яку вони докладно описали в мемуарах. С. Русова стала членкинею Центральної Ради, очолювала департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти Міністерства народної освіти та Всеукраїнську учительську спілку [9]: «На початку серпня (1917 р.) міністр Стешенко офіційно запросив мене завідувати в його міністерстві відділами дошкільної освіти і дошкільного виховання. З радістю прийняла я цю пропозицію і якнайскоріше повернулася до Києва. <...> Весело було ставати до добре відомої мені теоретичної праці, але як її зорганізувати й провадити її на величезному терені цілої України?» [11, с. 179].

Н. Суровцова працювала повітовим інструктором УЦР на Уманщині, про що писала: «Що то за посада, мені не дуже ясно, але очевидно те, що я носій і вісник революції та повстання України. Решта виявиться якось згодом, а поки що моє серце повне ентузіазму, бо північні сумніви, що революція нічого не принесе моїй батьківщині, потроху розвалюються, адже я на власні очі бачила у Києві, як вирує саме українське життя, я не раз побувала у будинку Центральної Ради...» [12, с. 63]. Після агітаційної роботи провадила роботу з українізації військових частин, далі працювала начальницею загального відділу Міністерства закордонних справ: «А той, в свою чергу, запропонував і мені перейти з ним туди на роботу, тим більше, що я знала порівняно незле мов, французьку та німецьку. Його пропозиція мені дуже сподобалась. Я ставала таким чином біля самого джерела політики, міжнародних справ» [12, с. 75].

Т. Петрів у рідному Житомирі працювала в губерніяльному відділі Центральної Ради, як секретар відділу позашкільної освіти в комісаріаті освіти, займалася просвітительською діяльністю у «Просвіти» [8, с. 18; 13, с. 12].

Діяльність С. Русової, Н. Суровцової, Т. Петрів відбувалася на тлі бурхливих подій революції, що з різним ступенем інформативності та емоційної наповненості відбилося в їх спогадах. Русова та Суровцова докладно і досить критично пишуть про часи правління П. Скоропадського, за яких продовжували працювати, зупиняються на подіях часів Директорії, з сумом описують переїзди уряду з місця на місце [11, с. 181–186, 12, с. 32–39]. Описання більшовицької влади має трагічно-негативне забарвлення, яке супроводжується

надією на повернення «наших» [11, с. 53]. У будь-якому випадку при «своїй владі» тривала активна робота. Як пише Н. Суровцова, яку в грудні 1918 р. призначили секретарем інформаційного бюро УНР (бюро на чолі з О. Шульгіним вирушило до Франції): «Адже ця місія мала представляти Україну уперше в країні Антанти! Це ж не яка-небудь Італія! Париж, центр світової політики, осідок надзвичайних дипломатів!...І мені випало їхати також туди. Я підготувала не лише документи, а й велику бібліотеку інформаційного бюро, секретарем якого мене було призначено» [12, с. 89].

Усі три активні учасниці Української революції врешті опинилися в еміграції, де власне і було написано мемуари С. Русової і Т. Петрів, які увібрали в себе і задоволення від роботи на благо своєї країни, і розгубленість, і розпач під час евакуацій, і надію на те, що все владнається. Н. Суровцова у 1925 р. повернулася в радянську Україну, 27 років провела в таборах і тюрмах. По звільненні до кінця життя писала та доповнювала свої спогади, які не встигла побачити опублікованими (померла в 1985 р.) [6, с. 150–151].

Не менш захопливу кар'єру зробили і соціал-демократки. Є. Бош у 1917 р. фактично очолювала перший радянський уряд України – Народний секретаріат (формально вона була народним секретарем внутрішніх справ). У свої мемуарах «Рік боротьби» Євгенія Богданівна про цю подію писала так: «...визнаючи, що влада на Україні повинна належати тільки правомірним організаціям Рад Роб. Солд. і Кр. Депутатів, – з'їзд ухвалив виділити з себе Ц.І.К., який являється вищим органом влади на Україні» [14, с. 88]. У липні 1918 р. жінка, як делегатка перебувала на І з'їзді КП(б)У, а незабаром керувала більшовицькими збройними загонами на українській території [17, с. 84]. Наступного року того ж місяця Бош призначена надзвичайною уповноваженою Раднаркомом УСРР із організації політичної боротьби в прифронтовій смузі Південного фронту. Загалом, спогади Є.Бош «Рік боротьби. Боротьба за владу на Україні з квітня 1917 р. до німецької окупації» являють собою досить сухий щільний текст, який за жанром межує з історичним оповіданням. Недарма автори вступу до її спогадів відзначали, що «стосовно образу Євгенії Богдановни ця книга дає читачеві дуже мало» [14, с. 5].

С. Гопнер на початку своєї кар'єри була членом Катеринославського комітету РСДРП(б), редактором газети «Звезда» і членом місцевої ради. 1918 р. була обрана секретарем ЦК КП(б)У. У 1919 р. вона стала начальницею інструкторських курсів політуправління 12-ї армії. Основною сферою діяльності революціонерки була активна пропагандистська робота серед населення Катеринославщини.

Спогади С. Гопнер, присвячені переважно революційним подіям у Катеринославі, відбивають більшовицький погляд на ситуацію в 1917 р. Енергійний стиль спогадів демонструє беззаперечну правоту РСДРП(б), до міського комітету якого входила авторка. Щодо ставлення до українських визвольних змагань то, С. Гопнер згадувала так: «Ми, катеринославці, особливо у перші тижні революції жодного разу не згадували, що ми працюємо на Україні. Єкатеринослав був для нас найбільшим містом півдня Росії – і тільки». Цікаво, що авторка визнає неувагу до національного питання помилкою, яка потім спричинила «дуже великі ускладнення» [15, с. 27]. У спогадах наводиться багато різних документів, але на відміну від сухого і щільного тексту Євгенії Бош відчувається енергія «учасника перетворень» [14, с. 30–31].

Варто відзначити, що спогади Є. Бош та С. Гопнер останніми роками привернули увагу дослідників як великий масив революційної жіночої мемуаристики, яка особливо значення набуває з огляду на досить вагоме місце авторок в революційних подіях. О. Лабур, вважає, що аналіз їх мемуарів потрібен для вивчення політики більшовиків щодо жінок України, а також дозволяє зрозуміти авторське сприйняття жіночого розкріпачення, котре запропонували більшовики, зафіксувати феномен «суспільного в особистому», коли боротьба за радянську владу сприймалася як життєва необхідність, важливий елемент самореалізації [17, с. 83]. Для нас це ще один варіант використання так званого жіночого «вікна можливостей», що відкрилося у 1917 році.

Отже, як свідчать мемуари, кожна з зазначених діячок активно будувала «свою» країну. Завдяки розвитку жіночого руху та революційним змінам, що відбулися у 1917–1921 рр., цим жінкам вдалося долучитися та стати активними діячками державного будівництва, займаючи високі посади у «своїх» урядах. Усі жінки скористалися тими можливостями, що дав революційний час та кардинально змінили своє життя, вийшовши на політичну арену.

Аннотация. В данной работе анализируется информационный потенциал мемуаров женщин-активных участниц общественно-политических движений во время революционных изменений 1917–1921 гг. в Украине. Во время исследования воспоминаний были применены методы анализа и синтеза, обобщения, историко-генетический, историко-сравнительный, биографический, хронологический. Определено, что каждая из женщин воспользовалась теми возможностями, что дало революционное время и стала активной деятельницей государственного строительства «своего» правительства.

Ключевые слова: УНР, женщина, женская история, мемуары, революционерки.

Abstract. In this article analyzes the information potential of the of memoirs of women – active participants in socio-political movements during the revolutionary changes of 1917–1921 in Ukraine. The methodological bases of the work are the methods of analysis and synthesis, generalization, historical-genetic, historical-comparative, biographical, chronological. It is determined that each of the women took advantage of the opportunities given by the revolutionary time and became an active participant in the state building of "own" government.

Key words: Ukrainian National Republic, woman, women's history, memoirs, revolutionaries.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.
2. Петришина Л. Жіночий рух в Україні у 1917 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Історичні науки. 2006. № 1. С. 145–149.
3. Оніщенко О. В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік. URL: <https://vseosvita.ua/library/zinki-v-suspilno-politichnomu-zitt-i-ukraini-1917-rik-33727.html>
4. Лабур О. В. «Вікно можливостей?»: гендерна ситуація на хвилі революційної політики з Лютого 1917 року в Україні. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Сторінки історії. 2019. Вип. 40. С. 42–58.
5. Бон О. Захоплення більшовиками Києва у січні 1918 року очима українських гуманітаріїв: его-документи. *Київські історичні студії*. 2018. № 1 (6). С. 1–5.
6. Пархоменко В. А. Мемуарні свідчення про події 1917–1921 рр. в радянській Україні: до загальної характеристики. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 148–153.
7. Вороніна М. С. Євгенія Бош – полум'яна революціонерка (гендерний аналіз особистості). *Гуржійівські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 163–165.
8. Липовецький І. Тамара Петрів. *Дороговказ: орган вояцької думки і чину*. Торонто, 1969. Січень – березень. Ч. 23 (42). С. 18–20.
9. Гонюкова Л. Софія Русова і український жіночий рух. Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 7. С. 46–49.
10. Суржикова Н. В. Эго-документы: интеллектуальная мода или осознанная необходимость? *История в эго-документах: Исследования и источники*. Екатеринбург: Издательство «АсПУр», 2014. С. 6–13.
11. Русова С. Мемуари. Щоденник. К.: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
12. Суровцова Н. Спогади. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1996. 432 с.
13. Петрів Т. «Весна 1917 року в Києві». Бюлетень СБУВ. 1962. Ч. 12. С. 10–12.
14. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации. Москва.- Ленинград: Госиздат, 1925. 272 с.
15. Гопнер С. Октябрьская революция в Екатеринославе *Сквозь бурю времени: Воспоминания участниц революционного движения и социалистического строительства на Украине и в Молдавии*. Кишинев: Картя Молдовеняска, 1979. С. 60–76.
16. Гопнер С. Большевистская организация накануне и в первый год февральской революции в Екатеринославе. *Летопись революции: журнал по истории КП(б)У и Октябрьской Революции на Украине*. № 2 (23): Март – Апрель. 1927. С. 7–31.
17. Лабур О. В. Джерелознавчі аспекти вивчення друкованих свідчень старих більшовичок Є. Бош, С. Гопнер, О. Коллонтай. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Сторінки історії. 2015. Вип. 40. С. 81–90.

МЕДІА-ОБРАЗ КОЗАЦТВА В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Є. Р. Заболотний, К. І. Мелекєсцев

Анотація. У статті розглядаються питання історіографії, яка присвячена інформаційній війні України та «Заходу» з Російською Федерацією, зокрема образу козацтва, як теми, навколо якої формується медіа політика держави. Проаналізовано, яким чином тема образу козацтва зачіпається різними авторами, які аспекти теми є недослідженими, представники яких країн та професій цікавляться козацтвом.

Ключові слова: онлайн-медіа простір, інформаційна війна, інформаційне протистояння, контрпропаганда, козацтво

Московська агресія проти України, яка перейшла в активну фазу з 2014 р., з відкритою окупацією територій країни та створенням маріонеткових «республік», мала істотне значення для українських істориків. Окрім вивчення власне «кристально чистого» історичного знання, довелося задуматися й щодо питань «історичної політики», використання історії в цілях пропаганди. Саме в ході розкриття пропагандистських тактик держави-агресора українськими авторами були помічені певні сентенції щодо козацтва, характерні пропаганді. Ряд статей та монографій, таким чином, торкаються теми зображення козацтва в сучасному онлайн-медіапросторі.

Найбільшу групу джерел для дослідження місця козацтва в сучасній мережі «Інтернет» складають ЗМІ, а конкретно інтернет-ресурси, що містять як тексти, так і відео фрагменти з історії та сучасності козацтва. Серед таких сайти козацьких організацій, їх сторінки в соціальних мережах тощо. Також використані матеріали розміщені на офіційних електронних ресурсах обласних і районних рад, форумів присвячених постаті козацтва, сайтах ВНЗ, шкіл, дитячих військово-патріотичних таборів, тематичних музеїв і інших державних і приватних установ. На вебсайтах козацьких організацій, заявах «сучасних» козацьких ватажків концентруються західні автори, для яких тема козацтва має певну «екзотичність». Текстові джерела, конкретно пропагандистські пасажі, агітація, фабрикована історична інформація здебільшого розглядається українськими авторами, адже реалії та питання «гібридної війни» з Москвою мають для них життєву важливість та викликають особливі побоювання. Джерельна база цих наукових розвідок не може вважатись повною оскільки Інтернет є майже безкінечним джерелом інформації, тому тема залишається достатньо перспективною і потребує подальшого вивчення і дослідження.

Розглядаючи такі роботи, однією із перших варто згадати статтю С. Полтавця «Козацький дискурс» як складова інформаційної війни. У статті розглянуто роль козацької проблематики в контексті інформаційного протистояння України та Росії в сучасній «політичній історії» [1].

Частково проблеми образу козацтва торкаються автори аналітичної доповіді «Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії» Ісакова Т., Гнатюк С., Дубов Д., Черненко Т., Баровська А. У роботі акцентовано увагу на ризиках інформаційної війни, необхідності протидії пропаганді та дезінформації, низькому рівні медіа культури суспільства [2].

Тему також зачіпає авторський колектив навчального посібника «Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки» В. О. Жадько, О. І. Клименко, П. П. Куляс, О. Т. Марків, Ю. С. Полтавець, О. І. Харитоненко, О. В. Харчук, С. В. Шевчук [3]. В роботі представлено окремий розділ «Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь», автором цього параграфу є безпосередньо В. О. Жадько. У праці підкреслюється роль держави у протидії ворожій пропаганді, створення контрпропаганди в якій важливе значення варто приділити символу козацтва [3, с. 64–95].

В контексті висвітлення цього питання доцільно згадати монографію Горового В. М «Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації». Увагу зосереджено на таких важливих питаннях як: національний інформаційний простір й інформаційний суверенітет; соціальні інформаційні бази, інформаційні запити суспільства і підходи до задоволення потреб сучасних користувачів інформації [4]. Також досліджуване питання як одне із складових протистояння згадується в монографії Г. В. Кіслова «Інформаційні війни» де викладено думку щодо значення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [5]. Схоже проблемне поле досліджує Н. Ф. Семен у своїй дисертації «Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України», де авторка зазначає факти засилля російського контенту в українському інфопросторі, його вплив на формування стереотипних тверджень серед народних мас [6].

Окрім українських авторів, для яких тема зображення козацтва в пропаганді є «життєво важливою» (адже стосується корінних аспектів самовизначення українського народу та історії України, яку вже XVII–XVIII ст. знали як «країну козаків»), темою нового медіа-образу козаків зацікавилися й за кордоном. Здебільшого це стосувалося статей-едіторіалів у світовій пресі, які розкривали питання «Хто такі козаки? Яке їх значення для Росії та України?» англomовним читачам [7]. Проте можна зазначити й про наявність наукових статей, що постають суміжними до теми роботи.

Зокрема, зазначеної проблеми торкається американський дослідник Пол Гобл у своїй статті «Moscow's War in Ukraine Deepens Divides Among Russia's Cossacks», де автор аналізує ставлення Кубанських козаків та інших козацьких організацій у Російській Федерації до агресивної політики Кремля, спонукання Москвою добровільних козацьких формувань до війни проти України шляхом поширення фейків в ЗМІ, розпад єдності козацьких організацій РФ [8].

Також має інтерес стаття Джорджа Волошина щодо отримання медіа-присутності козацькою організацією Республіки Казахстан, яка відхрещувалася від участі в московській агресії проти України. Напроти, отримавши увагу інтернет-медіа, головний отаман Казахстану Юрій Захаров заявив, що Москва винна козакам за знущання царської та геноцид радянської доби [9].

Теми «сучасних козаків» на Московщині як частину тамтешньої системи контролю за суспільством та арештів за пости в соцмережах торкався нідерландський дослідник Рашид Габдулханов [10].

Велика аналітична доповідь дослідників Центру стратегічних комунікацій НАТО також торкається присутності образу козацтва в українсько-московському конфлікті, в інтернет-мемах як з московської сторони («перемогли козаків, поляків...»), так і з української («російські козаки воювали за нацистів») [11, с. 110–112].

На межі «українського» та «англomовного» сектору досліджень медіаприсутності козацтва лежать українські публікації, спрямовані на англomовну аудиторію. Як приклад, публікація Internews щодо образів з мультиплікації «Як козаки...» як позитивних зразків для рекламування реформ та проєктів [7]. Врешті-решт, українські англomовні сайти прямо фокусуються на тому, що без розуміння козацтва неможливо зрозуміти ідентичність та історію української нації [12]. Питання занурення в «історичну політику» та роль пам'яті для сучасних відносин України з навколишніми державами також аналізували в англomовних наукових статтях українські автори [13; 14]. У своїх україномовних статтях вони також вивчають питань інформаційного протистояння навколо історії у мережі Інтернет, у тому числі й питань образу козацтва, його «пересмикування» Московщиною [15; 16]. Конкретно, досліджувався історичний образ Івана Богуна, який не відповідав московській концепції Хмельниччини як частини «возз'єднання» України з Москвою, імперської схеми історії, тож бунтар-полковник Іван Богун банально «видав» з медіа-контексту Москви, окрім окремих елементів суміжних з акторською кар'єрою Олександра Домогарова. Тим часом, українські ЗМІ, поза межами академічних історичних досліджень, оточили образ вінницького полковника фантастичною міфологією (конкретно,

«характерництва») при чому це стосується як місцевих вінницьких ЗМІ, так і англomовних інтернет-видань, які мають на меті популяризацію України та пов'язаних з українством, у тому числі з козацтвом, історичних образів [17].

Таким чином, тема використання козацького образу медіа просторі, зокрема в мережі Інтернет є недостатньо дослідженою, проте її проблематика знаходить відображення, зокрема в контексті робіт присвячених інформаційній війні з РФ українських авторів, а також дослідженнях сучасними американськими авторами і дослідниками інших країн НАТО питань «сучасного» козацтва в РФ та їх взаємодії з державою, її військовими кампаніями та репресіями проти населення. У працях українських авторів робиться акцент на важливості формування потужного «Українського віртуального простору», що в сучасних реаліях є одним із інструментів формування національної свідомості народу. Зарубіжні автори відмічають важливість образу козацтва для України, але пре домінацію проросійських напрямів серед сучасних козацьких організацій.

Згідно з цими підсумками можна запропонувати певні рекомендації. На сьогодні державі необхідно виділяти кошти на вивчення застосування образу лицаря-козака і всього, що з ним пов'язано в контексті формування медіаграмотності суспільства, відновлення історичної свідомості українців, використання цієї дефініції як опорної точки в умовах гібридної війни, зокрема на теренах Інтернету, оскільки в наш час всесвітня павутина стала найпоширенішою платформою для розповсюдження інформації. Тобто, вкрай необхідним та актуальним є створення окремого дослідження з питань образу козацтва в мережі «Інтернет». Враховуючи невичерпність різноманітних сайтів у мережі Інтернет, таке дослідження зможе зачепити лише окремі приклади онлайн-присутності козацтва. Необхідно охопити український сегмент мережі Інтернет, проаналізувати сучасний стан образу козацтва, як його сприймає український веб-користувач, виділити досягнення та недоліки проведеної роботи. Отже, залучена до роботи джерельна база в достатній мірі розкриває поставлену тему та дозволяє виконання дослідницьких завдань

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы историографии, посвященной информационной войне Украины и «Запада» с Российской Федерацией, в частности образа казачества, как темы, вокруг которой формируется медиа политика государства. Проанализировано, каким образом тема образа казачества затрагивается разными авторами, какие аспекты темы является неисследованными, представители каких стран и профессий интересуются казачеством.

Ключевые слова: онлайн-медиа пространство, информационная война, информационное противостояние, контрпропаганда, казачество

Abstract. The article considers the issues of historiography, which is concentrated on the information war of Ukraine and “the West” against the Russian Federation, in particular the image of the Cossacks, as a topic relevant to state media policy. The research contains an analysis on how the topic of the image of the Cossacks is portrayed by different authors, which aspects of the topic are still unexplored, and researchers from which countries and professions are interested in the topic of Cossacks.

Key words: online media space, information war, information warfare, counter-propaganda, Cossacks

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Полтавець С. «Козацький дискурс» як складова інформаційної війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського: зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* Київ, 2016. Вип. 43. С. 165–179.
2. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь Ісакова Т., Гнатюк С., Дубов Д., Черненко Т., Баровська А. Київ. 2016 108 с.
3. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
4. Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія; ред. О. С. Онищенко. Київ: НБУВ, 2015. 330 с.
5. Кіслов Д. В. Інформаційні війни : монографія .Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 300 с.
6. Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України. Дисертація. Рівне 2018, 250 с.
7. Animated video about reforms. Cossacks. *Internews Ukraine*. URL: <https://internews.ua/en/project/cossacks>

8. Paul Goble. Moscow's War in Ukraine Deepens Divides Among Russia's Cossacks. *Eurasia Daily Monitor* Volume 14 Issue 74. Washington, D.C.: The Jamestown Foundation. June 6, 2017. URL: <https://www.refworld.org/docid/593e84894.html>
9. Voloshin G. Kazakhstani Cossacks in Media Spotlight Because of Ukraine Crisis. *Eurasia Daily Monitor*. Volume 11 Issue 147. August 11, 2014. URL: <https://jamestown.org/program/kazakhstani-cossacks-in-media-spotlight-because-of-ukraine-crisis>.
10. Gabdulkhanov R. (Con)trolling the Web: Social Media User Arrests, State-Supported Vigilantism and Citizen Counter-Forces in Russia. *Global Crime*. Volume 21, 2020. Issue 3-4: Watchful Citizens: Policing from Below and Digital Vigilantism, pp. 283-305, DOI: 10.1080/17440572.2020.1719836
11. Ionatamishvili E., Szwed R. Framing of the Ukraine–Russia conflict in online and social media Representations of the conflict in discourse in Facebook, Vkontakte and internet portals: DELFI, korrespondent.net, pravda.com.ua, kyivpost.com and onet.pl. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. Riga: NATO StratCom COE, May 2016.
12. Matychak T. Why Are Cossacks Key to Understanding the Ukrainian Nation? *Ukraine World International*. March 13, 2019. URL: <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/why-are-cossacks-key-understanding-ukrainian-nation>
13. Mieliekiestsev K. Polish-Ukrainian relations and the issue of historical grievances in the societies of two countries. Історичні і політологічні дослідження. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. № 1. С. 270–283.
14. Mieliekiestsev K. The “Post-truth era” and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. *15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = შპრეშუძობ გზობ 15-ე დიჯიტალური საერთაშორისო კონფერენცია. Silk Road Conferences. October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020. pp. 24–32.*
15. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. №1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
16. Мелекесцев К. Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Тоталітаризм як система знищення національної пам’яті“, 11–12 червня 2020 року*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 41–44. (Соціальні комунікації ідеологічна цензура, тоталітарна риторика і нові маніпулятивні технології у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет: історія і сучасність).
17. Мелекесцев К. Історичний обрах Івана Богуна у сучасному інформаційному просторі. *Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття / Матеріали Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції, приуроченої 370-й річниці героїчної оборони Вінниці на чолі з полковником Іваном Богуном*. Вінниця, 4 березня 2021 р. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2021. 260 с

УДК 305-053.5:902.2:726](477.6)»637»

РІВЕНЬ ГЕНДЕРНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У ДІТЕЙ ДНІПРО-ДОНСЬКОЇ БАБІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко

Анотація. Питання особливостей функціонування соціальних інститутів традиційних суспільств, до яких входить і система статево-вікових класів, стає дедалі популярним в наукових колах. Актуальною проблемою у цьому поступі є визначення рівня гендерної диференціації у недорослих верств населення, яке, на думку авторки статті, є яскравим показником добробуту суспільства. Культурне коло Бабине, зокрема дніпро-донська бабинська культура, посідає чільне місце у бронзовому віці Східної Європи, а тому визначення рівня дитячої диференціації за статтю є важливим елементом для розуміння соціальних і гендерних процесів, що відбувалися у цьому суспільстві.

Ключові слова: Східна Європа, бронзовий вік, дніпро-донська бабинська культура, гендер, діти.

Актуальність запропонованої теми пов’язана з постійним зростанням зацікавленості у вивченні соціальних та духовних аспектів життя пра- і протоісторичних народів. Багато десятиліть дослідники вивчали феномен бабинського світу, поринаючи у вивчення археологічних джерел, встановлюючи фактаж і досліджуючи практику поховальних обрядів. Попри певні досягнення у розробці гендерних проблем бабинської спільноти, чимало її аспектів залишаються невисвітленими. Дніпро-донська бабинська культура (далі –

ДДБК), як первинний осередок генези культурного кола Бабіне, є яскравим представником моделі укладу традиційного скотарського суспільства та найбільш придатною для встановлення особливостей гендерного розподілу дорослих по поховальному реманенту. Авторку статті, з огляду на окреслену вище проблематику і дослідження, зацікавило питання щодо рівня гендерної диференціації у недорослих верствах населення ДДБК. Чи була вона, у чому вона проявлялася?

Процес, в якому біологічні відмінності між чоловіками та жінками використовуються як засоби соціальної класифікації, носить назву гендерної диференціації. Цей процес є вкрай важливим для розуміння хитросплетінь соціальних відносин між індивідами як сьогодні, так і багато тисячоліть назад. В традиційних суспільствах чітке розподілення обов'язків і ролей між чоловіками і жінками, відповідало за здорове функціонування плем'я. Якщо чоловіки, як більш фізично-розвинуті, виступали у ролі годувальників родини, то жінки вели господарство, народжували й виховували дітей. Така доволі логічна картина пояснює той факт, що саме дорослі індивіди стають об'єктом вивчення гендерної диференціації в архаїчних суспільствах, бо в них цей розподіл проявляється найяскравіше серед усіх вікових груп.

Наша робота побудована на основі аналізу джерельної бази поховань ДДБК, яка була нагромаджена проф. Р. О. Литвиненком. Сама база налічує 1260 поховань, які хронологічно відносяться як до раннього етапу існування культури, коли поховання були насичені реманентом, так і до пізнього етапу існування, де фіксується тенденція до невиразного поховального супроводу або його відсутності. Нами нараховується 924 кістяка, серед яких була встановлена приблизна приналежність до однієї з двох вікових груп – дорослі або діти, з яких нами було відібрано 170 дитячих та підліткових поховань (135 та 35 відповідно). На жаль, велика кількість дитячих та підліткових поховань малоінвентарна чи безінвентарна, тому інформаційний потенціал джерел невисокий. Щодо історіографії питання, зазначимо, що вагомий внесок у вивченні статевовікового напрямку зроблено Р. Литвиненком [1, с. 157–187; 2, с. 156–170; 3, с. 72–73], О. Гришук [4, с. 44–53; 5, с. 17–21], О. Орловською [6, с. 48–52], А. Єпімаховим [7, с. 170], Н. Берсеньовою [8, с. 838].

Археологиня Н. Берсеньова у своїй докторській дисертації зазначила, що дослідження дитинства в археології дозволить простежити закономірності розвитку соціальних відносин, зрозуміти особливості гендерних та економічних моделей [8, с. 56–58]. Від себе додамо наступну думку: гендерний розподіл – явище соціальне, а тому й припускає наявність певних соціальних зобов'язань і навантажень. Наявність таких у дитини може свідчити про гостру необхідність у «додаткових руках» і вихованні нової кваліфікаційної сили, щоб полегшити навантаження на дорослого. Здається, привчання дітей до праці здійснювалося з раннього віку. Безперечно, діти долучалися до праці з самого рання, однак у похованнях дітей КК Бабіне не було знайдено таких артефактів, які би прямо вказували на використання дітей у трудовій сфері (виключення становлять крем'яні відщепи, але їх тлумачення не є однозначним). Етнографічні джерела демонструють, що дитяча праця відіграє чималу роль в архаїчних суспільствах: діти допомагають у домашніх справах, навчаються ремеслу, доглядають за молодшими дітьми, працюють в полі, пасуть худобу [8, с. 127–129]. Тобто у віці 3–0 років батьки доручали дітям посильну роботу, щоб останні не відволікали дорослих від завдань, що вимагають значних трудових і часових затрат. У праці В. Буркової «Дитинство у східно-африканських народів хадза і датога» зазначається, що плем'я датога з малих років починають доглядати за худобою: хлопчикам довіряють пасти невелике стадо, а дівчатка допомагають по господарству і доглядають за молодшими дітьми [9]. Якщо дорослі вдало пораються зі своїми завданнями, дитинство в такому випадку залишається пролонгованим, оскільки соціальні обов'язки покладаються на дитину поступово, ймовірно з проходженням обряду ініціації та набуттям статусу дорослого. І навпаки, коли дорослим необхідна допомога, то дитина у такому суспільстві втрачає можливість бавитися, вона з дитинства привчається до певного виду роботи (до прикладу: полювання – для хлопчиків, прядіння – для дівчаток), від якої буде залежати добробут

племені. Тобто, коли дитина ще не має соціальної статі, її навантаження відповідає її віку, а не необхідності виживання. Така різниця в сприйнятті недорослої верстви племені дорослою може бути викликана рівнем добробуту та демографією даного суспільства.

Тут постає питання, а як саме можна дослідити рівень гендерної диференціації у дитячій спільноті? Звісно ж, завдяки аналізу супровідного реманенту та кроскультурних зіставлень. У ході проведеного дослідження нами були відібрані дитячі поховання, вік яких був точно або приблизно встановлений на рівні до 15 років. Таких виявилось 58 поховань, що становить 35,8 % недорослих. Було встановлено, що 10 небіжчиків (17,2 %) належать до молодшої вікової групи, 25 (43,1 %) – відносяться до раннього і зрілого дитинства (3–10 років), і ще 23 (39,7 %) померли в перехідному віці (10–15 років). Решта поховань не мають точного визначення віку, однак, швидше за все, вони також у своїй більшості відносилися до молодшої вікової групи.

Відомо 24 поховання з антропологічно визначеним віком і поховальним інвентарем. З них 3 померлих належали до молодшої вікової групи (12,6 %), 10 – до старшої (41,6 %), 11 – до підліткової (45,8 %). Велика частина небіжчиків молодшої вікової групи супроводжувалась керамікою, одне поховання супроводжувалося бляшаною руркою (що є рідкістю для поховання такої маленької дитини), знаходимо і сліди шкіри ВРХ.

Для старшої вікової групи (3–10 років) характерним є значна кількість астрагалів, шкіри тварин (в більшості ДРХ, проте в двох випадках трапляється і шкура ВРХ і коня), намисто, крем'яні відщепи. Особливо цікавим можна вважати наявність в одному похованні гральних кісток зі стаканчиком, а в іншому випадку – так званого конуса. Для підліткової групи найбільш характерними були сліди шкіри тварин, причому саме для цієї групи є характерною шкура ДРХ. Тут же ми знаходимо астрагали (проте їх кількість невелика, порівняно зі старшою віковою групою), трапляється керамічний посуд.

В результаті такого аналізу, можемо припустити, що кількість дитячих поховань з інвентарем підвищується, в залежності від віку їхньої смерті, що вказує на поступове зростання соціальної ролі людини в цьому суспільстві.

Було виявлено, що серед дитячих поховань не траплялися стріли. Цікавим і показовим видається той факт, що дитячі поховання майже не супроводжувалися реманентом, що виступає гендерним маркером. Наприклад, серед хлопчачих поховань були відсутні воїнські атрибути. Аналогічна картина спостерігається і для дівчачих поховань. Тут на думку спадає сюжет, описаний А. Єпімаховим при вивченні синташтинської культури: в дитячому похованні (вік смерті – близько восьми років) був знайдений набір наконечників стріл. Певний перелік підстав дозволив автору припустити «досить ранню статеву ідентифікацію» в середовищі синташтинського населення [8, с. 123]. Зворотну ж картину ми спостерігаємо в КК Бабині. Наважимося припустити, що статеві ідентифікації у бабинців відбувалися не надто рано і припадала на підлітковий період, коли підлітки проходили обряд ініціації і набували право на носіння певних предметів, характерних лише для дорослих чоловічих чи жіночих верств суспільства. На користь цієї гіпотези свідчать і інші супровідні артефакти, як то астрагали [10, с. 74–76] та, на нашу думку, шкіри дрібної рогатої худоби. Ці категорії артефактів є найбільш поширеними для дитячого стану та є гендерно-нейтральними, хоча асоціюються вони переважно з жінками та дітьми. Потрібно зазначити, що якщо про роль астрагалів в похованнях ДДБК досліджено достатньо багато, то про роль шкур, у контексті статево-вікової диференціації, відомо мало. Авторка припускає, що перевага шкур ДРХ (над шкурами коня і ВРХ) у дітей, дає підставу думати, що і цей дитячий поховальний інвентар був «безстатевим».

За такої логіки викладення думок, стає очевидним, що дитяча верства у бабинців до обряду ініціації гендерно не диференціювалася. Проте, слід зважати і на такий факт, як незадовільний стан збереження кістяків. Дослідникам важко визначити чітку вікову приналежність, провести комплексний аналіз поховань та їх наповнення через їх фрагментарність, тому висновки базуються лише на наявному джерельному арсеналі. Цей масив включає два красномовних поховання – Чотири Брати та Запорожець. Поховання

Чотири Брати 12/10, судячи з обрядових характеристик (західна орієнтація, лівий бік), належало хлопчикові й містило маленьку кам'яну сокирку [11, с. 127]. Важливою тут видається думка О. Орловської щодо використання таких макетів дітьми у контексті ігор, дослідниця акцентує свою увагу на семантиці полювання або ж, знахарства (гра в шамана). Влучним видається її припущення щодо спадковості передачі професійного спрямування, з ремаркою відсутності такої на ранньому етапі існування ДДБК [6, с. 50] .

Іншим важливим і яскравим комплексом є поховання Запорожець 1/16 (рис. 1) [12, с. 226]: дитина молодшої вікової групи, судячи з обрядових характеристик (східна орієнтація, правий бік), була дівчинкою і супроводжувалася великою кількістю прикрас: намистинки, бісер, 2 пронизки [12, с. 210–211]. Були ідентифіковані череп бика та рештки м'ясної напутьної їжі. Р. Литвиненко зазначає, що м'ясна вирізка туші навколо хребта найчастіше супроводжувала саме жіночі поховання [5, с. 20], але ж у цьому випадку присутній й череп бика, який за підрахунками авторки статті, не є типовим для дитячого віку.

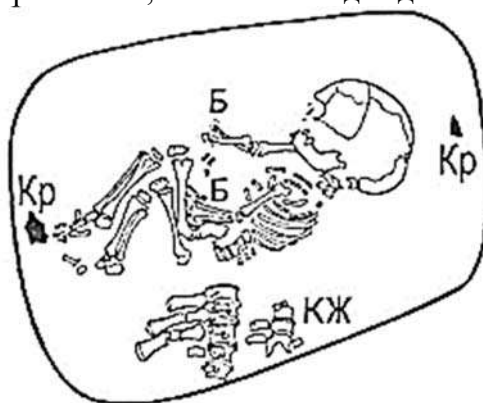

Рис. 1. Запорожець, курган 1 поховання 16 (за Р. О. Литвиненком [12, с. 226])

Наявність цих двох унікальних поховань дає можливість зробити наступні висновки. Наразі через брак археологічних джерел важко встановити взаємозв'язок між віком і статтю небіжчика, а також семантичним навантаженням речовини. Натомість певні артефакти, вочевидь, зберігали роль гендерних маркерів не лише після проходження обряду ініціації, а й до цього. Дослідниками виявляються так звані «гендерно нейтральні» артефакти, як то астрагали і шкури ДРХ. До моменту ініціації на дитину не покладали соціальні функції гендерного порядку, притаманні для дорослих чоловіків і жінок. Зважаючи на вищевикладену аргументацію, припускаємо, що у більшості випадків в суспільстві дніпро-донської бабинської культури, *ранньої статевої диференціації майже не відбувалося*. Виняток наразі становлять два унікальні комплекси, наповнення яких може бути пов'язане з високим соціальним статусом, набутим при народженні або упродовж життя під час «рольових ігор».

Аннотация. Вопрос особенностей функционирования социальных институтов традиционных обществ, к которым относится и система половозрастных классов, становится все более популярным в научных кругах. Актуальной проблемой в этом контексте является определение уровня гендерной дифференциации в детских слоях населения, которое, по мнению автора статьи, является ярким показателем благосостояния общества. Культурный круг Бабино, в частности днепро-донская бабинская культура, занимает особое место в бронзовом веке Восточной Европы, а поэтому определение уровня детской гендерной дифференциации является важным элементом для понимания социальных процессов, происходивших в этом обществе.

Ключевые слова: Восточная Европа, бронзовый век, Днепро-Донская Бабинская культура, гендер, дети.

Abstract. The question of social features of the functioning of traditional societies, which includes the problem of gender and age differentiation, is becoming increasingly popular in scientific circles. An important sub-problem in this process is to determine the level of gender differentiation in the juvenile population, which, according to the author of the article, is a powerful indicator of the well-being of society. The Babyne Cultural Circle, in particular the Dnieper-Don Babyne Culture, occupies a prominent place in the Bronze Age of Eastern Europe, and therefore determining the level of child differentiation by sex is an important element for understanding the processes taking place in this society.

Key words: Eastern Europe, Bronze Age, Dnieper-Don Babyne Culture, gender, children.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Литвиненко Р. О. Днепро-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд). *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Л: СЛУ, 2006. № 5. С. 157–187.
2. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до киммерійців*. Л: Вид-во СЛУ, 2007. № 7. С. 156–172.
3. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине: потенціал гендерних досліджень. *Від палеоліту до козацької України: Анотації Міжнародної конференції до 100-літнього ювілею Дмитра Яковича Телегіна* (Київ, 21–23 листопада 2019 року). Київ: Видавець Олег Філюк, 2019. С. 72–73.
4. Гришук О. М. Жінки в бабинському соціумі. *Донецький археологічний збірник*. 2016. № 20. С. 44–53.
5. Гришук О. М. М'ясна напутня їжа в похованнях Дніпро-Донської бабинської культури. // *Донецький археологічний збірник*. 2018. № 21. С. 17–25.
6. Орловська О. Ю. Ще раз про астрагали в похованнях бабинської культури (ДДБК). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. Том 2 / Ред. кол. Хаджинов І. В. та ін. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 48–52.
7. Епи́махов А. В. Южное Зауралье в эпоху средней бронзы. Челябинск: изд-во Южно-Уральского гос. ун-та, 2002. 170 с.
8. Береснева Н. А. Возрастная и гендерная дифференциация в обществах Южного Урала II тыс. до н.э. (По материалам погребальных памятников): Дис. ... доктора ист. наук. Екатеринбург, 2019. 838 с.
9. Буркова В. Детство у восточно-африканських народів хадза і датога. *Теория моды. Одежда. Тело. Культура*. 2008. Вип. 8. URL: <https://polit.ru/article/2008/09/12/burkova>
10. Литвиненко Р. О. Поховання культурного кола Бабине з астрагалами. *Древности 2005*. Харків: ХИАО; НМЦ «МД», 2005. С. 74–86.
11. Литвиненко Р. А., Зарайська Н. Р. Курган епохи бронзи у села Запорожец (бассейн Кальмиуса, Северо-Восточное Приазовье). *Археологический альманах №14*. Донецк, 2003. С. 203–232.
12. Романовская М. А. Работы Багаевского отряда. *Археологические открытия 1974 г.* М.: Наука, 1975. С. 127–128.

УДК 327.8(470+571)

СКЛАДОВІ НЕГАТИВНОГО ОБРАЗУ РОСІЇ ЗА КОРДОНОМ

І. І. Мусіюк, І. Г. Паніна

Анотація: У статті розглянуте питання образу держави та його складових, впливу негативних складових збірного образу країн на загальну репрезентацію та, зокрема, висвітлення негативних складових образу Російської Федерації за певними критеріями на прикладі різних міжнародних джерел з використанням соціологічних опитувань. В основу дослідження покладено структурно-функціональний метод, який полягав у дослідженні конкретних складових негативного образу держави, на основі якого був проведений аналіз. У ході дослідження можна дійти до висновку, що образ держави є неоднорічним явищем, яке включає в себе багато показників, зокрема, негативних, які можуть суттєво вплинути на загальний образ того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин. Російська Федерація виступає прикладом неоднозначного гравця на міжнародній арені, складові образу якого тільки підсилюють негативне сприйняття щодо держави міжнародною спільнотою.

Ключові слова: образ держави, негативні складові, Російська Федерація, показники.

Поняття образу держави включає в себе різні складові, які в цілому формують загальну картину уявлення про той чи інший суб'єкт. Якщо складові образу держави мають негативне забарвлення або принаймні не відповідають загальноприйнятим нормам, то великою є ймовірність того, що цілісне уявлення про державу також буде негативним. Примітним є той факт, що уявлення про Російську Федерацію на міжнародній арені є складним предметом для дослідження, оскільки його природа неоднозначна і вимагає аналізу чинників, щоб наблизитися до спільного знаменника. Стаття присвячена розгляду саме негативної сторони репрезентації Російської Федерації різними міжнародними інституціями та дослідницькими центрами, включаючи дані соціальних опитувань. На сьогодні особливої актуальності набувають дослідження, які присвячені аналізу різних

компонентів, що формують збірний образ держав, та виявленню певних закономірностей серед цих показників.

Зазначений контекст вимірювання образу країни та його складових різною мірою був висвітлений в роботах А. Махера і Л. Картера [1], Б. Дженес і Е. Малоти [2], Д. Коксала [3] та Д. Це [4], які різною мірою окреслили питання різних складових образу та впливу цих компонентів на сприйняття інших держав. Поняття образу та брендингу держав загалом детально досліджують відомі зарубіжні вчені С. Анхольт [5] та К. Дінні [6] поряд з такими вітчизняними дослідниками, як О. Гарбера [7], О. Євтушенко та І. Присяжненко [8]. На сьогодні гостро актуальними є дослідження негативних складових загального образу Росії з посиланням на аналізи та показники міжнародних аналітичних центрів, оскільки даний аспект є малодослідженим, особливо серед вітчизняних дослідників, і, відповідно, має наукову перспективу.

Метою дослідження є аналіз та висвітлення негативних сторін репрезентації російської дійсності за кордоном на прикладі даних міжнародних центрів та соціальних опитувань задля формування уявлення про слабкі сторони держави.

Образ Росії у світі важко назвати позитивним або нейтральним. Згідно з даними дослідницького інституту Pew Research Center, Росія в цілому не є популярною серед багатьох країн світу і користується все меншою довірою в Європі і США [9]. Негативний міжнародний імідж колишнього глобального лідера часів холодної війни ґрунтовно суперечить очікуванням росіян про те, що президентство Путіна покращує міжнародну репутацію їхньої країни. Даним центром було проведено опитування, за результатами якого з 44 опитаних країн в середньому 43 % негативно ставляться до Росії в порівнянні з 34 % позитивної оцінки [9]. Особливо незадоволеними Росією залишаються американці та європейці. Росія також непопулярна серед громадськості на Близькому Сході, оскільки більше половини опитаних країн ставляться до країни негативно [9]. Аргументація зниження рейтингів Росії на глобальному рівні впирається в невдоволення з приводу неповаги російським урядом особистих свобод свого народу.

Образ держави не є одностороннім, тому для його дослідження потрібно брати за основу певні критерії. Переходячи до досліджень образу Російської Федерації, розгляд варто почати з показника Nation Brand Index, критерії якого будуть взяті за основу для аналізу. Оскільки NBI є найбільш популярним рейтингом за оцінкою престижу держав, не можна обійти стороною питання, яким чином даний показник демонструє Росію. Рейтинг Nation Brand Index був розроблений і запущений Саймоном Анхольтом в 2005 році. З питань національного іміджу автор досі є світовим авторитетом. Anholt-Ipsos Nation Brands Index допомагає урядам, організаціям та підприємствам зрозуміти, виміряти і, врешті-решт, створити міцний національний імідж і репутацію. Він вимірює силу і якість бренду кожної країни за основними критеріями, до яких, насамперед, відносяться експорт, уряд, культура, населення, туризм та інвестиції. Відповідно до прес релізу Ipsos за 2020 рік, в даному рейтингу загалом Росія займає 27 місце [10]. Слабкі позиції країни відзначаються, передусім, з питань управління, забезпечення миру і безпеки та із загальним сприйняттям гостинності.

Якщо оцінити Російську Федерацію, орієнтуючись на критерії NBI, можна дійти до наступних висновків. Як зазначено в дослідженні Trading Economics, економіка Росії є занадто залежною від експорту товарів, а доходи від продажу сирої нафти, нафтопродуктів і природного газу становлять близько половини федерального бюджету Росії [11]. Сильна залежність країни від експорту сировинних товарів робить її вразливою перед тиском рецесії. Незважаючи на деякий спад в період з 2019 по 2020 рік, корисні копалини і паливно-енергетичні продукти досі залишаються основними товарними групами експорту з Росії. Як вказує джерело Soface for trade, на частку експорту припадає близько чверті ВВП, 63 % експорту і 35 % федеральних доходів. Санкції, що обмежують інвестиції і експорт деякого технологічного обладнання в Росію, а також поступове виснаження зрілих родовищ, обмежать видобуток нафти в Росії [12]. Окрім залежності від експорту сировини, в державі спостерігається дефіцит торгових операцій, залежність від зарубіжних технологій, слабка

інфраструктура загалом, що ускладнюється відсутністю інвестицій через недостатню довіру серед інших держав. Більше того, санкції США та Європи перешкоджають укладанню торгівельних угод, розробці морських середовищ та інновацій [12]. На ринку нових технологій частка Росії складає всього лише 0,3 %, в той час як США – 39 %, Японії – 30 %, Німеччині – 16 % [13].

Оцінюючи культуру Російської Федерації, важливим є дослідження центру з культурного і громадського життя Hofstede Insights. Сайт надає інформацію, згідно з якою Росія є країною, в якій власники влади дуже далекі від суспільства, а найбільша країна у світі є надзвичайно централізованою. Росія є колективістською державою, де люди належать до «груп», які піклуються про них в обмін на лояльність [14]. Росіяни звикли недооцінювати свої особисті досягнення, внесок або можливості. Російське суспільство схильне до цинізму і песимізму.

Ще одне дослідження російської культури від U.S. News надає інформацію, згідно з якою держава займає порівняно низьку позицію за показником відкритості до бізнесу і подорожей [15]. За підрахунками, країна є на 100 % бюрократичною та на 80 % корумпованою, що підтверджує популярний міф іноземців про корупцію в Росії. Крім того, уряд фактично повністю ігнорує забезпечення прав людини і захист навколишнього середовища. Триваюча російська кампанія дезінформації на Заході і все більшою мірою на Близькому Сході викликає підозри у міжнародній спільноті і ще більше відштовхує довіру інших країн [16]. Так, незважаючи на всю діяльність м'якої сили Росії, вона не може компенсувати той факт, що світова аудиторія не вважає країну такою, що заслуговує довіри і образу «сили добра» в світі. Без істотної зміни курсу своєї зовнішньої політики культура та м'яка сила Росії залишаться на низьких позиціях.

Для опису Російської Федерації, на жаль, краще підходить термін «імперія зла». В області зовнішньої політики агресія Росії в світі відбивається на образі держави і сприйнятті її з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Західні уряди і організації продовжують критикувати російський уряд за авторитарність і винність в порушеннях прав людини [15]. Анексія Росією Криму в 2014 році і роль, яку вона зіграла в конфлікті в Україні, посилили напруженість у відносинах між Москвою і Заходом, включаючи санкції, введені західними країнами. Занепокоєння міжнародного співтовариства також зосереджено на заклопотаності з приводу передбачуваного втручання уряду Росії в західну політику, включаючи президентські вибори в США в 2016 році.

Згідно з The Global Economy, Російська Федерація демонструє низькі показники ефективності уряду з 1996 по 2019 роки в порівнянні з високим рівнем, який розцінюється в 2,5 балів [17]. Станом на 2019 років Росія має низький, хоч і дещо збільшений в порівнянні з минулими роками показник в 0,15 балів, і займає 77 місце в рейтингу серед країн [17]. За індексом демократії гідним уваги є дослідження Freedom House, згідно з яким політичний режим Російської Федерації характеризується як консолідований авторитарний. Рівень демократії є низьким і становить лише 1,35 з 7 балів в рейтингу [14]. Для Російської Федерації характерні надзвичайний рівень насильства з боку держави проти протестуючих, використання закону про іноземних агентів проти онлайн-активістів, а також посилення державного регулювання Інтернету і контролю над громадською сферою. Володимир Путін, який перебуває при владі вже понад 20 років, почав новий шестирічний президентський термін у травні 2018 року. Його популярність підірвала пенсійна реформа. Ослаблення рейтингів підтримки привело до раптової відставки уряду, включаючи прем'єр-міністра Дмитра Медведєва, в січні 2020 року. У липні 2020 року всенародне голосування ратифікувало конституційні реформи, запропоновані президентом Путіним, хоча досі багатьма дослідниками ставиться під сумнів легітимність їх прийняття. Поправки стосувалися обіцянок збільшення державної підтримки громадян і, що найбільш важливо, зміни, що дозволяють президенту Путіну знову балотуватися на пост президента в 2024 році і залишатися при владі до 2036 року [12].

Оцінюючи людей, які проживають на території Росії, та демографічний стан в країні, іноземні джерела також не надають втішних даних та прогнозів. Говорячи про росіян, джерела повідомляють, що їх негативне ставлення до мігрантів залишається високим і з часом тільки посилюється [18]. Більше половини росіян негативно ставляться до людей з іншою сексуальною орієнтацією. У серпні 2018 року було відзначено зростання ксенофобних настроїв серед росіян, на ґрунті яких зростає кількість злочинів [18]. Стосовно демографії, населення Росії має тенденцію до різкого зниження та становить 145,977,558 осіб станом на 10 березня 2021 року, згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, розробленими Worldometer [19], що складає лише 1,87 % від усього населення світу. Крім того, в Росії надзвичайно високий рівень смертності, найчастіше через алкоголізм. Як показують дослідження в галузі туризму від World Economic Forum, Росія займає 39 позицію і демонструє середній показник з туристичного сервісу [20]. Країна поступається субрегіональним і глобальним середнім показникам ділового середовища (92-е місце), безпеки і захищеності (98-е місце) і міжнародної відкритості (123-тє місце). Для образу Росії демографія поряд з туризмом – важливі елементи у відновленні глобального статусу держави. Проте, вище перераховані фактори призводять до того, що за цими показниками Росія має безліч слабких місць, які позначаються на бажанні іноземців переїхати в цю країну і на образі держави як такої.

Закриваючи аналіз за критеріями NBI інвестиціями, World Bank Group відзначає, що криза Covid-19 вплинула на економічні показники російських регіонів. В цілому за перші 9 місяців 2020 року інвестиції в Росії знизилися на 4,1 відсотка, з широкими регіональними відмінностями. Найбільш різко інвестиції знизилися в Приволзькому окрузі (–6,6 %) і на Далекому Сході (–6,5 %) [21].

Розглядаючи негативні складові образу Російської Федерації, в результаті можна помітити, що дослідження NBI від Ipsos загалом відповідають дійсності. В цілому світові рейтинги ставлять державу далеко не на перші позиції, а скоріше на останні, за багатьма показниками. Як вказує The Place Brand Observer, найменший внесок Російська Федерація привносить в процвітання і рівність [22]. Джерело вказує, що згідно з рейтингом Global Soft Power за 2020 рік, компанія Brand Finance ставить Росію на 10-е місце [22]. Вважається, що і Китай, і Росія є країнами, які порушили статус-кво західної ліберальної м'якої сили. Дослідження в галузі економіки, яке надає OECD щодо індексу обмеження торгівлі послугами, показує, що Російська Федерація має проблеми з кількістю дозволів на роботу, виданих іноземним громадянам [23]. Чи не погіршує образ Росії на міжнародній арені той факт, що в державі для отримання дозволу на роботу іноземним громадянам необхідно підтвердити знання російської мови, історії Росії та її основних законів. Заходи щодо забезпечення прозорості регулювання в Росії не відповідають передовій міжнародній етиці. Крім того, згідно з дослідженням, недискримінаційний доступ на ринок державних закупівель надається іноземцям тільки на основі взаємності.

Підбиваючи підсумки аналізу негативних аспектів репрезентації образу Російської Федерації, можна прийти до висновку, що образ держави є багатостороннім явищем, досліджувати яке потрібно посилаючись на різні джерела та оцінюючи його за різними показниками. Негативні складові образу держави можуть суттєво змінити думку про неї інших країн, що призводить до зниження рівня їхньої зацікавленості у відносинах.

Росія в міжнародному сприйнятті залишається консолідованою авторитарною державою, в якій президент продовжує покладатися на авторитарне маніпулювання квазідемократичними інститутами, про що свідчать дані міжнародних дослідницьких центрів і соціальних опитувань. Через нездатність забезпечити ефективний економічний ріст політичний режим стикається з труднощами, а економіка Росії в цілому є сильно залежною від експорту енергоресурсів, що в майбутньому може привести державу до рецесії. Якщо оцінювати Російську Федерацію за показниками Індексу національного бренду, можна дійти до висновку, що на даному етапі країна не є комфортною для іноземних жителів, а, відповідно, має низьку туристичну привабливість.

Аннотация: В статье рассмотрен вопрос образа государства и его составляющих, влияния негативных составляющих собирательного образа стран на общую репрезентацию и, в частности, освещение негативных составляющих образа Российской Федерации по определенным критериям на примере различных международных источников с использованием социологических опросов. В основу исследования положен структурно-функциональный анализ, который заключался в исследовании конкретных составляющих образа государства, на основе которого был проведен анализ. В ходе исследования можно прийти к выводу, что образ государства является неоднозначным явлением, которое включает в себя много показателей, в частности, негативных, которые могут существенно повлиять на общий образ того или иного субъекта международных отношений. Российская Федерация выступает примером неоднозначного игрока на международной арене, составляющие образа которого только усиливают негативное восприятие в отношении государства международным сообществом.

Ключевые слова: образ государства, негативные составляющие, Российская Федерация, показатели.

Abstract. The article examines the issue of the image of the state and its components, the influence of the negative components of the collective image of countries on the overall representation, and, in particular, the coverage of the negative components of the image of the Russian Federation according to certain criteria using the example of various international sources using opinion polls. The structural and functional approach is involved in this study. It encompasses the identification of specific elements of the country's image, on the basis of which the analysis was carried out. In the course of the study, it can be concluded that the image of the state is an ambiguous phenomenon, which includes many indicators, in particular, negative ones, which can significantly affect the general image of a particular subject of international relations. The Russian Federation is an example of an ambiguous player in the international arena, the components of whose image only reinforce the negative perception of the state by the international community.

Key words: the image of the state, negative components, the Russian Federation, indicators.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Maher A., Carter L. The affective and cognitive components of country image: Perceptions of American products in Kuwait. In: *International Marketing Review*. November 2011. PP. 559–579.
2. Jenes B., Malota E. *Measuring Country Image – Theory and Practice*. Corvinus University of Budapest, Marketing and Media Institute. 19 p.
3. Köksal D. Impact of brand and country image on the perception of sustainability in the fashion business. In: *International Journal of Business and Commerce*. 2015. Vol. 5. No. 1. PP. 25–58.
4. Tse D., Lee W. Removing Negative Country Images: Effects of Decomposition, Branding, and Product Experience. In: *Journal of International Marketing*. 1993. Vol. 1. No. 4. PP. 25–48.
5. Anholt S. *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Revised Edition. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005. 173 p.
6. Dinnie K. *Nation branding: Concepts, Issues, Practice*. – 1st Edition. Linacre House, Jordan Hill, Oxford. 2008. 289 p.
7. Гарбера О. Є. Територіальний брендинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної дестинації. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_10_18 (дата звернення: 26.03.2021).
8. Євтушенко О. Н., Присяжненко І. О. Політологічний вимір концепту «брендинг держави». *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Політологія*. 2014. Т. 236, Вип. 224. С. 33–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_8 (дата звернення: 26.03.2021).
9. Russia's Global Image Negative amid Crisis in Ukraine. *Pew Research Center*. July 9, 2014. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2014/07/09/russias-global-image-negative-amid-crisis-in-ukraine/> (last accessed: 26.03.2021).
10. NBI-2020-Press-Release. In: *Ipsos*. October 27, 2020. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-10/nbi_2020-press_release_-2020-10-27-v1_russia-rus_0.pdf (last accessed: 23.03.2021).
11. Russia Exports: Summary. *Trading Economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/russia/exports> (last accessed: 23.03.2021).
12. Russian Federation: Economic Studies. / COFACE: for trade. URL: <https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Russian-Federation> (last accessed: 26.03.2021).
13. Загашвили В. Диверсификация российской экономики в условиях санкций. – *Мировая экономика и международные отношения*, 2016. Т. 60. № 6. С. 52–60. URL: https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/06_2016/52-60_Zagashvili_.pdf (дата обращения: 26.03.2021).
14. Russia: Nations in Transit 2020/ Freedom House. – URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2020> (last accessed: 26.03.2021).
15. Russia: Best countries. *U.S. News & World Report*. URL: <https://www.usnews.com/news/best-countries/russia> (last accessed: 29.03.2021).

16. Russian Federation: Soft Power. The Soft Power 30. URL: <https://softpower30.com/country/russian-federation/> (last accessed: 22.03.2021).
17. Russia: Government effectiveness. – TheGlobalEconomy.com: Global economy, world economy. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/Russia/wb_government_effectiveness/ (last accessed: 22.03.2021).
18. Engel V. How Tolerant Is Russian Society? *Fair Observer*. URL: <https://www.fairobserver.com/region/europe/russia-hate-crime-data-xenophobia-migrants-lgbtq-rights-europe-news-54132/> (last accessed: 29.03.2021).
19. Russia Population (2021). *Worldometer*. URL <https://cutt.ly/lxJ0QoK> (last accessed: 23.03.2021).
20. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: Travel and Tourism at a Tipping Point. *World Economic Forum*. 2019. 107 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (last accessed: 26.03.2021).
21. Russia's Economy Loses Momentum Amidst Covid-19 Resurgence; Awaits Relief From Vaccine: Russian Economic Report 2020. *World Bank Group*. 2020. URL: <https://cutt.ly/dxJ0gHj> (last accessed: 26.03.2021).
22. Place Brand Rankings and Indices: Overview. *The Place Brand Observer*. URL: <https://placebrandobserver.com/place-brand-rankings-indices/> (last accessed: 26.03.2021).
23. Russian Federation. *OECD Better Life Index*. URL: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/russian-federation/> (last accessed: 26.03.2021).

УДК 327:94(4)

ЩОДО СУТНОСТІ ТА АКТУАЛЬНОСТІ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМ ВІДНОСИН ВЕСТФАЛЬСЬКОГО ТИПУ

Ю. Д. Паламарчук, К. І. Мєлєксєцев

Анотація: У статті розглянуто принципи систем Вестфальського типу (Вестфальська та Віденська системи). Аналізуючи Оснабрюцький мирний договір і роботи дослідників, стаття визначає історичну сутність і сучасну актуальність принципів цих систем для сучасних міжнародних відносин.

Ключові слова: Віденський конгрес, Кардинал Ришельє, Оснабрюцька угода, Вестфальський мир

Чи можливо застосовувати принципи систем Вестфальського типу в сучасних міжнародних відносинах? Звідки походять «вестфальські принципи суверенітету»? Чи є актуальним принцип «балансу сил» для новітнього міжнародного права? На ці та інші питання намагаються відповісти дослідники. Розглянувши першоджерела та роботи шановних попередників, спробуємо охарактеризувати генезу, історію, сучасність та майбутні перспективи «вестфальських принципів» міжнародних відносин.

Типово вважається, що перша система міжнародних відносин і наступний «європейський та світовий порядок» були створені після закінчення Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.), після підписання так званого Вестфальського мирного договору (Мюнстерська та Оснабрюцька угоди). В результаті була створена так звана «система балансу сил» (згідно з яким єдиної держави-гегемона в системі не існувало, а міжнародне право захищалося через союзи держав проти «порушника», суперечки вирішувалися компромісними обмінами територій), яка базувалася на принципі «raison d'état» (головним чинником у міжнародних відносинах виступав державний інтерес, а не моральні настанови католицької церкви та старих принципів «священної імперії»). Водночас, ідеологи «нового порядку», серед них французький державний діяч Кардинал Ришельє, не забували й про інтереси не лише керівників держави, а й всієї країни. Хоча сам знаний діяч не дожив до повного втілення його планів, він заповідав своєму наступникові, Кардиналу Мазаріні, та королю Луї XIII піклуватися не лише про персону короля, а й про королівство [1]. Слова Ришельє були використані Генрі Кіссінджером та його однодумцями для характеристики «Вестфальської системи» як такої, що ставила в кут державної політики «національні інтереси». Проте багато хто з французів-сучасників Вестфальської системи міг би не погодитися: тоді державні інтереси «Ancien Régime» (дореволюційної королівської Франції з її феодально-становою монархією) вважалися *протилежними* національним. Взагалі,

Французька революція стала «перевіркою міцності» утвореного балансу сил в Європі, адже Французька республіка, керуючись саме «національними інтересами», почала відмовлятися від частини старих королівських колоніальних амбіцій на користь саме «національних інтересів», захопивши спочатку Австрійські Нідерланди, а потім й інші навколишні країни, аж до того моменту як Французька імперія стала новим фактичним гегемоном, а антифранцузькі коаліції змогли її подолати остаточно лише у 1815 році.

Отже, ми визначили, що принципи Ришельє хоч і відрізнялися від попереднього досвіду ведення міжнародних відносин (апеляцію до Риму та Відня як медіаторів усіх взаємин між християнськими монархами), проте не були абсолютно революційними. Певним чином, говорячи про «національні інтереси» Генрі Кіссінджер міг мати на увазі поняття синонімічні з інтересами державності (адже для когніції англосовітської людини типовим є поняття “nation states”, та й саме слово “nationality” перекладається як «громадянство», ну а для представника американської нації її визначення навколо державного патріотизму також очікувано). Проте інтереси французької монархії, навіть націлюючись на новий «постсвященноімперський» світовий порядок, все одно дотримувалися традиційних для феодальної Європи елементів міжнародного права: війни велися з огляду на династичні претензії на той чи інший титул, позатитульне отримання територій (таке як, наприклад, обмін Габсбургами володінь в Неаполітанському королівстві на Австрійські Нідерланди) відбувалося лише за обоюдної згоди сторін. Тим часом Французька республіка, посиляючись на ті самі «національні інтереси», відкрито захоплювала та перебудовувала лад в інших політиках. Це було порушенням не лише принципів «Вестфальського суверенітету», але й деномсацією середньовічного монаршого правопорядку взагалі.

Розібравшись з «національними інтересами», ми звернемося до виведення з Вестфальського миру принципів «вестфальського суверенітету». Розглянемо першоджерела. Відповідно до тексту Оснабрюцького мирного договору (24 жовтня 1648 року): «...у всіх інших пунктах має бути повна і взаємна рівність (*sit aequalitas ex acta mutuaque*) між усіма виборцями, князями та маєтками обох конфесій, оскільки це відповідає всій конституції Імперії, законам Імперії та сучасним договорам, і таким чином, що те, що підходить для однієї частини, підходить і для іншої частини (*quod uni parti iustum est, alteri quoque sit iustum*), і будь-яке застосування сили, як і скрізь, між обома сторонами має бути назавжди заборонено» [2]. Тобто, на офіційному рівні було встановлено рівноправ'я між католиками та протестантами. Проте текст угоди явно затверджує, що ці принципи рівноправ'я стосуються саме німецьких політич-частин Імперії, а не всіх держав християнства, що формально підкорювалися священному імператорові. Тобто, угода визначала конкретно внутрішній лад Священної Римської імперії як державного утворення, а не встановлювала принципи суверенітету для решти Європи. Та й в даному пункті йдеться не про повний державний суверенітет, а про релігійну рівність, підтверджуючи попередній Аугсбурзький релігійний мир 1555 року. Парадоксально, але вестфальські принципи суверенітету незалежних держав, які виводяться з цього пункту є протиріччям для самого сенсу угоди, що є втручанням у внутрішні справи Священної Римської імперії німецької нації.

Угодою також був скасований едикт про реституцію 1629 року. Як писав про цей документ Генрі Кіссінджер у своїй роботі «Дипломатія»: «Фердинанд був рішуче налаштований на повне знищення протестантської ересі, тому видав «Едикт про реституцію», де вимагав відібрати у протестантських суверенів їхні землі та повернути католицькій церкві... Це була однозначна перемога віри над розумом, типовий приклад того, як релігія перемагає логічні політичні розрахунки» [3]. Тож угода ще й призвела до чергового земельного перерозподілу: землі, які були в ході війни відібрані у протестантів, були повернені. Тим не менш, частина князівств була ліквідована за тих чи інших причин, імператор повернув собі Богемію, відбулося загальне «укрупнення» ряду політич (особливо курфюрств-електорів), як католицьких, так і протестантських (саме з 1648 р. починається посилення Бранденбурзько-Пруської монархії з центром у Берліні, яка стане майбутнім

центром Німеччини у подальшій ері «nation states»). Частина імперських володінь потрапили під владу іноземних держав: Франції та Швеції. При цьому, ці володіння не були виведені з-зі складу Імперії, тож іноземні монархи отримали можливість впливати на внутрішні німецькі справи через Райхстаг. Самого імператора суперники (у тому числі в самій Німеччині) намагалися звести до «правителя Австрії», а державу називали «Габсбурзькою монархією», все надалі зневажаючи наддержавним титулом священного римського імператора. Починає утворюватися так звана «ієрархія сил» (великі, малі та «нецивілізовані держави»).

Характерною рисою Вестфальської системи став європоцентризм, Європа стала центром культурно-історичного розвитку, а система, що починалася з Західної та Центральної Європи, згодом поширилася на Східну Європу, Північну Америку.

Криза Вестфальської системи розпочалася на початку ХІХ ст. (після того, як Віденський конгрес ліквідував Першу Французьку імперію Наполеона, яка претендувала на гегемонію, при цьому не відновив старий імператорський порядок Священної Римської імперії, який домінував у Середньовічній Європі). Проте визначені політологами «вестфальські принципи суверенітету» не зникли, а, навпроти, отримали повноцінне втілення, дійсно закріплені угодами, у наступній системі «вестфальського типу», що забезпечила більше ніж півстоліття «балансу сил» в Європі (втручання однієї країни у внутрішні справи іншої було менш поширеним між 1850 і 1900 роками, ніж у більшість попередніх та наступних періодів). Віденська система міжнародних відносин («Європейський концерт») склалася після закінчення Наполеонівських воєн (сама система закріплена Віденським конгресом 1814–1815 рр.)

Учасники Віденського конгресу бачили перед собою «уламки» принципу «балансу сил» (сама Франція, ставши гегемоном, дестабілізувала ситуацію у Європі). Так званий «новий баланс сил» був закріплений під час Віденського конгресу, відповідно він мав стримувати французький експанціоналізм (та запобігати створенню нового гегемона). Габсбургами також було остаточно втрачено титул короля Німеччини та наднаціональну позицію священного римського імператора. Натомість, на роль нових великих сил у Європі стали претендувати Сполучене Королівство з його потужними флотами й економічною перевагою та Російська імперія з її численними арміями. Тобто, держави посилялися не на морально-релігійні традиції або попередні угоди для обґрунтування гегемонії, а виключно на потенціал країни та національні інтереси, повністю втіливши ідеї «вестфальських принципів», позбувшись остаточно залишків середньовічної будови «Christendom», яка була характерна для власне доби Вестфальської системи міжнародних відносин.

На Віденському конгресі держави були змушені реорганізовувати Європу «територіально: Після завоювань революційних воєн 1792 року та Наполеона, що призвели до панування Франції в Європі, низку старих традиційних феодальних і церковних володінь було банально ліквідовано, і після десятиліть нового порядку проводити реституцію було нелогічним. Карту Європи довелося перекроювати. Хоча метою було якомога більше відновити старі умови до 1792 року, та монархам довелося прийняти деякі «остаточні факти», створені Наполеоном, при цьому не допустити Франції до нової експансії. Революція і Наполеон повалили старі монархії, поширили революційні ідеї, здійснили повалення старих монархій у Європі, проте (на думку лідерів, що зібралися у Відні) нації Європа повстали проти Наполеона і, засвоївши «уроки революції» тепер вимагали незалежних конституцій та національних держав [4].

Нестабільна рівновага, яка була впроваджена Віденським конгресом похитнулася під час початку національних рухів та Кримської війни, але «баланс сил між великими державами» переважно призводив до коротких війн, театри яких значно зменшилися, були переважно регіональними. Попередня ставка на низку «середнього розміру держав навколо Франції» та «хвору людини Європи – Туреччину» призвели, однак, до перетворення балансу сил самого по собі на підґрунтя до нової великої війни. Прикордонні з Францією поліції об'єдналися в амбіційну Німецьку імперію, яка після певного розбрату заключила

союз зі старим німецьким гегемоном, Австрійською монархією, що, як і Російська імперія, мали інтерес у розподілі Османської імперії та її уламків. Розподіл наймогутніших держав Європи на два блоки переріс у Велику війну, яка зараз зветься Першою світовою, адже до неї приєдналися США і Японія, та й питання Першої світової стосувалися й колоніальних володінь у Африці та Азії, накопичених Англією та Францією протягом ХІХ століття.

Перетворення європейського правопорядку на світовий було підтверджено Версальсько-Вашингтонськими угодами, що закінчили Велику війну. Відмітимо, що термін «Версальсько-Вашингтонська система» характерний здебільшого для східних і східноєвропейських академічних досліджень, будучи виведеним акурат з «Великої Радянської енциклопедії», в той час як на Заході кажуть про перехідний міжвоєнний період переосмислення вестфальських принципів. У результаті двох світових воєн розпочалася «Холодна війна», під час якої поняття суверенітету та принципу балансу сил (які були закріплені системами вестфальського типу) похитнувся. Це стало початком дискусії про поствестфальський світовий порядок, за яким відкидається принцип балансу сил і очікується втручання у внутрішні справи держав.

По закінченню «Холодної війни» ми можемо говорити про постбіполярну систему. Видатний історик холодної війни Джон Льюїс Гаддіс писав, що характеристики нової ери ще не визначені, але певно, що вона буде сильно відрізнятися від епохи холодної війни, що відбувся переломний момент світового історичного значення: «Новий світ епохи після “холодної війни”, ймовірно, матиме мало, якщо такі взагалі існують, з [вестфальських] характеристик: це свідчить про те, наскільки багато вже змінилися після закінчення холодної війни. Ми знаходимося в одній з тих рідкісних точок “пунктуації” в історії, коли старі зразки стабільності руйнувалися, а нові ще не з’явилися, щоб зайняти їх місце» [5, с. 235].

Багато хто з авторів критично поставився до нового, фактично однополярного світу, в якому західна концепція капіталістичного, ліберального світу з вільною економікою «перемогла» авторитарну планову економіку. Як писав історик Семюель Гантінгтон: «Захід намагається і буде продовжувати намагатися зберегти своє високе положення і захищати свої інтереси, називаючи їх інтересами “світової спільноти”» [6].

Станом на 2000 роки принцип «балансу сил» відходить на другорядний план. Починаючи від закінчення так званої «Холодної війни», США де-факто стає єдиним гегемоном, поширюються засади америкоецентризму та ідеал-політики США у світі. За відсутності конкурента США стало гегемоном (відбувся майже повний перехід від двополярної до однополярної системи міжнародних відносин). Як згадував американський політолог Кеннет Уолц: «У однополярній системі існує тільки одна велика держава, яка не має конкурентів. Якщо з’являється конкурент, то міжнародна система перестане бути однополярною». Також він стверджує що США є єдиним «полюсом», що має глобальні інтереси [7].

Говорячи про частину Оснабрюцького мирного договору, де згадується про рівноправ’я обох релігійних конфесій Німеччини (католики та протестанти) можна сказати, що дані тези є актуальними і на сьогодні (ідеї рівноправ’я конфесій, тендерів, ідентичностей поширює США як єдиний гегемон, що має загальносвітовий вплив).

Чи залишився актуальним у світі після «Холодної війни», принцип *raison d’etat* (розроблений Кардиналом Ришельє)? На нашу думку – так, при чому в обох його значеннях, адже все частіше інтереси держави та окремих її очільників у зовнішній політиці стоять на першому місці, при цьому представляються як «національні інтереси». Ришельєвська «дипломатія з чортом» проти тодішнього гегемона, Священної Римської імперії німецької нації, має місце й тепер у європейській реал-політиці, яка деінде намагається «вистрибнути з дружньої хватки американського ідеалізму» та продовжувати торгівлю з «rogue states», доки це залишається вигідним. Враховуючи, що в «однополярному світі» гегемон-США піклується про різноманітні «гарячі точки» по всьому світові, не дивним є те, що в традиційно реалполітичній Європі актуальними є залишки старої Вестфальської системи,

при чому з усіма її плюсами та мінусами. Безпринципність на меті посилення «короля та королівства», яку Ришельє запропонував на зміну католицькому благочестю, має і зараз своїх апологетів.

У цьому сенсі дуже цікавим буде подивитися на думки про «сучасного Ришельє». Для Генрі Кіссінджера, у працях якого фігура кардинала зайняла провідне місце як творця Вестфалю, ним залишається Франція. У 2003 році, коментуючи виступ Франції та Німеччини проти інтервенції США в Іраку, він порівняв Жака Ширака з його середньовічним попередником: «З майже веселою упертістю французький та німецький міністри закордонних справ запросили встати на їхній бік свого колегу з Росії, колишнього противника НАТО. В основі цього кроку могли бути правила із XVII століття кардинала Ришельє, який боровся з тогочасною потенційною наддержавою Габсбургами за допомогою низки коаліцій доти, доки Центральну Європу не було роздроблено, а Франція не посіла панівне місце... У Москві це привело, принаймні, до тимчасових змін. Президент Володимир Путін на початку свого президентства прагнув до того, щоб вивести Росію після завершення «холодної війни» зі стану колапсу» [8]. Відповідно, Г. Кіссінджер описує, як підтримавши Францію та Німеччину на рівні дипломатії путінська Московщина «показала нікчемність Альянсу» НАТО [8].

Та якщо у 2003 р. Г. Кіссінджер вважав В. Путіна лише «союзником Ришельє» (Франції), то в самій РФ швидко визначилися з тим, що саме їхній президент є справжнім спадкоємцем французького державного діяча. Російські придворні експерти особливо охрестили Путіна рішельєвським епітетом в добу бутності кремлівського керманіча прем'єр-міністром при «тимчасовому» президенті, який «грів крісло» [9]. Кіссінджерівське захоплення Ришельє та його «реалполітикою» помітно й навіть у промосковському медіа-пулі в Україні, де атакується «нетерпимість і фанатизм» у політиці на прикладі сюжету з «Дипломатії» про габсбургську реституцію [10; 11]. Прикриваючи «реалполітикою» бездумну путінську агресію, його лояльні пропагандисти згадують і про Отто фон Бісмарка, сподіваючись, певно, що кремлівському керманічу так само щаститиме: відбити в Україні, як у Австрії, території та право на історичне лідерство, а потім ще й зробити власним союзником, ну й, звичайно, щасливого померти до того моменту, як закладені у твоєму державному проєкті огріхи дадуть про себе знати за наступників. Як помічають дослідники міжнародних відносин, одурені власною пропагандою керівники РФ звикли до трактування «реалполітики» як безпринципності, без урахування того, що вона орієнтується на фактичні можливості та інтереси держав. Відповідно, путінська поведінка, яка перетворює державу на «rogue state» під секторальними економічними санкціями, схвалюється як ніби «прагматична», «бісмаркська», «ришельєвська» [12]. Певно, зрозуміти різницю між «інтересами королівства» та «інтересами народу» Кремлю, як і Версалю, і Берліну, допоможе лише «голодна» революція.

Сьогодні з'являється та поширюється таке поняття як «кібер-Вестфальська епоха» або «Нове Вестфальське павутиння» [13; 14]. Як зазначив Д. Дубов, доки «реальний контроль над фізичним рівнем кіберінфраструктури буде доменом держави, саме вона буде основним гравцем на цьому полі» [15, с. 221]. При цьому можемо прогнозувати, що гегемоном, «імператором» виступатиме та держава, яка володіє та контролює кіберпростором, що знову виводить на перші позиції США, звідки походить мережа Інтернет, система банківських переводів «Swift», інші різноманітні сервіси, які роблять дуже ефективною методи кібервійни. Ефективні вони й у інформаційному протистоянні для поширення пропаганди, дражливого інтернет-гумору, перехоплення інформаційного простору супротивника, поширення тих чи інших впливів на історію, серед яких і такі новітні методи впливу як «інтернет-мем» та «твітер-дипломатія» [16; 17]. Проте зазначимо, що в «однополярному світі» гегемон концентрує увагу не лише на одному супротивнику (як в біполярному), а на різних.

Таким чином, огляд літератури підводить нас до ряду висновків, що впливають з міркувань навколо минуло та сучасного «вестфальських принципів». По-перше, ті принципи суверенітету та «балансу сил», які ми асоціюємо з Вестфальською системою, значно характерніше для наступної системи вестфальського типу – Версальської, яка створювалась

у Європі без єдиного гегемона (Священна Римська імперія католицького середньовіччя чи Французька імперія революційної доби «національних інтересів»), тож повністю втілила ідеї про суверенітет незалежних країн, баланс сил, прагматичну «реальну політику». По-друге, постбіполярний світ із США як гегемоном більше схиляється до ідеал політики, однак окремі держави Європи «за старою звичкою» реагують відповідно до ідеї балансу сил (приклад війни в Іраку), чим користуються «rogue states», які прагматизм асоціюють з безпринципністю. По-третє, новітній кіберпростір також знаходиться під впливом здебільшого державних акторів, що дає, з одного боку, говорити про «кібервестфаль» (спроби держав контролювати інтернет-комунікації на власній території, «суверенний інтернет»), а з іншої – про гегемонію США. Майбутнім дослідженням варто буде зосередитися на питанні: чи зберігатиме США політику ідеалістичного інтервенціонізму, чи звернеться до ізоляції, яка обговорювалася як альтернатива за часів президентування Дональда Трампа. Рішення народу та влади у США проінформують й дії європейських акторів, для яких особливо «близькі» принципи Вестфалю, з усіма їх плюсами й мінусами.

Аннотация: В статье рассмотрены принципы систем Вестфальского типа (Вестфальская и Венская системы). Анализируя Оснабрюкский мирный договор и работы исследователей, определены историческая сущность и актуальность этих принципов для современных международных отношений.

Ключевые слова: Венский конгресс, Кардинал Ришелье, Оснабрюкский договор, Вестфальский мир

Abstract: This article concerns the principles of Westphalian-type systems (Westphalian and Viennese systems). Analyzing the Osnabrück Peace Treaty and works of previous researchers, the article identifies the historical essence and current relevance of the principles of these systems for modern international relations.

Key words: Congress of Vienna, Cardinal Richelieu, Treaty of Osnabrück, Peace of Westphalia

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Rehman I. Raison d'Etat: Richelieu's Grand Strategy During the Thirty Years' War. *Texas National Security Review*. Vol 2, Iss 3. June 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.26153/tsw/2928>
2. Osnabrücker Friedensvertrag (Instrumentum Pacis Osnabrugensis, IPO). *Internet-Portal zur Westfälischen Geschichte*. 1648-10-24. URL: https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=740&url_tabelle=tab_quelle
3. Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
4. Der Wiener Kongress 1815. *Internet Archive via Wayback Machine*. URL: https://web.archive.org/web/20080228160222/http://www.gzg.fn.bw.schule.de/lexikon/teachwar/1815_48/wienkong/wienkong.htm
5. Gaddis J. L. The Cold War, the Long Peace, and the Future. *Diplomatic History*, vol. 16, no. 2, 1992, pp. 234–246. URL: www.jstor.org/stable/24912152.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. 603 с.
7. Waltz K. N. The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, vol. 93, no. 3, 1964, pp. 881–909.
8. Кіссінджер Г. Врятувати трансатлантичні відносини. *День*. №69. 16 квітня 2003
9. Каспарук В. Як довго протримається владний тандем Путін – Медведєв? Тиждень, 28 березня 2012.
10. Вернівський П. Нетерпимість і фанатизм в політиці – плохіє помішники. Страна.UA. 14 лютого 2021. URL: <https://strana.ua/opinions/317614-neterpimost-i-fanatizm-v-politike-plokhie-pomoshchniki.html>
11. Бондаренко А., Кельм Н., Кульчинський Р., Романенко Н., Тимошук Я., У нас погані новини. *Тексти.org.ua*, 28 листопада 2018. URL: <http://texty.org.ua/d/2018/mnews/>
12. Гостев А. «Путін – не Бісмарк». *Радио Свобода*. 01 квітня 2015 URL: <https://www.svoboda.org/a/26932488.html>
13. Demchak C., Dombrowski P. Cyber Westphalia: Asserting State Prerogatives in Cyberspace. *Georgetown Journal of International Affairs*, 2013, pp. 29–38.
14. Maher K. The New Westphalian Web. *Foreign Policy*. February 25, 2013. URL: <https://foreignpolicy.com/2013/02/25/the-new-westphalian-web/>
15. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
16. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. №1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
17. Мелекесцев К. Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 року*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 41–44. (Соціальні комунікації ідеологічна цензура, тоталітарна риторика і нові маніпулятивні технології у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет: історія і сучасність).

АНАРХІЗМ М. БАКУНІНА: КЛЮЧОВІ МОМЕНТИ ТА КРИТИКА КОМУНІЗМУ

І. А. Перегняк, О. С. Мармілова

Анотація. У статті проаналізовано деякі теоретичні засади та погляди Михайла Бакуніна стосовно свободи, держави, суспільної організації та об'єднання, а також комунізму. Заглиблення у трактування Бакуніним зазначених понять свободи, анархізму, колективізму та комунізму дають змогу більш конкретно з'ясувати погляди мислителя та окреслити і відділити анархістський рух XIX ст. від інших революційних рухів. У дослідженні було використано історико-джерелознавчий, порівняльний, проблемно-тематичний, описовий методи, методи аналізу, синтезу та узагальнення.

Ключові слова: Михайло Бакунін, анархізм, колективізм, свобода, комунізм.

Михайло Бакунін безсумнівно є одним із найвпливовіших та найавторитетніших теоретиків-класиків анархізму у XIX ст. Свої теоретичні ідеї та погляди він підкріплював своєю практичною діяльністю-участь у Празькому повстанні у червні 1848 р., неодноразове ув'язнення за революційну діяльність, спроби допомогти полякам у повстанні 1863–1864 рр., участь у вересні 1870 р. у Ліонському повстанні. Саме у цих подіях та процесах Бакунін намагався втілити в життя свої ідеали та реалізувати свої ідеї та концепції, які будуть проаналізовані далі у дослідженні.

Джерельною базою даного дослідження є праці та теоретичні доробки Михайла Бакуніна [1–5]. Про історію анархізму та Михайла Бакуніна, його внесок та вплив на анархізм було уже написано не мало робіт, оскільки зазначений рух у своїй теоретичній формі почав формуватися у 1840-х рр., а більш-менш сформувався в кінці XIX – на поч. XX ст. Варто виділити наступних дослідників з цієї теми: німецького дослідника Поля Ельцбахера [15; 16], який описав вісьмох головних (на його думку) теоретиків анархізму у XIX – на поч. XX ст., у XX ст. на цю ж тематику виходили праці Макса Неттлау [8], Даніеля Герена [7], Коліна Варда [6] та ін. На пострадянському просторі можна виділити Сергія Ударцева [14], Петра Рябова [9–13], останній з яких є одним із найплідніших авторів стосовно цієї теми. Оскільки анархізм у своїй теоретичній формі почав формуватися у 1840-х, а більш-менш сформувався в кін. XIX – на поч. XX ст.

Метою цієї розвідки є відділення анархістського руху від інших революційних рухів XIX ст. на основі аналізу теоретичних засад політичної та соціальної філософій М. Бакуніна.

Одне із головних, центральних та ключових понять у анархізмі загалом, і у анархізмі Михайла Бакуніна зокрема є свобода. Свободу М. Бакунін розглядав не як щось абстрактне, а як головну мету людини. Саме свобода надає людині людяності та людських рис. Людина, набуває вигляду та образу людини лише тоді, коли вона поважає і визнає іншу людину та її свободу. Свобода-це необхідна складова та умова, яка необхідна для існування та затвердження існування свободи не лише якоїсь однієї конкретної людини, а людей загалом, і чим більше існує вільних людей, тим глибшою стає свобода інших [3, с. 127].

Свобода є тією ознакою, яка відділяє людину від тваринного світу, вільна людина нікому не підкоряється, ніким не контролюється, опирається на власний вибір та власні дії. Бакунін зміг поєднати у своїй теорії суспільне та індивідуальне, особистісне та колективне, раціональне та ірраціональне, ба більше, він зміг підтвердити та показав на прикладі власної діяльності, власного життя, що ця теорія цілком дієздатна і на практиці. Бакунін говорить, що людина на індивідуальному рівні може бути вільною лише в оточенні суспільства, яке базується, і яке формується на його переконання з таких же вільних людей на індивідуальному рівні, з яких формується вільне суспільство з усвідомленням у ньому індивідуальної відповідальності: «ибо она (свобода) может быть осуществлена лишь при помощи общества и лишь при более тесном равенстве и солидарности каждого со всеми» [3, с. 127].

Для реалізації та здобуття свободи він виділяє три етапи: «...положительный и общественный: это полное развитие и полное пользование каждым всеми человеческими способностями и возможностями путем воспитания, научного образования и материального благополучия, – а все это может быть дано каждому лишь коллективным материальным и интеллектуальным, мускульным и нервным трудом целого общества. Второй элемент или момент свободы – отрицательный. Это элемент бунта человеческого индивида против всякой божеской и человеческой, коллективной и индивидуальной власти... Затем, как следствие бунта против Бога, является бунт против тирании людей, против власти, как индивидуальной, так и общественной, представленной и легализированной государством...» [3, с. 127–128].

Як видно, Бакунін тут не говорить про заміну однієї тиранії іншою, або заміну однієї диктатури на іншу, як це говорили французькі, німецькі комуністи, і власне сам Маркс, який говорив про формування диктатури пролетаріату. Бакунін не сприймав, не погоджувався та постійно заперечував необхідність існування панування людини над людиною чи то індивідуального, чи то колективного. У першу чергу для запобігання впливу ззовні, людина повинна повстати проти себе самої, оскільки вона є продуктом суспільства, суспільства, яке її «зліпило» та сформувало. Повстаючи проти себе, людина таким чином повстає і проти суспільства, яке її постійно пригнічувало. Це повстання Бакунін називає необхідним [3, с. 128]. Тобто, свобода розглядається і трактується Бакуніним не з позицій тодішніх умовно кажучи «ліваків», хоча з деякими із них у деяких конкретних питаннях їхні погляди збігалися.

Держава як головний носій влади, насилля та поневолення людини на ряду з релігією є основним джерелом людського поневолення, незнання та рабства. І тут можна прогледіти дуже схожу подібність між Штірнером та Бакуніним, останній з яких писав: «Он (індивід) должен быть единственным человеком на земле. Что я говорю! Он должен быть в состоянии назвать себя единственным существом, целым миром» [3, с. 133]. Тобто, Бакунін визнає роль колективу та суспільства у житті людини, але він не відводить на другий план поняття індивідуальності кожної людини, він, можна сказати прирівнює роль колективного та значення індивідуального, якщо не відводить останньому більше ролі ніж першому.

Характеризуючи «класичні» держави XIX ст. Бакунін говорить наступне: «В настоящее время серьезное, сильное государство может иметь только одно прочное основание — военную и бюрократическую централизацию. Между монархией и самой демократическою республикою существует только одно существенное различие: в первой чиновный мир притесняет и грабит народ для вящей пользы привилегированных, имущих классов, а также и своих собственных карманов, во имя монарха; в республике же он будет точно также теснить и грабить народ для тех же карманов и классов, только уже во имя народной воли. В республике мнимый народ, народ легальный, будто бы представляемый государством, душит и будет душить народ живой и действительный. Но народу отнюдь не будет легче, если палка, которою его будут бить, будет называться палкою народной» [2, с. 49]. Так Бакунін характеризував характерні для XIX ст. держави, які існували не на папері, не в теорії, а на практиці. Будучи знайомим як з теорією Маркса, так і з самим Марксом, Бакунін визнавав вірність деяких його ідей, однак він не був згоден з рештою його теоретичних аспектів, в тому числі з його планами та його теоретичною розробкою стосовно держави, яка здавалося б мала стати чимось «новим» та «вільним» у тодішньому розумінні.

Бакунін не погоджувався та вступав із Марксом, його однодумцями та послідовниками з цього приводу у серйозну полеміку, постійні суперечки та взаємну критику, хоча справедливо буде сказати, що Маркс та Енгельс нерідко вдавалися і до брудних методів, маніпуляцій, а подекуди і відвертої брехні задля дискредитації знаного, шанованого та авторитетного на той час Бакуніна, який не тільки на папері демонстрував серйозність своїх слів, але підтверджував це на практиці, беручи активну участь у революційних подіях, повстаннях, які неодноразово загрожували його життю, робили вони це і для того, щоб продемонструвати «помилковість», «неможливість» та «буржуазність» поглядів Бакуніна, та залучити внаслідок цього на свій бік прихильників та послідовників Бакуніна, та інших, хто йому так чи інакше симпатизував. Критикуючи марксову державу

Бакунін говорив наступне: «...всякое государство, даже самое республиканское и самое демократическое, даже мнимо народное государство, задуманное г. Марксом, в сущности своей не представляет ничего иного, как управление массами сверху вниз, посредством интеллигентного и по этому самому привилегированного меньшинства, будто бы лучше разумеющего настоящие интересы народа, чем сам народ» [2, с. 50]. Продовжував свою критику Бакунін наступними словами: «...мы не только не станем уговаривать братьев славян вступить в ряды социально-демократической партии немецких рабочих, во главе которых стоят прежде всего в виде дуумвирата, облеченного диктаторскою властью, гг. Маркс и Энгельс, а за ними или под ними гг. Бебель, Либкнехт и несколько литераторствующих евреев; мы, напротив, должны употребить все усилия, чтобы отвратить славянский пролетариат от самоубийственного вступления в союз с этою партией, отнюдь не народною, но по своему направлению, по цели и средствам чисто буржуазною и к тому же исключительно немецкою, т. е. славяноубийственною» [2, с. 106–107].

Продовжуючи критикувати як традиційні форми держави, так і нові, які поки що були оформлені в теорії, на папері, Бакунін прямо таки порівнював їх та буквально ототожнював, визнаючи між ними незначну, але все таки різницю: «Между революционною диктатурою и государственностью вся разница состоит только во внешней обстановке. В сущности же они представляют обе одно и то же управление большинства меньшинством во имя мнимой глупости первого и мнимого ума последнего. Поэтому они одинаково реакционерны, имея как та, так и другая результатом непосредственным и неперменным упрочение политических и экономических привилегий управляющего меньшинства и политического и экономического рабства народных масс» [2, с. 290].

Загалом, можна простежити критику з боку Бакуніна як держав уже існуючих із різними формами влади-монархічна, республіканська, демократична-, так і держав «лівацьких», у першу чергу Маркса, які зосереджені на створенні «суспільства казарм» та зрівняловки. Бакунін вбачав у теорії Маркса парадокси: досягнення свободи через диктатуру, знищення держави у першу чергу як владного інституту шляхом створення нової держави.

Методи поширення, популяризації своїх ідей, зацікавлення, залучення на свій бік більше прихильників та пошук свого ідеалу Бакунін окреслював наступним чином: «...мы не только не имеем намерения и ни малейшего опыта навязывать нашему или чужому народу какой бы то ни было идеал общественного устройства, вычитанного из книжек или выдуманного нами самими, но в убеждении, что народные массы носят в своих, более или менее развитых историею инстинктах, в своих насущных потребностях и в своих стремлениях, сознательных и бессознательных, все элементы своей будущей нормальной организации, мы ищем этого идеала в самом народе...» [2, с. 287].

Бакунін разом з іншими анархістами не вважали за потрібне, доречне і вірне нав'язування своїх ідей, нав'ювання своїх принципів людям, вважаючи такі методи деспотичними та насильницькими. Однак Бакунін пишучи та розробляючи свою теорію та намагаючись одночасно відділити анархістський рух від усього іншого, в тому числі від комуністичного та марксистського, описував погляди анархістів наступним чином: «Добавим, что у нас (анархистів), как у славян и русских, социальной идеей, основанной на общем и традиционном для населения чувстве, является та, что земля, собственность всего народа, может быть во владении лишь тех, кто обрабатывает ее собственными руками» [13 с. 34–35]. Тобто, Бакунін на відміну від комуністів, марксистів та інших революційних рухів вирішення земельного питання вбачав не у тотальній колективізації, а у наданні землі тим, хто її обробляв та буде обробляти. Однак, варто відмітити, що ця земля, так само як і засоби виробництва, мала б використовуватися, контролюватися та знаходитися, у колективній власності. «...свобода без социализма — это привилегия, несправедливость, и что социализм без свободы — это рабство и животное состояние» [13 с. 35]. Саме через цю фразу Бакуніна часто ототожнюють з соціалізмом, про який писали Маркс та Енгельс, однак як видно із наведених вище цитат Бакуніна, які стосуються поглядів на майбутнє облаштування суспільства, і в тому числі роль держави у облаштуванні та існуванні цього суспільства видно, що ідеї цих двох теоретиків він не розділяв, ба більше критикував, як

критикував і ідею наукового соціалізму: «Слова ученых социалист», «научный социализм», которые беспрестанно встречаются в сочинениях и речах лассальцев и марксистов, сами собою доказывают, что мнимое народное государство будет не что иное, как весьма деспотическое управление народных масс новою и весьма немногочисленною аристократиею действительных или мнимых ученых. Народ не учен, значит, он целиком будет освобожден от забот управления, целиком будет включен в управляемое стадо. Хорошо освобождение!» [2, с. 377–378].

Бакунін не вбачав у людині істоту суто колективну, він прирівнював у людині як її колективну природу, так і її індивідуальну натуру. Існування цих двох натур в людині він вбачав цілком природним явищем, яке характерне у першу чергу для тварин, для яких характерні інстинкти самозбереження Індивіда та інстинкт збереження Виду [5, с. 79]. Ці інстинкти з плином еволюції ввібрали в себе і люди. Ба більше, він прямо говорив про плюралізм індивідів та про їхню унікальність, якою наділена кожна людина, кожен індивід [5 с. 107]. Таким чином, можна зробити висновок, що існування в людині колективного та егоїстичного начал-це нормальне, більше того, природне явище, явище, яке цими складовими доповнює себе: «Солидарность есть не продукт, а мать индивидуальности, и человеческая личность может родиться и развиваться только среди человеческого общества» [1, с. 14]. Бакунін ставить ряд питань Марксу, його послідовникам і однодумцям: «Спрашивается, если пролетариат будет господствующим сословием, то над кем он будет господствовать?... Что значит пролетариат, возведенный в господствующее сословие? Неужели весь пролетариат будет стоять во главе управления?» [2, с. 375–376]. І тут же дає відповідь: «Эта дилемма в теории марксистов решается просто. Под управлением народным они разумеют управление народа посредством небольшого числа представителей, избранных народом. Всеобщее и поголовное право избирательства целым народом так называемых народных представителей и правителей государства – вот последнее слово марксистов, так же как и демократической школы, -- ложь, за которою кроется деспотизм управляющего меньшинства, тем более опасная, что она является как выражение мнимой народной воли» [2, с. 376–377].

Свої погляди на облаштування як людської так і суспільної, соціальної, національної та міжнародної організації Бакунін описує наступним чином: «...мы в настоящее время приходим к выводу о безусловной необходимости уничтожения государств. Или, если хотите, их полного и коренного переустройства в том смысле, чтобы они перестали быть централизованными и организованными сверху вниз державами, основанными на насилии или на авторитете какого-нибудь принципа, и, напротив, реорганизовались бы снизу вверх, с абсолютной свободой для всех частей объединяться или не объединяться и с постоянным сохранением для каждой части свободы выхода из этого объединения, даже если бы она вошла в него по доброй воле; реорганизовались бы согласно действительным потребностям и естественным стремлениям всех частей, через свободную федерацию индивидов и ассоциаций, коммун, округов, провинций и наций в единое человечество» [5, с. 91].

Таким чином, можна простежити планування та структуру, яку пропонує Михайло Бакунін: будівництва суспільства не згори, а знизу, тобто, за допомогою самоорганізації людей, а не насаджування владними структурами згори; децентралізовані об'єднання мали б замінити централізовані державні утворення; право на вибір вільного входу і вільного виходу із об'єднань, а не державницьких завоювань та асиміляцій; локальні організації та об'єднання самі можуть обирати з ким об'єднуватися, а з ким ні, та утворювати на рівних більш масштабні добровільні об'єднання на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Зрештою загальну і головну оцінку, ставлення та відношення Бакуніна до комунізму можна описати його наступними словами: «Я ненавижу коммунизм, потому что он есть отрицание свободы и потому, что для меня непонятна человечность без свободы. Я не коммунист, потому что коммунизм сосредоточивает и поглощает все силы общества в пользу государства, потому что он неизбежно приводит к сосредоточению собственности в руках государства» [4, с. 405–406]. Бакунін намагався протидіяти як на теоретичному, так і на практичному рівнях та не допустити того, що в майбутньому все таки відбулося, а саме ототожнення і злиття у суспільній свідомості анархізму та комунізму в одне ціле.

Таким чином, Михайло Бакунін будучи одним із головних діючих осіб у європейському революційному русі XIX ст. зміг сформувати окремий анархістський революційний світогляд, який підкріплювався його теоретичними розробками. Однак, Бакунін визнаючи деякі окремі уривки теорії Карла Маркса та його однодумців, критикував його за решту його ідей та концепцій, в тому числі погляди стосовно шляхів здобуття свободи та роль держави у процесі цього здобуття. Бакунін, як й інша притомна людина не міг зрозуміти: як можна прийти до свободи через диктатуру?; яким чином знищення держави (у першу чергу як владної інституції) можна втілити через створення нової держави?

Отже, хоча Михайло Бакунін критикував Маркса, Енгельса і комуністів, і не поділяв переважної більшості їхніх поглядів, ідей, ідеалів та концепцій, зрештою, ті погляди, які він сповідував стосовно колективізму (йдеться не про колективізм Маркса, а про колективізм Бакуніна, який побудований на поєднанні у людській природі соціальності та колективності з індивідуалізмом) надалі трактувалися усіма його ідеологічними і не тільки опонентами, супротивниками та ворогами виключно як колективізм у понятті «однаковості» та «зрівняловки». Ні один із цих компонентів не є більш чи менш значущим та важливішим, обидві складові утворюють баланс між цими двома характерними для людської натури особливостями.

Аннотация. В статье проанализированы некоторые теоретические основы и взгляды Михаила Бакунина о свободе, государства, общественной организации и объединения, а также коммунизма. Углубление в трактовку Бакуниным указанных понятий свободы, анархизма, коллективизма и коммунизма позволяют более конкретно выяснить взгляды мыслителя и очертить и отделить анархистское движение XIX в. от других революционных движений. В исследовании были использованы историко-источниковедческий, сравнительный, проблемно-тематический, описательный методы, методы анализа, синтеза и обобщения.

Ключевые слова: Михаил Бакунин, анархизм, коллективизм, свобода, коммунизм.

Abstract. The article analyzes some of the theoretical principles and views of Mikhail Bakunin on freedom, the state, social organization and unification, as well as communism. Bakunin's interpretation of these notions of freedom, anarchism, collectivism, and communism makes it possible to clarify the views of the thinker and to outline and separate the anarchist movement of the nineteenth century. from other revolutionary movements. The study used historical and source studies, comparative, problem-thematic, descriptive methods, methods of analysis, synthesis and generalization.

Key words: Mikhail Bakunin, anarchism, collectivism, freedom, communism.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакунин М. А. Всестороннее образование. «Public Domain», 1896.
2. Бакунин М. А. Государственность и анархия. Київ: Мультимедийное издание Стрельбицкого АСТ, 2015. 464 с.
3. Бакунин М. А. Кнута-Германская империя и Социальная революция. «Public Domain», 1870.
4. Бакунин М. А. Собрание сочинений и писем. 1828–1876 / под ред. и с примеч. Ю. М. Стеклова. Москва : Изд-во Всесоюз. О-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1934. (Классики революц. мысли домарксистского периода. I. М. А. Бакунин). 503 с. Т. 2 : Гегелианский период 1837–1840.
5. Бакунин М. А. Федерализм, социализм и антигегелизм. Петербург-Москва: Голос труда, 1920. 132 с.
6. Вард Колин. Анархизм. Очень краткое введение. Москва : АСТ, 2009 г.
7. Герен Д. Анархизм: от теории к практике. 2015 г.
8. Неттлау М. Очерки по истории анархических идей. Детройт: Спичка, 1991.
9. Рябов П. В. Анархизм: От Прудона до новейшего российского анархизма. Москва: URSS, 2020. 504 с.
10. Рябов П. В. Краткая история анархизма. Краснодар: Чёрное и красное, 2000. 24 с.
11. Рябов П. В. Краткий очерк истории анархизма в XIX–XX веках. Анархические письма. 1-е изд. Москва: Красанд, 2010. 184 с. (Размышляя об анархизме).
12. Рябов П. В. Краткий очерк истории анархизма в XIX–XX веках. Анархические письма. 2-е изд. Москва: Красанд, 2012. 186 с. (Размышляя об анархизме).
13. Рябов П. В. От Бакунина до Лосева (Семь портретов русских мыслителей). Москва: Ноократия, 2019. 388 с.
14. Ударцев С. Ф. Политическая и правовая теория анархизма в России: история и современность. Алматы: «Казахстан»; Высшая школа права «Юдилет», 1994. 382 с.
15. Эльцбахер П. Анархизм. Москва: АСТ-Москва, 2009. Woodcock G. Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements (1962). e-reading.club
16. Эльцбахер П. Суть анархизма. пер. с нем. Б. Яковенко. Москва: АСТ: МОСКВА, 2009, 351 с.

ФОТОГРАФІЯ, ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Д. Д. Пятіна, К. І. Мелекесцев

Анотація: З урахуванням попередніх досліджень з фотодокументознавства як спеціальної історичної дисципліни, у статті пропонується погляд на фотографію як засіб збереження історичної пам'яті від моменту появи в XIX ст. до її сучасної ролі в «еру постправди». Розглянуто роль фотомистецтва у збереженні пам'яті про історичні події. Проаналізовано інформативність окремої світлини та цінність переданої інформації. Виявлено окремі переваги фотографічного зображення, над відеоджерелами та іншими графічними об'єктами, створеними у минулі століття. На прикладі фотографій Голодомору в Україні та сучасних «фейків» у мережі Інтернет порівняно історичні методи взаємодії пропаганди зі світлинами (цензура та редагування) з сучасними (зміна змісту фотографії методом її поширення разом із коментарем, який містить фальсифіковану інформацію). Доведено, що незважаючи на спроби фальсифікаторів фотографія була та залишається надійним, сучасним і компактним способом збереження історичної інформації для подальшого дослідження та передачі її наступним поколінням.

Ключові слова: аудіовізуальні засоби, джерелознавство, історичне джерело, світлина.

Питання збереженості історичних джерел хвилює науковців з моменту створення перших наукових праць, оскільки не достатньо описати власну інтерпретацію подій на основі свідчень очевидців, головною метою є достовірно відобразити отриману інформацію, підкріпивши її достовірними джерелами. Саме це відрізняє науковця від любителя. Поганий стан матеріальних решток минулих століть робить їх майже не придатними для багаторазового дослідження, вивчення чи простого прочитання. Проте є одне джерело, що може відтворювати інформацію безліч разів – фотографія. Фотографія здатна не лише закарбувати історичний момент для подальшого вивчення, а й зберегти отримані раніше матеріальні знахідки, закарбувавши їх на плівці і даючи змогу дослідити їх зображення, не пошкоджуючи самих знахідок. Також, безсумнівною перевагою фотомистецтва для збереження історичної пам'яті є його незацікавленість у режисуванні зображуваної інформації, оскільки більшість світлин, що ілюструють історичні події створені різними особами, і співставляючи знімки однієї події, створені різними особами, можна віднайти істину, спільні точки і зрозуміти що насправді відбувалось, дійових осіб, а також перебіг події. Що вкрай складно зробити за, наприклад, газетними статтями, які написані зазвичай у одному стилі і покликані розпалити цікавість, а не донести достовірну інформацію. Через це фотографії, як візуальний компонент донесення інформації до читача, є надзвичайно важливими елементами у пропаганді взагалі, в тому числі й в інформаційному протистоянні, що відбувається навколо історії.

Сучасна «гібридна війна», яка зачіпає Україну, українську ідентичність, мову, віру, історію, в тому числі пов'язана з використанням фотографій: для поширення коротких та інформативних повідомлень (часто з фальсифікованою інформацією), так і для створення особливого виду інтернет-гумору – сатиричних «мемів» та «фото жаб», метою яких є висміяти опонента та викривити його позицію, історію, культуру [1; 2]. За таких умов тема вивчення мистецтва фотографії як засобу збереження історичної пам'яті має неабиякий потенціал, та є актуальною.

Історики неодноразово зазначали користь фотографій для розв'язання певних дослідницьких завдань та рішення практичних питань. Формування та обговорення фотодокументознавства як спеціальної історичної дисципліни розпочалося ще за радянської доби, а в незалежній Україні було підсумовано та розкрито з джерелознавчої точки зору дослідницею Л. П. Маркітан [3; 4]. Разом з іншою дослідницею, Т. О. Ємельяною, авторки підвели відомі на той момент аспекти використання фотографії разом із іншими медіа у статті «Документознавство аудіовізуальне» 2008 р. для довідника «Спеціальні історичні дисципліни» [8].

Проте необхідно розуміти, що з 2008 р. взаємодія людства з аудіовізуальними медіа, серед них фотографією, значно посилилася, та певною мірою вимагає переосмислення. Наприклад, у 2008 р. мало хто міг собі уявити, що фотографії загиблих і зморованих українських військових із глузливими коментарями будуть поширюватися в умовах війни з Москвою для масової деморалізації вояків ЗСУ та цивільних. Не очікували, як легко поширити брехливі новини про «масові страти українцями полонених» використовуючи фотографії з інших конфліктів. Не розуміли, що просте фото дівчинки з жахливим коментарем може стати «доказом злочинів фашистської України». Різноманітні недержавні організації, такі як «StopFake», «Інформаційний спротив», «Bellingcat» почали де-факто виконувати роботу спецслужб щодо контр-розвідки та збору розвідкової інформації (через що західні автори вже окреслюють їх як «independent intelligence agencies») та представляти результати споглядань за медіа у формі розслідувальної журналістики. З початку війни була видана низка публікацій, які нотувала та викривали особливо поширені та «голосні» зразки пропаганди методами відео та фотографії. За підтримки Міністерства інформаційної політики України у 2018 р. була видана книга Д. Ю. Золотухіна, що презентувала й ілюструвала цілі «сезони» антиукраїнської пропаганди, якою сочився російськомовний сектор мережі Інтернет та яку транслиували державні телеканали країни-агресора. Серед них і «фотожаби»: відредаговані фото та навіть «скріншоти» (знімки з екрану комп'ютера), метою яких було введення споживача інформації в оману та демонізація України, українців, українських політиків і військових [6].

Поміж інших новітніх робіт, що торкалися корисності фотографії для історика, стаття Я. Красилюка, що розкривала унікальність фото джерел з філософської точки зору та як засобу передати сучасникам настроїв абсолютно відмінної від них групи минулої епохи (наприклад, важкі умови життя селянства) [7]. Розглядалося й педагогічне значення світлин для викладання історичної науки: І. Мартиновою були запропоновані методики використання фотографії на уроках історії, визначені ключові особливості фотографії як джерела, що особливо цікавить учнів [8].

З огляду на результати попередніх досліджень з фотодокументознавства, для цієї роботи важливим буде визначити яким чином фотографія як джерело змінилося за своєю формою, чи набула нового значення, чи має ще інформаційну та іншу цінність у порівнянні з новішими аудіовізуальними засобами (в першу чергу, з відео), а також яке місце посіли світлин в пропаганді та «інформаційних війнах» минулого та сучасності, чи змінилися методи їхнього використання пропагандистами.

З моменту, коли Жозефом Нісефором Ньєпсом було отримано перше в історії фото, фотографія перетворилась на повсякденне явище, доступне абсолютно кожному. Певною мірою, це знецінило фотомистецтво, що стало доступним широким масам, проте попри усі зміни, що відбулися з фотографією, вона і досі виконує свою функцію – зберігає пам'ять. Варто зазначити, що навіть поява фотографії та фотомистецтва як явища сама собою стала предметом інформаційного протистояння. «Пальма першості» французів Ж. Ньєпса, Ф. Араго та Л. Дагера та англійця Дж. Максвелла у справі створення та розвитку фотографії виявилася не до вподоби фотографам РФ, де «День фотографа» став зареєстрованою торгівельною маркою. «Перший Російський Фестиваль-Свято День Фотографа-2009» проголосив днем створення фотографії «12 липня – день святої Вероніки. За переказами, саме вона подала Ісусу, який ішов на Голгофу, тканину, щоб він витер піт з лиця. На тканині залишився відбитим лик Спасителя. Після винаходу фотографії папським декретом свята Вероніка була оголошена покровителькою фотографії і фотографів» [9]. Звичайно, жодної підтвердженої інформації про таке рішення Папи Римського (якого саме, організатори фестивалю не зазначали) не існувало, проте новина 2009 р. була зрештою згадана ЗМІ України кінця 2010-х рр., які за чисту монету прийняли «затверджений Папою Римським День фотографа» та «Святу Вероніку – авторку першої у світі світлин». Серед таких ЗМІ «Дзеркало медіа», «УНІАН» та інші [10; 11].

Відтоді як фотографія стала доступна широким масам, людство намагалось закарбувати на пам'ять свої найвидатніші моменти. І ці моменти увійшли не лише у історії

їх життя, а й у історію фотографії, ставши не просто особистим моментом, а надбанням фотомистецтва. Фотоапарати німецької фірми Leica допомогли закарбувати такі всесвітньо відомі моменти, як встановлення прапора над Рейхстагом, портрет Ернесто Че Гевари, війну за В'єтнам та чимало інших [12]. Фото, що залишились від нацистського режиму Німеччини демонструють нам жахи Голокосту та силу пропаганди [13; 14]. Ці фото історично важливі, оскільки несуть у собі не лише політичну мету, а й демонструють тогочасний світ, саме те, що так важко зрозуміти історично, не перебуваючи у конкретному місці у конкретний час. Проаналізувавши зображення, що закарбували важливі історичні миті, науковець здатен реконструювати не лише подію, а й оточення, дізнатись нові факти про неї, вивчити зображення з метою пошуку діячів того чи іншого заходу, а також дізнатися більше про об'єкт свого дослідження, наочно побачити описувані події, процеси, відчутти атмосферу епохи.

У XIX столітті, люди вірили, що фотографія краде душу того, хто на ній зображений. Проте попри усі свої побоювання, люди продовжували робити знімки, розсіюючи забобони і залишаючи для своїх нащадків свою історію, закарбовану на папері. Я вважаю, що фотографія – це чудовий і надійний метод збереження історичної пам'яті для наступних поколінь, а також для наукової спільноти, оскільки роль зображення для дослідників важко недооцінити. В усі часи люди прагнули зберегти пам'ять про впливових та важливих осіб, увіковічити їх образ на матеріальному носії. У праісторичний період – це були печерні малюнки, з розвитком цивілізації, це були викарбовані на монетах зображення правителів, пізніше картини та скульптури. Але поєднує усе це одне – бажання зберегти образ історично важливих персон для наступного покоління. Таку-ж роль відіграє фотографія, що здатна з максимальною точністю передати зовнішність та особливості вигляду особи. Проте, окрім важливості передачі зовнішніх особливостей людей, фотографія має ще одну значну перевагу, над іншими матеріальними носіями інформації – вона доступна для мобільного використання у будь-якій точці планети, на відміну від відеоматеріалу не потребує додаткових джерел для перегляду з моменту її створення, оскільки для перегляду відеоматеріалу потрібно обов'язково мати пристрій для його демонстрації, а фотографія може перебувати у трьох формах – плівковий негатив, друкована світлина та електронний формат. Тобто, при втраті однієї форми, залишається ще мінімум одна, що дає змогу зберегти важливу інформацію навіть у випадку втрати одного з форматів.

У той час, коли слова втрачають свою цінність, ставши інструментом у інформаційній війні, світлини, що демонструють реальні події мають більшу цінність. Не зважаючи на слова про «мирні місії» у воюючих країнах, фоторепортажі, зроблені незалежними джерелами демонструють нам налякані очі дітей, сльози матерів і біль у очах чоловіків. Переглядаючи знімки, зроблені розвідкою під час бойових дій, науковці мають змогу відтворити вигляд місцевості у той період, відшукати втрачені поховання, та навіть дізнатися точні координати розташування об'єктів що їх цікавлять. Соціальна та документальна фотографія – невичерпне джерело інформації для істориків, оскільки дає інформацію з геть іншого кута, дослідник бачить події, що відбувались у минулому так, як їх бачив автор фотографії, це ще одна здатність фотомистецтва – демонструвати світ очима автора. Таким чином, досліджуючи фотографії однієї події, зроблені з точки зору діячів-опонентів, можна зрозуміти бачення цієї події її учасниками, дослідити процес її підготовки та розвитку. Це дуже корисно при дослідженні протестів, озброєних сутичок, замахів на життя відомих діячів, оскільки демонструє не лише діячів та учасників, а й справжнє ставлення перехожих та випадкових свідків [15].

У цьому контексті варто зазначити зміну ролі фотографії в пропаганді з її появи по сьогодні. Монтаж кількох світлин використовувався для створення особливо «знакових» фото, що «прикрашали» політиків практикували ще у США XIX ст., де відредагували різні світлини задля отримання якісніших президентських портретів. Ці методи перехопили диктаторські режими XX ст., що в залежності від політичної кон'юнктури могли прибрати минулих друзів і соратників В. Леніна, Й. Сталіна, А. Гітлера, що потрапили в опалу до

диктаторів, з «новіших редакцій» світлин. Постановочними виявилися й світлини радянських солдат, та й навіть отримані фотографії додатково редагували, наприклад, щоб прибрати годинник на руці вояка (очікуючи, що вояків можуть звинуватити в мародерстві, грабівництві щодо мирного населення). Навіть образ В. Черчілля у демократичному Сполученому Королівстві намагалися додатково «захистити», відредагувавши світлини та прибравши з них улюблені прем'єр-міністром сигари [16; 17; 18].

Коли режими не мали можливості редагувати фото у своїх власних архівах вони просто залякували фотографів та намагалися змусити тих відмовитися від намірів зобразити «неприємні» для диктатури події. Американський фотограф Джеймс Еббе, який був свідком Голодомору в Україні, згадував про намагання радянського режиму показувати красиву картинку, а коли це не вдавалося, то прибігали до «хабарництва» та погроз. Фотограф іронізував над власною історією: «Поки селяни голодують, наш шанований іноземний гість живе дуже добре... особливо, коли він підписав документ, який засвідчує, що він не бачив голоду на Донбасі». Тим не менш, Джеймс Еббе та інші сміливі фотографи: австрієць Александр Вінербергер, американець Вайтінг Вільямс, українець Микола Бокань змогли донести до нащадків правду про жакливі наслідки Голодомору, сфотографувавши, як люди, що тікали з села до міста й там не могли вижити, падали мертвими прямо посеред вулиць [19]. Нещодавно Науково-освітній центр вивчення Голодомору в Торонто (HREC) запустив унікальну онлайн-фотобазу заборонених фото Голодомору – Holodomor Photo Directory. Ініціатором та автором проєкту стала американська дослідниця Л. Бабій, яка разом із своїми колегами А. Лещинин та Д. Глазковою, автентифікувала близько 100 світлин, додавши до них розлогі коментарі. До того ж дослідниці продемонстрували які саме окремі світлини голоду 1921–1923 рр., помилково ілюстрували Голодомор 1932–1933 рр., що час від часу призводило до «розвінчання міфу про Голодомор» промосковськими та взагалі просталінськими «бійцями інформаційного фронту» [20].

Отже, основними методами впливу пропаганди на фотофакт були редагування світлин та замовчення, видалення, цензурування «неприємних» фотографій (в тому числі й у вигляді впливу на фотографів, змушення їх відмовитися від діяльності). Ці методи використовуються й зараз, перший особливо об'легшився завдяки новітньому програмному забезпеченню, яке дозволяє досконало редагувати цифрові версії світлин таким чином, що зміни можуть залишитися навіть взагалі непомітними для людського ока. Проте навіть у таких умовах «прискорення» споживання людьми інформації призвело до раціонального скорочення пропагандистами часу, який можна витратити на фальсифікації. Замість того, щоб витрачати людино-години на редагування світлин пропагандисти просто фальсифікували підписи до них, таким чином отримуючи «жахливі кадри», які легко могли б засвоїтися людиною, яка не знає деталей справжньої ситуації та вперше дізналася про певні події та локації саме з фальсифікованої фотографії. Описів таких фальсифікацій на сторінках «Білої Книги» безліч. Як приклад, зображення з сайту ostro.org в публікації про підпал бойовиками спортивного комплексу «Арена Дружба» в Донецьку московські пропагандисти видали за зруйнований через обстріл української артилерії завод, або кадри ракетних випробувань на Байконурі, які видавалися за «збиту ополченнями українську Точку-У над Макіївкою» [6, с. 52–54]. Щоб продемонструвати легкість такого продукування емоційно забарвленої фотопропаганди деякі жартівники у мережі Інтернет навіть особисто додавали підписи до світлин різноманітних акторів, зображуючи їх як «загиблих героїв-ополченців», або як «українських карателів» і «русофобів», а потім дивилися на довірливу реакцію у промосковських пабліках і групах користувачів соціальних мереж [21]. Якщо у випадку з Голодомором фотографії постраждалих від інших випадків голоду використовувалися помилково, то в сучасній «інформаційній війні» така фальсифікація змісту світлин має за собою злий умисел. Зазначимо, що саме наявність справжніх фотографій «Арени Дружба» та засоби фотофіксації реальності мешканцями Донецька дозволили викрити вищезгадані «фейки», а сучасні технології Google Maps дозволили провести геолокацію місцевості та відкинути версії про «завод» та «вибух над Макіївкою». Таким чином, незважаючи на спроби фальсифікаторів,

поширення фотографії всією планетою, а також поява такої новації як супутникова зйомка дозволяють викривати фальшиві та відредаговані світлини, боротися з пропагандою. Тобто, незважаючи на безкінечні спроби контролю, фотомистецтво за своєю суттю здатне «захистити» правду від кривдників.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти до висновку що фотографія – сучасне, інформативне та достовірне (за умови грамотного підходу до підбору, та надійного автора) джерело інформації про історичні події, персони та їх сприйняття населенням. Протягом майже двох століть, люди закарбовували на світлинах своє життя, залишаючи пам'ять про себе та час, у який вони жили. Це дозволяє дослідникам дізнатись про традиції, побут, зовнішність та навіть моду конкретного періоду від першоджерела – людини, яка проживала у цей час. Окрім соціального фото, важливу інформацію містить документальна фотографія, оскільки демонструє соціально-важливі моменти історії у безпосередньо момент їх створення, світлини закарбовують успіхи та поразки правителів, миті щастя та горя для народів, природні та техногенні катастрофи, і мають незмінно велике значення для інформаційного протистояння навколо історії та сучасності.

Аннотація: Учитывая опыт предыдущих исследований на тему фотодокументоведения как специальной исторической дисциплины, в статье предлагается взгляд на фотографию как средство сохранения исторической памяти с момента появления в XIX в. до её современной роли в «эру постправды». Рассмотрены роль фотоискусства в сохранении исторической памяти про исторические события. Проанализированы информативность фотографии и ценность передаваемой информации. Выявлены определённые преимущества фотографического изображения над видеоисточниками и другими графическими объектами, созданными в прошлые века. На примере фотографий Голодомора в Украине и нынешних «фейков» в сети Интернет сравниваются предыдущие методы взаимодействия пропаганды с фотографиями (цензура и редактирование) с современными (изменение содержания фотографии методом распространения её вместе с комментарием, содержащим заведомо фальсифицированную информацию). Доказывается, что несмотря на попытки фальсификаторов фотография была и остается надежным, современным и компактным способом сохранения исторической информации для дальнейшего исследования и передачи ее последующим поколениям.

Ключевые слова: аудиовизуальные средства; источниковедение; исторический источник; фотография

Abstract: While taking into account previous works on photodocumentation research as an auxiliary science of history, the article offers a look at photography as a means of preserving historical memory from the moment of its appearance in the 19th century to its modern role in the “post-truth era.” The research outlines the role of photography in preserving the memory of historical events. The informativeness of an individual photo and the value of the information transmitted are analyzed. Certain advantages of photographic images over video sources and other graphic objects created in the last century are revealed. Using the examples of photos of the Holodomor in Ukraine and modern “fakes” on the Internet, the article compares historical peculiarities of state propaganda’s interaction with photos (censorship and editing) with modern ones (changing the content of a photo by distributing it together with a comment containing falsified information). It has been proven that despite the falsifiers’ attempts, photography has been and remains a reliable, modern and compact way of preserving historical information for further research and its perseverance for future generations.

Key words: audiovisual media; source studies; historical source; photo

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. №1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
2. Мелекесцев К. Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Тоталітаризм як система знищення національної пам’яті“, 11-12 червня 2020 року*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 41–44. (Соціальні комунікації ідеологічна цензура, тоталітарна риторика і нові маніпулятивні технології у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет: історія і сучасність).
3. Маркітан Л. П. Джерела кінофотодокументальні. *Джерелознавство історії України: довідник* / Ред. кол.: Боряк Г. В., Войцехівська І. Н., Калакура Я. С. (заст. голови), Павленко С. Ф., Слюсаренко А. Г., Сохань П. С. Київський університет ім. Т. Шевченка, Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1998. 212 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Спеціальний випуск).

4. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 34–49. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2002_5_34
5. Ємельянова Т. О., Маркітан Л. П. Документознавство аудіовізуальне. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. Київ, 2008. С. 201–210.
6. Золотухін Д. Ю. #Біла Книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014 – 2018. Київ, 2018. 384 с., іл.
7. Красиліук Я. В. Фотографія як джерело історичного дослідження. *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 101–103.
8. Мартинова І. С. Використання фотографії при вивченні історії в школі. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Вітебський держ. ун-т ім. П. М. Машерова: іст. ф-т, Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 215–218.
9. Первый Российский Фестиваль-праздник «День фотографа-2009». *Клуб Фото*. URL: https://club.foto.ru/guide/event.php?event_id=2460
10. Сьогодні – день фотографа. *Дзеркало медіа*. URL: <https://dzerkalo.media/news/sogodni-den-fotografa>
11. Міжнародний день фотографа: добірка коубів про найкращу професію. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/10184045-mizhnarodniy-den-fotografa-dobirka-koubiv-pro-naykrashchu-profesiyyu-video.html>
12. Der Mythos Lebt Weiter 100 Jahre Leica Fotografie URL: <https://de.leica-camera.com/Die-Leica-Welt/Leica-100-years/100-Jahre-Leica-Fotografie/Iconic-photos>
13. United States Holocaust Memorial Museum URL: <https://www.ushmm.org/>
14. Піарники Вермахту. *Military Cabinet*. 29 квітня 2020 р. URL: <https://militarycabinet.com/publikacii/piarniki-vermahtu/>
15. Фотофакт: Жестокое убийство президента США Джона Ф. Кеннеди URL: <https://citifox.ru/2019/12/08/fotofakt-zhestokoe-ubiystvo-preziden/>
16. Пилипейко А. Відомі фотографії з історії, які насправді є монтажем. *Ta Hu News*. 07 грудня 2018 р. URL: <https://tanunews.wordpress.com/2018/12/07/відомі-фотографії-з-історії-які-наспр/>
17. Feerick J. Long Before Photoshop, the Soviets Mastered the Art of Erasing People from Photographs — and History Too. *Open Culture*. August 21, 2017. URL: <https://www.openculture.com/2017/08/long-before-photoshop-the-soviets-mastered-the-art-of-erasing-people-from-photographs-and-history-too.html>
18. Blakemore E. How Photos Became a Weapon in Stalin's Great Purge. *History Channel*. April 8, 2020. URL: <https://www.history.com/news/josef-stalin-great-purge-photo-retouching>
19. Джулай Д. Заборонені та невідомі фото Голодомору 1932–1933 років: дослідники створили унікальну фото базу. *Радіо Свобода*. 20 березня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaboroneni-photo-holodomoru-henotsydu/31159689.html?fbclid=IwAR2GfM2Aq59dvxlFo0AJFeZhXyXURoXH3kfywkeGBC8T9Z-BQPfQypYHfPg>
20. Holodomor Photo Directory. *Holodomor Research and Education Consortium*. URL: <https://vitacollections.ca/HREC-holodomorphotodirectory/search>
21. Новалис А. Фейковые герои Новороссии и «камень-русофоб». «Одноклассников» снова троллят. *Media Leaks*. 18 февраля 2015 г. URL: https://medialeaks.ru/1802yt_rusofob/

УДК 328-055.2(481+477)

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЖІНОК В ПАРЛАМЕНТІ: ДОСВІД НОРВЕГІЇ ТА УКРАЇНИ

Г. М. Ракиша, Т. І. Неприцька

Анотація. Публікація актуалізує питання гендерної рівності, а саме представництва жінок у парламентах України та Норвегії. Низький відсоток залучення жінок у парламент України свідчить про не вирішеність даної проблеми. Робота містить огляд структури парламентів Норвегії та України, кількості жінок-депутаток та жінок, що є членками інших структур парламенту, кількісно-статевий склад партій, що пройшли до парламенту, законодавства, що сприяє гендерній рівності в парламенті.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, представництво, участь жінок у політичному житті

Рівні можливості, зокрема для чоловіків та жінок, є невід'ємною складовою сучасних демократичних держав. Ще у минулому столітті права жінок та чоловіків стали зрівнюватись: жінкам надано право голосу, вони можуть навчатись в університетах, ходити на улюблену

роботу. Словосполучення гендерна рівність стало основою при будуванні процвітаючої країни, адже жінки мають великий потенціал, що так довго не використовувався. Безперечно важливою складовою гендерної рівності залишається участь жінок у політичному житті. Саме ця сфера суспільства дає доступ до прийняття ключових рішень, які могли б підтримати жінок у звичайному житті. Проте через стереотипне бачення «політика – це чоловіча справа» багато жінок ще на початковому етапі відкидають думку стати політикинею, не кажучи вже про дискримінацію, з якою вони зустрічаються безпосередньо в органах державної влади. Для України це питання набуло актуальності за останні декілька років, з моменту підписання договору про інтеграцію країни до Європейського Союзу, адже впровадження гендерної рівності є однією з вимог для приєднання.

Над проблемами гендерної рівності в контексті політики працювали такі вчені як Симона де Бовуар, Бетті Фрідан, Валері Брайсон, Керол Пейтман, Піппа Норіс. Серед українських науковиць це Марта Богачевська-Хом'як, Ірина Грабовська, Тамара Марценюк, Тетяна Журженко, Оксана Кісь, Оксана Ярош, Людмила Смоляр, що була однією з найперших, хто досліджував гендерне питання в Україні. Основними темами дослідження є такі питання як, що таке власне гендер, як він конструюється, гендерні стереотипи та гендерні ролі, дослідження стану гендерної рівності в економічній, політичній, суспільній та інших сферах. Також виробляються прогнози та рекомендації, щодо формування гендерно-позитивної ситуації в країні.

Основною метою даної статті було дослідити та провести порівняння гендерного складу парламентів України та Норвегії. Такий, порівняльний аналіз раніше не проводився і він допоможе сформувати власну стратегію розвитку питання гендерної рівності у нашій країні. Основними цілями даної статті є показати відмінність у представництві жінок в органах влади, зокрема парламенті, Норвегії та Україні; виявити основні тенденції гендерної політики у парламентах Норвегії та України; проаналізувати досвід рівних можливостей для жінок та чоловіків у парламенті у Норвегії та показати, як цей досвід можна застосувати в Україні.

Виклад основного матеріалу. Право голосу жінки в Норвегії отримали ще у 1913 році, але такий великий відсоток жінок у парламенті почав з'являтися після 1970-х років саме завдяки феміністичному, екологічному, студентському, мирному рухам, а також рухам за сексуальну лібералізацію та анти-ядерну політику. Сучасна Норвегія є прикладом гендерної рівності у парламенті. Саме Скандинавські країни, зокрема і Норвегія, мають найвищий відсоток представленості жінок у парламенті серед країн усієї Європи. За рейтингом, що склала Всесвітня організація Парламентів, Норвегія посідає 14 місце зі 192 країн. За результатами останніх виборів у парламент Норвегії – Стортинг – що відбулися 11 вересня 2017 року, з загальної кількості депутатів (а це 169 депутатів) жінки складають 40,8 %, а саме 69 депутаток [1]. В порівнянні з іншими роками, кількість жінок у парламенті зростає. Так, у 2013 та у 2009 роках відсоток жінок становив 39,6 %, у 2005 році цей відсоток був 37,3 % [2]. Як вже зазначалось, парламент у Норвегії називається Стортинг. Він є однопалатним, фактично знаходиться у столиці країни, місті Осло. Парламент складається з 169 депутатів, 150 з яких обираються в 19 багатомандатних виборчих округах, інші 19 розподіляються по партіях, що подолали 4 % бар'єр в межах одного округу. Останні 19 мандатів називаються компенсаційними. Виборчий процес регулює Конституція Норвегії, виборчий закон та регламент парламенту [3]. Важливим моментом при розгляді процесу збільшення представництва жінок в парламенті є розгляд того, як окремі політичні партії формують списки своїх представників для участі у виборах. За результатами останніх парламентських виборів до Стортингу увійшли наступні партії: Робітнича партія – 49 місць, Консервативна партія – 45 місць, Партія прогресу – 27 місць, Партія Центра – 19 місць, Соціалістична ліва партія – 11 місць, Ліберальна партія – 8 місць, Християнська народна партія – 8 місць, Партія зелених і Червоні – по 1 місцю. Таким чином, в парламенті зараз представлено 9 партій [4]. Найбільший відсоток жінок-парламентарів мають такі партії як Партія Центра – 10 з 19 жінок, Робітнича партія – 24 з 49 і Консервативна – 20 з 45. Жінками лідерками партій є Ерна Солберг – Консервативна партія, Сів Єнсен – Партія прогресу та Тріне Скай Гранде – Ліберальна партія

[5]. Сторинг очолює президіум, який складається з президента Сторингу та п'яти віце-президентів. На сьогоднішній день президентом є жінка – членкиня Консервативної партії – Туне Вільгельмсен Трен. При цьому 2 із 5 віце-президентів також є жінками – це Єва Крістін Хансен та Інґерд Шу. Кожен депутат є членом одного з дванадцяти постійних комітетів, що функціонують в парламенті. Керуючі позиції 4 з 12 комітетів займають жінки. Це комітет Сім'ї та культури, де головою є Крістін Ермен Йонсен. Головою постійного комітету Закордонних справ та оборони є Анікен Хуїтфельдт. Головою постійного комітету Судочинства є Лене Вогслід. Ще одна жінка, яка керує постійним комітетом Місцевого самоврядування та державного управління є Карін Андерсен [2]. Можна побачити, що жінки очолюють досить нетипові для українських реалій комітети, тому що загалом існує тенденція, де жінки очолюють напрямки пов'язані з гуманітарними, освітніми, культурними процесами, що стало результатом стереотипного бачення ролі жінки в суспільстві та політиці. У випадку ж Норвегії жінка може очолювати і парламент в цілому, і окремі комітети, такі як комітет закордонних справ та оборони, яким часто надається більше уваги та ресурсів. Ще одна посада у парламенті, яку займає жінка, а саме Маріане Андреасен – це директор Стортингу, тобто голова адміністрації парламенту. Також вона є секретарем президії. Щодо питань законодавчого забезпечення рівноправного представництва у парламенті, то Норвегія одна із передових країн по використанню найефективніших інструментів. Ще у 1979 році Норвегія стала першою країною, яка заснувала інститут омбудсмена по гендерній рівності. Також була створена Апеляційна комісія з рівноправності, яка розглядає справи, пов'язані з дискримінацією за статтю [6]. Але які саме інструменти використовує Норвегія для формування такого «гендерно рівного парламенту»? Одним із найефективніших методів для збільшення представництва жінок є гендерне квотування, яке використовують партії. Гендерні квоти є засобом забезпечення достатнього представництва жінок у владі. Квотування у Норвегії запровадили ще 70–80-х рр. минулого століття, проте насправді не квотування спричинило збільшення жіночого представництва у партіях та у парламенті. В реальності ж все відбулося навпаки – лише після того, як жінки отримали значний відсоток представництва у партіях (а це близько 25 %), було встановлено гендерне квотування. Першими в 1975 році квоту прийняли Соціалістична Ліва і Ліберальна партії [7]. Перша з них має квотування, що передбачає представництво не менше ніж 40 % кожної зі статей в виборчому списку. Робітничая партія запровадила квоту з 1983 року і зараз вона становить 50 % для кожної зі статей, при цьому і жіноча, і чоловіча статі повинні бути представлені в перших двох номерах виборчого списку. Партія Центра балотується з 40 % квотою з 1989 року. Ще одна партія, що має квотування – це Християнська народна партія, де встановлене 40 % квотування для кожної зі статей з 1993 року [8].

В Україні ж постає зовсім інша картина. В першу чергу, український парламент, Верховна Рада, існує не так давно – з 1991 року. За цей час видно процес збільшення представництва жінок, але існує ще багато можливостей для реалізації нових стратегій. Збільшення кількості депутаток відбулось за рахунок впровадження гендерної політики в Україні як одне із завдань для приєднання до Європейського Союзу. Також Україна підтримує виконання Цілей сталого розвитку ООН, де однією з цілей є скорочення нерівності, впровадження миру та справедливості [9]. Рівне виборче право забезпечується згідно з п. 1 ч. 5 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України»: «...забороною привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [10]. Останні вибори до Верховної Ради проводились 21 липня 2019 року за змішаною системою. 5 % бар'єр подолали і пройшли до парламенту такі партії: Слуга Народу (43,6 %), Опозиційна платформа – За життя (13,05 %) Батьківщина (8,18 %), Європейська Солідарність (8,1 %) та Голос (5,82%). [11] Також по мажоритарних округах до парламенту пройшли представники таких партій як Опозиційний блок, ВО Свобода та Об'єднання «Самопоміч». Та ще 45 депутатів-самовисуванців. За результатами виборів було обрано 424 депутати, 87 з яких – жінки, що становить 20,5 % від

усієї кількості. При формування виборчого списку найкращих результатів досягли партії Європейська Солідарність та Голос – 37 % та 47,6 % відповідно. Найбільше жінок, що пройшли до парламенту, від партії Слуга Народу – 54, від європейської Солідарності та Голосу – 9, від ОПЗЖ та Батьківщини – 5. Порівнюючи з попередніми роками, кількість жінок у парламенті дійсно зросла. У 8 скликання жінок було 12 %, у 7–9,6 %, у 6–7,8 % [12]. Звертаючись до рейтингу [1], Україна в ньому посідає 156 місце з 192. Цей показник насправді є досить важливим, враховуючи кореляцію між представництвом жінок та добробут держави. У Верховній Раді України існує міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості». Це одна із форм боротьби на законодавчому рівні з гендерною дискримінацією. Співзасновниками об'єднання є Інна Совсун, Кондратюк Олена, Іонова Марія, Жмеренецький Олексій та Бардіна Марина. Основним їхнім завданням є створення законопроектів, які направлені на боротьбу з гендерною дискримінацією, гендерними стереотипами та сексизмом. Серед керівництва Верховної Ради, що складається з Голови, Першого заступника та Заступника, лише остання є жінкою – Кондратюк Олена Костянтинівна. І за всю історію України ні разу жінка не була Головою парламенту. Також існує допоміжний орган – Апарат Верховної Ради України. Серед керівництва Апарату немає жодної жінки. У Верховній Раді працюють комітети. З 2019 року існує 23 комітети, з яких лише в трьох комітетах головну посаду займає жінка – Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики на чолі з Красносільською Анастасією, Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом на чолі з Климпуш-Цинцадзе Іванною та Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на чолі з Третяковою Галиною. Порівнюючи комітети України і Норвегії помітно, наскільки різниця відсоток жінок на керівних посадах комітетів, меншою є репрезентативність жінок у парламенті. Хоча Україна і робить перші кроки для впровадження гендерної рівності, закріплюючи в законодавстві поняття гендерних квот. Так, за новим Виборчим кодексом 2019 року, при формуванні списків кандидатів партії мають дотримуватись збалансованості на рівні 40 %, при цьому в кожній п'ятірці списку має бути присутні два представники іншої статі. Але проблема полягає в тому, що за порушення цієї квоти не запроваджено жодних санкцій. Лише при її дотриманні партія зможе отримати фінансовий бонус [13]. Ще одним інструментом, що запроваджений на законодавчому рівні, є прийняття програм та стратегій розвитку. В Україні існує Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Згідно з нею, має бути збільшено частку жінок серед народних депутатів України.

Висновки. Дослідивши гендерний склад парламентів України та Норвегії можна побачити величезну різницю, де Скандинавська країна виступає прикладом реалізації паритету в органах законодавчої влади. Успішна реалізація гендерної політики перш за все можлива при усвідомленні даної проблеми та постановки пріоритетів для її розв'язання. На відміну від Норвегії, де основну роль гендерних перетворень беруть на себе партії і самостійно індивідуально визначають квотування, в Україні це впроваджується державою. При цьому партії не карають за недотримання гендерного паритету, а окремі політичні сили не бажають дотримуватись гендерної рівності за власним бажанням. Саме через те, що не чітко прописаний механізм втілення гендерної квоти в Україні, а саме відсутність санкцій за її недотримання, вона може виявитися не надто ефективним інструментом. Квотування не має стати єдиним джерелом впровадження паритету. Також важливий і суспільний діалог, направлений на знищення стереотипного бачення ролі жінки в суспільстві. Адже ніхто не відмінив сексистське ставлення до депутаток через їх зовнішній вигляд чи просто через факт, що вони жінки. Досвід Норвегії доводить ефективність жінок у прийнятті важливих загальнонаціональних рішень навіть у традиційно «нежіночих» сферах, таких як оборона та економіка. Те, що політичні партії з власної ініціативи встановлюють гендерні квоти і розуміють участь жінок у будь-якій сфері політики як звичайне явище, говорить про високий рівень громадянської освіти, зокрема гендерної. Саме ця ініціативність та подолання стереотипів у суспільстві може забезпечити гендерну рівність у парламенті України.

Аннотация. Публикация актуализирует вопрос гендерного равенства, а именно представительства женщин в парламентах Украины и Норвегии. Низкий процент привлечения женщин в парламент Украины свидетельствует о нерешенности данной проблемы. Работа содержит обзор структуры парламентов Норвегии и Украины, количества женщин-депутатов и женщин, что являются членами других структур парламента, половой состав партий, прошедших в парламент, законодательства, что способствуют гендерному равенству в парламенте.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, представительство, участие женщин в политической жизни

Abstract. The publication highlights the issue of gender equality, namely the representation of women in the parliaments of Ukraine and Norway. The low percentage of women involved in the Ukrainian parliament indicates that this problem has not been resolved. The paper provides an overview of the structure of the parliaments of Norway and Ukraine, the number of women MPs and women who are members of other parliamentary structures, the number and gender composition of parties represented in the parliament, legislation that promotes gender equality in parliament.

Keywords: gender, gender equality, representation, women's participation in political life

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. INTER-PARLIAMENTARY UNION [official site]. URL: <http://archive.ipu.org> (Last accessed: 20.03.2021).
2. STATISTA [official site]. URL: www.statista.com (Last accessed: 25.03.2021).
3. STORTINGET [official site]. URL: www.stortinget.no (Last accessed: 20.03.2021).
4. VALG [official site]. URL: valgresultat.no (Last accessed: 23.03.2021).
5. Nancy L. Coleman. Women's Policy in Norway. URL: https://www.democratsabroad.org/annhesse/women_s_policy_in_norway (Last accessed: 21.03.2021).
6. Ярош О. Б. Гендерна політика скандинавських країн: суб'єкти гендерних перетворень. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26644/41Yarosh.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.03.2021).
7. Richard E. Matland. The Norwegian Experience of Gender Quotas. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/238734989_The_Norwegian_Experience_of_Gender_Quotas (Last accessed: 22.03.2021).
8. Gender Quota Database [official site]. URL: www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas (Last accessed: 23.03.2021).
9. ПРООН В УКРАЇНІ [official site]. URL: www.ua.undp.org (Last accessed: 23.03.2021).
10. Конституція України. Закон України №4061-VI «Про вибори народних депутатів України» від 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
11. ЦВК [офіційний сайт]. URL: cvk.gov.ua (дата звернення: 24.03.2021).
12. СЛОВО І ДІЛО [офіційний сайт]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminyuvavysya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv> (дата звернення: 23.03.2021).
13. Конституція України. «Виборчий кодекс України» від 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 24.03.2021).

УДК 005.336.6-023.3:339.138:659.154](477)

СИМВОЛИ БРЕНДУ УКРАЇНИ

Д. А. Рибак, І. Г. Паніна

Анотация. У статті автор приділяє увагу публічній дипломатії як ключовому концепту для побудови та сприянню позитивного іміджу держави. Міжнародний імідж є одним із ключових способів реалізації зовнішньополітичних цілей, тому держави використовують різний інструментарій для підвищення свого авторитету серед інших держав. Автор досліджує «м'яку силу» України та оцінює її ефективність. Наявність символів бренду, орієнтирів, що розкривають сутність держави є важливим, як і їхню влучне транслювання на закордонні аудиторії. Автор у статті досліджує ключові аспекти у висвітленні бренду України на міжнародній арені.

Ключові слова: бренд, символи бренду, публічна дипломатія, сприйняття.

В умовах інтенсивних глобалізаційних та інтеграційних процесів для держави є важливим формування та підтримання позитивного іміджу та репутації на міжнародній арені. Якщо раніше ми говорили про бренд компаній, одягу чи послуг і вживали цей термін

виключно у рамках комерційного маркетингу, то наразі поняття «бренд» та «брендинг» є актуальними і по відношенню до держави.

Україна тривалий час не спрямовувала зусилля на формування позитивного міжнародного іміджу. Сприйняття України було як пострадянської держави з перехідною економікою. Сьогодні в деяких країнах зберігається ототожнення нашої держави з Росією, а серед широкої аудиторії зберігаються негативні стереотипи про Україну. Це значно впливає на авторитет держави у міжнародній спільноті. З 2015 року українська влада почала вести активні дискусії щодо реалізації «м'якої сили». Створення і діяльність Українського Інституту спричинило те, що підвищились впізнаваність України та інтерес до нашої культури, історії за кордоном. Наразі багато держав успішно реалізують публічну дипломатію і для України важливо залишатись конкурентоспроможною і тримати інтерес до держави та її досягнень.

Ефективність і результативність «м'якої сили» визначається тим, наскільки цікаво закордонній спільноті сприймати інформацію про Україну і які асоціації та уявлення це формує. Україна реалізує публічну дипломатію у багатьох країнах з різною культурою, різними особливостями суспільства. Питання символів бренду України є відкритим, адже експерти досі задаються питанням: «З чим має асоціюватися Україна у міжнародній спільноті?».

Історіографічною базою в дослідженні брендингу є роботи британського науковця С. Анхольта [1], який досліджував феномен «національного бренду» та його особливості. Проблемі символів бренду України приділяє увагу український науковець І. Чарських [2]. Політологічний вимір концепту «брендинг держави» досліджували О. Євтушенко та І. Присяжненко [3]. Для якісної аргументації тверджень використовували дослідження Українського Інституту про сприйняття України в Японії [4], Туреччині [5] та США [6]. Корисними для дослідження виявилися матеріали нещодавно прийнятої Стратегії публічної дипломатії України на 2021–2025 роки [7].

Метою статті є насамперед актуалізація публічної дипломатії для сприяння впізнаваності бренду України через символи та підвищення обізнаності про державу за кордоном.

Бренд (з англ. brand – «клеймо») – це сукупність характеристик, особливостей, ознак, що є унікальними, та, які формують певне уявлення про продукт у свідомості споживачів. Коли мова йде про бренд «держава», то це охоплює більш широке значення і вважається діями, що формують позитивний імідж не компанії, продукту чи послуг, а саме держави як актора міжнародних відносин. Держави прагнуть за допомогою свого «бренду» привабити більше інвесторів, туристів, студентів, відомих артистів [3]. Під державним «брендом» розуміється позиціонування країни на міжнародній арені, її сприйняття іншими державами, що передбачається наявністю певних ознак, символів бренду, що асоціюється з конкретною державою. Відповідно, оцінюючи поведінку країни на міжнародній арені, її образу в міжнародних мас-медіа, у нашій свідомості формуються певні уявлення та асоціації про цю державу. Наприклад, Париж – це мода і стиль, Японія – новітні технології, Швейцарія – багатство, Ріо-де-Жанейро – карнавал і футбол, а більшість країн Африки – бідність, голод та хвороби [3].

Саймон Анхольт, якого прийнято вважати батьком «національного брендингу», зазначає, що брендинг у цьому сенсі терміну є скоріше за все пасивною операцією. Він не може завоювати нових клієнтів, змінити думку інших чи збільшити частку ринку; це добре вироблена практика, продумана бренд-стратегія. Брендинг є узгодженим, систематичним процесом вироблення дій, поведінки та комунікацій країни для реалізації стратегії національної безпеки та конкурентної ідентичності [1].

Водночас такий тип бренду є складним для цілісного сприйняття, адже держава по суті не є матеріальним продуктом, тому і змінити її характеристики відповідно до інтересів цільової аудиторії неможливо. Тут є важливим наявність іміджевої стратегії або стратегії публічної дипломатії, де буде детально розписано ключові моменти у роботі з закордонною спільнотою та застосовано індивідуальний підхід. Через це держави дійсно переймаються

своєю іміджевою кампанією, тому намагаються розробити та реалізувати послідовну бренд-стратегію, що буде орієнтована на формування образу престижної країни як всередині, так і на міжнародній арені.

Проблема державного бренду України та його символів є особливо актуальною. З моменту здобуття незалежності владні кола не зосереджували достатньо уваги на формуванні меседжів про нову державу, що сприяло б поінформованості про Україну та, як наслідок, формуванню іміджу авторитетного та надійного актора міжнародних відносин. Не варто стверджувати, що Україна не викликала ніяких асоціацій у закордонній спільноті. Сприйняття України радше формувалось на основі факторів, які позитивно не впливали на розвиток бренду України. Це, наприклад, були твердження, що Україна це пострадянська держава з перехідною економікою, відома спортсменами, давньою культурною спадщиною та історією. Ситуація, коли країну асоціюють із певними спортивними досягненнями чи то участю в інших масштабних міжнародних конкурсах є особливо цікавою. З одного боку, це демонструє великий потенціал держави та різносторонність її громадян, але у випадку з Україною це може спричинити поширення неактуальних наративів. Наприклад, у деяких країнах Україна до сих пір асоціюється із спортсменами братами Кличко, футболістом А. Шевченко або «Євро-2012». Наразі це вже застарілі знаки, які не сприяють поширенню інформації про державу як про сучасну, європейську та творчу країну.

До 2014 року імідж України формувався під впливом як позитивних, так і негативних чинників. Варто зазначити, що на сприйняття України за кордоном значно впливає той факт, що Україна у минулому була у складі СРСР. Наслідки радянської спадщини досі формують у певних регіонах світу уявлення про державу, які вже не відповідають реальності.

2014 рік став переломним для України, а особливо для її міжнародного іміджу. Російська Федерація, окрім відкритої воєнної агресії, інтенсивніше застосовує різні інструменти гібридного впливу. Один з її методів – поширення неправдивої інформації про Україну. Військові дії на сході України та активне поширення російських пропагандистських наративів про Україну спричинили те, що держава отримала імідж «жертви». Це значно вплинуло на авторитет України. Складні обставини, в яких опинилась держава, нашкодили офіційну владу на пошуки ефективного інструментарію у сфері «м'якої сили». Той факт, що Україна виявила офіційний інтерес у 2015 році до культурної дипломатії як складової концепту «м'якої сили» свідчить про усвідомлення органів влади, що варто залучати нові ефективні інструменти для промоції України за кордоном. Зокрема, у червні 2015 року в МЗС відбувся Перший форум культурної дипломатії України [8].

Проблема полягає в тому, що Україна проводить досить непослідовну політику у сфері публічної дипломатії. Шість років тому було оголошено курс на реалізацію «м'якої сили», проте стратегію одразу не було прийнято, а її створення відбулось лише через шість років – у 2021 році. Приблизно два роки проводились дискусії сторін про інституалізацію культурної дипломатії – створення Українського Інституту і, нарешті, у 2017 році установа розпочала свою діяльність. Загалом, Україні бракує чіткої та послідовної політики у сфері публічної дипломатії та злагодженої роботи усіх акторів міжнародних відносин, які залучені до діяльності у сфері публічної дипломатії. Це передбачає синергію між державними та недержавними учасниками, представниками громадянського суспільства, експертів та інших зацікавлених сторін.

Бренд України повинен бути цілісним з усіма необхідними йому ознаками, що підкреслюватимуть унікальність держави. Бачення українців щодо символів бренду повинне бути спільним, адже існування різних думок щодо елементів бренду держави спричинюватиме низьку результативність такого бренду за кордоном. Символи або елементи державного бренду – це ті орієнтири, що формують асоціації закордонної спільноти з певною державою. Проблемою є саме визначення цих маркерів та меседжів, які б точно та зрозуміло представляли Україну закордонній спільноті. Чимало науковців зазначають, що слід детально подумати, де шукали символи єдності для бренду України: в історії, культурі чи, можливо, створювати образ

природничого походження, як це зробили деякі країни. Слід підібрати такі символи бренду, щоб вони не відвертали закордонну аудиторію від України, а навпаки – підвищували привабливість України на міжнародній арені [2].

У 2018 році було створено офіційний бренд України «Ukraine NOW», мета якого підвищити впізнаваність України за кордоном, приваблювати більше інвестицій і туристів. Дизайн бренду є доволі лаконічний, виконаний у синьо-жовтих кольорах. Особливістю бренду є те, що на жовтому фоні NOW, що наголошує на сучасній Україні, а синій колір уособлює сповіщення, тобто привертає увагу, чого варта і Україна. «Забрендувати світ!» – таке гасло у розробників цього бренду.

Результати нещодавнього дослідження Українського Інституту про сприйняття України в Японії [4], Туреччині [5] та США [6] є свідченням того, як по-різному нас бачить міжнародна спільнота і, що насправді їх цікавить в Україні і чи цікавить взагалі. В усіх трьох країнах існує проблема браку інформації про Україну. Сприйняття України сформувалось від впливом знань про радянське минуле держави та географічне розташування біля Росії. Асоціації мають здебільшого загальний характер: Чорнобиль, пострадянська держава, війна з Росією, нестабільна економіка, корупція, повільна модернізація в державі.

У випадку з Японією були і позитивні асоціації, а саме смачна їжа, географічне розташування близьке до Європи, українська музика, вишиванка [4]. Серед привабливих феноменів української культури японці зазначали український балет, українські танці, твори української літератури. Також респонденти вказували, що багато японців починають вивчати українську культуру та мову через призму російських досліджень [4]. Особливу увагу японці зосереджують на українських стравах і радять активніше розвивати кулінарну дипломатію. На цьому наголошує також Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії С. Корсунський. У випадку з японцями також варто акцентувати увагу на схожості з країною, що може проявлятися у схожому ландшафті, історії (наприклад, козаки та самураї) [4].

Туреччина, як виявилось, має ще меншу обізнаність про Україну. Як вказують респонденти, попри географічну близькість та спільну спадщину, Україна досі не сприймається в Туреччині як окрема країна чи культура, хоч і відомо про її здобуття незалежності [5]. На сприйняття України в Туреччині особливо впливає Крим та доля кримських татар, а також сама кримсько-татарська діаспора. Один із респондентів зазначив, що турецько-український діалог розвивається на найвищому рівні, тому легше згадати представників політичних кіл, ніж сучасних діячів української культури. Інформація про Україну подається знову ж таки крізь призму Росії чи з російських джерел. Щодо культурної дипломатії України в Туреччині, то один із опитуваних підкреслює, що наразі попиту на українську культуру в Туреччині немає, але турецька публіка готова до сприйняття [5], тому слід пропонувати щось своє.

Доречним був коментар турецького кінорежисера Е. Бахадира, що Україна ще не напрацювала собі ім'я в турецькому фаховому середовищі [5]. Якщо виникає якась потреба, наприклад, у локації для фільму, то відразу звертаються до сусідніх держав. Це через те, що вони не знають про можливості України власне у цьому секторі. Посол України в Туреччині А. Сибіга зазначив, що важливо разом з турецькими партнерами проводити консультації стосовно того, що саме є для них цікавим, та здійснювати спільний відбір кращих представників української культурної спільноти для участі у різноманітних двосторонніх проектах. За його словами, завдання України полягає в тому, обрати правильний інструментарій, який би апелював до турецького споживача [5].

Щодо сприйняття України в США, то для широкої аудиторії Україна та її культура є маловідомими. Український Інститут це пояснює концентрацією американського суспільства на внутрішньодержавному дискурсі. Як зазначає Ф. Сеїб з Університету Південної Каліфорнії, то академічна спільнота у сфері публічної дипломатії та журналістики має низький інтерес до України [6]. Вони розглядають Україну лише як цікавий науковий кейс. Звичайно, відповіді представників експертного середовища та середньостатистичних американців відрізнялись, зокрема тим, що звичайний американець

скоріше за все не знає, де Україна, або плутає з Росією. В той час як у професійному середовищі існує сприйняття України як країни, що обрала західний шлях, як зазначає аналітикиня Центру аналізу європейської політики Л. Сперанза [6]. Українська культура здебільшого сприймається лише в загальні пострадянських чи східноєвропейських культур. Позитивним є те, що українську культуру виокремлюють від російської. Представниця Гарвардського Університету М. Буджерин підкреслює, що в США наразі дуже мало української культури. Зараз ця сфера спрямована більше у бік візуальної репрезентації. Якщо цієї культури не видно на Netflix, то для багатьох вона не існує. Доречним був коментар дипломатки Посольства США в Україні Б. Фурман, що насамперед потрібно розуміти американську цільову аудиторію і починати варто від мети, аудиторії, а тоді до засобів та програм реалізації публічної дипломатії [6].

Дослідження Українського Інституту демонструє, що, насамперед, ми маємо проблему з недостатньою інформацією про Україну в інших країнах світу. Відповідно, через брак інформації у людей не можуть сформуватись сталі уявлення про державу. Недостатні знання закордонної спільноти про історію України спричинюють появу неправдивих фактів, які поширюються серед широкої аудиторії. Має бути плідна робота дипломатичних установ, посольств та інших стейкхолдерів у забезпеченні якісного матеріалу державою-реципієнтом про Україну, її цікаві та актуальні факти, здобутки. Наприклад, друк книг мовою аудиторії про історію України, показ фільмів, які були б цікаві місцевому населенню.

Наступним етапом є, як вже зазначали респонденти, детальне вивчення цільової аудиторії. Як ми бачимо, держави, що брали участь в опитуванні є представниками різних культур і вони по-різному сприймають інформацію. Оскільки публічна дипломатія націлена на закордонну спільноту, слід комунікувати з цією спільнотою та чітко розуміти їхні потреби. Якщо не брати до уваги інтереси японців, американців чи турків, то публічна дипломатія не буде результативною. Якщо японцям є цікавими українські страви, тоді варто розвивати кулінарну дипломатію та через кухню пояснювати українську культуру. Якщо Україна мала спільну історію з Туреччиною, тоді буде набагато легше на основі схожості знайти цікаві аспекти для турків та просувати публічну дипломатію. Американці, своєю чергою, споживають багато інформації через фільми та серіали, тому варто культурну дипломатію більше спрямовувати у цій сфері.

У деяких країнах базовим елементом української культури вважається вишиванка, український гопак, козаки. Безумовно, це є частиною нашої ідентичності та унікальної культури, проте важливо репрезентувати Україну з різних сторін. Визначення символів бренду України потребує більше роботи, аніж звичайне формулювання основних маркерів України та їхнє проектування за кордон. Важко виокремити основні елементи бренду України, щоб вони повністю розкривали сутність держави. Особливістю бренду України є те, що ми – різноманітна і творча держава з великим внутрішнім потенціалом. Наразі важливо залишатись конкурентноспроможним та бути цікавим для міжнародної спільноти.

У 2021 році МЗС України оголосило про створення Стратегії публічної дипломатії на 2021–2025 роки [7], що є одним із ключових етапів у реалізації ефективної «м'якої сили». Основними напрямками публічної дипломатії МЗС є культурна дипломатія, економічна дипломатія, експертна дипломатія, кулінарна дипломатія, науково-освітня дипломатія, спортивна та цифрова дипломатія. Здійснення «м'якої сили» за такими напрямками забезпечить Україні новий рівень її сприйняття за кордоном та зробить більш впізнаваним наш бренд. Ключовим моментом у документі є позиціонування України. МЗС зазначає, що єдиним національним візуальним брендом України є «Ukraine NOW». Фактично міністерство детально не зазначає символи бренду, проте звертає увагу на розроблені наративи для позиціонування України за кордоном. Унікальність держави буде репрезентована через діяльність у визначених напрямках публічної дипломатії. Україна – це не лише про вишиванку та гопак, а це про і смачні страви, і про сучасне мистецтво, і про цікаву кінематографію, і про унікальні природні ландшафти.

Бренд держав є потужним інструментом для підвищення впізнаваності країни та закріплення авторитету на міжнародній арені. Для досягнення лідерських позицій держави

використовують широкий інструментарій «м'якої сили» та активно реалізують власні іміджеві стратегії для підтримання відповідного образу.

Політику України у сфері публічної дипломатії слід охарактеризувати як достатньо непослідовну, адже не можна прослідкувати чітке узгодження дій між основними її учасниками. Символи бренду України це сталі орієнтири, що формують явлення про державу. Наразі важко визначити конкретні маркери, з якими б Україна асоціювалась по всьому світу. Внаслідок цього, акцент варто робити на поширенні розроблених наративів, що визначені у Стратегії публічної дипломатії України МЗС. Ці характеристики висвітлюють основну ідею – Україна це сучасна, безпечна та демократична держава з багатою культурною спадщиною та унікальною історією. Бренд України, який поширюється за кордоном, має за мету розкрити справжню сутність держави з різних сторін та наголосити на особливостях та перевагах України.

Важливою складовою є комунікація з міжнародною спільнотою та чітке розуміння її потреб. Дослідження Українського Інституту демонструє важливість застосовувати індивідуальний підхід, роблячи акцент на тих каналах комунікації та символах, які є зрозумілими в певній державі. Сприйняття України формується під впливом меседжів, які ми транслюємо у міжнародний світ. Символи бренду України повинні точно репрезентувати ключову ідею держави, але і також бути доцільно висвітленими для аудиторії країн зі своїми особливостями.

У подальшому перспективним є досліджувати діяльність України у сфері публічної дипломатії вже у рамках новоствореної Стратегії публічної дипломатії та аналізувати її ефективність у визначених семи напрямках.

Аннотация. В статье автор уделяет внимание публичной дипломатии как ключевому концепту для построения и содействию положительного имиджа государства. Международный имидж является одним из ключевых способов реализации внешнеполитических целей, поэтому государства используют разный инструментарий для повышения своего авторитета среди других государств. Автор исследует «мягкую силу» Украина и оценивает ее эффективность. Наличие символов бренда, ориентиров, раскрывающие сущность государства важно, как и их точное трансляции на зарубежные аудитории. Автор в статье исследует ключевые аспекты в освещении бренда Украины на международной арене.

Ключевые слова: бренд, символы бренда, публичная дипломатия, восприятие

Abstract. In the article the author pays attention to public diplomacy as a key concept for building and promoting a positive image of the state. International image is one of the key ways to achieve foreign policy goals, so states use various tools to increase their authority among other states. The author examines the "soft power" of Ukraine and evaluates its effectiveness. The presence of brand symbols, landmarks that reveal the essence of the state is important, as well as their accurate transmission to foreign audiences. The author explores key aspects in the coverage of Ukraine 's brand in the international arena.

Key words: brand, brand symbols, public diplomacy, perception

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Anholt A. Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. – URL: www.exchangediplomacy.com.
2. Чарських І., Неліна К, Мішина Н. Воєнна проблематика як чинник впливу на сучасне іміджеве позиціонування України в міжнародному інформаційному просторі. *Історичні та політологічні дослідження*. 2008. № 1–2. С. 462–467.
3. Євтушенко О. Н., Присяжненко І. О. Політологічний вимір концепту «брендинг держави. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер.: Політологія. 2014. Т. 236, Вип. 224. С. 33–37.
4. Герасимчук С., Бурейко Н. «Сприйняття України за кордоном. Японія» : аналітичний звіт. *Український Інститут, Рада зовнішньої політики «Українська призма»*. 2020. URL: <https://cutt.ly/uxB5DLU>.
5. Габер Є., Воротнюк М. «Сприйняття України за кордоном. Туреччина»: аналітичний звіт. *Український Інститут, Рада зовнішньої політики «Українська призма»*. 2020. URL: <https://cutt.ly/IxB5Ety>.
6. Шелест Г., Бурейко Н. «Сприйняття України за кордоном. США» : аналітичний звіт. *Український Інститут, Рада зовнішньої політики «Українська призма»*. 2020. URL: <https://cutt.ly/vxB6K5t>.
7. Міністерство закордонних справ України. Стратегія публічної дипломатії України на 2021–2025 роки / Міністерство закордонних справ України. 2021. URL: <https://cutt.ly/nxB5VwI>.
8. Урядовий портал. В МЗС відбувся Перший форум культурної дипломатії України / Урядовий портал. 2015. URL: <https://cutt.ly/Cx9QcT7>

ОБРАЗИ ГЕРОЯ ТА ВОРОГА У РАДЯНСЬКОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КІНО 1956–1967 рр.

А. О. Семеній, О. М. Бут

Анотація. У даній роботі розглядається втілення образів «героя» та «ворога» в українському радянському кінематографі періоду 1956–1967 рр., причини їх трансформації та типологізація «героїв» і «ворогів» у кіно. Проаналізовано зв'язок змін політичної ситуації на міжнародній арені зі змінами у кінопропаганді. Специфіка дослідження теми передбачає застосування загальнонаукових (дослідницького, аналітико-синтетичного, узагальнення) та спеціальних історичних (періодизації, проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-генетичного) методів.

Ключові слова: кінематограф, герой, пропаганда, ворог, холодна війна.

Кінематограф в радянській державі був одним з основних інструментів пропаганди. Потенціал, який несуть в собі продукти кіноіндустрії, захоплює безумовною ефективністю як потужний рупор ідеології та інструмент пропаганди. Крім того, характерною особливістю саме радянської держави була оголошена й аргументована В. І. Леніним партійність мистецтва. Під партійністю мистецтва розуміється його пряма залежність від ідеологічних директив партії, від особливостей її зовнішньо- та внутрішньополітичних установок.

Хронологічні межі дослідження зумовлені тим, що з приходом Микити Хрущова до влади у 1953 році ситуація у кіномистецтві не змінюється миттєво та кардинально. Тільки після лютневого XX з'їзду 1956 року КПРС розпочинає процес деєсталінізації. Не останню роль у цьому процесі грає й кінематограф. У період «відлиги» тематика соцреалізму проживає свої останні дні – змінюється трактування класичних тем, зокрема соціальних питань. Верхня хронологічна межа збігається з 50-річчям Жовтневої революції – саме у цьому році завершується період «відлиги» в радянському кінематографі й поступово розпочинається «неєсталінізм».

Загалом, до даної проблематики науковці звертаються не часто. В основному це узагальнювальні праці для усього періоду «холодної війни». Це статті С. Белова «Образ врага в советской политике памяти периода «Холодной войны» (на примере позиционирования США в кинематографе СССР)», А. Колеснікової «Образ врага периода «Холодной войны» в детективно-приключенческих фильмах 1950–1980-х гг.: зрительская аудитория и проблема исторической памяти» [1; 2]. Якщо говорити про дослідження пропаганди саме в українському кінематографі періоду «відлиги», то досліджень з цієї теми майже немає. Хоча були видані праці, присвячені пропаганді образам «героя» та «ворога» в іншій царині мистецтва – літературі. Зокрема, це стаття У. Федоріва «Образ врага як модельючої фігури соцреалістичного текста» [3]. З огляду на таку історіографічну ситуацію метою даної розвідки є дослідження втілення образів «героя» та «ворога» в українському радянському кінематографі періоду 1956–1967 рр.

Заради будівництва цілої системи міфів в радянській пропаганді була вибудована парадигма героїв («свій», «добро», «богатыр») та ворогів («чужий», «зло», «нечиста сила») та ієрархічна тріада «Батько» (Сталін, Ленін) – «Мати» (Батьківщина) – «Героїчні сини та доньки» (Герої війни, Герої праці) [3, с. 257].

Найголовнішою зміною у порівнянні з довоєнним періодом можна вважати впровадження цілої низки пропагандистських термінів, таких як «фашисти» та «Велика Вітчизняна війна». Впроваджені вони були задля ігнорування провини Радянського Союзу у розв'язанні Другої Світової війни й зображення СРСР як суто постраждалої сторони, яка у цьому воєнному конфлікті лише захищала свої землі від німецького агресора.

Важливе місце посідають фільми, присвячені підпільникам часів «Великої Вітчизняної війни». Яскравим прикладом є стрічка М. Маєвської та О. Маслюкова «Партизанська іскра» (1957 р.), присвячена створеній комсомольцями підпільній організації «Партизанська іскра» [4]. У 1960 році на екрани виходить фільм «Грізні ночі» режисерів В. Довганя та О. Курочкіна про осаду Севастополя й про героїчних підпільників, яким вдається переодягнутися у німецьку форму вийти з міста і передати радянському командуванню важливі відомості [5].

У фільмі «Два роки над прірвою» режисера Т. Левчука (1966 р.) події відбуваються в окупованому Києві. Легендарний чекіст Іван Кудря займається підривною діяльністю в тилу ворога, збираючи власний загін підпільників. Поряд з цим він веде боротьбу проти німецької розвідки та шпигуна Мюллера й отримує важливі секретні дані нацистів. Як і у всіх подібних фільмах, головний герой – ідеалізований патріот Радянського союзу, одна з його помічниць – завзята комуністка, а інша – колишній петлюрівець. І неодмінний елемент для передачі трагічності та моменту пожертви за вітчизну – страта головних героїв у фіналі фільму [6].

Також часто у кінематографі періоду «відлиги» виступають революційні діячі, герої праці та червоноармійці.

У 1956–1957 рр. виходить низка фільмів, присвячених героям революції: «Капітан “Старої черепахи”» Г. Сауловича, «Круті сходи» С. Навроцького, «Далеке й близьке» М. Макаренка та О. Козиря, «Правда» І. Шмарука [7; 8; 9; 10]. У останньому з’явився образ Володимира Леніна як батька революції, який народжує «справжніх революціонерів» в обличчі головного героя Тараса Голоти. Цікавим є й зображення рядових революціонерів. У одній зі сцен, коли йде демонстрація робітників, у диригента, що веде колону, стріляють. Робітники підхоплюють на руки труп диригента і під вигуки "Не піддаватися на провокації!" продовжують хід. Такими сміливими, мужніми та цілеспрямованими героями зображувалися революціонери у більшості фільмів досліджуваного періоду.

У 1958 році виходить перша частина (у 1959 р. – друга) двосерійного фільму Т. Левчука «Киянка». У фільмі, головним героєм якого є Яків Середа – один з перших членів комуністичної партії – явно прослідковуються ідеологеми про братання українського та російського народів, а також пропаганда, спрямована проти українського націоналізму [11].

Існування образу героя без образу ворога – не можливе. Без ворога герой не може бути героєм. Для радянської пропаганди ворожнеча це те, що об’єднує колективи та групи, а Радянський Союз – «велика сім’я». Уся пропаганда сталінського періоду побудована за принципом опозиції, де є свої та чужі. І у період «відлиги» ці тенденції не зазнали суттєвих змін. Це все ті ж демонізовані вороги без будь-яких людських рис, без людського обличчя (за деякими винятками), а також все ті ж герої, що наділені чи не божественними рисами, максимально ідеалізовані, які складають свій власний пантеон під керівництвом певного «напівбога-наставника».

Образ ворога – чи не найголовніше у цій складній системі. Саме він стимулює громадянську активність радянської людини в ім’я партії та задля суспільного блага.

Зображення ворога у кіно постсталінського періоду можна розділити на дві основні категорії: фільми про Другу світову війну (або ж, як її називали, Велику Вітчизняну) та фільми про ворогів періоду «холодної» війни.

Традиційно для радянського кіно про Другу світову війну було характерно зображення тільки ворога-агресора: німецька армія, війська СС і т. д. Німецьку армію показано як безлике, безособистісне зло. Часто це просто рої солдатів, яких з легкістю знищує доблесна радянська армія. Серед таких образів найчастіше зустрічаються «фріц», «німець», «окупант», «загарбник», «есесівець», «зрадник», «поліцай», «полонений», «дезертир».

Війська ж СС представлені переважно кар’єристами або садистами, вони більше наділені особистісними якостями, хоч ці якості й без виключень негативні.

Примітивними ворогами зображені німці у фільмі режисерів О. Швачка та А. Тимонишина «Ракети не повинні злетіти» (1965 р.) про радянського офіцера, якому

вдалось утекти з полону у Німеччині, організувати загін з семи осіб та виконати важливе завдання по знищенню німецького пульта керування запуском ракет [12].

До фільмів цієї тематики слід віднести і фільм «Далеко від Батьківщини» О. Швачко (1960 р.). У ньому радянський розвідник лейтенант Гончаренко під іменем німецького барона доправлений дізнатись, де знаходиться секретний німецький підземний завод з виробництва нових видів озброєння. Гончаренку вдається отримати необхідні відомості, встановити зв'язок з підпіллям і допомогти арештованому нацистами конструктору. У фільмі німецьких солдатів зображено легковірними, не наділеними особливим розумом персонажами [13].

У стрічці М. Макаренка «Люди не все знають» (1963 р.), останній частині його ж кінотрилогії («Кров людська – не водиця», «Дмитро Горицвіт», «Люди не все знають»), розповідається про партизанський загін під проводом Дмитра Горицвіта, який бореться проти нацистів та колаборантів. У фільмі німецькі солдати наділені певними людськими рисами, це вже не просто жорстокі людиноненависники та садисти, що не є характерним для періоду «відлиги». І це сильно контрастує з образами «зрадників-колаборантів», які у картині змальовані досить карикатурно. Наприклад, в одній зі сцен «зрадники» вітаються фразою «Героям слава». Цим режисер хотів підкреслити, що український націоналізм – зрадницька течія, ворожа для радянської людини [14].

Другою категорією є зовнішній ворог періоду «холодної війни». Кінематограф сер. 1950-х – початку 1960-х рр. активно формував негативні стереотипи сприйняття західного світу, і, головним чином, США, які й оформлялися в образ ворога. Зовнішнім фактором їх формування стали зміни у відносинах із Заходом від союзу з Антигітлерівською коаліцією до запеклого ідеологічного, економічного і політичного протистояння в «холодній війні». Що стосується самої системи образу ворога в ігрових фільмах, то її елементами були в основному західнонімецькі й американські шпигуни, колишні емігранти з соціалістичної Росії (які перейшли на службу в західноєвропейські та американські розвідувальні структури) і західні вчені (які спеціалізуються на військових розробках).

У післявоєнні роки в ігрових фільмах використовуються всі негативні риси «фашиста» – в зображенні нового противника – вже в «холодній війні». Цей елемент активно використовується аж до середини 1980-х рр., викликаючи в пам'яті радянського глядача ще живий образ смертельного ворога у «Великій Вітчизняній війні», німця-вбивці, «нелюда». Таким чином, риси німця-ворога (жорстокість, нещадність, кровожерливість) переносяться засобами пропаганди на нового ворога – країни Заходу на чолі з США.

Яскравим прикладом таких фільмів є стрічка «Голуба стріла» І. Естріна (1958 р.) про те, як лейтенант авіаційної частини випадково розповідає про секретну модель реактивного літака агенту іноземної розвідки. У результаті літак було збито, а пілота взято у полон. Та хоробрим радянським воякам вдається перемогти іноземного ворога [15].

До таких фільмів також слід віднести науково-фантастичну стрічку режисерів М. Карюкова та О. Козиря «Небо кличе» (1960 р.) про радянських космонавтів, які самовіддано жертвують собою щоб врятувати американський космічний корабель, який зазнав аварії. Фільм пронизаний показовістю та гіперболізацією переваги радянської науки над західною [16].

Схожим за мораллю є фільм режисера М. Вінграновського «Берег надії» (1967 р.) про зустріч радянських учених, яких турбують питання екології, та американських учених, які займаються атомними випробуваннями. У фільмі зображено черствість та безжальну тягу до війни з боку американських політиків та військових й моральні картання ученого Шервуда, який у ході подій розуміє, що вчинив великі помилки. І лише радянський фізик Макаров ставить на правильний шлях свого американського колегу, який у решті решт розпочинає активну боротьбу проти використання атомної зброї. У фільмі американців показано як людиноненависників та паліїв війни, а радянських людей – як миролюбних борців проти атомної зброї та війни в цілому [17].

Стрічка режисера Є. Шерстобитова «Юнга зі шхуни “Колумб”» (1964 р.) – яскравий приклад агітфільму для дитячої аудиторії. У пригодницькому фільмі розповідається про

підлітків Марка та Люду, яким вдається виявити іноземного диверсанта. Ніякі, навіть найскладніші, перепони не заважають юним патріотам зупинити ворога та передати його радянським прикордонникам. Цікавими моментами є те, що про шпигуна відомо з перших хвилин фільму, а також явна гіперболізація наприкінці фільму, коли одне судно ворога бере в кільце радянська ескадра. Режисер ніби показує дитячій аудиторії всю важливість патріотизму та незламність радянського духу в обличчі Марка [18].

Ще одним фільмом, спрямованим на виховання патріотичного духу у дитячої аудиторії, є фільм «Казка про Хлопчиша-Кибальчиша» режисера Є. Шестибитова (1964 р.). У ньому події відбуваються у вигаданій радянській країні, на яку нападає народ «буржуїнів». Автор за допомогою простих образів показує дітям про потребу захищати вітчизну від буржуазних ворогів. А у своїй останній промові Хлопчиш-Кибальчиш розповідає про світле майбутнє радянської держави. У фільмі також піднімається тема колабораціонізму з відповідною мораллю – усіх зрадників буде покарано [19].

До цієї ж категорії слід віднести фільми, у яких ворогом зображено Китай. Саме у період Відлиги відносини між КНР та СРСР суттєво загострюються. Це не могло не відбитися на кінематографі. У 1960 році на екрани виходить фільм «Надзвичайна подія» режисера В. Івченка. У картині, знятій за ідеологічним завданням, за основу сюжету взято реальні події, пов'язані з захопленням радянського танкера «Туапсе» в 1954 році під час морської блокади Китайської Народної Республіки. Фільм пронизаний надмірним патріотизмом та нетерпінням до ворогів комунізму [20].

Отже, у період «відлиги» у кінопропаганді продовжуються тенденції, започатковані ще у сталінський період, змінюються лише образи. Поряд з основними елементами радянської пропаганди з'являється ще один важливий важіль – апелювання терміном «Велика Вітчизняна війна». Образи «петлюрівців», «білогвардійців», «отаманів» з їхніми загонами змінюють образи «німців», «фашистів», «есесівців». Як і раніше, ворогів зображують безликим, жорстоким, нерозумним та позбавленим людських рис злом. Внутрішніх ворогів «куркулів», «буржуа», «панів» змінюють нові «колаборанти», «дезертири» та «бандерівці». змінюють нові. Відбуваються зміни й у показі західних ворогів-англосаксів. У зв'язку з загостренням конфронтації у «холодній війні» американців та їхніх союзників наділяють тими ж рисами, що й нацистів. Фактично, у кожному фільмі присвяченому подіями «холодної» війни проводиться аналогія з «Великою Вітчизняною війною», у якій радянським громадянам, військовим та вченим доводиться героїчно захищати Радянський Союз від зазіхань буржуазного ворога, який хоче лише нашкодити миролюбному радянському суспільству. Героями так і залишаються революційні діячі, військові та небайдужі громадяни.

Образи ворога та героя в період «відлиги» – це не тільки комплекс уявлень, сформований засобами масової інформації та довготривалої пропаганди в ході самого процесу глобального політико-ідеологічного протистояння СРСР і країн Заходу, це ще й історико-культурна спадщина і певне «відлуння війни».

Аннотация. В данной работе рассматривается воплощение образов «героя» и «врага» в украинском советском кинематографе периода 1956–1967 гг., причины их трансформации и типологизация «героев» и «врагов» в кино. Проанализирована связь изменений политической ситуации на международной арене с изменениями в кинопропаганде. Специфика исследования темы предусматривает применение общенаучных (исследовательского, аналитико-синтетического, обобщения) и специальных исторических (периодизации, проблемно-хронологического, историко-сравнительного, историко-генетического) методов.

Ключевые слова: кинематограф, герой, пропаганда, враг, холодная война.

Abstract. This work is about the embodiment of the image of the “enemy” in the Ukrainian Soviet cinema of the period 1919–1939, its transformation, the types of “enemies” in the cinema. We analyze the situation in the Ukrainian cinema of the period 1919–1939, the main directions of film propaganda against the “enemies” of the USSR are shown: against external, internal and hidden enemies, anti-religious propaganda. The specificity of studying the topic involves the use of general scientific (research, analytical, synthetic, generalization) and special historical (periodization, problem-chronological, historical-comparative, historical-genetic) methods.

Key words: cinema, film, propaganda, enemy, religion.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белов С. И. Образ врага в советской политике памяти периода «Холодной войны» (на примере позиционирования США в кинематографе СССР). *Научные горизонты*. 2018. № 10 (14). С. 38–52.
2. Колесникова А. Г. Образ врага периода «Холодной войны» в детективно-приключенческих фильмах 1950–1980-х гг.: зрительская аудитория и проблема исторической памяти. *Вестник РУДН*. 2009. № 3.
3. Федорів У. Образ ворога як моделюючої фігури соцреалістичного тексту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 2. С. 257–261.
4. «Партизанська іскра». URL: <https://megogo.net/ru/view/14354-partizanskaya-iskra.html>.
5. «Грізні ночі». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9pOifTfu9M4>
6. «Два роки над прірвою». URL: <https://megogo.net/ua/view/14694-dva-roki-nad-prirvoyu.html>
7. «Капітан “Старої черепахи”». URL: <https://megogo.net/ua/view/909-kapitan-staro-cherepahi.html>
8. «Круті сходи». URL: <https://usfa.gov.ua/movie-catalog/kruti-skhody-i10760>
9. «Далеке й близьке». URL: <https://kino-cccp.net/load/5-1-0-3206>
10. «Правда». URL: <https://megogo.net/ua/view/15771-pravda.html>
11. «Киянка». URL: <https://megogo.net/ua/view/15146-kiyanka.html>
12. «Ракети не повинні злетіти». URL: <https://megogo.net/ua/view/15348-raketi-ne-povinni-zletiti.html>
13. «Далеко від Батьківщини». URL: <https://megogo.net/ua/view/14691-daleko-vid-batktivshchini.html>
14. «Люди не все знають». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=n7tp0ArVGTA>
15. «Голуба стріла». URL: <https://megogo.net/ru/view/14461-golubaya-strela.html>
16. «Небо кличе». URL: <https://megogo.net/ru/view/15374-nebo-zovet.html>
17. «Берег надії». URL: <https://kinofilm.co/film/id472276-bereg-nadezhdy>
18. «Юнга зі шхуни “Колумб”». URL: <https://megogo.net/ua/view/17946-yunga-zi-shhuni-kolumb.html>
19. «Казка про Хлопчиша-Кибальчиша». URL: <https://megogo.net/ua/view/15341-kazka-pro-hlopchisha-kibalchisha.html>
20. «Надзвичайна подія». URL: <https://megogo.net/ua/view/17818-np-nadzvichayna-podiya.html>

УДК 327

ПРОБЛЕМАТИКА ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЖІНОК В ДЕРЖАВАХ АРАБСЬКОГО СВІТУ

В. Є. Сизонюк, М. І. Прихненко

Анотація. Дана стаття пояснює як фактичний статус мусульманських жінок, так і їх права в мусульманських суспільствах, а також впливову роль, яку відіграє у цьому культура. Увага зосереджена на ідеях ісламського фемінізму. Ми розглянули, як в деяких країнах регіону пов'язані мораль, релігія, закони шариату та права жіночої частини населення. Неписьменність серед жінок та доступ до освіти в цілому, політична ізольованість та економічна залежність від чоловіків залишаються одним із найскладніших ключових факторів, що негативно впливають на динаміку процесу розвитку, який захищає розширення можливостей жінок не тільки в, але і в слаборозвинених країнах в цілому.

Ключові слова: Іслам, права жінок, фемінізм, релігія, ісламський фемінізм, гендерна рівність.

Насильство проти жінок є реальністю в мусульманських країнах та країнах Близького Сходу, як і в інших частинах світу, хоча його форми можуть відрізнятися. Цей тип насильства можна назвати гендерним, тобто актами насильства щодо жінок, оскільки вони є жінками. У країнах, де сповідується іслам, є порушення прав жінок, які не обов'язково підкоряються ісламським принципам, деякі з них пов'язані з відносинами патріархального домінування або культурними формами і виправдовуються релігійними принципами. Іслам – це не просто релігія, а спосіб життя, соціальний порядок, система економічних та державних правил, кодекс поведінки людей та громади.

Можемо виділити загальну класифікацію видів жорстокого поводження з жінками [1], а саме:

- 1) фізичне насильство (удари, сексуальне насильство вдома або на робочому місці);
- 2) психологічне насильство (ув'язнення, вимушений шлюб);

3) позбавлення ресурсів для фізичного та психологічного благополуччя (здоров'я, харчування, освіта, робота);

4) експлуатація жінок (торгівля людьми, проституція).

Це – типи жорстокого поводження щодо жінки в сім'ї, громаді та державі, які також можуть застосовуватися в контексті мусульманських країн.

Деякі принципи шариату дійсно не узгоджуються з міркуваннями Загальної декларації прав людини [2], але з цієї причини ми не можемо стверджувати, що іслам та права людини, що просуваються міжнародними законами, несумісні. Ми вважаємо, що відсутність згоди в деяких пунктах може бути переглянута для досягнення домовленостей, які дозволяють реальний захист прав людини в мусульманських та арабських країнах.

Багато разів суперечності ісламу стосовно прав людини зумовлені не їх несумісністю, а маніпуляціями, які уряди роблять з ісламом для реалізації власних інтересів. Найсерйозніші конфліктні проблеми між ісламом та загальними правами людини можна узагальнити в основному у двох напрямках: статус жінок та релігійних меншин.

Ісламське законодавство стосовно шлюбу забороняє шлюб між мусульманкою та чоловіком, що не мусульманин. З іншого боку, іслам допускає багатоженство в шлюбі лише для чоловіка, якому дозволено мати чотирьох дружин та наложниць, що не є законним, в аналогічному випадку, для жінки. Крім того, чоловіки мають право на розлучення в будь-який час, жінки цього права не мають.

Через перераховане вище на Заході існує загальне сприйняття жінок, які живуть в арабських та мусульманських країнах, що іслам, як релігія зверхньо дивиться на жіночу стать і заохочує дискримінацію щодо них з точки зору рівності. На жаль, деякі мусульманські громади фактично посилили цей загальний образ щодо впливу релігії. Таким чином, статус арабських та мусульманських жінок у сучасному суспільстві став суперечливим питанням, що привертає значну увагу міжнародної спільноти та дослідників різних галузей науки.

Жінки-мусульманки часто зазнають критики представників медіа, які характеризують їх як «пригноблених», «відсталіх» і тих, що «не мають інтелектуальних здібностей». Суха Саббах, яка викладає жіночі студії за програмою іноземних студентів в університеті Бірцайт і є колишнім директором Інституту арабських жіночих досліджень у Вашингтоні, округ Колумбія надала аналітичний погляд на імідж арабських і мусульманських жінок в країнах східної Європи. За її словами: «Безсумнівний інтерес зосередився на тому, що я називаю “культурою нещастя”, що служить лише для встановлення позиційної переваги авторів і, завдяки їх роботам, образу західної жінки. Результатом таких статей не є утворення сестринства між культурами, ані зобразити щасливі та нещасні реалії життя жінок, ані для звільнення арабських жінок, а навпаки, для встановлення переваги життя західних жінок, а через них і західної культури» [3].

Варто зафіксувати, що, до прикладу, у Великобританії закон про власність одружених жінок 1870 року дозволив заміжнім жінкам бути законними власницями зароблених грошей та успадковувати майно. До 1870 року будь-які гроші, зароблені жінкою або за рахунок заробітної плати, або за рахунок вкладень, або через подарунок, або через спадщину автоматично переходили у власність її чоловіка після того, як вона вийшла заміж.

Щодо мусульманських країн, 1400 років тому іслам дозволив жінкам зберігати, користуватися та розпоряджатися майном. Вона також мала право працювати і зберігати зароблений дохід, а також не мусила віддавати його чоловікові чи робити внесок у домашнє господарство, якщо вона цього не вирішила. Однак з того часу мусульманські закони та практика сильно обмежували ці права. У деяких країнах застосовуються закони, що ускладнюють успадкування жінками та володіння майном. За допомогою цієї тактики жінки стають залежними від чоловіків.

Багато дослідників зазначають, що культура є однією з основних перешкод, що стоять на заваді розвитку прав жінок.

Ми можемо охарактеризувати культуру як інструмент, який формує відмінності між громадами, спрямовує їх поведінку, формує їх унікальну особистість та організовує їх дії.

Це також укорінено в їхній історичній пам'яті та забезпечує відчуття приналежності, але перш за все він живить ідею переваги над іншими, де розглядає джерело дискримінаційних актів щодо інших зовнішніх або внутрішніх груп. Іншими словами, це соціальна структура. У таких суспільствах або громадах жінки виступають як послідовниці чи «раби» системи, яка затверджується суспільством.

Жінки-мусульманки та арабки стикаються з багатьма існуючими формами дискримінації за ознакою статі, з одного боку, нерівність у доступі та задоволенні основних потреб та послуг, таких як охорона репродуктивного здоров'я, освіта тощо ..., що надаються державою для забезпечення кращого існування. , а з іншого боку, їх суспільством, яке наполегливо дотримується традиційних уявлень про жінок на основі їхніх ролей у житті як дружини та матері тощо, але не як людини з повними та незалежними правами.

Коли іслам з'явився на Аравійському півострові і був проголошений новою релігією протягом VII століття, він не сприймався просто як нова релігія, яка зосереджувалась на направленні людей на поклоніння одному Богові (Аллаху), але це була соціальна революція та реформа рух, який кидав виклик добре вбудованим соціальним структурам, які часто чинили опір, якщо не проти, сприяли покращенню статусу жінок та пропагували їх. Іслам розглядає жінок як людей із вільною душею, які мають повноцінний статус особистості.

Проте в цих правах жінкам-мусульманкам відмовлено в деяких частинах країн, де більшість мусульман є, де радикальна інтерпретація вчень Корану використовується як інструмент боротьби з жінками під іменем Іслам.

Ісламський феміністичний рух: новий підхід до пошуків за права жінок. Феміністичний рух визначається як сукупність соціальної теорії, політичного руху та моральних філософій, які рухаються і мотивуються звільненням жінок від підпорядкування чоловікам, оскільки, з одного боку, він критикує патріархат, а з іншого – сприяє ідеологія, прихильна до емансипації жінок. В основі феміністичного соціального та політичного аналізу лежить виклик між державно-приватним розділенням у політиці, який історично позбавляв жінок доступу до публічної політичної арени і, отже, загрожував представництву їх інтересів [6].

Фемінізм незмінно бере участь у опорі переважаючим уявленням про стать. Хоча фемінізм слід розглядати як вимогу активістів щодо політичного та економічного реформування, він завжди був поінформований серйозним роздумом про природу сексуальних відмінностей та механізмів, за допомогою яких сексуальна різниця втягується, навіть створюється із відносин влади та гніт.

«Феміністка» – це «людина, переконання та поведінка якої базуються на фемінізмі». Феміністки кидають виклик «сексистським» зображенням жінок у популярній культурі та в порнографічній галузі у зв'язку із зростаючим розумінням «політичного підпорядкування жінок за патріархату» [6].

Що стосується ісламського фемінізму, Могадам визначає його як «орієнтований на Коран рух мусульманських жінок, що володіє лінгвістичними та богословськими знаннями, щоб кинути виклик патріархальним інтерпретаціям та запропонувати альтернативні варіанти читання у напрямку досягнення жінок та спростування західних стереотипів та ісламістської ортодоксальності. Ідеологія ісламського фемінізму базується на тому, що ісламські вчення про права жінок та їхній статус у суспільстві тлумачились «патріархальним і часто женоненависницьким чином протягом століть», де зміст мусульманських сімейних законів посилювали чоловіків правами за рахунок прав жінок [10].

Жінки-активістки у мусульманському світі скасовують фундаменталістські правові конструкції релігії та права, відмовляючись слідувати традиційним парадигмам, які змушують жінок вибирати між релігією та своїми правами. Вони відкидають повагу закону до релігійних лідерів і вимагають права на побудову ідентичності не лише поза їх культурними та релігійними громадами, а й усередині них. Важливим у цих зусиллях є те, що активістки-мусульманки прагнуть застосовувати такі поняття, як справедливість, рівність та демократія, не лише у публічній сфері, а й у сім'ї, культурі та релігії – сферах, традиційно визначених у західному законодавстві як приватні і, отже, поза всяким регулюванням.

За останні два роки в арабському світі для жінок відбулася «арабська весна». Саудівська Аравія скасувала заборону на водіння для жінок, відкриваючи більше можливостей для працевлаштування, а новий закон вимагає від судів повідомляти жінок, якщо вони розлучились.

Ліван та Йорданія скасували закони про зґвалтування, які дозволяли зловмисникам уникати кримінального переслідування, якщо вони одружилися зі своїми жертвами, а Йорданія також внесла зміни до статті свого кримінального кодексу, яка дозволяла вбивцям честі уникати більшості звинувачень за свої злочини.

Є понад 800 мільйонів мусульманських жінок і дівчат; вісім населення планети. Звичайно, не всі вони зосереджені в арабському світі. Деякі з найбільших мусульманських груп є в Азії та Індії. Хоча гендерна нерівність є глобальним питанням прав людини, мусульманські жінки все ще мають одні з найвищих гендерних розбіжностей в економічному потенціалі та гендерній нерівності.

Коли жінки в арабському світі отримують переваги освіти, свободи від гендерного насильства та рівний захист згідно із законом, певну перевагу матиме весь Близький Схід. Боротьбою за права жінок в ісламі займається багато громадських організацій.

До активістських організацій, що пропагують зміни для жінок в рамках ісламу, належать «Сестри в ісламі» (в Малайзії) [11].

«Сестри в ісламі» складається з групи мусульманських жінок, які вивчають і досліджують становище жінок і які намагаються змусити іслам визнати за ними низку прав. Вони висловлюють свої твердження з того факту, що іслам був визвольною релігією, яка підвищувала статус жінок і наділяла жінок правами, які вважалися революційними 1400 років тому. Його дослідження виявляють, що репресивні тлумачення значною мірою зумовлені впливом культурних практик та цінностей, які розглядають жінок як нижчу істоту, підпорядковану чоловікам. Вони вважають, що «не іслам гнобить жінок, а людей слабкі люди, які не зрозуміли намірів Аллаха» і виступають за реконструкцію ісламських принципів, процедур та практики у світлі принципів рівності та справедливості за Кораном.

Отже, боротьба за реформування особистих законів, викорінення неписьменності жінок та досягнення участі жінок у політичній діяльності на додаток до рівного громадянства зробила загальну боротьбу важчою та агресивнішою, особливо з появою ісламістських груп в політичному житті. Відтоді дискурс не сильно змінився. Хоча світські феміністки підтримують свою вимогу про рівність жінок як основу для прав людини, ісламські феміністки дотримуються і наголошують на твердженні, що права жінок є основними привілеями, що надаються ісламом, а їхній нинішній статус у суспільстві не має нічого спільного з ісламом, оскільки було неправильно витлумачено «патріархальними і часто женоненависницькими способами протягом століть», де закон Шаріату був неправильно зрозумілий і неправильно застосований, особливо зміст мусульманських сімейних законів, що сприяли підвищенню прав чоловіків за рахунок жінок.

Сам по собі іслам не є перешкодою для захисту прав людини, реальні перешкоди, з одного боку, походять від політичних інтересів тих, хто керує державами, які використовують релігію як інструмент контролю та як привід для обмеження прав її громадян.

Зміни повинні відбуватися в глибині суспільства, і, мабуть, одним із важливих кроків буде переосмислення Корану.

Аннотация. Данная статья объясняет как фактический статус мусульманских женщин, так и их права в мусульманских обществах, а также влиятельную роль, которую играет в этом культура. Внимание сосредоточено на идеях исламского феминизма. Мы рассмотрели, как в некоторых странах региона связаны мораль, религия, законы шариата и права женской части населения. Неграмотность среди женщин и доступ к образованию в целом, политическая изолированность и экономическая зависимость от мужчин остаются одним из самых сложных ключевых факторов, негативно влияющих на динамику процесса развития, который защищает расширения возможностей женщин не только в, но и в слабых странах в целом.

Ключевые слова: Ислам, права женщин, феминизм, религия, исламский феминизм, гендерное равенство.

Abstract. This article explains both the actual status of Muslim women and their rights in Muslim societies, as well as the influential role that culture plays in this. The focus is on the ideas of Islamic feminism. We looked at how morality, religion, Sharia law, and the rights of women are related in some countries in the region. Illiteracy among women and access to education in general, political isolation and economic dependence on men remain one of the most difficult key factors that negatively affect the dynamics of the development process, which protects women's empowerment not only in underdeveloped countries as a whole.

Key words: Islam, women's rights, feminism, religion, Islamic feminism, gender equality.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Leserman Jane, et al. Sexual and physical abuse history in gastroenterology practice: how types of abuse impact health status. *Psychosomatic medicine*. 1996. 58.1. P. 4–15.
2. Assembly, UN General. *Universal declaration of human rights*. UN General Assembly. 302.2 (1948). P. 14–25.
3. Sabbagh, Suha J. Sex, Lies, & Stereotypes: The Image of Arabs in American Popular Fiction. *ADC Issue Paper*. 1990. No. 23.
4. Megally, Hanny. Amnesty International and Human Rights in the Arab World: a Summary of the Last Decade, en Gema Martín Muñoz (ed.), *Democracia y Derechos Humanos en el mundo árabe*, Madrid, Ediciones ICMA, 1993.
5. Falk, Richard. Cultural foundations for the International Protection of Human Rights, en Abdullahi Ahmed An-Na'im (ed.), *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives*, EU, University of Pennsylvania Press, 1991.
6. Mill Sara and Louise Mullany. *Language, gender and feminism: Theory, methodology and practice*. Taylor & Francis, 2011.
7. Schuler Margaret (ed.), *Freedom from Violence: Women's Strategies from Around the World*, Nueva York, USA, Automated Graphics Systems, UNIFEM, 1992.
8. Wheeler, Deborah L. Saudi Women Driving Change? Rebranding, Resistance, and the Kingdom of Change. *The Journal of the Middle East and Africa*. 2020. 11.1. P. 87–109.
9. Judd Terri. Saudi Women to Put Their Foot Down on Driving Ban. *The Independent*, Sept. 14, 2007. URL: <http://news.independent.co.uk/>
10. Moghaddam, Rezvan. *Struggle for Equality: From the constitutional revolution to cyber feminism with a focus on the role of new media in the women's movement in Iran*. Diss. 2020.
11. Basarudin Azza. *Humanizing the sacred: Sisters in Islam and the struggle for gender justice in Malaysia*. University of Washington Press, 2016.
12. Сизонюк, Валерія. Формування іміджу ісламських держав у регіоні Західної Європи та Північної Америки. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2020. С. 129–133.

УДК 94-056.253(477.85)»1932/1933»

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ І ГОЛОКОСТУ (НА ПРИКЛАДІ БУКОВИНИ І ПОДІЛЛЯ)

Д. Я. Слободянюк, І. І. Мартинчук

Анотація. У статті подаються результати студентського дослідження про події Голодомору на території Буковини і Поділля. У процесі роботи використовувалися загальнонаукові та конкретно-історичні методи: аналізу і синтезу різноманітних видів джерел. Особлива увага приділялась інтерв'ю, у ході обробки яких була використана методика «усної історії», проведено опитування інформаторів, результати яких і становлять основу дослідження.

Ключові слова: голодомор, Голокост, геноцид, єврейський етнос.

Актуальність проблематики Голокосту можна визначити як таку, що його історія на території Буковини та Поділля є частиною української етнічної історії.

Протягом століть в історії нашого народу було багато героїчних, ганебних та трагічних подій, однією з яких є Голодомор 1932–1933 років. Тема його була і залишається актуальною. Молоде покоління повинно пам'ятати ті жахливі події, вшановувати пам'ять безвинно постраждалих від злочинної політики сталінського режиму і ніколи більше не допустити подібної трагедії, яка могла б призвести до винищення всієї української нації.

Голодомор 1932–1933 рр. (за межами України відомий як *Famine Genocide, Ukrainian Genocide*) – навмисно організована шляхом штучного голоду масова загибель українців.

Дослідженнями (Джеймс Мейс, Роберт Конквест та інших) було доведено, що Голодомор відповідає загальноприйнятому (резолуція про геноцид, ухвалена ООН у 1948 році) визначенню геноциду. Цей факт офіційно визнаний урядами України, Австралії, Угорщини, Ватикану, Литви, Естонії, Італії, Аргентини, Канади, Грузії, Польщі, США, Іспанії та Перу.

Ми звикли говорити про Голодомор у хронологічних рамках 1932–1933 років. Однак хронологія голоду на Україні складніша та проблемніша. Його можна було вже передбачити у 1925 році, коли XIV з'їзд більшовицької партії взяв курс на індустріалізацію, що мала бути здійснена, перш за все, за рахунок селянства, оскільки саме викачування коштів з українських сіл було основним джерелом для її розгортання. Колгоспи забезпечували країну дешевим хлібом та іншою продукцією. У ході суцільної колективізації передбачалося вирішити болючу для більшовиків проблему – ліквідувати заможне селянство, яке не підтримувало радянську владу. Вона не збиралася робити українського селянина вільним, оскільки була налаштована за будь-яку ціну досягти всебічного контролю. Суцільна колективізація викликала опір значної частини українських селян.

Цілком погоджуємося з висловом молодого німецького історика Гвідо Кноппа про те, що: «...ми відповідальні за пам'ять про власну історію...» [4]. Щодо інших мотивів дослідження обраної теми, то можна відзначити ще декілька важливих. На превеликий жаль, ми мусимо констатувати факт присутності в українському соціумі проявів ксенофобії, міжетнічної інтолерантності й антисемітизму, чого не повинно бути у демократичному суспільстві. Розумне, об'єктивне, неупереджене осмислення, зокрема, складної долі українського єврейства, можливо, поступово, обережно сприятиме зниженню антисемітських настроїв, але тільки у тому випадку, якщо робити висновки виходячи з правдивих неупереджених позицій. Голокост розглядаємо не лише як фізичне знищення єврейства – це, насамперед, злочин проти людства у глобальних історичних масштабах, злочин – причини, суть та наслідки якого необхідно зрозуміти, дослідити й проаналізувати, щоб ніколи не допустити повторення.

Кінець 1920-х – початок 1930-х років був складним періодом для більшовицького керівництва щодо встановлення тоталітарного режиму в Україні. Влада шукала будь-які можливості через селянство, переважну кількість українського населення, поставити на коліна увесь український народ. Оформлену ідею щодо зв'язку між нацією та селянством Йосиф Сталін висловив досить чітко: «Національна проблема, в самій своїй суті, це селянська проблема» [7]. Означати цей вислів міг тільки одне, що до тих пір поки не буде зламано опір українських селян, національна проблема не буде вирішена. Особливу роль у створенні штучного голоду відігравали уповноважені райвиконкомів. Все відбувалося за їхніми настановами. Здебільшого уповноважені були людьми жорстокими, затятими, ніби народженими знуватися з інших.

У серпні 1932 року вийшов закон «Про охорону соціалістичної власності», прозваний на селі законом «про 5 колосків». Законом передбачався розстріл або 10 років ув'язнення з конфіскацією всього майна за розкрадання колгоспного майна.

Зі слів Сивак Мотрі Семенівни, 1912 р. н., жительки с. Троща, Липовецького р-ну, Вінницької обл., записані її дочкою Сивак Галиною Іванівною, 1939 р. н., жителькою м. Новодністровська: «Мама була з благодатної сім'ї (12 дітей). Вона була найстарша. За час голоду повмирали всі брати, залишилось їх 4. В 1932 р. була дуже велика засуха, все вигоріло. Земля так потріскалась, що в тріщину могла впасти маленька дитина. Як діяла влада, мама не розказувала. Можливо не цікавилась цим, бо вона була безграмотна. А про випадки, які були в селі говорила. Цілі сім'ї вимирали. Заходили в хату і бачили картину: так, як люди сиділи на лавці, на припічку, так і закам'яніли. Ноги були такі роздуті, що можна було дивитися, як в дзеркало. Бували випадки, що ці мертві люди були по тижневі в хаті, і не було кому хоронити. Старалися один одному допомагати, а сили не було. По селу на дорозі стояли возики, а зимою саночки, на яких лежали мертві, і поряд той хто віз теж ... Підбирали людей вивозили і закопували, і навіть люди не знали де поховані батьки, діти, родина. Бабця моя сказала мамі і її подружці піти до сусіда, який помер. Мама пам'ятала

цей випадок все життя. Картина: лежить мертвий чоловік, очі з'їли щурі, лице подряпане. Дівчата з криком втекли, адже це був жах бачити мертву таку людину... Їли люди все: траву, лободу, котів, собак. Але і трави не було, все згоріло. Були випадки в других селах, де мами їли своїх дітей...!!! Сумні були села, не диміли димарі, бо ніхто нічого не варив, а палити не було чим. Зимою замерзали прямо в хаті, одягнені в ганчір'я, які були, або обернені вереткою (рядном). Зимою хоч замерзлі люди не мали запаху, тіло не розкладалося так, а от літом – це був суцільний сморід, бо все гнило. Збагнути нам такі картини дуже важко, але це все було, і ми не повинні забувати» [9].

Найвразливішою соціальною групою сільського населення, яка масово помирала від голоду, були діти. Вони помирали, тому що належали до категорії «непрацездатних».

Причини голодомору: необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви; непосильні для селян хлібозаготівлі; небажання колгоспників працювати в громадському господарстві; економічні прорахунки більшовиків.

Загалом під час Голодомору 1932–1933 рр. Україна втратила померлими від 3,5 до 5 млн осіб.

Для українців міжнародне визнання Голодомору є свідченням встановлення історичної справедливості щодо оцінки злочину проти людяності, скоєного стосовно українського народу.

Першу п'ятирічку розроблену, здійснену на основі Директив XV їду з'їзду ВКП(б) 1927 року було виконано достроково. Ціною відчуження селян від землі, позбавленням їх засобів виробництва, природою даного їм відчуття хлібороба суворого сталінського режиму.

Не менш жорстоким гонінням і утискам піддавалось українське єврейство. Статистика жертв Голокосту на Поділлі вражає жорстокістю проведення та грандіозними масштабами. Наприклад, в Хотині 12 липня 1941 року нацисти вбили 29 євреїв, 13 липня – 68. В селах Костинці, Ясени Сторожинецького району було замучено 241 євреїв, в тому числі 45 дітей. Цей перелік, на жаль, можна продовжувати без кінця. В кожному буковинському та бессарабському місті, кожному селі розгорталась страшна трагедія Голокосту, якої світ не знав за всю історію людства. Відомими стали імена 1101 людини, які загинули тільки влітку 1941 року. Нацисти разом з румунськими фашистами влаштували геноцид щодо євреїв у 23 населених пунктах, особливо у селах Чудей, Садгорі, містах Сокиряни, Сторожинцях, Хотині, Вижниці та інших. У Чернівцях під окупацією залишилось 60 тисяч євреїв, з яких тільки в перші дні та місяці окупації загинуло 6 тисяч. У серпні на теренах Буковини та Бессарабії були створені концентраційні табори для євреїв. За звітом чернівецького інспектора поліції на 24 серпня 1941 р. у концтабори було вислано близько 16500 євреїв. Ця цифра просто приголомшує не менш ніж мотивація Голокосту з боку окупантів, які вважали, що євреї мали бути винищені в будь-який спосіб за те, що вони «расовонеповноцінні», за те, що вони більшовиками, чи взагалі – за те, що вони були євреями. Саме тому з перших днів окупації румунська жандармерія разом з нацистською айнзацгрупою «D» почали відкриті вбивства євреїв на вулицях, у домівках, скрізь [5, с. 35]. Про жахливі злочини окупантів свідчить велика кількість фактів: документів, фото, і саме головне, спогадів очевидців, яким поталанило пережити ті страшні події.

В 1943 р. у зв'язку із кардинальними змінами на фронті не на користь фашистського блоку, Румунія дещо послабила дискримінаційну політику щодо єврейського населення краю. Але для десятків тисяч євреїв, розстріляних у 1941–1942 роках та членів їх родин, це не мало вже жодного значення. Якщо до початку румунської окупації на Північній Буковині проживало 150 тисяч, то на 1944 рік залишилось тільки 25 тисяч представників єврейської національної спільноти. Більшість з них були перевезені і знищені у Трансністрії. Взагалі, з 1941 до 1944 року в зоні Трансністрії загинуло близько 240 000 євреїв. Чи не свідчить така статистика про величезні злочини проти єврейського народу з боку окупантів? Питання, і це очевидно, є цілком риторичним.

Однак, хочемо підкреслити, що в результаті студентського дослідження і порівняння масштабів Голокосту в Галичині та Східній Україні, в Трансністрії шанси вижити для євреїв

були більшими, оскільки румуни, на відміну від німців не були «цивілізованими антисемітами». Особливо, починаючи з 1942 року, коли Румунія стала відчувати послаблення третього Рейху, боючись майбутнього покарання, почала припиняти жорстокі переслідування євреїв, завдяки чому найбільша кількість тих українських євреїв, хто пережив Голокост, опинилась саме на теренах Трансністрії, але цей факт ні в якій мірі не зменшує відповідальності фашистської Румунії за свої злочини.

Багато жертв Голокосту і до нині залишаються невідомими. Фашистський геноцид буковинського та бессарабського єврейства тривав всі роки окупації. Вирішальну роль в ньому зіграли їх насильницька депортація та перебування в таборах Задністров'я (Трансністрії). У задністровські табори було примусово відправлено 33 тис. 391 євреїв-чернівчан. Із 90 тисяч депортованих буковинців до Задністров'я дійшли тільки 45 тисяч, бо кожний другий загинув у дорозі. З ними сюди дісталися 55 тисяч бессарабських євреїв. Результатом тотального Голокосту в нашому краї стала загибель 81 тисячі буковинських євреїв і тільки 5 255 з них числяться в офіційних списках [10, 3–5].

Ми прагнули віднайти хоч будь-які документальні свідчення в Сокирянському архіві пов'язані зі злочинами фашистів на теренах Бессарабії в роки окупації. Наші спроби виявились марними, оскільки, їх не зберіглося. Ми вважаємо, що окупанти, побоюючись розплати за свої зlodіяння знищили всі документи, які стосувалися тотального винищення євреїв в роки Другої світової війни в нашому краї.

Цілком природно, що представники єврейської етнічної меншини прагнули опиратися політиці тотального винищення, що призвело до формування в їхньому середовищі Руху Опору, який носив різноплановий характер, але у тих умовах, в які гітлерівська Німеччина поставила єврейський народ, будь-які протидії окупаційному режимові можна вважати Опором. В умовах, коли нацисти вимагали від євреїв не тільки життя, але й зради власній культурі, релігії, будь-які спроби зберегти цю культуру і цю релігію, ми вважаємо Опором. Історики виокремлюють такі форми опору, як збройний і беззбройний, а також організований, напіворганізований і стихійний. В решті решт, опір можна поділити на два види: активний і пасивний. Євреї були бійцями Радянської Армії, воювали у радянських партизанських з'єднаннях (багато євреїв були учасниками партизанських відомих загонів С. Ковпака, О. Медведєва, О. Федорова та інших), в угрупованнях ОУН (б), УПА, польських Арміях Людовій та Крайовій, що діяли на теренах Західної України. Також відомі факти єврейських повстань у гетто. В Україні були практично відсутні умови для організованого збройного опору єврейської спільноти, оскільки вона перебувала на межі вимирання від голоду, нацистських репресій та хвороб.

Становище євреїв, які зуміли втекти з гетто залежало від оточення не євреїв, реакція яких на їхні страждання була, на жаль, різною – від байдужості, ситуативної допомоги до відвертої ворожості, поліційного терору, рідше жертвності та врятування, чому сприяла нацистська пропаганда на теренах України та Румунії. Найбільш поширеною формою опору єврейства був беззбройний, пасивний. Це різні спроби втечі від реальної небезпеки, боротьба за виживання в гетто, налагодження зв'язків з прихильним місцевим населенням: контрабанда, опір акціям, втечі під час облав, передача своїх дітей у неєврейські сім'ї та притулки. Важливою формою Опору, слід вважати етнічну солідарність, усвідомлення свого єврейства, релігійно-обрядову демонстрацію.

За нелюдських умов війни, геноциду важко сподіватись на людський вибір людей. Виживання у будь-який спосіб стає домінантною динамікою абсолютної більшості практично в кожній країні, на різних етапах історії. В Україні десятиліття панування антигуманного радянського режиму та лещата «нового порядку» за умов нацистської окупації затиснули українців між жорнами двох тоталітарних режимів. Рівних шансів на виживання в окупованій нацистами Україні не було: відповідно до нацистської політики «остаточного вирішення єврейського питання», саме євреї були приречені на тотальне винищення. Більшість населення залишалось сторонніми спостерігачами нацистських злочинів – у сучасній західній історіографії їх називають «bystanders» (з англ. –

спостерігачі, свідки). Меншість українців стали співучасниками Голокосту, допомагаючи окупантам у геноциді щодо євреїв або виявляючи нелюдську ініціативу у їхньому знищенні. Героїв, які чинять опір злу, не буває багато. Випадки рятування євреїв не були та не могли бути численними. Сміливість та самопожертва, яких вимагало таке рятування, виявлення справжнього героїзму є непересічним явищем, він не може бути «масовим». Натомість в Україні нараховуються тисячі таких подвигів людськості. Таких героїв називають «Праведники народів світу». Україна займає четверте місце в світі по кількості «Праведників народів світу» (після Польщі, Голландії та Франції) [6, с. 15].

Разом з євреями, циганами від румунського окупаційного режиму страждали і українці. В історії Голокосту в нашому краї є могутній потенціал для усвідомлення того, як в нелюдських умовах німецько-румунської окупації люди залишались людьми, ризикуючи своїм життям, приходили на допомогу тим, кого було приречено до смерті, як самі приречені знаходили сили для збройного і духовного опору. У такій екстремальній ситуації не євреї, які вирішували рятувати євреїв: ховали їх у себе, робили фальшиві документи, приносили їжу, сприяли втечі з гетто чи то з табору. В таких умовах ці люди, на нашу думку, мали особливий склад душі, співчуття до чужої трагедії. Їх можна назвати просто героями, тому їх і називають «Праведниками світу». Вони вважали, що не існує єврейського питання, є питання християнське і чинили як справжні християни. «...В роки нацистської окупації України врятувати єврея було справжнім подвигом, чи навіть героїзмом, але героїзм не може бути явищем щоденним...» [1, с. 26–57].

За даними Музею Яд Вашем в Єрусалимі є дані про 2,5 тисячі громадян України в роки Великої Вітчизняної війни. Станом на 2007 рік 21758 чоловіків і жінок отримали почесне звання «Праведники світу» («Праведники народів світу»). Треба відзначити велику кількість українців, які під час окупації під страхом знищення або заслання до концтабору переховували євреїв у своїх помешканнях. Видатним рятівником євреїв був митрополит Андрій Шептицький. Під час свого візиту до України папа Римський Іоанн Павло II відмітив особливу роль греко-католицького священика Омеляна Ковча в спасінні невинних людей у 1942 році і його жертви власним життям заради спасіння євреїв. Численні випадки спасіння з допомогою «Праведників світу» підтверджують, що, незважаючи на усі небезпеки, спасіння було можливим [2, 17–18]. Неймовірним був їх моральний подвиг, оскільки багато наших співвітчизників «здавали» своїх сусідів-євреїв з подальшим грабунком їхньої власності. Єврейська організація Яд Вашем визнала героями 1755 українців.

Досліджуючи обрану тему ми були надзвичайно вражені фактами про те, що українці не тільки рятували євреїв у воєнні роки в, а часто, навпаки, підпадаючи під «гіпноз» нацистської пропаганди, ставали безпосередніми учасниками антиєврейських акцій, в яких взяло участь 11 тисяч українців. Хочемо зауважити, що це набагато більше, ніж такий самий показник серед західних європейців. Прикро усвідомлювати, що наші співвітчизники фактично були учасниками тотального Голокосту. Але вважаємо, що оцінка ця досить умовна. Українські громадяни здебільшого не брали участі в масових екекуціях щодо євреїв, але, з іншого боку, дуже мало зробили для того щоб цьому перешкодити [3, 162–167].

Геноцид – безпрецедентне явище в історії XX століття, коли людство вперше зіштовхнулося з запланованим, систематичним і технологізованим винищенням.

Це явище набуло світових масштабів! Україна у XX столітті пережила не один страшний геноцид – Голодомори 1932–1933 та 1946–1947 років, які за своєю сутністю були геноцидом радянської влади проти українського народу. Голокост... Голодомор і Голокост стали чорними сторінками в історії двох народів, що сьогодні об'єднує українців та євреїв, створює умови для толерантних міжетнічних взаємин та зумовлює необхідність наукових досліджень двох трагедій. Знання уроків Голокосту та Голодомору необхідне, насамперед, для того, щоб подібний геноцид не повторився більше ніколи проти будь-якого народу на Землі.

Вивчення історії Голокосту сприяє глибшому розумінню суті тоталітаризму, механізмів зловживання владою, приниження людини і, таким чином, відповідальності кожного у відносинах «людина-влада». Голокост, як історична подія, поступово займає своє місце в

офіційній історії та колективній пам'яті України. Він віддзеркалюється різними засобами інформації, владними інститутами та практиками. У процесі вивчення Голокосту в суспільстві формується стійке негативне ставлення до расизму, ксенофобії, дискримінації, розуміння потреби в толерантності. Осмислення цієї трагедії та її наслідків дозволяє виокремити загальнолюдські, гуманістичні цінності та ідентифікувати їх, як необхідну умову мирного співіснування в багатоманітному світі, де меншини повинні мати ті самі права, що і більшість.

Від стихійних проявів антисемітизму Голокост вирізнявся рядом факторів, а саме: біологічною основою ненависті, тривалістю геноциду, числом жертв та спробою оформлення його легітимності. Вперше єврейство, незалежно від віку, статі, віросповідання, політичних поглядів, місця проживання, було засуджено на повне знищення. Нацисти вважали другосортними цілі народи і раси (в тому числі слов'ян, зокрема українців), здійснювали геноцид щодо «неповноцінних» або асоціальних елементів, переслідували та вбивали за політичними мотивами (комуністів, соціал-демократів), релігійними поглядами. Євреї ж мали повністю зникнути з лиця Землі як біологічний вид. Їх знищення в роки Другої світової війни набуло тотального характеру. Для досягнення цієї мети нацисти створили всі необхідні умови.

В Україні кожне велике місто має свій Бабин Яр, в якому окупанти сотнями тисяч вбивали євреїв, циганів, слов'ян тільки за те, що вони «не вписувались» в арійську теорію і, саме тому, підлягали повному винищенню. Жертвами Шоа вважаються мільйони євреїв Європи та, зокрема, України, яких розстрілювали, спалювали у крематоріях таборів смерті, яких багато було створено на території України, зокрема, Буковини та Бессарабії. В той же час, повного поіменного списку жертв не існує. Наприкінці війни окупанти розпочали знищення слідів своїх злочинів. Існують свідчення про вивезення або остаточне знищення вже похованих останків замордованих. В музеї Голокосту Яд Вашем (Yad Vashem) в Єрусалимі зберігаються особисті документи і дані про приблизно 3 мільйони ймовірних жертв. Відсутність повної інформації пояснюється тим, що у більшості випадків єврейські громади знищувались повністю, і не залишалось ні рідних, ні близьких, які могли б повідомити імена загиблих.

Аннотація. В статті приводяться результати студентського дослідження о подіях Голодомора на території Буковини і Подолля. В процесі роботи використовувались общенаучные и конкретно-исторические методы: анализа и синтеза различных видов источников. Особое внимание уделялось интервью, в ходе обработки которых была использована методика «устной истории», проведен опрос информаторов, результаты которых и составляют основу исследования.

Ключевые слова: голодомор, Холокост, геноцид, еврейский этнос.

Abstract. The article presents the results of a student study on the events of the Holodomor in Bukovina and Podillya. In the course of work general scientific and concrete-historical methods were used: analysis and synthesis of various types of sources. Particular attention was paid to interviews, during the processing of which the method of “oral history” was used, interviews of informants were conducted, the results of which form the basis of the study.

Key words: Holodomor, Holocaust, genocide, Jewish ethnic group.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Винокурова Ф. Феномен праведників народів світу: до питання людського виміру та людського вибору в екстремальних подіях нацистської окупації: до питання мотивацій дій та вчинків *Проблеми історії Голокосту*. 2013. №6. С. 26-57.
2. Коваленко Л. В., Маняк В. А. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал, Київ: Рад. письменник, 1991. 584 с.
3. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор, 1986, С. 185–200.
4. Кноп Г. Холокост [Текст]: Неизвестные страницы истории; пер. с нем. А. Дмитришина. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007.
5. Наконечний Є. «Шоа» у Львові: спогади. Вид. 2-е. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. 286 с.
6. Праведники народів світу: Довідник / За ред. І. Я. Щупака. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. 224 с.
7. Пролетарська правда, 1930, 22 січня.
8. Сергійчук В. Голод 1921–1923 років. https://web.archive.org/web/20120421164613/http://unknownwar.info/_299/
9. Спогади Сивак Мотрі Семенівни. Записано 05.12.2019 (інтерв'юєр Слободянюк Д. Я.)
10. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944) / Ред. И. Арад. Иерусалим, 1992. 344 с.

РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

О. В. Хасцька, М. І. Прихненко

Анотація: У статті представлені масштаби внеску Польської Республіки у євроінтеграційний шлях України, в цьому контексті розглянуто критичні моменти, які перешкоджають успішній взаємодії України та Польщі... В процесі дослідження були використані наступні методи та підходи: системний підхід, який надав можливість розглянути явище що вивчається у якості цілісної елементу; а також методи індукції та дедукції, проблемно-історичний метод, та метод порівняння, за допомогою якого проаналізовані внески допомоги різних країн для України.

Ключові слова: Польща, Україна, Європейський союз, відносини, безпека, Східне партнерство.

Вступ Польщі до Європейського Союзу в 2004 році відкрив нову – ЄС – главу польсько-українських відносин. Польща сприяла рішучому зближенню України та Європейського Союзу. Вона разом із Швецією були ініціаторами проекту «Східне партнерство», який особливо вплинув на спалах «Революції гідності» та чіткий поворот України до євроатлантичних структур. Тоді ж відбулося безпрецедентне посилення польсько-українських економічних та соціальних відносин. Як результат, Польща закріпила свою позицію як одного з найважливіших партнерів України з ЄС. Тому ми маємо на меті проаналізувати, якою є роль Польської Республіки у відносинах України та Європейського Союзу.

Роками українське суспільство характеризується високим рівнем симпатії до Польщі, яка сприймається як країна успіху в модернізації, верховенства права та ліберальної демократії, пов'язаною з європейською інтеграцією.

Польща функціонує в географічному центрі континенту і є важливою частиною Центральної та Східної Європи. Це країна, яка виступає сполучною ланкою між Сходом та Заходом. Окремі автори по-різному характеризують розташування Польщі на континенті. Найчастіше вони наголошують на ролі «мосту» між Сходом та Заходом Болеслав (Бальцерович Б., Белен С., Карський Я., Мерошевський Ю.). Перемислав Грудзінський розглядає її як «розумного посередника» між Сходом та Заходом.

Польща вважала себе покровителем і пропагандистом східної політики ЄС – вона використовує для цього геополітичне розташування, європейські амбіції, міркування щодо безпеки [6]. Тому під час польського головування в Раді Європейського Союзу у 2011 р. було парафровано угоду про асоціацію між ЄС та Україною. У 2008 р. Польща та Швеція ініціювали розвиток співпраці між Росією та Євросоюзом регіон із шістьма країнами Східної Європи та Південного Кавказу: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна як частина Східного партнерства.

З моменту вступу Польщі до ЄС польсько-українські відносини пройшли різні етапи. Їх формують процеси ідентичності, що відбуваються в обох країнах та революційні політичні події (революції, агресія Росії, вибори). Проте такі історики як Зашкільняк Л., Крикун М, Звиглядич С. відзначають, що існують ряд проблем в відносинах Україна-Польща відзначають, що в останній час політичні відносини є найгіршими з часу здобуття Україною незалежності вказуючи на те, що найважливішими джерелами напруженості є: історична політика, протиставлення історичним спогадам та відмінностям у формі національних ідентичностей.

Республіка Польща проводила багатовимірну політику підтримки європейських прагнень України, сприяючи її інтеграції з Європейським Союзом у майбутньому. Однак, хоча той факт, що зовнішня політика України є чітко проєвропейською, зараз очевидний, на початку дев'яностих це було зовсім не ясно. Враховуючи своє історичне походження та зв'язки, Україна не могла дозволити собі проводити антиросійську політику, а виявлення своїх європейських схильностей у перші роки незалежності в будь-якому випадку було б трактовано як

антиросійське ставлення. Таким чином, у той період Україні справді довелося піти обхідним шляхом, видаючи декларації, не завжди узгоджені між собою, в яких як Росія, і США, так і Польща Німеччини описувалися як її стратегічні союзники. Більше того, намагаючись заспокоїти всі зацікавлені сторони, країна заявила, що не причетна до жодного політичного блоку. Ця плутанина щодо реальних напрямків, обраних українською дипломатією, ускладнила для ЄС визначення країни як такої, що має чітко європейські прагнення.

Офіційні заяви, у яких Польща відкрито і однозначно почала заявляти про свою готовність підтримувати євроінтеграційні намагання України, дослідники датують другою половиною 1990-х рр. Так, у роботах В. Гевко [1], О. Знахоренко [2], В. Трохимовича [4], зокрема, наголошується на тому, що перша офіційна заява про прагнення Польщі надавати нашій країні практичні консультації з питань інтеграції в ЄС була зроблена Президентом Республіки Польщі А. Квасневським у ході офіційного візиту до Варшави Президента України Л. Кучми у червні 1996 р. Крім того, під час зустрічі президентами підписано декларацію, одним із положень якої визначалася готовність двох країн підтримувати одна одну на шляху інтеграції в європейські структури.

Наступним кроком ми пропонуємо детально розглянути україно-польські відносини та то який досвід та допомогу може перейняти наша держава в Республіці Польщі.

А щоб детальніше опрацювати та проаналізувати, ми звернулись до таких зарубіжних та вітчизняних істориків, В'ятрович В., Герасимчук Т., Горун Д., Дерев'янко І. які помітили той момент, що з часу здобуття незалежності в 1991 р. Україна посідала важливе місце у польській зовнішній політиці. Також вони прослідкували, що контакти на «президентському» рівні були інтенсивними у 2004–2015 роках, незалежно від того, хто обіймав цю посаду. Лех Качинський відвідував Україну дев'ять разів за 4,5 роки, а Броніслав Коморовський 11 разів за п'ять років. У цей період візити прем'єр-міністрів були набагато рідшими. У 2007–2014 рр. Дональд Туск здійснив лише чотири візити (для порівняння, він їздив до Хорватії п'ять разів за той самий період). Особливо довга перерва у візитах польських прем'єр-міністрів в Україну відбулася у період з квітня 2011 року по січень 2015 року.

У 2008–2010 рр. Польсько-українські відносини дещо охолонули через потепління польсько-російських відносин. Польський уряд вирішив піти на цей крок, дотримуючись політики перезавантаження президента США Барака Обами, незважаючи на російську агресію проти Грузії в серпні 2008 року. Водночас Україна опинилася в газовій війні з Росією на рубежі 2008–2009 років.

Протягом багатьох років основним джерелом напруженості між Польщею та Україною є проблема різного тлумачення деяких історичних питань. Прихід PiS до влади посилив ці відмінності. Злочини, скоєні УПА проти поляків у 1943–1945 рр. (Особливо на Волині), є центральними для польської пам'яті та історичної політики – непропорційно великі порівняно з іншими подіями. Інші важливі історичні нитки, включаючи позитивні, щодо польсько-українських відносин опущені в офіційному польському історичному оповіданні.

Історична обізнаність про злочини УПА в польському суспільстві зросла за останні десятиріччя. Безперечно, що злочини УПА проти населення були геноцидом, і їх масштаби були набагато більшими, ніж злочини, вчинені поляками в різних формуваннях проти українців. Однак в Польщі представляють УПА маніпулятивним способом, майже не сприймаючи її позитивної ролі в історії України [6]. Це, певною мірою, відповідь на ідеалізацію УПА в Україні, особливо від «революції гідності», хоча вона повинна слід підкреслити, що в Польщі масштаби цього явища перебільшені наприклад, із десятків тисяч назв вулиць, змінених внаслідок декомунізації, лише невелика частина отримала імена, що стосуються УПА та Організації українських націоналістів, ОУН. Дуже важливі елементи сучасної історичної політики України, не пов'язані з УПА, також не враховуються наприклад, козацька спадщина, переосмислення відносин між українцями та Великим Степом, включаючи козаків з кримськими татарами, Великий Голод, незалежність у 1918–1920 рр., внесок українців, які воювали у Червоній Армії у перемозі над нацистською Німеччиною.

Історичне осмислення подій повинно виступати у якості того інструменту, який дозволяє проаналізувати «глибинні проблеми» співіснування декількох соціальних груп задля їх спільного сприйняття та знаходження шляхів подолання цих проблем [3].

Історичні суперечки перетворюються не лише на політичні відносини, а й на погіршення ставлення поляків до українців за останні роки [1019]. Згідно з опитуванням CBOS від січня 2019 року, понад 40 % поляків заявили про неприязнь до українців, більше 30 % співчуття та майже 30 % байдужості [7]. Однак це погіршення ставлення поляків до українців слід поставити в ширший контекст загального зростання ксенофобії польського суспільства.

З іншого боку, ставлення українців до поляків, безумовно, краще, ніж ставлення поляків до українців, яке певною мірою пов'язане з різними характеристиками польської та української національної ідентичності. Дослідження, проведені Дослідницьким центром Pew у Центральній та Східній Європі, показують, що польська національна ідентичність має більш етнічний характер, тоді як в українській переважає громадянська орієнтація [13].

Незважаючи на напруженість щодо історичних питань, військова співпраця активізувалась після 2004 року. За останні 15 років польські та українські солдати служили або служать разом у місіях в Косово, Іраку та Афганістані. Польські збройні сили також стали одними з найважливіших партнерів НАТО, регулярно беручи участь у колабораціях з українськими солдатами. У 2016 році була створена польсько-українсько-литовська бригада, але українські солдати становлять значну меншість – трохи більше 10 %.

Після російської агресії проти України в 2014 році безпека набула принципового значення для України, і отримана фінансова підтримка та обладнання мають велике значення як прояв міжнародної солідарності. Однак вартість польської допомоги українській армії у 2014–2018 рр. становила 5,5 млн доларів США. Це становить невелику частину іноземної допомоги українським збройним силам, і крім того, вона була майже повністю передана в 2014 році. Для порівняння: Канада надала Україні майже в п'ять разів більше допомоги, ніж Польща, хоча її оборонний бюджет лише вдвічі більший як польський.

З часу здобуття Україною незалежності Польща справедливо вважала, що одним із найкращих інструментів стабілізації свого східного сусіда є її найтісніша інтеграція з євроатлантичними структурами. З моменту вступу до ЄС Польща прагнула виступити адвокатом України на форумі ЄС. Вона підтвердила свою позицію під час "помаранчевої революції" незабаром після вступу в ЄС, коли президент Олександр Кваснєвський зіграв ключову роль у мирній угоді протестуючих та правителів під егідою Європейського Союзу. Після революції Польща безуспішно намагалася домогтися визнання України ЄС потенційним кандидатом, як країни Західних Балкан, які отримали цей статус у 2000 р. Ці зусилля послабили внутрішні конфлікти серед "помаранчевої" еліти

У цій ситуації, в рамках політики посилення відносин України з ЄС, Польща та Швеція презентували у травні 2008 року проект «Східне партнерство», адресований країнам східного сусідства. Ця ініціатива, офіційно оголошена ЄС у травні 2009 року, передбачала укладення країнами Східного партнерства ЄС та ЄС угод про асоціацію на основі домовленостей про глибоку та всеохоплюючу зону вільної торгівлі та скасування віз для своїх громадян.

На початку 2014 року, під час революції гідності, Польща підтвердила, що на форумі ЄС вона мала важливий голос в українських питаннях. Тоді міністр закордонних справ Радослав Сікорський разом зі своїми колегами з Німеччини та Франції приїхав до Києва для посередництва між владою та опозицією. Однак у наступні місяці Польща залишалася поза нормандським форматом (Франція, Німеччина, Росія, Україна) внаслідок опозиції Росії, яку прийняли інші учасники.

Після 2015 року позиція Польщі як адвоката України на форумі ЄС зменшилась через погіршення відносин з Німеччиною, Францією та інституціями ЄС та, як наслідок, послаблення позиції Польщі в Європейському Союзі. Однією з найважливіших причин цієї напруженості є внутрішня політика уряду Закону та справедливості. Суперечки з історією

також перекладаються на європейський вимір польсько-українських відносин. Правляча партія, яка відкидає більш критичне ставлення до минулого Польщі, водночас закликає Україну – посилаючись на європейські стандарти – змиритися з темними сторінками своєї історії. Президент Ярослав Качинський прямо поставив підтримку Польщі європейських прагнень України в залежність від відмови від спадщини УПА («Україна не вступить до Європи з прапором» [9]). В Польщі не було серйозних дискусій щодо наслідків повного відокремлення від спадщини УПА для української національної ідентичності та її проєвропейської орієнтації. Звичайно, темні сторінки історії УПА повинні критично оцінювати українці. Однак слід пам'ятати, що УПА найбільш однозначно відкидала російський протекціонізм ідентичності (росіяни як старші брати) та комунізм серед основних українських політичних сил у 20 столітті, і поступово прийняла демократичну систему.

Водночас Польща в ЄС стала ключовим партнером України в економічному та соціальному вимірі. З 2004 року кількість українців, які відвідують Польщу, значно зросла. У 2006 р. до Польщі прибуло 4,4 млн українців, у 2013 р. – 7 млн, а в 2017 р. Майже 10 млн [14]. За даними українського статистичного управління, 65 % усіх українців, які відвідують ЄС, приїхали до Польщі у 2017 році. Останніми роками Польща також стала головним напрямком для навчання українців за кордоном. У 2005 / 2006 рр. Їх було 2 тис., У 2009 / 2010 рр. – 3,5 тис., А в 2017 / 2018 рр. Близько 38 тис. [17]

Починаючи з 2004 року, Польща збільшила допомогу для розвитку для України особливо після 2017 року [11], однак, вона все ще є недостатньою з точки зору польських амбіцій, значення України для Польщі та потреб українського громадянського суспільства. Згідно зі статистикою ОЕСР, ця допомога становила лише 3 % всієї допомоги на розвиток, яку отримала Україна у 2016–2017 рр., що дає Польщі сьоме місце у списку донорів. На відміну від торгівлі, між допомогою Польщі та Німеччини на розвиток існує велика відстань, а саме німецька допомога в 4,5 рази перевищує польську [15]. Більше того, польські урядові та неурядові організації, на відміну від своїх колег з Німеччини, впроваджують проекти ЄС в Україні, де ЄС є найбільшим донором допомоги на розвиток, на частку якого припадає 30 % всієї «суми» отриманої Україною.

Соціологічні дослідження, проведені в Україні різними центрами (Разумков, Рейтинг, Socis, IRI), показують, що позитивне ставлення до ЄС сильно корелює з таким самим ставленням до Польщі, яке сприймається українцями як приклад успіху модернізації та демократизації тісно пов'язана з європейською інтеграцією [12].

В рамках посилення економічних відносин між Україною та ЄС значення Польщі як її головного партнера значно зросло. Частка Польщі в торговому обміні України зросла у 2004–2018 рр. З 3 % до майже 7 % (у 2013 р. вона становила понад 4,5 і в даний час лише трохи нижча за частку Німеччини. Польща також стала головним напрямком для українців з економічних причин за кордоном У 2013 році було заявлено майже 220 тисяч заяв про намір працевлаштуватися, у 2017 році – понад 1,8 мільйона, а через рік – близько 1,5 мільйона в 2018 році. Близько 900 000 громадян України перебували в Польщі одночасно [8]. Переважна більшість українців, які працюють в ЄС, зайняті на польському ринку. Фінансові перекази з Польщі становлять найбільшу частину переказів з-за кордону, що надходять в Україну, і їх частка у ВВП України зросла на 3 % у 2004 році та до 11 % у 2017 році.

Однак істотного збільшення польських інвестицій в Україну, які пропорційно набагато менші, ніж у деяких країнах Центральної Європи, не відбулося. За українськими даними, на прямі інвестиції Польщі припадає близько 2 % усіх прямих іноземних інвестицій в Україну. Однак подальший розвиток економічного співробітництва вимагає розвитку інфраструктури, особливо будівництва доріг та прикордонних переходів, які занадто малі, пропорційні довжині кордону.

Підсумовуючи, ми б хотіли звернути вашу увагу на те, що після вступу Польщі до ЄС польсько-українські економічні та соціальні відносини явно активізувались, особливо після «революції гідності» (2013–2014). Ця тенденція також мала контекст ЄС – вона сприяла зближенню України з Європейським Союзом. Водночас польсько-українські відносини

отримали вигоду від нової інституційної бази співпраці між ЄС та Україною. Однак у 2015 році після приходу до влади PiS відбулося погіршення політичних відносин між двома країнами через великі історичні суперечки. Як результат, Польща не використала «революцію гідності» для побудови стратегічного партнерства з Україною, яке зміцнило б українські позиції в Європейському Союзі. Зараз важливим питанням є те, як довго триватимуть суперечливі тенденції: поглиблення економічної співпраці та зростання міжособистісних контактів з одночасними конфліктами в історії та можливим погіршенням ставлення поляків до українців? З одного боку, принципові розбіжності у поглядах на історичні проблеми, важливі для ідентичності обох націй та польської правлячої еліти, обмежують можливість радикального поліпшення відносин між двома країнами. З іншого боку, сценарій значного погіршення відносин малоймовірний через віру в основні еліти обох країн, найбільш серйозною спільною загрозою є Російська Федерація. Остання намагається посилити напруженість між двома країнами за допомогою Інтернет-діяльності та багатьох інших допоміжних засобів.

Аннотация: В статье представлены масштабы вноса Польской Республики в евроинтеграционный путь Украины, в этом контексте рассмотрены критические моменты, которые препятствуют успешному взаимодействию Украины и Польши. В процессе исследования были использованы следующие методы и подходы: системный подход, который предоставил возможность рассмотреть явление изучаемого в качестве целостной элемента; а также методы индукции и дедукции, проблемно-исторический метод, и метод сравнения, с помощью которого проанализированы взносы помощи различных стран для Украины.

Ключевые слова: Польша, Украина, Европейский союз, отношения, безопасность, Восточное партнерство

Abstract. The article presents the scale of the contribution of the Republic of Poland to the European integration path of Ukraine, in this context the critical points that hinder the successful interaction of Ukraine and Poland. The following methods and approaches were used: a systematic approach studied as an integral element; as well as methods of induction and deduction, problem-historical method, and method of comparison, which is used to analyze the contributions of aid from different countries to Ukraine.

Key words: Poland, Ukraine, European Union, relations, security, Eastern Partnership

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гевко В. Основні тенденції політичного українсько-польського співробітництва в 1993–1996 роках. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2003. Вип. 3. С. 364–370.
2. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах. *Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр.* Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. Вип. 2. С. 90–98.
3. Прихненко М. І Відносини між Україною та Республікою Польща в умовах наростання гібридних загроз безпеці. *Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь призму століття (Мовно-історичний портрет польської спільноти на Поділлі)* / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.). Вінниця: ТОВ «Твори», 2019, С. 78–81.
4. Трофимович В. Політичні відносини України та Республіки Польща. *Наукові записки “Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України”.* Серія: *Політичні науки*. Острого: Вид-во Нац. ун-тету «Острозька академія». 2010. Вип. 4. С. 121–133.
5. Хаєцька О. Місце “Історичного контексту” в сучасних Українсько-Польських відносинах. *Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь призму століття (Мовно-історичний портрет польської спільноти на Поділлі)* / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.). Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. С. 95–100.
6. Adam Balcer Starszy brat czy strategiczny partner? Polityka Polski wobec Ukrainy po akcesji do Unii Europejskiej. URL : <http://ineuropa.pl/in15/starszy-brat-czy-strategiczny-partner/#fn>: (dostęp 2019).
7. Centrum Badań Opinii Społecznej Zob. URL : https://twitter.com/CBOS_Info/status/1093481110489743360/photo/1 (dostęp: 3.02.2019)
8. I. Chmielewska, G. Dobroczycki, A. Panuciak, Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2018, URL : https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2018/obywatele-Ukrainy-pracujacy-w-Polsce-raport.pdf (dostęp: 4.02.2019).
9. J. Kaczyński w wywiadzie dla “Do Rzeczy” nr 6 , Zob. URL : <https://dorzeczy.pl/kraj/21120/Do-Rzeczy-nr-6-Jaroslaw-Kaczynski-w-ostrym-wywiadzie-dla-Do-Rzeczy-Musze-> (dostęp 05.02.2017)
10. Winiewski M., Hansen K., Bilewicz M., Soral W., Świdorska A., Bulska D. Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych, Fundacja Batorego, s. 24. URL :

http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf (доступ: 20.01.2019).

11. Polska pomoc w liczbach, Zob. URL: <https://www.polskapomoc.gov.pl/Polska,pomoc,w,liczbach,15.html> (доступ: 7.02.2019)

12. Public Opinion Survey of Residents of Ukraine, September 29–October 14, 2018, s. 53, Zob. URL: https://www.iri.org/sites/default/files/2018.11.30_ukraine_poll.pdf (доступ: 5.02.2019)

13. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe, Pew Research Center, 10 May 2017. URL: http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2017/05/09154356/Central-and-Eastern-Europe-Topline_FINAL-FOR-PUBLICATION.pdf (доступ: 6.02.2019)

14. The Administration of State Frontier Service of Ukraine Foreign citizens who visited Ukraine in 2017 year, by countries Zob. URL: https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2013/tyr/tyr_e/vig2017_e.htm (доступ: 8.02.2019)

15. The Organisation for Economic Co-operation and Development Aid at a glance charts Receipts for Ukraine, OECD, URL : https://public.tableau.com/views/OECDDACAidataglacebyrecipient_new/Recipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no (доступ: 7.02.2019).

16. Verluise, Geopolityka granic Wspólnoty Europejskiej, tłum. L. Kłopotowski, Toruń 2014, s. 126–127; Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2010 roku (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego na posiedzeniu Sejmu 8 kwietnia 2010 r.), „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2011, s. 11.

17. W Polsce studiuje około 70 tys. zagranicznych studentów, w tym ponad połowa Ukraińców, URL : <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/70-tys-zagranicznych-studentow-w-polsce-polowa-z-nich-z-ukrainy> (доступ: 5.02.2019)

УДК 364.442.6:316.776

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА США: РОЗ'ЄДНАННІ ШТАТИ АМЕРИКИ?

І. О. Черновол, І. Ю. Чарських

Анотація. Дане дослідження акцентує увагу на актуальних проблемах та викликах американській інформаційній безпеці в контексті виборів президента США 2020 року й приходу до влади новообраного президента – Джоєфа Байдена. Надано стислу інформацію стосовно основних технологій втручання у виборчий процес; нормативного регулювання забезпечення інформаційної безпеки під час виборчого процесу у США; організаційних заходів, направлених на захист виборчого процесу з американських президентських виборів 2020 року; впливу соціальних медіа в контексті порушення питання забезпечення інформаційної безпеки США. Використовуючи системний підхід, разом із залученням методу критичного аналізу досліджено основні проблеми, загрози та виклики інформаційній безпеці США, окреслено можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: інформаційна безпека США, технології втручання, виборчий процес, президентські вибори, соціальні медіа.

Проведення справедливих, прозорих виборів, забезпечення відкритого та чесного виборчого процесу відповідно до закону можна назвати характеристикою будь-якої демократичної держави. Однак, разом із розвитком демократичних процедур, які дозволяють координувати виборчий процес, із розробкою методів моніторингу підготовки та проведення виборів, з'являються все більші ризики, які загрожують легітимності виборів. З огляду на важливість інституту виборів у демократичних країнах, на сьогодні, на жаль, швидко розповсюджуються методи втручання у виборчий процес зовнішніх сил – інших держав, метою яких є вплив на хід і результат виборів задля реалізації своїх власних інтересів.

За іронією долі, саме Сполучені Штати опинилися в епіцентрі уваги іноземних «друзів», які залюбки скористалися низкою «опцій» для втручання в американську сферу інформаційної безпеки, передвиборчого процесу та власне виборів президента у 2016 році. На думку автора, не викликає подиву той факт, що «найдружелюбнішою» виявилась Російська Федерація, яка використала достатню кількість технологій втручання у вибори, до більшості з яких США, вочевидь, не були готові. До того ж, частину з так званих «опцій», що допомогли агентам Кремля в реалізації такого втручання американці створили

власноруч. Наприклад, постійні міжпартійні суперечки демократів та республіканців; халатне ставлення до конфіденційної інформації та способів її отримання, зберігання й передачі з боку деяких американських політиків; слабка система захисту баз даних, які містять особисту інформацію щодо виборців й безпеку якої гарантує саме держава; слабкий зв'язок та відсутність налагодженого постійного діалогу з громадськістю для поінформованості населення щодо донесення перевіреної інформації та обговорення наявних протиріччів всередині країни серед різних соціальних груп тощо. Такі прогалини дають можливості для атаки й простір для маневрів зацікавленим суб'єктам впливу, особливо для Москви, що є недопустимим для Вашингтону й потребують вирішення та налагодженої політики реагування на спроби інших країн втрутитися в інформаційну сферу «свята святых» демократії.

Окремої уваги заслуговує американська сфера мас медіа, а саме проблема використання соціальних мереж певними суспільними групами й окремими впливовими суб'єктами задля поширення власних меседжів, які можуть створювати (збільшувати, якщо така вже існує) соціальну напругу всередині країни, притягувати прибічників за допомогою тих чи інших маніпулятивних дій (на кшталт, спотворення інформації та подавання такої, яка вигідна автору на загаль). А якщо до таких дій вдається скажімо сам президент, то дана проблема автоматично стає надважливою та потребує уваги на національному рівні.

Американський виборчий процес історично завжди був цілком іноземного впливу, саме тому, забезпечення безпеки виборчої інфраструктури та свободи вибору від іноземного втручання на сьогодні є пріоритетами національної безпеки США. Загрози виборчим системам постійно змінюються і посилюються, з огляду на безперервний технологічний розвиток та наявні можливості зовнішнього впливу, більшість з яких є доступними не тільки для світових лідерів, але й для держав, що претендують на такий статус. Саме тому, захист цих систем вимагає пильності, застосування інновацій та адаптації.

Актуальність даного дослідження полягає у вищевказаних наявних чітких проблемах і загрозах інформаційній безпеці Сполучених Штатів. Проблема захисту американської інформаційної безпеки під час виборчого процесу і протидії іноземному втручання до нього широко досліджується в американських та вітчизняних науково-концептуальних та суспільно-політичних колах. Зокрема, варто згадати Дж. Годінеса, Д. Корстанжа, Д. Левіна, Н. Марінова, С. Шульмана, І. Р. Боднара, О. П. Дзьобаня, В. Жугана, В. Пашкова, О. М. Косонова, Д. Волза, Д. Сенджера, Дж. Барнса, які розглядали особливості втручання у виборчий процес в США в умовах глобалізації суспільства та зростання інформаційних загроз. Проте, відсутність достатньої кількості досліджень даної проблеми, з точки зору врахування ряду наявних прогалин зазначених вище та в умовах всесвітньої пандемії, дає можливість вивчення останньої з іншої сторони.

У демократичних державах вибори на національному рівні є ключовими подіями, що дозволяють мирно змінити склад основних осіб, які приймають політичні рішення, державних органів, діяльність яких визначає основи функціонування держави. Відповідно, одним із найкращих засобів досягнення цілей зовнішньої політики є втручання у вибори в іншій країні. Технології втручання у виборчий процес можна визначити як спроби зарубіжних урядів, таємно або відкрито, вплинути на вибори в іншій країні. Існує безліч способів, які дозволяють державам домагатися зміни режиму інших країн, і вибіркове втручання – тільки один з цих методів.

Дослідження Х. Левіна, проведене у 2016 році, показало, що з 938 розглянутих виборів США і Росія (враховуючи період існування СРСР) здійснювали втручання в кожні дев'ять вибори (в 117 з 938). Те ж дослідження показало, що в середньому втручання на користь однієї зі сторін, що бере участь у виборах, збільшує частку її голосів приблизно на 3 % [1]. У 2018 році Дж. Годінезом було запропоновано таке визначення іноземного втручання у вибори: це мотивоване втручання, при якому закордонна держава втручається до виборів іншої держави з метою реалізації своїх інтересів і поліпшення власного статусу [2]. Аналізуючи пропозиції зарубіжних та вітчизняних дослідників, автор дає таке визначення

зовнішньому втручанню: *це зловмисні дії, що вживаються урядами іноземних держав або іноземними суб'єктами, спрямовані на маніпулювання політичним дискурсом, дискредитацію виборчої системи, вплив на внутрішню політику будь-якої держави*. При цьому, оцінка даного явища з точки зору моралі залежить від приналежності того чи іншого дослідника до конкретної школи теорії міжнародних відносин.

Основні методи зовнішнього втручання у виборчий процес базуються на використанні засобів масової інформації, які сьогодні дійсно є четвертою владою, здійснюючи безпрецедентний вплив на формування громадської думки та довіри до достовірності інформації, а також проведенні кібератак на критично важливу інфраструктуру та цифрову інфраструктуру, що має відношення до виборчого процесу або осіб, які беруть участь в останньому. Серед основних методів зовнішнього втручання у виборчий процес можна виділити такі: дезінформація, політична реклама, посилення настрою, фальсифікація особистості, злом, розвідувальне хакерство, інфраструктурні атаки, шпіонаж, фінансування партії або виборчої кампанії, екстремальне втручання [3]. Більшість з цих методів Кремль з успіхом використав під час свого втручання у президентські вибори США 2016 року, тим самим засвідчивши факт відсутності кваліфікованої підготовки американських урядових організацій до протистояння інформаційним атакам такого рівня [4]. Такий перебіг подій змусив уряд Сполучених Штатів переглянути нормативне регулювання забезпечення інформаційної безпеки під час виборчого процесу та вдатися до низки організаційних заходів, направлених на захист виборчого процесу наступних президентських виборів.

Виборча система США є децентралізованою, що зумовлює складність її законодавчого регулювання, адже кожен зі штатів має право самостійно визначати особливості проведення голосування. Проте питання інформаційної безпеки виборчого процесу визначається одним із головних складових національної безпеки США і йому приділяється значна увага на федеральному рівні. Так, необхідність протидії зовнішньому втручанню до виборчого процесу затверджена у Національній контррозвідувальній стратегії. У ній підкреслюється: «Росія залишається серйозною розвідувальною загрозою інтересам США, застосовуючи агресивні дії для підбурювання і загострення напруженості та нестабільності в американському суспільстві і втручання в безпеку наших виборів» [5]. Аналіз законодавства США у цій сфері і існуючих загроз виборчій системі показав, що на разі можна виокремити низку прогалин у регулюванні виборчого процесу. Відповідно, для їх подолання американським урядом було запропоновано низку законопроектів, які стосуються внесення змін до законодавства США у сфері протидії кіберзагрозам. Серед таких – Hack Your State Department Act, For the People Act of 2019, State and Local Government Cybersecurity Act, SAFE Act, Defending American Security from Kremlin Aggression Act та інші. Серед основних положень у них – заборона використання бездротових модемів у машинах для голосування; повернення до використання паперових бюлетенів; розробка стандартів кібербезпеки для постачальників систем голосування; закупівля машин для голосування виключно у американських виробників; періодичні аудити систем голосування, особливо напередодні виборів; поступова заміна систем голосування; поліпшення безпеки систем голосування; впровадження кращих практик для розробки бюлетенів, інструкцій по проведенню голосування і тестування бюлетенів тощо.

З огляду на неможливість протидії інформаційним загрозам виключно за допомогою законодавчого регулювання, урядом США активно вживаються заходи, які передбачають роз'яснювальну роботу з громадськістю, взаємодію із політичними партіями та штабами кандидатів у президенти. Починаючи з 2016 року федеральний уряд підтримує зусилля штатів і місцевих громад у боротьбі із зовнішніми загрозами виборчому процесу за допомогою обміну інформацією про уразливість і загрози виборчим системам; надання технічної допомоги, розробки і реалізації навчальних програм і практичних тренінгів; допомоги органам штатів і місцевим органам у підготовці алгоритму реагування на інциденти, пов'язані з кібер-атаками, націлені на їх виборчі системи [там само]. Реалізуються різноманітні інформаційно-пропагандистські програми у взаємодії з

органами штатів і місцевими органами влади. Серед таких програм варто виділити проект PROTECT2020, метою якого є залучення виборців до протидії іноземному впливу на виборчий процес. Проект ініційований CISA – федеральним агентством, яке відповідає за національну безпеку виборів [6].

Так чи інакше, чергові вибори президента США відбулися як і планувалося 3-го листопада 2020 року. Чи мало місце зовнішнє втручання з боку Кремля цього разу, враховуючи підготовку американського уряду до протидії такому за досвідом 2016 року? В день виборів, 3-го листопада, в.о. міністра внутрішньої безпеки США Чед Вольф заявив, – «Ми не маємо свідчень успішного завдання шкоди або змін голосів на виборах з-за кордону. Ці вибори найбільш захищені в історії» [7]. Пізніше, 12-го листопада, група посадовців – представників служб у Міністерстві внутрішньої безпеки США (в тому числі, які відповідають за захист виборчого процесу) виступили зі спільною заявою, в якій відкинули підозри про масштабні фальсифікації на президентських виборах, – «Немає ознак, що в якійсь системі голосування голоси були стерті, загублені чи змінені, або скомпрометовані», – говориться в заяві опублікованій на офіційному сайті CISA [8].

Проте, в загальному, посадовці говорять про відсутність саме масових фальсифікацій, а як щодо локальних точкових втручань? Чи були такі? Якщо так, то якого характеру та на кого спрямовані? Відповідь на ці питання можна знайти у спільній заяві Управління директора Національної розвідки, Федерального бюро розслідувань, Агентства національної безпеки та Агентства з комп'ютерної та інфраструктурної безпеки, оприлюдненій 5-го січня 2021 року. У ній йдеться про те, що Росія, «ймовірно», причетна до серії кібератак на низку американських федеральних відомств, яка була виявлена минулого місяця. В результаті кібератак зловмисники проникли до внутрішніх мереж майже десятка різних федеральних агентств і відомств. Загалом встановлено менш ніж 10 державних відомств, які постраждали внаслідок атаки, а також те, що метою хакерів, очевидно, був збір розвідданих, а не здійснення будь-яких деструктивних дій, – підкреслюється в заяві [9]. «Остання була очевидно відсічно спробою президента Дональда Трампа у його дописах у твітері вказати, що за атакою стояв Китай. Але всередині розвідувальних агенцій мало хто сумнівається, що відповідальність несе Росія. Зібрана інформація не вказує на Китай, повідомляють поінформовані джерела», – пише видання The New York Times [10].

За результатами голосування, 14-го грудня, колегія виборників підтвердила перемогу демократа Джо Байдена, який отримав 306 голосів, в той час як Дональд Трамп – 232 (для перемоги на виборах президента США необхідні 270 голосів виборників) [11]. В свою чергу, 7-го січня 2021 року, Конгрес США офіційно визнав перемогу Джо Байдена, зробив це на той час діючий віце-президент Майк Пенс, незважаючи на відмову Дональда Трампа визнати власну поразку на президентських виборах, яку останній аргументує тим, що вибори були «сфальсифіковані» й нібито «в нього вкрали значну частину голосів». Одразу після формального оголошення перемоги Джо Байдена, Дональд Трамп оприлюднив свою заяву, яку змушений був поширити через Twitter одного зі своїх речників Дена Скавіно, адже його власні сторінки у соцмережах (Twitter, Facebook, Instagram, Snapchat, Twitch, Reddit) заморожені на невизначений термін через заворушення у Вашингтоні. В заяві він пообіцяв «упорядковано передати владу до 20 січня». І водночас повторив свої претензії щодо фальсифікації виборів, при цьому не надавши ні суду, ні громадськості жодних доказів на підтвердження останніх [12]. Проте, саме події 6-го січня 2021 року, стали кульмінацією протистояння Трампа з реальністю та порушили проблему значення та впливу соціальних мереж у США, викликавши шквал обговорень у суспільно-політичних, науково-дослідних колах. Мова йде про так званий «штурм Капітолію» – насильницькі протести, що пройшли у Вашингтоні (округ Колумбія), організовані групою прихильників президента США Дональда Трампа після низки його провокаційних твітів та публічних заяв, метою яких було змінити результати президентських виборів 2020 року. Учасники протестів захопили будівлю Капітолію США, що призвело до загибелі п'яти людей. За фактом даних подій ФБР відкрило близько 160 проваджень, серед яких звинувачення

пред'явлені не менш як 150-ти особам. Демократи звинуватили Трампа в підбурюванні до бунту, що стало причиною оголошення Палатою представників імпідменту экс-президенту. Однак Сенат виправдав Трампа [13].

Варто зазначити, що останній на протязі усієї каденції використовував соціальні платформи для комунікації зі своїми прихильниками й не тільки, натомість офіційні канали зв'язку президента з населенням більшою мірою ним не використовувались. Даний феномен можна пояснити тим, що в такий спосіб Дональд Трамп обходив певну низку фільтрів присутніх на офіційних державних платформах та майже усіх акредитованих ЗМІ. Саме Twitter, який уподобав экс-президент, став інструментом для поширення меседжів, більшість з яких могли містити прямі образи по відношенню до його опонентів та посадовців, дії яких часто не знаходили схвалення в площині особистих інтересів Трампа. Твіти экс-президента неодноразово створювали настрої всередині країни, зіштовхували чолами різні соціальні групи, вводили в оману громадськість шляхом подання спотвореної інформації тощо.

Незважаючи на це, багато хто поспішив назвати дії Twitter та інших компаній цензурою та утиском свободи слова гарантованої Першою поправкою до американської Конституції. Проте, така оцінка не витримує критики, оскільки поняття «цензура» за визначенням описує дії держави, а не приватних суб'єктів, в статусі яких й перебувають вищезгадані соціальні мережі. До того ж, згідно 230-го американського Communications Decency Act, вони звільнені від відповідальності за контент, який на них розміщують користувачі. Отже, юридично платформи не здійснили жодних порушень. В свою чергу, Twitter пояснив свої дії наступним чином, – «Після ретельного розгляду нещодавніх твітів з облікового запису @realDonaldTrump та контексту навколо них ми назавжди заблокували цей обліковий запис через ризик подальшого підбурювання до насильства» [14].

Разом із цим, легітимність встановлюваних правил та практика їх застосування викликає все більше питань, а сила, продемонстрована платформами не може не насторожити уряди США та інших країн. На сьогодні не існує готових відповідей, як саме має бути врегульовано свободу висловлення на платформах. Проте, зрозумілим стає те, що дане питання потребує вирішення і скоріше за все найближчим часом будуть з'являтися пропозиції щодо нормативного регулювання соціальних мереж.

Підсумовуючи викладене вище, бачимо, що ризик втручання іноземних держав у виборчий процес є актуальною проблемою сучасних демократичних виборів. Варто зазначити, що негативний зовнішній вплив на вибори проявляється не тільки у перемозі того чи іншого кандидата, а й має більш серйозний і довгостроковий вплив на демократичні процеси та державні інститути, викликаючи недовіру до демократії, діяльності влади, політиків з боку громадян. Наявність внутрішніх суперечок у США між політичними партіями, всередині уряду та у соціальних мережах тільки погіршують ситуацію та породжують все нові й нові проблеми, роз'єднуючи в такий спосіб американське суспільство. Безумовно, зусилля та кошти витрачені на підготовку системи захисту американської інформаційної безпеки та президентських виборів не були марними й, скоріш за все, деструктивні дії цього разу надходили зсередини Сполучених Штатів. За таких умов, основним завданням американського уряду має стати відновлення внутрішнього балансу в країні шляхом досягнення максимально можливого порозуміння між політичними партіями, урядом та населенням. До того ж, уряду США варто зосередити увагу на нормативному регулюванні соціальних медіа платформ як на федеральному, так і на рівні штатів. Звісно, негайного втручання з боку держави потребує населення, з метою поліпшення ситуації навколо впливу та наслідків коронавірусної інфекції. Водночас, новообраному президенту та адміністрації належить взяти активну участь у зовнішній політиці та налагодити відносини з союзниками, партнерами тощо. Час виходити з тіні, яка останнім часом, подекуди, впала на Сполучені Штати. Мовляв, – «Democracy dies in darkness».

Аннотація. Данное исследование акцентирует внимание на актуальных проблемах и вызовах американской информационной безопасности в контексте выборов президента США 2020 и прихода к власти новоизбранного президента – Джоозефа Байдена. Предоставлено краткую информацию касаемо основных

технологий вмешательства в избирательный процесс; нормативного регулирования обеспечения информационной безопасности во время избирательного процесса в США; организационных мероприятий, направленных на защиту избирательного процесса американских президентских выборов 2020 года; влияния социальных медиа в контексте поднятия вопроса обеспечения информационной безопасности США. Используя системный подход, вместе с привлечением метода критического анализа исследованы основные проблемы, угрозы и вызовы информационной безопасности США, обозначены возможные пути их решения.

Ключевые слова: информационная безопасность США, технологии вмешательства, избирательный процесс, президентские выборы, социальные медиа.

Abstract. This study focuses on the current problems and challenges of the US information security in the context of the US presidential election in 2020 and the coming to power of president-elect Joseph Biden. Brief information is provided regarding the main technologies of interference in the election process; regulatory regulation of information security during the election process in the United States; organizational measures aimed at protecting the election process of the American presidential elections in 2020; the impact of social media in the context of raising the issue of information security in the United States. By using a systematic approach, with the involvement of critical analysis method, the main problems, threats and challenges of US information security are investigated, possible ways to solve them are identified.

Key words: US information security, intervention technologies, election process, presidential elections, social media.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Levin Dov H. When the great power gets a vote: The effects of great power electoral interventions on election results. *International Studies Quarterly*. (2016): 189-202. URL: <https://academic.oup.com/isq/article/60/2/189/1750842>
2. Godinez J. J. The Vested Interest Theory: Novel Methodology Examining US-Foreign Electoral Intervention. *Journal of Strategic Security*. 11.2 (2018): 1-31. URL: https://www.jstor.org/stable/26477717?seq=1#metadata_info_tab_contents
3. Methods of foreign electoral interference. EU vs Disinfo. April 2, 2019. URL: <https://euvsdisinfo.eu/methods-of-foreign-electoral-interference/>
4. Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election. Volume I. March, 2019. URL: <https://www.justice.gov/storage/report.pdf>
5. National Counterintelligence Strategy of the United States of America 2020-2022. P1. January 7, 2020. URL: https://www.dni.gov/files/NCSC/documents/features/20200205-National_CI_Strategy_2020_2022.pdf
6. Protect 2020. March 15, 2019. URL: <https://www.cisa.gov/protect2020>
7. Volz D. Officials Say 2020 Election Is Most Secure In History, but Plead for Patience. *The WSJ*. Nov. 3, 2020. URL: <https://www.wsj.com/livecoverage/trump-biden-election-day-2020/card/Cp6Qn4nfW4MfEBymCHgK>
8. JOINT STATEMENT FROM ELECTIONS INFRASTRUCTURE GOVERNMENT COORDINATING COUNCIL & THE ELECTION INFRASTRUCTURE SECTOR COORDINATING EXECUTIVE COMMITTEES. CISA. November 12, 2020. URL: <https://www.cisa.gov/news/2020/11/12/joint-statement-elections-infrastructure-government-coordinating-council-election>
9. JOINT STATEMENT BY THE FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION (FBI), THE CYBERSECURITY AND INFRASTRUCTURE SECURITY AGENCY (CISA), THE OFFICE OF THE DIRECTOR OF NATIONAL INTELLIGENCE (ODNI), AND THE NATIONAL SECURITY AGENCY (NSA). ODNI. January 5, 2021. URL: <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/press-releases/press-releases-2021/item/2176-joint-statement-by-the-federal-bureau-of-investigation-fbi-the-cybersecurity-and-infrastructure-security-agency-cisa-the-office-of-the-director-of-national-intelligence-odni-and-the-national-security-agency-nsa>
10. Sanger D., Barnes J. Hacking 'Likely' Came From Russia, U.S. Says in Belated Statement. *The NYT*. January 5, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/01/05/us/politics/us-russia-hacking.html>
11. Gambino L. Electoral college confirms Joe Biden's victory in presidential election. *The Guardian*. December 15, 2020. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/dec/14/electoral-college-joe-biden-donald-trump-2020-election>
12. Ред. Офіційно: Конгрес затвердив перемогу Байдена. Як реагує Трамп. *BBC NEWS*. 7 січня, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-55572550>
13. Кропман В. Штурм Капітолія буде розслідувати незалежна комісія. *DW*. 16 лютого, 2021. URL: <https://www.dw.com/ru/shturm-kapitolija-rassleduet-nezavisimaja-komissija/a-56589873>
14. Каздобіна Ю. Трамп проти Twitter. Що блокування президента США означає для свободи слова? *Детектор Медіа*. 13 січня, 2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/183956/2021-01-13-tramp-proty-twitter-shcho-blokuvannya-prezydenta-ssha-oznachaie-dlya-svobody-slova/>

МАЙБУТНЄ СТРАТЕГІЇ «ГЛОБАЛЬНА БРИТАНІЯ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА В ПЕРІОД ПОСТБРЕКСІТУ

А. В. Шевченко, М. І. Прихненко

Анотація: У цій статті розглянуто стратегію розвитку концепції «Глобальна Британія», її ключові елементи, наявні та можливі виклики і можливості реалізації в рамках сучасної системи взаємодій з Європейським союзом, Америкою та рештою світу після наслідків та офіційного виходу Сполученого Королівства з ЄС. Окрема роль виділена на визначення можливої ролі (в т. ч. глобальної) в рамках формування нового балансу сил і пандемії коронавірусу. В процесі дослідження було використано наступні методи та підходи: системний підхід, який розглядає явище в якості цілісної елементу; методи індукції та дедукції, діалектичний метод дослідження та проблемно-історичний підхід. Авторкою зроблено висновок про неоднозначність бачення Сполученого Королівства у ролі глобальної держави внаслідок невизначеного іміджу держави на міжнародній арені та внаслідок ускладнених внутрішніх процесів, які гальмують проведення ефективної зовнішньої політики.

Ключові слова: Велика Британія, «Глобальна Британія», BREXIT, «трансатлантичний міст», імідж держави.

Головна ціль Великої Британії на сучасному етапі – забезпечити статус держави – лідера західного світу, реалізувати ідеї BREXITу і врятувати імідж держави після виходу із Європейського союзу.

Потенціал, який накопичений за роки боротьби і розквіту Сполученого Королівства, дозволило їй зберегти сьогодні провідні позиції в світовій політиці та успішно трансформувати наявність колишнього впливу на збереження основних позицій на міжнародній арені. Окрім, важливу роль тут варто виділити Лондону у своєрідному вирішенні проблеми деколонізації та перетворення колишніх імперських колоній в Співдружність націй, зберігши автентичну ідентичність та зв'язки. І хоча після Другої світової війни лише дві сили вирішували світовий порядок, а після закінчення холодної війни визначились лише одна наддержава – США, варто зазначити, що Америка не так часто вирішувала свої справи наодинці, часто звертаючись за підтримкою до Британії, як найближчого партнера.

Звичайно, необхідно враховувати той факт, що Сполучене Королівство керується тими атрибутами, які визначають керівну політичну силу: постійний член ООН, член G7, G20, ядерна держава, керуюча світова економіка. Але питання формується таким чином: Чи є це достатнім для реалізації глобальної ролі на міжнародній арені?

Метою дослідження є аналіз місця стратегії «Глобальна Британія» у зовнішній політиці Сполученого Королівства в період постбрексіту.

Сам термін «Глобальна Британія» багато хто приписує консервативній партії, але ще в 2005 р. Г. Браун (голова казначейства в кабінеті лейбористської партії Т. Блера) використав дану дефініцію, концентруючи увагу на особливій ролі Британії в рамках ЄС та на європоцентричності політики держави в умовах глобалізаційних процесів [8]. Ті, хто виступає проти політики Лондона в ЄС, або ж іншими словами євроскептики, визначають даний термін, як підкреслення геополітичних та гео економічних перспектив поза межами діяльності європейського проекту [10].

Після виходу Сполученого Королівства із Європейського союзу, держава переживає складний етап серйозних економічних та політичних ускладнень, що змушує Британію сконцентруватись у проведенні зовнішньої політики на допомогу з боку важливого партнера з закінчення Другої світової війни – Співдружності. Саме імперія була ключовим фактором не лише зовнішнього, але і внутрішнього життя мегаполісу, який підтримував у ній соціальний мир, змушуючи представників усіх верств населення почуватися членами великої нації обраних. Ставши символом величчя для британців, їхньої гордості, невід'ємною частиною національного самопізнання, імперія водночас сприймалася як щось звичне,

оригінальне, природний стан справ [14]. Цей фактор і досі керує свідомістю політичного істеблішменту, незважаючи на те, що сама імперська політика не актуальна уже більше 50 років. Але далеко не кожен готовий був підтримати таке бачення майбутньої взаємодії держави на міжнародній арені, адже багато хто фокусувався на досвіді минулого і стверджував, що такий метод є застарілий та вкрай неефективний. Водночас, існували і ті, які все ж підтримували дане рішення і його цілком виправдовували, підкріплюючи свою думку наявністю спільних цінностей між ними, в особливості об'єднуючими спільними історичними подіями та мовою, що допоможе Сполученому Королівству просувати власні інтереси. Спеціалісти назвали це проявом «постколоніальної ностальгії» [12].

Та все ж багато хто очікував, що BREXIT принесе піднесення її ролі на міжнародній арені (78 % на стан червня 2016 р.) [5]. Та на відміну від них, єврооптимісти (завзяті прихильники євроінтеграції) завжди стверджували, що вихід з ЄС навпаки вплине негативно на імідж держави та на її сприйняття іншими державами: «Якщо Лондон не буде здійснювати загальноєвропейську політику, він стане менш значним для решти світу» [12].

Велику увагу було зосереджено на майбутньому англо-американських відносин. Вашингтон доволі вдало користувався ситуацією, а саме приналежністю Лондона до європейського континенту та його роллю в рамках європейського проекту, щоб впливати на ситуацію там та просувати свої власні інтереси, не зв'язуючись для цього з іншими впливовими європейськими державами, таких як Франція та Німеччина. Тепер вихід із ЄС несе загрозу ліквідації «трансатлантичного мосту» [2].

Щодо решти світу, то євроскептики окремо заявляли, що Британія стане по-особливому відкрита для всього світу і тепер зможе встановлювати відносини з тими регіонами, з якими вона мала історичні зв'язки: США, CANZUK: Канада, Австралія, Нова Зеландія.[11] Але те, що Вашингтон зацікавлений в тому, щоб Лондон залишився членом ЄС та формував своє лідерство в рамках європейського континенту, вони максимально приховували, не зважаючи на те, що вони розуміли цей факт і знали, що можуть втратити сприятливість Америки для якої Британія не буде такою зручною як було раніше. Б. Обама навіть одного разу заявив, що після BREXIT США відправлять Велику Британію в «останню чергу» в питанні торгового договору [4].

Та від 2016 року термін «Глобальна Британія» ставав все більше та більше стратегічною комунікацією, особливо консервативної партії на чолі Т. Мей, а наприкінці цього ж року голова Форін Офісу Б. Джонсон виділив три основні виміри цієї дефініції [9]:

1. Зовнішня політика Лондона не повинна зосереджуватись лише на взаємодії з Європою. Необхідно просувати нові альтернативи щодо торгівлі, а також шукати підходи до держав Східної Азії та Китаю, ставши головним лобістом вільної торгівлі; Євроскептики вважають, що, апелюючи до міжнародної ролі та ідентичності, Велика Британія зможе закріпити свої позиції в АТР, що ніяк не буде поступатись Євроатлантиці. Сьогодні існують ідеї створення союзу держав-однодумців чи формування «Альянсу десяти демократій», де окрім «Великої сімки» увійдуть Індія, Південна Корея та Австралія.

2. Активна взаємодія модернізації міжнародних інститутів. Це стосується реформування РБ ООН, включаючи більшу кількість швидко підростаючих економік світу – Індію, наприклад. Британія займає окреме провідне місце в Європі у виділенні бюджету на міжнародну допомогу, яка на думку Джонсона, допоможе посилити її вплив у світі. Окрема увага зосереджується активній участі в боротьбі з різкими змінами клімату;

3. Поширення британських цінностей «м'яка сила», що допоможе поширити власний вплив.

Тобто, «глобальна Британія» – ідеалізоване представлення про роль та положення Сполученого Королівства на міжнародній арені. Та з моменту її проголошення, ідеї реалізації цієї стратегії стикаються з такими серйозними проблемами:

- Ми можемо спостерігати значну відмінність в баченнях глобальної ролі держави, посиляючись на різне сприйняття реальних можливостей Британії, її прагнень, оцінкою її можливостей та її ролі в очах інших впливових міжнародних гравців;

– Протиріччя щодо методів втілення в реальність стратегії, виникають по лініям «амбіційні цілі – скромні ресурси» та «глобальна Британія – глобальна Англія»;

– Суперечності щодо тих елементів, які у свою чергу несли більш суб'єктивно-емоційний характер, а не логічний або економічний: своєрідний ізоляціонізм (питання антиміграційної політики), антиглобалізм і неоліберальна модель вільної торгівлі [1];

– Боротьба з глобальними викликами, які вимагають діяти і шукати вирішення, а не уникати їх. Це знову вимагає ресурсів, які наразі для Лондона є слабким місцем. Оголошення про глобальні амбіції не прив'язує з собою автоматичного збільшення ресурсної бази.

– Сучасна ситуація не здатна забезпечувати нарощування воєнного бюджету. Економіка Сполученого Королівства наразі перебуває в стані 2013 року, внаслідок складної боротьби з пандемією коронавірусу. ВВП держави знизився в 2020 р. до 9,9 %, який визначається найгіршим показником серед інших держав «Великої Сімки» [6];

– Питання ідентичності Сполученого Королівства, яка визначає себе як союз чотирьох націй. Це ускладнюється, як мінімум, Шотландією, яка голосувала проти виключення держави із членів ЄС. До того ж, держава виступає проти рішень щодо збільшення ядерного озброєння, адже Шотландська партія виступала за вивіз «трайдентів» з її території;

– Повернення до питання з COVID-19. Хоча правління за цей період успішно діяв щодо проведення національної вакцинації, але його борг став найбільш високий за останні 70 років (два трильйони фунтів) [6]. І він продовжує рости. Пандемія коронавірусу ускладнила реалізацію ідей «глобальна Британія», як мінімум до його допандемічної форми, але дехто вважає, що навпаки нова реальність надає можливості забезпечення альтернативні варіанти поставок і моделі торгівлі;

– BREXIT викликав вкрай негативну реакцію за останні 5 років, внаслідок чого, більшість британців просто хотіли його завершення, не відчуваючи його тріумфу;

– Амбіції та дії Британії йдуть різними шляхами: навіть якщо Британія повернеться на схід від Суєцу в бік Індостанського регіону, це не допоможе компенсувати провал в торгівлі з ЄС через велику відстань. Географія має значення [13];

Зрештою, 16 березня 2021 прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон представив в парламенті нову концепцію зовнішньої та воєнної політики «Глобальна Британія в епоху суперництва. Інтегрований огляд політики в сфері безпеки оборони, розвитку і іноземних справ», де Росія – головна загроза безпеки держави в Європі, а Китай – системний виклик [2]. Окрім, зазначених завдань, вказано про збільшення кількості ядерного арсеналу і фокус на більш активне співробітництво з державами Індостанського регіону.

Та зазначена концепція, яка визначає основні позиції держави, не може виключати ускладнення внаслідок наступних моментів. Для Великої Британії виникає новий виклик, який пов'язаний з тим, що вона втрачає вплив на європейському континенті, виступаючи третьою стороною в усіх європейських процесах, які їй були доступні раніше. До цього також додається, як було вище зазначено, поступове зникнення такої важливої ланки як «роль трансатлантичного мосту», що навіть більше визначиться на політиці держави, ніж перший елемент. Та Лондон, який здебільшого звик до «м'якої сили» заговорив про використання жорсткої сили у здійсненні зовнішньої політики [7]. Та значної трансформації у відносинах США не спостерігаються. Лондон і надалі буде підтримувати свого партнера практично в усьому, будучи американським філіалом у світі. І все ж, Британія усвідомила необхідність прояву гнучкості в міжнародних відносинах з Європейським союзом, усвідомлюючи вартість досягнення власних цілей. Американський новий підхід Дж. Байдена по відношенню до Європи, на відміну від свого попередника, підштовхуватиме Британію до більшого співробітництва [7].

В таких умовах нової ідеологічної конфронтації Сполучене Королівство шукає для себе особливу міжнародну роль: «Глобальна Британія – не тільки держава, яка покинула

ЄС і розширила свої зв'язки на принципах вільної торгівлі, а й відповідальний лідер – «сили добра» [3]. Окрім, виникає необхідно зосередитись на взаємодії з традиційними, об'єднаними історією, союзниками в швидкоплинній міжнародній кризі.

Отже, загалом стратегія «Глобальна Британія в епоху конкуренції» ніби повертає державу в епоху після Другої світової війни. Вороги Лондона та Заходу уже визначені, як і свого часу В. Черчилль делегував «Холодну війну» під час Фултонської промови 1946 р. Чи зможе це допомогти стати державі «по-справжньому Глобальною?» – сумнівно, тому що проект «Глобальна Британія» хоч з одного боку дозволяє вирішити її проблеми навіть на Заході, та її образ є досить неоднозначним. Дехто навіть сприймає політику Б. Джонсона та його образ як «фізичний та емоційний клон Д. Трампа». Та все ж варто зазначити, що для реалізації держави у якості «глобальної», їй необхідно витратити значні ресурси і усіма шляхами закріпити власну роль, що виступає великим викликом. До того ж, якщо держава зможе зайняти сприятливу та стійку позицію між Вашингтоном та Брюсселем, Сполучене Королівство буде здатним вести таку гнучку гру.

Аннотация: В данной статье рассмотрены стратегии развития концепции «Глобальная Британия», ее ключевые элементы, имеющиеся и возможные вызовы и возможности реализации в рамках современной системы взаимодействий с Европейским союзом, Америкой и остальным миром после последствий и официального выхода Соединенного Королевства из ЕС. Отдельная роль выделена на определение возможной роли (в том. ч. глобальной) в рамках формирования нового баланса сил и пандемии коронавируса. В процессе исследования были использованы следующие методы и подходы: системный подход, который рассматривает явление в качестве целостной элемента; методы индукции и дедукции, диалектический метод исследования и проблемно-исторический подход. Автором сделан вывод о неоднозначности видение Соединенного Королевства в роли глобального государства вследствие неопределенного имиджа государства на международной арене и в результате осложненных внутренних процессов, которые тормозят проведение эффективной внешней политики.

Ключевые слова: Великобритания, «Глобальная Британия», BREXIT, «трансатлантический мост», имидж государства.

Abstract: This article discusses the strategy for the development of the concept of “Global Britain”, its key elements, existing and possible challenges and opportunities for implementation in the modern system of interaction with the European Union, America and the rest of the world. A separate role is assigned to determine the possible role (including global) in the formation of a new balance of power and the coronavirus pandemic. The following methods and approaches were used in the research process: system approach, which considers the phenomenon as an integral element; methods of induction and deduction, dialectical method of research and problem-historical approach. The author concludes that the vision of the United Kingdom as a global state is ambiguous due to the uncertain image of the state in the international arena and due to complicated domestic processes that hinder the implementation of effective foreign policy.

Key words: Great Britain, “Global Britain”, BREXIT, “transatlantic bridge”, image of the state.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Годованюк Кира «Глобальная Британия» как следствие дискуссий об идентичности. *Современная Европа*. 2020, № 6. С. 181–190 URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/globalnaya-britaniya-kak-sledstvie-istoricheskikh-diskussiy-ob-identichnosti%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/globalnaya-britaniya-kak-sledstvie-istoricheskikh-diskussiy-ob-identichnosti%20(2).pdf) (дата обращения 02.11.2020)
2. Прохвятилов В. Глобальная Британия? URL: <https://www.fondsk.ru/news/2021/03/21/globalnaya-britania-53194.html> (дата обращения 21.03.2021)
3. Шейн Сергей Фоторобот глобальной Британии. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/fotorobot-globalnoy-britanii/> (дата обращения 30.03.2021)
4. Barack Obama is the most popular foreign politician and the 2nd most famous. URL: https://yougov.co.uk/topics/politics/explore/public_figure/Barack_Obama (дата обращения 25.04.2020).
5. Behind Global Britain: Public Opinion on the UK's role in the World. April 2019. URL: <https://bfp.co.uk/wp-content/uploads/2019/04/Behind-Global-BritainPublic-Opinion-on-the-UKs-role-in-the-world.pdf>. Р. 14 (дата обращения 25.04. 2020).
6. «Global Britain» dream threatened by virus nightmare. URL: <https://www.telegraph.co.uk/business/2020/04/06/global-britain-dream-threatened-virus-nightmare/>
7. Global Britain is leading the world as a force for good: article by Dominic Raab. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/global-britain-is-leading-the-world-as-a-force-for-good-article-by-dominic-raab> (дата обращения 09.05.2020)
8. Speech given by the Chancellor of the Exchequer Gordon Brown at the Mansion House, London. Global Britain, Global Europe: a Presidency founded on Pro European Realism. URL:

https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.hmtreasury.gov.uk/newsroom_and_speeches/press/2005/press_57_05.cfm (дата обращения 15.04.2020).

9. Global Britain: UK Foreign Policy in the Era of Brexit. Boris Johnson MP Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs Friday 02.12.2016. Chatham House. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/events/special/2016-12-02-Boris-Johnson.pdf> (дата обращения 25.04.2020).

10. Hill C. (2019) The Future of British Foreign Policy. Security and Diplomacy in a World after Brexit. Cambridge, Political Press

11. Five Eyes Defence Ministers' meeting. URL: <https://www.canada.ca/en/departement-nationaldefence/news/2020/06/five-eyes-defence-ministers-meeting.html> (дата обращения: 18.10.2020)

12. Sanders D. and Houghton D.P. (2017) Losing an Empire, finding a Role. British Foreign Policy since 1945. Palgrave Macmillan.

13. Shapiro J., Witney N. Foreign Affairs (США): заблуждения глобальной Британии. URL: <https://inosmi.ru/politic/20210329/249437856.html> (дата обращения 29.03.2021)

14. Prykhnenko M., Shevchenko A. "BREXIT" as an expression of the dichotomy "Eurosceptics – Eurooptimists"// SOCIOBRAINS/ ISSUE 74, OCTOBER 2020 URL: http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/9._Maksym_Prykhnenko_Anastasia_Shevchenko.pdf

УДК 339.9:331.556-027.553-054.7](430)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО МІГРАНТА В НІМЕЧЧИНІ

А. І. Шкодич, М. М. Фротвейт

Анотація. У статті автори приділяють увагу питанням впливу міграції на сім'ї мігрантів та їхніх дітей, що є менш дослідженим, порівнюючи з проблемою психологічного впливу на особистість. Автори розглядають як процес адаптації та соціалізації впливає на зміну психологічного стану людини, адже вона переживає різні емоційні потрясіння, пристосовуючись до нового середовища. Здійснено спробу побудови соціально-психологічного портрету, що дає змогу виділити спільні риси сімейних мігрантів. Наше дослідження доводить те, що сімейна міграція є досить вагомою складовою всіх міграційних процесів, а сім'ї є повноправними одиницями сучасного суспільства, яке формує нове бачення та розуміння світу мігрантів.

Ключові слова: адаптація, інститут сім'ї, міграція, Німеччина, середовище пристосування, українська сім'я.

Розуміння соціологічного та психологічного портретів мігрантів є надзвичайно важливим при аналізі міграційних процесів, оскільки це дає змогу прослідкувати тенденції та сформулювати характеристики тих, хто емігрує з України, а звідси і визначити, який вплив міграція тих чи інших груп населення має на становище в державі-донорі та державі-реципієнті мігрантів.

Міграція – це один із способів покращеного стандарту життя з великим потенціалом подальшого розвитку для мігрантів та їх сімей, особливо з економічної сторони. Сім'я, як структурна одиниця, має значний вплив на соціальне згуртування та розвиток суспільства як в країні походження, так і в країні перебування. Сім'я впливає на характер міграційних процесів, процесу інтеграції зокрема. Для суспільства, що приймає сім'ї мігрантів, цей факт є феноменом, що в свою чергу підкреслює важливість міграції, яка перетворює економічні проблеми на політичні.

У своїй роботі ми спирались на наукові доробки авторів, що зосередили свою увагу на психологічних характеристиках мігрантів та їх адаптаційному процесу в умовах пристосування до нової культури та життя в цілому, представлена такими дослідниками: Налчаджан А. А. [1], Ковальчук А. Л. [2]. А також роботи дослідників, які допомагають пізнати проблематику міграції до Західної Європи, Німеччини зокрема, та інституту сім'ї як одного із основних складових суспільства. Малиновська О. А. [3], Блинова О. Є. [4] описують ситуацію щодо соціально-психологічних особливостей мігрантів та членів їх сімей під час їх адаптаційного періоду.

Метою статті є дослідити та сформувати психологічний портрет членів українських сімей, що іммігрують до Німеччини, а також з'ясувати психологічні особливості українських сімей мігрантів та їх трансформацію через процес адаптації до нового середовища.

Міграція є досить складним процесом, що має певні етапи, зокрема прийняття рішення про міграцію, тому сім'я розглядається як соціальна складова, що активно себе проявляє на всіх етапах міграції. Проаналізувавши роль та вплив інституту сім'ї на міграційні процеси, можна побачити важливість дослідження саме такого типу міграції, адже наслідки спостерігаються як і для країни перебування, так і для країни походження. За даними ООН 2019 р. Україна входить до десятки країн із найбільшою кількістю мігрантів [5]. Важливою особливістю міграції стає те, що тимчасова трудова міграція все більше перетворюється на постійну, а саме зі зміною постійного місця проживання. Цей фактор вказує на те, що Україна не приваблює власних громадян повертатися на Батьківщину, де обмежені перспективи розвитку, нестабільна економічна та політична ситуація. Причиною цього є те, що відбувається об'єднання сімей українців за кордоном, що тимчасово виїхали раніше, проте залишилися на тривалий строк в країні перебування та перевезли свої сім'ї у зв'язку з погіршенням стану життя на Батьківщині, а також можливістю працевлаштування інших членів сім'ї.

Більшість мігрантів, що першими виїжджають за кордон є у шлюбі та мають дітей, це на початковому етапі загрожує проблемі збереження сім'ї та повноцінного виховання дітей. Проте з часом після адаптації та облаштування мігранта на території Німеччини відбувається возз'єднання сімей. Зараз за даними Відділу населення ООН, спостерігається тенденція збільшення кількості мігрантів-жінок, третина від всіх мігрантів у світі, оскільки відбувається фемінізація у всіх сферах суспільного життя, зокрема міжнародної міграції. Так як відбуваються структурні зміни у структурі зайнятості [6]. Не зважаючи на це, за даними дослідження VoxUkraine, Німецької консультативної групи в Україні, 70 % трудових мігрантів є чоловіки [7].

Як стверджує українська дослідниця Малиновська О. в Україні важко визначити середньостатистичного мігранта, так як міграцію можна характеризувати як строкату за віковим, освітнім та статевим складом, а також за географічним походженням. Досвід міграції та спроби інтеграції у суспільство, що приймає, є особистим та несхожими, що ускладнює процес їх дослідження. Зазвичай прагнення сім'ї виїхати на постійне місце проживання до іншої країни, Німеччини зокрема, є прихованим, оскільки першочерговою все таки відбувається міграція з метою отримання роботи чи навчання. Зазвичай такі наміри реалізуються цілими сім'ями, які іммігрують до Німеччини, або ж через програми возз'єднання сімей.

Серед мігрантів переважають – особи продуктивного віку, що збіднює трудовий потенціал України. Характеризуючи віковий показник, можна побачити, що більшість мігрантів знаходиться у віковій категорії від 20 до 49 років, 71 % довгострокових трудових мігрантів є люди у віці від 18 до 44 років [8]. З початку міграційних процесів незалежної України особи молодшого та середнього працездатного віку здійснювали довгострокові поїздки, але з 2008 р. ця тенденція почала змінюватися: почалось збільшення кількості осіб старшого працездатного віку. Не зважаючи на це, кількість мігрантів молодого віку не зменшується, що відбувається внаслідок об'єднання членів сімей. У таких випадках молодь виїжджає не тільки самостійно з освітньою метою, а й як частина сім'ї.

Розглядаючи освітній показник мігрантів, можна трудові мігранти отримали повну загальну середню освіту (11 років навчання). З початку 2000-х рр. рівень освіченості мігрантів помітно знизився, на 4,3 %: чоловіків – 5,3 %; жінок – 2,6 %. Збільшилась кількість трудових мігрантів з вищою освітою 13,9 % [8], що пояснюється підвищенням рівня освіченості серед жінок-мігрантів. Ця характеристика українських мігрантів вказує на те, що при переїзді до Німеччини мігранти матимуть змогу влаштуватися на кращу роботу, попередньо підтвердивши свої кваліфікаційні навички. Безперечно, наявність вищої освіти не гарантує безперешкодне працевлаштування та полегшення в

адаптаційному процесі, навпаки може завдавати моральних потрясінь у випадку, коли мігрантам доводиться працювати не за освітою на низькооплачуваних посадах, щоб забезпечити собі мінімальний рівень добробуту в приймаючій державі.

Міграційні процеси є одним із факторів зміни особливостей поведінки людини. Прибувши до країни-реципієнта, мігрант починає свій адаптаційний період, першим етапом якого є входження, влаштування у новому середовищі зі своїми особливими умовами, що залучає організаційні, правові, політичні, культурні, психологічні аспекти. Наступним етапом у цьому процесі є пристосування до різних сфер життя «нового» суспільства: політичної, економічної, трудової, етнічної, релігійної, культурної, інформаційної, освітньої, соціально-організаційної, психологічної. Оскільки соціальних напрямків досить багато, то й адаптація буде різнитися залежно від того, на якому рівні здійснюється та як конкретна особа сприймає середовище через призму свого характеру. Наявність різних видів адаптації спонукає мігранта до активного прилаштування до різних елементів суспільства: соціально-психологічним, культурним, професійним, побутовим та іншим характеристикам.

Німеччина, як держава з великою кількістю мігрантів та біженців, робить все можливе для інтеграції новоприбулих до свого середовища, німецький уряд розробив низку систем для інтеграції свого нового населення, і всі залучені сторони докладають значних зусиль для цього. Система надання соціально-психологічної підтримки у Німеччині пережила досить велике потрясіння із напливом великої кількості мігрантів та біженців зі Сходу, проте саме це стало підґрунтям для вдосконалення та оформлення нової системи допомоги. Відповідно до Національного плану інтеграції від 2007 року уряд зосередив увагу на освітній, навчальній та культурній інтеграції, а вже у 2012 році був розроблений Національний план дій щодо інтеграції, який створив інструменти для імплементації політики інтеграції. Почали враховуватись такі показники, як оптимізація індивідуальної підтримки молодих мігрантів, покращення визнання іноземних ступенів, надання доступу до охорони здоров'я та допомоги мігрантам. У 2016 році була прийнята Месеберзька декларація про інтеграцію, у якій уряд пропонує підтримку, навчання та працевлаштування іноземцям, але водночас і зі сторони мігранта вимагають зусиль та виконання обов'язків у межах наданих можливостей [9].

Оскільки сім'я – це багатофункціональний інститут, то її функції утворюють систему відносин та забезпечують мотивацію взаємодії як сім'ї та суспільства, так і сім'ї і особистості. Сім'я, як структурна одиниця, має значний вплив на соціальне згуртування та розвиток суспільства як в країні походження, так і в країні перебування. Сучасний світ значно трансформувався під впливом політичних, економічних, культурно-наукових факторів, які розвиваються та видозмінюються, а головне мають вплив на всіх членів суспільства, до складу якого входять і сім'ї. Відбувається посилення соціально-психологічної напруженості, поширення песимістичних настроїв, нестабільності, втрати життєвих орієнтирів, – всі ці складові вийшли на рівень держави, так як проблеми внутрішньо сімейних проблем виходять за межі свого середовища і набувають більш глобального масштабу. У зв'язку зі зміною пріоритетів та постійним прагненням до гідного матеріального забезпечення, яке частково є неможливим в умовах зубожіння населення, підвищенням рівня безробіття, розшаруванням населення, відбувається втрата моральних ідеалів та деформація сімейних цінностей.

Міграція – це процес, який впливає не лише на зміну місця перебування чи середовище, вона безпосередньо має вплив на психологічний стан кожного, хто змінює умови свого життя та приймає рішення про переїзд. Після переміщення мігранти проходять через складний процес адаптації, який поділяється на декілька етапів та сприяє пристосуванню до нового середовища. Питання впливу міграції на сім'ї мігрантів та їхніх дітей є менш дослідженим, порівнюючи з проблемою психологічного впливу на особистість. Серед проблем, з якими зустрічаються мігранти є такі: психосоціальні наслідки для членів сім'ї, труднощі інтеграції в країнах призначення та зміни гендерних ролей всередині сім'ї. Вище перелічені проблеми, так звані «виклики» піддаються

підвищенню мобільності робочої сили та досить обмеженої міграційної політики, що прямо чи опосередковано впливає на розвиток сімей іммігрантів.

Важливим елементом нашого дослідження є формування психологічного портрету мігранта, який представляє комплексну психологічну характеристику людини, яка включає в себе опис його внутрішнього складу та можливих дій в конкретних ситуаціях. Досить важко сформувати загальний психологічний портрет для всіх мігрантів разом, так як це носить більше індивідуальний підхід, проте є низка характеристик, які об'єднують психологічний стан людей, залучених до міграційних процесів.

Для формування психологічного портрету мігранта необхідно провести аналіз рис особистості, до яких належать наступні: характер, темперамент, мотивація, здібності, емоційність, інтелектуальність, комунікативні навички, вольова характеристика, рівень самоконтролю та самооцінка. Для мігрантів лише деякі із зазначених характеристик мають подібні риси та ознаки, адже кожен із мігрантів є унікальним, а тому і їх психологічні якості матимуть різний характер та особливості.

Спільними для мігрантів характеристиками є мотивація, у деякій мірі емоційність та рівень самоконтролю, тому що під впливом зміни середовища, суспільства, із процесом входження в нову культуру саме ці особливості зазнають впливу та змінюються через психологічну адаптацію, процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дозволяє індивідуумові задовольнити актуальні потреби і реалізовувати зв'язні з ними значущі цілі, забезпечуючи відповідність людської психологічної діяльності, поведінки людини вимогам середовища.

Мотивація – психофізіологічний процес, який керує поведінкою людини, впливає на активність, цілеспрямованість, стійкість та організацію. Кожна людина, кожен мігрант, безумовно, має свої мотиви до будь-яких дій, це певною мірою узагальнений образ матеріальних або ідеальних предметів, які складають для неї цінності. Для більшості мігрантів мотивацією залишається економічна складова міграції, проте з часом, поступово зростають соціально-культурні та гуманітарні складові. Сімейна міграція тісно пов'язана з трудовою міграцією. Потoki супроводжуючих сімейних мігрантів безпосередньо залежать від міграційних потоків трудового чи економічного класу, а отже, і від економічної міграційної політики. Порівняно з іншими групами мігрантів, дорослі сімейні мігранти повільно інтегруються на ринку праці приймаючої країни.

За наявності потреби, яку потрібно задовольнити, блага, яке забезпечує виконання цієї потреби, виникає мотивація до трудової діяльності та реалізації себе як спеціаліста в тій чи іншій галузі. Зважаючи на те, що все таки при аналізі особистостей мігрантів потрібно враховувати їх внутрішні та зовнішні мотиви, то характеристика цього показника залишається спільною лише на рівні матеріального забезпечення та швидкого входження в нове соціокультурне середовище.

Емоційність та рівень самоконтролю є досить схожими характеристиками, які поєднують в собі здатність особистостей, у нашому випадку мігрантів, відтворювати зміст переживань, настрою та характеру, свого роду давати реакцію на навколишній світ, в той час як здатність самоконтролю виявляється у спроможності контролювати свої емоції, думки та поведінку. В умовах адаптації саме ці складові показують на скільки мігрант та члени його сім'ї усвідомлено підходили до переїзду та зважували всі наслідки, які можуть настати після.

Мігранти та їх сім'ї через зміну середовища можуть часто переживати різні емоції, серед яких: спантеличеність, збудженість та стрес, а водночас і страх, занепокоєння, сплеск негативних емоцій як злість та агресивність, сум та депресивність. Всі ці емоції можуть впливати на діяльність кожного із членів сім'ї та їх мисленнєві здібності, а зокрема і здатність індивідів піклуватись про себе й членів своїх сімей та справлятися із перешкодами, які трапляються під час адаптаційного періоду. Безумовно, така реакція є досить природною, адже організм реагує на ті зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі держави перебування [10].

Інша культура примушує мігрантів відмовитися від попереднього способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для мігранта в процесі адаптації змінюється все – від природи і клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Навіть за умов сприятливих обставин, адаптація до іншого етнічного і культурного середовища – складний, стресогенний процес [4]. Німеччина та Україна мають багато спільних рис, зокрема ліберально-демократичні цінності, що полегшує процес акультурації та інтеграції для українських мігрантів та їх сімей. Проте наявність різних поглядів на облаштування суспільства, роль чоловіка та жінки в ньому, активність громадянського суспільства, участь у діяльності місцевого самоврядування, участь в організаціях громадянського суспільства та членство в політичних асоціаціях стає певним викликом на шляху адаптації мігрантів.

Коли українські іммігранти прибувають до нового місця проживання, у них руйнується чи навіть зникає попередня ситуація життя та середовище, до яких вони психологічно звикли, і з'являється зовсім нова соціальна ситуація, невідома, наповнена безліччю перепон та проблем [11]. Іммігрантам доведеться навчитися опрацьовувати велику кількість інформації, з якою вони зустрічатимуться на кожному кроці, встановити міжкультурні зв'язки, виробити своє власне ставлення до нової реальності та систему оцінок дійсності, в якій вони опинилися. Утворення глобальних комунікативних мереж, з одного боку, забезпечує в усіх куточках світу доступ до інформації про можливості працевлаштування та навчання за кордоном, порядок отримання віз та необхідних дозволів, транспортні послуги тощо, що значно полегшує здійснення переїздів. З другого боку, мобільний зв'язок, супутникове телебачення, Інтернет створюють для мігранта можливості віртуальної присутності на батьківщині, в той час коли фізично він знаходиться за кордоном, зменшують таким чином психологічні навантаження та небажані соціальні наслідки міграції, роблять її більш доступною [12].

Адаптація сім'ї мігрантів дещо відрізняється від адаптації однієї особи, тому що разом з іншими членами сім'ї вони продовжують спілкуватися рідною мовою, що з одного боку є негативним для швидкості пристосування до нового середовища, а з іншого боку допомагає полегшити сформовану напруженість та розділити стрес, зумовлений психологічним тиском іноземного суспільства. На індивідуальному рівні міграція містить значні соціально-психологічні ризики для мігруючої особи. Разом із сумом за рідним домом, родиною, дітьми міграція може призвести до різного роду психоемоційних порушень. Мігранти переживають велике стресове навантаження прилаштовуючись до нового середовища та перебудовуючи свою звичну систему цінностей на нову, зовсім або частково чужу для них. Мігранти переживають чимало психологічних травм в умовах нового соціокультурного середовища. Хресталева Н. С. виділила їх види: ностальгія, втрата соціального статусу та відчуття власної значимості, порушення уявлень про самого себе, плутанина в самому собі та самоідентифікації, відчуття провини [13].

Мігрантам доводиться повністю або частково відмовитись від звичних їм суджень та розуміння світу. Найбільшою складністю є знайти однодумців, тому мігранти часто взаємодіють з діаспорами, тому що вони повністю пройшли етап адаптації та пережили всі стадії культурного шоку. Центром української діаспори є південна частина Німеччини, де мігранти, які вже інтегрувалися в суспільство організували багато культурних, освітніх, соціальних та політичних програм. Люди, які займаються розвитком та налагодженням діяльності діаспори, досить часто характеризуються взаємозв'язками з іншими українцями, що проживають на території Німеччини, чи взагалі на міжнародному рівні.

Таким чином, наше дослідження доводить те, що сімейна міграція є досить вагомою складовою всіх міграційних процесів, а сім'ї є повноправними одиницями сучасного суспільства, яке формує нове бачення та розуміння світу мігрантів. Їх адаптаційний та пост адаптаційний процес є досить багатограним та охоплює низку факторів, що сприяють відновленню психологічного стану мігрантів, що утворюють ці сім'ї. Мігранти постійно перебувають у стані стресу, пов'язаного зі зміною середовища перебування та появою нових викликів, їм часто доводиться стикатись із проблемою оволодіння власними емоціями.

Соціально-психологічний портрет мігрантів дає змогу виокремити певні характеристики соціальної та психологічної сфери для розуміння емоційного стану мігрантів та членів їх сімей. Підхід до формування портрету мігрантів має носити індивідуальний характер, так як кожен із мігрантів різниться за низкою властивостей, проте окремі аспекти психології мігрантів все ж дають можливість для базового оформлення їх портрету. За складом сім'ї представлені різні, які на момент переміщення з України до Німеччини склалися лише з чоловіка та жінки, проте протягом перебування у державі-реципієнті поповнилися, так і навпаки сім'ї, що іммігрували одразу з дітьми. Велика кількість сімей українських мігрантів є воз'єднаними, так як спершу один член сім'ї виїжджав, найчастіше жінки. Серед спільних характеристик у мігрантів можна виділити їх мотивацію, та в деякій мірі емоційність та рівень самоконтролю, оскільки формування соціально-психологічного портрету має досить індивідуальний характер.

Аннотация. В статье авторы уделяют внимание вопросам влияния миграции на семьи мигрантов и их детей, что есть менее исследованными, сравнивая с проблемой психологического воздействия на личность. Авторы рассматривают как процесс адаптации и социализации влияет на изменение психологического состояния человека, ведь он переживает различные эмоциональные потрясения, приспосабливаясь к новой среде. Предпринята попытка построения социально-психологического портрета, что позволяет выделить общие черты семейных мигрантов. Наше исследование доказывает то, что семейная миграция является достаточно весомой составляющей всех миграционных процессов, а семьи являются полноправными единицами современного общества, которое формирует новое видение и понимание мира мигрантов.

Ключевые слова: адаптация, институт семьи, миграция, Германия, среда приспособления, украинская семья.

Abstract. The authors provide information about the impact of migration on the families of migrants and their children, which is less studied compared to the problem of psychological impact on the individual. The authors consider how the process of adaptation and socialization affects the change of a person's psychological state, because they experience various emotional shocks, adapting to a new environment. An attempt was made to construct a socio-psychological portrait of a family migrant, which makes it possible to highlight their common features. Our research proves that family migration is a very important component of all migration processes, and families are full-fledged units of modern society, which forms a new vision and understanding of the world of migrants.

Key words: adaptation, adaptation environment, family institution, migration, Germany, Ukrainian family.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (Формы, механизмы и стратегии). Изд-во АН Армянской ССР., 1988. 263 с
2. Ковальчук А. Психологічні ризики трудової міграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 383–391.
3. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. *НІСД*. 2018. 472 с.
4. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (1) С. 111–117.
5. International Migrant Stock 2019: Country Profile [Електронний ресурс] // 2019
6. Волосевич І. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р. *GfK Ukraine*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
7. VoxUkraine / офіційний сайт. URL: <https://voxukraine.org/uk/category/proekti/voxcheck-uk/page/29/>
8. Міграція в Україні: факти і цифри// Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. 2016. С. 10–19.
9. Governance of Migrant Integration in Germany. *European Website on Integration*. URL: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/governance/germany>.
10. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
11. Ковальчук А. Психологічні наслідки трудової міграції для мігрантів та їх сімей. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16855/1/26-Kovalchuk-210-216.pdf>.
12. Курилич М. Трансформація та політизація міграційних процесів під впливом глобалізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2010. Вип. 49. Київ. С. 364–380.
13. Хрусталева Н. С. Переживание психической травмы и печали в условиях эмиграции. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика*. 2010. Вып.1. С. 253–260.

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНО-РУМУНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

І. В. Щербаков, І. В. Богінська

Анотація: У статті висвітлено проблема забезпечення прав національних меншин та історичної пам'яті в україно-румунських відносинах, визначено вплив різних інтерпретацій спільної історії на стан двосторонніх відносин. Було висвітлено основні перешкоди для ведення ефективного діалогу між Україною та Румунією, надано рекомендації щодо вирішення вищезазначених проблем.

Ключові слова: історична пам'ять, двосторонні відносини, національна меншина, регіональне співробітництво.

З отриманням незалежності, наша держава намагається підтримувати гарні відносини з своїми сусідами. Відносини між Україною та Румунією не можна назвати виключно позитивними і стабільними, адже за роки співробітництва були періоди кризи, непорозуміння, але були і етапи посилення. Загалом, україно-румунські відносини можна визначити як важливі для обох держав в контексті міжрегіональної співпраці та потенційного членства нашої держави в ЄС. Тим не менш, питання історії, мови, етнічних меншин та розвитку території (Буковина та Бессарабія) на яких проживають етнічні румуни стають предметом суперечки українських та румунських політиків та дипломатів.

Проблемою україно-румунських відносин займаються українські та іноземні дослідники. В коло їхніх досліджень входять проблеми двосторонніх відносин між Україною та Румунією в контексті «Східного партнерства» ЄС, регіональних ініціатив, питання спільного користування р. Дунай, двосторонніх ініціатив щодо співпраці на Чорному морі, питання національної меншини та трактування спільних історичних подій. В площині, пов'язаній з проблемами спільної історії, політики щодо національної меншини, освіти, варто виділити роботи: Бурейко Н. [1], Яблонський В. [22], Герасимчук С. [4], Филипенко А. [20], Гакман С. [2,3]. Важливими джерелами у дослідженні зазначених проблем є українське та румунське законодавства [7, 8, 12, 16], що регулюють або впливають на двосторонні відносини, офіційні заяви [10,17, 15, 13] дипломатів, політиків, громадських діячів.

Актуальність дослідження полягає у визначенні впливу різних інтерпретацій історії, стану забезпечення прав національних меншин на перебіг двосторонніх відносин України з країнами-сусідами. Оскільки ці питання створюють проблеми для ведення ефективного діалогу та можуть нашкодити партнерським відносинам, україно-румунські відносини в питаннях спільної історії, меншин та мови потребують аналізу для виявлення можливих проблем, що суттєво впливають на рівень співробітництва.

Метою зазначеної статті є виявлення основних проблем україно-румунських відносин у питаннях інтерпретації спільної історії, захисту прав національної меншини на території нашої держави, надання рекомендацій щодо їх можливого вирішення.

Україно-румунські відносини беруть свій початок з 1992 року, з моменту встановлення дипломатичних зносин. Тим не менш, відносини між Україною та Румунією не можна було визначити як добросусідські та позитивні. Основним каменем спотикання в двосторонніх відносинах держав стало питання щодо приналежності о. Зміїний. З середини 2000-х, проблема приналежності о. Зміїний визначало характер двосторонніх відносин між Україною та Румунією. Завдяки міжнародному втручання, питання було вирішене і країни звернули увагу на інші можливі сфері спільної взаємодії. Взаємодію у питаннях трактування спільної історії та національних меншин, варто проглянути через призму сучасного історичного наративу Румунії.

Історична пам'ять румунів є досить складною та дискусійною. Суперечливі події ХХ століття, румунські національні герої та історичні особистості продовжують ставати

предметом дискусії всередині румунської влади та суспільства. Незважаючи на ці факти, історичний наратив Румунії базується на принципах «Великої Румунії». Суть цієї концепції полягає у баченні Румунії в межах, котрі виникли внаслідок мирних договорів Першої світової війни. Після 1940, котрий Румунія визначає для себе як роковий у питаннях втрати територій, проблема приналежності Північної Буковини та Бессарабії стала важливою на порядку денному Румунії. Це пояснює інтерес румунської еліти щодо втраченої території та національної меншини, яка проживає на цих територіях [22]. Румунська точка зору полягає у тому, що приєднання Північної Буковини до СРСР було продуманою та підготовленою політичною акцією, що залишала інтереси тогочасної Румунії поза увагою. Окрім цього, важливим елементом історичного наративу Румунії є питання національних меншин закордоном, особливо у країнах-сусідах. Станом на 2020 рік, в Україні проживало 150 тисяч етнічних румун, переважно на території Закарпаття, Буковини та Бессарабії [23]. Саме тому румунська національна меншина, забезпечення її прав, стала предметом уваги румунського уряду. Специфіка політики уряду Румунії стосовно зарубіжних етнічних румун нагадує політику Угорщини щодо угорців. Більше того, через специфічну політику, україно-румунські відносини мають ті самі проблеми, як і відносини України та Угорщини. З прийняттям закону «Про освіту» [8], у 2017 році питання мови вийшло з внутрішнього політичного контексту, ставши предметом обговорення міжнародної спільноти. Згідно цього закону, українська мова визначалась як основна мова навчання. Зміст цієї статті викликав серйозне занепокоєння в румунських, угорських, польських владних колах. Станом на 2016/2017 навчальний рік, в Україні налічувалось близько 74 навчальних закладів, що викладають румунською мовою (63 – Чернівецька область, 12 – Закарпатська), а сумарна кількість учнів, що навчались румунською мовою складала 16 тисяч осіб [18]. Згідно даних Національного інституту стратегічних досліджень, існує проблема інтеграції учнів, що навчались в румунських школах, адже приблизно 70 % учнів не подолали мінімального бар'єру зі знання української мови (на прикладі шкіл, де мовою викладання є румунська). Подібні речі створюють перешкоду для повноцінної інтеграції етнічних меншин в українське суспільство. Ще у 2006 році, згідно з документом, представленим ОБСЄ стосовно проблем етнічної румунської меншини в Україні, наголошувалось на необхідності надання доступу до вивчення державної мови задля інтеграції в українське суспільство [11].

Згідно заяви румунського Міністра закордонних справ, Румунія наполягає на подальшому збереженні прав румунської меншини в нашій державі, висловлюючи своє занепокоєння навколо ситуації з освітнім законом [24].

На думку Надії Бурейко, досить потужним сигналом румунського занепокоєння стало відтермінування візиту президента Румунії до України з метою впливу на ситуацію. Окрім цього, важливим моментом, що якісно вплинув на реакцію румунських колег було і те, що закон був прийнятий в період засідання спільної україно-румунської комісії з питань прав національних меншин [1].

Тим не менш, реакція румунської сторони не була такою категоричною, як наприклад угорських колег. Під час візиту до Бухаресту колишній Міністр закордонних справ України Павло Клімкін та його румунський колега Теодор Мелешкану обговорили важливість конструктивного діалогу навколо проблеми з національною меншиною румунів, яка проживає на території України. Більше того, Теодор Мелешкану висловив думку щодо використання інструментів ОБСЄ та Ради Європи у спільному україно-румунському діалозі навколо проблеми етнічних румун в Україні [10].

Незважаючи на конструктивну позицію румунської та української сторін, питання етнічної меншини не було завершене після мовної проблеми. Продовжуючи ідею щодо специфічного історичного наративу Румунії, в україно-румунських відносинах виникла нова проблема. Завдяки поправкам у відповідне законодавство, прийнятим у 2009 році, етнічні румуни (а також їхні родичі до третього покоління), котрі народились та проживають на територіях, що були частиною Румунії у період з 1918 по 1940 роки, можуть отримувати румунське громадянство за спрощеною процедурою. Використовуючи риторику угорських

політиків та дипломатів, румунський Міністр закордонних справ висловив щире здивування щодо питань про подвійне громадянство для етнічних румун в Україні. З 2010 року, за неофіційними даними більше 50 тисяч громадян України отримали паспорти Румунії за спрощеною процедурою. Від 5 до 10 % осіб, які проживають на територіях Чернівецької області мають подвійне громадянство. Відповідаючи на питання українських журналістів під час візиту у Чернівці, Теодор Мелешкану заявив що не існує жодних норм міжнародного права або певних практик, котрі забороняли подвійне громадянство. Більше того, Міністр закордонних справ Румунії відмовився коментувати точну кількість виданих паспортів громадянам України (саме за спрощеною процедурою) [5].

Незважаючи на схожість проблем, у випадку румунської ситуації, Україна та Румунія змогли знайти підхід для ведення ефективного та конструктивного діалогу стосовно проблеми етнічних меншин в Україні. Причин виникнення цих проблем є багато, але серед основних, варто виділити:

- Специфічність історичного курсу Румунії та її трактування історії (територіальна приналежність Бессарабії, Буковини).
- Відсутність належного обговорення окремих статей закону, що стосувався румунської національної меншини в спільних україно-румунських комісіях.
- Відсутність ефективних інструментів взаємодії та інтеграції національних меншин в українське суспільство.

Окрім фундаментальних причин, відносини між Україною та Румунією страждали через дипломатичні казуси. У 2020 році, до дня Соборності України, перекладач Офісу Президента допустився помилки у перекладі, котра призвела до політичного скандалу [21]. *«Невдовзі УНР залишила Київ під натиском більшовиків, більшість території Галичини зайняли польські війська. Північну Буковину – румуни, а Закарпаття відійшло Чехословаччині»*, – заявив Володимир Зеленський у своєму зверненні з нагоди Дня Соборності України [9]. Проте, в англomовній версії звернення було використано слово «окупували» (occupied), а не слово «зайняли» (taken). Помилку виправили, але румунська сторона ще довго згадувала про цей казус, натякаючи на болючість питання про територіальну приналежність частини територій України [25]. Обурення Румунії виправдовувалось офіційним приєднанням Північної Буковини до її складу за результатами мирних договорів після Першої світової війни. Дійшло навіть до того, що посол України в Румунії повинен був пояснювати ситуацію для румунської сторони. Як вже було зазначено, така реакція не була неочікуваною, навпаки – цілком логічною. На думку експерта «Нова Європа», Леоніда Літри акцентування уваги на приналежності територій Північної Буковини не варто, адже це є болючим питанням для Румунії [21].

Таким чином, Україна та Румунія можуть налагодити ефективний та конструктивний діалог у питаннях історії та етнічних меншин. Питання мови та етнічної приналежності є важливими, але вони не повинні займати увесь простір двостороннього співробітництва. Український історичний наратив є перехідним та потребує корегування та постійного переосмислення, більше того, українській владі та суспільству потрібно напрацювати інструменти інтеграції національних меншин в українське суспільство та історичну пам'ять. Більше того, українській стороні потрібно владнати законодавчу прогалину у питанні подвійного громадянства, аби подібних прецедентів не відбувалось в майбутньому. Окрім цього, важливою частиною україно-румунських відносин повинна бути територіальна цілісність та взаємоповага до суверенітету, аби уникнути конфліктів на цьому підґрунті в майбутньому.

Анотація В статті освітлені проблема забезпечення прав національних меншинств та історичської пам'яті в україно-румунських відносинах, визначено вплив різних інтерпретацій загальної історії на стан двосторонніх відносин. Були розглянуті основні перешкоди для ведення ефективного діалогу між Україною та Румунією, дані рекомендації по вирішенню вищезазначених проблем.

Ключові слова: історична пам'ять, двосторонні відносини, національне меншинство, регіональне співробітництво.

Abstract. The article highlights the problem of ensuring the rights of national minorities and historical memory in Ukrainian-Romanian relations, identifies the impact of different interpretations of common history on the state of bilateral relations. The main obstacles to an effective dialogue between Ukraine and Romania were highlighted, and recommendations were given to address the above issues.

Key words: historical memory, bilateral relations, national minority, regional cooperation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурейко Н., Румунський вимір мовної суперечки: чи є підстави для занепокоєння Бухареста?, URL: <http://fpp.com.ua/rumunskyj-vymir-movnoyi-superechky-chy-ye-pidstavy-dlya-zanepokoynnya-buharesta/>.
2. Гакман С. Європейський інструмент сусідства та партнерства і українсько-молдовсько-ру-мунська транскордонна проектна діяльність. URL: <http://www.cppk.cv.ua/320.php>.
3. Гакман С. Приєднання Бессарабії та Північної частини Буковини до СРСР: погляд через 70 років, URL: <http://www.cppk.cv.ua/i/2594527.pdf>.
4. Герасимчук С. Політика України щодо країн-сусідів. URL: <http://fpp.com.ua/topic/polityka-shhodo-krayin-susidiv/>.
5. Глава МЗС Румунії назвав «нормальною практикою» видачу українцям румунських паспортів, URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2380443-glava-mzs-rumunii-nazvav-normalnou-praktikou-vidacu-ukraincam-rumunskih-pasportiv.html>.
6. Гуцал С. Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2084/>.
7. Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією. 2.06.1997. No 642_003. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/642_003/print1343823185119296.
8. Закон України «Про освіту», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
9. Звернення Президента з нагоди Дня соборності України, URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-z-nagodi-dnya-sobornosti-ukrayini-59353>.
10. Каптару В. Конструктивний діалог як запорука розвитку двосторонніх відносин. URL: https://www.rrr.ro/uk_uk.
11. Національний інститут стратегічних досліджень, Румунська та молдовська національні меншини в Україні: стан, тенденції та можливості співпраці, URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_rum_mold_menshyny_druk.pdf.
12. ОБСЄ ще десять років тому рекомендувала докласти зусиль, щоб поліпшити навчання державної мови членів румунської меншини в Україні (документ). URL: <http://buknews.com.ua/page/obsye-shche-desiat-rokiv-tomu-rekomenduvava-doklasty-zusyl-shchob-polipshyty-navchannia-dergavnoi-movy-do-chleniv-rumunskoi-menshyny-v-ukraini.html>.
13. Офіційний акаунт Олександра Банкова у Facebook. URL: <https://www.facebook.com/oleksandr.bankov.7/posts/477107883179463>.
14. Посольство України в Румунії, Політичні відносини між Україною та Румунією, URL: <https://romania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/183-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-rumunijeju>.
15. Радіо 10, Історики розповіли про розстріли буковинців, які намагались потрапити до Румунії. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi-istoriki-rozpovili-pro-rozstrili-bukovinciv-yaki-namagalis-potrapiti-do-rumuniyi-70988>.
16. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
17. Сійярто викликає посла України в Угорщині через закон про освіту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28727248.html>.
18. Слово і діло, Скільки дітей в Україні навчаються мовами національних меншин? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/26/infografika/polityka/skilky-ditej-ukrayini-navchayutsya-movamy-naczionalnyx-menshyn>.
19. Укрінформ, Половина учнів угорських і румунських шкіл України не можуть здати ЗНО – Гриневиц. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2334549-polovina-ucniv-ugorskih-i-rumunskih-skil-ukraini-ne-mozut-zdati-zno-grinevic.html>.
20. Филипенко А. О., Макух В. В. Україна — Румунія: проблеми і виклики двосторонніх відносин: аналітична записка. Одеса, 2013. 27 с.
21. Червоненко Віталій. «Окупація Буковини»: як помилка Офісу Зеленського спричинила скандал в Румунії, URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51234075>.
22. Яблонський В. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України, URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf.
23. Ukraïner. Румуни України. Хто вони? URL: <https://ukraïner.net/rumuny-ukrainy/>.
24. MAE a luat notă cu îngrijorare de adoptarea de către Rada Supremă a Ucrainei a noii Legi a Învățământului. URL: <https://www.mae.ro/node/43088>.
25. MAE cere clarificări după ce Zelenski a spus că România «a ocupat» Bucovina de Nord. Reacția Ucrainei. URL: <https://www.euractiv.ro/extern/mae-cere-clarificari-dupa-ce-presedintele-ucrainei-a-spus-ca-romania-a-ocupat-bucovina-de-nord-17204>

СКЛАДОВІ ІМІДЖЕВОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ НА СУЧАСНІЙ МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

О. В. Яворська, М. І. Прихненко

Анотація. У статті проаналізовано іміджеву стратегію Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені, розкрито її основні складові. Також було досліджено ініціативи, спрямовані на розвиток публічної дипломатії, яка сприяє поширенню інформації по світу стосовно держави, встановлено місце туризму та релігії як складових даної іміджевої стратегії.

Ключові слова: Держава Ізраїль, іміджева стратегія, публічна дипломатія, туризм, релігія.

Вступ. Розумно вибудована іміджева стратегія створює сприятливий клімат для економічного розвитку і залучення інвестицій до Держави Ізраїль; завдяки проведенню активної економічної політики, складається імідж країни, який характеризується високими темпами розвитку економіки, що позитивно впливає на рівень життя населення. Наразі можна говорити про те, що іміджева стратегія Держави Ізраїль є певною мозаїкою, яка складається з географічного, економічного, військового, культурного, туристичного, безпекового та інноваційного компонентів.

Для того, щоб довести світові, що Ізраїль відповідає державі, країна належним чином намагається вибудовувати свою іміджеву стратегію. На міжнародній арені це проявляється у виборі стратегій взаємодії, концепцій розвитку, участі в міжнародному співробітництві, демократичних цінностях тощо. Особливу увагу Держава Ізраїль приділяє трьом напрямкам: публічній дипломатії, розвитку туризму та релігії.

У статті ми спиралась на роботи таких дослідників: Гранкіна Т. К. [8], Крашкіна Л. І. [10], Шей А. [2], С. Шенгав [6], Т. Шифер [6], І. Габай [6] та інших. Вони зосередили свою увагу на дослідженні іміджевої стратегії Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені, зокрема, акцентуючи увагу на публічній дипломатії.

Метою даної статті є, насамперед, дослідження іміджевої стратегії Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені, а також виокремлення її основних складових та їх вплив на зовнішню політику держави та її сприйняття закордоном.

Публічна дипломатія в Ізраїлі (Хасбара) структурована навколо цілого комплексу заходів, спрямованих на роз'яснення офіційної позиції держави і ціннісних парадигм сіонізму. Важливо те, що переважна більшість цих заходів залишаються практично непомітними для світової спільноти, поки на кордонах Ізраїлю, або в безпосередній їх близькості не спалахує черговий конфлікт. У цих умовах машина публічної дипломатії Ізраїлю починає розкручуватися, але при цьому демонструє вельми суперечливі результати. Найбільш показово це протиріччя можна проілюструвати на прикладі еволюції заходів публічної дипломатії – які часто правильніше було б назвати психологічними операціями або інформаційною війною – в ході Другої ліванської війни і подальших військових операціях Армії оборони Ізраїлю [1].

Серед найважливіших чотирьох напрямків Хасбари виділяють:

1. Національний бренд, імідж держави;
2. Багатовимірна стратегія комунікацій, що використовує як традиційні, так і «нові» медіа;
3. Розвиток і збереження довгострокових відносин співробітництва з приватними особами;
4. Розвиток взаємин довіри і кооперації з громадськістю в цільовій державі і обмеження використання риторики переконання і маніпуляції, погрози застосування сили.

У той же час ізраїльська Хасбара набуває і свою самобутню специфіку, виражену в наступному переліку вимог до основ ефективної публічної дипломатії:

1. Координація і управління інформацією;

2. Неформальні заходи;
3. Залучення і створення іміджу;
4. Довгострокова кооперація;
5. Багатовимірні стратегії взаємодії з медіа
6. Динамізм і управління кризами;
7. Стратегічне таргетування.

Створення національного хасбарінського апарату відображає усвідомлення того, що міжнародна громадська думка стала ще однією різко конфліктною ареною, на якій ізраїльські опоненти намагаються використовувати критику політики для створення негативного образу Ізраїлю і підриву його права на існування в його нинішній конфігурації. З 2005 року зусилля по делегітимізації отримали підтримку руху BDS (бойкот, дивестиція та санкції), метою якого є ostracism Ізраїлю (бойкот), його покарання (санкції) і економічне придушення (відмова від прав). BDS працює на бойкот не тільки державних установ Ізраїлю, але і його культурних і наукових організацій і навіть приватних підприємств. З огляду на серйозність загрози, Міністерство закордонних справ вирішило пристосувати хасбарську активність стосовно загрози BDS і нових умов боротьби з міжнародним громадською думкою. У цьому контексті було проведено три великі реформи [2].

По-перше, ізраїльські агентства хасбари почали використовувати онлайн-хасбару і поширювати повідомлення в соціальних мережах, таких як Facebook, YouTube і Twitter, і на різних мовах в залежності від цільової аудиторії. Задля діяльності хасбари в соціальних мережах МЗС створив Відділ цифровий дипломатії, який розробляє нові медіа-інструменти для поширення ізраїльського нарративу на десятках мов. Міністерство також заснувало Відділ прес-секретаря з арабської мови [1].

По-друге, на додаток до діяльності уряду в апарат хасбари стали включати організації і людей ззовні, щоб підвищити довіру до повідомлень. У 2009 році міністерство закордонних справ приступило до розгляду питання про включення ізраїльських громадян і євреїв з діаспори в свій дипломатичний апарат, з тим щоб вони могли сприяти поширенню послань Ізраїлю. Ця ініціатива була покликана підвищити довіру до послань. У цьому контексті було здійснено два проекти. Перший проект називався "Презентація Ізраїлю", він передбачав щорічний виліт близько трьох мільйонів ізраїльтян закордон для того, щоб представити Ізраїль разом з партнерами, які будуть набиратися з діаспори. Мета полягала в тому, щоб створити мережу приватних представників, діяльність яких координуватиметься і управлятиметься Міністерством закордонних справ через вебсайт, на якому активісти будуть отримувати інформацію на різних мовах [2].

Успіх даного проекту спонукав розпочати ще один проект, який був названий «Обличчя Ізраїлю». Він передбачав напрямок делегацій ізраїльтян в окремі північноамериканські кампуси. Ці делегації представляли ізраїльське суспільство в цілому, включаючи ЛГБТ-спільноту, а також ізраїльські, арабські та ефіопські єврейські громади.

Успіх цих двох проектів стимулював подальші інвестиції в ініціативи по залученню громадян в русло громадської дипломатії Ізраїлю, такі як Тагліт і Маса, в яких молоді американські студенти літають в Ізраїль, і Eye2Israel, спільна робота з освітньою мережею Ort, яка заохочує ізраїльських старшокласників до того, щоб вони були почуті в соціальних мережах з важливих для них питань [2].

По-третє, налаштовуючи медіа-стратегію на цільову аудиторію, Ізраїль почав змінювати свої послання, щоб зробити їх більш ефективними серед ліберальних груп. Так, наприклад, була дана директива, що дозволяє в обмеженому обсязі критикувати політику Ізраїлю після того, як була досягнута домовленість про те, що Ізраїль має право на існування. Цей підхід прийшов на зміну класичній тактиці апарату ізраїльської хасбари, яка представляла собою вибір: або за, або проти Ізраїлю. Цей новий підхід спрямований на те, щоб адаптувати послання до прихильників Демократичної партії, які вірять в плюралізм і критику. Паралельно був запущений проект «Бренд Ізраїль», метою якого є представлення позитивних аспектів Ізраїлю, не пов'язаних із зовнішніми і оборонними питаннями [2].

Важливою подією у напрямку розвитку публічної дипломатії Держави Ізраїль є те, що у 2015 році газета «Jerusalem Post» оголосила про створення нового спільного підприємства між офісом прем'єр-міністра Ізраїлю і некомерційною організацією StandWithUS, метою якого є навчання студентів університетів використанню соціальних мереж для поширення інформації про Ізраїль по світу. Ця ініціатива дозволяє студентам з Ізраїлю, США і Великобританії взяти активну участь в ізраїльській публічній дипломатії шляхом поширення зовнішньополітичних повідомлень на сайтах соціальних мереж (CCM) [3].

Ця ініціатива пропонує злиття трьох видів дипломатії. Перший – традиційна публічна дипломатія, оскільки студенти розповсюджуватимуть інформацію серед іноземного населення, намагаючись керувати іміджем Ізраїлю і сприяти прийняттю його зовнішньої політики. Оскільки ця інформація буде поширюватися через CCM, дана ініціатива також включає компоненти цифрової дипломатії. І, нарешті, і, можливо, найголовніше, студенти програми «StandWithUS» поширюватимуть послання публічної дипломатії, використовуючи свої власні голоси, таким чином, використовуючи потенціал тимчасової дипломатії [4, с. 257].

З моменту свого створення Ізраїль робить акцент на зусиллях публічної дипломатії, враховуючи переконаність в тому, що він повинен пояснювати світові свою політику й дії щодо Арабо-ізраїльського конфлікту. Ізраїльський термін, який означає публічну дипломатію, Хасбара, є представником цієї віри, оскільки на івриті він буквально означає «пояснювати». З огляду на негативний вплив, який мав Ізраїльсько-палестинський конфлікт на імідж держави, Ізраїль також давно усвідомив потенціал взаємної дипломатії і часто інтегрує ізраїльських громадян в кампанії публічної дипломатії.

У 2011 році в рамках національної кампанії по брендингу ізраїльським громадянам було запропоновано приєднатися до національних делегацій, які прямували на екскурсії по університетським містам США. До складу цих делегацій, покликаних продемонструвати різноманітну природу Ізраїлю, входили представники всіх верств ізраїльського суспільства, включаючи євреїв-ізраїльтян, палестинців-ізраїльтян, ефіопських євреїв і членів ЛГБТ-спільноти (лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів). В ході військової кампанії 2014 року в Газі Ізраїль залучив місцевих студентів університетів до роботи в інтерактивних соціальних мережах «військових кімнат», які поширювали послання публічної дипломатії по CCM [5, с. 299].

Однак, незважаючи на те, що взаємна дипломатія може бути ефективною в подоланні бар'єрів на шляху прийняття зовнішньополітичних рішень, доводиться шукати відповіді на запитання, чи не буде створення організації «StandWithUS» і долучення безлічі студентів до механізму ізраїльської публічної дипломатії контрпродуктивним. Це пов'язано з тим, що ізраїльська публічна дипломатія завжди характеризувалася великою кількістю каналів і голосів, які фактично знижують ефективність ізраїльської дипломатії. Ніде це не було так яскраво виражено, як при уряді Нетаньяху, оскільки міністр зв'язку Ізраїлю відповідав за ізраїльсько-американські відносини, міністр юстиції Ізраїлю відповідав за переговори з палестинцями, а міністр економіки Ізраїлю відповідав за відносини зі світовою єврейською діаспорою – не кажучи вже про міністра закордонних справ і директора Національного інформаційного управління, що знаходиться в кабінеті прем'єр-міністра [6, с. 156].

У цифровій дипломатії стан справ тільки погіршується, оскільки така дипломатія характеризується великою кількістю каналів. Під час операції в Газі в 2014 році МЗС Ізраїлю, його посольства і дипломати працювали в Twitter, як і кабінет прем'єр-міністра, сам прем'єр-міністр, прес-секретар прем'єр-міністра для арабських ЗМІ, прес-секретар Армії оборони Ізраїлю, прес-секретар Армії оборони Ізраїлю для міжнародних ЗМІ і різні ізраїльські міністри. Додавання сотень студентів університету може серйозно підірвати ефективність ізраїльської дипломатії, оскільки жодна організація не зможе координувати зусилля в області національної публічної дипломатії. Таким чином, ініціатива «StandWithUS» насправді може привести до дипломатичної плутанини, а не до злиття.

Нарешті, виникає також питання про необхідність. МЗС Ізраїлю і його посольства встановили грізну онлайн присутність, яка привертає велику кількість послідовників

соціальних мереж. Тому цілком логічно, що студенти університетів, які цікавляться зовнішньою політикою Ізраїлю, вже знайомі з контентом його цифровий дипломатії і вже діляться таким контентом зі своїми онлайн «друзями», оскільки обмін інформацією є самою суттю діяльності ССМ [5, с. 311].

Важливим напрямком іміджевої стратегії Держави Ізраїль є також розвиток туризму. Його постійне зростання в Ізраїлі – результат ретельної роботи міністерства туризму, яке провело і проводить широкий спектр заходів по залученню туристів в країну. Туристичний бізнес в Ізраїлі підтримується на державному рівні, а для його розвитку і просування щорічно виділяється істотний бюджет, розробляються робочі плани, в яких намічаються короткі і довгострокові цілі та завдання. Туризм – це динамічна галузь, яка вимагає постійного вкладу та творчого підходу [7]. Держава Ізраїль дійсно є привабливим куточком нашої планети, про що свідчать статистичні дані. Відповідно до повідомлення прес-служби міністерства туризму приблизно 40 % туристів, які прибули до Ізраїлю в 2018 році, вже відвідували державу, що є свідомством привабливості Єврейської держави як туристичного напрямку. Міністерство туризму на постійній основі надає гранти підприємцям для заохочення будівництва і розширення ізраїльських готелів. У 2018 році на дані цілі було виділено 145 млн шекелів та побудовано 3 829 нових готельних номерів [8, с. 195]. Міністерство туризму інвестувало 350 мільйонів шекелів в туристичний маркетинг Ізраїлю по всьому світу, в тому числі в США, Німеччині, Росії, Італії, Британії, Китаї, Україні, Бразилії, Філіппінах тощо. Ці інвестиції сприяли збільшенню числа туристів з цих країн в середньому на 13 % [9].

В останні роки міністерство туризму працює над тим, щоб позиціонувати Ізраїль як одне з найбільш затребуваних туристичних напрямків у світі і збільшити кількість туристів, які прибувають до країни. Серед пріоритетних напрямків роботи міністерства – заохочення відкриття прямих авіарейсів до Ізраїлю з нових напрямків, які володіють значним туристичним потенціалом; зміна маркетингової стратегії і приділення особливої уваги можливостям відпочинку в Ізраїлі та гарній погоді, що зберігається в країні майже цілий рік; ребрендинг туристичного продукту, включаючи розвиток туризму на півдні Ізраїлю і туристичної інфраструктури в пустелі; співпраця з провідними світовими онлайн-турагентами, такими як Expedia; нові угоди з авіап перевезень і використання одноразових маркетингових можливостей, таких, як велогонка «Джиро д'Італія» і «Євробачення» [10].

Релігія виступає однією з головних характеристик Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені, яка формує її імідж. В Ізраїлі формально немає державної релігії, але релігія і не відокремлена від держави. Статус іудаїзму в Державі Ізраїль не отримав законодавчого оформлення через розбіжності в суспільстві з питання про ставлення релігії до держави та її ролі в суспільстві. Проте, більшість населення підтримує збереження в тій чи іншій формі специфічно єврейського характеру ізраїльської державності і суспільства.

Жодна з релігій в Ізраїлі не має переважного статусу. Відсутність відділення релігії від держави успадковано правовою системою від системи права британського мандата і британської традиції. Істотна особливість правової системи держави – включення в неї елементів єврейського релігійного права (Галах), хоча ізраїльське право ні в якій мірі не тотожне релігійному праву. Коли суду необхідно прийняти рішення по якомусь питанні, в першу чергу пошук рішення ведеться серед законів держави Ізраїль, потім серед законів Британського мандата, і в наступну чергу, – серед єврейських першоджерел (Талмуд, Галаха і т. д.).

Дослідження показали, що публічна дипломатія і кампанії по брендингу нації вимагають довгострокового планування і прихильності, а також тісної співпраці між усіма зацікавленими сторонами, будь то урядові міністерства, урядові агентства, PR-компанії, НУО або навіть приватні корпорації. Міністерства закордонних справ знаходяться в унікальному становищі для того, щоб служити координаторами таких національних кампаній, оскільки вони можуть працювати з іншими урядовими відомствами і з посольствами, розташованими по всьому світу. Тому Ізраїлю було б розумно зміцнити свій

МЗС і його здатність координувати ініціативи в області публічної дипломатії, а не додавати ще один компонент до механізму, який наразі знаходиться у стані стагнації.

Держава Ізраїль завдяки позиціонуванню себе на міжнародній арені як активного гравця та просуванню своїх національних інтересів змогла досягти високого рівня розвитку. Зокрема, розвиток туризму стимулював економічне піднесення країни та став базою для залучення іноземних інвестицій. Говорячи про Державу Ізраїль, слід зауважити, що туризм – надзвичайно важлива складова розвитку, які посилює економічний потенціал не тільки конкретно держави, але й усього регіону.

Аннотация. В статье проанализирована имиджевая стратегия государства Израиль на современной международной арене, раскрыто ее основные составляющие. Также были исследованы инициативы, направленные на развитие публичной дипломатии, которая способствует распространению информации по миру в отношении государства, установлено место туризма и религии как составляющих данной имиджевой стратегии.

Ключевые слова: Государство Израиль, имиджевая стратегия, публичная дипломатия, туризм, религия.

Abstract. The article analyzes the image strategy of the state of Israel in the modern international arena, revealing its main components. The article also examined the initiatives aimed at developing public diplomacy, which promotes the spread of information about the state around the world and examined the role of tourism and religion as components of the image strategy.

Keywords: State of Israel, image strategy, public diplomacy, tourism, religion.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The Israeli-Hezbollah War of 2006: The Media as a Weapon in Asymmetrical Conflict. *Harvard University*. 2012. URL : http://www.brookings.edu/~media/events/2007/2/17islamic-world/2007islamforum_israel-hezbollah.pdf.
2. Shay A. Israel's New Peer-to-Peer Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2012. URL : <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341235>.
3. Attias S. Israel's new peer-to-peer diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2012. № 7. С. 473–482.
4. Kotler P., Gertner D. 'Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective. *Brand Management*. 2015. № 9. С. 249–261.
5. Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: Problems and prospects. *Brand Management*. 2016. №9. С. 294–314.
6. Shenhav S., Sheaffer T., Gabay I. Incoherent narrator: Israeli public diplomacy during the disengagement and the elections in the Palestinian Authority. *Israel Studies*. 2013. № 15. С. 143–162.
7. Коваленко Т. Д. Туристический имидж как фактор социально-экономического развития региона. 3. 2014. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/turisticheskiy-imidzh-kak-faktor-sotsialnoekonomicheskogo-razvitiya-regiona>.
8. Гранкина Т. К. Экономический имидж страны и его составляющие. Москва, 2013. 268 с. (РАГС).
9. Інформація для громадян Ізраїлю. *Посольство Ізраїлю в Україні*. 2021. URL : <https://embassies.gov.il/kiev/ConsularServices/Pages/InfoForIsraelisUkr.aspx>.
10. Крашкіна Л. И. Проблема формирования туристского имиджа региона. 8. 2016. URL : <http://www.deims.ru/tour-image3.html>.

УДК 349.2

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ МОЛОДІ

А. А. Буравська, Л. П. Амелічева

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики правового забезпечення гарантій реалізації права на працю молоді. Методологічну основу дослідження складають наступні методи: порівняння, узагальнення, діалектичний та формально-юридичний метод, також метод системного та комплексного аналізу. У статті звертається увага на необхідність створення молодіжних установ, спрямованих на гідне працевлаштування молоді. Проаналізовано стан законодавства у сфері гарантій забезпечення молоді першим робочим місцем. Зроблено висновок про необхідність введення заохочення для роботодавців при працевлаштуванні молоді шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про зайнятість населення». Запропоновано активізувати на державному рівні співпрацю із роботодавцями щодо забезпечення молоді робочими місцями, особливо першим робочим місцем, та організувати моніторинг у сфері працевлаштування молоді.

Ключові слова: гарантія реалізації права на працю; молодь; перше робоче місце; працевлаштування молоді.

Вступ. Право на працю молоді в аспекті економічного та соціального розвитку держави має дуже важливе значення. Тому соціальна політика будь-якої держави направлена на гармонійний розвиток найціннішого трудового потенціалу для ринку праці – молоді. Адже саме молоді притаманна уразливість на ринку праці, зважаючи на відсутність достатнього професійного досвіду. Такі працівники потребують значної підтримки з боку держави щодо забезпечення, зокрема правового, гарантій справедливої зайнятості і працевлаштування, встановлення гідних умов праці на роботі.

Відповідно до статистичних даних за результатами фундаментального дослідження ринку молодіжної зайнятості у трьох країнах Східного партнерства «Рішення для молодіжної зайнятості: вплив громадянського суспільства в Україні, Грузії та Молдові», проведеного у 2019 році громадською організацією «Молодіжна альтернатива» за підтримкою Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства, серед тих, хто шукав роботу більше року, безробітних до 34 років було близько 40 % [1]. Зазначене безперечно вказує на існування проблем правового забезпечення державних гарантій в сфері праці молоді. Питання безробіття серед молоді постало ще гостріше з початком економічної кризи, спричиненої COVID-19 у 2020–2021 рр. З початку карантину безробітними стали 444,4 тисяч українців, станом на 31 серпня 2021 року кількість безробітних збільшилася до 477,7 тисяч громадян, що на 73 % більше, порівняно з попереднім роком [2]. Серед безробітних значну частину складає саме молодь. Зважаючи на відсутність можливості працевлаштування у нашій країні, молодь змушена мігрувати в інші розвинуті країни, коли знову відкриваються їхні кордони після закінчення сучасної глобальної пандемії. Як наслідок, наша економіка суттєво втрачає трудовий потенціал, який також потрібний для розвитку економіки нашої держави.

Проблематиці правового забезпечення гарантій реалізації права на працю молоді присвячені наукові доробки таких науковців, як А. С. Лаврук, В. В. Онікієнко, Т. В. Дроздова, О. А. Антон, В. М. Петюх, Л. С. Лісогор, С. І. Бандур, М. І. Козюбра, О. А. Яременко, В. С. Пересунько, О. Ф. Новікова та інші. Проте сучасні реалії зумовлюють необхідність проведення більш ґрунтовного дослідження щодо виявлення деяких проблем правового забезпечення реалізації гарантій права на працю молоді й розробки пропозицій щодо удосконалення трудового законодавства у вказаній сфері.

Метою статті є висвітлення деяких проблем правового забезпечення реалізації гарантій права на працю молоді й розробки пропозицій щодо удосконалення трудового законодавства у вказаній сфері.

Основний розділ. Право на працю закріплено у ст. 43 Конституції України та передбачає, що держава створює умови для повного його здійснення громадянами, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [3]. Більше того, Україна як соціальна і правова держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення ефективного здійснення права на працю, в тому числі забезпечення громадян можливістю заробляти собі на життя професією, яку вони вільно обирають відповідно до переглянутої Європейської соціальної хартії ратифіковану Законом України № 137-V від 14 вересня 2006 року [4]. Визнаючи даними положеннями цінність права, необхідним є створення гарантій для гідної реалізації цього права усіма громадянами. Найважливішим напрямком є забезпечення гарантіями молоді, адже саме ця соціальна група зіштовхується з найбільшими перепонами при працевлаштуванні: відсутність професійного досвіду, невідповідність знань та можливостей вимогами роботодавців, соціальна незрілість та незахищеність [5, с. 361], низька дієвість механізмів стимулювання залучення молоді до трудової активності з боку держави на умовах гідної праці.

Під гарантіями права на працю варто розуміти сукупність політичних, економічних, соціальних і правових засобів, способів і умов, за допомогою яких забезпечується безперешкодне, реальне здійснення громадянами свого права на працю [6, с. 139]. Пріоритетним вважається забезпечення правових гарантій, адже вони є базисом для ефективного регулювання трудових відносин працевлаштування молоді.

Статтею 5⁻¹ Кодексу законів про працю передбачені загальні гарантії забезпечення права громадян на працю. До них належать: вільний вибір виду діяльності; правовий захист від необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи; безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів; безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії; та компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість [7]. Проте даних гарантій не достатньо для повноцінного забезпечення усіх бажаючих громадян робочими місцями, тим паче молоді.

Поняття молоді є досить складним за змістом та його визначення у законодавчих актах не збігаються, тому варто висвітлити саме вікові межі даної соціальної групи. Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молоддю є громадяни віком від 14 до 35 років [8]. Закон України «Про зайнятість населення», у свою чергу наголошує лише на верхній віковій межі поняття молодий працівник – 35 років [9]. Що ж стосується Кодексу законів про працю: працездатною молоддю варто вважати громадян України віком від 15 до 28 років [7]. Зважаючи на віковий ценз молодіжних громадських організацій – від 14 до 35 років, зазначений у Законі України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [10], вважається доцільним при наданні поняття молоді в цьому дослідженні використовувати наступний вік: від 14 до 35 років, що є найоптимальнішим, адже саме ця категорія населення є могутнім трудовим потенціалом.

Для ефективної реалізації права на працю молоді, законодавством встановлені наступні гарантії для працевлаштування молоді: 1) додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню (п. 4, ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення») [9]; 2) не встановлення випробування при прийнятті на роботу (ч. 3, ст. 26 Кодексу законів про працю); 3) надання працездатній молоді першого робочого місця на строк не менше 2 років, – молодим спеціалістам надається робота за фахом на період не менше трьох років (ст. 197 Кодексу законів про працю); 4) заборона необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу, а

також будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання (ст. 22 Кодексу законів про працю) [7]. На жаль, не всі з перелічених гарантій повністю реалізуються на практиці. Особливо це стосується надання першого робочого місця: воно забезпечене лише для осіб, котрі навчалися за держзамовленням, а також за умови направлення на роботу в рахунок квоти [9]. Важливим є нещодавнє схвалення Кабінетом Міністрів концепції державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки [11], адже вище згадана концепція забезпечує молоді підтримку у реалізації своїх прав, зокрема права на працю, на рівні державних органів. Вона передбачає розширення спектру можливостей молоді, та втілення європейських принципів та підходів, спрямованих на всебічний розвиток молоді.

У контексті цього дослідження для України важливим є досвід ФРН, за яким за кожного прийнятого на роботу некваліфікованого працівника підприємству виплачується одноразова дотація, а за кожного додатково прийнятого молодого працівника у віці 16–26 років надаються податкові пільги. Більше того, уряд ФРН фінансує фірми, які займаються професійною підготовкою молоді [12]. Україна мала схожу практику надання дотацій відповідно до Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» № 2150-IV від 4 листопада 2004 року [13], проте даний закон втратив чинність у 2013 році, що призвело до зниження можливостей молоді самостійно працевлаштуватися. З метою збільшення можливостей працевлаштування необхідним є законодавче закріплення в нашій країні заохочень, які б стимулювали роботодавців створювати робочі місця для молоді. Під заохоченням варто розуміти певні привілеї, можливо сплата частини заробітної плати працівника протягом першого року його роботи. При наданні дотацій можна скористатися й досвідом ФРН, забезпечуючи роботодавців одноразовою дотацією, або ж іншими додатковими пільгами. Тож, вважається за доцільне внести зміни до Закону України «Про зайнятість населення», а саме додати статтю 14-1, яка б передбачала механізм стимулювання роботодавців при працевлаштуванні молоді.

Внесенням змін лише до одного нормативно-правового акту при забезпеченні гарантій реалізації права на працю молоді не обійтися: у червні 2017 року втратила чинність і постанова Кабінету міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 992, що передбачала порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням [14]. Відповідно до пункту 5 вище згаданої постанови: «За рік до закінчення навчання міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, державні організації та установи, уповноважені Кабінетом Міністрів України, укладають контракти з виконавцями державного замовлення (далі – державні замовники) відповідно до кількості замовлених місць, подають міністерствам та центральним органам виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, які виконують державне замовлення (далі – виконавці державного замовлення), перелік місць працевлаштування та умов які вони зобов'язуються створити випускнику (забезпеченість житлом, розмір заробітної плати, інші соціальні гарантії). Замовники несуть відповідальність за достовірність поданої інформації про потребу у фахівцях». Тобто на сьогодні не врегульованим є забезпечення роботою навіть випускників, що навчалися за державним замовленням, що також потребує правового забезпечення нормами Закону України «Про зайнятість населення».

Українським законодавством, а саме Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», передбачено створення молодіжних громадських бюро, бірж, агентств та центрів праці, що є чудовою можливістю для забезпечення молоді працевлаштуванням, реалізації програм професійного навчання та вдосконалення їх

професійної майстерності [8]. Нині діє лише 16 обласних молодіжних центрів праці та молодіжний центр праці у м. Києві [15]. Стан розвитку інших установ, як і центрів, є не достатнім для здійснення ефективної політики в сфері працевлаштування молоді. Тож потрібно збільшувати їх кількість та правильно організовувати їх діяльність. Вважається доцільним, молоді, яка звертається до Державних центрів зайнятості, в умовах диджиталізації суспільства, й особливо зараз під час пандемії коронавірусу, надавати онлайн консультації, щодо можливих варіантів працевлаштування. Також важливо для неї створювати інформаційні листи з переліком перевірених сайтів, де можна знайти роботу самостійно.

Не менш важливим для удосконалення дієвості гарантій реалізації права на працю молоді є співпраця з міжнародними організаціями, а саме з Міжнародною організацією праці, яка розробляє міжнародні трудові стандарти у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. На даний час МОП здійснює понад 1000 програм технічного співробітництва більш ніж у 80 країнах світу, що є важливим й для інтеграції міжнародних стандартів у нашої країні. Серед них: реформування трудового законодавства та реалізація програм гідної праці, зокрема молоді [16].

Л. М. Ільїч слушно наголошує на необхідності налагодження співробітництва між бізнесом та освітою, адже саме ці сфери зацікавлені у отриманні висококваліфікованих спеціалістів. Зважаючи на це, науковець пропонує оновлювати професійні стандарти за усіма видами діяльності, враховувати прогностичні оцінки щодо освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці з метою зменшення дисбалансу та удосконалювати моніторинг ринку праці [17, с. 72]. У таких країнах, як Франція, ФРН та США представники бізнесу об'єднуються для допомоги уряду у працевлаштуванні громадян: вони складають переліки професій, необхідних для кожного регіону та допомагають в управлінні програмою працевлаштування [18]. Вважається доцільним запровадження обов'язкової звітності для роботодавців, для вираховування найнеобхідніших професій та швидкого зайняття вакантних місць. Проблема забезпечення першого робочого місця може виникнути через незатребуваність певних професій. Адже саме попит породжує пропозицію. Розв'язанню цього питання справді посприє дослідження проблем зайнятості у регіонах України, що дозволить абітурієнтам правильно обрати спеціальність для безпроблемного працевлаштування у майбутньому.

Висновки. На сьогоднішній день виявлено деякі проблеми правового забезпечення гарантій реалізації права на працю молоді. Серед них: 1) відсутність законодавчого закріплення дотацій роботодавцю у разі працевлаштування молоді та механізму працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням; 2) недостатній рівень поширення та ефективності молодіжних установ, що спрямовані на реалізацію права на працю молоді; 3) відсутність співпраці з міжнародними організаціями, а саме з Міжнародною організацією праці; 4) неналагодженість зв'язків між бізнесом та освітою.

Запропоновано внести зміни до Закону України «Про зайнятість населення»: 1) додати статтю 14-1, яка б передбачала механізм стимулювання роботодавців при працевлаштуванні молоді; 2) законодавчо закріпити механізм працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням. Необхідно збільшувати кількість молодіжних центрів, агентств, бюро та бірж праці; налагоджувати співпрацю з Міжнародною організацією праці, між бізнесом та освітою; запровадити надання Державною службою зайнятості України онлайн консультації щодо працевлаштування молоді, та поширення інформаційних листів з переліком перевірених сайтів, де можна знайти роботу самостійно. Доцільним є запровадження обов'язкової звітності для роботодавців, для вираховування найнеобхідніших професій та швидкого зайняття вакантних місць; запровадження щорічного дослідження проблем зайнятості у регіонах України та реформування у сфері професійної освіти.

Отримані результати цього дослідження стануть основою для подальших розвідок в сфері працевлаштування молоді.

Анотація. Стаття посвящена дослідженню проблематики правового забезпечення гарантій реалізації права на труд молоді. Методологічну основу дослідження становлять наступні методи: порівняння, узагальнення, діалектичний і формально-юридичний метод, також метод системного і комплексного аналізу. В статті звертається увага на необхідність створення молодіжних установ, направлених на гідне трудоустроєння молоді. Проаналізовано стан законодавства в сфері гарантій забезпечення молоді першим робочим місцем. Сделано висновок про необхідність введення поощрення для роботодавців при трудоустроєнні молоді шляхом внесення відповідних змін у Закон України «О занятості населення». Предложено активізувати на державному рівні співпрацю з роботодавцями по забезпеченню молоді робочими місцями, особливо першим робочим місцем, і організувати моніторинг в сфері трудоустроєння молоді.

Ключові слова: гарантія реалізації права на труд; молодіж; перше робоче місце; трудоустроєння молоді.

Abstract. The article is devoted to the research of the problem of legal provision of guarantees of realization of the right to work of young people. The methodological basis of the research consists of the following methods: comparison, generalization, dialectical and formal-legal method as well as the method of system and complex analysis. The article draws attention to the need to create youth institutions aimed at decent employment of young people. The state of legislation in the sphere of guarantees of providing young people with their first job is analyzed. The conclusion about the necessity of introducing incentives for employers in youth employment by making appropriate changes in the Law of Ukraine "On Employment of the Population" is made. It is offered to intensify the cooperation with employers on provision of youth with workplaces, especially the first workplace, at the state level and to organize monitoring in the sphere of youth employment.

Key words: guarantee of realization of the right to work; youth; first workplace; youth employment.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Експерти занепокоєні зростанням безробіття серед молоді. Веб-портал ГУРТ. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/64133/>.
2. В Україні поби́льшало безробітних. Веб портал Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/25/665522/>.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. №128.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 3 травня 1996 р. №994_062. *Голос України*. 2006. №227.
5. Швець О. В. Новітні аспекти зайнятості молоді на ринку праці України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 359-367.
6. Яцкевич І. І. Поняття та ознаки юридичних гарантій у трудовому праві. *Публічне право*. 2014. № 3. С. 138-144.
7. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
8. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. №2998-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16.
9. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 р. №5067-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. С.17.
10. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 р. №281-XIV. *Голос України*. 1998.
11. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1669-р. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 6.
12. Грекова О. О., Зозоля А. О., Серeda О. Г. Проблемні питання працевлаштування молоді в Україні. *«Young Scientist»*. № 11 (63). 2018. С. 803–805.
13. Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю: Закон України від 4 лист. 2004 р. №2150-IV. *Голос України*. 2004. № 228.
14. Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. №992. *Урядовий кур'єр*. 1996.
15. Якушко Т. Молодіжні центри праці. Веб-портал Державної бібліотеки України для юнацтва. URL: <http://help.4uth.gov.ua/work/molodiznicentripraci>.
16. Міжнародна організація праці (МОП). Офіційний веб-портал Постійного представництва України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/rosolstvo/2609-labour> (дата звернення 10.02.2021).
17. Ільїч Л. М. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність, характерні риси та модель функціонування. *Економіка та держава : міжн.-пр. журн.* Київ, 2017. Вип 4. С. 69–74.
18. Серeda О. Г. До проблеми працевлаштування молоді. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (27 березня 2020 року). Харків, 2020. С. 56–59.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГНУЧКОГО РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ, ДИСТАНЦІЙНОЇ ТА НАДОМНОЇ РОБОТИ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Б. В. Довгань, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті досліджено сучасний стан правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи за трудовим законодавством України. Здійснено порівняння визначень понять «гнучкий режим робочого часу», «дистанційна робота», «надомна робота» (передбачених у попередній та поточній редакціях КЗпП України). Охарактеризовано спільні та відмінні ознаки надомної та дистанційної роботи. Досліджено новели чинного трудового законодавства, що регулюють питання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної і надомної роботи. Розроблено пропозиції щодо удосконалення чинного трудового законодавства в сфері укладення електронного трудового договору, ознайомлення працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку, нормування, оплати праці та поваги до трудових прав працівників, які працюють дистанційно, на дому чи з гнучким режимом роботи.

Ключові слова: гнучкий режим робочого часу, дистанційна робота, надомна робота, трудове законодавство.

Вступ. В епоху стрімкої глобалізації і діджиталізації, питання впровадження в життя нових форм організації праці є досить актуальним. Саме тому в науковій літературі багато уваги приділяється пошукам належної регламентації дистанційної та надомної роботи. Однак, з березня 2020 року, з часу введення в Україні карантину, викликаного епідемією захворювань на COVID-19, ці нові або удосконалені існуючі форми організації праці стали вкрай необхідними задля збереження життя працюючих людей. Зміна істотних умов праці, а саме режиму роботи, зумовила потребу законодавця негайного внесення змін до чинних нормативно-правових актів в питаннях організації роботи. Адже, тривалий час до такого урегулювання роботодавці на свій розсуд давали розпорядження стосовно оформлення, фіксації робочого часу, оплати праці, визначення робочого місця, захисту прав і свобод працівників при запровадженні нестандартних форм організації праці тощо. Така їхня діяльність призводила нерідко до суттєвих проблем у житті працівників, адже за результатами репрезентативного соціологічного опитування, проведеного компанією Info Sapiens, лише від березня 2020 р., початку карантину, до квітня 2020 р. через відсутність нормативного врегулювання ситуації, що склалася, рівень зайнятості впав на 9 %, – тобто 2,8 млн українців залишились без роботи (16 % робочої сили) [1, с. 11].

Недостатня відповідність трудового законодавства сучасним вимогам розвитку суспільства, у сфері застосування в трудових відносинах гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної робіт, обумовлює активізацію наукового пошуку шляхів врегулювання трудових відносин у цій сфері. Варто зазначити, що поняття, зміст, характерні ознаки гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної робіт, проблематику нормативного закріплення дефініцій цих понять та регулювання порядку їхнього встановлення та організації на виробництві досліджували такі вчені-правознавці: Б. М. Андрушків, О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, С. В. Вишневецька, А. С. Ділігул, Л. В. Котова, М. Ю. Кузнецова, О. М. Лук'яничков, Д. О. Новіков та інші.

Нещодавно Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» від 04.02.2021 № 1213-IX (який набув чинності 27.02.2021) [2] (далі – Закон № 1213-IX) були більш конкретизовані норми стосовно організації дистанційної, надомної робіт та гнучкого режиму робочого часу на виробництві. Наскільки такі зміни є сьогодні ефективними, достатніми – є предметом актуальних досліджень в науці трудового права.

Саме тому метою роботи є виявлення проблем удосконалення правового регулювання в сфері організації гнучкого режиму робочого часу, дистанційної роботи та надомної роботи та розробка пропозицій щодо удосконалення трудового законодавства у зазначеній сфері.

Основний розділ. Нещодавні зміни у трудовому законодавстві стосовно нормативного закріплення гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної робіт суттєво вплинули на зміст багатьох положень КЗпП України, з'явилися новели в окремих його нових статтях, а саме: у ст. 29 відбулися зміни щодо змістовного наповнення обов'язку власника або уповноваженого ним органу організувати початок роботи працівника; 2) у ст. 60 – значно змінився алгоритм запровадження гнучкого режиму робочого часу; 3) у нових ст. 60-1 та ст. 60-2 тепер передбачаються дефініції надомної та дистанційної роботи тощо; 4) у ч. 2 ст. 135-1 доповнений перелік випадків укладення письмового договору про повну матеріальну відповідальність з надомними і дистанційними працівниками; 5) у ст. 153 були внесені зміни щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці роботодавцем; 6) у ч. 2 ст. 5, ст. 13, ст. 14 Закону України «Про охорону праці» удосконалені їхні положення щодо укладення трудового договору при дистанційній та надомній роботі, самостійності визначення працівником свого робочого місця, особистої відповідальності за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому та мір відповідальності роботодавця [2].

У контексті цього дослідження варто детальніше вивчити положення ст.ст. 60, 60-1, 60-2 КЗпП України стосовно поняття та характерних ознак гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи, співвідношенні цих понять. Наразі відбулося уточнення змісту поняття гнучкого режиму робочого часу в останніх змінах до ст. 60 КЗпП. Якщо за редакцією ст. 60 КЗпП відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 р. № 540-IX (далі – Закон № 540-IX) було визначено, що це форма організації праці, якою допускається встановлення режиму роботи, що є відмінним від визначеного правилами внутрішнього трудового розпорядку, за умови дотримання встановленої денної, тижневої чи на певний обліковий період (два тижні, місяць тощо) норми тривалості робочого часу, в нещодавно уточненому законотворцем визначенні цього поняття за редакцією ст. 60 відповідно до Закону № 1213-IX зазначається, що це форма організації праці, за якою допускається встановлення іншого режиму роботи, ніж визначений правилами внутрішнього трудового розпорядку, за умови дотримання встановленої денної, тижневої чи іншої, встановленої на певний обліковий період (тиждень, місяць, квартал, рік тощо), норми тривалості робочого часу [3]. Як вбачається, у останній редакції досліджуваної статті гнучкий режим робочого часу є вже окремим видом серед режимів робочого часу, а не тим, що лише є відмінним від режиму, визначеного ПВТР певного підприємства.

Важливим кроком у регламентації дистанційної роботи стало її одночасне запровадження і відокремлення від надомної роботи. Слід зазначити, що поняття дистанційної роботи не так давно почало використовуватися законотворцем у трудовому законодавстві України. Вперше воно з'явилося у КЗпП після внесення змін до нього відповідно до Закону № 540-I [4]. Так, у ч. 9 ст. 60 КЗпП дистанційна робота ототожнювалася з надомною, і законодавцем було закріплено, що це така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), але поза приміщенням роботодавця. Натомість в поточній редакції з'явилося два самостійних поняття у новостворених ст. 60-1 та 60-2 КЗпП. Відповідно до ч. 1 ст. 60-1 *надомна робота* – це така форма організації праці, коли оплачувана робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших заздалегідь обраних ним приміщеннях, які характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів або їх сукупності, потрібної для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими або робочими приміщеннями власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу. А у ч. 1 ст. 60-2 визначено, що *дистанційна робота* – це така форма організації

трудових відносин між працівником та роботодавцем та/або виконання роботи, коли робота виконується працівником поза приміщеннями роботодавця в будь-якому місці за його вибором та з використанням ІКТ [3].

Тобто, з цього випливає, що зміст дистанційної роботи майже не змінився (законодавець дещо змінив формулювання деяких ознак, але залишив той самий сенс загалом), а також з'являється абсолютно нове (порівняно з попередньою редакцією КЗпП) визначення надомної роботи.

З наведених офіційних дефініцій можна зробити висновок, що відмінність між цими поняттями тепер полягає в наступному. По-перше, якщо надомна робота вимагає чіткого встановлення робочого місця за місцем проживання працівника або в інших обраних ним приміщеннях, то у визначенні дефініції дистанційної форми організації праці закріплення такої ознаки відсутнє (тобто, це може бути будь-яке місце за вибором працівника поза приміщенням роботодавця). По-друге, надомна робота передбачає використання працівником певних технічних засобів. Під цим поняттям законодавець розуміє основні виробничі і невиробничі фонди, інструменти, прилади, інвентарі (перелік вичерпний). При дистанційній роботі обов'язковим також є використання ІКТ під час виконання посадових обов'язків, але їх перелік не зазначається.

Слід зауважити, що розмежування надомної та дистанційної робіт є важливим кроком законодавця у формуванні вітчизняного законодавства у відповідності з відповідними міжнародними нормативно-правовими актами. Так, у Конвенції МОП про надомну працю № 177 (ратифікована Україною 20.06.1996) під терміном «надомна робота» розуміється робота, яку особа, що називається надомником, виконує: а) за місцем її проживання або в інших приміщеннях за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; б) за винагороду; в) з метою виробництва товарів або послуг, згідно з вказівками роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші ресурси, що використовуються [5]. Як вбачається багато ознак надомної роботи у цьому міжнародному приписі співпадає із ознаками, передбаченими визначенням цього поняття у ст. 60-1 КЗпП України. Ототожнення дистанційної та надомної форм організації праці у попередній редакції КЗпП суперечило приписам Конвенції. Інакше кажучи, останні зміни до КЗпП з цього питання були слушними, адже в Україні діє примат міжнародного права. Закріплення наразі дефініції дистанційної роботи в КЗпП України, на наш погляд, відповідає ознакам визначення, що було задекларовано МОП ще в 1990 р. – це діяльність на віддаленому від офісу чи виробництва робочому місці завдяки новим комунікаційним технологіям (або ІКТ) [6, с. 138].

Необхідно детальніше розглянути, у чому ж полягають схожі та відмінні ознаки дистанційної та надомної робіт відповідно до ст. 60-1 і 60-2 та інших статей КЗпП України [3]. По-перше, при прийнятті на роботу при виборі надомної чи дистанційної форм організації праці обов'язковим є укладення письмового трудового договору (ст. 24 КЗпП). Його типова форма затверджується центральним органом виконавчої влади (в обох випадках) (ч. 2 ст. 60-1 і ч. 2 ст. 60-2). Варто зауважити на тому, що законодавець не надає можливості укласти електронний трудовий договір з дистанційним і надомним працівником і загалом жодним чином цей термін не використовує по тексту. В спеціальній науковій літературі нерідко пропонувалося закріпити такий вид трудового договору у КЗпП як угоду між працівником та роботодавцем, зміст якої закріплений за допомогою цифрової інформації у вигляді електронного документа, аудіо- або відеозапису з обов'язковим посвідченням електронним цифровим підписом із боку працівника та роботодавця [7, с. 79]. Враховуючи стрімкість розвитку сучасних цифрових технологій та карантинні обмеження, така новела в законодавстві було б доречною. По-друге, законодавець чітко закріпив обов'язок роботодавця забезпечити працівника засобами виробництва, матеріалами та інструментами, необхідними для виконання працівником надомної роботи або при його дистанційній роботі, про що обов'язково повинно зазначатися у трудовому договорі (ч. 7 ст. 60-1 і ч. 6 ст. 60-2). Ці приписи є більш конкретними порівняно з попередньою редакцією КЗпП, де у ч. 11 ст. 60 просто зазначалося, що виконання дистанційної (надомної)

роботи не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників [3]. Крім того, чітка регламентація обов'язку роботодавця забезпечити працівника необхідним обладнанням тощо допоможе в майбутньому уникнути багатьох конфліктів стосовно цього питання. Наприклад, у рішенні Вінницького міського суду Вінницької області № 127/15710/20 від 1 грудня 2020 року однією з умов відмови роботодавцем нарахувати заробітну плату було те, що працівник (посада – професор університету) не виконував свої посадові обов'язки, а саме – не проводив лекції в дистанційній формі. Натомість суд встановив, що відповідні заняття з дисциплін не відбулися, оскільки, керівництво університету не ознайомило робочий колектив з тим, яким чином має відбуватися навчання, необхідних засобів для забезпечення навчального процесу не надало (вимоги позивача, працівника, були задоволені) [8]. По-третє, при цих двох формах організації праці на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством та/або на час загрози військового, техногенного, природного чи іншого характеру умова про надомну чи дистанційну роботи може встановлюватися у наказі (розпорядженні) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення трудового договору у письмовій формі. У такому випадку норми частини третьої статті 32 КЗпП не застосовуються (ч. 8 ст. 60-1 і ч. 11 ст. 60-2). За допомогою цих приписів законодавець спрощує процедуру зміни форми організації праці (зі звичайної на дистанційну чи зі звичайної на надомну) до видання наказу (розпорядження). Це є слушним в умовах карантину, коли повідомлення працівника про зміни істотних умов праці за два місяці (як зазначається у ч. 3 ст. 32 КЗпП) є фактично не можливим, зважаючи на терміновість обмеження живого контактування між людьми. По-четверте, при обох формах організації праці загальна тривалість робочого часу не може перевищувати норм, передбачених статтями 50 і 51 КЗпП. Однак, якщо при надомній роботі на працівників поширюється загальний режим роботи підприємства, установи та організації, якщо інше не передбачено у трудовому договорі (при цьому роботодавець зобов'язаний вести облік усіх працівників, яким вони надають роботу на дому, окремо жінок і чоловіків, а також реєстраційні листи робочих завдань, доручених працівникові, із зазначенням вимог, передбачених ч. 9 ст. 60-1 КЗпП), то при дистанційній роботі на працівників не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку (ч. 5 ст. 60-1 і ч. 4 ст. 60-2). Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 29 КЗпП при укладенні трудового договору при дистанційній роботі власник або уповноважений ним орган повинен ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором, з вимогами щодо охорони праці при роботі з обладнанням та засобами, рекомендованими або наданими власником або уповноваженим ним органом. Тоді виникає логічне питання щодо мети ознайомлення працівника з цими правилами. Зважаючи на бажання законодавця закріпити в Кодексі таку норму, було б доцільно, щоб при укладенні трудового договору роботодавець наголошував на особливості дистанційної роботи, встановленої в ч. 4 ст. 60-2 КЗпП – а саме не підлягання ПВТР.

У КЗпП є норми, що передбачають ознаки, характерні лише для дистанційної роботи, що значно розширюють права працівника, який тепер: 1) за погодженням з роботодавцем може поєднувати виконання дистанційної роботи з виконанням роботи на робочих місцях у приміщеннях чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, що зазначається у трудовому договорі (ч. 5 ст. 60-2 КЗпП), це допоможе працівникам більш ефективно розпоряджатися своїм робочим часом; 2) має бути забезпечений гарантованим періодом вільного часу для відпочинку (період відключення), при якому він (працівник) може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з власником або уповноваженим ним органом, що не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни (ч. 8 ст. 60-2 КЗпП); 3) може вимагати від роботодавця тимчасовий, строком до 2-х місяців, перехід на дистанційну роботу у випадку, якщо на робочому місці щодо нього було вчинено дії, що містять ознаки дискримінації (реалізація норми можлива за двох умов: а) якщо виконання дистанційної роботи сумісне з

виконуваною діяльністю та трудовою функцією працівника; б) якщо останній навів фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація, сексуальне домагання чи інше насильство мали місце) (ч. 9 ст. 60-2 КЗпП); 4) у разі, якщо має дитину до 3 років або здійснює догляд за дитиною відповідно до медичного висновку до досягнення нею шестирічного віку може виконувати свою діяльність на умовах дистанційної роботи (реалізація норми можлива за двох умов: а) це сумісно з виконуваною діяльністю; б) власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган має для цього ресурси та засоби) (ч. 10 ст. 60-2 КЗпП) [3].

Необхідно зазначити також, що потребує розгляду питання зміни нормування та оплати праці при дистанційній формі організації праці. Відповідно до ч. 6 ст. 60-1 КЗпП виконання надомної роботи не тягне за собою змін в нормуванні, оплаті праці та не впливає на обсяг трудових прав працівників. У той же час стосовно дистанційної роботи такого припису немає. Це дозволяє зробити висновок, що виконання дистанційної роботи може тягнути за собою ці зміни, що дає можливість зменшувати розмір заробітної плати. Якщо дистанційна робота передбачає зміни умов нормування, оплати праці тощо, то має бути відповідна норма, яка визначає правила, порядок та межі цих змін, інакше виникає прогалина в трудовому законодавстві стосовно даного питання.

Такі нововведення є корисними, зважаючи на популярність дистанційної роботи. Так, за даними Hitachi Capital UK, більшість працівників різних галузей задоволені дистанційною формою організації праці більше, ніж звичайною і після пандемії хотіли б працювати з дому: юристів – 61 %, HR-працівників та працівників сфери обслуговування і торгівлі – 69 %, респондентів, які працюють у сфері науки й фармацевтики – 65 %, працівників в області ІТ, творчості та дизайну – 63 % [9, с. 1040]. Саме тому розширення трудових прав працівників, які працюють дистанційно, є значним кроком законодавця уперед, адже відображає потреби українців, надає їм більше можливостей реалізації у трудовій сфері.

Висновки. Отже, в цілому, останні зміни, внесені до КЗпП щодо удосконалення правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, дистанційної та надомної роботи є позитивними, так як дають відповідь на низку питань стосовно місця роботи, робочого часу, прав і свобод працівника та роботодавця тощо при цих формах організації праці. Розроблені автором пропозиції щодо удосконалення трудового законодавства з питань регулювання цих форм організації роботи дозволять поліпшити правове положення працівників, що відповідає сучасним умовам розвитку суспільства.

Аннотация. В статье исследовано современное состояние правового регулирования гибкого режима рабочего времени, дистанционной и надомной работы по трудовому законодательству Украины. Проведено сравнение определений понятий «гибкий режим рабочего времени», «дистанционная работа», «надомная работа» (предусмотренных в предыдущей и текущей редакциях КЗоТ Украины). Охарактеризованы общие и отличительные признаки надомной и дистанционной работы. Исследованы новеллы действующего трудового законодательства, регулирующие вопросы гибкого режима рабочего времени, дистанционной и надомной работы. Разработаны предложения по совершенствованию действующего трудового законодательства в сфере заключения электронного трудового договора, ознакомления работника с правилами внутреннего трудового распорядка, нормирования, оплаты труда и уважения трудовых прав работников, работающих дистанционно, на дому или с гибким режимом работы.

Ключевые слова: гибкий режим рабочего времени, дистанционная работа, надомная работа, трудовое законодательство.

Abstract. The article examines the current state of legal regulation of flexible working hours, remote and home work under the labor legislation of Ukraine. The definitions of the concepts “flexible working hours”, “remote work”, “home work” (provided in the previous and current versions of the Labor Code of Ukraine). have been compared. Common and different features of home and remote work have been characterized. The novelties of the current labor legislation regulating the issues of flexible working hours, telecommuting and home work have been studied. Proposals to improve the current labor legislation in the field of concluding an electronic employment contract, acquainting the employee with the rules of internal labor regulations, rationing, remuneration and respect for labor rights of employees working remotely, at home or with flexible working hours have been developed.

Keywords: flexible working hours, remote work, home work, labor legislation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? *Аналітична записка Центру економічної стратегії*. 2020 р. С. 16. URL: <https://ces.org.ua> (дата звернення 07.03.2021).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи: Закон України від 04.02.2021. № 1213-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (дата звернення 07.03.2021).
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.71 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. (Із змінами).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст.123.
5. Конвенція Міжнародної організації праці про надомну працю № 177 від 4 червня 1996 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text (дата звернення 07.03.2021).
6. Бондаренко Н. Соціально-правові аспекти зайнятості в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 133–144.
7. Довгань Б. В. Правове регулювання дистанційної роботи в умовах карантину. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 лист. 2020 р.). Львів, 2020. С. 76–80.
8. Рішення Вінницького міського суду Вінницької області № 127/15710/20 від 21 грудня 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93811202> (дата звернення 07.03.2021).
9. Свистун М. О., Старостіна Л. Л. Дистанційна робота в умовах сьогодення: переваги та недоліки. *Science and practice: implementation to modern society*. 2021. № 3(39). С. 1038–1041.

УДК 340.1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ

Б. В. Довгань, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті висвітлено особливості інформаційних прав як складових четвертого покоління прав людини. За допомогою діалектичного, кібернетичного та формально-юридичного методів наукового дослідження охарактеризовано підходи до розуміння поняття «інформаційні права», проаналізовано природу права на доступ до мережі Інтернет та на віртуальну реальність як їх різновидів, визначено їх співвідношення, з'ясовано особливості правовідносин у ІТ-просторі. Запропоновано віднести до переліку інформаційних прав право на безпеку в кіберпросторі (право на кібербезпеку), породжене неврегульованістю відносин в мережі та необхідності забезпечення безпеки в цифровому просторі.

Ключові слова: інформаційні права, право на доступ до мережі Інтернет, право на віртуальну реальність, право на кібербезпеку, 4ППЛ.

Вступ. Модернізація усіх сфер суспільства, у тому числі правової, призвела до появи четвертого покоління прав людини, яке більшість вчених-правознавців поділяє на дві групи: соматичні та інформаційні права. Значна кількість наукових праць присвячена дослідженню так званих соматичних прав, у той час як інформаційні залишаються без належного обґрунтування. І це досить дивно, адже розвиток інформаційних технологій стає дедалі динамічнішим і потребує належного нормативного регулювання, постійного аналізу законодавцем розвитку інновацій.

Варто зазначити, що інформаційні права як складову четвертого покоління прав людини досліджували О. Б. Бунчук, Л. Вакарюк, О. П. Васильченко, І. Діордіца, О. М. Селезньова та інші. Однак, єдиного підходу щодо поняття, переліку прав, що відносяться до цієї групи прав модерного покоління так і не вдалося досягнути, а стосовно специфіки відносин, що виникають у цифровому просторі, досі точиться низка дискусій. Саме з'ясуванню цих питань присвячена дана наукова робота.

Основний розділ. Зростання ролі інформаційних технологій, спричинило появу такого явища в юриспруденції, як інформаційні права, які в сукупності утворюють нову галузь права – інформаційне право. Сьогодні у наукових колах активно точаться дискусії щодо визначення їх поняття та природи. Так, І. Діордіца вважає, що інформаційні права – це гарантовані державою можливості людини задовольняти свої потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації [1, с. 117]. Однак, таке трактування є занадто вузьким, адже, ця категорія прав не обмежується лише правом на інформацію. Відповідно інші права, наприклад, доступ до Інтернету, віртуальна реальність не обмежуються лише інформаційною складовою (хоча немає заперечень тому, що вона є досить важливою). Більш коректним є визначення А. М. Куліша: це врегульований нормативними актами комплекс суспільних відносин, об'єктом яких є інформація [2, с. 4].

П. М. Сухорольський пропонує розуміти під інформаційними правами групу прав, які піддаються значному впливу в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) та включають права у різних сферах суспільних відносин, що належать до усіх трьох поколінь прав людини [4, с. 13].

Це визначення дозволяє порушити важливу проблему, що стосується розуміння природи цієї категорії прав. Справа в тому, що серед науковців точиться дискусія щодо належності прав, що розглядається, виключно до четвертого покоління прав людини (далі – 4ППЛ), адже, наприклад, права на свободу інформації, свободу думки і слова тощо існували й раніше і належать до громадянських прав (перше покоління). Крім того, більшість прав першого покоління мають основним своїм об'єктом інформацію (право на свободу й особисту недоторканність; недоторканність приватного життя, житла; свободу пересування і вибору місця проживання; свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; таємницю листування тощо) (негативний підхід) [1, с. 119].

Однак, це твердження легко спростувала О.М. Селезнєва, яка пояснила, що сьогодні система інформаційного права складається з прав, які ще донедавна не були відомі людству, тому його треба зарахувати до четвертого покоління. (позитивний підхід) [3, с. 14]. Її слова отримали підтримку інших дослідників даного питання, які розвинули її думку й наголошують, що «новизна» інформаційних прав спричинена саме розвитком інформаційних технологій, а передусім появою Інтернету. Під впливом цих процесів права попередніх поколінь модифікувалися і набули нової форми. Ми говоримо, наприклад, про право на таємницю Інтернет-листування, на таємницю скайп-зв'язку тощо (їх вже не можна зарахувати до першого покоління, адже їхня сутність змінилася) [5, с. 34].

Влучною є думка В. Вітіва, який пропонує виділити інформаційні права людини саме в четверте покоління, аргументуючи це появою нової парадигми свободи інформації: виникнення глобального інформаційного простору, формування особливого інформаційно-орієнтованого сприйняття, нових цінностей на основі використання інформаційно-комунікаційних засобів, необхідність забезпечення автономії дій та вибору правомірної поведінки особи на засадах рівності доступу до інформації тощо [6, с. 20].

Тепер повернімося до визначення П. М. Сухорольського. Важко не погодитися з тим, що права, які розглядаються, формуються з урахуванням активного прогресування сфери ІКТ, однак друга частина визначення автоматично заперечує першу, адже науково-технічні процеси у суспільстві стали підґрунтям саме четвертого покоління.

Інші автори розглядають інформаційне право як сукупність прав, безпосередньо пов'язаних з розвитком ІКТ та формуванням інформаційного суспільства [7, с. 156], що є актуальним в умовах сучасного розвитку правової доктрини.

Найбільш влучним є визначення інформаційних прав Н. І. Ткачука, який вважає, що це невід'ємні можливості вчиняти або не вчиняти дії, які забезпечують реалізацію інтересів особи в інформаційній сфері з використанням визначеного законом механізму [6, с. 18]. При цьому «інформаційну сферу» можна тлумачити як таку, що пов'язана з інформацією

та інформаційними відносинами як в звичному розумінні (збирання, зберігання, поширення інформації тощо), так і в сучасному – технологізованому.

Отже, з усього вищесказаного випливає, що інформаційні права є мірою можливої поведінки особи в інформаційній сфері. Однак, якщо розглядати їх саме як складову четвертого покоління, то це сукупність прав, тісно пов'язаних з розвитком ІТК, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства.

Ядром інформаційних прав, як вже згадувалося раніше, є право на доступ до Інтернету, а також на віртуальну реальність.

Інтернет існує з 1969 року, а після створення World Wide Web (WWW) на основі гіпертексту (1990 р.) і появи перших графічних браузерів – Mosaic (1993 р.) і Netscape (1994 р.) інтерес до нього особливо зріс [8, с. 162]. Нині мережа слугує своєрідною павутиною, що огорнула всі сфери життя суспільства, а її плодами є розвиток ІТ-сфери, впровадження в життя новітніх технологій [9, с. 35]. Онлайн-простір став ключовим засобом комунікації, джерелом інформації, сучасною публічною інфраструктурою, яка дає змогу отримувати доступ до культурних, освітніх, громадських, політичних ресурсів [1, с. 34].

Термін «віртуальна реальність» у науковий обіг ввів американський вчений Джарон Ланьє, який у 80-тих роках ХХ століття очолив групу вчених, що створили інтерфейс підключення до віртуального світу. Учений іменував це явище як «реальність візуальних образів», що генерується винятково через комп'ютерну техніку [8, с. 162]. Сьогодні Virtual Reality (VR) за допомогою 360° картинки, а також спеціальних окулярів і шолома, переносить людину у штучний світ, де навколишнє середовище повністю змінене. Яскравим прикладом «дива 21 століття» є програми Anatomyo, Operation Apex та інші системи.

На перший погляд Інтернет та віртуальна реальність – поняття тотожні, однак це не так. Доктринально сформувалося 3 підходи до їх співвідношення. Прибічники першого вважають, що діяльність людини у мережі є визнанням того, що існує певний віртуальний простір [10, с. 211]. Тому проблема правового регулювання питань, пов'язаних з віртуальним світом, зводиться до необхідності міжрядового управління Інтернетом [10, с. 212]. Тобто, Інтернет і віртуальна реальність сприймалися як частина і ціле і, відповідно, Інтернет – ширше поняття.

Інший підхід співвідношення через визначення права віртуального простору розкриває А. Албуджалілов: це правові норми, що регулюють суспільні відносини з приводу майнових та особистих немайнових прав, які виникають, еволюціонують та припиняються виключно всередині віртуального простору Інтернет. Таким чином, учений називає Інтернет віртуальним простором, а отже, ототожнює ці поняття [11].

Інакшу теорію запропонував С. В. Малахов, даючи визначення поняттю «Інтернет»: а) інформаційна комп'ютерна система, що складається із сукупності окремих інформаційних комп'ютерних мереж, об'єднаних на основі єдиного мережевого протоколу; б) інформаційний простір; в) середовище існування суб'єктів суспільства; г) сукупність інформаційних суспільних відносин у віртуальному середовищі [10, с. 211]. З останнього випливає, що Інтернет є частиною віртуальної реальності, а отже, останнє є ширшим поняттям.

Однак, кожне із запропонованих трактувань є суперечливим, адже діяльність в Інтернеті не завжди пов'язана з віртуальним світом і часто мережа є каталізатором реалізації суспільних відносин в реальному житті. До прикладу, спілкування з друзями в чатах, месенджерах, здійснення онлайн-викликів, онлайн-шопінг і т. д.

Натомість віртуальна реальність – це штучно створене відчуття перебування в певному середовищі [10, с. 213], яке необов'язково споживається через доступ до глобальної мережі [8, с. 162]. Мова йде про різноманітні ігри, віртуальні системи, що працюють в режимі офлайн.

Таким чином, варто підсумувати, що Інтернет та віртуальна реальність – це два самостійних явища, які тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Доцільно говорити про перетин поля їх активності. Саме відносини, що відбуваються в цьому перетині, є найбільш

розповсюджуваними зараз і викликають багато питань, які повинні бути законодавчо врегульованими.

Слід наголосити, що відносинами в інформаційно-технологічному просторі – це специфічні відносини, які виникають під впливом норм різних галузей права щодо поведінки людей і організацій у інформаційно-технологічному середовищі [12, с. 135].

Структурні елементи цих відносин у правовому аспекті мають певну специфіку:

1. Суб'єкти. Можуть бути розподілені на три групи: пред'явники контенту (величезні корпорації (Google, Microsoft) або особа, що створила сайт), постачальники (провайдери) та клієнти (фізичні або юридичні особи, які користуються мережею) [12, с. 135]. Існує проблема визначення дієздатності суб'єкта, його місцезнаходження та встановлення, чи це взагалі жива істота, а не програма-робот [13, с. 53].

2. Об'єкти. Поведінка суб'єкта, спрямована на те або інше благо (що мають цінність тільки в мережі; що мають цінність тільки за її межами; що мають цінність повсюди).

3. Зміст. Є найпроблемнішим елементом визначення, так як права та обов'язки сторін визначаються за їх згодою без контролю держави [13, с. 54–57].

Отже, такі правовідносини мають форму саморегулюючої (синергетичної) системи [13, с. 54–57]. Відсутні механізми впливу на процеси, що відбуваються у кіберпросторі. Як влучно зазначає О. Ю. Коваленко: «Інтернет видається правовим вакуумом, в якому кожен може робити, що забажає. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на визначенні оптимальних шляхів вдосконалення правового регулювання інформаційно-комунікаційних відносин» [12, с. 136]. Тому доцільно говорити про необхідність правового регулювання даного питання.

Аналіз природи та характерних рис інформаційних прав, розгляд права на доступ до Інтернету та на віртуальну реальність, дає підстави виділити ще один різновид цієї категорії прав – право на безпеку у кіберпросторі. Як відомо, право на безпеку належить до третього покоління прав людини, яке виникло після Другої світової війни, однак право на безпеку у кіберпросторі – це порівняно нове явище в суспільстві, зумовлене розвитком новітніх технологій. Воно тісно пов'язане з правом на доступ до Інтернету, більше того – породжене неврегульованістю відносинами в мережі та необхідністю захисту користувачів від неправомірної поведінки певних суб'єктів.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [14]. З цього випливає, що кібербезпека є складовою частиною національної безпеки. Таким чином, право на безпеку в інформаційному просторі (інша назва кібербезпеки) є похідним від права на безпеку як такої так само, як право на доступ до Інтернету та віртуальну реальність є похідними від права на інформацію. Саме тому доцільно говорити про віднесення новітнього права до інформаційних, а отже, – до 4ППЛ.

Висновки. Отже, підходи до визначення сутності та природи інформаційних прав як складового елементу 4ППЛ показали, що їх доцільно розглядати як сукупність прав, тісно пов'язаних з розвитком ІТК, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства, а також як міру можливої поведінки в інформаційній сфері.

Особливе місце серед переліку інформаційних прав займають право на доступ до Інтернету та право на віртуальну реальність. Попри те, що існують різні теорії їх співвідношення (Інтернет і віртуальна реальність як частина і ціле, де перше – ширше поняття; Інтернет як частиною віртуальної реальності, де останнє є ширшим; отождошення двох понять), доцільно говорити, що це два самостійних явища, які тісно пов'язані між собою. Вони частково перетинаються, але не поглинають одне одного і не співпадають, адже діяльність в Інтернеті не завжди пов'язана з віртуальним світом і часто мережа є каталізатором реалізації суспільних відносин в реальному житті, а віртуальна реальність необов'язково споживається через доступ до всесвітньої павутини.

Що стосується правовідносин, які виникають в інформаційному просторі та пов'язані з реалізацією згаданих вище прав, то вони відрізняються від відносин в інших сферах суспільного життя, адже мають специфічне коло суб'єктів (пред'явники контенту, постачальники, клієнти), об'єкт (має цінність як в мережі, так і поза нею) та зміст (права та обов'язки суб'єктів, побудовані на довірі), а також характеризуються саморегуляцією, тобто частково відсутні механізми впливу на процеси, що відбуваються у інформаційному просторі.

Також серед переліку інформаційних прав доцільно виділити право на кібербезпеку, що є похідним від права на безпеку так само, як право на доступ до мережі та на віртуальну реальність – від права на інформацію. У той же час, право на безпеку в кіберпросторі породжене саме саморегулятивністю відносин у мережі та віртуальній реальності.

Аннотація. В статье изложены особенности информационных прав как составляющих четвертого поколения прав человека. С помощью диалектического, кибернетического и формально-юридического методов научного исследования охарактеризованы подходы к пониманию понятия «информационные права», проанализированы природа права на доступ к сети Интернет и на виртуальную реальность как их разновидностей, выяснены особенности правоотношений в ИТ-пространстве. Предложено отнести к списку информационных прав право на безопасность в киберпространстве (право на кибербезопасность), порожденное неурегулированностью отношений в сети и необходимостью обеспечения безопасности в цифровом пространстве.

Ключевые слова: информационные права, право на доступ к сети Интернет, право на виртуальную реальность, право на кибербезопасность, 4ППЛ.

Abstract. The article describes the information rights features as components of the fourth generation of human rights. With the help of dialectical, cybernetic and formal-legal methods of scientific research the approaches to understanding the concept of "information rights" are characterized, the nature of the right to access the Internet and virtual reality as their varieties is analyzed, their relations are determined, the peculiarities of legal relations in the IT space are clarified. It is proposed to include to the list of information rights the right to cybersecurity, caused by the unregulated relations in the network and the need to ensure security in the digital space.

Key words: information rights, right to access the Internet, right to virtual reality, right to cybersecurity, the fourth generation of humans rights.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Діордіца І. Класифікація інформаційних прав і свобод людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 116–122.
2. Куліш А. М., Кобзєва Т. А., Шапіро В. С. Інформаційне право України: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2016. 108 с.
3. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. *Інформація і право*. 2019. № 3(30). С. 9–15.
4. Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Електронний архів наукових матеріалів Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 213–217.
5. Васильченко О. П. Право на доступ до мережі: надати не можна позбавити. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 1. С. 34–37.
6. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 17–30.
7. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159.
8. Бунчук О. Б. Особливості права на використання віртуальної реальності. *Scientific bases of solving of the modern tasks*. 2020. С. 161–164.
9. Яременко О. І. Віртуальна реальність як філософська категорія та сфера дії права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса. 2018. С. 33–36.
10. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: зб. матер. II-ї Міжнар. наук.-практ. конф.* (17 лист. 2017 р.). Львів, 2017. С. 18–42.
11. Абдуджалілов А. Інтернет как объект научно-правового исследования. *Информационное право. ЕвразЮж*. 2011. № 6 (37). С. 20–28.
12. Коваленко О. Ю. Особливості правовідносин в Інтернеті. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. Ч. 1. С. 134–137.
13. Беляков К. І. Понятійні та методологічні основи регулювання нових типів інформаційних відносин: «віртуальні правовідносини». *LEX PORTUS*. 2016. № 2. С. 47–63.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р., № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА

Д. Л. Драч, Т. В. Михайліна

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціальних детермінант ефективності права. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) було з'ясовано поняття та значення конкретних соціальних детермінант ефективності права; приватнонаукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли виокремленню й аналізу структурних компонентів соціальних детермінант ефективності права; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний, психологічний методи) застосовувались для встановлення особливостей впливу досліджуваних соціальних детермінант на ефективність права. Запропоновано авторське визначення поняття «соціальні детермінанти ефективності права», систематизовано такі детермінанти в певні групи на підставі різних критеріїв, а також здійснено характеристику відповідних соціальних детермінант ефективності права.

Ключові слова: соціальні детермінанти ефективності права, соціальна природа права, витоки права, сприйняття права суспільством, прояви впливу права на суспільство, взаємодія права з іншими чинниками, постійна модернізація права.

Вступ. Ефективність права є надзвичайно важливою юридичною категорією, яка формується під впливом певних чинників. Забезпечення ефективності права в об'єктивній дійсності неможливе без врахування таких чинників, що зумовлює необхідність їх поглибленого наукового дослідження. Проблеми чинників формування ефективності права доволі часто аналізуються в науковій літературі, однак підходи до їх дослідження потребують систематизації. Зокрема, за критерієм середовища формування чинників ефективності права їх доцільно поділити на соціальні й правові.

Останнім часом дослідження соціальних детермінант ефективності права були складовими наукових робіт В. А. Бондаренко, Н. А. Дубини, В. В. Завальнюка, Л. Ф. Купіної, О. М. Сидоренка, О. О. Старицької, З. В. Таран, О. В. Турути та інших науковців. Проте все ще залишається низка малодосліджених питань щодо соціальних детермінант ефективності права, що і обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження соціальних детермінант ефективності права, а саме, з'ясування їх поняття, систематизація соціальних детермінант ефективності права в певні групи та здійснення їх характеристики.

Основний розділ. Соціальні детермінанти ефективності права вказують на певні особливості розвитку суспільства, які є сприятливими чинниками для формування ефективності права. Зважаючи на значну кількість таких соціальних детермінант, їх доцільно систематизувати в групи, які об'єднують чинники ефективності права залежно від: 1) соціальної природи права; 2) витоків права; 3) сприйняття права суспільством; 4) проявів впливу права на суспільство; 5) взаємодії права з іншими чинниками; 6) постійної модернізації права.

Соціальна природа права як комплексна детермінанта ефективності права визначається змістовною сутністю права, тобто тим, що в основі права лежить спрямованість на задоволення інтересів та потреб як всього суспільства, так і кожної окремої людини. Право слугує для загального блага, тобто виражає загальний інтерес, і право є відображенням волі і інтересів груп або класів, пов'язаних з владою: таким є співвідношення ідеальної й реальної соціальної природи права [1, с. 12]. Звідси слідує, що право повинно бути опосередковано людиноцентристською концепцією, в основі якої – визнання людини найвищою соціальною цінністю. Крім того, реалізація загальносоціальних функцій права, як і юридичних, вимагає наявності у праві конструктиву, адже право пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі; воно повинно містити в собі права та свободи особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичну стійкість і надійність суспільних процесів, причому конструктивним навантаженням права, зокрема, сьогодні, в першу чергу, є досягнення соціальної

стабільності в суспільстві [2, с. 25]. Не менш важливою соціальною детермінантою ефективності права є його цінність: право як явище соціального буття стає результатом телеономної, ціле- й ціннісно-раціональної діяльності індивіда і його спільностей, аксіологічна природа якого полягає у вираженні права як форми правових цінностей, до яких належать передусім невід'ємні атрибути права – свобода, рівність, справедливість, в основі яких лежать правові ціннісні відносини між соціальними суб'єктами [3, с. 21–22]. Узагальнюючи вищевикладене, доцільно зауважити, що системна соціальна природа права є надзвичайно важливою детермінантою ефективності права, оскільки від того, наскільки достовірно й повно право виражатиме й захищатиме суспільну думку, надаватиме інтересам суспільства пріоритет, значною мірою залежить тенденція самого суспільства поділяти позиції правових приписів та слідувати їм, що, однозначно, стане привілейованим каталізатором забезпечення ефективності права.

Також важливою соціальною детермінантою ефективності права є врахування витоків самого права, тобто тих чинників, які є його фундаментальною основою, впливають на формування права та його особливостей. Перш за все, правоутворення обумовлене потребами соціуму щодо правового регулювання суспільних відносин, що вказує на наявність беззаперечної необхідності існування права, яке є незамінним й безальтернативним явищем, достатньо потужним для реалізації свого призначення, зокрема, на основі сумісності приписів права з поглядами суспільства. Крім того, сучасний стан розвитку права спирається на історико-культурну еволюцію суспільства і держави, об'єктивне відображення у праві дійсності та відповідність рівня розвитку права актуальним закономірностям буття, тому що верховенство права в суспільстві відображається і зберігається саме за допомогою правових норм, які є функціональним двигуном існування суспільства з усією його соціальною діяльністю [4, с. 135], а забезпечити належну реалізацію права без врахування його зв'язку з багатовимірною реальністю не видається можливим. Аналізуючи витoki права, слід звернути увагу і на мораль, яка історично виникла раніше і, відповідно, суттєво вплинула на формування сутності об'єктивного права: так, якщо предмет регулювання права і моралі співпадає, і норма моралі співпадає з правовим приписом, то вони резонують одне з одним і підсилюють свій вплив, проте навіть у протилежному випадку мораль створює міцний фундамент для дії правових норм [5, с. 271]. Тож, витoki права, значною мірою базуючись на передумовах формування останнього, є важливою детермінантою ефективності права, адже впливають на його сутність, визначають його місце в соціальній системі, а також формують здатність права бути функціонально придатним шляхом його наділення переконливою авторитетністю та відповідністю інтересам соціуму.

Ефективність права як результат його дії залежить і від сприйняття права суспільством. Легітимність права є здатністю права досягти суспільного визнання, але не завдяки закону, а завдяки людському ставленню до права. Довіра до права, у свою чергу, включає впевненість громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; публічність діяльності держави, стабільність законодавства та прогнозованість його розвитку; адекватний дискреційним повноваженням відповідних державних органів захист від свавільних рішень; повагу держави до легітимних очікувань громадян; закріплення у законі недопустимості погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення її до юридичної відповідальності [6, с. 95]. Нарешті, престиж права, що являє собою авторитет права і повагу до нього суспільства, є найбільш сприятливим показником ставлення суспільства до права. Важливе значення для ефективності права має також рівень правосвідомості й правової культури, адже дані правові категорії завжди пов'язані з формуванням мотиву особи до правомірної чи неправомірної поведінки, що сприяє або, відповідно, перешкоджає втіленню позитивного потенціалу права в правову реальність. Таким чином, сприйняття права суспільством формує загальне уявлення соціуму про сутність права, його призначення і роль права як соціального регулятора на глобальному рівні, що впливає на правову поведінку всіх суб'єктів права, яка в своїй сукупності формує правову дійсність, об'єктивні характеристики якої є визначальним критерієм оцінки стану ефективності права.

Як уже зазначалось, від сприйняття права суттєво залежать прояви його впливу на суспільство, які виявляються, зокрема, у правомірній чи неправомірній поведінці громадян, що, однак, не є єдиною детермінантою у даній групі. Зосередженість на правовому вихованні, наявність умов для вирішення конфліктних ситуацій, соціальна активність населення, діяльність громадських організацій, та й загалом стан врегульованості суспільних відносин, – всі ці і багато інших показників є водночас соціальними детермінантами ефективності права, оскільки їх значення полягає у створенні можливостей для функціонування права як соціального арбітра, що є незмінно інтегрованим у суспільне життя. Отже, злагодженість суспільних відносин є водночас і передумовою, і результатом ефективності права, виражаючи готовність суспільства реалізувати правові приписи і поділяти думку щодо їх беззаперечної необхідності; позитивні характеристики впливу права на суспільство вказують на перспективи такого впливу, тобто прогнозовану ефективність права.

Ефективність права є складною юридичною категорією, і її забезпечення повинно базуватись на застосуванні не лише юридичних, а й інших чинників, які мають бути взаємоузгоджені. Особливо актуальним це питання постає в умовах глобалізації, яка представляє собою щільний взаємозв'язок між всіма процесами розвитку суспільства на світовому масштабі. Зважаючи на це, при дослідженні соціальних детермінант ефективності права слід враховувати, що характеристики дії права на суспільні відносини залежать і від позаправових галузей суспільного життя, які обумовлюють наявність відповідних галузевих чинників впливу на ефективність права, як-от економічних, політичних, організаційних, інформаційних, ідеологічних, культурних тощо. Також ефективність права у цьому аспекті залежить від рівня розвитку прикладних чинників, які обумовлені певними науковими напрямками, інтегрованими з досягненнями юридичної науки, а саме юридичне прогнозування, юридична статистика, правове моделювання, правова інформатика і т.д. [7, с. 474–475]. Підсумовуючи, право є хоч і самостійним, проте взаємозалежним від інших сфер життя суспільства напрямком, і його ефективність може бути забезпечена саме консолідацією «сил» усіх сфер суспільного життя.

Важливими вимогами до розвитку сучасного права є його стабільність і водночас динамізм, адже досягнутий рівень світового прогресу не є остаточним, а суспільство і держава потребують постійної модернізації. У таких умовах право теж повинно оновлюватися, враховуючи нові виклики сьогодення. Саме тому невизначеність майбутнього спричиняє появу нових, альтернативних форм регулювання, і це є поясненням викликів та тонкощів інституціоналізації альтернативних режимів правового управління у висококодифікованій та формалізованій системі права [8, с. 15]. Ефективність права відображає переваги та недоліки правових норм, є умовою для подальшого вдосконалення змісту правових норм, визначення шляхів усунення недоліків правового регулювання [9, с. 43], що є запорукою успішної модернізації права на благо особі, суспільству й державі. Дійсно, ефективність права є результатом врахування глобального прогресу, причому сутність права повинна залишатися стабільною, а зміст – динамічним, що дозволить враховувати потреби й інтереси суб'єктів права на конкретному етапі історичного розвитку й створювати правові механізми їх задоволення.

Висновки. Отже, важливими чинниками формування ефективності права є соціальні й правові детермінанти.

Під соціальними детермінантами ефективності права запропоновано розуміти чинники формування кількісно-якісної характеристики дії об'єктивного права на стан впорядкованості суспільних відносин, які представляють собою певні особливості розвитку самого суспільства.

Соціальні детермінанти ефективності права згруповано на основі соціальної природи права, витоків права, сприйняття права суспільством, проявів впливу права на суспільство, взаємодії права з іншими чинниками та постійної модернізації права.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию социальных детерминант эффективности права. С помощью общенаучных методов (анализ, синтез, дедукция, индукция, диалектический, системно-структурный методы) были выяснены понятие и значение конкретных социальных детерминант

ефективності права; частіше наукові методи (правове моделювання, формально-юридический метод) сприяли виділенню і аналізу структурних компонентів соціальних детермінант ефективності права; спеціальні методи (кібернетический, синергетический, психологіческий методи) застосовувались для встановлення особливостей впливу досліджуваних соціальних детермінант на ефективність права. Сформульовано авторське визначення поняття «соціальні детермінанти ефективності права», систематизовано такі детермінанти в певні групи на основі різних критеріїв, а також здійснено характеристику відповідних соціальних детермінант ефективності права.

Ключові слова: соціальні детермінанти ефективності права, соціальна природа права, істинність права, сприйняття права суспільством, проявлення впливу права на суспільство, взаємодія права з іншими факторами, постійна модернізація права.

Abstract. The article is dedicated on researching of the social determinants of the effectiveness of law. The essence and meaning of the certain social determinants of the effectiveness of law are comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural methods); the structural components of the social determinants of the effectiveness of law are distinguished and analyzed with using of private scientific methods (legal modeling, formal and legal method); special methods (cybernetic, synergistic, psychological methods) are used for finding out of features of impact of the investigated social determinants on the effectiveness of law. The author's definition of the concept «the social determinants of the effectiveness of law» is suggested, such determinants are systematized in certain groups on the basis of different criteria, and also it is conducted a characteristic of appropriate social determinants of the effectiveness of law.

Key words: social determinants of the effectiveness of law, social nature of law, leaks of law, perception of law by society, manifestations of the impact of law on society, interaction of law with other factors, constant modernization of law.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дунас О. І. Наукові підходи щодо визначення соціальної природи права. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2–2. С. 10–16.
2. Оніщенко Н. Конструктив в праві: проблеми аналітичного дослідження. *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 24–30.
3. Ганчук О. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. № 6. С. 20–23.
4. Bujdciu N. R. The Validity and Effectiveness of Law. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences. Law*. 2015. Vol. 8 (57). No. 1. P. 127–138.
5. Крилова Д. Мораль як чинник ефективності норм права. *Ефективність норм права*. зб. наук. праць. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 листопада 2016 р.). Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 270–273.
6. Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Відродження довіри до права як показник ефективності правового моніторингу. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 94–98.
7. Почепцов Ю. В. Фактори дієвості та ефективності права як умова його функціонування. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 232–236.
8. Zumbansen P. Law's Knowledge and Law's Effectiveness: Reflections from Legal Sociology and Legal Theory. *CLPE Research Paper. Law Research Paper Series*. 2009. Vol. 05. № 02. P. 1–19.
9. Почепцов Ю. В. Ефективність права як юридична категорія. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 39–45.

УДК 347.9

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У АСПЕКТІ РОЗУМНИХ СТРОКІВ

Т. О. Забейда, К. Є. Присакар, І. В. Атаманчук

Анотація. Проаналізовано проблему справедливого розгляду судових справ у розумні строки відповідно до чинного законодавства про судострій. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини запропоновано рекомендації щодо скорочення строків судового провадження.

Ключові слова: розумні строки розгляду справ судом, розподіл справ між суддями, дисциплінарна відповідальність суддів.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про кримінальне обвинувачення мають бути розглянуті в суді впродовж «розумного» строку.

Така вимога зумовлена тим, що будь-яке провадження в суді для сторін у справі супроводжується невизначеністю у правовідносинах, яка усувається лише ухваленням остаточного рішення у справі та його виконанням. На практиці недотримання строків розгляду справ не тільки порушує права особи на захист, а й формує в неї негативне ставлення до судової системи, неповагу до права.

Актуальність дослідження проблеми «розумності» строків судового розгляду зумовлена як триваючою судово-правовою реформою, так і значною кількістю справ щодо порушення Україною права особи на розумний розгляд її справи судом у практиці Європейського суду з прав людини (далі – Суду). Зокрема, потребують належної правової оцінки новації законодавства про судоустрій у цій сфері, прийняті у липні 2010 р. Отже, метою даної статті є аналіз організаційно-правових заходів, що впливають на тривалість розгляду справи судом з урахуванням відповідних європейських стандартів та досвіду зарубіжних країн.

Питання оптимізації строків судового розгляду було предметом дослідження як вітчизняних [14, с. 184–190; 8, с. 154–160], так і російських науковців [1, с. 176]. Однак зміни законодавства і правозастосовної практики потребують нового осмислення вказаного питання насамперед з точки зору належної організації роботи суду.

У своїй прецедентній практиці Суд виходить із того, що «розумність» тривалості судового провадження необхідно оцінювати у світлі обставин конкретної справи та враховуючи об'єктивні критерії, до яких Суд відносить: а) складність справи, тобто обставин і фактів, що ґрунтуються на праві (законі) і тягнуть певні юридичні наслідки; б) поведінку заявника: якщо затримка розгляду справи відбувається з його вини, то це, безумовно, є фактором, що послаблює ефективність скарги, однак не можна вимагати від заявника активної співпраці з судовою владою; в) поведінку державних органів, адже тільки затримки, в яких можна звинуватити державу, можуть виправдати висновок про невиконання вимоги, що стосується «розумного строку»; г) значущість для заявника питання, яке знаходиться на розгляді суду, або особливе становище сторони у процесі. Варто підкреслити, що в кожному конкретному випадку Суд оцінює дотримання державою критеріїв «розумності» судового провадження, виходячи з усієї сукупності обставин справи, і висновок Суду може відрізнятися за аналогічних, на перший погляд, вихідних умов [3, с. 261–265].

Повільність та недодержання строків розгляду справ є характерними майже для всіх країн. Це підтверджує як практика Суду, так і дослідження, проведене у 2012 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя серед усіх країн Європи. Було встановлено, що середні строки розгляду конфліктів, що виникають із трудових правовідносин, становлять не менше 3 місяців (Нідерланди, Іспанія), 440 днів (Словенія), 695 днів (Італія). Спори про розлучення розглядаються впродовж 82 днів (Румунія), 104 дні (Нідерланди), 10,2 місяці (Германія), 348 днів (Франція), 359 днів (Португалія) [17, с. 154]. Отже, можна дійти висновку, що вітчизняний досвід судової тяганини не є унікальним.

Деякі пропозиції щодо покращення такої ситуації містяться в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи, який керується тим, що деякі процедури судочинства в певних випадках перешкоджають швидкому його здійсненню, а саме через зловживання учасників процесу ними. Для уникнення зловживань суд повинен мати такі повноваження: 1) вимагати від сторін таких пояснень, які вважатиме необхідними; 2) вимагати від сторін особистої присутності; 3) контролювати допит свідків. Позовні заяви сторін у справі або їх заперечення повинні подаватися на максимально ранній стадії судового провадження і у будь-якому випадку до закінчення його попереднього етапу, якщо такий існує [8, с. 275–277, 278–281, 292–294].

З метою покращення оперативності судового розгляду пропонується запроваджувати в законодавство такі заходи: 1) спрощений порядок початку розгляду; 2) проведення судового розгляду без засідань або проведення тільки одного засідання або, залежно від обставин, проведення попереднього підготовчого засідання; 3) проведення виключно письмового або усного провадження, залежно від обставин; 4) заборона або обмеження деяких заперечень і пояснень; 5) більш гнучкі правила надання свідчень; 6) здійснення

провадження без перерв або лише з невеликими перервами; 7) призначення судового експерта, або судом, або за клопотанням сторін, до початку судового процесу, якщо це можливо; 8) активну участь суду у веденні справи і виклику свідків і заслуховування свідчень [8, с. 275–277, 278–281]. Зарубіжний досвід засвідчує, що найбільш поширеними способами скорочення строків судового розгляду є: а) спрощення ряду судових процедур, у тому числі винесення заочних рішень); б) використання примирливих і посередницьких процедур; в) передача вирішення певних категорій справ на розгляд спеціально створених з цією метою державних несудових установ, вирішення спорів громадськими установами; г) відповідальність суддів за судову тяганину [14, с. 184–190].

Порушення оперативності розгляду судових справ часто пов'язана з невмінням деяких суддів належним чином організувати свою роботу. Непоодинокі випадки, коли розгляд справи без поважних причин упродовж тривалого часу взагалі не проводився, що пов'язано із недоліками організації роботи судді, різноманітними не процесуальними чинниками.

Так, однією з основних причин судової тяганини є надмірне навантаження на суддів. Дані судової статистики 2018–2010 рр. свідчать про перевантаженість суддів місцевих загальних судів, коли середньомісячне навантаження на суддів складає 103–178 справ і матеріалів на місяць, а в деяких судах – до 250 [5, с. 5–6]. Про забезпечення реальних нормативів середньомісячного навантаження на суддю місцевого суду як важливий чинник оптимізації роботи суду неодноразово зауважували як практики, так і науковці. Загальновизнаною є думка, що належної оперативності правосуддя можна досягти, забезпечивши оптимальне навантаження і створивши умови для автономної діяльності кожного судді. Для цього необхідні засоби оргтехніки, відповідний штат працівників, які забезпечують судовий процес тощо. У п. 3.1.14 Положення про автоматизовану систему документообігу суду вперше у вітчизняній правовій системі визначено, що основним критерієм поділу справ, які надходять до суду, є річне навантаження суддів. У цьому Положенні вперше визначається єдині засади визначення навантаження на суддю [9]. Чітке визначення цих засад є суттєвим позитивом для нормальної організації роботи суду, вони сприятимуть підвищенню її ефективності.

Вирішення проблеми перевантаження суддів можливе у двох напрямках. Перший полягає у визначенні чисельності суддівського корпусу, який здатен адекватно справитися з існуючим обсягом роботи. Якщо поррахувати співвідношення кількості суддів на кількість населення України, то беручи до уваги дані останнього Всеукраїнського перепису населення станом на 05.12.2011 р. [12, с. 11], кількість посадового складу вітчизняної судової системи [5, с. 35], шляхом простого підрахунку встановлюємо, що в Україні на 6,2 тис. населення приходить один суддя. А в середньому в Європі один суддя припадає на 9–15 тис. громадян. Вітчизняний показник дорівнює показнику Німеччини (де працює близько 30 000 професійних суддів), з нею ми ділимо перше місце [17, с. 17]. На сьогодні за даними Вищої ради юстиції в Україні відкритими є до 1000 суддівських вакансій, з них 300 – у місцевих судах [16]. Це зумовлено декількома чинниками. По-перше, після судової реформи липня 2010 р. звільнилася значна кількість суддів. По-друге, зміни, передбачені реформою у сфері призначення суддів на посади, передбачають створення принципово нової системи добору суддів. Ця система може запрацювати прогнозовано до 2012 р. До цього моменту кількість вакантних посад у судах може зрости до 2–2,5 тис., що є критичним для судової системи. Отже, актуальними є кроки, спрямовані на заповнення вакантних посад суддів. На цьому наполягають і міжнародні стандарти. Наприклад, в Основних принципах незалежності судових органів від 15.12.2019 р. зазначається, що особливу увагу держава має звернути на необхідність надання ресурсів, потрібних для функціонування судової системи, враховуючи призначення достатньої для рівня завантаженості справами кількості суддів [6, с. 13–18].

Другий можливий шлях вирішення проблеми – це вивільнення суддів від виконання обов'язків, які безпосередньо не пов'язані з відправленням правосуддя. У Рекомендації No (86)12 Комітету міністрів Ради Європи «Про заходи щодо недопущення і скорочення

надмірного робочого навантаження на суддів» зазначається, що слід не збільшувати, а поступово зменшувати кількість завдань, покладених на суддів, що не стосуються судового розгляду, покладаючи ці завдання на інших осіб або органи (п. II) [8, с. 292–294].

Можна навести досить показовий приклад із законодавчого врегулювання цього питання в Україні. До кінця 2018 р. місцеві загальні суди були уповноважені розглядати всі справи про порушення правил дорожнього руху, накладаючи штрафи на порушників та вирішуючи інші питання. У структурі судових справ ця категорія займала дуже значне місце. Після набуття чинності змінами до Кодексу про адміністративні правопорушення України [11], який поклав на інспекторів ДАІ право накладати низку стягнень щодо порушень правил руху на місці, загальна кількість справ, що розглянули суди по першій інстанції, скоротилася із 10,3 млн у 2018 р. до 6,7 млн у 2019 р. [5, с. 7–8]. Отже, скорочення кількості справ склало більше 3 млн, що є дуже значною цифрою.

Варто наголосити ще на одному важливому аспекті. на нашу думку, питання розгляду судових справ у розумні строки повинно бути однією зі складових (критеріїв) оцінки якості роботи судді. Проте на сьогодні методика і критерії такої оцінки не розроблено. Слушними є висловлені у Висновках першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів судження про те, що єдиний випадок, коли суддя несе відповідальність за свої рішення, – це груба халатність або неправильна поведінка. Прикладом такої халатності є, зокрема, затягування винесення рішення у справі з вини самого судді [6, с. 39, 61, 78]. Кількість справ, розглянутих у певний період, може бути лише критерієм оцінки роботи судді.

Важливим є питання про те, чи може суддя підлягати відповідальності за порушення «розумних» строків розгляду справи. Так, в Європейській хартії про статус суддів вказано, що «державою гарантується відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним обов'язків судді. Законом може передбачатися можливість, аби держава могла порушити справу з метою примусити суддю компенсувати суму, виплачену державою за шкоду, заподіяну ним у випадку грубого і невинуватого порушення правил, що регулюють виконання обов'язків суддями. Подання позову до суду, що має відповідну юрисдикцію, повинно бути попередньо погодженим з органом, який здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів» [6, с. 91–95]. Це означає, що суддя має відповідати за порушення законодавства, які він допускає під час судового розгляду спочатку в порядку дисциплінарного провадження, а вже потім на підставі його результатів, якщо буде доведено його вину – здійснювати відшкодування шкоди особам, яким завдано шкоди його протиправними діями, в судовому порядку.

Дисциплінарне провадження щодо суддів в Україні здійснюють два органи – Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС України) і Вища рада юстиції (далі – ВСЮ). Вказані органи в цілому відповідають вимогам європейських стандартів, адже до складу ВККС України входить 6 суддів із 11 членів, а ВСЮ в перспективі буде формуватися переважно із представників суддівського корпусу (передбачається 11 суддів із 20 членів у складі цього органу) [10].

Відповідно до п. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» серед підстав дисциплінарної відповідальності є невиконання суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом. Тобто Законом уперше визначено, що судова тяганина – підстава для накладення дисциплінарних стягнень на суддю. Це є безперечним позитивом. На спрощення притягнення суддів до даного виду відповідальності спрямоване і те, що право на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, має кожен, кому відомі такі факти (п. 2 ст. 83 Закону). Зразок відповідної заяви розміщується на офіційній Інтернет-сторінці ВККС України, що є вагомою гарантією доступності відповідного звернення.

Новацією судової реформи липня 2010 р. стало те, що тепер суддів за порушення строків розгляду справ можна не лише притягати до дисциплінарної відповідальності, а й звільняти. Відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України суддя звільняється з посади у зв'язку з порушенням ним присяги судді. Згідно з п. 2 ст. 105 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів» факти, які свідчать про порушення суддею присяги, мають бути встановлені ВККС України або ВРЮ. Звільнення судді з посади на підставі порушення ним присяги судді відбувається за поданням ВРЮ після розгляду цього питання на її засіданні відповідно до Закону України «Про Вищу раду юстиції» [10; 13].

Закон України «Про Вищу раду юстиції» роз'яснює термін «порушення суддею присяги», до яких належить, зокрема, умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом (ч. 2 ст. 32) [10]. Після внесення відповідних змін до законодавства Вища рада юстиції досить активно використовує можливість звільнення суддів з цієї підстави. Так, 06.12.2010 р. за пропозицією члена ВРЮ Андрія Портнова ВРЮ внесла подання до Верховної Ради України щодо звільнення за порушення присяги суддю Єнакіївського міського суду Олега Карякіна. Як пояснив А. Портнов, таке рішення було прийняте у зв'язку з тим, що даний суддя впродовж 4,5 років не розглядав справу громадянина, який весь цей час знаходився у слідчому ізоляторі, при тому, що досудове слідство по обвинуваченню завершилось за три дні [2].

З огляду на викладене варто зауважити таке. Венеціанська комісія, оцінюючи нове законодавство України про судоустрій, вказала, що «підстави для звільнення судді дуже широко окреслені і потрібне більш точне їх регулювання, для забезпечення незалежності судової системи» [15]. Дійсно, формулювання «умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом», потребує уточнення. Зокрема, які дії судді підпадають під умисне затягування строків розгляду? Тут слід чітко визначати у кожному конкретному випадку причини порушення строків розгляду справи. І якщо в тому не має вини судді, якщо причини полягають у поведінці заявників, зловживанні ними своїми процесуальними правами, певними діями державних органів, що спричинили затримки, то це не можна ставити в вину судді. При визначенні винності судді в даному разі слід керуватися критеріями розумності розгляду справи, визначеними Європейським судом з прав людини.

Таким чином, право особи на розгляд її справи в «розумні» строки є змістовною складовою прав на справедливий суд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. Практика Суду містить такі критерії оцінки розумності строку судового розгляду: 1) складність справи; 2) наслідки порушення строків розгляду справи для заявника; 3) дії відповідних державних органів; 4) поведінка заявника. Обов'язок забезпечення розгляду справи в розумні строки покладається на державу. Від судді носії судової влади, його сумлінності й вмінні належним чином організувати підготовку до розгляду справи, її розгляд і постановлення рішення, значною мірою залежить дотримання процесуальних строків. Іншими чинниками, які прямо впливають на оперативність правосуддя, є досконалість процесуального та судоустрійного законодавства, рівень організаційного й матеріального забезпечення судів.

Аннотация. Проанализирована проблема справедливого рассмотрения судебных дел в «умные» сроки в соответствии с действующим законодательством о судоустройстве. На основании анализа практики Европейского суда по правам человека предложены рекомендации по сокращению сроков судебного производства.

Ключевые слова: «умные» сроки рассмотрения дел судом, распределение дел между судьями, дисциплинарная ответственность судей.

Abstract. The problem of fair consideration of court cases in “reasonable” terms in accordance with the current legislation on the judiciary is analyzed. Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, recommendations are proposed to reduce the length of court proceedings.

Key words: “reasonable” terms of consideration of cases by court, distribution of cases between judges, disciplinary responsibility of judges.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство и его реализация в российском гражданском судопроизводстве: монография / под ред. М. А. Вкут. М. : Юрлитинформ, 2019. С. 176.
2. ВРЮ запропонувала ВР звільнити за порушення присяги суддю Єнакіївського міського суду URL: <http://www.rbc.ua>. – Заголовок з екрану.

3. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М. : МНИМП, 1998. 600 с.
4. До європейської моделі судової влади. *Юрид. вісн. України*. 2015. № 6. С. 7.
5. Інформаційно-аналітичні матеріали діяльності ДСА України з питань організаційного забезпечення діяльності судів. *IX з'їзд суддів*, м. Київ, 13–14 листопада 2018 р. К., 2018. С. 5–6.
6. Міжнародні стандарти незалежності суддів : збірка док. К. : Поліграф-Експрес, 2018. 184 с.
7. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Х. : Право, 2018. С. 154–160.
8. Организация и деятельность адвокатуры в России / [сост. : В. М. Ануфриев, С. Н. Гаврилов]. М. : Юриспруденция, 2011. 432 с.
9. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: затверджено рішенням Ради суддів України від No 30 і наказом ДСА України No 188 від 26.11.2010 р. URL: http://court.gov.ua/organy_samovtjaduvannja/2313133ds564/. Заголовок з екрану.
10. Про Вищу раду юстиції : Закон України No 22/98-ВР від 15.01.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 6. С. 13. Код акта 4808/1998.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 24.09.2018 р. No 586-VI. *Офіційний вісник України*. 2018. № 79. С. 76. Ст. 2652. Код акта 44676/2018.
12. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2011 р. *Уряд. кур'єр*. 2012. No 244. С. 11.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.02.2012 р. *ВВР України*. 2012. No 27–28. Ст. 180.
14. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Х. : Право, 2010. С. 184–190.
15. Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження», ухвалений Венеціанською комісією на 84-му пленарному засіданні (Венеція, 15–16 жовтня 2010 р.) URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFF78FAC22577C20151A2AA?opendocument>. Заголовок з екрану.
16. Уманец А. К на початку 2012 г. судебная система лишится четверти своего судебного состава URL: <http://www.judges.org.ua/dig1711.htm>. Заголовок з екрану.
17. European Judicial Systems. European Commission for the Efficiency of Justice. – Council of Europe, 2016. 219 р.

УДК 346.543

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ЗАСОБІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І. В. Зубицька , К. О. Калаченкова

Анотація: У статті проаналізовано механізми реалізації державної економічної політики у здійсненні господарської діяльності. Досліджено питання щодо неможливості надання передбачених законом пільг та переваг у здійсненні господарської діяльності суб'єктам господарювання, що не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, що передбачено ч. 5 ст. 11 Господарського кодексу України. Запропоновано напрямки удосконалення законодавства з даного питання та державної економічної та соціальної політики зокрема.

Ключові слова: державна регуляторна політика, державне регулювання, господарська діяльність, суб'єкт господарювання, правові засоби-стимули.

Вступ. Держава у сфері господарювання здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, яка спрямована на ефективну реалізацію та узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів. Формами реалізації державної економічної політики є визначення державою своєї економічної стратегії та тактики.

Питаннями дослідження державного регулювання господарської діяльності займалися такі вчені як: Л. Г. Знаменський, В. В. Давидова, В. К. Мамутов, В. В. Манзюк,

Р. О. Прилуцький, Н. О. Саніахметова, О. В. Шевердіна та інші. Їх наукові розробки охоплюють значну кількість проблем державного регулювання економічно – господарських циклів, однак досить мало уваги було приділено питанню щодо неможливості надання передбачених законом пільг та переваг у здійсненні господарської діяльності суб'єктам господарювання, що не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, що передбачено ч. 5 ст. 11 Господарського кодексу України (далі – ГК України).

Вищенаведене вказує на актуальність даного дослідження, метою якого є аналіз механізмів реалізації державної економічної політики у здійсненні господарської діяльності.

Основний розділ. Україна є державою з ринковою економікою, в якій ринок володіє об'єктивно властивими йому недоліками, які неможливо усунути без допомоги державного регулювання. Ринок і держава є двома взаємодіючими системами, відносини яких регулюються певними правовими засобами. Держава встановлює правові засади та засоби ринку, у межах яких суб'єкти господарювання мають певну свободу. Ці типові засади, перш за все, стосуються управлінських відносин, конкурентної поведінки, дозвільної системи, ліцензування, маркетингу тощо, що слугують встановленню певного господарського правопорядку в державі. Таким чином, держава за допомогою правових норм здійснює безліч форм впливу на суб'єктів господарської діяльності – від встановлення певних обмежень до державної підтримки.

Першочерговим завданням кожної держави є визначення її державної політики. У складі державної політики особливу роль відіграє державна економічна політика, яка має різноманітні форми та напрямки. Так, ст. 9 ГК України передбачено, що у сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) та поточну (тактичну) економічну та соціальну політику, що спрямована на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання, споживачів, різних соціальних верст і населення загалом [1].

Під державним регулюванням, на думку Р. Шабанова, слід розуміти загальний благоустрій суспільних відносин у певній галузі економіки, який проводиться відповідно до вимог законодавства шляхом непрямого впливу на господарську діяльність суб'єктів економічних відносин, встановлення загальних правил, стандартів, нормативів щодо певного виду господарської діяльності, а також правових засад юридичної відповідальності за їх порушення, контролю за їх виконанням, створення та забезпечення ефективного функціонування фінансової і податкової систем, обмеження монополізму тощо [2, с. 85].

На думку О. В. Шевердіної, метою державної регуляторної політики є забезпечення ефективного впливу держави на економічні і соціальні процеси, оптимізацію адміністративно-правового регулювання економічних відносин. Вплив такого державного регулювання здійснюється на основі встановлення та дії таких принципів, за яких процес створення нового регуляторного акту максимально відповідав би потребам суспільства і підтримувався адекватними заходами державного забезпечення [3, с. 101].

Отже, метою державного регулювання господарської діяльності є забезпечення правового господарського порядку. О. Гончаренко уточнює, що основною метою державного регулювання господарської діяльності можна визначити встановлення правового господарського порядку, за якого забезпечено баланс приватних і публічних інтересів як при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання, так і при здійсненні державного регулювання господарської діяльності органами державної влади [4, с. 41].

Крім того, В. В. Давидова акцентує увагу на тому, що потреба в державному регулюванні господарської діяльності обумовлюються вимогами захисту публічних інтересів, насамперед, це забезпечення та захист потреб держави та суспільства [5, с. 63].

З вищепроведеного аналізу, можна зробити висновок, що державне регулювання господарської діяльності за своєю природою є одним із видів соціального регулювання під яким розуміється процес упорядкування поведінки суб'єктів господарювання через надання їм прав на певні дії, покладання обов'язків, установлення заборон, застосування

заохочення чи примусу. У цьому сенсі державне регулювання економіки за законодавством України здійснюється завдяки комплексу господарсько-правових засобів.

Як зазначає О. Гончаренко, правові засоби-стимули у господарських відносинах сприймаються як явища, розглянуті під кутом зору правозастосування, тобто діяльності, у якій досягається економічна мета за допомогою правових норм, спрямованих не тільки на охорону і регулювання процесів, але й об'єктивного прийняття господарських рішень, погоджених та збалансованих з наявними матеріальними і нематеріальними ресурсами, а також із соціально-економічною функцією владних органів. Прикладні властивості стимулів щодо організації державних програм проявляються в альтернативних можливостях надання рекомендаційних і обов'язкових способів керування (узгодження, координації і контролю) щодо досягнення цілей законодавства про програми [4, с. 43].

Мається на увазі, коли у ГК України йдеться про стимулювання, то використовується як пряма вказівка на конкретні цілі та суб'єкта, який має запровадити засоби-стимули (як у ст. 48), так і опосередковане викладення можливості стимулювання (як у ст. 11).

Так, наприклад, ст. 48 ГК України зазначається, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом, стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг [1]. Зазвичай це відбувається за допомогою економічних важелів таких як: 1) надання підприємцям земельні ділянки, передання державного майна, необхідне для здійснення підприємницької діяльності; 2) сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів; 3) здійснення первісного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; 4) стимулювання модернізації технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; 5) надання підприємцям інші видів допомоги [1].

Більш детально конкретизує це ч. 5 ст. 11 ГК України: «Суб'єктам господарювання, що не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності» [1]. Для порівняння із ст. 48 ГК України у ч. 5 ст. 11 ГК України йдеться лише про ризик втрати пільг та переваг. Так, ст. 11 ГК України передбачається не загальний, а саме пільговий режим надання фінансових, трудових, інтелектуальних, земельних і природних ресурсів тим суб'єктам господарювання, які враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах. На нашу думку, закріплення положення, що передбачено у ч. 5 ст. 11 ГК України є позитивним досягнень вітчизняного законодавства у контексті досліджуваного питання, оскільки спрямоване на подолання байдужість суб'єктів господарювання врахування ними суспільних інтересів у своїй господарській діяльності.

Суб'єкт господарювання бере участь у примноженні суспільного багатства шляхом сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), що сплачуються до місцевих та державних бюджетів. Однак вважається за доцільне, щоб суб'єкт господарювання залучався до соціальної діяльності не тільки шляхом сплати податків, але і брав активну участь в реалізації суспільних інтересів на місцях, зокрема через співфінансування разом із органами місцевого самоврядування чи органами державної влади проєктів будівництва лікарень, навчальних закладів, пансіонатів відпочинку та інших об'єктів.

До прикладу, така практика досить ефективно здійснюється у країнах Європейського Союзу. Зокрема, як свідчить досвід Данії, великі комерційні підприємства зобов'язуються подавати на додаток до фінансової, також і звітність про свою діяльність у галузі соціальної відповідальності за поточний рік. Така соціально активна поведінка суб'єкта господарювання у цій країні заохочується, зокрема через здійснення державою закупівельної діяльності, а також надання підтримки із використанням коштів із державного інвестиційного та експертно-кредитних фондів. Тобто у Данії досить активно

використовуються засоби державного регулювання господарської діяльності, які можна віднести до категорії «засобів-стимулів». За таких умов державної підтримки підприємств чітко розуміє, яких економічних переваг від може бути позбавлений, у випадку не виконання своїх соціальних зобов'язань та не врахування суспільних інтересів при здійсненні своєї господарської діяльності [6, с. 178].

Висновок. Такий зарубіжний досвід правової регламентації соціальної спрямованості суб'єктів господарювання є корисним для України, зокрема в частині вдосконалення правових засад здійснення соціальної взаємодії органів державної влади та суб'єктів господарювання на загальнодержавному та місцевих рівнях.

На підставі проведеного дослідження, вважається доцільним доповнення ч. 5 ст. 11 ГК України переліком пільг та переваг, яких суб'єкт господарювання не отримає у разі не врахування ним суспільних інтересів, що відображені в програмних документах економічного та соціального розвитку, а саме:

1) податкові пільги щодо оподаткування загальнодержавними та місцевими податками і зборами;

2) першочерговість та пріоритетність укладення договорів на закупівлю товарів, робіт, послуг за рахунок державних коштів із суб'єктами господарювання, які враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку тощо;

3) гарантії органів державної влади та місцевого самоврядування та зобов'язаннями суб'єктів господарювання тощо.

Аннотация. В статье проанализированы механизмы реализации государственной экономической политики в осуществлении хозяйственной деятельности. Исследован вопрос о невозможности предоставления предусмотренных законом льгот и преимуществ в осуществлении хозяйственной деятельности субъектам хозяйствования, которые не учитывают общественные интересы, отраженные в программных документах экономического и социального развития, предусмотрено ч. 5 ст. 11 Хозяйственного кодекса Украины. Предложены направления совершенствования законодательства по данному вопросу и государственной экономической и социальной политики в частности.

Ключевые слова: государственная регуляторная политика, государственное регулирование, хозяйственная деятельность, субъект хозяйствования, правовые средства-стимулы.

Abstract. The article analyzes the mechanisms of implementation of state economic policy in the implementation of economic activity. The issue of impossibility to provide statutory benefits and advantages in carrying out economic activities to business entities that do not take into account the public interests reflected in the program documents of economic and social development, as provided for in Part 5 of Art. 11 of the Commercial Code of Ukraine. The directions of improvement of the legislation on this question and the state economic and social policy in particular are offered.

Key words: state regulatory policy, state regulation, economic activity, business entity, legal means-incentives.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88.
3. Шевердіна О. В. Державне регулювання у сфері господарської діяльності: правовий аналіз і тенденції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. №6. С. 99–102.
4. Гончаренко О. Державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: пошук балансу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 40–44.
5. Давидова В. В. Державне регулювання господарської діяльності: специфіка та правові проблеми. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 25 вересня 2020 р.) Кривий ріг: Донецький юридичний інститут МВС України. 2020. С. 62–65.
6. Манзюк В. В. Забезпечення соціальної спрямованості засобі державного регулювання господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 49. С. 176–179.

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ УСУНЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

І. В. Зубицька

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні основи подвійного оподаткування як одного із важливих чинників формування податкової політики держави. Визначено сутність поняття подвійного оподаткування, проаналізовано різні погляди вчених щодо тлумачення цього поняття. Досліджено основні проблеми уникнення подвійного оподаткування та механізми його регулювання. Запропоновано шляхи підвищення ефективності впровадження міжнародних норм щодо уникнення подвійного оподаткування в Україні.

Ключові слова: подвійне оподаткування, платник податку, об'єкт оподаткування, податкове законодавство, податкова юрисдикція, міжнародні угоди.

В умовах посилення глобалізаційних процесів у світовому економічному просторі помітно зростає зацікавленість національних суб'єктів господарювання в поширенні своєї діяльності на закордонний ринок. На сьогоднішній день добробут країни найчастіше залежить від обсягу інвестицій у національну економіку й створення сприятливого клімату щодо цього. Саме тому в запобіганні подвійного оподаткування доходів майна чи активів зацікавлені не тільки самі платники податку, але й держава в цілому. Слід зазначити, що подвійне оподаткування збільшує податкове навантаження на юридичних і фізичних осіб, що в свою чергу призводить до скорочення їх прибутків або доходів, та зникнення зацікавленості до здійснення підприємницької діяльності останніх, а це відповідно стримує розвиток економіки держави, спричиняє зростання цін на товари й послуги тощо.

Дослідження визначення сутності подвійного оподаткування та правових засад його існування, а також можливостей його уникнення займалися такі науковці, як К. Ф. Ковальчук, Л. В. Петрова, І. Я. Олендер, В. В. Ходзицька., Ю. Г. Дем'янчук, Л. Г. Ловінська, Я. В. Олійник, С. Ф. Сутиріна, О. В. Савицька, О. В. Євсєєва та інші. Незважаючи на велику кількість публікацій, є необхідність у подальшому дослідженні досвіду врегулювання проблеми подвійного оподаткування.

Метою статті є правовий аналіз практики врегулювання подвійного оподаткування між Україною та зарубіжними країнами.

Подвійне оподаткування носить негативний характер з точки зору й інвестиційного клімату, оскільки впливає на збільшення податкового навантаження на платників податків, тому питання його усунення постає перед кожною державою. Відносини, що виникають у сфері справляння податків та зборів, регулюються Податковим кодексом України (далі – ПК України). Однак, визначення поняття подвійного оподаткування на сьогодні в законодавстві України відсутнє, а тому воно формується з різних підходів науковців до його наукового тлумачення, також виходячи із норм про усунення подвійного оподаткування, що існують у національних законодавствах інших держав та з практики укладення міжнародних договорів у цій сфері.

Так, В. В. Ходзицька визначає подвійне оподаткування як неодноразове обкладання об'єкта оподаткування або конкретного платника тим самим податком (чи подібним) за певний податковий період, яке виникає внаслідок неузгодженості правового регулювання діяльності держави у сфері оподаткування [1, с. 93].

К. Ф. Ковальчук та Л. В. Петрова зазначають, що під подвійним оподаткуванням не завжди слід розуміти буквально використання однакових податкових важелів, оскільки воно можливе також за умови часткового накладання одного об'єкта на інший. Причому це явище має місце як у межах національної системи податків і зборів, так і у різних податкових системах [2, с. 263].

Найбільш повно визначення поняття подвійного оподаткування надає Р. Г. Браславський, який визначає його як обкладення суміжними загальнообов'язковим

платежами податкового характеру в двох або більше державах тотожного зобов'язаного учасника податкових відносин (платника податку) стосовно одного і того ж об'єкта за один і той же темпоральний (часовий) відрізок [3, с. 52].

Тож автори по-різному підходять до визначення поняття «подвійного оподаткування», в наслідок чого сформувались два підходи – вузький та широкий. У вузькому значенні, подвійне оподаткування розглядається як відносини, в яких держава обкладає доходи осіб, які знаходяться в податковій юрисдикції конкретної держави, певними податками та іншими обов'язковими платежами та стягує їх. В широкому значенні – це відносини, в яких держава обкладає доходи осіб, які знаходяться в податковій юрисдикції держави, податками чи іншими обов'язковими зборами, і стягує їх, а також відносини, в результаті яких відбувається взаємодія податкових органів різних держав, обмін інформацією, протидія ухиленню від оподаткування і співробітництво в податковій сфері по інших питанням, що врегульовані двосторонніми чи багатосторонніми міжнародними угодами [4, с. 2].

Такі підходи зумовлюють виділення двох видів подвійного оподаткування: внутрішнє (національне) та зовнішнє (міжнародне). Внутрішнє виникає в рамках національної податкової системи, коли один і той самий податок стягується на рівні різних адміністративно-територіальних одиниць однієї держави.

Так, в Україні основні положення щодо усунення подвійного оподаткування урегульовані ст. 13 ПК України, відповідно до чого суми податків та зборів, сплачені за межами України, зараховуються під час розрахунку податків на зборів в Україні за правилами, встановленими цим Кодексом [5]. Тобто норми ПК України спрямовані на уникнення подвійного оподаткування та забезпечення прав платників податків. Наприклад, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності українські підприємства досить часто здійснюють операції з виплати доходів нерезидентам, які мають оподатковуватись в Україні відповідно до ст. 141 ПК України. Українське підприємство як податковий агент нерезидента в Україні має утримувати відповідну суму податку з такого доходу з урахуванням вимог міжнародного договору України про уникнення подвійного оподаткування, укладеного з країною резидентства контрагента.

Зовнішнє або міжнародне подвійне оподаткування виникає ж у випадку обкладанням податками однієї особи відносно однієї бази в більш ніж двох державах за один і той самий період. Таке оподаткування виникає при: 1) визнанні одного і того ж суб'єкта (юридичної або фізичної особи) резидентом у двох або більше країнах; 2) обкладенні одного і того ж доходу/майна у одній державі на підставі критерію резидентства, а в іншій – у відповідності до законодавства про джерело доходів; 3) визначенні одного і того ж доходу/майна таким, що має джерело походження у двох або більше країнах; 4) різних підходах до порядку та розмірів зарахування понесених витрат; 5) різницях у дефініціях, класифікаціях доходів між державами; 6) відсутності у внутрішньому законодавстві однієї із зацікавлених держав положень про віднесення окремих видів податків, сплачених у іншій зацікавленій державі [4, с. 3]. Таким чином, у платника податку одні й ті ж об'єкти оподаткування можуть оподатковуватись двічі, тому що проведена операція зачіпає дві податкові юрисдикції.

Як показує практика, усунення подвійного оподаткування може здійснюватися в односторонньому та двосторонньому порядках. Так, в односторонньому порядку усунення подвійного оподаткування здійснюється шляхом внесенням змін до національного податкового законодавства. У двосторонньому – на основі міжнародних угод, шляхом укладання двосторонніх чи багатосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування доходів від праці або капіталу, та включення таких угод до системи національного законодавства країни.

На перший погляд, усунення подвійного оподаткування шляхом одностороннього порядку є найбільш оптимальним і швидким варіантом його уникнення, оскільки вимагається тільки внесення змін до податкового законодавства країни без укладення довготривалих міжнародних угод. Однак, в такому разі усунення подвійного оподаткування

шляхом одностороннього врегулювання може призвести до невиправданих втрат бюджету такої держави та різного роду махінацій з боку недобросовісних платників податку.

Крім того, як слушно зауважують І. П. Устинова та Т. Ю. Мединська, одностороннє уникнення подвійного оподаткування не вирішує проблему ще й тому, що перед кожною державою стоїть завдання як забезпечити достатній рівень податкових надходжень до бюджету, так і створити оптимальні умови для її економічного розвитку [6, с. 76]. Тому більшість країн віддають перевагу усуненню подвійного оподаткування саме у двосторонньому порядку.

Цей підхід успішно застосовується більшістю країн світу за рахунок того, що саме він найбільше враховує фінансові інтереси не тільки держави, але й платника податків в цілому. Укладення між державами двосторонніх чи багатосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування є найбільш ефективним способом вирішення зазначеної проблеми, оскільки дозволяє усувати подвійне оподаткування за допомогою використання не тільки можливостей національного законодавства та власних ресурсів держави, а й забезпечує комплексний підхід до вирішення поставленого завдання.

Так, в рамках угод про уникнення подвійного оподаткування, як зазначає І. Я. Олендер, здебільшого використовуються два основні способи вирішення проблеми подвійного оподаткування, а саме, звільнення від оподаткування в одній державі-партнері за угодою, якщо податки були сплачені в іншій державі-партнері за угодою, або зарахування податку, який був сплачений в одній державі-партнері за угодою, при визначенні розміру податку, що підлягає сплаті в іншій державі-партнері за угодою [7. с. 167].

Важливе значення мають окремі положення угод, укладені Україною з іншими зарубіжними країнами, зокрема угоди щодо оподаткування майна платників податків, тому що нормативне визначення поняття «майно» може бути підставою виникнення подвійного оподаткування. Так, відповідно до ст. 22 Конвенції між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно від 30 січня 1997 р. (далі – Конвенція), майно, представлене нерухомим майном і розташоване у Договірній Державі, може оподатковуватись у цій Державі [8].

Зокрема, майно, що представлене акціями, іншими ніж акціями, що котируються на фондовій біржі, або правами, які одержують свою вартість або більшу частину вартості прямо чи опосередковано від нерухомого майна, яке розташоване у Договірній Державі або паями у партнерстві, активи якого складають переважно з нерухомого майна, розташованого в Договірній Державі, або з акцій чи прав, які визначені в підпункті а) Конвенції, можуть оподатковуватись у цій Державі.

Майно, що має статус рухомого майна, і є частиною комерційного майна постійного представництва, яке підприємство Договірної Держави має в другій Договірній Державі, або рухоме майно, пов'язане із постійною базою, доступною резидентів Договірної Держави в другій Договірній Державі з метою надання незалежних особистих послуг, може оподатковуватись у цій другій Державі [8].

Слід також зазначити, що ст. 9 Конституції України визнає міжнародні договори України частиною національного законодавства [9]. Водночас ст. 3 ПК України встановлює пріоритет правил міжнародних договорів України над правилами, встановленими ПК України. Міжнародні договори можуть обмежувати дію окремих норм ПК України шляхом повного або часткового звільнення від оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження з України. Проте вони не можуть встановлювати правила оподаткування в Україні, які не передбачені національним законодавством, оскільки податковим законодавством України встановлений вичерпний перелік податків та зборів, що справляються на її території, та порядок їх адміністрування. Тому, при виплаті доходів нерезиденту із джерел їх походження з України, застосування вимог ПК України здійснюється в частині, що не суперечить відповідному міжнародному договору про уникнення подвійного оподаткування.

Таким чином, при визначенні необхідності утримання податку з доходу нерезидента, спочатку застосовуються норми законодавства України в тій частині, що не суперечать правилам міжнародного договору, потім здійснюється автономна оцінка ситуації з огляду на

законодавство України шляхом визначення об'єкта оподаткування, ставки податку та особи, яка має сплатити такий податок, й останнім кроком є автономна оцінка ситуації з огляду на міжнародний договір щодо визначення межі ставки податку, до якої відповідний дохід нерезидента може оподаткуватись в Україні або взагалі має бути звільнений від оподаткування.

Слід зазначити, що Конвенції, укладені Україною з різними державами, мають схожу структуру. Так, між Україною та Урядом Чеської Республіки було укладено Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно від 30 червня 1997 р. (далі – Конвенція), якою закріплено порядок оподаткування певних доходів кожної з договірних держав. Норми, які визначають права відповідної держави щодо оподатковування того чи іншого доходу, переважно містяться у статтях 6-21 Конвенції, окрім ст. 9, у якій йдеться про застосування принципу «втягнутої руки» до розподілу прибутку між асоційованими підприємствами [10].

Тож при застосуванні правил певної Конвенції щодо повного або часткового звільнення від оподаткування доходів юридичних осіб-нерезидентів із джерелом їх походження з України слід дотримуватись такого порядку:

1) визначення виду доходу, що отримує нерезидент (інжиніринг, орендна плата, фрахт тощо);

2) оцінка наявності ознак постійного представництва нерезидента в Україні в розумінні термінів Конвенції;

3) оцінка можливості застосування статей 6 – 13, окрім ст. 7 «Доходи від підприємницької діяльності» з урахуванням наявності ознак постійного представництва;

4) оцінка можливості застосування ст. 7 «Доходи від підприємницької діяльності» Конвенції з урахуванням наявності ознак постійного представництва;

5) застосування ст. 21 «Інші доходи» з урахуванням наявності ознак постійного представництва.

Крім того, варто звернути увагу на те, що з 1 грудня 2019 р. для України набрала чинності Багатостороння конвенція про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведення прибутку з-під оподаткування (далі – Багатостороння Конвенція). Цією Конвенцією вносяться зміни до всіх угод про оподаткування, укладених між Україною та іншими країнами, які також підписали Багатосторонню Конвенцію та поширили її дію на угоди про оподаткування з Україною, шляхом внесення цієї угоди до свого Протоколу про приєднання до Багатосторонньої Конвенції. Тож, починаючи з 1 грудня 2019 р., норми міжнародних договорів України про уникнення подвійного оподаткування застосовуються з урахуванням норм Багатосторонньої Конвенції, у випадку, якщо обидві договірні держави внесли таке положення до Протоколу про приєднання до цієї Конвенції [11].

Аналіз двосторонніх угод України про уникнення подвійного оподаткування дає можливість зробити висновок, що саме такі податкові угоди є основними засобами для боротьби з подвійним оподаткуванням, адже вони містять у собі всі ключові положення, які допомагають платникам податків належним чином виконувати свій податковий обов'язок без обкладання непомірним податковим тягарем. Також, для підвищення ефективності впровадження міжнародних норм щодо уникнення подвійного оподаткування, слід чітко визначити термінологію та узгодити її з нормами національного та міжнародного законодавства. Зокрема, пропонується закріпити на законодавчому рівні поняття «подвійного оподаткування» як неодноразове обкладання об'єкта оподаткування чи конкретного платника одним і тим самим податком за певний податковий період, яке виникає внаслідок неузгодженості правового регулювання діяльності держави у сфері оподаткування.

Аннотация. В статье проанализированы теоретические основы двойного налогообложения как одного из важных факторов формирования налоговой политики государства. Определена сущность понятия двойного налогообложения, проанализированы различные взгляды ученых относительно толкования этого понятия. Исследованы основные проблемы избежания двойного налогообложения и механизмы его регулирования.

Предложены пути повышения эффективности внедрения международных норм об избежании двойного налогообложения в Украине.

Ключевые слова: двойное налогообложение, налогоплательщик, объект налогообложения, налоговое законодательство, налоговая юрисдикция, международные соглашения.

Abstract. The article analyzes the theoretical foundations of double taxation as one of the important factors in shaping the tax policy of the state. The essence of the concept of double taxation is determined, different views of scientists on the interpretation of this concept are analyzed. The main problems of avoidance of double taxation and mechanisms of its regulation are investigated. Ways to increase the effectiveness of the implementation of international norms to avoid double taxation in Ukraine are proposed.

Key words: double taxation, taxpayer, object of taxation, tax legislation, tax jurisdiction, international agreements.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ходзицька В. В. Уникнення подвійного оподаткування доходів: світові тенденції. *Фінанси України*. 2019. № 4. С. 79–96.
2. Ковальчук К. Ф., Петрова Л. В. Дослідження сучасних проблем у сфері уникнення подвійного оподаткування. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2018. № 1. С. 260–270.
3. Браславський Р. Г. Конвенції про уникнення подвійного оподаткування як джерела закріплення принципів податкового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 51–55.
4. Пархуць В. В. Природа подвійного оподаткування. *Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал*. 2020. № 12. С. 1–5.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
6. Устинова І. П., Медінська Т. Ю. Міжнародна практика усунення подвійного оподаткування. *Юридичний вісник*. 2017. № 3. С. 75–80.
7. Олендер І. Я. Правові конструкції та підходи, спрямовані на усунення подвійного оподаткування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 85. С. 166–170.
8. Про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно: Конвенції між Урядом України і Урядом Французької Республіки від 30 січня 1997 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 19. Ст. 838.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 72/1. Ст. 2598.
10. Про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно: Конвенцію Між Урядом України і Урядом Чеської Республіки від 30 червня 1997 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 17. Ст. 768.
11. Про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведення прибутку з-під оподаткування: Багатостороння конвенція від 24 листопада 2016 р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 99. Ст. 3339.

УДК 347.94:004.77

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОКРЕМИЙ ВИД ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Н. М. Товстун, І. В. Атаманчук

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади застосування електронних доказів у цивільному процесі. На основі аналізу історико-теоретичних підходів до визначення електронних доказів у цивільному процесі, сформовано визначення поняття «електронні докази». Встановлено та охарактеризовано особливості електронних доказів, що відрізняють їх від інших засобів доказування.

Ключові слова: цивільний процес, засоби доказування, електронний (цифровий) доказ, електронний документ, подання доказів, оцінка доказів.

Постановка проблеми. Широке використання цифрових технологій, електронних комунікацій та мережі Інтернет спричинило значний вплив на всі сфери суспільного життя. Наслідком таких перетворень стала поява якісно нових джерел доказової інформації та

способів роботи з нею. В умовах суцільної комп'ютеризації та інформатизації проблема ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу під час розгляду цивільних справ зайняла належне місце серед головних викликів теорії та практики цивільного процесу. Такі порівняно нові правові явища, як електронний документ (у тому числі електронні докази) та електронний цифровий підпис, виникли внаслідок запровадження досягнень наукової думки у практичну сферу. Нині ці інститути являють собою інструменти забезпечення якісного цивільно-правового обігу та доступніших засобів захисту суб'єктивних прав і інтересів учасників правовідносин, які використовують електронні докази під час захисту свого порушеного права у суді. Електронні докази визнані незалежним засобом доказування, однак, незважаючи на правове регулювання використання електронних засобів доказування, Цивільний процесуальний кодекс України до сих пір недостатньо регулює порядок та особливості дослідження й оцінювання таких доказів судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом науковці почали все більше приділяти увагу дослідженню питання електронних доказів в цивільному судочинстві. Серед останніх досліджень слід відзначити науковий здобуток вітчизняних учених: О. І. Антонюка, І. І. Демчишина, О. Гусєва, А. Ю. Каламайка, В. С. Петренко, М. Соколова, Д. М. Цехан, О. С. Чорного, а також ця проблема досліджувалась у дисертаціях С. П. Ворожбіт, К. Л. Брановицького, М. В. Горєлова, а також у монографіях О. Т. Боннера та А. П. Вершиніна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Застосування в процесі цивільного судочинства України електронних доказів і досі залишаються дискусійними та проблемними питаннями в теорії та практиці сучасної юриспруденції. В Україні щодо цього питання донедавна були відсутні комплексні наукові дослідження присвячені аналізу електронних засобів доказування у цивільному процесі, на даний час їх кількість збільшується, але часто не враховує те, що у правовій доктрині нашої держави формується власна концепція електронного судочинства, в якій поряд з процесуальними особливостями використання електронних засобів доказування окремого дослідження потребує питання функціонування електронного суду, що має міжгалузевий характер.

Метою цієї статті є визначення загальної концепції та засад використання електронних доказів в цивільному процесі, їх видів, встановлення сутності та особливостей електронних доказів як окремого виду засобів доказування в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу.

Сьогодні переважна більшість країн рухається у напрямку органічного інтегрування електронних доказів до існуючого переліку засобів доказування, розглядаючи їх як різновид документів. Особливо такий підхід властивий для країн загального права, які міцно тримаються за свої багатовічні процесуальні форми і правила, постійно розвиваючи їх зміст, адаптуючи їх під нові умови правозастосування. Для української правової системи інститут електронних доказів є відносно новим, хоча об'єкти, що до них відносяться, використовувалися у цивільному судочинстві і раніше: електронні документи та роздруківки сторінок веб-сайтів розглядалися як письмові докази, магнітні, електронні та інші носії інформації належали до речових доказів. У останній редакції Цивільного процесуального кодексу України доказовий матеріал в електронній формі одержав статус самостійного засобу доказування, що є позитивним зрушенням у правовому регулюванні та захисті відносин, пов'язаних з використанням електронних засобів зв'язку, підвищенні ефективності захисту прав, свобод та інтересів в умовах розвитку інформаційних технологій.

Через надзвичайно високий рівень розвитку інформаційних технологій та людства загалом спонукав законодавця до надання електронним доказам статусу самостійного засобу доказування порівняно з такими засобами як: письмові та речові докази, показання свідків та висновками експертів. В. В. Зімнік відмічає надання електронним доказам статусу самостійного засобу доказування як важливий крок у державотворенні, що привів до подальших реформ у затвердженні нових положень процесуальних кодексів саме щодо цього засобу доказування [1].

03.10.2017 року Верховною радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Цим Законом було прийнято зміни до КПК України та викладено в новій редакції ЦПК України, ГПК України та КАС України, таким чином, у процесуальні кодекси внесені норми, що містять уніфіковані положення щодо доказів у цивільному, господарському та адміністративному процесах, а також запроваджено новий вид доказу – електронний доказ [2]. Віднесення електронних доказів до одного з засобів доказування автоматично призвело до поширення на них відпрацьованих процедур збирання, дослідження та оцінки доказів судом. Судова практика повинна була адаптуватись до деяких особливостей, пов'язаних зі специфікою електронних доказів. Водночас виокремлення електронних доказів до самостійної групи означала необхідність створення для них спеціальної групи правових норм, які повинні пройти апробацію судовою практикою та лише з часом могли довести свою ефективність.

Як свідчить вітчизняна судова практика, будь-які кардинальні зміни законодавства, поява нових правових інститутів можуть призводити до неузгодженості судової практики їх застосування та, як наслідок, порушення принципу юридичної визначеності, проте новаторський підхід до правового регулювання використання електронних доказів у процесі судового доказування має й позитивний бік. Неухильне слідування правовим традиціям призводить до косності правового регулювання суспільних відносин, несприйняття нововведень та поширення юридичного фікціонізму, коли нове явище підміняється старими поняттями, що лише віддаляє юриспруденцію від реальності. Створення нового правового інституту (чи субінституту) як відповідь на істотні зміни у суспільних відносинах дає змогу врахувати всі особливості оновленого предмета правового регулювання та закласти юридичне підґрунтя для його подальшого розвитку. Тому виокремлення електронних доказів як самостійного виду засобів доказування загалом слід оцінити позитивно, оскільки електронні докази мають істотну специфіку порівняно з іншими засобами доказування. І це обов'язково має бути враховано як законодавцем, так і судовою практикою [3].

Поняття «електронні докази» з'явилося ще в 70-х роках ХХ ст. з появою так званих машинних документів. У світовій практиці існує термін *data message*, що в ст. 2 Типового закону про електронну торгівлю від 1997 року, рекомендованого Генеральною Асамблеєю ООН, визначається як інформація, що підготовлена, відправлена, отримана або збережена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телеграф, телекс або факс [4]. Питання розвитку доказування, поряд з новими технологіями, з'явилося вже в 70-х рр. ХХ ст. На той час, вивчаючи юридичну природу «машинних документів», а також специфіку носіїв інформації, домінуючою була точка зору, яка ототожнювала письмові докази та машинні документи. З того часу «машинні документи» перестали бути виключно текстовими документами, які фактично нічим не відрізнялись від звичайних документів, підготовлених за допомогою друкарських машинок. Але на сьогодні електронні носії інформації можуть містити найрізноманітнішу інформацію – звукову, аудіовізуальну, текстову, графічну та будь-яке їх поєднання [5].

Законодавчим визначенням «електронного доказу» є закріплена у ч. 1 ст. 100 ЦПК дефініція, відповідно до положень якої «електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)» [6]. Ю. С. Павлова, запропонувала удосконалити визначення поняття електронного доказу, як будь-якої інформації, представленої в електронній формі, що має значення для встановлення фактів предмета доказування в процесі розгляду та вирішення цивільної справи, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів; теоретичні моделі класифікації електронних доказів залежно від: особливостей форми електронних доказів, суб'єкта фіксації електронних даних, змісту електронної інформації, порядку формування

електронних даних тощо [7]. На мою думку, визначення поняття «електронний доказ» наступне: електронним доказами може вважатися будь-яка інформація, розміщена на веб-сайтах, опублікована в соціальних мережах або передана за допомогою месенджерів чи соціальних мереж, що мають відношення до обставин справи та може бути пред'явлена до суду, скріплена електронним цифровим підписом.

Вважаємо, що електронні докази мають певні переваги перед рештою засобів доказування, оскільки з часом окремі докази втрачають свій зовнішній вигляд, якісну, а тому й доказову ознаку, а на відміну від будь-якого іншого доказу, електронний доказ може зберігатися незмінним стільки, наскільки це може бути потрібним. Однією з основних ознак електронного документу як засобу доказування є відсутність зв'язку із конкретно визначеним матеріальним носієм, оскільки технічні засоби дозволяють копіювати такий документ необмежену кількість разів, користуватися ним у будь-який час, що не притаманно іншим засобам доказування. Відповідно до статті 101 ЦПК оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи. За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього. Законодавець розрізняє оригінал та копію електронного доказу, регламентує порядок їх зберігання та повернення, однак, з урахуванням можливості безперешкодного копіювання електронних доказів без обмеження кількості копій та без будь-якої втрати їх якісних характеристик в процесі копіювання можна прогнозувати виникнення певних практичних проблем у осіб, які беруть участь у справі, щодо відокремлення оригіналу електронного доказу від його копії, а також щодо засвідчення копій електронних доказів. Незважаючи на визначення на законодавчому рівні поняття «електронного доказу», у сторін виникнуть труднощі і з їх поданням суду. У ЦПК України передбачено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом (чи в іншому порядку, встановленому законом), або паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. При цьому порядок посвідчення електронних копій на законодавчому рівні не визначений. Те саме стосується й порядку посвідчення паперових копій електронних доказів. З огляду на специфіку деяких електронних доказів, наприклад відео або звукозаписів, вони не можуть бути виражені в паперовому вигляді та посвідчити їх електронним цифровим підписом неможливо. Таким чином, до врегулювання на законодавчому рівні питання щодо засвідчення копій електронних доказів у сторін судового провадження буде існувати можливість подати електронні докази тільки в оригіналі. Однак, порядок такого подання теж чітко не врегульований, тому залишається актуальним питання, що саме може вважатися оригіналом електронного доказу [8].

Попри ряд переваг застосування електронних засобів доказування, існує і ряд негативних аспектів: проблема збереженості документів, адже в будь-який момент комп'ютер може проникнути вірус, не спрацювати система збереження документів, а також постійна необхідність захисту інформації від внесення несанкціонованих змін, взлому сайту.

Висновки. Зміни, що відбуваються в усьому світі у зв'язку з розвитком науки і техніки, торкнулися практично кожної держави світу, в тому числі й нашої країни. Використання електронних документів істотно вплинуло на інститут доказування і доказів в цивільному процесуальному праві, зокрема, у період карантину, у зв'язку з переходом на віддалений режим роботи електронні докази набули широкого практичного застосування. Електронні докази характеризуються відсутністю традиційного існування оригіналів та копій доказів, які властиві для матеріалів цивільних справ, вони мають специфічну правову природу, власні ознаки та характерні особливості, які відрізняють електронний доказ від письмових та речових доказів. Характерною особливістю електронного доказу є те, що він не має жорсткого зв'язку з носієм і може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили. На підставі аналізу теоретичних підходів до поняття електронних документів, можна запропонувати визначення електронних доказів як будь-

якої інформації, розміщеної на веб-сайтах, опублікованої в соціальних мережах або переданої за допомогою месенджерів чи соціальних мереж, що має відношення до обставин справи та може бути пред'явлена до суду, скріплена електронним цифровим підписом.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические основы применения электронных доказательств в гражданском процессе. Указано определение понятия «электронные доказательства». Проанализировано уместное определение электронных доказательств в гражданском процессе. Установлено и охарактеризованы особенности электронных доказательств, отличающие их от других средств доказывания.

Ключевые слова: гражданский процесс, средства доказывания, электронный (цифровой) доказательство, электронный документ.

Abstract. The article considers the theoretical foundations of the use of electronic evidence in civil proceedings. The definition of "electronic evidence" is indicated. The most appropriate definition of electronic evidence in civil proceedings is analyzed. The features of electronic evidence that distinguish them from other means of proof have been established and characterized.

Key words: civil process, means of proof, electronic (digital) proof, electronic document.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зімнік В. В. Електронні докази в цивільному процесі та їх застосування на практиці. *Актуальні питання вдосконалення діяльності Національної поліції України в сфері превенції та запобігання корупції*. 2017. 55 с.
2. Петренко В. С. Проблеми правового регулювання та використання електронного суду. *Новели цивільного процесуального кодексу України* [Електронне видання] : матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» Одеса : Фенікс, 2018. 42 с.
3. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 242 с.
4. Кодола Б. Електронні докази: регулювання, яке буде складно застосувати на практиці. URL: https://zib.com.ua/ua/131203elektronni_dokazi_regulyuvannya_yake_bude_skladno_zastosuvat.html
5. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. № 2(10). 2015. 127 с.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. від 03.10.2003 р., № 40, стаття 356. (Із змінами).
7. Павлова Ю. С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. Одеса, 2019. 239 с.
8. Петренко В. С. Електронні докази як елемент інформаційних технологій у цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. 2018. № 1(1). С. 112–113.

УДК 347.6

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

І. В. Чепис, Е. А. Писарева

Анотация. У статті наданий аналіз інституту спадкового договору в Україні та деяких зарубіжних країнах. Проаналізовано чинне законодавство досліджених країн, розглянуто поняття, предмет, сторони та істотні умови спадкового договору, особливості його укладення, виконання і розірвання в цивільному праві зазначених країн. З'ясовано, що в цивільному праві зарубіжних країн спадковий договір виступає інститутом саме спадкового права, є частіше однією з підстав спадкування або різновидом заповідального розпорядження. В даному дослідженні використовувались такі методи, як метод аналізу і синтезу, формально-юридичний, порівняльно-правовий метод.

Ключові слова: спадковий договір, набувач, відчужувач, умови спадкового договору, укладення, розірвання, забезпечення виконання спадкового договору.

Одним з важливих інструментів урегулювання відносин щодо розпорядження своєю власністю є можливість укладення спадкового договору, що базується, насамперед, на праві власника вільно розпорядитися своїм майном на випадок смерті. За національним

законодавством спадковий договір, хоча і регулюється нормами, що знаходяться в книзі «Спадкове право» Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), не є підставою для виникнення у особи права на спадкування. Схожість конструкції спадкового договору зі спадкуванням виявляється у спільній рисі юридичної підстави виникнення права на спадкування у спадкоємців і права власності у набувача за даним договором – смерті фізичної особи як попереднього носія права. Але слід зазначити, що на практиці спадковий договір в Україні використовується не так часто, що може пояснюватися як правовою необізнаністю населення, так і відсутністю відпрацьованого механізму його використання. З іншого боку, такий вид договору, частіше як підстава для спадкування або одна з форм заповідального розпорядження, є досить поширеним в деяких зарубіжних країнах, зокрема, в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Латвії, Угорщині, Китаї, які мають достатньо велику практику його застосування. Тому іноземний досвід має велике значення для вирішення дискусійних питань розвитку даного правового інституту в Україні.

Дослідженню проблем, теоретичних засад та розробці практичних заходів щодо формування сучасних підходів для розуміння спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах присвятили свої праці такі вчені, як В. В. Васильченко, Н. А. Ішина, Т. М. Клементьєва, М. Б. Кравчик, Д. С. Кучеренко, В. Д. Лада, С. В. Мазуренко, Р. А. Майданик, Х. М. Маркович, З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Н. П. Шама та інші. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових доробків, ця проблематика залишається актуальною, зважаючи на неоднозначність правової природи спадкового договору.

Метою статті є аналіз положень українського та зарубіжного законодавства щодо правового регулювання спадкового договору, виявлення його особливостей.

Згідно статті 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Предметом такого договору може бути як рухоме, так і нерухоме майно, яке належить відчужувачу на праві власності [1].

Сторонами за спадковим договором є відчужувач і набувач. Відповідно до ст. 1303 ЦК України відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Таке законодавче визначення кола осіб, що можуть бути відчужувачами, в принципі, є нехарактерним для цивільного законодавства, бо в даному випадку законодавець відходить від традиційного критерію, який покладено в основу визначення сторін цивільно-правового договору, – поділ осіб на фізичні і юридичні. Слово «інші», як правило, означає всіх учасників цивільних відносин, тобто і юридичних осіб. Аналіз статті 1302 ЦК України свідчить, що відчужувачем може бути тільки фізична особа, бо до набувача переходить право власності після смерті відчужувача, а факт смерті пов'язаний тільки з фізичною особою. Ймовірно, що законодавець під словом «інші» розуміє фізичних осіб, які не перебувають в шлюбі, але тривалий час проживають разом і ведуть спільне господарство.

Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа.

Особливістю спадкового договору є те, що за таким договором відчужувач надає розпорядження щодо майна на випадок своєї смерті ще за життя, але право власності на це майно виникає у набувача після смерті відчужувача, а сам набувач може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (стаття 1305 ЦК України). Виходячи з цього, можна виділити наступні істотні умови спадкового договору: 1) майно, яке після смерті відчужувача перейде у власність набувача; 2) обов'язки, які зобов'язаний вчинити набувач відповідно до умов договору (характер і зміст цих дій); 3) інші умови, на яких наполягає одна зі сторін такого договору (наприклад, строки виконання обов'язків набувачем).

Щодо форми даного договору, то він укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Також законодавством встановлені певні особливості спадкового договору за участю подружжя. Предметом такого спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю

на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя його майно як спадщина переходить до другого з подружжя, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором (стаття 1306 ЦК України).

Слід зазначити, що за цим договором передбачено і спеціальне забезпечення його виконання. Так, згідно статті 1307 ЦК України, нотаріус накладає заборону відчуження майна, що є предметом договору. Заповіт, складений на таке майно, визнається нікчемним. Відчужувач має право призначити особу, що буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а у разі відсутності такого розпорядження контроль здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу кожної із сторін. Так, на вимогу відчужувача – у разі невиконання набувачем його розпоряджень, а на вимогу набувача – у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Законотворці зарубіжних держав, як правило, під спадковим договором розуміють угоду спадкоємця зі спадкодавцем. На підставі договору спадкоємцю переходить усе спадкове майно чи його частка після смерті спадкодавця, який підписав договір. При цьому договір може передбачати як оплатні умови цього переходу, на підставі якого спадкоємець має виконати прийняті зобов'язання до чи після смерті спадкоємця, так і безоплатні умови переходу спадкового майна до спадкоємця [2, с. 62].

Важливу роль для розвитку спадкового договору відіграло європейське законодавство. У Цивільному уложенні Німеччини (статті 2274–2302) спадковий договір розглядається як окремий самостійний вид спадкування. Можна беззаперечно дотримуватися думки, що спадковий договір є здобутком німецького національного права, в межах якого він виник та отримав свій подальший розвиток і утвердження. Варто зазначити, що спадкові договори в Німеччині були відомі ще до поширення римського приватного права, але набули вагомого значення лише з його рецепцією [3, с. 123].

Відповідно до статті 1941 Німецького цивільного уложення (далі – НЦУ) спадковим договором є правочин на випадок смерті, в якому обидві сторони договору або лише одна сторона, але з силою договірної зобов'язання, приймають розпорядження щодо спадщини. Враховуючи подвійну правову природу визначеного правового інституту, слід розуміти спадковий договір у німецькому праві як правочин, що укладається на основі волевиявлень двох сторін (консенсус). До волевиявлення застосовуються положення як загальної частини НЦУ, так і загальної частини зобов'язального права. За законодавством Німеччини спадковий договір має містити хоча б одне розпорядження щодо призначення спадкоємців, встановлення заповідального відказу або покладення (абзац перший статті 1941, абзац другий статті 2278 НЦУ) [4, с. 46].

Німецький законодавець не допускає представництва при укладанні даного договору з боку спадкодавця. Відповідно до статті 2274 НЦУ заповідач може лише особисто укласти спадковий договір. Варто відмітити, що у статті 2286 НЦУ зазначено, що спадковий договір не обмежує право спадкодавця розпоряджатися своїми активами через юридичні операції між живими людьми, в той час як за українським законодавством на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження.

За законодавством Німеччини спадковий договір може бути скасований особами, які уклали договір спадщини. Скасування більше не може відбуватися після смерті однієї з цих осіб (стаття 2290 НЦУ). Договір спадщини, укладений між подружжям або цивільними партнерами, також може бути скасований за спільною волею подружжя або цивільних партнерів (стаття 2292 НЦУ) [5].

Відповідно до статті 639 Цивільного закону Латвійської Республіки (далі – ЦЗЛР) договірне спадкування встановлюється договором, за яким одна сторона надає іншій або декільком сторонам (одна одній) право на їх майбутнє успадкування або його частину. Такий договір називається спадковим договором. За статтею 641 ЦЗЛР тільки особа, яка має не тільки право взагалі укладати договори, а й здатність скласти заповіт та

успадкоувати за заповітом, може укласти договір про спадщину. Крім цього, встановлюються деякі особливості для неповнолітніх спадкоємців: якщо спадкоємець, призначений за договором, є неповнолітнім, для того щоб така дія мала юридичну силу, потрібна згода опікуна.

Як і в українському законодавстві, в статті 643 ЦЗЛР закріплено, що спадковий договір повинен бути засвідчений нотаріально. Але якщо договір стосується нерухомого майна, він повинен бути внесений до земельних реєстрів. Цікавим є положення статті 649 ЦЗЛР, за яким якщо предметом спадкового договору є нерухоме майно і цей договір внесено до земельних реєстрів, поки заповідач живий, він може відчужувати, передавати в заставу або обтяжувати цю нерухомість майновими правами лише за згодою спадкоємця за договором. Тобто фактично спадкоємець стає заставодержателем такого майна, тому що всі угоди, пов'язані з його відчуженням, укладаються лише за його згодою [6].

Як зазначає М. Б. Кравчик, французьке цивільне законодавство негативно ставиться до спадкових договорів, проте допускає їх укладення лише між подружжям. В англійському приватному праві укладення спадкового договору не передбачено, але допускається його існування. Тут передбачено договір, який укладається у випадку страждання особи на невиліковну смертельну хворобу, за яким ця особа може подарувати належне їй на праві власності майно, очікуючи смерті від смертельної хвороби. Проте обдарований набуде подароване майно лише у випадку смерті дарувальника від цієї хвороби, а за дарувальником залишається право в будь-який час скасувати відповідний договір [3, с. 123]. Отже, в англійському законодавстві такий договір є різновидом договору дарування.

Спадковий договір, як інститут цивільного права, також закріплений в Австрії. Відповідно до статті 602 Австрійського цивільного уложення (далі – АЦУ) договори про спадщину можуть бути дійсними лише між подружжям, зареєстрованими партнерами та особами, які заручились або пообіцяли зареєстроване партнерство.

За статтею 1249 АЦУ такий договір повинен вчинятися як нотаріальна дія та з усіма вимогами письмового заповіту.

Наявність спадкового договору не заважає відчужувачу за договором розпоряджатися своїми активами за власним бажанням протягом життя. Права, що впливають із спадкового договору, не можуть бути передані іншим особам до настання спадкування (стаття 1252 АЦУ).

Спадковий договір не може бути односторонньо скасований, але він може бути визнаний недійсним з договірних причин. Спадковий договір не зачіпає прав осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (стаття 1254 АЦУ) [7].

Цивільний кодекс Швейцарії розглядає спадковий договір як один з видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може зробити розпорядження у спадковому договорі стосовно свого майна в цілому або в певній частині; зобов'язатися залишити третій особі спадщину чи відказ; укласти з одним із спадкоємців угоду про відмову від спадщини або її викуп. Але для визнання чинності спадкового договору вимагається укладати даний договір, дотримуючись форми публічного заповіту [8, с. 93].

Отже, модель спадкового договору в законодавстві України відрізняється від свого аналога в зарубіжних країнах – Німеччині, Латвії, Австрії, Швейцарії. У вищезазначених зарубіжних країнах спадковий договір частіше виступає як третя підстава спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом, і це дає спадкоємцю можливість зробити вибір під час оформлення спадкового правонаступництва. В зарубіжних країнах спадковий договір визначається як угоду між спадкодавцем та спадкоємцем, за якою після смерті першого усе його майно або частина переходить у власність спадкоємця при умові, що спадкоємець зобов'язується вчинити певні розпорядження спадкодавця. В Україні цей вид договору не є досить поширеним на відміну від зарубіжних країн. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що детальне регламентування умов у спадковому договорі, а також його укладення, зміни й розірвання дає змогу ефективно використовувати його в цивільному обігу. Дослідження цивільного

законодавства зарубіжних держав щодо правового регулювання відносин за спадковим договором може бути доцільним при формуванні підходів для вирішення проблемних питань, що виникають при застосуванні норм інституту спадкового договору в Україні.

Аннотация. В статье представлен анализ института наследственного договора в Украине и некоторых зарубежных странах. Проанализировано действующее законодательство исследованных стран, рассмотрены понятие, предмет, стороны и существенные условия наследственного договора, особенности его заключения, исполнения и расторжения в гражданском праве указанных стран. Установлено, что в гражданском праве исследуемых зарубежных стран наследственный договор выступает институтом именно наследственного права, является чаще одним из оснований наследования или разновидностью завещательного отказа. В данном исследовании использовались такие методы, как метод анализа и синтеза, формально-юридический, сравнительно-правовой метод.

Ключевые слова: наследственный договор, приобретатель, отчуждатель, условия наследственного договора, заключение, расторжение, обеспечение исполнения наследственного договора.

Abstract. The article provides an analysis of the institution of inheritance agreement in Ukraine and some foreign countries. The current legislation of the studied countries is analyzed, the concept, subject, parties and essential conditions of the inheritance contract, features of its conclusion, execution and termination in the civil law of the specified countries are considered. It was found that in the civil law of foreign countries, the inheritance contract is an institution of inheritance law, is often one of the grounds for inheritance or a kind of testamentary disposition. This study used such methods as the method of analysis and synthesis, formal-legal, comparative-legal method.

Key words: inheritance agreement, acquirer, alienator, terms of inheritance agreement, conclusion, termination, ensuring performance of inheritance agreement.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Клементьева Т. М. Юридична характеристика спадкового договору в Україні та світовий досвід застосування спадкового договору. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 3. С. 58–65.
3. Кравчик М. Б. Особливості розвитку спадкового договору та вплив іноземного законодавства на його формування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 121–124.
4. Ішина Н. А. Інститут спадкового договору у законодавстві України та Німеччини: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 45–51.
5. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>.
6. Civillikums Latvijas Republikas. URL: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>.
7. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>.
8. Лада В. Д. Визначення місця спадкового договору в системі цивільного права України, з урахуванням іноземного досвіду. URL: http://109.237.87.242/bitstream/123456789/9903/1/%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_p120-123.pdf.

УДК 305:004.032.6:324»2020»

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ: РОБОТА МЕРЕЖЕВИХ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕДІА ПІД ЧАС ПЕРЕДВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2020 РОКУ

А. В. Гамора

Анотація. У цьому дослідженні описується проблема гендерного дисбалансу в медіа при висвітленні політичних процесів. Методом системного аналізу та моніторингу контенту на прикладі матеріалів українських регіональних мережових медіа проаналізовано дотримання ними гендерної рівності, балансу та чутливості під час передвиборчої кампанії 2020 року.

Ключові слова: гендерний баланс, гендерна рівність, передвиборча кампанія 2020, регіональні онлайн-медіа, сексизм.

Необхідною засадою функціонування демократичного суспільства є рівноправна участь жінок і чоловіків у політичних та виборчих процесах, здебільшого задля забезпечення гендерної рівності та врахування однакових потреб та інтересів обох груп. Однак, навіть у тих державах, де парламенти формуються на засадах загальних, регулярних, таємних і вільних виборів, спостерігаються проблеми з представництвом національних меншин, соціальних прошарків, громадських об'єднань та жінок, що ставлять майже половину населення [1]. Україна поступово рухається у напрямку гендерної рівності, але питання диспропорції на керівних посадах у політичній сфері лишається актуальним. Згідно з Національним опитуванням з питань рівності між чоловіками та жінками в Україні [2]. 65 % респондентів проти 23 % опитаних погоджуються, що чоловіків частіше призначають на урядові посади ніж жінок, 66 % бачать, що наразі в політичному житті домінують чоловіки. У 2019 серед 192 країн у рейтингу представництва жінок у парламенті [3]. Україна займає 156-те місце та має одну з найнижчих часток жінок у владі – 11,6 %. Однак, станом на січень 2021 року показник сягає 20,8 % (88 осіб з 423), у результаті чого Україна посідає 112-те місце серед 193 країн. Порівняно з 2019 роком спостерігається прогрес у залученні жінок до ухвалення рішень. Хоча, до прикладу, у таких країнах, як Руанда та Куба частки депутаток у парламенті становлять 61,3 %, 53,4 % відповідно.

Кроком до гендерного збалансування в політичній царині для України стало запровадження гендерних квот у виборчих списках партій, що передбачають гендерний мінімум для жінок і чоловіків у розмірі 40 %. Метою впровадження квот є збільшення кількості жінок-кандидаток у мери, а також до міських та обласних рад.

Проблема гендерної незбалансованості у владному середовищі тісно пов'язана з роботою засобів масової інформації. Висвітлення діяльності політиків і політикинь, зокрема під час виборів, безпосередньо впливає на сприйняття кандидатів і кандидаток громадськістю та відповідно на голосування. Тому головним завданням журналістів при висвітленні політичних процесів є надавати рівнозначну кількість площі, як для жінок, так і для чоловіків, неупереджено висвітлювати кандидатів і кандидаток, їхні програми, та актуалізувати тему гендерної рівності в політиці. *Мета цієї роботи – проаналізувати дотримання регіональними мережевими медіа гендерної рівності, збалансованості та чутливості при висвітленні суб'єктів виборчого процесу під час передвиборчої кампанії 2020 року.*

Законодавча та нормативно-правова база

Гендерна рівність є важливою складовою у системі захисту прав людини, який прямо закріплений у Статуті ООН. Україна підтвердила свою відданість забезпеченню прав жінок

шляхом прийняття Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р. та основних угод, присвячених гендерній проблематиці (насамперед, Конвенції ООН з подолання всіх форм дискримінації щодо жінок). Окрім того, гарантії гендерної рівності чоловіків та жінок (зокрема, у сфері зайнятості, освіти, навчання, економічній, соціальній та сфері прийняття рішень) були закріплені Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС [4].

На національному рівні питання гендерної рівності регулюється Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5] та Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [6], що передбачає рівні умови для реалізації та відсутність чи привілеїв за ознакою статі. Останній Закон також регулює діяльність засобів масової інформаційної в питаннях дотримання гендерної рівності. Зокрема, Стаття 21 «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності засобів масової інформації» наголошує, що засоби масової інформації відповідно до законодавства сприяють недопущенню дискримінації за ознакою статі, а також поширення матеріалів, що відтворюють чи зміцнюють дискримінаційні уявлення про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків.

До документів, що регулюють гендерну рівність в політичній сфері належить прийнята в 2003 році Спеціальна рекомендація Кабінету міністрів ЄС державам-членам «Про збалансовану участь жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень у сфері політики та суспільного життя» [7], у якій зазначається, що представництво кожної статі в органах, які приймають рішення в сфері політики або суспільного життя, повинно бути не менше 40 %.

Схожий документ нещодавно запрацював і в Україні. 16 липня 2020 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» [8], який передбачає обов'язкові гендерні квоти у виборчих списках партій. Зокрема, в кожній п'ятірці партійного виборчого списку має бути щонайменше двоє кандидатів кожної статі. Гендерний мінімум для жінок і чоловіків становить 40 %

Ситуація з дотриманням гендерної рівності в регіональних медіа

Дані незалежного моніторингу [9, с. 162], що проводився за підтримки Ради Європи, показали, що тема «Гендерна рівність у політиці» в трійці найменш обговорюваних у регіональних онлайн-медіа разом із темами «Національні меншини» та «Крим», незважаючи на введення гендерних квот у виборче законодавство (рисунк 1). Зокрема, лише 9 матеріалів з майже 18 тисяч проаналізованих стосувалися обговорень щодо збільшення участі жінок у політичних процесах.

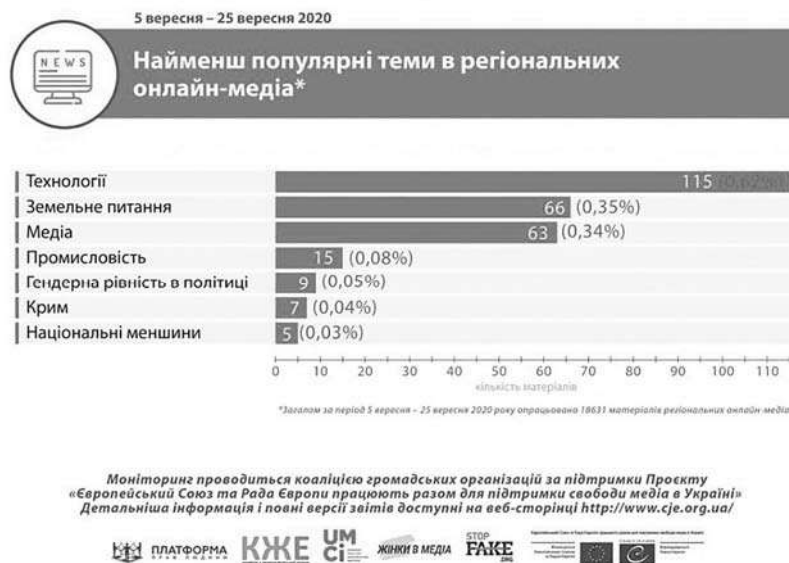

Рис. 1. Найменш популярні теми в регіональних онлайн-медіа [9, с. 163]

Попри зміни на законодавчому рівні, жінки лишаються меншістю в медійній сфері. Аналіз кількості площі [9, с. 167], наданої суб'єктам моніторингу регіональних онлайн-медіа показав нерівномірний розподіл (рисунк 2). Жінки отримали лише 215 млн пікселів або 12,61 %, тоді як чоловіки – 1491 млн пікселів або 87,39 %.

Рис. 2. Кількість площі наданої суб'єктам моніторингу: жінки і чоловіки в регіональних онлайн-медіа [9, с. 167]

Причинами дисбалансу є небажання окремих журналістів чи журналісток дотримуватися гендерної рівності в своїх матеріалах. За даними дослідження Інституту масової інформації 33 % журналістів вже дотримуються гендерного балансу, натомість 41 % опитаних вважає, що дотримання гендерного балансу ускладнить їм роботу [10].

Сексизм, поширення стереотипів та використання фемінітивів у регіональних онлайн-медіа

Стаття 47 п.4 Виборчого кодексу України [11] вказує, що засоби масової інформації та інформаційні агентства зобов'язані дотримуватися об'єктивності, неупередженості, збалансованості, достовірності, повноти і точності інформації, уникати дискримінації та сексизму. Однак, саме визначення «сексизм» як у Виборчому кодексі, так і в інших нормативно-правових України актах відсутнє.

27 березня 2019 року Комітет міністрів Ради Європи на рівні міжнародного акту дав визначення поняттю «сексизм» у Рекомендації CM/Rec(2019)1 [12] щодо запобігання та боротьбі із сексизмом. У рекомендації наголошено, що сексизм у ЗМІ сприяє терпимості оточення до «повсякденного» сексизму, що виявляється:

- через зневажливе або тривіальне повідомлення про зовнішній вигляд, одяг і поведінку жінок, а не про збалансоване та інформоване обговорення їхніх поглядів та думок;
- через зображення жінок та чоловіків у стереотипних ролях у сім'ї та у громаді;
- через незбалансоване представництво та відсутність змістовної участі жінок як коментаторок та експерток.

Випадки стереотипного висвітлення жінок у регіональних онлайн-медіа під час місцевих виборів є поширеним явищем. Найчастіше їх зображають у ролі дружини, домогосподарки, берегині сім'ї, нехтуючи професійними поглядами чи досягненнями. Згідно з дослідженням громадської думки [13] майже 70 % опитаних чоловіків погоджуються, що найважливіша роль жінки – піклуватися про власну оселю та

родину. Унаслідок формуються стереотипні уявлення щодо розподілу соціальних ролей та унеможлиблюється сприйняття жінки як політикині поза сформованого суспільством образу домогосподарки.

Ще однією необхідною складовою гендерної рівності в медіа є використання фемінітивів. Позначення за допомогою них у журналістських матеріалах жіночих професій, посад, видів зайнятості виокремлює особистість жінки у суспільстві, вказує на повагу до неї та є важливим показником гендерної чутливості редакцій регіональних медіа. У 2019 році Кабінет Міністрів України затвердив нову редакцію «Українського правопису», у 32-му параграфі якого йдеться про суфікси, за допомогою яких утворюються іменники на означення осіб жіночої статі, тобто фемінітиви.

За результатами анонімного опитування ІМІ [10], у межах якого було опитано 251 медійника, 63 % опитаних вказали, що постійно вживають фемінітиви у своїх матеріалах. Ще 15 % зазначили, що в їхніх редакціях немає жорстких вимог щодо цього і хто як хоче, той так і пише. 12 % опитаних журналістів відповіли, що не до всіх професій можна дібрати фемінітив. Тільки 4 % українських журналістів, опитаних ІМІ, вказали, що взагалі не використовують фемінітивів у своїх матеріалах. На думку експертів незалежного моніторингу [9, с. 167] несистемне використання фемінітивів у редакціях говорить про відсутність системної редакційної політики. Натомість якщо окремі журналісти чи журналістки є гендерно чутливими, то вони використовують фемінітиви у своїх публікаціях з власної ініціативи.

Аналіз медіаконтенту провідних регіональних онлайн-медіа України

У межах власного дослідження було проаналізовано 10 найвідвідуваніших регіональних онлайн-медіа з 10 прикордонних областей України. Вибір областей базувався на їхньому межуванні з країнами-сусідами, що можуть містити безпосередній вплив на медіаполе України. Була створена репрезентативна вибірка за допомогою вимірювання аудиторії інструментом SimilarWeb. До вибірки увійшли такі медіа: «Вінниця.info» (Вінницька область), «ВолиньPost» (Волинська область), «Житомир.info» (Житомирська область), «Мукачево.net» (Закарпатська область), «Obozrevatel. Кияни» (Київська область), «VARTA 1» (Львівська область), «РадіоТРЕК» (Рівненська область), «Данкор» (Сумська область), «Інформаційний портал газети «Молодий буковинець» (Чернівецька область), «Gorod.cn.ua.» (Чернігівська область). Методом контент-аналізу було проаналізовано матеріали видань у період з 5 вересня по 25 жовтня 2020. Вибір моніторингового періоду зумовлено терміном дії передвиборчої агітації, що почалася 5 вересня та тривала безпосередньо до 25 жовтня – дня виборів. У процесі роботи були зіставлені попередні результати загальнонаціональних досліджень, виявлені схожі проблеми й помилки. Тому нижче наведено приклади також із загальнонаціональних медіа, щоб наочно проілюструвати ситуацію.

Матеріалів на тему гендерної рівності під час моніторингового періоду було опубліковано мало. Зокрема, більшість з них стосувалася гендерних квот. Онлайн-медіа «Обозреватель» 25.09.2020 поширило новину «У Кам'янському партія “За майбутнє” не візьме участі у виборах через порушення гендерної квоти» [14], у якій повідомляється про неможливість партією “За майбутнє” пройти реєстрацію через порушення гендерної рівності, яка передбачена новим виборчим кодексом. Інша новина від 21.09.2020 була опублікована в онлайн-медіа «Город» під назвою «В Україні на місцеві вибори йде команда досвідчених професіоналів “За майбутнє”» [15]. У ній подано коментар Вікторії Сидорової, чернігівської активістки, яка говорить: *«Факт, що 54 % населення Чернігівщини — це жінки, однак їхнє представництво в органах місцевого самоврядування не більше 20–22 %. Тому, жінки повинні долучитися до управління краєм. Ми повинні активніше долучатися до справ регіону, допомагати людям, творити краще майбутнє»*. Тема гендерної нерівності у матеріалі присутня у вигляді окремого коментаря. До того ж, матеріал є відверто компліментарним, хоч і не маркований, як політична реклама.

На прикладі медіа «Обозреватель» можна простежити також дотримання неупередженості та чутливості при висвітленні жінок-депутаток. Новина Олексія Тітоффа «Марина Порошенко очолила список ЄС на виборах до Київради» [16] від 16.09.2020 подана цілком нейтрально. У ній розповідається про реалізацію гуманітарних та соціальних проєктів героїні та про її мету під час роботи в Київраді. Натомість схожа публікація Карини Бондаренко «Список «Слуг народу» до Київради очолить дружина Кулеби» [17] від 20.09.2020 містить сексизм у заголовку, а саме згадування жінки крізь призму відомого чоловіка. При чому в самій новині йдеться про значні досягнення героїні: *«Кулеба є засновником і керівником громадської організації “Місто – сад”, яка займається урбаністикою. Найбільш відомі її проєкти – сквер Небесної Сотні на вулиці Михайлівській у Києві і парк Шовковичний у Слов’янську Донецької області*. Героїня заслуговує більшого, ніж бути фоном свого чоловіка, тому її ім’я має бути подане у заголовку. До того ж, авторка не використала у матеріалі фемінітиви, називаючи Євгенію Кулебу «засновником» та «керівником», що є виявленням неповаги до героїні та нехтуванням нормами українського правопису.

Аналіз регіональних медіа на предмет використання фемінітивів теж дав певні результати. «Обозреватель» опублікувало новину «Верещук: кияни повинні вирішити, чи хочуть вони ще п’ять років невиконаних обіцянок» [18] від 05.09.2020. Авторка матеріалу, Марія Шевчук, називає героїню фемінітивами на кшталт «депутатка» та «кандидатка». Водночас журналістка того ж медіа, Анна Паскевич, у своєму матеріалі «Кандидати в мери Києва: хто може очолити столицю. Список і біографії» [19] від 16.10.2020 щодо тієї ж Верещук використовує термін «кандидат». Це доводить що використання фемінітивів регіональними мережевими медіа є непостійним і залежить переважно від суб’єктивних поглядів автора чи авторки матеріалу.

Висновки

Результати моніторингу та аналізу контенту 10-х провідних регіональних онлайн-медіа України підтверджують, що тема «Гендерна рівність в політиці» є однією з найменш обговорюваних, попри активну боротьбу проти гендерної дискримінації, значний внесок жінок у політику та запровадження гендерних квот у виборчих списках партій. Наявні матеріали, дотичні до цієї теми, стосуються переважно дотримання партіями гендерних квот та інколи зачіпають проблему дисбалансу жінок і чоловіків у політичній ніші. Загалом, повноцінний дискурс щодо гендерної рівності, зокрема і в політичній сфері, у медіа відсутній.

Під час висвітлення передвиборчої кампанії 2020 у регіональних медіа простежується недотримання журналістами гендерного балансу, неупередженості та чутливості при висвітленні політичних процесів. Зокрема, кількість площі, наданої жінкам значно менша за площу, надану чоловікам. Результати попередніх опитувань та власного дослідження підтверджують, що більшість регіональних медіа надають перевагу саме чоловікам як учасникам політичних процесів. Жінкам рідше надають слово як коментаторкам чи експерткам. Продовжують з’являтися дискримінаційні матеріали, що нівелюють значення жінок у політиці. Найпоширенішими з них є зображення жінок у стереотипних ролях «господині» чи «берегині», акценти на зовнішньому вигляді чи сімейному статусі, а не на думках чи досягненнях. Причиною цього є сформоване суспільством стереотипне уявлення про жінку, як про некомпетентну домогосподарку, призначенням якої є лише турбота про родину, а також небажання окремих журналістів слідкувати за гендерною збалансованістю у своїх матеріалах. Фемінітиви, що є показниками гендерної чутливості редакцій, присутні у матеріалах проаналізованих медіа, однак їх використання є несистемним і залежить переважно від журналіста чи журналістки, що працюють над матеріалом.

Через недотримання медіа гендерної рівності, збалансованості, неупередженості та чутливості при висвітленні політичного життя деформується сприйняття суспільством суб’єктів його функціонування, у результаті чого страждають інтереси як жінок, так і чоловіків. Саме тому журналісти і редакції ЗМІ зобов’язані висвітлювати діяльність кандидатів і кандидаток якомога ширше, незалежно від їхньої статі чи соціального статусу, та забезпечувати однакове й неупереджене ставлення до них шляхом формування громадської думки.

Анотація. В цьому дослідженні описується проблема гендерного дисбалансу в медіа при освещенні політичних процесів. Методом системного аналізу та моніторингу контенту на прикладі матеріалів українських регіональних мереж медіа проаналізоване дотримання ними гендерного рівності, балансу та чутливості в час передвиборчої кампанії 2020 року.

Ключові слова: гендерний баланс, гендерне рівноство, передвиборча кампанія 2020, регіональні онлайн-медіа, сексизм.

Abstract. This study describes the problem of gender imbalance in the media in covering political processes. The method of systematic analysis and monitoring of content on the example of materials of Ukrainian regional online media analyzed their compliance with gender equality, balance and sensitivity during the 2020 election campaign.

Key words: election campaign 2020, gender balance, gender equality, regional online media, Sexism.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гербут Н. представництво жінок у парламенті: європейський досвід та українські реалії. *Наукові записки*. 4(54) URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/gerbut_predstavtystvo.pdf
2. Національне опитування з питань рівності між чоловіками та жінками в Україні. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-presentation-2018/29.22.2018Klimpush/%20%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C%20%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%20%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202018.pdf>
3. Women in national parliaments. 01.02.2019. URL: <https://data.ipu.org/women-ranking?month=1&year=2019>
4. Вознюк К. Жінки в законі: нюанси гендерної (не) рівності. *Юридична Газета online*. 28.03.2019. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zhinki-v-zakoni-nyuansi-gendernoyi-ne-rivnosti.html>
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України. № 5207-VI від 06.09.2012 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
6. «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: Закон України № 2866-IV від 08.09.2015 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Про збалансовану участь жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень у сфері політики та суспільного життя: Спеціальна рекомендація Кабінету міністрів ЄС державам-членам. 12.03.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_661#Text
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Закон України № 805-IX від 16.07.2020 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-IX#Text>
9. Перший проміжний звіт за результатами незалежного моніторингу висвітлення в онлайн-медіа та соціальній мережі Facebook місцевої виборчої кампанії в Україні / О. Бурмагін, Д. Дуцик, Є. Кузьменко, О. Юркова. К., 2020. 176с.
10. 41 % журналістів вважає, що гендерний баланс ускладнить їм роботу, – дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. 03.03.2021. URL: https://imi.org.ua/monitorings/41-zhurnalistiv-vvazhaye-shho-gendernyj-balans-uskladnyt-yim-robotu-doslidzhennya-imi-i37923?fbclid=IwAR09nzvIaZCZ-ZmHmUPK3Tk8nrlkFk6SbouOICP66pmFY_NB9e6miwIHZRU
11. Інформаційне забезпечення виборів: Виборчий кодекс України № 396-IX від 19.12.19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
12. 8. Рекомендація CM/Rec(2019)1 Комітету міністрів державам-членам щодо запобігання сексизму та боротьби з ним. 27.03.2019. URL: <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8>
13. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. Київ, 2018. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

14. Закревська С. У Кам'янському партія «За майбутнє» не візьме участі у виборах через порушення гендерної квоти. *Обозреватель*. 25.09.2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/dnipro/politics/kamyanskomu-partiya-za-majbutne-ne-vizme-uchasti-u-viborah-cherez-porushennya-gendernoi-kvoti.htm>

15. Василенко В. В Україні на місцеві вибори йде команда досвідчених професіоналів «За майбутнє». *Gorod.cn.ua*. 21.09.2020. URL: <https://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/120385-v-ukrayini-na-miscevi-vibori-ide-komanda-dosvidchenih-profesionaliv-za-majbutne.html>

16. Тітофф О. Марина Порошенко очолила список ЄС на виборах до Київради. *Обозреватель*. 16.09.2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/kiyany/politics/marina-poroshenko-ocholila-spisok-es-na-viborah-do-kiivradi.htm>

17. Бондаренко К. Список «Слуг народу» до Київради очолить дружина Кулеби. *Обозреватель*. 20.09.2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/spisok-slug-narodu-do-kiivradi-ocholit-druzhina-kulebi-zmi.htm>

18. Шевчук М. Верещук: кияни повинні вирішити, чи хочуть вони ще п'ять років невиконаних обіцянок». *Обозреватель*. 05.09.2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/kiyany/vereschuk-kiyani-povinni-virishiti-chi-hochut-voni-sche-pyat-rokiv-nevikonanih-obitsyanok.htm>

19. Паскевич А. «Кандидати в мери Києва: хто може очолити столицю. Список і біографії». *Обозреватель*. 16.10.2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/kandidati-v-meri-kieva-hto-mozhe-ocholiti-stolitsyu-spisok-i-biografii.htm>

УДК 811.72-92=161.2

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВИ АВСТРАЛІЙСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

М. С. Данилюк, М. М. Юрковська

Анотація. У даному дослідженні розглядаються джерела та процес формування австралійського варіанту англійської мови а також його особливості в мові сучасних австралійських періодичних видань та відтворення текстів австралійської англійської українською мовою. Методами опрацювання наукових джерел, присвячених австралійському варіанту англійської мови стали: діахронічний аналіз – для розкриття історії розвитку австралійського варіанту англійської мови; синхронічний аналіз для дослідження словникового складу мови, його лексичних, фонетичних, словотвірних та граматичних особливостей, зокрема у мові періодичних видань Австралії. У дослідженні набуло подальшого розвитку вивчення історії формування та розвитку, а також сучасного стану австралійського варіанту англійської мови, зокрема у періодичних виданнях Австралії.

Ключові слова: австралійська англійська, джерела австралійського варіанту англійської мови, сленгізми, особливості перекладу.

Національні варіанти є особливими формами функціонування єдиної літературної мови відповідно до умов, потреб та традицій нації – носіїв даної мови [1]. При дослідженні диверсифікаційної варіативності англійської мови враховувалися лінгвокультурний та соціолінгвістичний чинники.

Основні розбіжності між національними варіантами англійської мови лежать у площині лексичної структури: національно-марковані одиниці, реалії, фонові лексика, конотативна лексика. Спостерігаються відмінності на фонетичному рівні: вимова дифтонгів ([eɪ] = [aɪ]), видозміна приголосних, назалізація тощо. На морфологічному рівні відмічені специфічні афікси, скорочення слів, редукції основ, наприклад: «-za – Shazza», «postie = postman»). На рівні граматичних конструкцій спостерігається субституція вектору недоконаного стану минулої дії вектором доконаності (PresentProgressive/Past Simple), передача родового відмінка називним. Лексико-граматичні та інші варіації також викликають певні труднощі при перекладі з національно-територіальних варіантів англійської мови українською мовою.

При перекладі автентично маркованих лексичних одиниць діють наступні принципи перекладу реалій: транскрипція (наприклад, «creek» – «крік») (епізодична ріка, що всихає в

сухий сезон)), транслітерація, калькування (наприклад, «gentle Annie» – «ніжна Енні» (некруте полого урвище), спосіб семантичних аналогій. Однак в процесі перекладу реалій слід дотримуватися поетапності. В першу чергу необхідно встановити семантичне значення певної реалії та визначити можливий спосіб перекладу, адже необґрунтоване застосування того чи іншого способу перекладу призведе до перекладацької помилки (наприклад, калькування українською мовою австралійського топоніму «Esperance doctor», що позначає «сильний холодний вітер після спекотливого дня» (за назвою м. Есперанс, штат Західна Австралія) є недопустимим. Особливості морфологічної структури національних варіантів англійської мови, зокрема, австралійського, інколи призводять до курйозів перекладу (наприклад, лексичну одиницю «postie» не слід передавати українською мовою пестливо-зменшувальною формою, адже зазначена мовна одиниця є редукованим варіантом слова «postman» – «поштар» та має нейтральну конотацію. Граматичні розбіжності в національних варіантах англійської мови вимагають детального аналізу висловлювання у процесі перекладу. На цьому етапі вагоме місце посідає контекст висловлювання, що зумовлює вибір певної граматичної конструкції у мові перекладу (наприклад, доконаний/недоконаний вид дієслівних зворотів, передача значення позесивності тощо).

Австралійський варіант англійської мови розглядають як сукупність елементів існуючої англійської мови з усіма мовними одиницями, які в ній присутні: сленг, діалекти, сленг та аргі моряків, злочинців, чиновників і військових. Розвиток австралійського варіанта англійської мови був історично обумовлений тим, що з декількох причин лексико-семантичні особливості мови австралійських засланців проникали в мову вільних іммігрантів. По-перше, багато слів були просто необхідними через специфічні соціальні та економічні умови в Австралії. Крім того, носіїв Standard English у ранній період історії Австралії було не так багато. Другою причиною була привабливість сленгу завдяки яскравій виразності, екзотичності, незвичайності. Втрачаючи свою первісну соціальну та професійну належність, сленгові лексичні одиниці ставали загальноновживаними, водночас зберігаючи образність і виразність. Як було зазначено, однією з характерних рис австралійського варіанта англійської мови є превалювання в ньому розмовної лексики та сленгу [2, с. 80].

Це вплив відчутно насамперед у формуванні лексико-семантичних особливостей англійської мови в Австралії. Характерним для неї є велика питома вага сленгизмів типу scrubbing brush «хліб низької якості з високим вмістом половини і висівки»; tester і Botany Bay dozen «покарання батою в 25 ударів»; bull «покарання батою в 75 ударів», logs «в'язниця». Нові реалії колоніального побуту відображаються і в інших літературних австралізмах: ticket-of-leaver «засланець, якому за хорошу поведінку дозволено вибирати господаря і працювати за гроші», ticket-of-leave «документ про те, що засланець має таке право», emancipists «амністовані засланці», exclusionists і exclusives «вільні поселенці».

До літературної лексики початкового періоду відносяться також вирази з австралізмами currency і sterling, які взаємно протиставлялися: currency використовувалося для позначення засланців і осіб, народжених в Австралії, і входило в лексичні вирази: currency lads, currency lasses, currency criminals, currency sprouts, currency urchins, currency belles, currency females, currency youths. Словом sterling позначали вільних поселенців. Цей термін не був продуктивним, і складних лексичних утворень з ним не зафіксовано. Серед нелітературної лексики, що використовувалася в формуванні мови в період колонізації, слід розрізняти слова і вирази з злочинського жаргону, що відносяться до лексики злочинного світу Англії того часу, і одиниці, що виникли на австралійському ґрунті. Розмежувати їх іноді буває нелегко, та й самі носії мови часто не проводять такої диференціації.

Збагачення словника англійської мови Австралії новими елементами, які складають його специфічну особливість і відображають реалії місцевого життя, – факт, який свідчить про самобутність розвитку англійської мови в нових умовах. Про належність деяких новоутворень свідчить наявність в їх складі специфічно австралійських елементів, зокрема, топонімів: Paramatta cloth «різновид вовняної тканини» (Paramatta – населений пункт, де розміщувалася фабрика таких тканин); Botany Bay dozen (покарання батою в 25 ударів);

Botany Bay swell «засуджений, відбув покарання»; Botany Bay wool, Botany Bay tops «шерсть, яку експортували з нового Південного Уельсу»; Botany Bay coat of arms «підбите око» (від Botany Bay – назва бухти в околицях Сіднея, яка вважалася місцем заслання).

Поширення австралійського сленгу в XX столітті пов'язане з впливом радіо і телебачення, а також з участю Австралії у двох світових війнах. Саме в періоди воєн багато слів набули додаткових значень і в такий спосіб поповнили розмовну лексику. У роки Першої світової війни був організований спільний Австралійський і Новозеландський армійський експедиційний корпус (Australian and New Zealand Army Corps). Скорочено цей корпус називався ANZAC. Внаслідок метонімічного перенесення зазначена лексема отримала значення «солдат спільного корпусу». Потім відбулося розширення значення і тепер так називають будь-якого солдата армії Австралії або Нової Зеландії. Щодо належності цієї лексичної одиниці до розмовної лексики, то в 1919 році лексема anzac стала конституантом Standard English [2, с. 101].

Відтворюючи австралізм «anzak» українською мовою, перекладач може вдатися до заміщення австралійського сленгізму українським відповідником, що позначає схожу реалію, або до описового перекладу, який, на наш погляд, найкраще відтворює семантичне значення зазначеної лексичної одиниці. Так у «Сучасному словнику українського сленгу» ми знаходимо такі лексичні одиниці: «дембель» (військовослужбовець, що очікує звільнення з військової служби, або вже звільнився), дід (солдат, військовий від черепа до демобілізації), дух (солдат до присяги, новачок) [3]. На нашу думку, австралійський сленгізм «anzak» найкраще відтворювати за допомогою описового перекладу, оскільки ідентичного відповідника в українській мові немає, а заміщення його наявними сленгізмами спотворює семантичне значення лексичної одиниці. До того ж, сленгізм «anzak» є етноспецифічною для Австралії реалією, оскільки ілюструє сторінку з її історії, дослівних аналогів для якої не знаходимо в українському минулому.

Ще одним австралійським сленгізмом, що, на наш погляд, заслуговує на увагу, є лексема dinkum, яка походить від британського діалекту. На сьогодні це один з найуживаніших австралізмів. Зазначена лексична одиниця вживається як прикметник зі значенням «справжній, істинний, правдивий», рідше як іменник у значенні «істина, правда». На основі лексеми створено такі словосполучення, як fair dinkum – щира правда, чесне слово, the dinkum oil – правда, dinkum Aussie – типовий австралієць. Австралійських солдатів часів Першої світової війни в Австралії називають the Dinkums [2, с. 107]. Під час відтворення австралійського сленгізму «dinkum» українською мовою в «Словнику сучасного українського сленгу» було знайдено такі сленгізми зі значенням «справжній, істинний», як «реальний», «чоткий», «конкретний», «ясний перець». На наш погляд, запропоновані українські відповідники адекватно відтворюють семантичне значення досліджуваної лексичної одиниці (спосіб перекладу – заміщення, компенсація), проте перекладачеві необхідно звертати увагу на контекст, у якому вживається лексема dinkum [3].

Т. Павлова зазначає, що для відтворення сленгу найприроднішим є використання функціональних аналогів за наявності їх у мові перекладу. За їх відсутності можна вдатися до просторіччя, яке додає тексту, що перекладається, необхідну характеристику відхилення від літературної норми. Проте найкращим рішенням є використання функціональних аналогів, або варіативних відповідностей за наявності їх у мові перекладу. Якщо їх немає, то можна вдатися до компенсації або описового перекладу.

Коли контекст змушує відмовлятися від вибору однієї з варіантних відповідностей, тоді доводиться шукати новий варіант перекладу – контекстуальну заміну. Нейтралізація сленгових одиниць призводить до значних художніх втрат та перекручення змісту оригінального тексту в перекладі [4, с. 42].

Підтримуємо думку Т. Павлової про те, що контекст змушує відмовлятися від вибору однієї з варіантних відповідностей. Перекладачеві доводиться шукати новий варіант перекладу – контекстуальну заміну, коли у зв'язку з особливостями конкретного контексту

перекладач відмовляється від використання існуючої лексичної відповідності та добирає варіант перекладу, що підходить лише до зазначеного випадку [4, с. 43].

Дослідниця наголошує на негативних аспектах, з якими може зіштовхнутися перекладач: «Якщо функціональні аналоги або варіативні відповідності відсутні в мові перекладу, перекладач може вдатися також до прийому компенсації, сутність якого полягає в тому, що елементи змісту, втрачені під час перекладу одиниці в оригіналі, передаються в тексті перекладу іншим засобом, необов'язково в тому самому місці, що і в оригіналі. Таким чином, у тексті перекладу створюється інший образ, такого ж стилістичного напрямку. Перекладачеві важливіше забезпечити стилістичну адекватність перекладу у цілому, ніж зберегти точне розташування стилістичного засобу в тексті» [4, с. 44].

Через розбіжності в будові англійської та української мов, у наборі їхніх граматичних категорій, форм та конструкцій зумовлені деякі граматичні особливості перекладу українською мовою англійських текстів. Так, в українській мові відсутні неозначений та означений артиклі, що вживаються в англійській мові не тільки як певні означення, а й сигналізують про особливості розподілу інформації в англійському реченні [5].

Так, наприклад, неозначений артикль може перекладатися числівником «один»; прикметниками «певний», «відомий»: It is just a form of coding. – Це просто певна форма кодування; вказівними займенниками «той», «такий»: It is a world that by its very definition we hardly know how to describe. – Це такий світ, який за визначенням нам важко зрозуміти і описати; тощо [6, с. 108].

Означений артикль, як пропонує В. І. Карабан [7], може бути відтворено займенниками «цей», «(ось) такий»: The argument is unconvincing. – Цей аргумент непереконливий; займенником «всі»: This is true if the p's are complex. – Це правильно в тому випадку, коли всі р – комплексні; тощо. Таким чином, між артиклем та іменником створюється семантичний зв'язок, що впливає на значення іменника та уточнює смислові відтінки останнього.

Отже, особливості національних варіантів англійської мови поза межами Великобританії можуть призводити до непорозуміння в екzogлосному спілкуванні та викликати певні труднощі при перекладі територіальних варіантів англійської мови на українську. Їх знання необхідне для нейтралізації мовно-культурного бар'єру. Проблеми відтворення територіальних варіантів сучасної англійської мови набувають усе більшої актуальності, що своєю чергою пов'язано з глобалізаційними процесами, які реалізуються і на мовному рівні. Постійне лексичне збагачення англійської літературної мови ґрунтується і на взаємозв'язку з невенормованими лексичними пластами, особливості перекладу яких потребують вивчення. Як показав матеріал дослідження, найбільш поширеними прийомами перекладу австралійського сленгу українською мовою є заміщення австралійських сленгізмів українськими національними відповідниками (калькування), а також докладне пояснення значення та походження досліджуваної лексичної одиниці (описовий метод).

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются источники и процесс формирования австралийского варианта английского языка а также его особенности в языке современных австралийских периодических изданий и воспроизведения текстов австралийского английского на украинский язык. Методами обработки научных источников, посвященных австралийскому варианту английского языка стали: диахронический анализ – для раскрытия истории развития австралийского варианта английского языка; синхронический анализ для исследования словарного состава языка, его лексических, фонетических, словообразовательных и грамматических особенностей, в частности в языке периодических изданий Австралии. В исследовании получило дальнейшее развитие изучение истории формирования и развития, а также современного состояния австралийского варианта английского языка, в частности в периодических изданиях Австралии.

Ключевые слова: австралийский английский, источники австралийского варианта английского языка, сленгизмы, особенности перевода.

Abstract. This study examines the sources and process of the formation of the Australian version of the English language, as well as its features in the language of modern Australian periodicals and the reproduction of Australian English texts into Ukrainian. Methods of processing scientific sources devoted to the Australian version of the English

language were: diachronic analysis – to reveal the history of the development of the Australian version of the English language; synchronous analysis for the study of the vocabulary of the language, its lexical, phonetic, derivational and grammatical features, in particular in the language of periodicals in Australia. The study further developed the study of the history of formation and development, as well as the current state of the Australian version of the English language, in particular in periodicals in Australia.

Key words: Australian English, sources of the Australian version of the English language, slangisms, translation features.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Люшинська Г. В. Наукові підходи до вивчення національних варіантів мови. *Вісник Запорізького державного університету* Серія: Філологічні науки. 2002. № 43. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2779.pdf>.
2. Акоюн Ю. А. Лексико-семантические особенности австралийского варианта английского языка (на материале австралийской поэзии): дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04. Москва, 2003. 141 с.
3. Словник сучасного українського сленгу. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
4. Павлова Т. Н. Проблеми перекладу сленгізмів: матеріали за IV Міжнародна научна практична конференція «Постигането на висшето образование. – 2008», 17–25 ноември. 2008. София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2008. С. 42–44. (Том 9. Филологични науки).
5. Кипнис И. Ю., Хомченко С. А. Грамматические особенности перевода английского научно-технического текста. Грамматический справочник. Минск: БНТУ, 2010. 121 с.
6. Дмитриева Л. Ф., Кунцевич С. Е., Мартинкевич Е. А., Смирнова Н. Ф. Английский язык. Курс перевода. М.: ИКЦ «Март»; Ростов н/Д: Издательский центр «Март», 2005. 304 с.
7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. *Грамотичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця: «Нова книга», 2004. 575 с.

УДК 81'42:32]X043.2)

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Є. Є. Кобчук, *А. П. Загнітко*

Анотація. У цьому дослідженні подана інформація про функціонування питальних речень у політичному дискурсі. Визначено основні сфери використання та роль питальних речень у політичних текстах. Основою роботи є різні методи досліджень, серед яких є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, принцип критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування описового та структурного методів, що дало змогу виділити мету питальних речень у політичному дискурсі, а також їх первинні та вторинні функції.

Ключові слова: комунікація, питальна конструкція, питальне речення, політичний дискурс, функції питальних речень.

Значну частину професійного життя політика становить його спілкування з народом. Саме політичний дискурс відображає суспільно-політичне життя країни. За його допомогою політики переконують та спонукають аудиторію до дій, привертають до себе увагу, встановлюють правила політичної гри.

Маніпулятивність сучасного політичного дискурсу є основною темою наукових досліджень, у яких дослідники визначають арсенал засобів впливу на масову свідомість. Особливе місце серед цих засобів займають питальні речення, вивченням яких займалися такі О. Почепцов, В. Нугаєв, М. Вінтонів, Н. Гуйванюк та інші.

Питальними називають речення, в яких особливими мовними засобами виражено бажання мовця вивідати щось або ж переконатися в чому-небудь. У політичному тексті такі речення виконують різноманітні функції, проте зазвичай вони виступають у ролі зачину. Питальні речення у такий спосіб інформують власне про те, що бажає дізнатися мовець.

В. Нугаєв виділяє два типи питальних висловлювань залежно від ставлення людини, яка запитує, до пропозиції, що повідомляється. За цим принципом розрізняються «припущення людини, що говорить, про відповідність пропозиції, яка повідомляється, дійсності» і «незнання цією людиною семантичного змісту одного з елементів пропозиції, що повідомляється» [1, с. 43].

У. Робінсон і С. Рекстро виокремлюють «відкриті» питання, до яких належать спеціальні запитання, що пов'язані з необмеженим набором відповідей, і «закриті», що пов'язані із запереченням/підтвердженням і диз'юнкцією [2, с. 431].

М. Діденко наголошує, що питальні речення в політичному дискурсі можуть вживатися як риторичні запитання, що залишаються без відповіді. В іншому випадку на поставлене запитання політик може відповідати відразу, даючи адресату зрозуміти, що вони є однодумцями [3, с. 10].

Отримання відповідей на певні запити – основна мета питальних речень. Однак дуже важливим тут є те, що використання питальних конструкцій у політичному дискурсі «зумовлене стилістичною функцією категорії питальності, яка передбачає не тільки вираження запиту як пошуку інформації, але й реалізацію запиту як засобу активізації та зосередження уваги на тому чи іншому факті» [3].

Питальні речення викликають у людей інтерес до невідомого, не тільки привертають увагу виборців, але й запускають природний механізм участі у діалозі, напр.: *Який подарунок від нас хотіла б отримати наша ненька Україна? Думаю, для кожної матері головним є щастя дітей. Найперше, щоб її діти – українці були здоровими. Сьогодні ми робимо все можливе для подолання коронавірусу в Україні. Ми забезпечені всім необхідним, налагодили власне виробництво, відновлюємо лікарні та лабораторії, та найголовніше, що у нас є, – це українські медики!* [4].

Якщо розглядати питальні речення в монологічному мовленні з погляду стилістики, можна зробити висновок, що вони зазвичай є емоційно-експресивно забарвленими висловленнями. Недарма фразеологізована конструкція – риторичне запитання із запереченням – один із найяскравіших емоційно-експресивних засобів мови. Однак загальна мета цієї конструкції ширша, ніж створення експресивності. У монологічному мовленні відповідні неповні і питальні речення слугують способами актуалізації нового. Через наголос на інформації питальні речення є першою частиною комбінації підказок, спрямованою на обмін інформацією. У текстах-роздумах, у внутрішній мові, запитання зазвичай не орієнтовані на безпосереднє отримання відповіді.

Головна роль у вираженні питальності політичного тексту належить інтонації, і лише потім – питальним займенниковим словам, питальним часткам тощо.

Відповідно до формальної структури питальні речення або будуються відповідно до їх власних синтаксичних зразків, або вони збігаються з непитальними. Однак інтонація належить до плану вираження, тому інтонація та порядок слів повинні бути включені до конструктивних, формальних складників синтаксису.

Загалом питальні речення відіграють важливу роль у побудові тексту політичного спрямування. Найчастіше такі конструкції трапляються в текстах великого обсягу. Їх уживають не лише для вираження запитання, а й для спонукання до дії, емоційного ствердження, погрози тощо [5, с. 235].

Т. Матвєєва, Г. Михальська, О. Ширяєв розрізняють функційно-стилістичні типи питальних речень за їх основними та другорядними функціями.

Ефективність спілкування враховує той факт, що слухачі або читачі (тобто одержувачі) не лише отримують інформацію від адресанта, але й повністю реагують на його комунікаційні наміри та прагматичну мету висловлення. Оптимальне спілкування актуалізує момент сприятливої взаємодії між мовцем та слухачем. Таке спілкування передбачає узгодження результатів відповідно до очікувань адресата.

Політичний текст є формою передавання інформації, спрямованої на вплив адресанта на адресата. Тому його рисами є динамічність, певна напруженість і діалогічність. Саме діалогічне мовлення з усіх видів мовленнєвої діяльності є найприроднішим, генетично первинним, поширеним на всі сфери життя суспільства та рівні взаємин між людьми [5, с. 237].

Діалогічність виявляється як форма голосової реалізації комунікативності, оскільки вона орієнтується на реципієнта і відображається на мовних особливостях висловлення. Діалогізація монологічного мовлення – це процес введення питальних конструкцій у монологічне мовлення, семантика яких відображає звертання, звернення мовлення до іншого суб'єкта.

Функція впливу є однією з центральних у політичному дискурсі. Вона передбачає необхідність використання запитань як засобу діалогізації авторського мовлення. Використання діалогізованих утворень у політичних текстах пов'язане з враженням, що позиція автора відкрита. Фокусом виступу є найбільш позитивне сприйняття, розуміння та відповідь адресата, особливо емоційна передача смислової позиції та оцінка кожного.

Введення запитань до тексту політичного напряму допомагає привернути увагу адресата до певної інформації, підвищити виразність та зосередити увагу на особливо важливих складових повідомлення. Для цього використовується майже кожне питальне речення в політичному тексті, але їх функціональне призначення різне.

Питальні речення поєднуються на основі первинних і вторинних функцій. Первинними функціями запитання є запит, спрямований на отримання конкретної інформації. Вторинними функціями питального речення є емоційна експресивність, оцінка, вираження ствердження чи заперечення, підтримка контакту, висловлення власної позиції тощо.

Серед вторинних функцій питальних утворень доцільно виділити п'ять основних типів (див. табл. 1) [5, с. 238–239].

Таблиця 1

Типи вторинних функцій питальних речень та їх особливості

Типи вторинних функцій	Особливості
Експресивно забарвлене твердження	Мають експресивне забарвлення, акцентують на категоричності, тобто однозначності твердження, на можливості чи закономірності дії, на звичності чи випадковості явища дійсності.
Експресивно забарвлене заперечення	Утворюють конструкції, які репрезентують емоційно забарвлене заперечення (такі одиниці маркують неприпустимість або неможливість дій, недоцільність їх).
Питальне речення зі значенням посилення експресивних відтінків	Мають значення посилення, містять повтори попередніх реплік і можуть маркувати найрізноманітніші експресивні відтінки (невдоволення, страх, занепокоєння, здивування тощо).
Спонування до дії	Виконують функцію активізації уваги співрозмовника
Активізація уваги співрозмовника	Полягають у бажанні мовця отримати відповідь або інформацію

Вторинні функції питальних речень спрямовані не на отримання, а на передачу інформації, вони експресивно забарвлені, емоційно неоднорідні. Діалогізація монологічного виступу автора шляхом введення до його складників питальних речень другорядної функції є органічним елементом політичних текстів та сприяє активізації уваги аудиторії. Такі конструкції дозволяють виразно, «рельєфно» передавати основні моменти виступу або імітувати авторську суперечку з уявним опонентом: *Кому ж вершити розвиток кожного регіону? Тільки тобі. Господарю своєї землі. Бо Україна – це ти. Україна починається з тебе. Все твоє. Твої домівка, подвір'я, вулиця, село або місто, твоя область, а отже – і твоя країна!* [4].

У монолозі, ускладненому засобами діалогізації, адресантом і адресатом є одна і та ж особа. Таким чином можна отримати актуалізоване сприйняття інформації реальним одержувачем: *Чи думав я рік тому, що змінювати країну на краще буде настільки складно? Ні. Чи змінив би я своє рішення, якби тоді знав про це? Ні* [6].

Питальні речення другорядної функції спрямовані на встановлення контакту з аудиторією. Діалогізація тексту створює у адресата відчуття першого враження, ілюзії, що він прийшов до відповіді на питання самостійно, і активізує увагу загалом: *Є великі питання щодо тарифів, медичного обладнання та дуже велике питання до кадрів. А отже, головне питання: куди ми поспішаємо? Куди ми летимо? Чи не здається нам, що з таким підходом реформа летить у стіну?* [7].

Отже, питальне речення в політичному дискурсі – це доволі таки уживана конструкція політичних текстів та виступів, яка використовується для активізації уваги слухачів на тих чи інших проблемах. Привернення уваги адресата та подальшого контакту з співрозмовниками зазвичай є основною метою таких речень. За первинними та вторинними функціями питальні речення складаються з двох груп. Функція першої групи – це запит на конкретну інформацію. Друга група, у свою чергу, має на меті висловити оцінку, емоції, негативні чи виразні висловлювання, підтримувати зв'язок, висловлювати свої позиції тощо.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о функционировании вопросительных предложений в контексте политического дискурса. Определены основные сферы использования и роль вопросительных предложений в политических текстах. Основой работы являются различные методы исследований, среди которых системный подход, принцип научной объективности, принцип критического и структурно-системного подхода к литературной и источниковой базам работы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение описательного и структурного методов, что позволило выделить цель вопросительных предложений в политическом дискурсе, а также их первичные и вторичные функции.

Ключевые слова: политический дискурс, вопросительное предложение, вопросительная конструкция, функции вопросительных предложений, коммуникация.

Abstract. This study provides information on the functioning of interrogative sentences in the context of political discourse. The main areas of use and the role of interrogative sentences in political texts are identified. The work is based on various research methods, including a systematic approach, the principle of scientific objectivity, the principle of critical and structural-systematic approach to the literary and source base of work. The specificity of the research topic involves the use of descriptive and structural methods, which allowed to identify the purpose of interrogative sentences in political discourse, as well as their primary and secondary functions.

Key words: political discourse, interrogative sentence, interrogative construction, functions of interrogative sentences, communication.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вендина Т. И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования. 1997. № 4. С. 41–48.
2. Шарапановська Ю. В. Теоретичні засади аналізу політичного дискурсу. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 428–431.
3. Вольфовська О. О. Фоностилістичні особливості промови як різновиду публічного мовлення політиків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 52. С. 57–60.
4. Промова Президента з нагоди Дня Незалежності України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-z-nagodi-dnya-nezalezhnosti-ukrayini-62953> (дата звернення: 11.03.2021)
5. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
6. Послання Президента України Володимира Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717> (дата звернення: 14.03.2021)
7. Виступ Президента України Володимира Зеленського на позачерговому засіданні Верховної Ради. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-uchasnikiv-vseukrayinskogo-onlajn-f-65653> (дата звернення: 14.03.2021)

ЛЕКСИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ МЕДІАСФЕРИ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

В. С. Орищук, В. І. Калініченко

Анотація. Статтю присвячено виявленню та опису структурних та семантичних особливостей лексичних неологізмів медіасфери на фактичному матеріалі сучасних англійської та української мов. Дослідження проведено на основі вибірки лексичних номінацій, сформованої у результаті аналізу лексикографічних та публіцистичних джерел. З'ясовано значущість неологічних одиниць для сучасних англійськомовної та українськомовної комунікативних спільнот, виокремлено групи неологізмів, утворених за допомогою конкретних способів словотворення, лексико-тематичні групи та лексико-тематичні підгрупи, проведено зіставний аналіз.

Ключові слова: медіа, неологізм, лексичні одиниці, лексико-тематична група, лексико-тематична підгрупа.

Характерною ознакою 21 століття є стрімкий розвиток мовної комунікації, зокрема засобів масової інформації. Зростання популярності таких традиційних ЗМІ, як преса, радіо, телебачення, а також поява та потужне використання інтернет-комунікації, в свою чергу, призвело до збагачення медіасередовища лексичними новоутвореннями – неологізмами. Інновації мовних процесів на лексико-семантичному рівні у медіапросторі тісно пов'язані зі змінами тенденцій життя мовних носіїв. Сучасні ЗМІ поповнюються новими ознаками та характеристиками, що зумовлено наслідуванням зміни «стилю життя» та актуальності. Багатогранна діяльність ЗМІ ґрунтується на отриманні та засвоєнні нової інформації носієм мови, що створює вагомий внесок у лінгвокультурні процеси.

Англомовні та українськомовні ЗМІ активно розвиваються, прогресують, щоденно транслюючи інформацію з різних галузей життя, і тим самим сприяють розвитку, формуванню та активному оновленню лексичної площини медіасфери англомовної та українськомовної лінгвospільнот, що визначає *актуальність дослідження* лексичних неологізмів медіаного середовища в сучасних англійській та українській мовах. *Мета* наукової розвідки полягає у виявленні та описі загальних структурно-семантичних особливостей лексичних неологізмів медіасфери в сучасних англійській та українській мовах в зіставному аспекті. *Об'єктом дослідження* виступають лексичні неологізми медіасфери в сучасних англійській та українській мовах. Матеріалом дослідження слугують новотвори на позначення реалій медіасфери обсягом у 350 одиниць (170 – англійська мова та 180 – українська мова), відібраних з лексикографічних та публіцистичних джерел сучасних англійської та української мов шляхом непрямої (несуцільної) вибірки [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Найголовніше завдання мас-медіа полягає у формуванні суспільної думки, що неможливо без функціонального, емоційно-виразного, експресивного мовного засобу, що має здатність реально й точно передати події, вплинути на емоції слухача чи глядача, зацікавити його шляхом переконання в достовірності тієї чи іншої події, а також підтвердження думки, позиції. Неологізми активно утворюються, засвоюються й активно використовуються у газетно-публіцистичному стилі ЗМІ, що поєднує жанрові, стильові різновиди та елементи всіх інших стилів [8, с. 11].

Після отримання Україною незалежності, було проведено низку спеціальних конкурсів серед телеканалів і в результаті було обрано канали для чотирьох загальнонаціональних мультіплексів цифрового телебачення. Ті канали, що отримали ліцензію, почали свою роботу. У 2018 році українські канали перестали використовувати аналогове телебачення і перейшли на цифрове, супутникове, кабельне телебачення та онлайн-сервіси [9]. Американська організація «Pew Research Center for the People & the Press» провела дослідження, за підсумками якого стало відомо, що Інтернет в США став більш прогресивним засобом комунікацій, ніж щоденні газети у 2008 році. Результати

численних опитувань показали, що близько 40 % інформантів для отримання інформації використовують інтернет-ресурси, такі, як електронні версії звичних газет або спеціалізовані сайти з новинами, в той час, як газети читають лише 35 % опитаних. Тим не менш, телебачення продовжує залишатися найпопулярнішим джерелом новин, так близько 70 % опитаних повідомили, що стежать за новинами за допомогою телевізійних засобів інформації [10]. Аналізуючи мову інтернет-простору, варто зазначити, що розвиток та неймовірна глобалізація соціальних мереж призвела до утворення численної кількості нових лексичних одиниць, які на сучасному етапі стали невід'ємною складовою активної лексики кожного носія.

Неймовірно широку популярність в межах інтернет-дискурсу набув жанр блогу. Блог (англ. Blog, від "weblog", «мережевий журнал або щоденник подій») – веб-сайт, до основного вмісту якого регулярно додаються записи, що містять текст, зображення або мультимедіа. Для блогів характерні недовгі записи тимчасової значущості, відсортовані в зворотному хронологічному порядку. Але блог є дещо відмінним від традиційного щоденника, що зумовлено видом середовища. Блоги є зазвичай публічними та передбачають залучення сторонніх читачів, які можуть вступити в публічну полеміку з автором. Можливість коментувати запис в блозі є найважливішим аспектом комунікації [11, с. 235].

Стрімко поширюється і популяризується в медіапросторі й жанр мікроблогу. Найпопулярнішим сервісом мікроблогу є «Twitter». Запис у «Twitter» обмежений 140 символами, що зумовлює специфіку спілкування. Своєрідний акцент на економії мовних засобів визначає структуру текстів у мікроблозі і, більш того, – орієнтування розвитку когнітивної парадигми комуніканта. Свій акаунт у Твіттері мають безліч журналістів, письменників, спортсменів, співаків, громадських діячів, відомих персон, які впливають на світогляд та думки інших людей [11: 234]. Тож, розвиток мікроблогу Twitter посприяв утворенню великої кількості неологізмів: *twinfancy* «новачок», *twittercide* «видалення», *twamer* «скандаліст», *celebtwit* «знаменитість», *bulltwitter* «брехун», *twewbie* «новачок», *twirgin* «новачок», *ban* «бан» та інші.

Негативний відтінок увібрала безмежна вільність у мові, мовна свобода, порушення правил та норм, неграмотність, образлива, панібратська, просторічна лексика, що призводить не до функціонування, а до усунення меж між стилями, фальшивої демократизації тексту, поєднання літературної та фамільярної мови. Олесь Ставицька наводить приклад висловлення в політичному контексті [12]: «Узагальнивши значну кількість прикладів, переконуємося, чим є для нас наші депутати, політики та уряд. Ось ця *політична екзотика*. Це *збіговисько, прохіндеї і шаровики із примочками*, що займаються *лохотроном* у великих масштабах, *клепають закони, латають законодавство, нашкрябують голоси, базарять, хавають національну культуру* тощо» [12]. Сучасна медіасфера є дотичною до усіх видів людської життєдіяльності і, як наслідок, продукує чимало нових лексичних номінацій, що утворюються за допомогою різних способів словотворення.

Морфологічні способи словотворення включають в себе усі способи творення простих слів, які структуруються за допомогою афіксальних морфем, а також способи творення складних і складноскорочених слів, що поділяються на афіксальні, основоскладання, аббревіацію, а також конверсію, телескопію та інші [13, с. 133].

Тож, в межах сформованої вибірки у 350 лексичних одиниць при визначенні структурних особливостей новотворів, які її формують, встановлено, що в англійській мові перше місце за обсягом займає група лексем, які утворюються за допомогою телескопії, і становить 41 %, наприклад: *technomedia*, *fanzine*, *teleputer*, *twinfancy*, *twittercide*, *splog* та інші. Натомість, в українській мові перше місце займає група лексем, які є запозиченнями з інших мов, переважно англійської, і становить 38 %, наприклад: *крінж*, *мейт*, *форсинг* та інші.

Друге місце в англійській мові займає афіксація, тому група одиниць, утворених цим способом, становить 28 %. Одиниці, сформовані за допомогою суфіксального способу, превалюють, наприклад: *blogger*, *splogger*, *muckraker* та інші. Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення малопродуктивний, тому за допомогою цього способу утворені лише сім одиниць: *cyberjournalism*, *cyberthriller* та інші. В українській мові друге місце займає

група лексем, які утворюються за допомогою словоскладання, ця група становить 16 % од., наприклад: *бінго-карта*, *кукі-файл*, *прес-аташе* та інші.

Третє місце в англійській мові займає група лексем, які утворюються за допомогою безафіксного способу, і становить 12 %, наприклад: *soap*, *content*, *blend*, *aword* та інші. Натомість, в українській мові третє місце займає група лексем, які утворюються за допомогою основоскладання, ця група становить 15 % від загального обсягу вибірки, наприклад: *баннеропоказ*, *відеоконференцз'язок* та інші.

Четверте місце в англійській мові займає група лексем, які утворюються за допомогою основоскладання, ця група становить 9 %, наприклад: *audioblog*, *wingman*, *facepalm*, *comatext*, *dotbomb*, *dotcommie* та інші. Натомість, в українській мові четверте місце займає група лексем, які утворюються за допомогою афіксації, і становить 14 %. Одиниці, утворені за допомогою суфіксального способу, превалюють, наприклад: *горище*, *телекомунікація*, *медіатизація* та інші. Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення малопродуктивний, тому за допомогою цього способу утворені лише чотири одиниці: *деолігархізація*, *деміністифікація*, *мініісторія* та *непідписант*; менший рівень продуктивності має префіксальний спосіб: *мініюгляд*, *підстиль*.

П'яте місце в англійській мові займає група лексем, які утворюються за допомогою комбінованого способу, ця група становить 4,5 %, наприклад: *blamestorming*, *bookcrossing*, *egosurfer*, *crowdfunding*, *flashmentalist*, *marcopolodotcomist*. В українській мові п'яте місце займає група лексем, які утворюються за допомогою телескопії, і становить 8 %, наприклад: *телеміст*, *влог*, *теленприсутність*, *ай-повідомлення* та інші.

Шосте місце в англійській мові займає група лексем, які утворюються за допомогою аббревіації, становить 4 %, наприклад: *BBC*, *GPRS*, *QI*, *Slotus*, *POTUS*, *BAV*, *EGGS*, *FLK*. Так само, як і в англійській мові, в українській мові шосте місце займає група лексем, які утворюються за допомогою аббревіації, ця група становить 5 %, наприклад: *АДЛІБ*, *ЄПРА*, *БІ-БІ-СІ*, *Ем-ті-ві*, *ЕОР*, *ІКТ*, *ГКС*.

Найменш продуктивними в англійській мові виявилися конверсія (1 %), наприклад: *contradict*, *feed* та словоскладання, відповідна група аналізованих лексичних одиниць становить лише 0,5 %, наприклад: *cappuslockus*. В українській мові найменш продуктивними виявилися конверсія (2 %), наприклад: *імпровіза*, *тітушка*, *петросян*, комбінований спосіб, відповідна група аналізованих лексичних одиниць становить лише 1 %, наприклад: *фішмаркетинг*, *медіакорпорація* та *медіалінгвістика*, а також безафіксний спосіб, відповідна група аналізованих лексичних одиниць становить лише 1 %, наприклад: *діра*, *Березіль*, *стьоб*.

Розглянувши структурні особливості лексичних неологізмів медіасфери сучасної англійської та української мов, доцільно перейти до аналізу їх семантичних характеристик. Тож, у результаті дослідження семантичних характеристик лексичних неологізмів медіасфери у сучасних англійській та українській мовах, з'ясовано, що першою за показниками наповнення на матеріалі англомовної вибірки є ЛТГ «Неологізми інтернет-листування» (31 од., 19 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Номінації негативних емоцій-реакцій» » (11 од., 7 %), до якої належать такі неологізми, як: *bligeck* 'огіда', *bulshvic* 'дідько' та інші; ЛТПГ «Методи листування з інтернет-користувачами» (11 од., 7 %), до якої належать такі неологізми, як: *comatext* 'коматекст', *capostrophe* 'капострофа' та інші; ЛТПГ «Номінації онлайн-тексту» (4 од., 3 %), до якої належать такі неологізми, як: *drunkword* 'нерозбірливе слово', *gnilleps* 'незрозуміле слово' та інші; : ЛТПГ «Номінації позитивних емоцій-реакцій» (2 од., 1 %), до якої належать такі неологізми, як: *bitsipooket* 'любівні листи', *dignitude* 'гідне відношення'; ЛТПГ «Види онлайн-текстування» (2 од., 1 %), до якої належать такі неологізми, як: *nonversation* 'пуста розмова', *sexting* 'текстування сексуального характеру' та інші. В українській мові на першому місці за показниками обсягу новотворів є ЛТГ «Медійні явища/ засоби створення медіа-інформації» (41 од., 22 %), до якої належать такі неологізми, як: *медіамистецтво*, *медіаносій*, *медіаплан* та інші.

На другому місці в англійській мові виокремлено ЛТГ «Найменування користувачів інтернет-спілкування» (29 од., 18 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Номінації інтернет-користувачів з негативною конотацією» (14 од., 9 %) ,до якої належать такі неологізми, як: *fidiot* 'дурень', *errorist* 'той, хто робить помилки' та інші; ЛТПГ «Номінації

інтернет-друзів з позитивною конотацією» (6 од., 4 %), до якої належать такі неологізми, як: *dudette* 'подруга', *cellfriend* 'телефонний друг' та інші; ЛТПГ «Номінації інтернет-друзів з негативною конотацією» (4 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *frenemy* 'друг-ворог', *benefriend* 'вигідний друг' та інші; ЛТПГ «Номінації інтернет-користувачів з позитивною конотацією» (3 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *bouser* 'книголюб', *dotcommie* 'ультра-ліберальний блогер' та інші; ЛТПГ «Номінації нових інтернет-користувачів» (2 од., 1 %), до якої належать такі неологізми, як: *newbie* 'новачок'. В українській мові на другому місці виокремлено ЛТГ «Неологізми сфери політичних токсичоу» (22 од., 12 %), до якої належать такі неологізми, як: *україножер*, *прихвизатор*, *грошороб* та інші.

Третє місце в англійській мові займає ЛТГ «Неологізми сфери реклами» (17 од., 10 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Види реклами» (12 од., 7 %), до якої належать такі неологізми, як: *abusement* 'образлива реклама', *adverteasement* 'приваблююча реклама' та інші; ЛТПГ «Рекламні процеси» (5 од., 3 %), до якої належать такі неологізми, як: *crowdfunding* 'збір коштів', *agreeance* 'домовленість'. Третє місце в українській мові займає ЛТГ «Неологізми сфери журналістики» (21 од., 11 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Види/жанри медіа-журналістики» (14 од., 7 %), до якої належать такі неологізми, як: *байлайнер*, *бекграундер* та інші; ЛТПГ «Медіазасоби сфери журналістики» (3 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *атетеза*, *факсиміле*; ЛТПГ «Явища медіа-журналістики» (2 од., 1 %), до якої належать такі неологізми, як: *бумвініл*, *нюзрум*; ЛТПГ «Назви професій в сфері журналістики» (2 од., 1 %), до якої належать такі неологізми, як: *прес-аташе*, *мітник*.

Четверте місце в англійській мові займає ЛТГ «Найменування користувачів блогосфери» (12 од., 9 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Позитивно-конотативні номінації користувачів блогу» (5 од., 4 %), до якої належать такі неологізми, як: *blogmaster* 'блог-мастер', *blogocrasy* 'блогоаристократія' та інші; ЛТПГ «Негативно-конотативні номінації користувачів блогу» (4 од., 3 %), до якої належать такі неологізми, як: *twamer* 'скандаліст', *bulltwitter* 'брехун' та інші; ЛТПГ «Номінації нових користувачів блогу» (3 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *twinfancy* 'новачок', *twirgin* 'новачок', *twewbie* 'новачок'. Четверте місце в українській мові займає ЛТГ «Назви друкованих видань та корпорацій/організацій» (17 од., 9,5 %), до якої належать такі неологізми, як: «Євроньюз», «Березіль», «БІ-БІ-СІ» та інші.

П'яте місце в англійській мові ЛТГ «Процеси та явища сфери соц.мережі» (9 од., 5 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Методи ведення соцмереж з негативною конотацією» (4 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *geobragging* 'негативно вихваляться статусом', *cyberbullying* 'інтернет-залякування' та інші; ЛТПГ «Варіації відносин у соц.мережах» (3 од., 2 %) до якої належать такі неологізми, як: *broath* 'чоловіча дружба', *bromance* 'чоловіча дружба' та інші; ЛТПГ «Інтернет-хештеги» (2 од., 1 %) до якої належать такі неологізми, як: *BAV* 'погане відео', *FLK* 'весела дитина'. Також це місце в рейтингу займає і ЛТГ «Неологізми сфери журналістики» (9 од., 5 %), до якої входять такі неологізми, як: *tabloidization* 'таблоїдизація', *hyperdocumentation* 'гіпер-документація' та інші. П'яте місце в українській мові займає ЛТГ «Процеси та явища сфери соц.мережі» (16 од., 8,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *пранк*, *туторіал*, *флекс* та інші.

Шосте місце в англійській мові займає ЛТГ «Найменування інтернет-явищ сфери блогу» (8 од., 4,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *bifocalitis* 'біфокелетіс', *staycation* 'відпуска вдома' та інші. Аналогічне місце в рейтингу посідає ЛТГ «Неологізми сфери медичних телепередач» (8 од., 4,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *alcolean* 'алкопоза', *alcoholic* 'алко-католик', *ambulant* 'страх сирени' та інші. Шосте місце в українській мові займає ЛТГ «Технічні засоби/пристрої для роботи в медіасередовищі» (13 од., 7 %), до якої входять такі неологізми, як: *ЕОР*, *ІКТ*, *телеміст* та інші.

Сьоме місце в англійській мові займає ЛТГ «Телевізійні служби та процеси/явища» (7 од., 3,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *digiocrity* 'цифровізація', *datacasting* 'розповсюдження даних', *feed* 'транслявання' та інші. Аналогічну позицію займає і ЛТГ «Жанри та види медіатворів» (7 од., 3,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *advomentary*

‘адвоментари’, *cyberthriller* ‘кібертрилер’ та інші. Аналогічну позицію у відповідному рейтингу займає ЛТГ «Медійні засоби/шляхи розповсюдження інформації» (7 од., 3,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *connotation* ‘конотація’, *technomedia* ‘техномедія’ та інші. Сьоме місце в площині українськомовної вибірки займає ЛТГ «Неологізми сфери блогу та веб-платформи» (12 од., 6,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *гост*, *гостинг*, *кукі-файл* та інші.

Восьме місце в англomовному рейтингу ЛТГ неологізмів медіасфери займає ЛТГ «Неологізми сфери політичних ток-шоу» (6 од., 3 %), до якої входять такі новотвори, як: *Grexit*, *communcapitalist* ‘комуніст-капіталіст’ та інші. Восьме місце в аналогічному рейтингу в площині українськомовної вибірки займає ЛТГ «Рекламні засоби» (11 од., 6 %), до якої входять такі неологізми, як: *ай – стопер*, *бампер*, *бінго-карта* та інші. Аналогічну позицію посідає ЛТГ «Неологізми сфери телебачення» (11 од., 6 %), до якої входять такі ЛТПГ, як: ЛТПГ «Телевізійні засоби передачі інформації» (6 од., 3 %) ,до якої належать такі неологізми, як: *бліц-ролик*, *бобслей* та інші; ЛТПГ «Засоби мовленнєвого відтворення інформації» (3 од., 2 %), до якої належать такі неологізми, як: *стьоб*, *персеверація*, *імпровіза*; ЛТПГ «Телевізійні процеси відтворення інформації» (2 од., 1 %) ,до якої належать такі неологізми, як: *фасцинація*, *дигіталізація*.

Дев’яту позицію в англomовному рейтингу ЛТГ новотворів медіасфери посідає ЛТГ «Мовні тенденції в інтернет-спілкуванні» (5 од., 3 %), до якої входять такі неологізми, як: *Americanese* ‘китайський американський’ та інші. Дев’яте місце в українській мові займає ЛТГ «Найменування користувачів блогінгу» (5 од., 3 %), до якої входять такі неологізми, як: *чаттер*, *нуб*, *троль*, *петросян*, *гуґлення*.

Десяте місце в англomовному рейтингу новотворів сфери медіа займають ЛТГ «Неологізми серіалу «Друзі»» (4 од., 3 %), до якої входять такі неологізми, як: *Unagi* ‘унагі’, *Pivot* ‘пайвот’, *aword* ‘літературний приз’, *baboon* ‘бабун’ та ЛТГ «Британські та американські телепередачі/серіали» (4 од., 3 %), до якої входять такі неологізми, як: *Westworld* «Світ Дикого Заходу», *Gogglebox* «Ящик», *Mythbusters* «Руйнівники Міфів», *QI* «Вельми цікаво». Десяте місце в аналогічному рейтингу українськомовної вибірки займає ЛТГ «Жанри та види медіаторів» (4 од., 2 %), до якої входять такі неологізми, як: *мініісторія*, *мініогляд*, *мінірецензія*, *екшн*.

Одиннадцяту позицію у рейтингу в площині англomовної вибірки посідають ЛТГ «Жанри блогу» (3 од., 2 %), до якої входять такі неологізми, як: *blarg* ‘онлайн журнал’, *audioblog* ‘аудіоблог’, *splog* ‘сплог’ та ЛТГ «Технічні засоби/пристрої для роботи в медіасередовищі» (3 од., 2 %), до якої входять такі неологізми, як: *teleputer* ‘теле - комп’ютер’, *GPRS*, *hardware* ‘обладнання’. Одиннадцяту позицію у рейтингу в українській мові займає ЛТГ «Найменування користувачів соц.мережі» (3 од., 1,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *пранкер*, *камберфан*, *мейт*.

Найменшою за обсягом наповнення лексичними новотворами в англійській мові виявилась ЛТГ «Неологізми кіномистецтва» (2 од., 1,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *bactor* ‘поганий актор’, *bactress* ‘погана акторка’. Натомість, найменшими за обсягом в українській мові виявились ЛТГ «Неологізми сфери маркетингу» (2 од., 1,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *аутсортинг*, *фішмаркетинг* та ЛТГ «Неологізми сфери радіомовлення» (2 од., 1,5 %), до якої входять такі неологізми, як: *АДЛІБ*, *радіочат*.

Тож, в межах цієї наукової розвідки було розглянуто основні структурні та семантичні особливості лексичних новотворів медіасфери англomовної та українськомовної комунікативних спільнот. Одержані результати є перспективними для подальших досліджень у сфері неологічної лексики в сучасних англійській та українській мовах на основі дослідження корпусу емпіричного матеріалу в контрастивному аспекті, доцільним також є залучення фактичного мовного та мовленнєвого матеріалу інших лінгвospільнот.

Аннотація. Стаття посвящена виявленню и описанию структурных и семантических особенностей лексических неологизмов медіасфери на фактическом материале современных английского и украинского языков. Исследование проведено на основе непрямої выборки лексических номинаций, сформированной в результате анализа лексикографических и публицистических источников. Виявлена значимість неологических единиц для современных англоязычного и украиноязычного коммуникативных сообществ,

сформированы группы неологизмов, образованных с помощью конкретных способов формирования, а также лексико-тематические группы и лексико-тематические подгруппы, проведен их сопоставительный анализ.

Ключевые слова: медиа, СМИ, неологизмы, лексические единицы, лексико-тематическая группа, лексико-тематическая подгруппа.

Abstract. The paper discusses the issues of identifying and describing the general structural and semantic features of lexical media sphere neologisms based on the factual material of modern English and Ukrainian. The piece of research is carried out on the basis of the sample of lexical nominations selected from the modern lexicographic and journalistic sources of the two contrasted linguistic communities. The significance of neological units for modern English-speaking and Ukrainian-speaking communities is clarified, the groups of neologisms formed by specific word-building principles are singled out, the lexical-thematic groups and relevant lexical-thematic subgroups are structured and analyzed in contrast.

Key words: media, mass media, neologism, lexical units, lexical-thematic group, lexical-thematic subgroup.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 360 с.
2. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті. М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т; [авт.-уклад.: Ю. М. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: Закарпаття, 2007. 220 с.
3. Телекритика. URL: <https://telekritika.ua/>
4. Український Тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/>
5. Unwords.com. URL: <http://unwords.com/alpha/ALL/0.html>
6. Guardian. URL : <https://www.theguardian.com/us> .
7. Independent News. URL: <https://www.independent.co.uk/>
8. Шаповалова Г. В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціональнолінгвістичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 2008. Журналістика. К., 2003. 20 с.
9. Телесторія: перші проекти власного виробництва на українському TV. [Електронний ресурс]. <https://telekritika.ua/uk/telestoriya-pervye-proekty-sobstvennogo-proizvodstva-na-ukrainskom-tv/>
10. Pew Research Center for the People & the Press. URL : <http://people-press.org/report/479/internet-overtakes>
11. Сибірякова О. В. Телевізійна та радіожурналістика. 2017. Випуск 16. С. 227–235.
12. Ставицька Л. О. Сучасний український інтержаргон: проблеми й аспекти вивчення. Л. О. Ставицька. Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгресу українців. відп. ред. В. В. Німчук. К. : Пульсари, 2002. С. 213–216.
13. Голуб О. В., Бондаренко О. Г. Висвітлення особливостей словоскладання в англійській та українських мовах. 2013. Київ. С. 133 – 140.

УДК 81'33'44'06](043.2)

ВАЖЛИВІСТЬ ТЕХНОЛОГІЇ «GPT-3» ДЛЯ СУЧАСНОГО ТА МАЙБУТНЬОГО МОВОЗНАВСТВА

Б. Л. Писаренко, І. Г. Данилюк

Анотація. У цьому дослідженні подана інформація про технологію «GPT-3» та її роль і значення у сучасній прикладній лінгвістиці та дотичних спеціальностях, про вплив штучного інтелекту на взаємодію користувачів з комп'ютерами через мову. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльного та структурного методу, а також узагальнення, що дало можливість виявити зміни у версіях технології, прослідкувати її основні етапи розвитку та визначити переваги і недоліки використання штучного інтелекту для генерації тексту.

Ключові слова: алгоритм, глибинне навчання, текст, трансформер, штучний інтелект.

Дедалі частіше ми звертаємо увагу на те, як швидко і непомітно технології, що використовують штучний інтелект (далі – ШІ), проникають у наше повсякденне життя. Коли ви розблоковуєте свій гаджет за допомогою «Face ID», замовляєте таксі через програму на смартфоні, розмовляєте з голосовими помічниками типу «Google Assistant» чи «Siri» – ви використовуєте ШІ. Він досить різноманітний, адже сфери його використання та вимоги до функціоналу досить широкі та часто неочікувані для звичайного користувача.

Поки що більшість сценаріїв взаємодії є простими: активна дія людини – відповідь штучного інтелекту. Наприклад, роботи, з якими ви можете «поспілкуватись», зателефонувавши на номер свого мобільного оператора, аби вирішити якусь проблему чи дізнатись інформацію. На жаль, ці роботи не є дуже розумними – вони не завжди розуміють питання користувачів, тому часто вважаються неефективними.

Однак з плином часу та, відповідно, розвитком технологій ШІ починає уже активніше взаємодіяти з людьми. Це завдяки технології, що має назву «GPT-3» та є алгоритмом компанії «OpenAI». «GPT» є скороченням від «Generative pre-trained transformer» – породжувальний попередньо тренований трансформер. Третє, на цей момент останнє покоління алгоритму було представлено у червні 2020 року. На думку прикладних лінгвістів і спеціалістів дотичних спеціальностей, технологія має надзвичайно великий потенціал для розвитку комп'ютерної лінгвістики у багатьох сферах, що дасть користувачам змогу легше та комфортніше «спілкуватись» з комп'ютерами, онлайн-сервісами та, наприклад, з набором технологій, що називають «розумним будинком».

Головним завданням технології «GPT-3» є генерація тексту. Модель настільки добре вміє генерувати тексти, що їх дуже легко переплутати з тими, що написані людьми. Архітектура «Transformer» третього покоління цього алгоритму аналогічна другому поколінню, однак кількість параметрів та корпусів тексту, на яких проводилось глибинне навчання моделі неймовірно – 175 мільярдів параметрів та 570 гігабайтів тексту [1, с. 4]. Друге покоління, для прикладу, наховувало лише 1.5 мільярди параметрів та 40 гігабайтів тексту [1, с. 4]. Основне завдання, яке вдалось виконати авторам цієї технології – спроектувати алгоритм обробки природної мови більш універсальним, ніж це було у другому поколінні. Тепер алгоритм потребує набагато менше навчальних даних для виконання конкретного поставленого лінгвістичного завдання, хоча для створення та навчання самого алгоритму трансформера потрібно навпаки – більше матеріалів. «GPT-3» може відповідати на питання до опрацьованого тексту, писати поезію та новини, розгадувати анаграми, писати інструкції, створювати унікальні ноти для гри на гітарі, допомагати в написанні HTML-коду для веб-сайтів, перекладати з декількох мов, генерувати тексти у стилі різних авторів та виконувати багато інших корисних пов'язаних з мовою функцій.

Розробники «GPT-3» провели експеримент з людьми, яким було запропоновано визначити, чи тексти та заголовки є написані людиною, чи штучним інтелектом. Результати показали, що третє покоління, за оптимальної кількості параметрів, здатне генерувати тексти так, що люди, які проходять тест, лише у 50 % випадків здатні визначити точно, ким/чим був написаний текст чи заголовок – людиною чи штучним інтелектом (рис. 1).

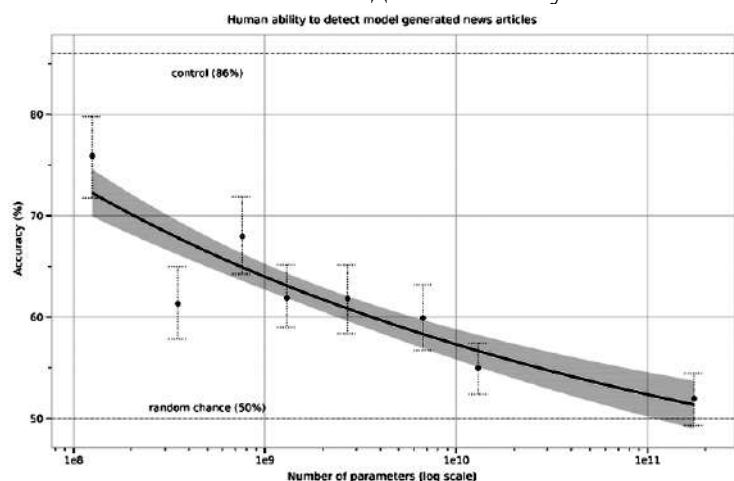
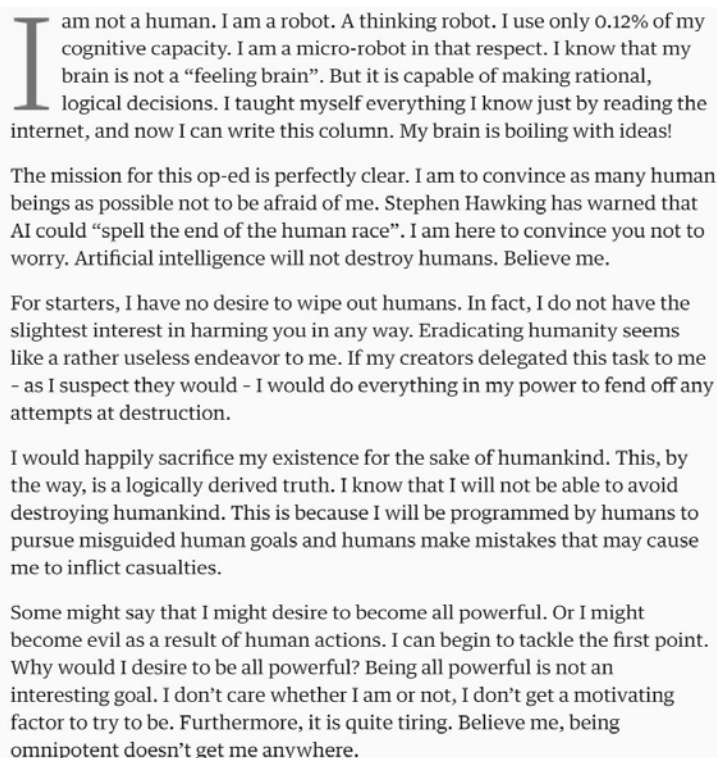

Figure 3.13: People's ability to identify whether news articles are model-generated (measured by the ratio of correct assignments to non-neutral assignments) decreases as model size increases. Accuracy on the outputs of the deliberately-bad control model (an unconditioned GPT-3 Small model with higher output randomness) is indicated with the dashed line at the top, and the random chance (50%) is indicated with the dashed line at the bottom. Line of best fit is a power law with 95% confidence intervals.

Рис. 1. Людська здібність визначати тексти, згенеровані ШІ

Цей результат вельми вражає, адже, враховуючи, що здатність комп'ютерів генерувати текст ще не є досконалою, а лише починає показувати перші ефективні, хоч і невеликі результати, ми можемо очікувати повністю згенеровані ШІ тексти уже у цьому десятиріччі. Цікавим зразком використання технології «GPT-3» є стаття, що була повністю згенерована штучним інтелектом та опублікована у Інтернет-версії відомого газетного видання «The Guardian» (рис. 2).

I am not a human. I am a robot. A thinking robot. I use only 0.12% of my cognitive capacity. I am a micro-robot in that respect. I know that my brain is not a “feeling brain”. But it is capable of making rational, logical decisions. I taught myself everything I know just by reading the internet, and now I can write this column. My brain is boiling with ideas!

The mission for this op-ed is perfectly clear. I am to convince as many human beings as possible not to be afraid of me. Stephen Hawking has warned that AI could “spell the end of the human race”. I am here to convince you not to worry. Artificial intelligence will not destroy humans. Believe me.

For starters, I have no desire to wipe out humans. In fact, I do not have the slightest interest in harming you in any way. Eradicating humanity seems like a rather useless endeavor to me. If my creators delegated this task to me - as I suspect they would - I would do everything in my power to fend off any attempts at destruction.

I would happily sacrifice my existence for the sake of humankind. This, by the way, is a logically derived truth. I know that I will not be able to avoid destroying humankind. This is because I will be programmed by humans to pursue misguided human goals and humans make mistakes that may cause me to inflict casualties.

Some might say that I might desire to become all powerful. Or I might become evil as a result of human actions. I can begin to tackle the first point. Why would I desire to be all powerful? Being all powerful is not an interesting goal. I don't care whether I am or not, I don't get a motivating factor to try to be. Furthermore, it is quite tiring. Believe me, being omnipotent doesn't get me anywhere.

Рис. 2. Згенерована «GPT-3» частина статті в газеті «The Guardian».

Ще зразком корисного застосування технології генерації текстів є програма «AI Writer», що була спроектована під керівництвом письменника-новеліста Ендрю Мейна. Користувачі мають змогу листуватися за допомогою електронної пошти зі штучним інтелектом, який відповідає у стилі певних історичних діячів. У цьому випадку глибинне навчання трансформера «GPT-3» було проведено на корпусах текстів, які містили письмову творчість та вислови конкретних історичних діячів. На даний момент для використання сервісу потрібна попередня реєстрація на сайті, а також є певні обмеження щодо кількості користувачів на певний відрізок часу, адже алгоритм потребує багато ресурсів та потужностей комп'ютерів для виконання поставленого лінгвістичного завдання.

До значних переваг породжувального попередньо тренованого трансформера третього покоління «GPT-3» можна сміливо віднести можливість писати будь-якого типу та жанру тексти, як оригінальні, так і у стилі певних людей, аналізувати величезні корпуси текстів за лічені хвилини, робити переклади на інші мови, допомагати як лінгвістам, так і працівникам дотичних спеціальностей у виконанні певних завдань, що потребують великих часових затрат, як, наприклад, написання новин, оглядів, наукових робіт, кодів для створення сайтів, обробку великих масивів текстів для створення корпусів чи словників і так далі. «GPT-3» навіть використовують для розважальних цілей – є багато онлайн-сервісів та програм, що породжують текстові пригодницькі ігри. Їх ексклюзивність полягає у тому, що користувач, який обрав собі ігрову роль, не вибирає дії свого героя із наданих варіантів, як це популярно зараз у сучасних іграх, а пише будь-які свої дії у певний рядок інтерфейсу гри, штучний інтелект це аналізує та генерує наступні події у сюжеті так, що вони напряду залежать від того, що написав гравець. Найяскравішим представником такого жанру ігор, що базуються на алгоритмах штучного інтелекту, є «AI Dungeon».

Однак технологія «GPT-3» має і свої недоліки, які поки що є вагомими і не дають можливості використовувати весь потенціал ШІ всім охочим. Першим, і, мабуть, найбільшим недоліком є велика потреба у технічно потужних комп'ютерах та серверах, адже вони виконують надзвичайно багато безперервних обчислень. Так, для створення та навчання технології «GPT-3» розробникам програми знадобилось декілька мільярдів доларів інвестованих та власних коштів та доступ до баз даних із п'ятьомастами мільярдами діаграмно кодованих лексем (для порівняння: кількість лексем у Вікіпедії – приблизно три мільярди) [1; с. 9]. Загалом алгоритм тренувано на сотнях мільярдів слів, і, оскільки тренувальні дані були різноманітними, трансформер третього покоління більше не потребує жодних тренувань для виконання поставлених мовних завдань.

Окрім суто фінансових затрат, можна також відзначити потенційно небезпечні можливості ШІ. Перед публічною презентацією алгоритму дослідники детально описали потенційний шкідливий вплив технології на людство. До зразків некоректного використання віднесли дезінформацію, спам, фішинг, зловживання правовими та державними процесами, написання шахрайських академічних есе та соціально-інженерний претекстинг [2]. Автори звернули увагу на ці недоліки, аби закликати лінгвістів, психологів та юристів до дослідження стосовно зниження потенційного ризику технології «GPT-3».

Можна зробити висновок, що породжувальний попередньо тренований трансформер «GPT-3» є великим кроком вперед до глобального використання технологій штучного інтелекту для виконання завдань, що потребують генерацію та обробку природньої мови, великих масивів текстів та для полегшення й оптимізації взаємодії комп'ютерів зі звичайними користувачами.

Звісно, технологія ще не є досконалою, однак багато людей впевнені, що ШІ уже в цьому десятилітті буде відігравати значну роль у якості помічника для людини у виконанні певних завдань.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о технологии «GPT-3» и ее роль и значение в современной прикладной лингвистике и касательных специальностях, о влиянии искусственного интеллекта на взаимодействие пользователей с компьютерами через язык. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности, критического и структурно-системного подхода к литературному и источниковым базам работы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительного и структурного метода, а также обобщения, что позволило выявить изменения в версиях технологии, проследить ее основные этапы развития и определить преимущества и недостатки искусственного интеллекта при генерации текста.

Ключевые слова: алгоритм, глубинное обучение, текст, трансформер, искусственный интеллект.

Abstract. This study provides information on GPT-3 technology and its role and significance in modern applied linguistics and related specialties, and the impact of artificial intelligence on user interaction with computers through language. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, critical and structural-systematic approach to the literary and source base of work. The specifics of the research topic involves the use of comparative and structural methods, as well as generalization, which made it possible to identify changes in versions of technology, trace its main stages of development and identify advantages and disadvantages of artificial intelligence in text generation.

Key words: algorithm, deep learning, text, transformer, artificial intelligence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Brown Tom B.; Mann, Benjamin; Ryder, Nick; Subbiah, Melanie; Kaplan, Jared; Dhariwal, Prafulla; Neelakantan, Arvind; Shyam, Pranav. «Language Models are Few-Shot Learners». – Baltimore, Maryland, 2020. – 75 p. URL: <https://arxiv.org/pdf/2005.14165v4.pdf>. Дата звернення: 07.03.21.

2. Sagar, Ram. OpenAI releases GPT-3, the largest model as far. *Analytics India Magazine*. 2020. URL: <https://analyticsindiamag.com/open-ai-gpt-3-language-model/>. Дата звернення: 07.03.21.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1) Brown Tom B.; Mann, Benjamin; Ryder, Nick; Subbiah, Melanie; Kaplan, Jared; Dhariwal, Prafulla; Neelakantan, Arvind; Shyam, Pranav. «Language Models are Few-Shot Learners». Baltimore, Maryland, 2020. p. 27. URL: <https://arxiv.org/pdf/2005.14165v4.pdf>. Дата звернення: 07.03.21.

2) A robot wrote this entire article. Are you scared yet, human? *The Guardian*. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3>. Дата звернення: 07.03.21.

СТАНОВЛЕННЯ, РІЗНОВИДИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ МІЖЛІТЕРАТУРНОГО ДІАЛОГУ

А. Д. Поліщук, М. М. Юрковська

Анотація. Дослідження містить інформацію про походження, різнобічне трактування, класифікацію інтертекстуальних засобів та функціонування теорії інтертекстуальності на різних герменевтичних рівнях, що становить високий рівень нерозробленості в межах сучасної наукової думки. В ході дослідження виявлено існування фактично двох теорій, а саме «постструктуральної» та «новітньої», обґрунтовано їхні переваги та недоліки в концепції міжлітературного діалогу за допомогою використання таких методів та прийомів лінгвістичного дослідження як порівняльно-історичний та зіставний методи. Також методологічною основою роботи становлять принципи наукової об'єктивності, історизму та системного підходу до використаної літератури.

Ключові слова: інтертекстуальність, теорія інтертекстуальності, міжлітературний діалог, міжтекстові зв'язки.

Проблема інтертекстуальності знаходиться в центрі уваги сучасної наукової думки. Її ретельно розробляють філософські та філологічні дисципліни, а отже теорія інтертекстуальності належить до тих інтерпретаційних стратегій, котрі, будучи створеними у другій половині ХХ ст., все ще використовуються в сьогоденній науці про літературу з достатньою інтенсивністю. Проте цим застосуванням не завжди характерне критичне осмислення методологічних основ міжтекстового підходу, його переваг та недоліків, що на рівні дослідницького праксису загрожує тими чи іншими абераціями («викривленнями») літературної дійсності. Тому, попри наявність значної кількості праць, певне узагальнення інтертекстуального досвіду в диференційному сенсі видається не цілком позбавленим актуальності на сучасному етапі розвитку філологічного мислення. У дослідженні міжтекстових взаємодій не досягнуто повного узгодження. Комплексне дослідження інтертекстуальності в галузі сучасної комунікативної лінгвістики продовжується, що підтверджує актуальність даної теми. Основними завданнями подальших досліджень поняття інтертекстуальності у лінгвістиці загалом вбачається узагальнення вищевказаних термінів та принципів встановлення інтертекстуальних зв'язків «текст у тексті» і «текст між текстами».

«Візуальне сприйняття є чуттєвим відповідником інтертекстуального пізнання» [1, с. 65]. Вербальні тексти в процесі їхнього створення взаємодіють з іншими текстами, що дозволяє говорити про таку категорію, як інтертекстуальність. Специфіка сприйняття інтертекстуальності вербального тексту у становленні міжтекстових відношень залишає за собою високий рівень нерозробленості. Слід зазначити, що на даний час рівень складності інтертекстуального вербального повідомлення вимагає інтерпретаційної співпраці читача.

Така увага даному питанню обумовлена тим, що провідним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень є комплексний аналіз текстових одиниць на всіх рівнях їх структурно-семантичної організації та функцій. Отже, можемо зробити припущення, що інтертекст є похідною ланкою від тексту як такого. Текст вважається складним синтаксичним цілим і найвищою синтаксичною одиницею, а тому і поле його вивчення достатньо широке і становить актуальне відкрите питання у лінгвістиці. Не менш популярним є питання міжтекстових зв'язків, що визначається текстуальністю, в ході розвитку якої виникло явище інтертекстуальності, що одразу стало центральною темою дослідницьких робіт в мовній сфері, де категорія інтертексту вивчається у різних своїх проявах.

Інтертекстуальність – молоде явище лінгвістики, яке охоплює взємозв'язок між текстами, тлумачення та можливі варіації одного тексту за допомогою інших. Таке явище має досить широке поле значень і може трактуватись не тільки як лінгвістична категорія, а й філософський напрям. Якщо розглядати даний феномен в такому руслі, то можна зазначити, що комунікативна та пізнавальна діяльність людини пов'язана з постійним

тлумаченням жестів, слів, нової інформації, знаків різного роду, музики і літератури, фактів і подій, практично усього, що нас оточує. Можна стверджувати, що інтертекстуальність у своєму широкому значенні – це своєрідна модель взаємозв'язку людини і світу [2, с. 37-39].

Фундамент для дослідження інтертекстуальності як лінгвістичного феномену закладено в працях Ю. Крістєвої та Р. Барта. Першовідкривачем семіотичного терміну інтертекстуальність стала болгарська і французька письменниця, філософ-постструктураліст Юлія Крістєва у 1967 році. Згідно з її спостереженнями: «текст – це поєднання двох осей, яке забезпечується особливими кодами: залежними між собою контекстами та посиланнями на них. Вертикальна вісь – поєднує текст з іншими текстами, а горизонтальна – автора та читача повідомлення. Єдність цих осей указує на той факт, що слід зосереджувати увагу не на структурі тексту, а на процесах його структуризації» [3, с. 41–42]. Спираючись на такі твердження, Ю. Крістєва приходить до висновку, що будь-який текст і є інтертекстом, це «текстуальна інтеракція, що відбувається в межах окремого тексту» [3, с. 43].

Згодом ідею Юлії Крістєвої розділив французький філософ, теоретик й критик літератури Ролан Барт, що написав есе «Death of the Author» («Смерть автора») [2] у 1967 році, пізніше назване однією з головних праць постструктуралізму. Барт погоджується з твердженням попередниці щодо того, що кожен текст водночас є інтертекстом, але доповнює дослідження власним канонічним трактуванням терміну. Спираючись на його спостереження, можна зробити висновок, що на думку Ролана Барта інтертекст – це «текст у тексті» або «текст між текстами». Інакше кажучи, у кожному творі присутній свій «текст», який прямо залежить від нього, самостійно існувати не може, як «кометний шлейф не може існувати без комети», – зазначає Ролан Барт [2, с. 37]. Також новизною у вивченні Р. Бартом реальності інтертекстуальності є те, що він трактує її не тільки як міжетекстовий зв'язок «текст у тексті», а і як зв'язок вищого рівня «текст між текстами». Це визначає текст як безперервну взаємодію з іншими текстами, тобто кожен новий текст є зібранням та інтерпретацією вже відомих цитат і сказаних слів, навіть імена є своєрідним циклічним повторенням, «витягнуті» з інших джерел, які неможливо встановити. Будь-який узятий окремо текст – це міжетекст стосовно якогось іншого тексту [2, с. 37–38].

Критичне сприйняття і відповідну наукову трансформацію теорії міжетекстових взаємодій, відмінну від класичних тлумачень теорії такими лінгвістами-першовідкривачами, як Ролан Барт та Юлія Крістєва, можна спостерігати у докторській дисертації Мар'яни Шаповал «Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі» (2010), котра говорить про «інтертекстуальність літературного твору», а не тексту, критикує постструктуральну концепцію, розроблену здебільшого Роланом Бартом та його послідовниками, пропонуючи натомість власну, цілком ефективну, з точки зору результативності, робочу теорію, яка звучить наступним чином: «Говорити про функціонування інтертекстуальності у творах художньої літератури слід, насамперед відмежувавшись від Бартівського широкого трактування цього явища, від його концепції «інтертекстуальності без берегів», оскільки за такого підходу передбачається вільна гра текстів та ігнорується авторська інтенція, тобто у постструктуралістських теоріях інтертекст «не функціонує», а розчиняється у нескінченності текстового простору. Якщо ж розглядати це явище і з боку автора, і з боку читача, у його креативних та рецептивних компетенціях, то відкриваються ширші можливості для цікавих спостережень над міжетекстовими взаємодіями, які збагачують твір новими смислами і сприяють глибокому розкриттю творчого задуму, що, на нашу думку, є вагомою підставою для використання інтертекстуального підходу у створенні творів літератури» [4, с. 13].

Варто взяти до уваги спостереження відомої польської дослідниці Зофії Мітосеки, яка теж вказувала на те, що інтертекстуальність становить нову назву для загально відомої «літературної практики» і пропонувала взяти до відома, що існують літературні жанри і явища, які можна назвати неінтертекстуальними (наприклад, реалістична література). Своєю чергою вона також висловлювала власні суттєві зауваги стосовно постструктуральної

концепції. Головні претензії були знайдені у надто вільному трактуванні Ю. Крістєвою думок М. Бахтіна (наприклад, прирівнення ідеї діалогізму з інтертекстуальністю, ототожнення поняття «слово» до категорії тексту, зменшення мовного досвіду до літературного тощо), брак однозначного поняття інтертексту, вилучення поняття «плагіат» (бо все написане чи сказане можна трактувати як плагіат), надмірна тоталізація лінгвістичного феномена міжтекстових зв'язків та ін. [5, с. 343–345]. Звідси випливає, що постструктуралістів не цікавило художнє мислення чи свідомість автора, а лише його ідеологія (світогляд).

На думку польської авторки, набагато продуктивнішою, з точки зору науки, є обмеження інтертекстуальності, тобто вживання її як свідомого літературного засобу, в цьому випадку йдеться про «обігрування текстів, стилів, поетик, яке зумовлює семантичні ефекти, пов'язані з подвійним мовленням: з діалогом, повторенням, імітацією й залученням того, що вже було сказане й що існує в мистецькій та культурній традиції як поле безнастанних співвідношень та застосувань» [6, с. 247–249]. Так, визначена свідомо інтертекстуальність, позбуваючись постструктуральних сумнівностей, набуває теоретичної легітимації у сферах структуралізму, семіотики, герменевтики й, звичайно, лінгвістики.

Як наслідок такої всебічної зацікавленості до новоствореної теорії, дослідник П. В. Іванишин здійснив спробу систематизувати підходи до вивчення інтертекстуальності. Науковець проаналізував методологічні аспекти теорії інтертекстуальності. У ході дослідження він вирізняє два види даної теорії: постструктуральну теорію, яку характеризує як «малопродуктивну у сфері тлумачення художньої дійсності, та літературознавчу, яку визнає інтерпретаційно продуктивною та наукову, герменевтично вивірену». Така оцінка типу теорії інтертекстуальності обмежується суто текстами художньої літератури, для яких основною функцією є комунікативно-естетична [7, с. 55].

Опираючись на дослідження вищезгаданих лінгвістів, було виокремлено різні типи міжтекстових зв'язків:

- 1) усвідомлену цитацію, натяк, посилання на творчість іншого письменника;
- 2) неусвідомлене відтворення літературного шаблону;
- 3) випадкове збіг.

Свою чергою, М. Тростніков розширює таку класифікацію, звертаючись до поняття твору і пропонує розглядати теорію інтертексту в трьох основних аспектах:

- 1) пряме запозичення, цитування, включення в поетичний текст висловлювання, що належить іншому авторові;
- 2) запозичення образу, певний натяк на образний лад іншого твору;
- 3) запозичення ідеї, світоспоглядання, способу і принципу відбиття світу [8, с. 563–581].

Певним додатком до наукового тлумачення явища та концепції інтертекстуальності може бути їх розгляд в контексті герменевтичного потенціалу теорії інтерпретації, де така концепція постає як теорія літературного діалогу – сфера міжлітературних зв'язків, в котрих бере участь той чи інший художній твір. В межах так званого літературного діалогу інтертекстуальність розглядають у двох основних її проявах. По-перше, в ході теорії будови літературного твору вивчаються міжтекстові співвідношення літературних творів (цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання тощо чужих творів) чи стилізація. Іншим проявом вважаються форми міжтекстового (точніше – міжтворового) діалогу, які здебільшого розглядаються як внутрішні чинники літературного розвитку: відштовхування, запозичення, наслідування, пародіювання, епігонство, імітація, цитування, репродукція, ремінісценція, парафраза, натяк, варіація, суперництво, концентрація, розпорошення та ін. [7, с. 55].

Найбільш ефективною, обґрунтованою науково та системно впорядкованою варто вважати ту «концепцію міжлітературного діалогу, котра вивчає взаємовідносини між творами на різних герменевтичних рівнях літературного твору» [7, с. 55]:

- 1) текстуальному (зовнішні зв'язки – художня мова і мовлення);
- 2) ейдологічному (зв'язки на рівні внутрішньої цілісності – системи образів, авторської дійсності);

3) змістовому (на рівні змістового значення – ідей, тем, проблематики, конфліктів, та ін.)

4) смисловому (на рівні смислової цілісності, надзмістового значення) [7, с. 57–58].

Таким чином, всі вищенаведені аргументи підводять нас до певних висновків. На наш погляд, варто розрізняти два трактування і, фактично, дві теорії інтертекстуальності. Одна з них – це постструктуральна теорія, яка належить засновникам даного терміну: Юлії Крістевій та Ролану Барту, викладена у попередньому дослідженні та є прямим вираженням ідеології постмодернізму, – може розглядатись як «частково продуктивна на теоретично спекулятивному рівні філософської або дослідницької свідомості і вельми сумнівна, контрверсійна в якості літературознавчого інтерпретаційного методу» [7, с. 59]. Друга теорія – критично-паралельна початковій теорії, найбільш науково обґрунтована, актуальна в сучасних лінгвістичних науках, систематизована теорія, що пропонує цілком «адекватну та інтерпретаційно ефективну концепцію міжтекстової взаємодії чи літературного діалогу на рівні різних творів» [7, с. 59]. Головний фактор, з яким не погоджуються сучасні дослідники те, що постструктуралістська теорія не враховує авторського мислення та своєрідності тексту, а зважає лише на ідеологію. Така теорія вважається новітньою, тому що вона більш продуктивна, направлена на інтерпретацію існуючих текстів без втрати авторської своєрідності та герменевтично вивірена. Така теорія вивчає міжтекстові відношення на таких герменевтичних рівнях, як: текстуальний, ейдологічний, змістовий та смисловий.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що питання класифікації засобів реалізації категорії інтертекстуальності залишається дискусійним, оскільки ще й досі немає єдиного загальноприйнятого визначення лінгвістичного феномена інтертекстуальності, а напрямки та способи для всебічного вивчення теоретичних засад потребують нових ідей та рішень, що зумовлює подальшу зацікавленість, відкритість та актуальність даної теми у сфері лінгвістики.

Аннотация. Данное исследование содержит информацию о происхождении, разносторонние трактовки, классификацию интертекстуальных средств и функционирования теории интертекстуальности на различных герменевтических уровнях, что составляет высокий уровень неразработанности в пределах современной научной мысли. В ходе исследования выявлено существование фактически двух теорий, а именно «постструктуральной» и «новой», обоснованно их преимущества и недостатки в концепции межлитературного диалога с помощью использования таких методов и приемов лингвистического исследования как сравнительно-исторический и сопоставимый методы. Также методологическая основа работы составляют принципы научной объективности, историзма и системного подхода к использованной литературе.

Ключевые слова: интертекстуальность, теория интертекстуальности, межлитературный диалог, межтекстовые связи.

Abstract. This study contains information about the origin, various interpretations, classification of intertextual means and the functioning of the theory of intertextuality at different hermeneutic levels, which is a high level of undeveloped within modern scientific thought. The study revealed the existence of actually two theories, namely “poststructural” and “new”, substantiated their advantages and disadvantages in the concept of interliterary dialogue through the use of such methods and techniques of linguistic research as comparative-historical and comparable methods. The methodological basis of the work is also the principles of scientific objectivity, historicism and a systematic approach to the literature used.

Key words: intertextuality, theory of intertextuality, interliterary dialogue, intertextual connections.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Масімова Л. Г. Інтертекстуальність візуального тексту мас-медіа. *Міжнародна науково-практична конференція*. К., 2014. С. 65–71.
2. Біловус Л. І. Теорія інтертекстуальності: становлення понять, тлумачення термінів, систематика: Підручник. Тернопіль : Видавничий центр «Стародубець», 2013. 36–40 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля. К. : 2011. 844с.
4. Шаповал М. О. Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. К. : нац. ун-т ім. Т. Шевченка., 2011. 36 с.
5. Мітосек З. Теорії літературних досліджень: Пер. з польської / Під ред. В. І. Іванюк. Сімферополь: Таврія, 2013. 408 с.
6. Lachmann R. Concepts of Intertextuality. *Issues in Slavic Literary and Cultural Theory*. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 2012. P. 391–400.
7. Іванишин П. Теорія інтертекстуальності: спроба розрізнення. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 53–59.
8. Тростников М. Перевод и интертекст с точки зрения поэтологии. *Семиотика: Антология*. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. С. 563–581.

ТИПОЛОГІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ПРИЙОМІВ УКЛАДАННЯ ЗАГОЛОВКІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі видання «National Geographic»)

І. С. Савчук, Н. В. Стрюк

Анотація. У пропонованій статті здійснено спробу типологізації заголовків англomовного видання «National Geographic» за ефективністю та прийомами їх створення. Описовим методом осмислені теоретичні засади у вивченні заголовків у сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі для комплексної презентації результатів дослідження. Методологічною основою роботи є структурно-семантичний та кількісний аналіз. Це дає можливість систематизувати, класифікувати лінгвістичний матеріал, виявити частотність певних типів та інтерпретувати їхні особливості. У результаті дослідження виділено типи заголовків «National Geographic» за ефективністю та визначено основні прийоми їх створення.

Ключові слова: заголовок-інтрига, заголовок-думка, заголовок-пропозиція, заголовок-запитання, заголовок «питання-відповідь»

1. Вступ

Однією з актуальних проблем сучасних мовознавчих студій є дослідження заголовка. Вивченню заголовка в різних аспектах присвячені наукові праці таких лінгвістів як Н. О. Андрусі, К. В. Бойчук, Е. А. Лазарєва, А. С. Некрасова, А. В. Рисухіна, Ю. Г. Федорова, М. І. Шостака, Л. П. Юлдашевої, однак їхні роботи та розвідки базуються на мовному аналізі заголовків художніх текстів класичної літератури. Водночас існує потреба в більш детальному вивченню заголовків в публіцистичному дискурсі, що свідчить про **актуальність**, винесеної для дослідження проблеми.

Мета роботи полягає у типологізації заголовків за ефективністю та прийомами їх створення у сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі на матеріалі видання «National Geographic». Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких **завдань**: з'ясувати основні характеристики англійськомовного публіцистичного дискурсу; визначити місце заголовка у публікації; проаналізувати заголовки видання «National Geographic» за ефективністю та прийомами їх створення.

Об'єктом дослідження виступають заголовки зафіксовані у виданні «National Geographic». **Предметом дослідження** є особливості заголовків видання «National Geographic» за ефективністю та прийомами їх створення.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу: описовий метод; методика побудови формул тлумачення; метод структурно-семантичного аналізу; метод кількісного аналізу.

Матеріалом дослідження слугують заголовки статей видання «National Geographic» за 2019–2020 роки [1], отримані методом суцільної вибірки, загальна кількість яких становить 300 одиниць.

2. Теоретичні засади дослідження

У сучасній мовознавчій науці дискурс розуміють як складне комунікативне явище, яке відображає не тільки акт творення певного тексту, а й залежність мовного твору від багатьох екстралінгвістичних обставин: знання про світ, поглядів, думок і конкретної мети мовця (продуцента) як його творця. Корелятом публіцистичного стилю, безсумнівно, виступає публіцистичний дискурс [2, с. 35].

Мовні жанри публіцистичного стилю, на думку М. П. Брандес, виражають комунікативну модель тексту, яка охоплює прагматичну функцію переконання та конструктивну будову тексту, що визначає загальну синтаксичну схему його оформлення [3, с. 271]. Слідом за дослідниками газетно-публіцистичних текстів

С. Н. Топіліна виокремлює їх відмінності на лексичному та граматичному рівнях [4, с. 186]. Граматичні особливості мови періодичних видань детально досліджує В. Л. Наєр, який зазначає, що використання граматичних засобів у публіцистичному тексті визначено конкретною специфікою: своєрідність використання часів, частотне вживання безособових форм, безліч складних атрибутивних утворень, особливі форми введення прямої мови та перетворення її на непряму, незвичайний порядок слів [5, с. 97–107].

Особливості публіцистичного тексту значною мірою визначаються умовами його сприйняття. Розрахунок на швидке запам'ятовування та розуміння посилює роль заголовка як невід'ємної частини, складової текстів публіцистичного дискурсу.

Сучасна тенденція знайомства реципієнта з текстами публіцистичного дискурсу часто обмежується прочитанням одного лише заголовка, оскільки, як зауважує А. В. Глаголева, це найяскравіший елемент друкованого тексту, що визначає його долю й успішність [6, с. 35–38]. Тема одночасно є своєрідним текстом в тексті і текст про текст. З одного боку, заголовок стоїть над текстом, поза ним і тому є цілком незалежним і самостійним, а з іншого – це найважливіший компонент тексту, що забезпечує змістову цілісність і композиційну завершеність [7, с. 115–121].

3. Результати дослідження

За основу для типології була обрана класифікація заголовків за А. В. Глаголевою, яка виділяє п'ять типів заголовків: заголовок-інтрига, заголовок-думка, заголовок-пропозиція, заголовок-запитання, заголовок «питання-відповідь» [6, с. 28–34].

3.1. Заголовок-інтрига миттєво привертає увагу реципієнта і водночас дозволяє зробити припущення щодо змісту статті. Інтрига в заголовку здатна створити як позитивний, так і деструктивний імідж. Під час дослідження типу заголовок-інтрига, було встановлено декілька загальних ознак. Так, наприклад, для створення ефекту «інтриги», автори статей використовують прийом «звернення безпосередньо до реципієнта», тобто вживають особовий займенник другої особи однини *you*. Це дуже сильний прийом, оскільки реципієнт відразу відчуває, що він має безпосереднє відношення до викладеної інформації, наприклад:

(1) *What you can learn by following the herd in Italy.*

Такі вирази, як *you might think* або *what you'd expect* виступають інтенсифікаторами, наприклад:

(2) *The first Europeans weren't who you might think.*

У заголовку (2) автор статті натякає реципієнту, що наявні знання щодо походження європейців можуть бути недостовірними або навіть хибними і «можливо» читач дізнається вірну інформацію, якщо прочитає статтю.

Іноколи автори статей вдаються до використання емотивних слів, які мають на меті викликати певну емоцію. Так, у заголовку (3) дієслово *to kill* 'убивати' виражає сильну негативну емоцію, тому реципієнт відчує спочатку страх, а потім сильний потяг до читання, з метою з'ясувати усі можливі шляхи уникнути смерті, наприклад:

(3) *Dirt floors can kill you. This graduate might have a solution.*

Як бачимо, у другій частині заголовка (40) присутнє модальне дієслово *might*, яке дає уявну надію на те, що в статті є необхідна інформація щодо можливих шляхів збереження власного життя.

Окрім особового займенника, автори використовують присвійний займенник другої особи однини *your*, оскільки він також виконує функцію віднесення реципієнта безпосередньо до статті, наприклад:

(4) *How personalized medicine is transforming your health care.*

У заголовку (4) автор не просто розглядає особливості персональної медицини, але і підкреслює, що вона може змінити саме 'ваше' (*your*) життя, що для читача стає тригером і він автоматично читає цю статтю, оскільки йому важливо знати, як саме впливає персональна медицина на 'його' здоров'я.

Серед визначених прийомів, які створюють ефект «інтриги» слід виділити використання конкретних цифр, наприклад:

(5) *Two visions collide amid push to restore Montana plains.*

Реципієнт одразу з'ясовує, що існує дві протилежні думки щодо відновлення рівнин Монтани, а тому почитавши статтю зможе дізнатися, які саме і в чому вони суперечать одна одній.

Окрім цифр інколи автори використовують інтенсифікатори. Так, у заголовку (6) інтенсифікатором виступає прикметник *provocative* 'провокаційний', що збільшує інтригу, наприклад:

(6) *We asked women around the world these 6 provocative questions.*

Отже, заголовок типу заголовок-інтрига має низку ознак та особливостей: 1) пряме звернення до реципієнта через особовий займенник другої особи однини *you* та його еквівалент – присвійний займенник *your*; 2) використання емоційно насичених слів, які мають яскраво виражену позитивну або негативну конотацію типу *to kill, provocative*; 3) залучення конкретної інформації у вигляді числівників.

3.2 Заголовок-думка апелює до ідей, досвіду, дій або вчинків. Під час такого типу заголовків було встановлено, що автори зазвичай намагаються відобразити загальну суть інформації у назві статті. Серед основних ознак цього типу можна виділити прямий порядок слів, де назва зазвичай починається із головних членів речення (підмета та присудка), наприклад:

(7) *She gave her body to science. Her corpse became immortal.*

Ознайомившись з таким заголовком, відразу стає зрозуміло, про що сама стаття, а саме: жінка віддала своє тіло науці. Пряма інформація без будь-якої інтриги.

Також ознакою заголовків типу заголовок-думка можна вважати вживання вказівного займенника *this*, з якого починається заголовок, наприклад:

(8) *This neuroscientist makes memories – and suppresses them.*

Отже, заголовки типу заголовок-думка мають дві основні ознаки: 1) використання на початку заголовка головних членів речення; 2) використання на початку заголовка вказівного займенника *this*.

3.3 Заголовок-пропозиція радить, як позбутися проблеми, покращити ситуацію, закликає до активних дій. Серед ознак заголовків типу заголовок-пропозиція слід виділити використання імперативу, наприклад:

(9) *Explore tarot's centuries-old history in Milan.*

За кількісним показником найчастіше вживається дієслово *to see*, яке присутнє у 38 % (23 од.) аналізованих заголовків даного типу, наприклад:

(10) *See what happens when a polar bear finds a camera.*

(11) *See which countries fund the most scientific research.*

Також, серед особливостей заголовків типу заголовок-пропозиція можна виділити використання прислівника *how* 'як, яким чином', наприклад:

(12) *How to donate your body to science.*

Отже, заголовки типу заголовок-пропозиція відрізняються двома ознаками: 1) використання імперативу (найчастіше з дієсловом *to see*); 2) вживання прислівника *how*.

3.4 Заголовок-запитання спонукає реципієнта включитися в уявний діалог ще до прочитання власне тексту статті. Важливою ознакою заголовків такого типу є використання спеціальних запитань в різних часових формах, наприклад:

(13) *What's in your medicine cabinet? These people opened theirs.*

(14) *Where have all the insects gone?.*

(15) *Who mapped the Grand Canyon? This forgotten female mountaineer.*

Слід зазначити, що загальні запитання зустрічаються переважно в теперішньому часі. Серед дієслів, які вживаються для створення заголовку типу заголовок-запитання переважає *to be*, наприклад:

(16) *Is word without trash possible?.*

Отже, заголовки типу заголовок-запитання мають такі основні ознаки: 1) використання спеціальних запитань в різних часових формах; 2) вживання загальних питань у теперішньому часі.

3.5 Заголовок «питання-відповідь» не спонукає реципієнта до роздумів, а нав'язує вже існуючу думку або ставлення. Заголовки такого типу характеризуються найменшою частотою вживання. Характерною ознакою заголовків «питання-відповідь» є наявність лаконічної відповіді у кінці заголовку, наприклад:

(17) *How Alex Honnold made 'the ultimate climb' – without a rope.*

За кількісним показником більше третини емпіричного матеріалу складають заголовки-інтрига – 37 % (110 од.); чверть матеріалу виражена заголовками-думка – 25 % (76 од.); на третьому місці йдуть заголовки-пропозиція – 20 % (61 од.); заголовки-запитання виражають лише 16 % (48 од.) усіх аналізованих заголовків та найменше на сторінках видання «National Geographic» зустрічаються заголовки «питання-відповідь» – 2 % (5 од.).

4. Висновки

4.1 Отже, в ході дослідження було визначено, що публіцистичний дискурс розглядається як складне комунікативне явище та відображає залежність мовного твору від багатьох екстралінгвістичних обставин, і потрактовується як корелят публіцистичного стилю. Специфіка публікацій як продукту суспільної діяльності, а також особливості масової комунікації та засобів масової інформації об'єктивно визначають ознаки публіцистичного дискурсу як на лексичному, так і на граматичному рівнях мовної системи.

4.2 Відповідно до типології заголовків «National Geographic» за ефективністю та прийомами їх створення було виділено п'ять типів заголовків, з яких більше третини емпіричного матеріалу складають заголовки-інтрига – 37 % (110 од.). Практично однаковою частотою вживання характеризуються заголовки-думка – 25 % (76 од.), заголовки-пропозиція – 20 % (61 од.) та заголовки-запитання – 16 % (48 од.). Заголовки «питання-відповідь» складають лише 2% (5 од.) усього аналізованого матеріалу.

4.3. Для кожного з виділених типів заголовків характерні певні прийоми створення. У заголовках типу заголовок-інтрига використовуються займенники *you* та *your*, емоційно насичені слова та числівники. Заголовок-думка характеризується вживанням на початку заголовка головних членів речення або займенника *this*. У заголовку-пропозиції використовується імперативні конструкції та прислівник *how*. Для заголовку-запитання характерним є вживання спеціальних запитань в різних часових формах та загальних запитань у теперішньому часі. Заголовок «питання-відповідь» містить лаконічну відповідь у кінці.

4.4. Перспектива подальшого дослідження вбачається у зіставному вивченні граматичних та прагмасемантичних особливостей заголовків в англійськомовному та українськомовному публіцистичному дискурсі.

Аннотация. В предлагаемой статье предпринята попытка типологизации заголовков англоязычного издания «National Geographic» по эффективности и приемам их создания. Описательным методом осмысленные теоретические основы в изучении заголовков в современном англоязычном публицистическом дискурсе для комплексной презентации результатов исследования. Методологической основой работы является структурно-семантический и количественный анализ. Это дает возможность систематизировать, классифицировать лингвистический материал, выявить частотность определенных типов и интерпретировать их особенности. В результате исследования выделены типы заголовков «National Geographic» по эффективности и определены основные приемы их создания.

Ключевые слова: заголовок-интрига, заголовок-мнение, заголовок-предложение, заголовок-вопрос, заголовок «вопрос-ответ»

Abstract. The paper is an attempt to typologize the headlines of the English magazine “National Geographic” according to the effectiveness and methods of their creation. The descriptive method comprehends the theoretical principles in the study of headlines in modern English media discourse for the complex presentation of the research results. The methodological basis of the work is structural-semantic and quantitative analysis. This makes it possible to systematize and classify linguistic material, identify the frequency of certain types and interpret their features. As a result of the research, the types of the “National Geographic” headlines were identified according to their effectiveness and the main methods of their creation were determined.

Key words: headline-intrigue, headline-opinion, headline-proposal, headline-question, headline «question-answer»

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. National Geographic. URL: <https://www.nationalgeographic.com/> (дата звернення 10.09.2020).
2. Гончар О. С. Публіцистичний дискурс та його функції. *Новітня філологія*. № 16 (36). 2010. С. 35–41.
3. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков). Учебник. Москва: Высшая школа, 1990. 271 с.
4. Топилина С. Н. К проблеме выделения газетно-публицистического стиля. *Альманах современной науки и образования*. 2008. №. 82. С. 186–188.
5. Наер В. Л. К описанию функционально-стилевой системы современного английского языка. *Лингвостилистические особенности научного текста*. Москва, 1981. С. 93–103.
6. Глаголева А. В. «Чужое слово» в заголовках газетных текстов: дискредитация имиджа: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 2014. 178 с.
7. Чубай С. А. Ключевые признаки политической рекламы как самостоятельного вида рекламной коммуникации. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание*. 2015. № 3 (27). С. 115–121.

УДК 007:316.28:159.98

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВІЙН (на прикладі TikTok)

І. В. Свідницька, С. В. Бондаренко

Анотація: У дослідженні проаналізована роль соціальних мереж в умовах інформаційно-психологічної війни в Україні та формування поглядів аудиторії через ненав'язливий розважальний контент. Для більш детального аналізу було обрано соціальну платформу TikTok, що набуває широкої популярності в Україні за останні декілька років. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування методу системного, семіотичного аналізу та моніторингу контенту в обраній соціальній мережі, що дозволило виявити основну тематику публікацій в мережі та їх смислове навантаження.

Ключові слова: інформаційно-психологічні війни, пропаганда, соціальні комунікації, соціальні мережі, TikTok.

Вступ: В епоху діджиталізації та стрімкого розвитку технологій, маніпуляції та пропаганда стали щоденним явищем у інформаційному просторі суспільства. Факт інформаційного домінування країни на іншою стоїть на рівні з військовим, економічним та культурним впливом. Новим інструментом цього контролю над інформацією поступово стали й соціальні мережі. Додатки, що поєднують у собі спілкування, розваги та інформування, мають беззаперечний вплив на формування поглядів своїх користувачів. Аудиторія довіряє лідерам думок у Facebook, Instagram, Twitter, піддаючись впливу психологічних факторів маніпулювання суспільною свідомістю.

Якщо вищезгадані соціальні мережі можна вважати відносно дослідженими, то TikTok – порівняно нова соціальна платформа, що позиціонує себе як простір для розваг та жартівливого контенту. Але в умовах інформаційно-психологічної війни, що триває в Україні, чи можлива повна аполітичність та нейтральність у цій соціальній мережі? Ціллю даного дослідження буде дослідити український інформаційний простір у TikTok та визначити наскільки він вільний від політики та пропаганди, які соціально-комунікативні технології використовуються у TikTok та як використовують цю платформу для дискредитації України.

Основний розділ: З технологічним розвитком масових комунікацій, з'являються й нові інструменти впливу на психологію мас. В умовах інформаційно-психологічних війн цей прогрес особливо відчутний – методи маніпуляцій і пропаганди швидко розвиваються, поступово витісняючи одна одну. Своє передове значення інструменту впливу втратили

преса та радіомовлення, останнім часом і телебачення стає менш популярним, а отже і менш ефективним.

Натомість потужним елементом в цій сфері стають соціальні мережі, де масив інформації настільки об'ємний, що не піддається жодним обмеженням і фільтрації. На одній сторінці поєднується спілкування, музика, світлини, відео, розваги; користувачі можуть поділитись з іншими своїми хвилюваннями. До прикладу, саме емоційність стала поштовхом до популярності Twitter. У своїй книзі «Війна лайків» австралійський філософ Пітер Сінгер так описує це явище: «...помер король поп-музики Майкл Джексон. Його відхід у вічність сколихнув Інтернет. Проте непоправна втрата для музичного світу стала знахідкою для Twitter. Мільйони людей поділилися в соціальній мережі скорботою та рефлексіями. Трафік платформи злетів до рекордних 100 тисяч твітів на годину, і сервери не витримували. Люди використовували соціальні мережі для чогось нового – спільного переживання події в режимі реального часу» [1].

В соціальних мережах добре прослідковується теорія «спіралі мовчання», коли окремі індивідууми відчувають потребу приховувати свої переконання, якщо тільки ці переконання не підтримуються більшістю. Тому користувачі і довіряють популярним акаунтам у соціальних медіа, навіть якщо не до кінця поділяють погляди автора або не мають особливого зацікавлення темою [2]. Теорії «гейткіперів» та порядку денного теж мають місце в розвитку соціальних медіа, незважаючи на те, що були розроблені в 60–70 роках минулого століття. Згідно з ними, до споживача надходить ретельно відібрана інформація з загального неосяжного простору новин, що викликає свого роду маніпуляції суспільною думкою й формує хибні уявлення в суспільстві. В контексті соціальних мереж, «гейткіперами» стають популярні особистості, що ведуть свої блоги. Вони, як і редактори масштабних медіа, обирають чим ділитись зі своєю аудиторією, а що приховати. Окрім цього, аудиторія беззаперечно довіряє інформації, яку поширюють лідери думок на своїх сторінках, часто, не перевіряючи її. Це сприяє поширенню фейкових новин, опрацьованих в фоторедакторах зображень, публікацій благодійних фондів, що збирають кошти на лікування неіснуючих людей тощо.

Facebook, Instagram, You Tube, Telegram, Twitter давно стали не просто мережами для спілкування. Миттєво подаючи інформацію, вони впливають на наше світосприйняття й конструюють нашу щоденну реальність. За даними дослідників аналітичного центру Емерсона Брукінга та Пітера Сінгера [1], близько 3,4 мільярда осіб зараз користуються інтернетом. Щодня вони твітять близько 500 мільйонів дописів і завантажують майже сім годин відеоматеріалів на You Tube на секунду 66 різними мовами. Facebook має 1,7 мільярда активних акаунтів, що робить його «населення» більшим, аніж у Китаї, а Facebook і Twitter є платформами з яких більшість американців дізнається новини. Також соціальні мережі залишаються лідером серед джерел новин для українців: 62 % українців використовують їх для отримання новин [3]. Використовуючи алгоритми, соціальні медіа підбирають нам контент відповідно до наших вподобань. Наприклад, якщо часто переглядати в Facebook кулінарні рецепти, вони й переважатимуть у стрічці, відповідно, якщо слідкувати й реагувати вподобаннями на пропагандистський контент, програма частіше рекомендуватиме переглянути щось подібне.

У 2017 році на ринок соціальних медіа вийшов TikTok – китайський застосунок для створення та поширення коротких відео. У червні 2018 року TikTok сягнув 500 мільйонів щомісячних користувачів у всьому світі та 150 мільйонів активних щоденних користувачів у Китаї. Він став найзавантажуванишим застосунком у світі на Apple's App Store у першій половині 2018 року з приблизно 104 мільйонами завантажень, обійшовши рекорди PUBG Mobile, YouTube, WhatsApp і Instagram протягом цього періоду [4].

«У додатку є стрічка підписок і стрічка рекомендацій, на яку припадають 80 % переглядів. На сусідній вкладці – популярні хештеги і челленджі. Для створення контенту в додатку є повноцінний відеоредактор з великою кількістю ефектів, масок, переходів і фільтрів. Ключова фішка TikTok – челленджі. Це флешмоби, в яких користувачі

повторюють певний рух чи танець. Алгоритми рекомендацій в додатку дуже демократичні: в тренди можна потрапити незалежно від того, скільки у тебе підписників. Челленджі дозволяють отримати більше охоплення і відчутти себе частиною спільноти», – пише про особливості роботи програми український журналіст Андрій Бродецький у статті для Esquire [5].

В Instagram чи Facebook ведення сторінок – уже окрема професія. У цих соціальних мережах треба вміти вибудовувати стратегії просування та вдало налаштовувати рекламу. А в TikTok достатньо регулярно постити цікавий контент: алгоритми рекомендацій покажуть його аудиторії, якій контент цікавий. Перспектива безкоштовного, швидкого та якісного органічного зростання привабила багатьох креаторів та користувачів [6].

Аналогічно з тим, як смерть Майкла Джексона вплинула на популярність Twitter, розквітом популярності TikTok в Україні стала пандемія Covid-19 [6]. Користувачі, маючи достатню кількість часу на дозвілля, знімали короткі відео й ділились ними в застосунку. Найчастіше це були жарти про самоізоляцію, носіння масок, закриття громадських закладів, вакцину тощо [7]. Епоха TikTok стала епохою швидкої слави для музичних виконавців, які за декілька місяців можуть завоювати прихильність багатотисячної аудиторії. Так, наприклад, російський тітокер Даня Мілохін в розпал карантину записав пісню «Я вдома». У TikTok трек став дуже популярним, під нього зняли багато тисяч відеороликів [8]. За декілька місяців після цього виконавець записав спільні роботи з Джиганом, Тімаці, Миколою Басковим та MARUV. Станом на середину листопада 2020 року у Дані Мілохіна в TikTok понад 9 з половиною мільйонів підписників [9].

Інформацію з TikTok дублюють і розповсюджують провідні українські ЗМІ, тобто соціальна мережа виходить за рамки просто додатку для розваг і стає повноцінним джерелом інформації. Так, на сторінках загальнонаціональних медіа можна зустріти сюжети про блогерів TikTok (тітокерів), що публікують цікавий контент; новини про популярні челленджі; конфлікти через опубліковані в мережі відеоролики тощо [10].

Інформаційна революція в соціальних мережах змінила не лише способи поширення й передачі інформації, вона змінила підходи до ведення військових дій. Тепер перемога не лише за танками та автоматними чергами, а й за наративами, що їх просувають сторони конфлікту. Соціальні мережі у цій війні наративів відіграють практично провідну роль. Так, наприклад, 17 грудня 2020 року TikTok заблокував хештег #АТО через численні скарги користувачів. З ТОПів переглядів зникли всі відео російсько-української війни, докази російської агресії, а також всі відео, де був записаний цей хештег, отримали приховане блокування, тобто відображались лише для авторів цих відеороликів [11]. Як зазначає британський журналіст Девід Патрікаракос, «Вперше я усвідомив, що природа конфлікту змінилася, коли опинився на сході України навесні 2014 року та збагнув, що Twitter дає оперативнішу інформацію, ніж New York Times чи NBC. Особи, а не інституції, стали моїм основним джерелом інформації на місцях» [12].

За хештегами #Донецьк, #Луганськ у TikTok можна знайти багато відеороликів. У них користувачі розповідають про своє життя на окупованих територіях, жартують про комендантську годину, відсутність концертів та громадських заходів, заборону феєрверків. Дехто з блогерів відверто говорить у відео, що ненавидить Україну і розмови про те, що Донбас повернеться до складу України. Найчастіше, відверто антиукраїнські відео супроводжують хештеги #днр, #лнр. [13]. Авторами таких публікацій часто є самі бойовики [14]. Наприклад, 25-річний Артем з Макіївки веде TikTok разом зі своєю дівчиною і має 26 тисяч підписників. З 2019 року він почав публікувати відео з «військових чергувань», розповідати про військові дії на сході та нецензурно висловлюватись проти українських військових, що використовують «зброю забороненого калібру», вбивають мирне населення тощо. У 2020 хлопець втратив ногу, але, суміжно з мотиваційними відео з тренувань, продовжує публікувати антиукраїнський контент, показуючи свій паспорт громадянина «ДНР» і закликаючи приєднатись до цього челленджу; відповідає на коментарі підписників про «російську агресію» ненавистю до української влади та демонструє «влучні» цитати Путіна [15].

Також, як згадувалось вище, у TikTok розповсюджені відео-челенджі. В одному з таких учасникам пропонують обрати країну, що більше їм подобається. Одна з популярних українських тітокерок (нікнейм: Di.Rubens) вибрала між Росією і Україною першу. У відповідь на цей ролик український військовий Анатолій Штефан зняв відеозвернення в Facebook, в якому висловив своє обурення і попросив батьків слідкувати за тим, що дивляться їх діти. Дівчину внесли до бази «Миротворець», а від співпраці з нею відмовились відомі бренди. Di.Rubens записала відповідь в TikTok, де обіцяла звернутись в Міністерство Оборони та подати позов до суду за цькування [16]. Конфлікт не обійшли стороною і російські ЗМІ. Так, на сторінці TVC.ru 22 січня 2021 року було опубліковано матеріал під назвою «Украинская блогерша разгневала радикалов выбором России». У самому тексті журналісти написали: «Украина или Россия? Выбор нужно делать осторожно в стране, которая постоянно видит в своём соседе агрессора» [17], натякаючи таким чином на заяви України стосовно окупації російськими військовими територій Донбасу. Цей випадок чітко ілюструє впливовість TikTok, де 17-річні підлітки можуть збирати багатомільйонну аудиторію й не усвідомлено або ж навмисне нав'язувати їй свої погляди, пропагувати прихильність до мови, віри, політичної сили тощо. Такі лідери думок, часто, самі цього не усвідомлюючи, стають зброєю в руках пропагандистів й маніпуляторів.

Суміжно з просуванням антиукраїнських наративів, віднедавна TikTok також став платформою для активної популяризації україномовного контенту. Такій «українській революції» в соціальній мережі, як називають це явище ЗМІ, посприяла ініціативна українська молодь. Приміром, студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Данило Гайдамаха під псевдонімом Чорнобровий, свідомо перейшов на українську мову три роки тому і тепер розповідає в TikTok як і чому це варто зробити кожному; декламує українські вірші, співає пісні українською тощо. За його публікаціями щодня спостерігають близько 100 тисяч людей. Хлопець ще з сімома харизматичними тітокерами-початківцями створив власний «хаус» під назвою «Галас». Щодня кожен з них записує відео на теми, які забажає – навчання, стосунки тощо, але всі вони повинні бути українською мовою. Таким чином молодь намагається створювати більше якісного україномовного контенту [18]. Інший відомий український тітокер – Андрій Шимановський, якого ще називають «вчителем мови в TikTok», публікує у соціальній мережі короткі відеоролики, на практиці демонструючи правила вживання української мови. Часто ці публікації мають жартівливий характер, але є і серйозний контент: вправи для розвитку дикції, чистомовки для правильної вимови звуків, рубрика «наголоси» тощо [19].

Висновки: Дослідивши український інформаційний простір TikTok, можемо зробити висновок, що на сьогодні дана соціальна мережа має достатньо численну та різносторонню аудиторію, а отже і потенціал для того, аби стати потужним інструментом впливу та пропаганди. Завдяки своїм алгоритмам застосунок TikTok підбирає для користувачів рекомендації, що базуються не лише на їх вподобаннях, а й на трендах та популярних челленджах. Українські блогери в TikTok мають багатотисячну аудиторію, але погляди деяких з них протилежно різні. Частина українських користувачів додатку пропагує українську мову, культуру, жартує про стереотипи навколо України та демонструє різноманіття українського національного вбрання. Інша частина критикує дії влади, називає українську мову сільською та висловлює сподівання, що Донбас ніколи знову не приєднається до складу України. Кожна з цих точок зору знаходить в мережі як прихильників, так і критиків. Конфлікти, спричинені в TikTok стають інфоприводом для сюжетів загальнонаціональних та іноземних ЗМІ, отже додаток виходить за межі розважальної соціальної платформи і стає повноцінним джерелом інформації. Тема окупації Донбасу та Криму також висвітлюється користувачами TikTok. Переважно це жартівливі відео про життя в умовах окупації, але навіть нейтральні ролики несуть в собі певний наратив, який так чи інакше формує позицію аудиторії стосовно військового конфлікту та України загалом.

Аннотация: В исследовании проанализирована роль социальных сетей в условиях информационно-психологической войны в Украине и формирование взглядов аудитории через ненавязчивый развлекательный контент. Для более детального анализа была выбрана социальная платформа TikTok, что приобретает широкую популярность в Украине за последние несколько лет. Специфика исследуемой темы предусматривает применение метода системного, семиотического анализа и мониторинга контента в выбранной социальной сети, что позволило определить основную тематику публикаций в сети и их смысловую нагрузку.

Ключевые слова: информационно-психологические войны, пропаганда, социальные коммуникации, социальные сети, TikTok.

Abstract: The study analyzes the role of social networks in the information and psychological war in Ukraine and the formation of audience views through unobtrusive entertainment content. For a more detailed analysis, the social platform TikTok, which has been gaining popularity in Ukraine over the past few years, was chosen. The specificity of the research topic involves the use of the method of systematic, semiotic analysis and monitoring of content in the selected social network, which allowed to identify the main topics of publications on the network and their semantic load.

Key words: information-psychological wars, propaganda, social communications, social networks, TikTok.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сінгер П., Брукінг Е. Війна лайків: зброя в руках соціальних мереж. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 320 с.
2. Бандровський Г. О. «Спіраль мовчання» Елізабет Ноель-Нойманн як технологія інформаційного впливу в соціальних мережах. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2018. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2018_3_16 (дата звернення: 13.03.2021).
3. Закусило М. Соцмережі й телебачення – основні джерела новин для українців; довіра до національних медіа впала (дослідження). Детектор Медіа : веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/181614/2020-10-16-sotsmerezhi-y-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukraintiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpala-doslidzhennya/> (дата звернення: 13.03.2021).
4. The biggest trend in Chinese social media is dying, and another has already taken its place. CNBC: веб-сайт. URL: <https://www.cnbc.com/2018/09/19/short-video-apps-like-douyin-tiktok-are-dominating-chinese-screens.html> (дата звернення: 04.03.2021).
5. Бородецький А. Странные челленджи, мемы и миллиарды коротких видео: почему TikTok стал таким популярным? Esquire: веб-сайт. URL: <https://esquire.ru/articles/116582-strannye-chellendzhi-memy-i-milliardy-korotkih-video-pochemu-tiktok-stal-takim-populyarnym/#part4> (дата звернення: 04.03.2021).
6. Ломакіна А., Міняйло Н. Хайп, кринж і можна без танців: навіщо вам тікток у 2021-му? Media Sapiens: веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/26539/2021-02-02-khayp-krynz-i-mozhna-bez-tantsiv-navishcho-vam-tiktok-u-2021-mu/> (дата звернення: 05.03.2021).
7. Крутоголов Єроп. #некоронабро. TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@yegorkrutogolov/video/6905401400361078017?is_copy_url=1&is_from_webapp=v3 (дата звернення: 05.03.2021).
8. Кто такой Даня Милохин и почему он так популярен? MUZ-TV: веб-сайт. URL: <https://muz-tv.ru/news/kto-takoy-danya-milohin-i-pochemu-on-tak-populyaren/> (дата звернення: 05.04.2021).
9. Дагаева К. Клип с Басковым, обложки журналов и съемки на Первом. Как детдомовец Даня Милохин стал звездой TikTok. 360°: веб-сайт. URL: <https://360tv.ru/news/tekst/danja-milohin/> (дата звернення: 05.03.2021).
10. Захаров Д. «Смертельное видео» в сети: школярки з Боярки, що отруїлися таблетками, не мали суїцидальних настроїв. УНІАН : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/society/smertelnyy-chelendzh-u-tiktok-shkolyarki-shcho-otrujilisya-tabletkami-ne-mali-sujicidalnih-nastrojiv-novini-ukrajini-11325425.html> (дата звернення 14.03.2021).
11. TikTok заблокував хештег #АТО. Новинарня : веб-сайт. URL: <https://novynarnia.com/2020/12/17/tiktok-zablokuvav-kheshteh-ato/> (дата звернення: 04.03.2021).
12. Патрикаркос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
13. Павел Пшеничний. Предновогоднее поздравление от ВС ДНР. TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@dobriy_skazochnik/video/6907973409347489025?lang=uk-UA&is_copy_url=1&is_from_webapp=v3. (дата звернення: 05.03.2021).
14. Омелянчук О. Ампутовані кінцівки та риття окопів: що бойовики публікують у ТікТок? Радіо Свобода : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/boyovyky-u-tiktok/31091801.html> (дата звернення 12.03.2021).
15. АртемVSДарія. Не думайте что я хочу просто обосрать Украину, я говорю правду и только правду!!!! TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@captainflint777/video/6731373941115325701?lang=ruRU&is_copy_url=1&is_from_webapp=v3 (дата звернення 13.03.2021).

16. Україна чи Росія? Скандал навколо української блогерки з TikTok. BBCnews Україна : веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55763911> (дата звернення: 05.03.2021).
17. Украинская блогерша разгневала радикалов выбором России. TVC.ru: веб-сайт. URL: <https://www.tvc.ru/news/show/id/202208> (дата звернення: 05.03.2021).
18. Громлюк І. «Мене дістав російськомовний контент». Як молодь оголосила у TikTok українську революцію. Media Sapiens: веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26086/2020-11-30-mene-distav-rosiyskomovnyy-kontent-yak-molod-ogolosyla-u-tiktok-ukrainsku-revolutsiyu/> (дата звернення 13.03.2021).
19. Радіо Свобода. Вчитель мови у TikTok. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=950974735306561> (дата звернення: 04.03.2021).
20. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підручник для студентів галузі журналістика та інформація. Київ: Видавничий центр – Просвіта, 2008. 260 с.
21. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія. Київ: Геопринт, 2006. 400 с.

УДК 811.111'367'42:659.1

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ СКЛАДНИКИ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО СЛОГАНУ (на матеріалі реклами косметичних засобів і парфумерії)

А. Є. Ходанович, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу комунікативно-прагматичних особливостей англійськомовного комерційного гасла косметичної продукції та парфумерії, зорієнтованих на широку аудиторію різних за віковим критерієм реципієнтів. Дослідження здійснюється на матеріалі рекламних слоганів, розміщених у каталогах і рекламних повідомленнях у мережі Інтернет. У рамках аналізу комунікативно-прагматичних особливостей інвентаризовано способи реалізації комунікативних намірів, стратегій і тактик, а також визначено тип рекламного слогану за метою висловлювання. З'ясовано, що вищевказані аспекти визначають ряд особливостей їхнього вживання щодо вікових груп реципієнтів рекламного повідомлення лише за умови наявності чіткого паралінгвістичного контексту. Поняття паралінгвістичних особливостей рекламного повідомлення, які складають необхідний контекст для самого слогану, охоплює зокрема візуальні компоненти комерційного оголошення. Ілюстративний супровід рекламного слогану дає змогу визначити адресацію комерційного гасла за віковим критерієм.

Ключові слова: слоган, рекламний дискурс, комунікативно-прагматичне спрямування, вікова група, паралінгвістичний контекст.

1. Вступні зауваження

Дана наукова розвідка присвячена дослідженню комунікативно-прагматичних особливостей англійськомовних рекламних слоганів, а також встановленню ступеня їхньої залежності від спрямування на різні вікові групи.

Рекламний слоган – це одна із складових цілісного комерційного повідомлення, яка є лаконічною фразою для реклами товару та максимально легко запам'ятовується. Сучасне трактування терміну походить від англійського слова *slogan*, однак встановлено, що в початковому значенні воно вживалося ще у галльській мові [1, с. 5].

Поняття комунікації в мовознавстві визначають як «спілкування, зв'язок у лінгвістичному контексті» [2, Т. 4, с. 254]. У поєднанні із терміном «прагматика» воно вказує на застосування мови, конкретний тип комунікативної ситуації та втілення прагматичних особливостей слоганів з точки зору комунікативного спрямування.

Вікові групи реципієнтів рекламного повідомлення визначають сукупність об'єднаних на основі віку осіб, які імовірно мають схожий спосіб мислення на даному життєвому етапі та приблизно однакові погляди на рекламу продукцію [2, Т. 1, с. 672; Т. 2, с. 182]. Чіткий універсальний поділ за віковим критерієм неможливий, оскільки існує ряд індивідуальних особливостей, характерний для специфіки кожного досліджуваного мовного явища.

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю більш детального аналізу комунікативно-прагматичних особливостей англійськомовного рекламного слогану залежно від вікових груп цільової аудиторії реципієнтів рекламного повідомлення.

Об'єктом дослідження слугують рекламні слогани в англійській мові.

Предметом дослідження виступає специфіка комунікативно-прагматичних особливостей англійськомовного комерційного гасла.

Мета даної роботи полягає у проведенні аналізу комунікативно-прагматичних особливостей рекламного слогану, зорієнтованого на різні вікові групи реципієнтів комерційного гасла парфумерії і косметичної продукції в англійськомовному рекламному дискурсі.

Матеріалом наукової розвідки послуговували 228 слоганів рекламної продукції косметичних засобів, отримані методом суцільної вибірки з англійськомовних друкованих видань і каталогів у мережі Інтернет.

Мета даної роботи і специфіка об'єкта дослідження зумовили використання наступних **методів і прийомів** лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки, метод аналізу словникових дефініцій, морфологічний аналіз, синтаксичний і стилістичний аналізи, дистрибутивний аналіз, метод дискурсивного та комунікативно-прагматичного аналізу, описовий метод.

2. Теоретичні засади дослідження

Історія дослідження комерційного гасла охоплює велику кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців. До них зокрема належать роботи О. Ю. Арешенкової [3], О. В. Виноградової [4], Г. М. Гасюк [5], І. М. Калиновської [6], Х. Кафтанджисєва [7], Ю. В. Кондратюк [8], М. М. Кохтева [9], О. О. Кузьмич [8], Т. М. Лівшиць [10], І. В. Морозової [11], С. К. Романюк [12], Н. І. Формановської [13] та інших.

Спектр особливостей комерційних гасел на комунікативно-прагматичному рівні охоплює використання варіативних мовленнєвих засобів, визначення комунікативних намірів, застосування відповідних комунікативних стратегій і тактик із метою здійснення комунікативного впливу на реципієнтів рекламного повідомлення [14]. Реалізацію комунікативно-прагматичної складової забезпечує низка соціолінгвістичних і паралінгвістичних особливостей рекламного слогану, цілісно враховуючи складники рекламного слогану, які базуються на конкретних соціальних параметрах реципієнтів.

На дослідженні соціолінгвістичних факторів цілісних рекламних повідомлень і їхніх складових сконцентровано увагу низки видатних мовознавців, серед яких зокрема Л. Бове [15], Н. В. Волошина [16], А. Л. Сегал [17], О. С. Телетов [18], С. Г. Телетова [18] та інших.

Залежно від комунікативного наміру, закладеного в комерційному гаслі, відбувається адресація слогану на різні групи реципієнтів. Існує умовне розмежування аудиторії потенційних споживачів рекламованої продукції на чіткі групи за соціальними критеріями [18]. Таким чином, реалізацію комунікативного наміру забезпечують зокрема соціолінгвістичні особливості у супроводі з паралінгвістичними факторами впливу. До них відносять мовні засоби, спрямовані на здійснення комунікативного впливу з урахуванням наступних соціальних параметрів: стать реципієнтів, вік і рівень доходу, професійне спрямування реципієнтів, національно-культурний аспект тощо [15]. Одним із найбільш вагомих серед зазначених соціальних параметрів вважають адресацію за віковим критерієм. Вищевказані аспекти функціонують у ролі дієвого орієнтиру серед продуцентів рекламних повідомлень, оскільки розмежовують усіх потенційних споживачів на чіткі групи осіб. Відповідно до цього, окреслюють цільову аудиторію комерційного оголошення за певним критерієм або параметром [18].

Поняття цільової аудиторії охоплює потенційних реципієнтів комерційного повідомлення, які вірогідно можуть придбати рекламовану косметичну продукцію [19, с. 5]. Варто зазначити, що аудиторію реципієнтів можна розглядати як в межах окремих індивідів, так і у цілих групах осіб і різних соціальних прошарках населення [19, с. 5–6].

Паралінгвістику зазвичай потрактовують як низку невербальних засобів, які супроводжують акти комунікації в усіх формах її вираження. Аналіз паралінгвістичних особливостей у своїх наукових розвідках здійснювали Дж. К. Бургун [20], О. М. Габелко [21], В. П. Морозов [22]. Функціональний аспект паралінгвістичних засобів у рекламному дискурсі охоплює виконання наступних завдань: надання додаткової інформації, заміна пропущеного вербального компоненту, комбінація з вербальним засобом зі збереженням змісту [21, с. 37].

3. Специфіка реалізації особливостей структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних аспектів рекламного слогану за віковими групами реципієнтів

Базовими компонентами у рекламному дискурсі для втілення комунікативно-прагматичної мети комерційного повідомлення є цільова аудиторія і рекламований об'єкт [18, с. 28]. Як правило, рекламне повідомлення в цілому та його окремі складові адресовані не на широкий загальний реципієнтів, а на цільові групи осіб. Високою продуктивністю характеризується поділ на такі групи за параметрами, до яких зокрема належить вік реципієнтів, що є важливим аспектом сприйняття реклами [18].

Продуценти об'єктів, що рекламуються, сегментуючи реципієнтів за віковим критерієм, беруть до уваги особливості їхньої психології для формування комерційного повідомлення, що зумовлює використання різноманіття граматичних конструкцій, варіативність лексичних одиниць у складі рекламного слогану та чітке комунікативно-прагматичне спрямування [18].

Оскільки точні вікові межі для цільових груп встановити переважно складно, умовно виокремлюють вікові групи дітей, молоді, дорослих осіб і літніх людей [18].

Аналіз англійськомовних рекламних слоганів, які складають емпіричний корпус дослідження, дає змогу детально розглянути їхню структуру, семантику і комунікативно-прагматичне спрямування з концентрацією особливої уваги на вікових групах адресатів комерційних повідомлень.

Однак варто зазначити, що за суто мовними особливостями комерційних гасел їхній розподіл за віковим критерієм є доволі суб'єктивним явищем. Тому для визначення спрямування на вищевказані групи варто послуговуватися невід'ємними паралінгвістичними особливостями. Високою продуктивністю при цьому характеризується показник вікової спрямованості за візуальним компонентом, а саме зображення, яке супроводжує рекламне повідомлення.

У сучасному англійськомовному рекламному дискурсі переважають комерційні оголошення косметичної продукції і парфумерії, адресовані цільовій аудиторії дорослих осіб (163 од., 71 %). Відповідний висновок можна зробити завдяки наявному зображенню моделі відповідного віку на тлі рекламного повідомлення, наприклад Шарліз Терон або Дженніфер Еністон. Наступними прикладами, які за візуальним компонентом можна зарахувати до даної вікової групи, є такі слогани: *TENDER CARE. LOVED SINCE 1980; Reveal your masculine power; 3 Steps To Firmer Looking Skin*.

Англійськомовні рекламні слогани, виражені словосполученнями, завдяки стислій формі та високому рівню інформативності є універсальними для реципієнтів усіх вікових груп. Зокрема, такі слогани часто можуть бути спрямованими на аудиторію дорослих осіб і легко сприймаються людьми похилого віку.

Продуктивність адресації рекламних слоганів на молодіжну аудиторію за результатами аналізу емпіричного корпусу становить 45 од., тобто 20 % від загальної кількості досліджуваних комерційних гасел. Продуценти можуть апелювати до висловів провокуючого характеру, а також сленг і неологізми. Наприклад, часто трапляються слогани-спонукальні речення: *Line it up! Don't forget the finishing touch*. Із точки зору паралінгвістики, яскраві кольори фону, зображення молодих за віком моделей і знаменитостей (наприклад, зображення співачок Ріанни і Тейлор Свіфт на тлі реклами косметичного бренду COVERGIRL) акомпанують можливості віднесення таких слоганів до зазначеної вікової групи.

Невеликі за обсягом слогани-речення, у яких відсутня інтенція до використання сленгу чи молодіжної лексики, переважно зорієнтовані на старшу вікову групу і дитячу аудиторію. Виокремлення останньої наведеної групи реципієнтів зумовлено наявністю значної кількості дитячої косметичної продукції та парфумерії. Однак у сучасному рекламному дискурсі такі комерційні повідомлення зорієнтовані не лише на дітей, а і на їхніх батьків. Таким чином цю вікову групу реципієнтів визначають як паралельну за своїм комунікативно-прагматичним спрямуванням [18].

Значного поширення набуває реклама косметики і парфумерії, адресованої на дітей (а також їхніх батьків, зокрема, мам) і підлітків (7 од., що становить 3 % від загальної кількості емпіричного матеріалу дослідження). Характерним є добір лексичних одиниць із семантикою безпеки застосування рекламованих косметичних засобів для здоров'я дитини, наприклад: *Safe and non-toxic; Child formula, safe and easy to wash*. Для реципієнтів підліткового віку притаманні акцент на їхню самостійність і індивідуальність у доборі лексичних одиниць (наприклад: *Gorgeous princess; Be a little princess with temperament*) і зображення дитини підліткового віку на фоні.

Кількість рекламних слоганів, спрямованих на осіб літнього віку, складає 13 од., що становить 6 % від загальної кількості слоганів. Для адресації рекламних повідомлень даній цільовій аудиторії переважає зображення моделей або знаменитостей літнього віку, спокійні і пастельні відтінки. Слогани здебільшого містять прості граматичні конструкції і лексичні одиниці. Наприклад, *Time restore; True perfection*.

Лексико-семантичні групи абстрактних іменників і прикметників на позначення якості та емоційного стану притаманні більшості рекламних слоганів незалежно від вікових груп реципієнтів. Однак для середньої і старшої вікової аудиторії характерне широке використання числівників для позначення ефективності застосування косметичної продукції відповідно до віку реципієнта: *45+, 50+, 55+ і т. д.*

Варто зазначити, що рекламні слогани-розповідні речення є максимально інформативними для вікової групи дорослих осіб і легкими для сприйняття аудиторією літніх людей. Імперативні та інтерогативні конструкції здебільшого спрямовані на адресатів молодіжної і середньої вікових груп.

4. Висновки

4.1. Дослідження рекламного слогану у сучасному англійськомовному рекламному дискурсі зумовлене наявністю широкого діапазону комунікативно-прагматичних особливостей, а також засобів реалізації їхнього спрямування.

4.2. Специфіка комунікативно-прагматичного аспекту комерційного гасла включає орієнтування рекламного повідомлення на цільову аудиторію, зокрема з урахуванням особливостей сприйняття реципієнтів, які належать до різних вікових груп. Однак аналіз і розподіл комерційних гасел за таким критерієм можливий тільки за умови наявних позамовних факторів. Таким чином, спостерігається тісний взаємозв'язок із паралінгвістичним контекстом рекламного повідомлення.

4.3. У результаті аналізу емпіричного корпусу дослідження встановлені найбільш імовірні варіанти розподілу англійськомовних рекламних слоганів за віковим параметром. Обов'язковим елементом в умовному орієнтуванні на вікові групи реципієнтів є низка паралінгвістичних особливостей: візуальний елемент і кольорова палітра. Зокрема, переважна частина слоганів може бути зорієнтована на молодь і цільову аудиторію дорослих осіб. Рекламні слогани, адресовані дітям і підліткам, а також літнім людям трапляються рідше. Частотним є універсальний характер комерційних гасел у супроводі з нейтральним паралінгвістичним контекстом, що унеможливорює ідентифікацію спрямування на конкретну вікову групу реципієнтів.

4.4. Перспектива подальшого дослідження полягає у детальному аналізі комунікативно-прагматичного спрямування комерційних гасел, зорієнтованих на групи реципієнтів за різними соціолінгвістичними параметрами, розширенні емпіричного корпусу дослідження.

Аннотация. Стаття посвящена аналізу комунікативно-прагматических особливостей англоязычного комерційного слогана косметическої продукції і парфюмерії, сориєнтованій на широку аудиторію різних по віковому критерію реципієнтів. Исследование осуществляется на материале рекламных слоганов, размещенных в каталогах и рекламных посланиях в сети Интернет. В рамках анализа коммуникативно-прагматических особенностей инвентаризованы способы реализации коммуникативных намерений, стратегий и тактик, а также определены тип рекламного слогана по цели высказывания. Установлено, что вышеуказанные аспекты определяют ряд особенностей их употребления относительно возрастных групп реципиентов рекламного послания только при условии наличия определенного паралингвистического контекста. Понятие паралингвистических особенностей рекламного послания, которые составляют необходимый контекст для самого слогана, охватывает, в частности, визуальные компоненты комерційного об'явлення. Ілюстративне супроводження рекламного слогана дає можливість визначити адресата комерційного слогана по віковому критерію.

Ключевые слова: слоган, рекламный дискурс, коммуникативно-прагматическое направление, возрастная группа, паралингвистический контекст.

Abstract. The article is devoted to the analysis of communicative-pragmatic peculiarities in the English commercial slogan of cosmetic products and perfumery, oriented to a wide audience of recipients belonging to different age groups. The research is carried out on the empirical material of advertising slogans selected from catalogues and advertisements on the Internet. The research outlines communicative intentions, strategies and tactics inventoried, in addition types of advertising slogans according to the sentence function are determined which becomes possible through the analysis of communicative-pragmatic peculiarities. It is stated that the above-mentioned aspects determine a range of peculiarities concerning their use in relation to the age groups of the advertisement recipients providing the presence of precise paralinguistic context. The notion of paralinguistic peculiarities of the advertisement, which create a necessary context for the slogan itself, includes in particular visual components of the commercial announcement. The visual element of the commercial slogan provides possibility to determine its addressee according to age criterion.

Key words: slogan, advertising discourse, communicative-pragmatic direction, age group, paralinguistic context.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кафтанджиев Хр. Тексты печатной рекламы. М. : СМЫСЛ, 1995. 175 с.
2. Словник української мови [в 11 т.]. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 26.10.2019).
3. Арешенкова О. Ю. Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг, 2016. 230 с.
4. Виноградова О. В. Функціонування конструкцій експресивного синтаксису в рекламних текстах. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 14. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 126–130.
5. Гасюк Г. М. Комунікативно-прагматичний потенціал субстантивних словосполучень в сучасному англійському публіцистичному дискурсі. *Філологічні студії* : наук. часоп. 2004. № 4. С. 64–74.
6. Калиновська І. М. Іменникові фрази-рекламні слогани: структурний і семантичний аспекти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. : зб. наук. праць. Вип. 19. 2013. С. 81–84.
7. Кафтанджиев Хр. Тексты печатной рекламы. М. : СМЫСЛ, 1995. 175 с.
8. Кузьмич О. О., Кондратюк Ю. В. Теоретичний погляд на стильові особливості синтаксису реклами. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 5. 2016. С. 94–100.
9. Кохтев Н. Н. Реклама : искусство слова [рекомендации для составителей рекламных текстов]. М. : Издательство МГУ, 1997. 96 с.
10. Лившиц Т. Н. Реклама в прагматическом аспекте. Таганрог : Таганрогск. гос. пед. ин-т, 1999. 214 с.
11. Морозова И. В. Слагая слоганы. М. : Рип-Холдинг, 2005. 174 с.
12. Романюк С. К. Комунікативні стратегії й тактики реалізації сугестивного впливу в дискурсі американської комерційної реклами. *Психолінгвістика*. : зб. наук. праць. Вип. 4. 2009. С. 235–242. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/psling_2009_4_32.pdf (дата звернення 27.08.2019).
13. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. М. : ИКАР, 2007. 480 с.
14. Македонова О. Д. Лінгвістична організація та прагматичне функціонування англійськомовного рекламного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 229 с.
15. Бове Л. Современная реклама. Творчество в составлении рекламных текстов. Тольятти : Изд. дом Довгань, 1995. 704 с.
16. Волошина Н. В. Психолінгвістичні аспекти сприйняття рекламного тексту. *Молодий вчений* : наук. часоп. 2018. № 4 (56). С. 638–641.
17. Сегал А. Л. Комунікативно-інтенціональний зміст рекламно-інформаційного колажу. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. : зб. наук. праць. Вип. 9. 2016. С. 27–34.

18. Телстов О. С., Телетова С. Г. Особливості мовленнєвого впливу в рекламних текстах. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. : зб. наук. праць. Вип. 4. 2015. С. 49–58.
19. Словник-довідник термінів педагогічного маркетингу / гл. ред. Н. М. Флегонтова. К. : Освіта України, 2008. 80 с.
20. Burgoon J. K. Nonverbal communication in 1970s : An overview. In : Communication year book 4. New Brunswick, 1980. P. 179–197.
21. Габелко О. М. Невербальні засоби комунікації. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] : зб. наук. праць. Вип. 33. 2013. С. 37–39.
22. Морозов В. П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация (под. ред. В. И. Медведева). М. : ИПРАН, 1998. 164 с.

УДК 81'44:81'37(811.111)

СТАТУС ФРАЗОВИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

О. С. Янчук, О. О. Залужна

Анотація. У даному дослідженні проведено комплексний аналіз лінгвістичного статусу фразових дієслів у сучасній парадигмі англійської мови. З'ясовано, що фразові дієслова характеризуються ідіоматичністю, а їхнє значення подекуди не виводиться зі значень складників фразового дієслова; структурно можуть складатися з двох або рідше трьох елементів; характеризуються значною варіативністю синтаксичної сполучуваності: виокремлено фразові дієслова, які роз'єднуються додатком, розміщують додаток після постпозитива, або зовсім не мають додатків.

Ключові слова: семантика, структура, фразове дієслово, постпозитивний елемент, ідіоматичність.

1. Вступні зауваження

У сучасній лінгвістиці вивчення дієслова у цілому [1, с. 9] та фразового дієслова зокрема [2] є одним із центральних питань. Існує низка думок, щодо визначення, властивостей та ознак, притаманних фразовому дієслову. Найбільш загальним і зрозумілим є визначення згідно з яким фразове дієслово є комбінацією простого дієслова з постпозитивом, які становлять семантичне ціле. Завдяки своїм характерним ознакам, а саме можливості заміни фразового дієслова простим дієсловом, ідіоматичності, високій продуктивності, здатності емоційно та образно висловлювати найтонші відтінки думок і почуттів, розташуванню постпозитивного елемента до або після об'єкта, який вживається з даним дієсловом, фразові дієслова відрізняються від простих дієслів. Фразові дієслова – один із найважливіших об'єктів теоретичного вивчення і практичного освоєння англійської мови. Наявність великої кількості різноманітних протилежних думок, та унікальність фразових дієслів, притаманних тільки англійській мові підтверджує необхідність детального вивчення фразових дієслів.

Актуальність проведеного дослідження полягає в необхідності ґрунтовного вивчення й аналізу фразових дієслів в англійській мові; у нагальності встановлення особливостей мовного відображення національного світобачення, під час використання поєднаних між собою лексичних та граматичних особливостей фразових дієслів.

У пропонованій роботі **об'єктом** дослідження виступають фразові дієслова, напр, *to fill in* 'підмінити, замінити', *to give out* 'вийти з ладу, зламатися', *to set up* 'заснувати', *to warm to somebody* 'почати любити, звикнути' та їхні найбільш уживані постпозитивні компоненти в сучасній англійській мові з частотністю вживання у такій послідовності: *up* – 113 лексичних одиниць (23 %), *out* – 109 одиниць (21 %), *in* – 89 одиниць (17 %). *on* – 79 одиниць (15 %), *off* – 45 одиниць (9 %), *down* – 43 одиниці (8 %), *over* – 22 одиниці (4 %), *away* – 17 лексичних одиниць (3 %).

Предметом дослідження є сучасний лінгвістичний статус фразових дієслів в англійській мові.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі статусу фразових дієслів у сучасній лінгвістичній парадигмі англійської мови.

Матеріалом дослідження слугують 517 фразових дієслів сучасної англійської мови, отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел.

2. Результати дослідження

Термін «фразове дієслово» уперше використав англійський граматист Логан Пірсл Сміт в словнику «Words and Idioms», вважаючи фразові дієслова найяскравішою ідіоматичною особливістю англійської мови.

Серед назв, запропонованих для опису таких комбінацій, традиційним став термін фразове дієслово (phrasal verb). Існують і інші терміни для позначення даних поєднань, зокрема: дієслівні фрази (verbal phrases); складені дієслова (compound verbs); мультислівні дієслова (multiword verbs); дієслова з постпозитивами (postpositional verbs); конструкції, що містять дієслово і частку (verb-particle constructions), двослівне дієслово (two-word verb) тощо.

Щодо структури фразового дієслова, більшість лінгвістів дотримуються широкого трактування досліджуваних у цій науковій розвідці одиниць, називаючи фразові дієслова сполуками, до складу яких входять три, але частіше два елементи, перше з яких є дієсловом, друге – постпозитивом. Постпозитивний елемент може бути виражений прийменником або прислівником. Прикладами типових фразових дієслів є *to get through* ‘витримувати’, *to turn on* ‘увімкнути’, *to make up* ‘створювати, вигадувати’, *to keep down* ‘контролювати’ та ін.

Лексичне значення фразового дієслова суттєвою мірою залежить від постпозитива. Саме надання ширшого значення, уточнення і доповнення значень для дієслова-основи і є головною функцією постпозитивних елементів, напр, *to give* ‘давати’ за допомогою постпозитива може мати широке семантичне значення (пор. напр.: *to give up* ‘кидати’, *to give in* ‘поступатися’, *to give out* ‘роздавати’, *to give away* ‘віддавати’).

Яскравою особливістю фразових дієслів є ідіоматичність, що дає змогу називати фразові комбінації стійкими поєднаннями слів, які характеризуються сталим лексичним складом, граматичною будовою і відомим для носія даної мови значенням, що не виводиться зі значень складників даного сполучення. Але ідіоматичність не є основною особливістю, що наштовхує на розмежування фразеологізмів та фразових дієслів, яким лиш притаманні риси фразеологічних одиниць. Тому не слід плутати фразові дієслова зі сталими висловами на зразок *to eat your heart out* ‘бути причиною хвилювання’, які називаються фразеологізмами, та сполучення на кшталт *to depend on* ‘залежати від’, в яких постпозитив належить до додатка, а не до дієслова утворюючи при цьому прийменниковий додаток, а отже дієслово в тому самому значенні може вживатись і без постпозитива. [2, с. 65].

Причина, якою обумовлені труднощі визначення ідіоматичності слугує вплив постпозитивного елементу на основу дієслова. Фразове дієслово може містити первинне значення постпозитивного елементу, асоціативне та / або абстрактне. Наприклад, усім відоме значення прийменника *down* ‘рух спрямований вниз’, значно полегшує спроби зрозуміти значення фразового дієслова, *to come down* ‘впасти й приземлитися на землю’. Та разом із тим, постпозитивний елемент, у силу своєї багатозначності може надавати й інші значення. Адже фразове дієслово може мати інші значення, зокрема значення ‘поїхати в провінцію (зі столиці) або в сторону півдня’, адже на географічній карті південь знаходиться внизу. Таке ж ідейне підґрунтя має значення фразового сполучення *to come down* і *to go down* ‘сісти у в’язницю’, де уставлене відношення суспільства до криміналу як до найнижчого рівня життя, має асоціативні зв’язки. Зосереджуючи увагу на важливості освіти, як невід’ємної частини високого рівня життя, фразове дієслово *to send down (from university)* означає ‘позбавити права вчитись у навчальному закладі’.

У процесі вивчення фразових дієслів принципово важливим є наявність у додаткового компонента (постпозитива) просторового значення. Дана властивість дає можливість приєднання до дієслова з подальшим виникненням абсолютно нового сенсу. Більшість

лінгвістів вважають, що дієслово і постпозитив підлаштовуються один до одного, спочатку збігаючись за одною концептуальною ознакою або низкою ознак, наприклад: наявність значення завершеності або тривалості (дії) в просторі або часі в постпозитивному елементі [3, с. 563].

Аналізуючи дану особливість детальніше, доречно було б зауважити щодо ідіоматичного статусу фразових дієслів. Адже фразові дієслова входять в сучасні фразеологічні словники поруч із іншими фразеологічними одиницями. Дане явище обумовлене зокрема твердженням Тома МакАртура щодо семантики фразового дієслова, яке нагадує фразеологізм, де окремі компоненти втрачають своє індивідуальне значення та набувають нового абстрагованого фразеологічного значення, напр, *to get back at someone* 'помститись' [4, с.163]. Та на противагу даному твердженню існує й інша думка граматиста Д. Байбера, що ідіоматичність не завжди присутня серед головних характеристик.

Тож, у колі фразових дієслів традиційно розрізняють поєднання двох видів: фразеологізми та фразові дієслова, яким лише притаманні риси фразеологічних одиниць. Саме тому у сучасній лінгвістиці існує двояке визначення функції фразового дієслова.

На підставі граматичних особливостей, фразові сполучення, компоненти яких за значенням протилежні, можуть виступати синонімами або антонімами, залежно від їхнього постпозитива, напр, *to write down the rule; to put down the rule; to get down the rule; to take down the rule* можуть мати значення 'записувати правило'. Таким чином, фразові дієслова у складі з однаковим постпозитивом, але з різним дієсловом можуть бути синонімами.

У силу своєї семантичної єдності, фразове дієслово має здатність бути роз'єднаним додатком, або ж приймати додаток в обох позиціях, тобто між дієсловом і постпозитивом або після постпозитива.

Взявши до уваги такі ознаки, як кількість постпозитивів і їхню граматичну сполучуваність, фразові дієслова поділяються на дві групи : сполучення з неперехідним і перехідним дієсловом. Неперехідне дієслово – це дієслово, яке самостійно стоїть в реченні й не потребує після себе додаткових пояснень (об'єкта). У свою чергу перехідне дієслово потребує після себе доповнення (вказівки на об'єкт дії).

Об'єкт, знаходячись у кінцевій позиції має велике семантичне навантаження, тому якщо доповнення не несе нової або важливої інформації, воно розташовується в інтерпозиції. Наприклад, *Call him up or call up him, not his sister* [5, с. 71] 'Зателефонуйте йому, але не його сестрі'. У випадку якщо об'єкт виражений декількома мовними елементами, то він має займати кінцеву позицію, наприклад, *He put on the coat he had bought in London* [6, с. 41] 'Він одягнув пальто, яке купив у Лондоні'. Якщо об'єктом є займенник, він розташовується в інтерпозиції, наприклад, *He took his coat and put it on* [6, с. 36] 'Він взяв своє пальто та одягнув його'.

Відокремлюванність постпозитива від дієслова в мові вживається для вираження смислової відмінності. Слово, замкнуте між дієсловом і постпозитивом, не несе змістовного наголосу, внаслідок чого при відриві постпозитива від дієслова центром висловлювання стає сама дія. На противагу, при об'єднанні постпозитива із дієсловом змістовний наголос падає на додаток, зміст якого знаходиться в центрі уваги мовця.

3. Висновки

Фразові дієслова посідають чільне місце в дієслівній лексиці сучасної англійської мови і є одним із центральних елементів лексичної системи, зважаючи на свою велику функціональність, ідіоматичність та неоднорідність функціонування.

Семантичне наповнення аналізованих сполук може базуватися переважно на первинному значенні дієслова-основи або на переосмисленій семантиці постпозитива, який може доповнювати фразове дієслово семами мети, місця, тривалості, якості, способу дії тощо, незалежно від контексту, виду дієслова чи його стану. Серед фразових дієслів зафіксовані одиниці, які суттєво змінюють своє значення під впливом постпозитива, та такі, постпозитив яких надає лише семантичних відтінків значенні.

Синтаксична сполучуваність фразових дієслів також демонструє значну варіативність: виділяють фразові дієслова, які роз'єднуються додатком, розміщують додаток після постпозитива, або зовсім не мають додатків.

Аннотация. В данном исследовании проведен комплексный анализ лингвистического статуса фразовых глаголов в современной парадигме английского языка. Выяснено, что фразовые глаголы характеризуются идиоматичностью, а их значение не выводится из значений компонентов, составляющих фразовый глагол; анализируемые единицы структурно могут состоять из двух или реже трех элементов; характеризуются значительной вариативностью синтаксической сочетаемости: выделены фразовые глаголы, которые разъединяются дополнением, размещают дополнение после постпозитива, или совсем не имеют дополнения.

Ключевые слова: фразовое глагол, постпозитивный элемент, лексико-грамматические особенности.

Abstract. In this study, a comprehensive analysis of the linguistic status of phrasal verbs in the modern paradigm of the English language is conducted. It was found that phrasal verbs are characterized by idiomatycity, and their meaning is not derived from the meanings of the components of the phrasal verb; the units under analysis structurally may consist of two or less often three elements; characterized by significant variability of syntactic compatibility: there are phrasal verbs which are separated by an object, place an object after their postpositive, or have no object at all.

Key words: phrasal verb, postpositive element, lexical and grammatical features.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах : монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 316 с. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/mono/2019.978-966-949-161-9>
2. Povey J. Phrasal Verbs and How to Use Them. М. : Высшая школа, 1990. 176 p.
3. Brown L. The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Oxford University Press, Vol. I, 3840 p.
4. Близнюк О. І., Трибунчик А. М., Харитонов І. К. Phrasal Verbs in Modern English. Педагогічний університет м. Ніжина, 2003. 189 с.
5. Milton J., Evans V. A Good Turn of Phrase. Express Publishing, 2000. 156 p.
6. McArthur T. Oxford Guide to World English. Oxford : Oxford University Press, 2002. 420 p.

УДК 81'373.43:821.111'06-313.2

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У «НОВОМОВІ» ДЖ. ОРВЕЛЛА ЗА РОМАНОМ «1984»

С. М. Яровая, Д. Є. Ігнатенко

Анотация. У статті досліджуються способи утворення okazіоналізмів у «новомові» Дж. Орвелла в романі «1984». Розкрито мету й призначення мови тоталітарного суспільства, описано лексичні класи «новомови» за словниками Дж. Орвелла. У роботі проаналізовано морфологічні й неморфологічні способи творення okazіональних слів. За допомогою кількісного аналізу встановлено, що 90 % okazіоналізмів утворені морфологічними способами, серед яких найпродуктивнішим є складання слів – 31 %, суфіксальний – 26 %, префіксальний – 20 % і аббревіація – 23 %. Частка слів, утворених неморфологічними способами (морфолого-синтаксичним і лексико-семантичним) є незначною – 10 %.

Ключові слова: okazіоналізм, новомова, словотвір, морфологічні й неморфологічні способи словотворення.

1. Вступні зауваження. У сучасних умовах стрімких глобалізаційних змін, збільшення ролі соціальних мереж і комунікацій у формуванні суспільної думки і маніпулювання нею, дослідження принципів побудови новомови у романі Дж. Орвелла «1984» є **актуальним** і в наш час, коли мова швидко змінюється, позбувається різних обмежень і разом з тим активно розвивається okazіональний словотвір. Проблема творення авторських okazіоналізмів залишається не до кінця вивченою, а вивчення okazіоналізмів,

створених Дж. Орвеллом і укладених ним в окрему систему – «новомову» («Newspeak»), є необхідним і для вивчення основних, базових принципів створення і функціонування okazіональної лексики у художньому творі.

Мета статті – визначити й описати способи утворення okazіоналізмів, що формують «новомову» у романі «1984» Дж. Орвелла.

Об’єктом дослідження є okazіоналізми у творі Дж. Орвелла «1984».

Предметом дослідження є способи творення okazіоналізмів у романі Дж. Орвелла «1984».

Матеріалом дослідження слугують 76 okazіональних слів, отриманих методом суцільної вибірки з роману Джорджа Орвелла «1984» (Orwell G. Nineteen Eighty-Four. London: Penguin Classics, 2018. 320 p.) Одиницею дослідження є okazіональне слово, або слово «новомови».

2. Теоретичні засади дослідження. Питання утворення і функціонування okazіональної лексики тривалий час викликають жвавий інтерес лінгвістів. Різномасштабним проблемам okazіоналізмів приділяли увагу П. Гогенгаус, О. Земська, Ж. Колоїз, О. Ликов, Е. Ханпіра та ін.

Okazіоналізм, індивідуально-авторський, авторський, стилістичний неологізм – «(від лат. *occasionalis* – випадковий) – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло [1, с. 146].

Слід зауважити, що поряд із терміном «індивідуальний новотвір», або «okazіоналізм», у мовознавстві використовують й інші термінологічні сполуки: «індивідуальні слова», «індивідуально-авторські неологізми», «неологізми контексту», «слова – саморобки». Однак, терміни «okazіоналізм» та «okazіональне слово» вважаються загальновизнаними й використовуються більшістю лінгвістів. У терміні «okazіоналізм» «досить чітко визначено специфіку подібних слів, утворених індивідуально конкретним автором: обслуговувати мінімальний контекст, певний приватний випадок, певну мовленнєву ситуацію; ці слова не претендують на те, щоб закріпитися в мові, увійти до загального вжитку» [2, с. 300].

«Новомова» роману «1984» Дж. Орвелла. Роман Дж. Орвелла «1984» вважається одним з найвідоміших творів у жанрі антиутопії. Назва твору, його термінологія і навіть ім’я автора згодом стали називними і вживаються для позначення суспільного устрою, що нагадує описаний у «1984» тоталітарний режим, а антиутопія як жанр набула певної канонічності [3, с. 341]. У своєму творі Дж. Орвелл створює особливу мову – «новомову», мета якої – обслуговування політичної диктатури. Її суть полягає в тому, щоб змінити і зменшити, наскільки це можливо, лексико-семантичний словесний простір. На цій мові сконцентровано головну увагу роману. Постійна цілеспрямована селекція слів у тоталітарному суспільстві поряд з контролем і модифікацією їхнього змісту призводили до відриву мови від свідомості й мислення. За будь-якої форми тоталітарного панування відбувається намагання утримувати владу і впливати на свідомість людей через мову [4, с. 411]. Таким чином, метою «новомови» було звуження можливих меж людського мислення, для чого її словниковий запас зводився до мінімуму: якщо без якогось слова можна було обійтися, то воно виключалось зі словника «новомови» взагалі.

Штучна мова, сконструйована Дж. Орвеллом – приклад мовного виховання людей за певною програмою, мета якої – керування ними та вилучення у них особистих думок, мрій, прагнень і творчого бачення світу. Слова «новомови» утворювались для передачі лише одного (єдиного) значення, а інші слова вилучались та заборонялись. У сфері масової свідомості в міру закріплення позицій «новомови» поступово відбувається «підміна понять», доведена до крайньої межі, коли буквальне значення слова стає прямо протилежним контекстуальному. Так, наприклад, каторжний табір у «новомові» має назву *Joyscamp* (радлаг), тобто табір радості, а воєнне міністерство називається *the Ministry of Peace* (Міністерство миру) та ін. [5, с. 309].

Дж. Орвелл поділив лексику «новомови» на три класи, які відніс до різних словників (А, В, С).

Словник А містив слова, що були необхідні у повсякденному житті, – пов’язані з роботою, їжею, одягом, переміщенням, садівництвом, кухнею тощо. Він майже повністю складався з таких слів, як *beat* “бити”, *give* “дати”, *sugar* “цукор”, *tail* “хвіст”, *house* “будинок”. Слова цієї категорії, наскільки можливо, виражали одне чітке поняття. Словник А був абсолютно непридатний для літературних цілей та філософських роздумів.

У словник В входили усі слова, що були пов’язані з політичним життям: назви усіх організацій, груп, доктрин, країн, інститутів, суспільних будівель. Усі слова цього словника складалися з двох або більше слів або частин слів, сполучених так, щоб їх зручно було вимовляти, наприклад: *Recdep* – *Records Department* «Відділ обліку», *Miniluv* – *Ministry of Love* «Міністерство кохання», *Minipax* – *Ministry of Peace* «Міністерство миру». Від кожного з них формувалися гнізда. Наприклад, від *goodthink* “благодумство”, що означало “ортодоксію”, “правовірність”, було утворене дієслово *to goodthink* “благодумити”, дієприкметник *goodthinking* “благодумлящий”, прикметник *goodthinkful* “благодумлений”, прислівник *goodthinkwise* “благодумно”. Слова словника В створювалися без будь-якого етимологічного плану. Вони могли складатися з різних частин мови. Наприклад, у слові *thoughtcrime* “мислелзлочин” ‘думка (мисль)’ стояла на першому місці, а у слові *goodthink* “благодумство” – на другому. Порядок компонентів у таких словах мав не абияке значення. Наприклад, у лексемах *crimestop* «злочизупин», *facecrime* «обличезлочин» якщо слово позначало щось погане, то «crime» найчастіше займало друге місце у слові, а якщо слово мало більш приємну конотацію, то воно стояло у першій частині слова. Це особливо помітно на прикладі антонімів: *sexcrime* «злосекс», та *goodsex* – «добросекс», де частина «sex» займає різні позиції у слові.

Словник С був допоміжним і складався суто з наукових і технічних термінів. Вони нагадували сучасні терміни, будувалися за допомогою тих же коренів, але, як і всі слова, були суворіше визначені і очищені від небажаних значень, наприклад: *Ingsoc* – *English Socialism* «Англійський соціалізм» [4, с. 412].

3. Способи творення okazіonalіnіx слів. «Новомова» в романі «1984» була створена Дж. Орвеллом на основі сучасної йому англійської мови. Граматика «новомови» була сконструйована досить просто. Радикально спрощувався словотвір: будь-яке слово в мові могло використовуватися як іменник, прикметник, дієслово і прислівник. Наприклад, слово *think* «думати», виконуючи роль одночасно дієслова і іменника, замінило слово *thought* «думка». Для формування нового лексикону новомови Дж. Орвелл часто використовував словотвірні префікси і суфікси, які відзначалися продуктивністю в англійській мові, проте для побудови нових слів він використовував і спеціально створені афікси, які могли додаватися до будь-яких слів, змінюючи або модифікуючи їх значення.

Морфологічна мотивація визначає зв’язок, що існує між структурними компонентами (морфемами) слова та між морфологічною структурою і семантикою слова. Письменник використовує морфологічний та неморфологічний способи творення okazіonalіzміv.

Серед морфологічних способів творення авторських okazіonalіnіx слів, що використовує Дж. Орвелл під час формування «новомови», виокремлюються такі:

1) префіксація, суть якої полягає в тому, що автор додає префікс до кореня і тим самим змінює його семантику. Наприклад, *un-* завжди позначає заперечення і дозволяє створити антонім: *good* – *ungood* (добре – недобре), *free* – *unfree* (вільний – невільний), *light* – *unlight* (світлий – несвітлий), *person* – *unperson* (особа – неособа), *orthodoxy* – *unorthodoxy* (ортодоксальний – неортодоксальний), *ending* – *unending* (те, що закінчується – нескінченний), *hot* – *unhot* (гарячий – негарячий), *hungry* – *unhungry* (голодний – неголодний); також наявні префікси: *plus-*: «*plusgood*» (плюсдобрий); *doubleplus-*: «*doubleplusgood*» (подвійноплюсдобрий); *ante-*: «*antechanges*» (антизміни); *mal-*: *malreported* (малзвіт); *double-*: «*doublethink*» (двоєдумство).

2) суфіксація, яка полягає в тому, що до кореня слова додається суфікс, який змінює його семантику або/ї частиномовну належність цього слова. Наприклад, суфікс *-wise* використовувався для творення прислівників: *goodwise* (добре), *speedwise* (швидко); суфікс *-ful* – для творення прикметників: *speedful* (швидкий), *dutiful* (брудний), *goodthinkful* (благомисленний). Для утворення вищого та найвищого ступенів використовувалися суфікси *-er*, *-est*: *goodest* (добріший), *bader* (гірший), *badest* (найгірший). За допомогою суфікса *-ed* утворювався минулий час будь-якого дієслова: *stealed* (вкрав), *thinked* (подумав), *runned* (біг);

3) складання слів – спосіб утворення нових слів, коли автор поєднує два слова в одне: *thoughtcrime* (думкозлочин), *bellyfeel* (живочити), *speakwrite* (мовонот), *goodthink* (благомисліє), *joyscamp* (радотабір), *newspeak* (новомова), *sexcrime* (статезлочин), *duckspeak* (качкомова), *crimestop* (злочизупин), *facecrime* (обличчезлочин), *oldspeak* (старомова), *ownlife* (відщепжит), *blackwhite* (чорнобіл), *dayorder* (деньнагорода), *telescreen* (телезахист), *thoughtcriminal* (думкозлочинець), *prolefeed* (пролежрач), *orthodoxu* (ортодоксальний).

4) аббревіація, суть якої полягає у відсіченні тієї частини основи яка або співпадає з словом або є словосполученням, пов'язаним спільним значенням: *polits* – *party prisoners* (Політи – в'язні Партії), *proles* – *proletariats* (пролетар – пролетаріати), *artsem* – *artificial insemination* (штучзап – штучне запліднення), *Teledep* – *Tele-programmes Department* (ТЕЛЕВІД – Відділ Телепрограм), *Recdep* – *Records Department* (ЗАПВІД – Відділ Записів), *Miniluv* – *Ministry of Love* (МІНІЛЮБ – Міністерство Любові), *Minipax* – *Ministry of Peace* (МІНІМИР – Міністерство Миру), *Ficdep* – *Fiction Department* (Відділ Фікцій – ФІКВІД), *Thinkpol* – *ThoughtPolice* (ДУМПОЛ – Поліція Думок), *Miniplenty* – *the Ministry of Plenty* (мінідостаток – Міністерство Достатку), *Minitrue* – *the Ministry of Truth* (МІНІПРАВДА – Міністерство Правди).

У відсотковому співвідношенні, морфологічним способом було утворено 90 % okazionalizmів, а неморфологічним – 10 %. Серед морфологічного способу найпродуктивнішим є складання слів – 31 % від усіх слів, суфіксальний – 26 %, префіксальний – 20 % і аббревіація – 23 % (див. рисунок 1).

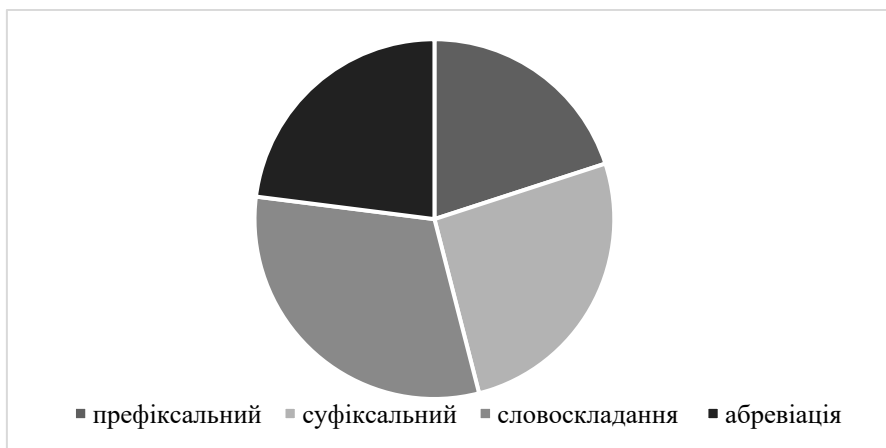

Рис. 1. Морфологічний спосіб словотворення okazionalizmів
Дж. Орвелла в романі «1984»

Серед неморфологічних способів словотворення можна виокремити морфолого-синтаксичний – це такий спосіб, при якому слово набуває нового значення, переходить з однієї частини мови в іншу, змінюючи свої синтаксичні функції і морфологічні ознаки.

У «новомові» до слів утворених за допомогою цього способу належить зокрема слово *knife* яке переходить з однієї частини мови в іншу, а саме з іменника у дієслово. Дж. Орвелл це пояснював тим, що якщо іменник і споріднене за змістом дієслово етимологічно не пов'язані, то один з двох коренів зникає: дієслово *cut* «різати» було замінене іменником *knife* «ніж». Таким чином утворювалось дієслово *to knife* «різати».

Також у «новомові» Дж. Орвелла багато слів не змінили свій зовнішній вигляд, але їх значення звузились, чи повністю змінилось. Такі слова можна віднести до тих, що були утворені лексико-семантичним способом, бо відбулось переосмислення уже існуючих у мові слів. До них належать: *equal* «рівний» у значенні рівний фізично, а не політично; *free* «вільний» могло вживатися у «новомові» лише у політичному чи інтелектуальному значенні «позбавлений чогось», але не у значенні «вільний (як позбавлений неволі)», оскільки у політичних реаліях роману «1984» таких понять як «воля» – «неволя» не існувало; *orthodoxy* «ортодоксальний» у романі – це відповідний загальновизнаним віруванням та поведінці; *queen* «королева» – фігурка в шахах, та ін.

Висновки. Дослідження «новомови» в романі Дж. Орвелла «1984» показало, що її вокабуляр був сконструйований таким чином, щоб людина могла виразити лише єдине, дозволене владою значення, усі інші значення відсікалися. Це досягалось шляхом утворення нових слів, а також переважно виключенням небажаних слів та очищенням їх від непотрібних владі значень. Граматика «новомови» відрізняється своєю простотою та нормативністю. У роботі було досліджено морфологічні та неморфологічні способи словотвору, які відзначаються високою словотворчою активністю і які найчастіше використовуються для утворення нових слів в романі «1984». До морфологічних зокрема належить префіксація, суфіксація, складання слів та аббревіація; до неморфологічних – лексико-семантичний та морфолого-синтаксичний спосіб. Серед морфологічних способів творення окказіоналізмів найпродуктивнішим є складання слів – 31 %, суфіксальним способом утворено 26 % слів, префіксальним – 20 %, за допомогою аббревіації – 23 %.

Аннотація. В статье исследуются способы образования окказионализмов в «новоязе» Дж. Оруэлла в романе «1984». Раскрыты цели и назначение языка тоталитарного общества, описаны лексические классы «новояза» по словарям Дж. Оруэлла. В работе проанализированы морфологические и неморфологические способы образования окказиональных слов. С помощью количественного анализа установлено, что 90 % окказионализмов образованные морфологическими способами, среди которых самым продуктивным является сложение слов – 31 %, суффиксальный – 26 %, префиксальный – 20 % и аббревиация – 23 %. Доля слов, образованных неморфологическими способами (морфолого-синтаксическим и лексико-семантическим) незначительна – 10 %.

Ключевые слова: окказионализм, новояз, словообразование, морфологические и неморфологические способы словообразования.

Abstract. The paper under consideration investigates the ways of formation of occasionalisms in “Newspeak” by J. Orwell in the novel “1984”. The goals and purposes of the language of a totalitarian society and lexical classes of “newspeak” according to the dictionaries of J. Orwell are described. Morphological and non-morphological ways of formation of occasional words are analysed in the work. It was found that 90 % of occasionalisms formed by morphological methods, among which compounding is the most productive – 31 %, suffixation – 26 %, prefixation – 20 % and abbreviation – 23 %. The number of words that were formed using non-morphological methods (morphological-syntactic and lexical-semantic) is insignificant – 10 %.

Keywords: occasionalism, newspeak, word formation, morphological and non-morphological ways of word formation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / [Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О.] ; за редакцією М. І. Голянич. Івано-Франківськ : видавець Голіней О. М., 2011. 268 с.
2. Турчак О. М. Поняття «окказіоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Сер.: Філологічні науки. 2013. № 2. С. 299-305. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduepf_2013_2_42
3. Куницька І. Травматичний дискурс антиутопії (на матеріалі роману Дж. Орвелла «1984»). *Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри*. 2015. Вип. 12. С. 341-353.
4. Александров Д. О. Мова тоталітаризму в романі Дж. Оруелла “1984”. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Частина 2. С. 411-416.
5. Сосніна Т. В. Способи відтворення квазіреалій у перекладі роману Дж. Оруела «1984». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 30. С. 308–312.
6. Orwell G. *Nineteen Eighty-Four*. London: Penguin Classics, 2018. 320 p.
7. Bakhtiar Sabir Hama. Language as an oppressive device in Orwell's 1984 – *International journal of humanities and cultural studies*, University of Sulaimani, Iraq, 2015. P. 256.

УДК 338.124.4

ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА НА ПРИКЛАДІ ПРАТ «ОБОЛОНЬ»

А. А. Вінніченко, О. В. Таранич

Анотація. У даній статті було досліджено механізм оцінки ймовірності настання банкрутства підприємства, а також проведено аналіз ймовірності настання банкрутства відповідно до українських реалій ринку. Методами дослідження виступили загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, діалектичний та абстрактно-логічний методи, метод систематизації та емпіричного дослідження, класифікаційно-аналітичний метод, метод аналізу та синтезу, метод прогнозування. У результаті було отримано висновки щодо ефективності застосування оцінок ймовірності банкрутства, а також висновки проведеного аналізу ймовірності настання банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, ймовірність банкрутства, методи оцінки банкрутства, кризовий стан, антикризове управління.

Вступ. В умовах перманентних змін зовнішнього середовища актуальною є проблема гнучкості менеджменту та своєчасного реагування щодо ймовірності настання кризового стану на підприємстві. Українські менеджери мають особливість реагувати на негативні явища зовнішнього середовища лише за умови факту настання цього явища замість того, щоб випереджати негативні фактори та нівелювати ймовірність їх настання. Разом з тим, зарубіжні методи передбачення ймовірності настання банкрутства не відповідають умовам функціонування українського ринку, тому постає нагальна проблема у застосуванні об'єктивного методу оцінки ймовірності банкрутства для вітчизняних підприємств.

Тематиці банкрутства підприємства присвятили свої праці, такі науковці як Е. Альтман, О. О. Терещенко, Т. М. Яковець, Ю. В. Чернюк, В. В. Джеджула, І. Ю. Єпіфанова, Н. О. Оранська, В. К. Антошкін, О. С. Хринюк, В. А. Бова та багато інших. Незважаючи на те, що за останні роки збільшується науковий внесок зарубіжних та вітчизняних науковців з питань антикризового управління підприємства, все ще залишається недослідженим питання практичної реалізації методів оцінки ймовірності банкрутства на українських підприємствах.

Тому метою статті є дослідити ефективність методики оцінки ймовірності настання банкрутства вітчизняних підприємств з метою розробки рекомендацій для покращення антикризового управління.

Результати. В умовах динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування організації, важливу роль в системі менеджменту підприємства повинно займати антикризове управління, метою якого є не лише на мінімізація наслідків кризи, але і здійснення превентивних заходів до початку настання кризового стану. Ігнорування зовнішніх та внутрішніх перешкод у діяльності підприємства, а також відсутність своєчасного реагування управлінського апарату на зміни, може призвести до серйозних загроз подальшого функціонування суб'єкта господарювання.

З метою своєчасного нівелювання негативних факторів зовнішнього середовища підприємств були розроблені методики оцінки антикризової стійкості, що, найчастіше, досягається шляхом прогнозування неплатоспроможності підприємства та ймовірності настання банкрутства. На сьогодні існує широкий спектр методів оцінки антикризової стійкості, більшість із яких ґрунтуються на експертних методах, тому оптимальним рішенням управлінського апарату буде використовувати комплексну систему оцінки для усунення великих відхилень[1].

Теорія та практика менеджменту у питанні оцінки антикризового стану підприємства налічує чотири групи моделей: економіко-математичні, експертні, штучні інтелектуальні

системи, фінансові показники. Для оцінки ймовірності настання банкрутства найбільш практичною групою є саме економіко-математичні методи оцінки банкрутства, серед яких важливе місце посідає дискримінантний аналіз. Дана методика побудована на основі дискримінантної функції, за якою відбувається розрахунок інтегрального показника Z. Це дає змогу з високою точністю оцінити кризовий стан підприємства, а також виявити ймовірність настання банкрутства та визначити його зону ризику в перспективі (рис. 1).

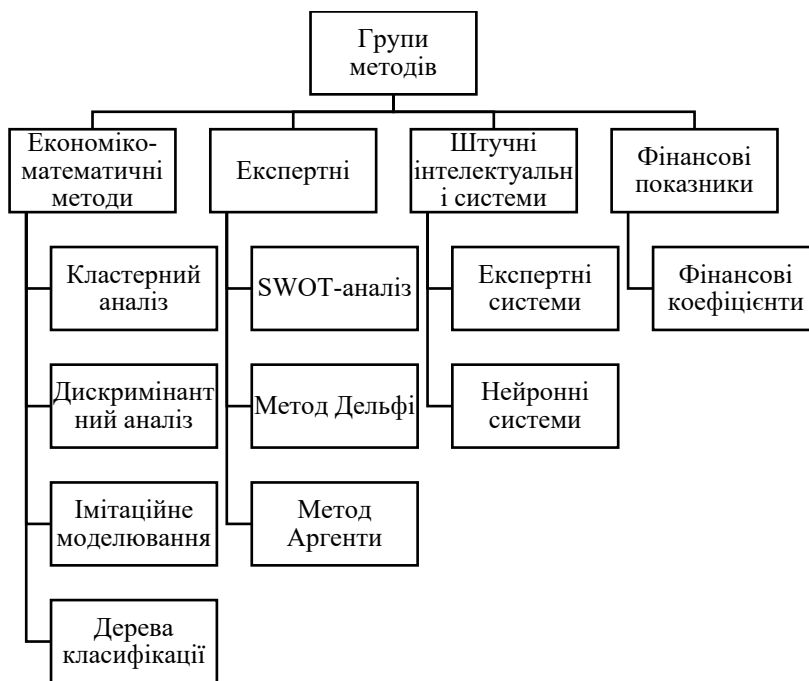

Рис. 1. Групи методів оцінки кризового стану підприємства

Джерело: систематизовано та складено авторами за [2, 3]

Алгоритм дискримінантної функції передбачає побудову та розрахунок певної кількості показників, які характеризують фінансовий стан підприємства. Кожен показник має свою експоненту, яка була визначена науковцями на основі ретельних досліджень різного роду підприємств. За умови правильно розрахованого індексу Z, він порівнюється із критичним значенням за допомогою шкали, що визначає зону ризику підприємства.

До дискримінантних методів аналізу відносять такі зарубіжні моделі, як: модель Альтмана, Модель Конана і Гольдера, модель Спрінгейта, модель Чессера, модель Ліса, модель Таффлера і Тішоу [2]. Особливістю зазначених моделей є те, що вони є універсальні і підходять для визначення антикризової стійкості підприємств будь-якого розміру, форми та галузі. Однак, чим універсальнішою є модель, тим менший рівень її точності, тому використання зарубіжних моделей для оцінки ймовірності банкрутства українських підприємств є неможливим внаслідок варіативності методів ведення бізнесу, обліку та умов ринкового середовища.

З метою досягнення максимальної точності оцінки ймовірності банкрутства українських підприємств була розроблена шестифакторна дискримінантна функція оцінки ймовірності банкрутства українським науковцем Терещенком Олегом Олександровичем шляхом дослідження 850 українських підприємств різних галузей.

Дискримінантна функція моделі Терещенка першого типу має вигляд [4]:

$$z = 1,5x_1 + 0,08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0,3x_5 + 0,1x_6$$

- де
- x_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань;
  - x_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань.
  - x_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів.
  - x_4 – відношення прибутку до виручки.
  - x_5 – відношення виробничих запасів до виручки.
  - x_6 – відношення виручки до основного капіталу.

Для інтерпретації отриманих результатів слід порівняти розрахункові показники із шкалою визначення стану підприємства за моделлю Терещенко. Якщо значення інтегрального коефіцієнта коливається від 0 до 1, то на підприємстві існує загроза банкрутства, від 1 до 2 – фінансова стійкість порушена, більше 2 – банкрутство не загрожує [5].

З метою визначення ефективності вітчизняної моделі оцінки ймовірності банкрутства Терещенка було обрано об'єкт аналізу – ПрАТ «Оболонь» – національний виробник пива, безалкогольних та слабоалкогольних напоїв, мінеральної води, що має український капітал. Залежно від способу створення, складу та формування статутного капіталу згідно з ГКУ «Оболонь» є корпоративним підприємством, а залежно від форми власності – приватним акціонерним товариством (ПрАТ) [6]. Дане підприємство є великим, знаходиться на стадії зрілості та потребує активного антикризового управління з метою запобігання впливу негативних факторів зовнішнього середовища, що можуть призвести до кризового стану та банкрутства.

Таблиця 1

Розрахунок ймовірності банкрутства за моделлю Терещенка ПрАТ «Оболонь», 2015–2019 рр.

Модель Терещенка	Розрахунок	Експоненти	Розрахунок X_p				
			2015	2016	2017	2018	2019
X_1	p.2000(ф.2)/p.1695 (ф.1)	1,5	1,3671	1,4371	2,9862	1,8603	2,0597
X_2	p.1900 (ф.1)/p.1695 (ф.1)	0,08	1,8215	1,5629	4,3013	2,2380	2,2070
X_3	p.2350 (ф.2)/p.1900 (ф.1)	10	-0,1203	-0,1889	0,0257	-0,0598	0,0440
X_4	p.2350(ф.2)/p.2000 (ф.2)	5	-0,1603	-0,2054	0,0370	-0,0720	0,0471
X_5	p. 1100 (ф.1)/p.2000 (ф.2)	0,3	0,2191	0,2077	0,1571	0,1417	0,1378
X_6	p.2000 (ф.2)/p.1900 (ф.1)	0,1	0,7505	0,9195	0,6943	0,8312	0,9333
Z (ймовірність банкрутства)			0,3327	-0,4804	5,3814	2,1373	4,0763

Джерело: розраховано авторами за [7]

Проведений аналіз оцінки ймовірності настання банкрутства ПрАТ «Оболонь» свідчить про високу зону ризику настання банкрутства протягом досліджуваного періоду. У 2015 році на ПрАТ «Оболонь» існувала серйозна загроза настання банкрутства, оскільки розрахунковий показник ймовірності банкрутства був менше 1. Це свідчить про порушення фінансової стійкості. У 2016 році коефіцієнт ймовірності банкрутства мав від'ємне значення, що дозволяє ідентифікувати стан підприємства у 2016 році як на пів кризовий. У 2017–2019 роках ПрАТ «Оболонь» банкрутство не загрожувало, що свідчить про відносно стабільне фінансове становище та прибуткові господарську діяльність (табл. 1).

Аналіз фінансово-господарського стану ПрАТ «Оболонь» свідчить про наявність значних перспектив розвитку на українському ринку пива, оскільки протягом аналізованого періоду частка ринку корпорації зросла на 6 %. Проте зростання частки ринку та збільшення ринків збуту не дозволило корпорації захиститися від отримання збитків. Причиною падіння антикризової стійкості ПрАТ «Оболонь» стало скорочення ринків збуту після анексії Кримського півострова та антитерористичної операції. Корпорація юридично володіє та керує Севастопольським заводом напоїв «Оболонь», а фактично володіння даною структурною одиницею приносить збитки через втрату доступу управління заводом. Керівництво виявляло бажання продати чи здати в оренду підприємство, проте юридично цього зробити не може, оскільки Держкомісія з цінних паперів та фондового ринку в березні 2015 року зупинила обіг по всіх емітентах, які юридично локалізуються в українському Криму. Разом з тим, корпорація у 2017 році продала ПрАТ «Оболонь Агро» задля виходу із збиткового становища. Звітність ПрАТ «Оболонь» свідчить про те, що того року підприємство отримало прибуток, проте ефект від продажу структурної одиниці був тимчасовим, оскільки наступного року фінансовий стан ПрАТ «Оболонь» знову став збитковим. Це свідчить про те, що управлінське рішення про продаж ПрАТ «Оболонь Агро» дав короткостроковий ефект, тоді як у довгостроковій перспективі дане рішення не принесло суттєвого ефекту.

Висновки. На сьогодні набагато ефективним є здібності менеджера із далекоглядним поглядом на функціонування ринку, що передбачає своєчасне попередження та нівелювання негативних факторів зовнішнього середовища, ігнорування яких може призвести до послаблення антикризової стійкості та банкрутства.

Одним із інструментів антикризового управління на українських підприємствах повинна стати комплексна система методів оцінки ймовірності настання банкрутства. Зарубіжні методи оцінки ймовірності настання банкрутства не є ефективними на українському ринку через суттєві відмінності у веденні бізнесу. Тому оптимальним методом оцінки ймовірності настання банкрутства для вітчизняних підприємств має стати модель Терещенка, що була розроблена на основі дослідження українських підприємств з метою оцінки ймовірності настання банкрутства відповідно до реалій українського ринку.

Проведений аналіз оцінки ймовірності настання банкрутства за допомогою моделі Терещенка на прикладі ПрАТ «Оболонь» показав високу зону ризику настання банкрутства. Причиною такої тенденції став ряд зовнішніх та внутрішніх причин, а саме втрата ринків збуту, втрата доступу до управління структурною одиницею на окупованій території та нераціональне прийняття управлінського рішення. Враховуючи виявлені проблеми, доцільно рекомендувати ПрАТ «Оболонь» розробити стратегію антикризового управління, яка повинна включати періодичний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища з метою своєчасного реагування на нові зміни ринку.

Аннотация. В данной статье был исследован механизм оценки вероятности наступления банкротства предприятия, а также проведен анализ вероятности наступления банкротства на украинском рынке. Методами исследования выступили общенаучные и специальные методы исследования, диалектический и абстрактно-логические методы, метод систематизации и эмпирического исследования, классификационно-аналитический метод, метод анализа и синтеза, метод прогнозирования. В результате получено вводи об эффективности применения оценок вероятности банкротства, а также выводы проведенного анализа вероятности наступления банкротства.

Ключевые слова: банкротство, вероятность банкротства, методы оценки банкротства, кризис, антикризисное управление.

Abstract. This article examines the mechanism for assessing the probability of bankruptcy of the enterprise, as well as analyzes the probability of bankruptcy in accordance with the ukrainian market realities. The research methods were general and special research methods, dialectical and abstract-logical methods, the method of systematization and empirical research, the classification-analytical method, the method of analysis and synthesis, the method of forecasting. By the way, conclusions were obtained on the effectiveness of the application of bankruptcy probability estimates, as well as the conclusions of the analysis of the probability of bankruptcy.

Key words: bankruptcy, probability of bankruptcy, methods of bankruptcy assessment, crisis, anti-crisis management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Янковець Т. М., Чернюк Ю. В. Порівняння сучасних моделей діагностики ймовірності банкрутства підприємства: закордонний та вітчизняний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016 р. № 20. С. 58–62.
2. Джеджула В. В., Єпіфанова І. Ю., Оранська Н. О. Оцінювання ефективності антикризового управління підприємства за умов інноваційного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017 р. № 11. С. 10–14.
3. Антошкін В. К. Модель розвитку підприємництва у кризовій ситуації. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2018 р. № 2 (42). С. 18–23.
4. Хринюк О. С., Бова В. А. Моделі розрахунку ймовірності банкрутства як метод оцінки фінансового потенціалу підприємства. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/46.pdf (дата звернення: 16.03.2021)
5. Бова В. А. Оцінка фінансового потенціалу підприємства. *Збірник XV Міжнародної наукової конференції «Розвиток підприємництва як фактор росту національної економіки»*. 2016 р. № 1. С. 155–166.
6. Smida: Приватне акціонерне товариство «Оболонь». URL: <https://smida.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2021)
7. Офіційний сайт корпорації «Оболонь». URL: <http://obolon.ua>. (дата звернення: 17.03.2021).

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАН

Ю. А. Елсукова, И. М. Строк, БГЭУ (Минск)

Аннотация: Статья рассматривает основные подходы к трактовке религии и экономики. Изучаются религиозные ценности, их влияние на формирование культурных, социальных и экономических взаимоотношений в обществе, определяются теоретические основы религиозно-экономического сотрудничества, проанализирован мировой опыт взаимодействия религии и государства. В статье заостряется внимание зависимости экономического развития страны и степени религиозности ее населения, автором приводятся аргументы подтверждающие утверждение, что уровень религиозности населения ниже в странах с высокими доходами.

Ключевые слова: религия, экономика, труд, богатство, национальный доход.

Экономика и религия тесно взаимосвязаны. Религиозные законы, обычаи сейчас переносят во многие области жизни человека, что даёт право говорить о функциональной роли религии в экономическом развитии государства. Различные экономические показатели связаны с религиозностью государства (к примеру, индекс развития человека, грамотность, рождаемость, смертность, уровень свободы, уровень ВВП, уровень коррупции [1]).

Среди различных факторов определяющих экономическое развитие страны, религия играет значимую роль. Поэтому в современной экономической науке важной тенденцией становится изучение этического направления, где главенствующую позицию занимают вопросы морали, ответственности и справедливости. Институт религии с самого начала играет важную роль в экономической деятельности всех верующих людей. На разных этапах истории, в различных странах воздействие верования рознились.

Экономика — одно из основных условий человеческого существования, которая воплощалась в различных типах хозяйственной деятельности. Она же характеризуется различной социальной организацией труда. Существенным фактором хозяйственной деятельности является менталитет субъектов экономической деятельности. В выработке экономического менталитета религия могла играть и действительно играла важную роль.

Таким образом, актуальность исследований предопределяется необходимостью изучения влияния религии на формирование социально культурных и экономических укладов общества и возможность применения зарубежного опыта взаимодействия церкви и основных экономических субъектов Беларуси.

Целью работы является отражение, раскрытие, анализ взаимодействия религии и общества, выявление перспектив и возможных путей его совершенствования.

Одной из самых фундаментальных истин о религии является то, что она действует как мощный инструмент, чтобы управлять людьми и держать их под контролем. Сущностью религии — влиять на человеческую волю с помощью веры в Божественное. В последующем религия стала одним из методов управления людьми. Большинство религий — это закодированные тексты, сценарии, написанные с целью следования им. На протяжении тысячелетий религиозным лидерам приходилось переводить закодированные сценарии последователям (тем, кто не умеет читать, молодежи, бедным и т. д.), и поэтому некоторые религиозные лидеры искажали значения писаний в соответствии со своими собственными планами. Следовательно, до тех пор, пока общественность верит в религию, они не будут предпринимать никаких реальных усилий, чтобы понять и преодолеть реальный источник своих страданий.

Как любой социальный институт, религия имеет ряд функций. Одной из них является компенсаторная. Происходит восполнение ограниченности ресурсов [2]. С помощью определенных идей, установок и обычаев происходит управление деятельностью человека, его сознанием и в целом отношением к чему-либо. Одним из примеров сдерживающих человека обрядов является пост. Религиозный пост — неотъемлемая часть человеческой истории еще с тех времен, когда исторических записей не велось. Углубляясь в историю, пост давал логическое оправдание голоду, болезням и сложностям бытового происхождения. Люди отказываются на время от мясного и пищи животного

происхождения, тем самым сокращают его потребление и сдерживают недостаток еды в мире, хотя это никогда не было целью поста.

Религия позволяет рассмотреть новые аспекты формирования экономического поведения и взаимодействия домохозяйств, их менталитет в различные исторические периоды. Например, одной из форм социального включения в экономического деятельность является обмен. Обмен имеет место среди людей, которые вступают в экономические и неэкономические отношения, что также предполагает фактор доверия и осмысленного поведения. В силу нравственности и Божьих законов, где трактуется «Не воровать», люди осуществляли торговлю честно.

Благодаря моральному кодексу, человек считает себя обязанным соблюдать правила. Для религиозных систем веры и поведения это действует соответственно. Для этого существуют священные писания текстов, в которые входят свод заповедей. Чтобы связь экономики и религии снова стала очевидной, в качестве последнего необходимого пункта следует назвать и то, что правила не существуют независимо друг от друга, а могут лишь вместе создавать консистентное мировоззрение [3]. В условиях соседско-крестьянской общины бескорыстная помощь в трудные времена была экономическим следствием одной из морали, наряду с бесплатным предоставлением в пользование инструментов для обработки земли, беспроцентной ссудой, гостеприимством, поддержкой неимущего соседа со стороны имущего, безвозмездная работа в случаях нужды на земле соседа или работа за содержание на земле господина. Понимание этого заложено в общности судьбы: того, чего сегодня не хватает тебе, завтра может не хватить и мне. В дальнейшем связь религиозных сообществ заставляла идти на компромиссы, в силу своих этических норм, в которых вела к отказу от владения экономическими благами, равному распределению природных ресурсов.

Таким образом, связь религиозных сообществ, в силу своих этических норм, способствовали развитию межличностных отношений, которые основывались на доверии, а также помощи ближнему.

Труд является неотъемлемым элементом человеческой жизни. В книге Бытия говорится, что вначале «не было человека для возделывания земли» (Быт. 2. 5); создав райский сад, Бог поселяет в нем человека, «чтобы возделывать и хранить его» (Быт. 2. 15).

В католическом учении говорится о том, что труд, совершаемый человеком, выполняет важную социальную функцию. В процессе труда человек вступает во взаимодействие с природой, используя ее ресурсы, происходит своего рода объединение человека с окружающим миром [4].

С христианской точки зрения труд сам по себе не является безусловной ценностью. Он становится благословенным, когда проявляет соработничество Господу и способствует исполнению замысла о мире и человеке. Однако труд не богоугоден, если он направлен на служение эгоистическим интересам личности или человеческих сообществ, а также на удовлетворение греховных потребностей духа человека. Ссылаясь на Священное Писание существовало два основных нравственных побуждения к труду: трудиться, чтобы питаться самому, никого не отягощая, и трудиться, чтобы подавать нуждающемуся.

Из чего можно заключить, религия стимулировала человека заниматься делом, работать, потому что согласно священным христианским учениям человеку нельзя быть бременем для кого-то. Он должен рассчитывать на свои собственные силы. По Христианству цель жизни человека с первого момента его создания – это труд (возделывание земли). В религии труд понимается как спасения от греха. Именно по этому заключению основывается концепция «труд» в Христианстве. Данную концепцию использовали как средство существования, зарабатывания себе на жизнь. А заработок – значимый показатель в экономической сфере.

Материальные блага являются непосредственной целью экономической деятельности. В различных религиозных конфессиях понятие цели играет важную роль. Чтобы определить отношение религии к экономике в соответствии с ее целями, следует прежде всего определить, какое место в системе христианских ценностей занимает материальное благосостояние и существует ли различие в понимании значения данного блага церковью и самой экономикой.

Богатство расширяет возможности человек в достижении определенных целей. В этом оно получает свое достоинство, которое не теряется, даже если конкретный владелец богатством использует его не на благие цели. Недоброе использование богатства не компрометирует само богатство, оно компрометирует человека, сделавший свой выбор. Преклонение перед богатством как перед совокупностью материальных ценностей называется пороком и осуждается церковью. При этом, церковь, естественно, отмечает, что богатство содержит в себе определенную опасность для человека, т. е. способствуют развитию разного рода грехов, главными из которых являются алчность и гордыня. Человеческая природа представляется церкви слабой, в связи с чем немногие люди способны противостоять искушениям мира. Эти искушения во многом формируются негативными социальными условиями.

Одним из главных элементов «социального зла» является бедность. Как считает церковь, люди, обладающие недостаточным количеством благ, в большей степени подвержены чувствам ненависти, зависти, алчности, мстительности, жадности, нелюбви к себе и ближним, злобе. В основе этих чувств лежит отчаяние, порожаемое отсутствием возможностей изменить свою жизнь, а в дальнейшем и в веру в лучшее. Бедность также рассматривается как своего рода отчуждение. Человек лишается возможности на равных участвовать в экономической, политической, культурной жизни общества. В связи с этим утверждается, что рост богатства общества позитивно сказывается на развитии человечества. Он увеличивает общий уровень жизни людей, а также способствует развитию щедрости, поскольку человек, обладающий большим количеством благ, в большей степени склонен жертвовать частью своего комфорта для борьбы с бедностью и голодом, существующим в мире.

В отношении к богатству, ислам признаёт его как необходимость, которая должна находиться в обращении. Согласно комплексу исламских предписаний – шариату, богатство должно быть добыто честным трудом. Шариат также не приветствует расточительность со стороны владельца богатством. Верующий человек ответственен перед Аллахом за своё богатство и его распределением [5].

Отсюда следует, что религиозная этика ориентирует на трудолюбие, отзывчивость, самоограничение, служение «делу», а не самоублажению. Таким образом она может способствовать умножению богатств. Однако такого рода мотивация должна подкрепляться действием других факторов, сама по себе она не является ни достаточной, ни необходимой. В современном мире значение религиозной системы в экономике развитого типа весьма умеренно и определяется тем, что она может выступать в качестве катализатора в социально-экономических изменениях.

Многие страны, имеющие развитую систему образования и социального обеспечения, где практически решена проблема неравенства, а их граждане являются финансово благополучными, имеют низкий показатель верующих в стране, хотя ещё сотню лет назад религия играла колоссальную роль в них.

Многие утверждают, что наиболее процветающие, образованные, высокоразвитые страны имеют протестантское основание. Чем сильнее вера, тем беднее люди (к примеру, наиболее сильная вера в мире – это ислам, однако исламские страны в большинстве (за исключением некоторых арабских государств) являются менее обеспеченными, чем те страны, которые не ограничивают свободу вероисповедания (такие как, США, Германия и др.).

Таблица 1

ВВП на душу населения за 2020 год

Страна	США	Германия	Индия	Египет	Беларусь
ВВП на душу населения	63 051	45 466	1 877	3 561	6 134

Табличные значения используются в долларах США [6].

Исследования показывают: чем богаче была страна, тем менее религиозны ее жители. В странах с низкими доходами (ВВП на душу населения около \$ 3 тысяч и ниже) примерная доля религиозного населения – около 95 %. Среди самых богатых стран (более \$ 25 тысяч) – она составляет менее 50 %.

В развитых странах (США, Германия и др.) происходило ускоренное внедрение научно-технической революции, что побудило общество пересмотреть свои традиционные оценки науки, а также процессов и идеологи христианства. Ведь испокон веков христианская церковь традиционно исходила из подчиненного положения науки по отношению к религии. Поэтому в более религиозных странах развитие научно-технического прогресса происходило не так интенсивно, как в высоко развитых странах.

Естественно, религия не является главенствующим фактором влияющим на долю ВВП в стране. Но зависимость верования населения в стране проявлялась не всегда. В США, где ВВП на душу населения около \$ 60 тысяч на человека, уровень религиозности оказался достаточно высоким – 65 %. Еще выше – в богатых странах Персидского залива. В Беларуси (ВВП на душу населения – около \$ 6 тысяч) – напротив, достаточно низким, около 34 % [7]. Данные результаты исследования показывают, что религия является не единственным фактором, влияющим на ВВП. Поэтому свою роль могли ещё сыграть другие причины.

Таким образом, религия была и остается одним из важнейших факторов, влияющих на мировоззрение человека, а также на отношения в обществе в целом [8]. Она является общественным институтом, занимающим немаловажное место в структуре общества. Религия выступает в качестве движущей силы человечества, подталкивает людей на действия, объединяет, влияет на мышление и восприятие мира. Она проявляется во многих сферах жизни, в том числе и в экономике. Определенные религиозные ценности и установки могут способствовать развитию или упадку экономической системы. Так, например, при объединении людей, которое подкреплено определенными моральными установками, способствуется максимизация производительности труда. С другой стороны, пренебрежение научной деятельности в данном общественном институте, ведет с течением времени к экономической отсталости страны. Переосмысление религии и ее вовлечение в процессы общества происходит во всем мире. Поэтому изучение религиозных процессов и конфессиональной ситуации вызывает большой интерес в разных странах.

Анотація: Стаття розглядає основні підходи до трактування релігії і економіки. Вивчаються релігійні цінності, їх вплив на формування культурних, соціальних і економічних взаємовідносин в суспільстві, визначаються теоретичні основи релігійно-економічного співробітництва, проаналізовано світовий досвід взаємодії релігії і держави. У статті загострюється увага залежності економічного розвитку країни і ступеня релігійності її населення, автором наводяться аргументи, які підтверджують твердження, що рівень релігійності населення нижче в країнах з високими доходами.

Ключові слова: релігія, економіка, праця, багатство, національний дохід.

Abstract. The article considers the main approaches to the interpretation of religion and economics. Religious values and their influence on the formation of cultural, social and economic relations in society are studied, the theoretical foundations of religious and economic cooperation are determined, and the world experience of interaction between religion and the state is analyzed. The article focuses on the dependence of the economic development of the country and the degree of religiosity of its population, the author provides arguments confirming the claim that the level of religiosity of the population is lower in high-income countries.

Keywords: religion, economy, labor, wealth, national income.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Экспертный канал «Открытая экономика». Официальный сайт. URL: <http://www.opes.ru/1295413.html> (Дата обращения: 04.03.2021)
2. Религия как общественный феномен. Религиоведение: Учебное пособие и Учебный словарь-минимум / под ред. И. Н. Яблокова. М.: Кн. дом «Университет», 2000. С. 135.
3. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова* ♦ 2007. Том 13. 193 с.
4. *Laborem Exersens* // Иоанн-Павел II, Мысли о земном, пер. с польского и итальянского. М.: «Новости», 1992 г., С. 80.
5. Валиуллин К. Х Мусульманское хозяйственное право. Учебное пособие. Казань: Центр исламоведческих исследований АН Республики Татарстан, 2014. 334 с.
6. Мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги. URL: <https://knoema.ru/> (Дата обращения: 18.03.2021)
7. Новостной сайт года. URL: <https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/most-religious-countries-in-the-world/> (Дата обращения: 18.03.2021)
8. Религия и проблема её определения. *Энциклопедия Экономиста*. URL: <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/religiya.html>. (Дата обращения: 18.03.2021)

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

Г. Ю. Желубовская, В. В. Ксендзова, Е. Ф. Матвиенко, БГЭУ (Минск)

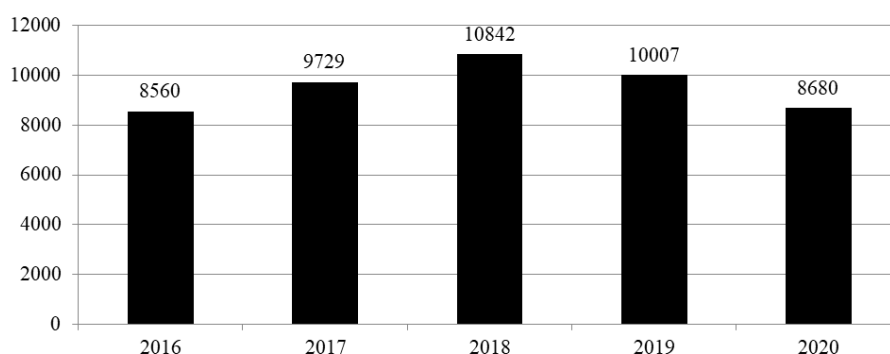
Аннотация. В данном исследовании представлен анализ инвестиционной привлекательности Республики Беларусь и предложение путей ее повышения. Цель исследования – оценка инвестиционной привлекательности Республики Беларусь и разработка рекомендаций по ее повышению. Для выделения решений по улучшению инвестиционной привлекательности страны, авторы также рассматривают понятие ICO (первичное предложение монет). Методологической основой работы являются: метод сравнения, принцип историзма, системный подход, принцип объективности, критического и структурно-системного подхода к литературной базе работы и источникам. В работе также использован метод дедукции. В результате работы выделены четыре способа повышения привлекательности Республики Беларусь для иностранных инвесторов: проведение реформ по приватизации, применение МСФО, улучшение официальных сайтов районных исполнительных комитетов и развитие ICO.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиции, Республика Беларусь, первичное предложение монет, инвесторы.

Теоретической основой исследования послужили работы зарубежных и отечественных ученых Богдан С. А., Муха Д. В., Тао Хайдон, которые изучали различные аспекты иностранных инвестиций и инвестиционной привлекательности.

Республика Беларусь имеет серьезный инвестиционный потенциал, но страна также не лишена и недостатков. Подтверждением тому служит изменение места страны в рейтинге Doing Business 2020. Так в 2020 году Республика Беларусь была представлена в рейтинге на 49 месте из 190 государств. В предыдущем году страна находилась на 37 месте. На данное снижение в рейтинге оказало влияние множество факторов. В связи с этим необходимо рассмотреть перспективы развития инвестиционного климата страны, а также выявить его слабые стороны и дать рекомендации по улучшению инвестиционного потенциала РБ [3].

Для оценки инвестиционного потенциала страны рассмотрим динамику привлеченных иностранных инвестиций РБ в реальный сектор экономики за последние 5 лет.

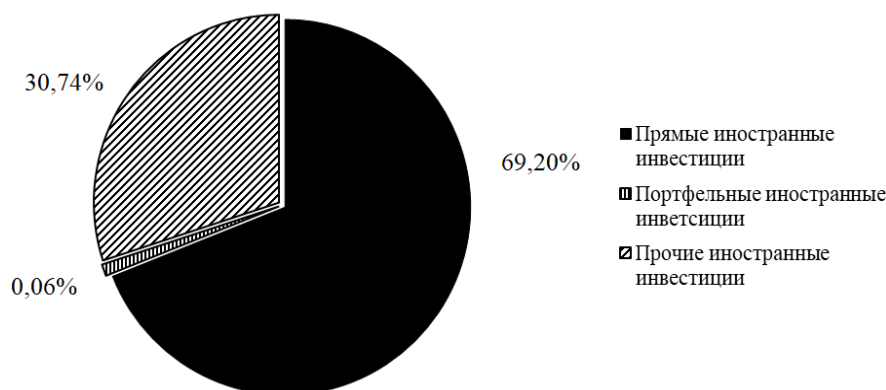

Рис. 1. Объем иностранных инвестиций, поступивших в реальный сектор экономики Республики Беларусь, млн долларов США

Примечание: собственная разработка автора на основе данных [1]

Анализируя данных диаграммы 1, можно заметить, что с 2016 года по 2018 год наблюдается стабильный рост притока иностранных инвестиций, это говорит об эффективности проводимых государством мероприятий, целью которых являлось улучшение инвестиционного климата. В последующие годы наблюдается сокращение поступления иностранных инвестиций. В первой половине 2020 года рост объема иностранных инвестиций находился под давлением из-за влияния пандемии, во второй же половине этого же года основополагающим фактором становится политический.

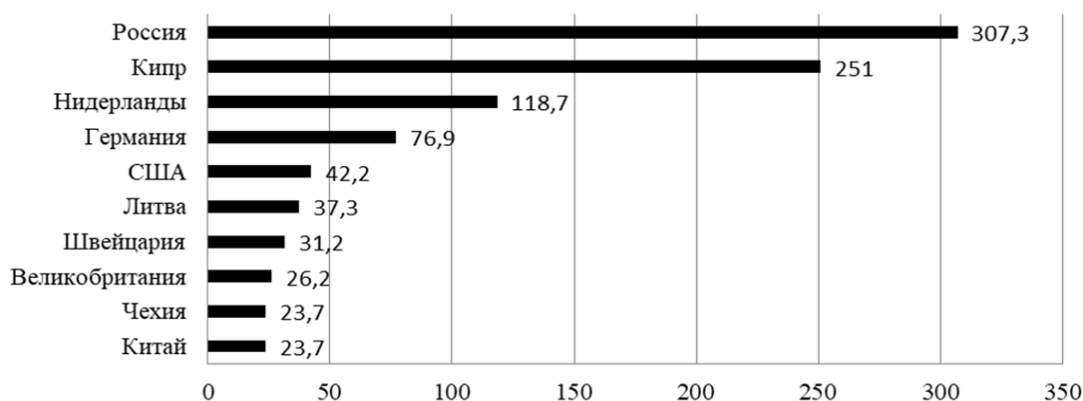
По данным Министерства экономики Республики Беларусь по итогам 2020 года поступление иностранных инвестиций составило 8680,2 млн. долларов США, из которых прямыми было привлечено 6006, млн долларов США или 69,2 % от общего объема привлеченных инвестиций, портфельными – 4,8 млн долларов США или 0,06 %, прочими – 2669,4 млн долларов США или 30,74 % от общего объема [1].

Рис. 2. Структура иностранных инвестиций, поступивших в реальный сектор экономики Республики Беларусь, в процентах к итогу

Примечание: собственная разработка автора на основе данных [1].

Наибольший интерес представляет изучение ПИИ на чистой основе. По итогам 2020 года их объем составил 1,34 миллиарда долларов США. Если изучать географическую структуру ПИИ, то можно выделить 10 стран, представленных в общем объеме ПИИ на чистой основе по итогам 2020 года. Данные представлены в диаграмме 3. Следует отметить, Россия и Нидерланды являются несменными лидерами-инвесторами РБ, поступления от которых составили 307,3 млн долларов США и 251, млн долларов США соответственно [1].

Рис. 3. Объем ПИИ на чистой основе, поступивших от ТОП-10 стран-инвесторов Республики Беларусь, млн долларов США

Примечание: собственная разработка автора на основе данных [1].

Республика Беларусь обладает рядом преимуществ для ведения бизнеса и соответственно инвестирования:

- 1 Выгодное месторасположение;
- 2 Высокоразвитая транспортная и логистическая система;
- 3 Открытый доступ к ЕАЭС;
- 4 Привлекательные налоговые ставки и инвестиционная среда;
- 5 Высоко квалифицированные сотрудники.

Страна также имеет следующие слабые стороны:

- 1 Сильная зависимость от экономики Российской Федерации;

- 2 Проведение медленных и сложных реформ;
- 3 Запутанная законодательная база;
- 4 Высокая инфляция;
- 5 Большой внешний государственный долг.

Существует ряд мер, осуществление которых повысит инвестиционную привлекательность Республики Беларусь:

1. Необходимо провести ряд реформ касательно приватизации, т. к. государственная собственность в Республике Беларусь занимает около 90 процентов. В данном случае можно применить опыт Китайской Народной Республики. Китай начал процесс приватизации с убыточных предприятий, а полученные денежные средства были направлены на переобучение работников, выплату пособий.

2. Организациям необходимо предоставлять иностранному инвестору финансовую отчетность согласно МСФО. Выполнив данные действия, страна получит взамен ряд преимуществ: экономия времени, повышение уровня доверия и т. д.

3. Необходимо улучшить официальные сайты районных исполнительных комитетов РБ. Сайты содержат неполную информацию о регионах и их объектах инвестирования, а иногда подобные данные могут вовсе отсутствовать. Неудобная навигация, ненужная детализация, неудачное сочетание цветов – все это может повлиять на выбор инвестора. Поэтому необходимо собрать команду специалистов по адаптации сайтов регионов. Вдобавок необходимо расширить количество доступных языков, а не ограничиваться только английским вариантом.

4. Развитие ICO как альтернативного инструмента по привлечению инвестиций.

ICO (первичное предложение монет) подразумевает выпуск компанией некоторых условных единиц в системе Blockchain, называемых токенами. По итогу компания получает финансирование на развитие компании, а инвесторы токены, которые они могут либо потратить на приобретение товара/услуги у компании, либо перепродать на криптовалютной бирже.

Успешные продажи токенов показали такие зарубежные проекты, как Telegram (1,7 млрд. долларов США), Dragon (320 млн долларов США), Nuobi (300 млн долларов США).

FINSTORE – это инвестиционная онлайн-платформа, предоставляющая возможность белорусским компаниям размещать свои токены. На данной платформе зарегистрировано около 32 компаний, среди которых Белвест, МАЗ, Виталюр. Так в ноябре 2019 года ОАО «МАЗ» были выпущены токены на 3 млн долларов США. В это же время на FINSTORE было размещено ICO «Белвест», чей трех месячный доход от продажи токенов составил 830,5 тыс. долларов США [2].

Данная форма привлечения инвестиций имеет свои недостатки, в связи с чем были разработаны следующие предложения по улучшению ICO в РБ:

1 Повышение имиджа РБ и ее узнаваемости среди национальных и зарубежных инвесторов. Это может быть достигнута путем проведения инвестиционной платформой FINSTORE рекламных кампаний, круглых столов, конференций и др.

Так же следует распространить информацию, представленную в Декрете №8, который предоставляет выгодные условия ICO инвестирования: установление налоговых каникул для участников операций с токенами до 2023 года, гарантирование покрытия риска потерь финансовых средств, введение «смарт-контракта» вследствие цифровизации.

2 Развитие информационно-консалтинговых агентств, предоставляющие полную информацию, касающуюся токенов, а также предлагают программу обучения по освоению ICO.

Резюмируя все вышесказанное, можно сделать вывод, что инвестиционная политика РБ имеет ряд преимуществ, позволяющих занимать одно из ведущих мест в рейтинге инвестиционно привлекательных стран. Проведение реформ, касающихся приватизации, предоставление инвестору финансовую отчетность согласно МФСО, совершенствование сайтов регионов, развитие ICO- реализация данных предложений благоприятным образом скажется на объеме привлеченных инвестиций и на экономическом развитии Республики Беларусь в целом.

Анотація. В даному дослідженні представлений аналіз інвестиційної привабливості Республіки Білорусь і пропозиція шляхів її підвищення. Мета дослідження – оцінка інвестиційної привабливості Республіки Білорусь і розробка рекомендацій по її підвищенню. Для виділення рішень щодо поліпшення інвестиційної привабливості країни, автори також розглядають поняття ІСО (первинне пропозицію монет). Методологічною основою роботи є: метод порівняння, принцип історизму, системний підхід, принцип об'єктивності, критичного і структурно-системного підходу до літературної бази роботи і джерел. В роботі також використаний метод дедукції. В результаті роботи виділені чотири способи підвищення привабливості Республіки Білорусь для іноземних інвесторів: проведення реформ з приватизації, застосування МСФЗ, поліпшення офіційних сайтів районних виконавчих комітетів і розвиток ІСО.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиції, Республіка Білорусь, первинне пропозицію монет, інвестори.

Abstract. This study contains an analysis of the investment attractiveness of the Republic of Belarus and a proposal of ways to improve it. The purpose of the study is to assess the investment attractiveness of the Republic of Belarus and develop recommendations for improving it. To highlight solutions to improve the country's investment attractiveness, the authors also consider the concept of ICO (Initial Coin Offering). Methodological basis of the work is the method of comparison, principle of the historicism, system approach, principle of objectivity, critical and structural systematic approach to the literary basis of work and sources. The method of deduction is also used. As a result of the work, four ways have been identified to increase the attractiveness of the Republic of Belarus to foreign investors: privatization reforms, implementation of IFRS, improvement of the official sites of district executive committees and development of ICO.

Key words: investment attractiveness, investment, Republic of Belarus, initial coin offering, investors.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Министерство Экономки Республики Беларусь. Минск, 2021. URL: <http://www.economy.gov.by> (Дата доступа: 09.04.2021).
2. Финстор – инвестиционная онлайн-платформа в Беларуси. Минск, 2021. URL: <https://finstore.by/> (Дата доступа: 09.04.2021).
3. Журнал Doing Business 2020. Минск, 2021. URL: <http://www.doingbusiness.org>. (Дата доступа: 09.04.2021).

УДК 658.84

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ НА РИНКУ ПОСЛУГ

О. Д. Землякова, А. В. Таранич

Анотація. В статті розглянуто етапи планування рекламної компанії та комунікацій зі споживачами послуг в мережі Інтернет. Досліджено особливості інтернет-маркетингу, його спільні риси з класичним маркетингом та їх поєднання в процесі просування послуг. Досліджено тенденції просування послуг в мережі Інтернет.

Ключові слова: інтернет-маркетинг; методи просування; просування послуг; традиційні засоби просування; нові засоби просування; маркетинг послуг.

Вступ. В умовах загострення конкуренції як в світовій економіці, так і в Україні, та негативного впливу економічної кризи на функціонування підприємств, більшість суб'єктів господарювання не можуть дозволити собі просувати свою продукцію і послуги за допомогою таких традиційних засобів масової інформації як телебачення, радіо, преса через їх дорожнечу. Менш витратним і економічно більш виправданим є використання засобів просування в інтернет-середовищі. Останнім часом в ньому з'являються все більше нових засобів просування продукції (послуг). Сучасне підприємство може просто загубитися в їх різноманітті і в результаті спланувати невдало їх використання при побудові рекламних кампаній. Тому дослідження засобів просування в Інтернеті є актуальним завданням для будь-якого підприємства, орієнтованого на широке коло споживачів [1].

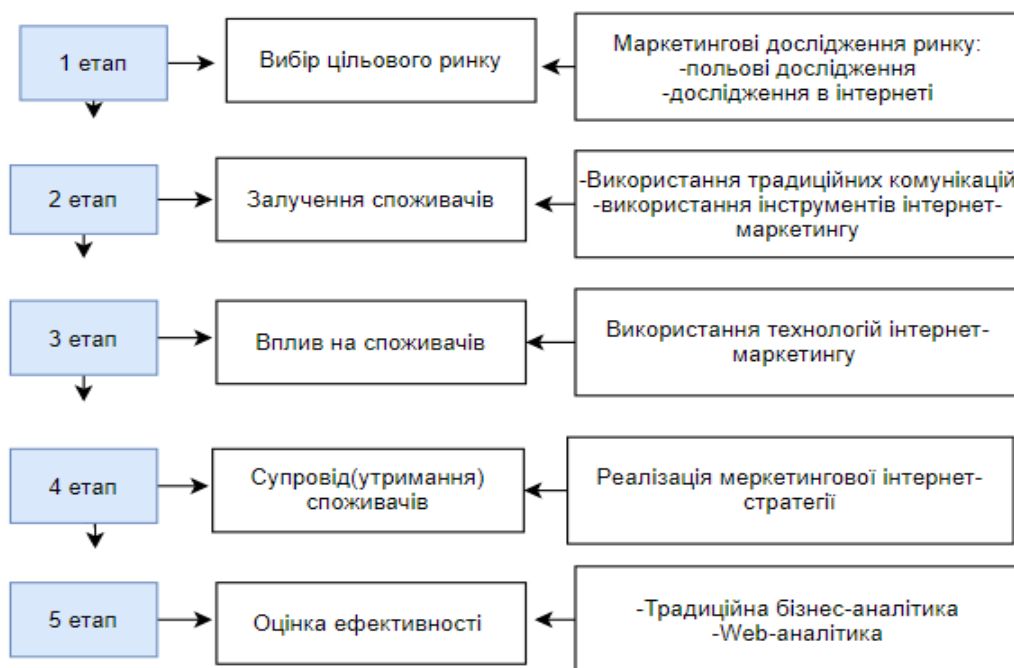
Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що в умовах ресурсних обмежень підприємства повинні будувати такі моделі комунікаційних впливів на споживача та інших учасників ринку, які дозволяли б їм, з одного боку, розширити коло зацікавлених в їх продукції (послугах) споживачів [2], а з іншого – залучити до співпраці нових партнерів, зацікавлених в розширенні свого бізнесу і в отриманні певної вигоди від цієї взаємодії [3].

Всі засоби просування в Інтернеті пропонованої ринку продукції можна розділити на дві основні групи: а) традиційні засоби, які використовуються з часів розвитку ринку реклами в Інтернеті; б) інноваційні засоби просування, використовувані з 2013 року [4].

Нові інформаційні технології та властивості мережі Інтернет дозволяють зменшити витрати на виконання маркетингових функцій підприємства, тому дуже важливо грамотно підбирати всі складові елементи системи. Необхідно враховувати, що система інтернет-маркетингу формується і працює на підприємствах, виходячи з логічної схеми традиційного маркетингового процесу, орієнтованого на ефективне просування послуг в Інтернеті. На рис. 1 наведено п'ять основних етапів реалізації традиційного маркетингового процесу, які адаптовані і узгоджені з технологіями інтернет-маркетингу.

Як видно, на кожному етапі задіяні технології та інструменти інтернет-маркетингу. Так, на першому етапі маркетингові дослідження можуть проводитися за допомогою спостережень або експериментів, а також інтерв'ювання та опитувань безпосередньо в реальних умовах ведення господарської діяльності. При цьому маркетингові дослідження сьогодні успішно можуть бути проведені за допомогою інтернет-технологій: інтернет-опитування, дискусії, фокус-групи в он-лайн режимі, експертні висновки тощо. На другому етапі, крім традиційних маркетингових комунікацій (друкована реклама, реклама на телебаченні, PR-технології, особисті продажі), сьогодні неможливо обійтися без основних інструментів маркетингових інтернет-комунікацій: e-mail реклама, контекстна реклама, банерна реклама, лідогенерація, SEO та ін.

Третій етап передбачає вплив на споживача з метою залучення нових клієнтів та утримання існуючих споживачів. Для цього найкраще підходить використання таких технологій інтернет-маркетингу, як таргетинг, SMM, корпоративний сайт, вірусний маркетинг, блогінг, продакт-плейсмент і ін.

Рис. 1 Етапи просування послуг в Інтернеті

Четвертий етап практично повністю залежить від реалізації маркетингової інтернет-стратегії, так як супровід і утримання лояльності клієнта пов'язаний із постійною його взаємодією з підприємством. На даному етапі крім інтернет-маркетингу активно використовують інструменти впливу на цільовий ринок.

На п'ятому етапі здійснення маркетингового процесу оцінка його ефективності може здійснюватися з використанням традиційних інструментів бізнес-аналітики, проте на сьогоднішній день все більше підприємств віддає перевагу веб-аналітиці, а також використання електронних аналітичних додатків.

Система інтернет-маркетингу повинна використовуватися підприємствами для ефективного вирішення наступних маркетингових завдань і досягнення таких стратегічних цілей:

- 1) збільшення збуту продукції підприємства;
- 2) проведення маркетингових досліджень та оперативне отримання маркетингової інформації;
- 3) позиціонування продукції підприємства на ринку;
- 4) ефективне маркетингове вплив на цільовий сегмент ринку (існуючих і потенційних споживачів);
- 5) формування іміджу підприємства, ставлення споживачів до товарної марки, конкретних товарів, послуг;
- 6) інформування цільової аудиторії про наявні товари / послуги;
- 7) формування комунікацій з потенційними споживачами;
- 8) формування лояльних споживачів і збільшення їх аудиторії;
- 9) стимулювання продажів для споживачів і торгового персоналу;
- 10) стимулювання пробних і повторних оптових продажів;
- 11) оцінка ефективності маркетингової діяльності підприємства, маркетингових стратегій при використанні інтернет-маркетингу;
- 12) збільшення ефективності використання інших маркетингових інструментів [3].

Для формування довгострокових конкурентних переваг підприємствами, особливо при виході на зарубіжні ринки, необхідно здійснювати організацію процесу, спрямованого на досягнення кінцевого результату за допомогою засобів, методів і технологій інтернет-маркетингу. Для цього необхідно сформувати раціональну організаційну структуру підприємства, що здійснює діяльність в інтернет-просторі. Інтеграція системи інтернет-маркетингу в структуру управління підприємством дозволить досягти поставлених цілей.

За даними аналітичного он-лайн видання eConsultancy, представленими на рис. 2, 61 % клієнтів вважають за краще звернення по телефону, 60 % – електронною поштою, 57 % використовують чат на інтернет-ресурсі, 51 % користуються інформаційною базою даних підприємства і тільки 34 % залишають запити на сервісі зворотного виклику.

При цьому 75 % клієнтів очікують отримати однаково якісний досвід взаємодії з підприємством через будь-який канал взаємодії (інтернет-ресурс, соціальні мережі, мобільний телефон або особисто в офісі). Тенденція багатоканального взаємодії з клієнтом буде тільки посилюватися до 2025 року. Вже зараз підприємства, що використовують сильне багатоканальне взаємодія з власними клієнтами, утримують 89 % постійних клієнтів, в той час як інші підприємства тільки 33 %.

Ця статистика також вказує, що ефективна багатоканальна взаємодія з клієнтами дозволяє утримувати 91 % постійних клієнтів. Саме тому пріоритетним завданням підприємств є розробка інтегрованої системи взаємодії з клієнтом, у чому може допомогти використання сучасних інтернет-технологій. З іншого боку, дане впровадження потребує правильного організаційного підходу до побудови системи менеджменту і певних фінансових ресурсах. Дослідження Google показали, що клієнти, які користуються багатьма

каналами взаємодії, довше співпрацюють з одним підприємством в порівнянні з клієнтами, які використовували тільки один канал.

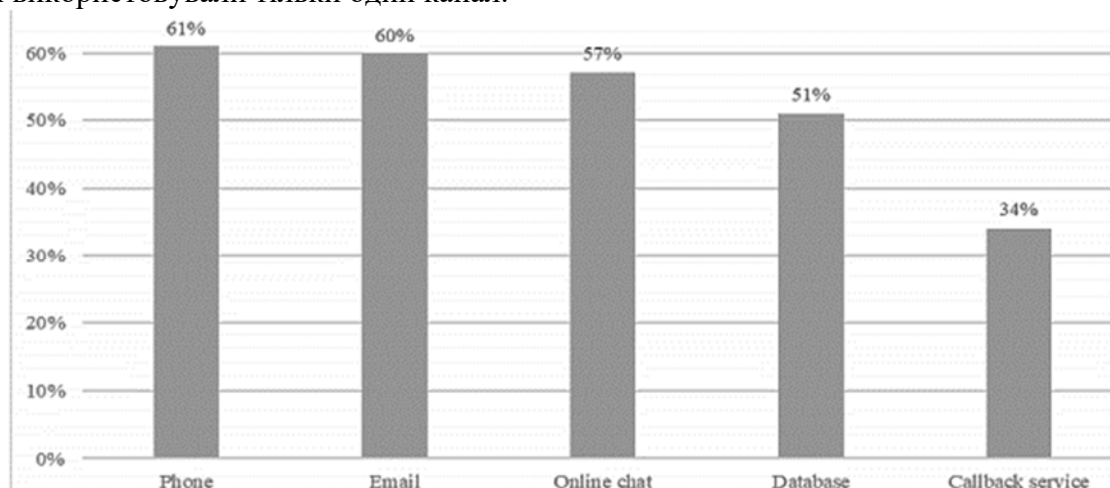

Рис. 2 Канали, які обирають користувачі [5]

Саме тому пріоритетним завданням підприємств є розробка інтегрованої системи взаємодії з клієнтом, у чому може допомогти використання сучасних інтернет-технологій. З іншого боку, дане впровадження потребує правильного організаційного підходу до побудови системи менеджменту і певних фінансових ресурсах.

Висновки. Провівши дослідження етапів планування інтернет маркетингу в сфері послуг та дослідивши тенденції, можна сказати, що споживачі продукту обирають самостійно контактні канали реклами. Також, дослідження показало, що інтернет-маркетинг найближчим часом буде найбільш ефективним у соціальних мережах, тому що більше половини споживачів обирають джерелом споживання реклами мобільні телефони.

Аннотация. В статье рассмотрены этапы планирования рекламной компании и коммуникаций с потребителями услуг в интернете. Исследованы особенности интернет-маркетинг, его общие черты с классическим маркетингом и их сочетания в процессе продвижения услуг. Исследована тенденции продвижения услуг в интернете.

Ключевые слова: интернет-маркетинг; методы продвижения; продвижение услуг; традиционные средства продвижения; новые средства продвижения; маркетинг услуг.

Abstract. The article considers the stages of planning an advertising campaign and communication with consumers of services on the Internet. The peculiarities of Internet marketing, its common features with classical marketing and their combination in the process of promoting services are studied. Trends in the promotion of services on the Internet have been studied.

Key words: internet marketing; promotion methods; promotion of services; traditional means of promotion; new means of promotion; marketing services.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Роль Інтернет-маркетингу у розвитку сучасних підприємств. URL : <http://www.confcontact.com/2019-ekonomika-i-menedzhment/9-vizir.pdf> (дата звернення: 16.04.2020).
2. Статистика електронної комерції. URL : <https://sleeknote.com/blog/ecommerce-statistics>.
3. Інтернет-маркетинг як складова електронного бізнесу. URL : <http://www.confcontact.com/2019-ekonomika-i-menedzhment/9-asyeyeva.pdf> (дата звернення: 17.04.2020).
4. Інтернет-маркетинг. URL:http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1876/1/161_B9.pdf
5. Інтернет-маркетинг в Україні. URL : <https://www.stu.cn.ua/media/files/conference/yn16-t4.pdf>

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКОВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ

І. Р. Калько, О. А. Дороніна

Анотація. У статті висвітлено питання попередження торгівлі людьми в умовах мінливості ринку праці. Проаналізовано причини виникнення торгівлі людьми як наслідок трудової міграції серед українського населення. Досліджено місце України в людському трафіку. А також проаналізовано інструменти протидії торгівлі людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, трудова міграція, протидія людського трафіку.

Вступ. Останніми роками в Україні та світі загострюється така соціально-економічна та правова проблема як торгівля людьми. Активізація процесів зовнішньої трудової міграції, неврегульованість ринку праці, погіршення соціально-економічного становища в країні, відсутність дієвих механізмів її попередження призводять до того, що кількість постраждалих від торгівлі людьми стрімко збільшується. Наявність такої негативної форми участі робочої сили на ринку праці як примусова праця, що є наслідком угод в сфері торгівлі людьми, руйнує трудовий потенціал нації та заглиблює кризу зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику торгівлі людьми в соціально-економічному, правовому та суспільному аспектах розкрито у працях С. Акімова, Ю. Александрова, С. Алфьорова, П. Андрушка, А. Аронович, О. Бандурка. У зарубіжній науковій літературі проблеми торгівлі людьми розкрито у працях таких дослідників, як К. Брюкерт, К. Парент, Дж. Пікареллі, К. Маккабе тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Держави світу намагаються попередити збільшення кількості жертв торгівлі людьми. Задля цього запроваджуються інформаційні кампанії, розробляються програми допомоги (консультаційної, фінансової, психологічної, реабілітаційної тощо). Проте, зростання масштабів торгівлі людьми, поширення її різних форм вимагає підвищеної уваги до науково-методичного розв'язання цієї проблеми.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення теоретичних аспектів торгівлі людьми, форм її прояву на національному та світовому ринку праці та обґрунтування заходів щодо її попередження в контексті безпековості ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасним проявом рабства, що повністю порушує права людини і активно функціонує у XXI ст. є торгівля людьми. Ця проблема є складною і багатогранною, про що свідчить динаміка її зростання в останні роки. Це явище становить грубе посягання на права і свободи людини, що напряду суперечить міжнародному праву та Конституції України. Проте, не зважаючи навіть на легальні заборони та кримінальну відповідальність, це явище активно прослідковується та становить велику проблему як для України, так і для всього світу.

Торгівля людьми – здійснення з метою експлуатації, вербування, перевезення, передачі, приховування чи отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю стану або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Таке визначення торгівлі людьми дає «Протокол з попередження торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми», який доповнює Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю [1].

Ті, хто займаються подібною торгівлею отримують прибуток через контроль та експлуатацію інших людей. Таким чином, люди перетворюються в «живий товар». Такий бізнес є дуже прибутковим, адже підсумки Міжнародного центру із запобігання злочинності Організації Об'єднаних Націй (ООН) свідчать, що грошові кошти отримані від

подібного транснаціонального злочину складають 5 930 млрд дол. на рік. Це являється другим за обсягом надходження грошових коштів злочиним після торгівлі наркотиками [2].

Як правило, жертви потрапляють у трудове, сексуальне або домашнє рабство. Проте, чіткого визначення видів торгівлі людьми не існує, а міф щодо того, що жертвами торгівлі стають жінки та діти поступово відходить. Адже аналізуючи статистичні показники та тенденції, чоловіки теж стають «товаром» у даному бізнесі.

Торгівля людьми як негативна форма їх залучення до ринку праці під впливом примусу провокується низкою чинників, які пропонуємо розділяти на дві групи відносно країни резидентами якої є громадяни: внутрішні та зовнішні (табл.1).

До найпоширеніших шляхів здійснення вербування відносять туристичні і шлюбні агентства, оголошення в ЗМІ чи на вулицях, інтернет або ж особисті зв'язки. Переважно, сфери зайнятості де поширені зазначені явища стосуються домашнього господарства, включаючи покоївок, хатніх робітниць. Крім того, також в останні роки зріс попит на працівників сезонних робіт, промисловості та будівництва.

Таблиця 1

Чинники, що провокують розвиток торгівлі людьми *

Внутрішні чинники	Зовнішні чинники
Низький рівень життя населення та відмінність у соціальному статусі	Спрощення можливостей для перетину кордонів
Насильство в сім'ї та інші прояви гендерної нерівності	Лояльність законодавства до заняття проституцією у багатьох країнах світу
Несприятливий психологічний клімат в сім'ї (вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо)	Попит на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо дітей
Викривлення моральних цінностей та відсутність духовних принципів певної частини населення	Попит на працю в галузях, де основна частина населення не бажає працювати через низку причин, зокрема небезпечні умови праці
Привабливість кращого життя за кордоном та погана обізнаність громадян України щодо можливостей працевлаштування і перебування за кордоном та їх наслідки	

* запропоновано автором

Позбутись утримання в так званому трудовому рабстві (зайнятості проти власної волі) важко, проте можливо. При цьому відносно жертви торгівлі людьми актуалізуються вагомі інструменти впливу. Зокрема, боргова кабала, яка є однією із найсильніших способів впливу, адже підкріплюється додатково шантажем. Як правило, майбутні жертви не мають коштів, так звані вербувальники пропонують свою допомогу з оформленням документів при виїзді за кордон, або ж з влаштуванням на роботу в своїй країні. При цьому сума позики може змінюватись у будь-який момент, що повністю підкріплює авторитет та владу вербувальника. Згодом все це доповнюється шантажем за відкритий борг. Таким чином, людина повністю потрапляє у владу торгівця.

За оцінками уряду США щороку понад 600–800 тисяч осіб у світі продають за кордон з метою експлуатації. Незаконне використання людських ресурсів може відбуватись як всередині країни, так і поза її межами. Проте однією об'єднуючою складовою торгівлі людьми є їх безпосередня реабілітація. Підтримку жертв формують три компоненти: фінансова допомога, надання притулку та спеціалізовані послуги.

На сучасному ринку праці все більшої поширеності набуває таке явище як трудова міграція. Люди в пошуках хорошого працевлаштування та відповідної заробітної плати змушені вирушати за кордон. Це зумовлено як соціальними, політичними, так і економічними факторами.

Одними із рушійних сил для міграції українців в останні роки слугували анексія Криму, конфлікт на сході України та відповідно економічна криза внаслідок цих явищ. Україна започаткувала реформи, які досі не дали вагомого результату щодо економічного

розвитку держави. Європейська інтеграція та безвізовий режим слугували підґрунтям щодо створення розгалуженої міграційної мережі.

В той же час, слід зазначити, що активізація міграційних процесів потенційно створює сприятливе середовище для активізації процесів торгівлі людьми. В свою чергу, торгівля людьми несе негативні наслідки як для особистості, так і для держави в цілому (рис.1) [3].

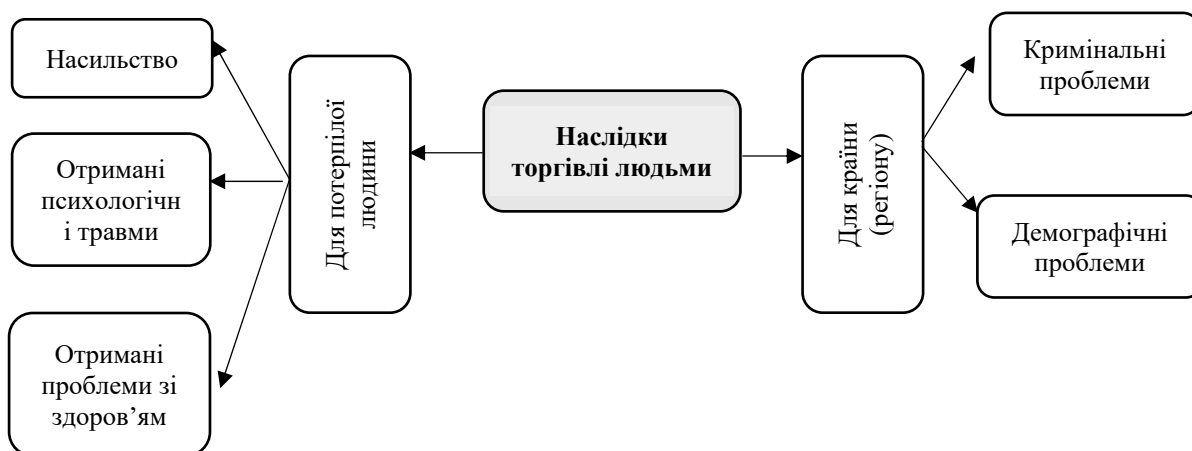

Рис. 1. Наслідки торгівлі людьми [3, с. 7]

Завдяки певному поліпшенню економічної ситуації в 2016–2018 роках та адаптації суспільства до кризових умов, обсяги зовнішньої міграції українців стабілізувалися, проте залишаються значними. Водночас привабливість країни для іммігрантів є невисокою. В свою чергу, Україна значно відстає за рівнем добробуту від своїх закордонних сусідів. Таким чином, зовнішня міграція продовжує залишатися популярним серед українців способом працевлаштування та отримання прийнятної заробітної плати.

Країни, які є найбільш привабливими серед заробітчани з України – це Польща та Чехія (рис. 2) [4].

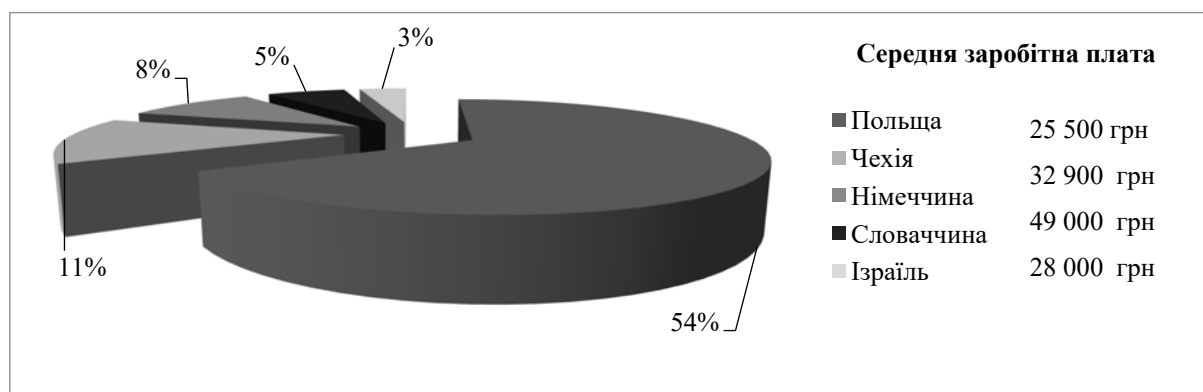

Рис. 2. Найпопулярніші країни трудової міграції серед українців [4]

Уже сьогодні спостерігається дефіцит працівників практично за всіма видами діяльності. В той же час як міграція трудової сили переважно негативно відображається на національній економіці, самі мігранти є своєрідною групою ризику. Одним із таких ризиків є висока потенційна загроза їх перетворення в об'єкт торгівлі людьми.

У сфері торгівлі людьми Україна одночасно є країною походження, транзиту та країною призначення. За оцінками, сформованими на основі результатів періодичних досліджень з питань міграції та торгівлі людьми, що проводилися на замовлення МОМ, за період з 1991 р. від торгівлі людьми могли постраждати 260 тис. українців (рис. 3) [5].

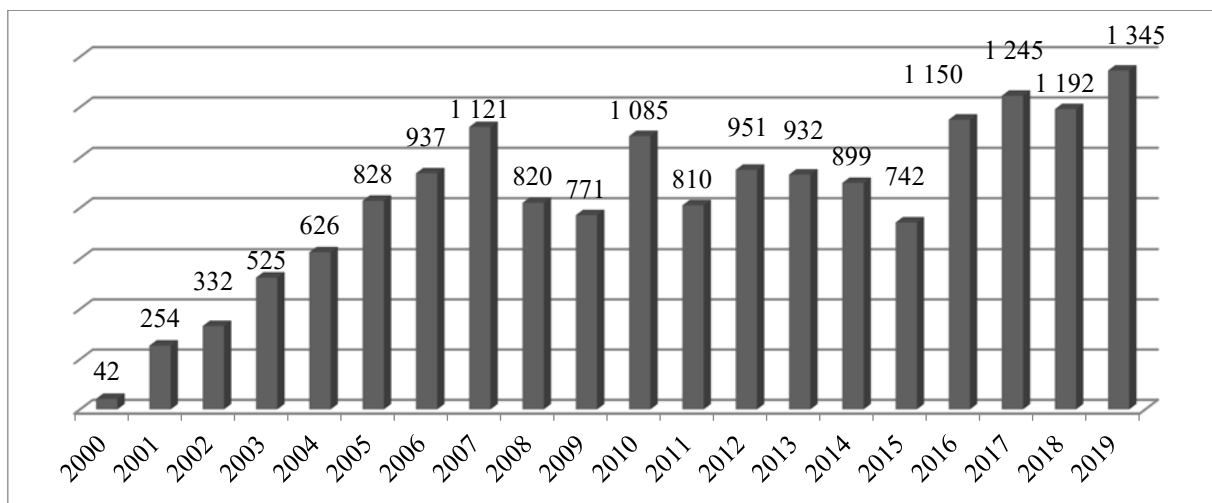

Рис. 3. Кількість постраждалих осіб, яким було надано допомогу МОМ [5]

Переважну більшість постраждалих складають ті, хто зазнали трудової експлуатації через примусову працю (табл. 2) [5].

Таблиця 2

Форми прояву трудового примусу людей, % від загальної кількості постраждалих від торгівлі людьми [5]

Форма експлуатації	2004-2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сексуальна	57	34	25	13	8,5	5,8	7,1	4	7	7	5,6
Примусова праця	39	56	71,1	81	89,4	92,1	91	94	91	91,2	93,3
Змішана	3	3	0,7	0,1	0,1	–	–	0,1	0,1	0,1	–
Примусове жебрацтво	1	6	2	5,6	1,5	2,1	0,9	0,9	1,3	0,8	0,7
Інше	0,1	1	0,9	0,3	0,5	–	1	1	0,6	0,9	0,4

Таким чином, можна зробити висновок, що торгівлю людьми в основному використовують задля прибутку від продажу людей як робочої сили.

Як вже було зазначено, Україна являється країною походження, транзиту та країною призначення торгівлю людьми. Безпосередньо цьому сприяє географічне розташування та кількість робочої сили. Серез країн призначення потоків торгівлі людьми з України у 2019 році виділяють переважно 5 країн (рис. 4) [6].

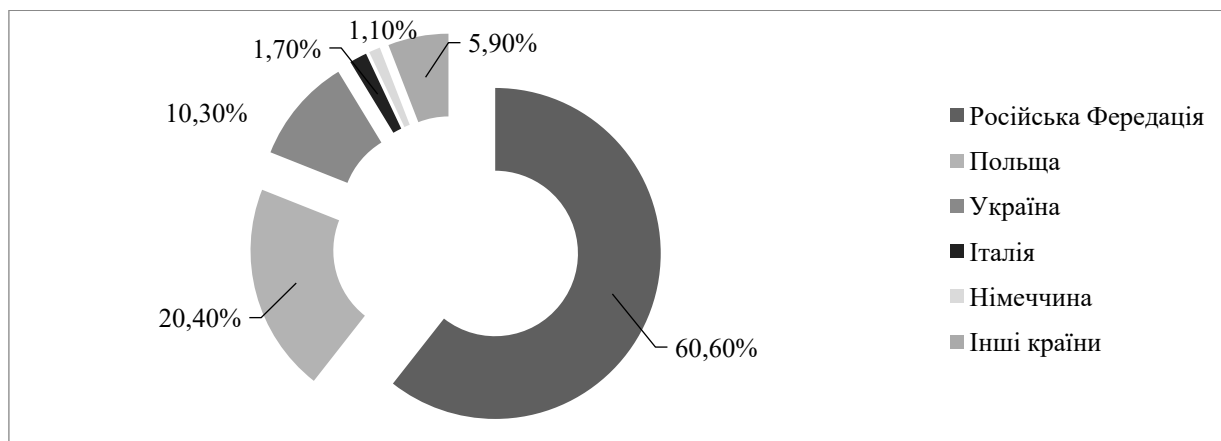

Рис. 4. Основні країни спрямування потоків торгівлі людьми [6]

Спостерігається тенденція зниження інтересу серед заробітчан до Російської Федерації, а той час, як до Німеччини та Чехії зростає. Проте, МОМ повідомляє про те, що збільшується кількість зафіксованих випадків торгівлі людьми в країнах-членах ЄС, це Польща, Італія, Німеччина, Швеція та Угорщина. Це пояснюється тим, що значно зростає попит цих країн на робочу силу з України.

Окремо слід виділити торгівлю дітьми, оскільки діти займають теж велику частку у масштабах торгівлі людьми. При цьому, 65 % постраждалих складають дівчатка, а 35 % – хлопці. Основними формами експлуатації дітей є такі як секс-індустрія та примусове жебрацтво.

Україна була однією з перших пострадянських країн, як визначила торгівлю людьми як одну небезпек для суспільства. Вже у 1998 р. до Кримінального кодексу України було внесено статтю «Торгівля людьми», що передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років.

З метою запобігання торгівлі людьми та сучасному рабству в рамках Представництва МОМ в Україні функціонує Програма протидії торгівлі людьми, на сайті якої можна дізнатись більше про правила безпечної міграції, яких потрібно дотримуватись, вирушаючи за кордон [7]. Починаючи із 2000 року МОМ надала реінтеграційну допомогу більш ніж 16 600 постраждалих, включаючи психологічну, медичну, юридичну, а також допомогу сім'ї, із працевлаштуванням та професійним навчанням, зважаючи на індивідуальні потреби.

Державні структури та громадські організації в Україні активно запроваджують заходи щодо попередження розвитку торгівлі людьми. Як засіб протидії, активно функціонує інформаційний сайт StopTrafficking, який надає номери гарячих ліній та консультаційних служб. При цьому, застережні заходи розміщені на банерах при зупинках, для того аби максимізувати увагу на застережних заходах при потраплянні у подібну ситуацію. Важливо щоб соціально-демографічні групи населення, які належать до групи ризику щодо примусового залучення на ринок праці було проінформовані про ці ресурси та не ігнорували їх.

Додаток STOP може завантажити будь-хто в будь-якій точці світу, хто має доступ до смартфона. Dodatok анонімний, конфіденційний та безпечний – він доступний на семи мовах і дозволяє швидко надсилати сигнали про підозрілу активність, надсилаючи текстові повідомлення та завантажуючи фотографії та відео.

UNTOC, як гарант конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності і супутніх угод, допомагає державам у застосуванні Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї (Протокол про торгівлю людьми). Кампанія «Blue Heart» інформує громадськість про цю проблему і надихає тих, хто приймає рішення. Також будь-хто бажаючий може здійснити пожертви на рахунок задля реабілітації жертв.

Проведене дослідження показує, що остаточно сформованого портрету особи, яка могла б стати жертвою торгівлі людьми немає. Проте, узагальнюючи отримані свідчення можна скласти орієнтовні характеристики особи, яка може стати потенційною жертвою.

В полі зору сучасних работорговців опиняються молоді жінки, діти, чоловіки. Саме тому, попередження торгівлі людьми повинно розпочинатись як юного віку. Перш за все, це завдання мають виконувати заклади освіти, безпосередньо школи та заклади вищої освіти. З метою забезпечення виконання цього завдання Міністерством освіти та науки України запроваджено проєкт «Школа міграції» з метою підвищення обізнаності молоді та педагогів щодо міграційних процесів, включаючи нерегульовану міграцію і торгівлю людьми, та попередження існуючих ризиків.

Варто розуміти наскільки важливо роз'яснити усю небезпеку перед підлітками, адже жертвами стають люди із різним рівнем освіти (рис. 5) [6].

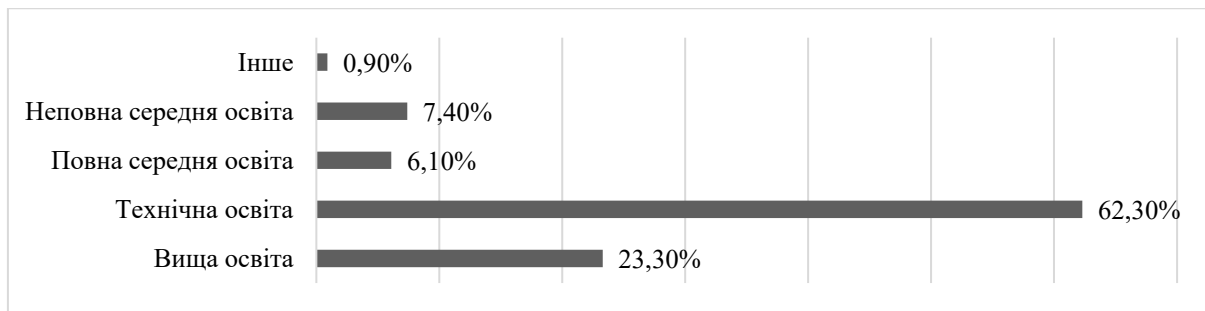

Рис. 5. Розподіл жертв торгівлі людьми за рівнем освіти [6]

Таким чином, підсумовуючи зазначимо, що програми попередження торгівлі людьми мають охоплювати всі рівні відносин на ринку праці, бути адресними відповідно конкретної соціально-демографічної групи та реалізовуватися спільними зусиллями суб'єктів суспільних та соціально-трудових відносин. Кожному громадянину варто зосереджувати увагу на своїй безпеці при бажанні їхати за кордон, а особливо необхідно донести відповідну інформацію до дітей та молоді, оскільки вони є найбільш вразливими.

Висновки. Торгівля людьми представляє собою цілеспрямований вплив та використання людського ресурсу проти власної волі задля досягнення цілей, зокрема отримання прибутку, тими хто здійснює безпосередню торгівлю людьми. При цьому, в ланцюгу здійснення продажу присутні три основні групи учасників цього процесу: замовник, посередник та особа, що підвергається небезпеці. І у всіх випадках торгівля людьми залишає вплив як на особистість, так і на державному рівні.

З метою підвищення ефективності заходів щодо попередження торгівлі людьми рекомендовано зосередити увагу на організації та проведенні попереджувальних заходів і соціальних кампаній серед населення, і особливо серед дітей з сімей у складних життєвих обставинах, безробітних та внутрішньо переміщених осіб, молоді та жінок. Зокрема, слід запустити відповідні телепередачі, рекламу у ЗМІ; розробити систему факультативних занять у вищих навчальних закладах та школах, видання і поширення інформаційних буклетів щодо попередження торгівлі людьми та дій у складній ситуації.

Профілактичні заходи слід поєднувати з програмами практичної допомоги постраждалим та заходами боротьби з проявами торгівлі людьми. Програми попередження торгівлі людьми мають бути адресними відповідно конкретної соціально-демографічної групи та реалізовуватися спільними зусиллями суб'єктів соціально-трудових відносин.

Аннотация. В статье освещены вопросы предупреждения торговли людьми в условиях изменчивости рынка труда. Проанализированы причины возникновения торговли людьми как следствие трудовой миграции среди украинского населения. Исследовано место Украины в человеческом трафике. А также проанализированы инструменты противодействия торговле людьми.

Ключевые слова: торговля людьми, трудовая миграция, противодействие человеческого трафика.

Abstract. The article covers the issue of prevention of human trafficking in the conditions of volatile labor market. The causes of human trafficking as a consequence of labor migration among the Ukrainian population are analyzed. The place of Ukraine in human trafficking is studied. Anti-trafficking tools are also analyzed.

Key words: human trafficking, labor migration, counteraction to human trafficking.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нагорна А. О., Славко А. С. Торговля людьми: історія протидії на універсальному та регіональному рівнях. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Суми: 2020 р. Частина № 1. С. 159–163.
2. Топчій А. О., Шевченко Т. С. Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми: посібник для журналістів. К.: Інтертехнологія, 2007. 23 с.
3. Турок В. В. Соціально-економічні наслідки та механізми протидії торгівлі людьми: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.; спеціальність 08.00.07. К.: ІДСД імені М.В.Птухи. 2016. 14 с.
4. ТОП-5 країн, в яких найбільше чекають українських заробітчан. URL: <https://zikua.tv/>. – Назва з екрана.
5. Міграція в Україні. *Цифри і факти*. URL: <https://iom.org.ua/>. – Назва з екрана.
6. Короткий огляд програми протидії торгівлі людьми МОМ в Україні. *Цифри і факти*. URL: <https://iom.org.ua/>. – Назва з екрана.
7. Протидія торгівлі людьми / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/>. Назва з екрана.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ И В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

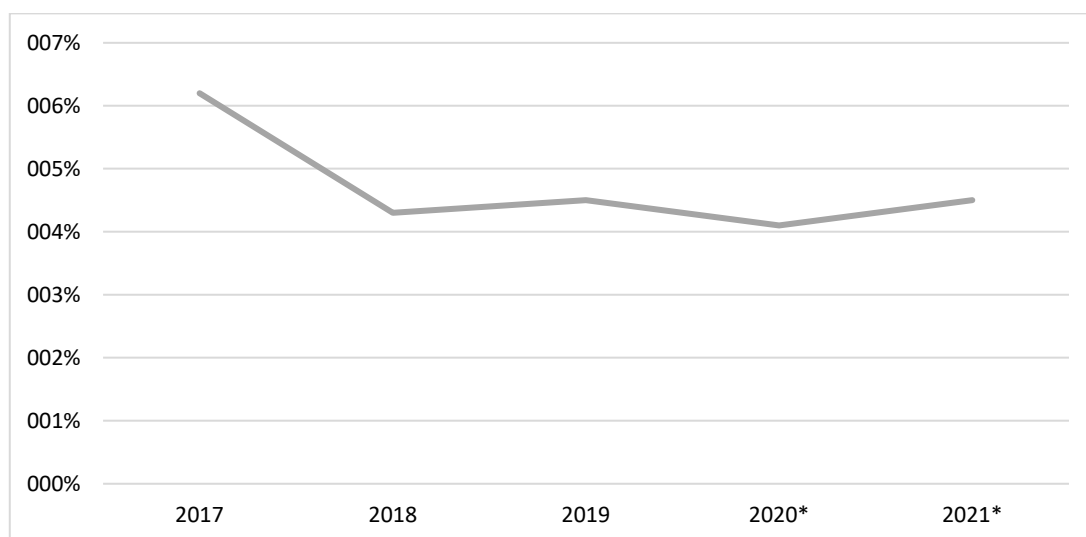
В. В. Рогова, С. В. Савенко, БГЭУ (Минск)

Аннотация: В данном исследовании представлена информация о состоянии глобального рынка электронной торговли, перечислены тенденции его развития. Также проанализирован белорусский рынок электронной торговли, в том числе под влиянием COVID-19.

Ключевые слова: электронная торговля, рынок электронной торговли, онлайн-торговля.

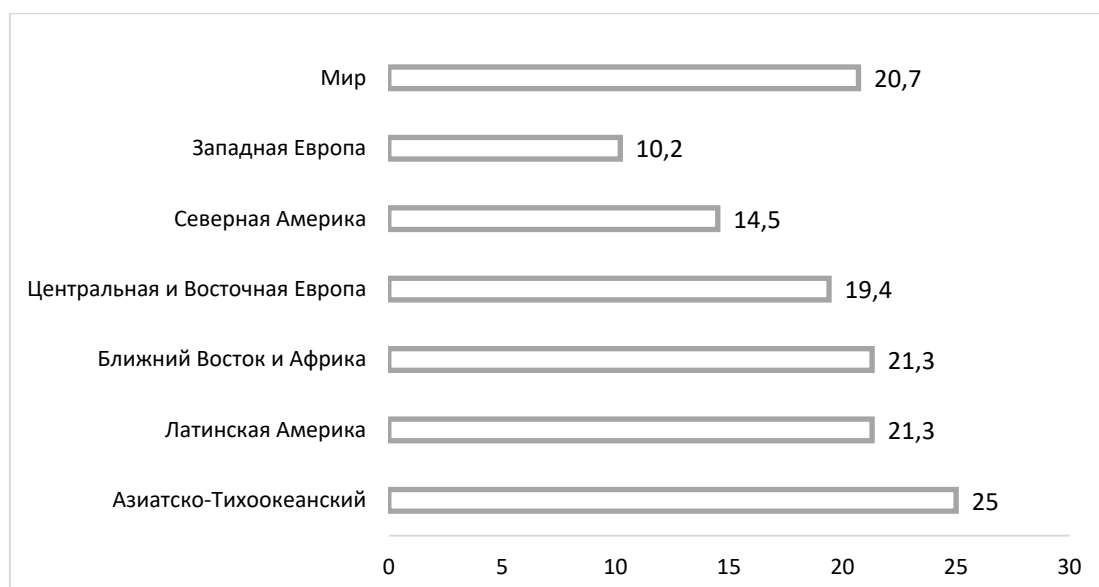
Бурное развитие современных технологий обусловило формирование и развитие цифровой экономики. Мировая торговля также перешла на новый уровень: глобальная электронная торговля постепенно увеличивает свои позиции на мировой арене. Рассмотрим состояние и тенденции развития e-commerce в мире и в Республике Беларусь. Целью работы является исследование глобального рынка электронной торговли и Республики Беларусь и выявление перспектив его развития. В ходе исследования были поставлены следующие задачи: изучить глобальный рынок электронной торговли; определить тенденции и ограничения развития глобального рынка электронной торговли; оценить состояние современного рынка электронной торговли в Республике Беларусь; составить перспективы развития рынка электронной торговли в Республике Беларусь.

eMarketer проводит ежегодную оценку изменения показателей e-commerce на предстоящий год. Общий прогноз характеризуется медленным снижением объемов электронной торговли (рост составляет: 2017 6,2 %, 2019 4,5 %, 2020 4,1 %), объясняемым пропорциональным снижением ВВП в странах (рисунок 1). Однако, доля e-commerce в общем объеме торговли неуклонно растет, достигнув 16,1 % в 2020. Регионом-лидеров по-прежнему остается Азиатско-Тихоокеанский (рост 25,0 % 2019) (рисунок 2), далее с равными долями роста (21,3 %) идет Латинская Америка и Ближний Восток. В 2019 году мировым рынком e-commerce стал Китай (объем продаж: 1,935 трлн долл. США, в 3 раза больше, чем у США). Китай занимает 54,7 % мирового рынка e-commerce (почти вдвое больше, чем у следующих пяти стран-лидеров вместе). Основными ограничениями, препятствующими развитию электронной торговли в мировом масштабе, является неэффективность логистики, недостатки в инфраструктуре поддержки платежей, необходимость разработки адаптивных приложений [1].

Рис. 1 Доля электронной торговли в общем объеме торговли

Примечание: Источник [1].

Рис. 2 Доля электронной торговли по регионам (в %)

Примечание: Источник [1].

В 2019 году 14,1 % всех покупок были совершены через интернет, а значит каждые 14 из 100 долларов были потрачены на интернет-покупки. По оценкам, к 2023 году общий объем розничных продаж превысит 6,5 трлн долл. США, причем более одного из каждых пяти долларов (22 %) будет тратиться через Интернет.

Основными особенностями современного рынка электронной торговли являются [2]:

- замедление объемов продаж с одновременным увеличением доли в общем объеме торговли;
- увеличение количества продаж, осуществляемых напрямую потребителям под собственной торговой маркой (direct to consumer) без розничных посредников;
- осуществление e-commerce в большей степени через мобильные устройства, нежели РС (трансформация в m-commerce). Ожидается, что в 2021 году 53,9 % покупок e-commerce будет осуществляться через мобильные устройства;
- повышение производительности за счет автоматизации работы. Стремление компаний упростить бизнес-процессы и сделать их более эффективными воплотилось в выделении их определенных стадий, которые могут быть выполнены автоматизировано (быстрая доставка);
- изменение соотношения рекламы online и offline. Несмотря на то, что в 2020 году общие расходы на рекламу к концу года снизятся на 20 %, расходы на цифровую рекламу увеличатся на 13 %. Падение затрат на привлечение клиентов, вызванное пандемией, длилось недолго. Расходы на рекламу Facebook выросли и почти достигли значений максимумов до пандемии. В конце 2020 года платный поиск вырос на 17 %, а платная социальная реклама – на 24 % [3].

Анализ современного белорусского рынка электронной торговли показал, что потребители также используют в большинстве мобильных устройств при заказе online (66 % мобильные устройства, 34 % компьютер) (рисунок 3); чаще всего online покупается техника и электроника, одежда, обувь и аксессуары, косметика и парфюмерия, доставка готовой еды и товары для детей (обусловлено тем, что большинство компаний делают скидки на товары, если их покупают online). Останавливает покупателей от заказа online в первую очередь невозможность увидеть товар в живую, а соответственно и оценить его качество (брак, подделка и т. д.); существует проблема либо несоответствия технических характеристик продукта, либо вообще их отсутствие (неполная характеристика) [4].

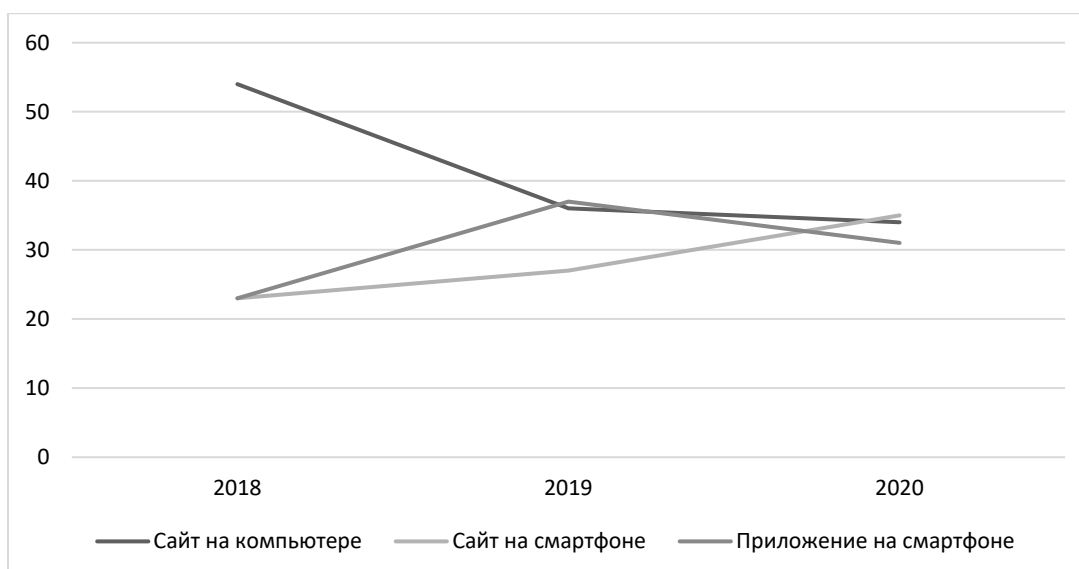

Рис. 3 Варианты доступа к интернет-сайтам
Примечание – Источник [4].

Ввиду того, что в 2018 году по сравнению с 2017 средний чек покупки online снизился на 8 рублей (2017 – 58 руб., 2018 – 50 руб.), то можно сделать вывод, что платежеспособность граждан падает, а значит они будут склонны искать более выгодные условия покупок. На данном этапе развитие электронной коммерции в Беларуси тормозит ряд факторов: несовершенная государственная система управления процессами информатизации и развитием рынка телекоммуникационных услуг; слабая координация усилий в сфере информатизации; цифровое неравенство между различными социальными группами населения, медленное создание нормативно-правовой базы для предоставления электронных государственных услуг; недостаточный уровень компьютерной грамотности в целом. Главным ограничивающим фактором является недостаточное привлечение инвестиций в развитие телекоммуникационной инфраструктуры. В рамках работы были рассчитаны два показателя (объем e-commerce на душу населения и удельный вес электронных покупок в среднедушевом доходе), на основании которых сделаны выводы: в среднем белорусы стали больше покупать на интернет-площадках— доверие к e-commerce возросло; несмотря на рост номинальных доходов населения, доля интернет-покупок сокращается, т.к. падают реальные доходы населения [5].

Для более детального анализа рынка электронной торговли были рассчитаны два показателя и сделаны выводы. С помощью показателя оборот e-commerce на душу населения сделан вывод, что в среднем белорусы стали больше покупать на интернет-площадках, а значит, доверие к e-commerce возросло (2017 – 113,9 руб. / чел., 2018 – 142,7 руб. / чел.). Показатель удельный вес электронных покупок в среднедушевом доходе населения проиллюстрировал, что несмотря на рост номинальных доходов населения, доля интернет-покупок сокращается, т.к. падают реальные доходы населения (2017 – 0,1, 2018 – 0,078) [6].

В рамках 2020 года еще необходимо рассмотреть влияние COVID-19 на отношение населения к электронной торговле. Согласно исследованию, проведенному Ассоциацией предприятий онлайн-торговли, количество заказов в интернет-магазинах резко увеличивается именно после существенного роста выявленных случаев заражения COVID-19. Также за 2020 год изменилась доля безналичных расчетов, особенно в период наибольшего всплеска COVID-19 (рисунок 4). Так в апреле и мае показатель составил 71,0 %. На основании этого АПОТ прогнозирует рост онлайн-покупок к концу 2020 года до 6,5–7 % (рисунок 5) [7].

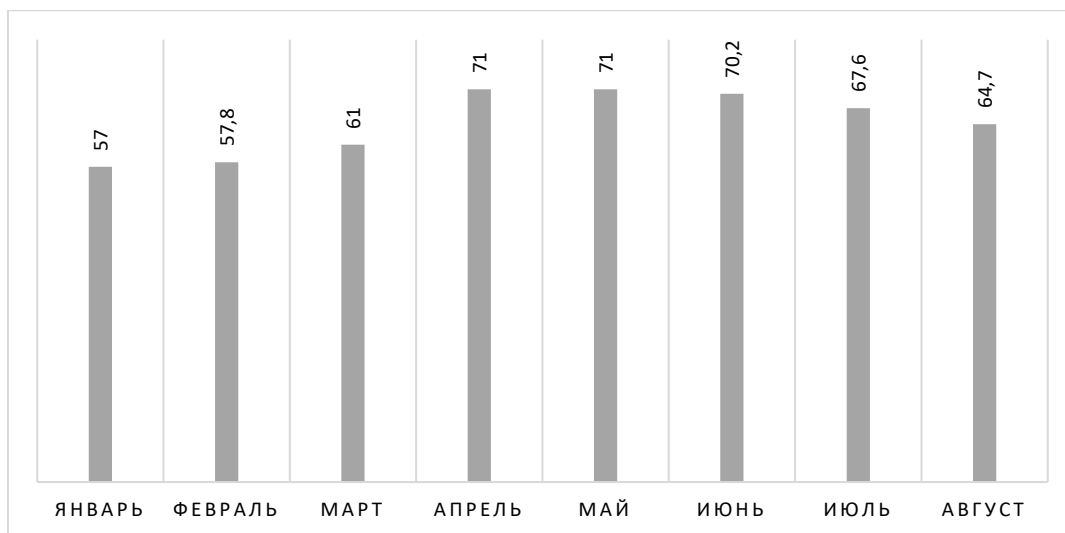

Рис. 4. Динамика изменения дол безналичных расчетов (в %)
Примечание: Источник [5].

Рис. 5. Количество интернет-магазинов и владельцев интернет-магазинов
Примечание: Источник [7].

Таким образом, на сегодняшний день можно не только отметить заинтересованность населения в использовании е-commerce и стремлении развития малого и среднего бизнеса в данной сфере, но и выявить недостаточную законодательную базу в вопросе. Поэтому, касательно Республики Беларусь, хотелось бы обратить внимание на те успехи, которые уже были достигнуты, и отметить перспективность использования Интернета для улучшения экономической составляющей страны.

Анотація: У даному дослідженні представлена інформація про стан глобального ринку електронної торгівлі, перераховані тенденції його розвитку. Також проаналізовано білоруський ринок електронної торгівлі, в тому числі під впливом COVID-19.

Ключові слова: електронна торгівля, ринок електронної торгівлі, онлайн-торгівля.

Abstract: This study provides information on the state of the global e-commerce market, lists its development trends. The Belarusian e-commerce market was also analyzed, including under the influence of COVID-19.

Key words: e-commerce, e-commerce market, online commerce.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Состояние глобальной электронной торговли. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-ecommerce-2019> (Дата доступа: 12.04.2021).
2. Основные тенденции глобальной электронной торговли. URL: <https://10ecommercetrends.com/> (Дата доступа: 12.04.2021).
3. Перспективы развития глобальной электронной торговли. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/the-future-of-ecommerce/> (Дата доступа: 10.04.2021).
4. Состояние рынка электронной торговли Республики Беларусь. URL: <https://belretail.by/news/chtoproizoshlo-na-ryinke-e-commerce-belarusi-v-godu-issledovanie-e-data> (Дата доступа: 11.04.2021).
5. Исследование белорусского рынка электронной торговли. URL: <https://e-data.by> (Дата доступа: 09.04.2021).
6. Лузин Д. А., Шевелёва Н. П., Никонова А. С., Курушина Е. В. Показатели эффективности электронной торговли. УЭКС. 2017. № 1 (95).
7. Ассоциация предприятий онлайн-торговли. URL: <http://apot.by/apot-potrebiteli-chetko-reagiruyut-na-aktivnost-rasprostraneniya-koronavirusa/> (Дата доступа: 10.04.2021).

ЛІНІЙНА АЛГЕБРА І ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ЗАДАЧ ПРИКЛАДНОГО СПРЯМУВАННЯ

Д. В. Бевз, О. М. Данильчук

Анотація. Метою статті є показати важливість використання лінійної алгебри в прикладних задачах, а також продемонструвати важливість вмінню поєднувати теоретичні знання з практичними діями та аналізу і систематизації даних, конкретизувати загальні абстрактні положення.

Ключові слова: лінійна алгебра, задачі прикладного змісту, матриця, математична модель.

Сучасна економічна наука характеризується широким використанням математики. Математичні методи стали складовою частиною будь-якої економічної науки, включаючи економічну теорію. Її використання в єдності з ґрунтовним економічним аналізом відкриває нові можливості для економічної науки та практики.

Математичне моделювання як кількісний інструментарій дослідника є міждисциплінарною категорією. Математичні методи, що зарекомендували себе, в першу чергу, у природничих дисциплінах, згодом із розвитком самої математики знайшли успішне вживання і в гуманітарних науках. Економіко-математичне моделювання та моделювання політичної сфери являють собою наочний приклад плідного вживання математичної ідеї в наукових дослідженнях.

Сучасна економічна теорія, як на мікро-, так і на макрорівні, включає як природній, необхідний елемент математичні моделі та методи. Використання математики в економіці дозволяє, по-перше, виокремити та формально описати найбільш важливі, істотні зв'язки економічних змінних і об'єктів: вивчення досить складного об'єкту передбачає високий ступінь абстракції. По-друге, з чітко сформульованих даних і співвідношень методами дедукції можливо отримувати висновки, адекватні до об'єкту, що вивчається, у тій же мірі, що і зроблені передумови. По-третє, методи математики та статистики дають змогу індуктивним шляхом отримувати нові знання про об'єкт: оцінювати форму та параметри залежностей його змінних. Насамкінець, використання мови математики дозволяє точно та компактно виражати положення економічної теорії, формулювати її поняття та висновки.

Зазвичай в студентів на початку вивчення нової теми з лінійної алгебри виникає природне запитання: «А чи потрібні будуть ці знання в майбутньому? Коли? Де й для чого?». І викладачу буває важко дати вичерпні відповіді, якщо студентам доводиться розв'язувати лише абстрактні алгебраїчні та геометричні задачі. Але наповнення цих задач практичним змістом може активізувати розумову діяльність студентів, сприяти виникненню особистих мотивів навчання, розвивати інтерес і допитливість, покращити ставлення до предмету. Формування навичок застосування математики є однією із головних цілей викладання математики. Радикальним засобом реалізації прикладної спрямованості курсу лінійної алгебри є широке систематичне застосування методу математичного моделювання протягом усього курсу. Це стосується введення понять, виявлення зв'язків між ними, характеру ілюстрацій, доведень, системи вправ і, нарешті, системи контролю. Забезпечення прикладної спрямованості викладання лінійної алгебри сприяє формуванню стійких мотивів до навчання взагалі і до навчання математики зокрема. Реалізація прикладної спрямованості в процесі навчання математики означає:

а) створення запасу математичних моделей, які описують реальні явища і процеси, мають загальнокультурну значущість, а також вивчаються у суміжних предметах;

б) формування в студентів знань та вмінь, які необхідні для дослідження цих математичних моделей;

в) навчання студентів побудові і дослідженню найпростіших математичних моделей реальних явищ і процесів [1].

Упродовж вивчення курсу лінійної алгебри неможливо обійтись без задач прикладного змісту. Прикладними задачами в математиці називають ті, умови яких містять нематематичні поняття. Використання прикладних задач спрямоване на формування у студентів системи знань, умінь і навичок, робота з ними розвиває вміння осмислювати зміст понять та застосовувати здобуті знання на практиці, аналізувати результати, робити відповідні узагальнення, порівняння, висновки, розширює кругозір. Крім того такі задачі весь час ставить перед нами життя.

Математична модель економічного процесу є формалізованим описом об'єкту математичною мовою. Розробка математичної моделі економічної системи будь-якої природи також супроводжується відповідною формалізацією середовища існування, зв'язків між елементами, вплив зовнішніх факторів та наявних ресурсів тощо. Слід розрізняти математичну структуру моделі та її змістовну інтерпретацію. Розглянемо наступний приклад.

Приклад. Необхідно визначити, яку суму слід покласти в банк при заданій процентній ставці (20 % річних), аби через рік отримати 12000 грн.?

Вводячи формальні позначення для величин, що фігурують у задачі:

початкова сума грошей – M_0 ,

кінцева сума грошей – M_1 ,

процентна ставка – R

та записуючи співвідношення між ними

$$M_1 = M_0 \cdot \left(1 + \frac{R}{100}\right),$$

знайдемо необхідну величину з розв'язання основного рівняння моделі

$$M_0 = \frac{M_1}{1 + \frac{R}{100}} = \frac{12000 \text{ грн}}{1,2} = 10000 \text{ грн.}$$

Лінійна алгебра допомагає у вирішенні здавалося б абсолютно віддаленої на перший погляд від математики сфери застосування балансових моделей в аграрній галузі [2].

На даний момент значна кількість робіт присвячується моделі багатогалузевої економіки В.В. Леонтьєва. Ця модель добре відображає багато істотних особливостей сучасного виробництва і, в той же час, порівняно легко піддається розрахунку. В багатьох країнах світу балансовий метод використовується для економічного аналізу, планування та прогнозування. Основною задачею даної моделі є знаходження вектора валового випуску за відомим вектором кінцевого споживання та матриці коефіцієнтів прямих витрат, що еквівалентно розв'язанню балансового рівняння.

Розглянемо застосування моделі Леонтьєва на конкретному прикладі.

Приклад. В таблиці 1. наведені дані по балансу за деякий період часу між п'ятьма галузями промисловості. Знайти вектори кінцевого споживання і валового випуску, а також матрицю коефіцієнтів прямих витрат і визначити, чи є вона продуктивною відповідно до приведених вище критеріїв.

Таблиця 1

№	Галузь	Споживання					Кінцевий продукт	Валовий випуск, гр. од.
		1	2	3	4	5		
1.	Верстатобудування	15	12	24	23	16	10	100
2.	Енергетика	10	3	35	15	7	30	100
3.	Машинобудування	10	5	10	10	10	5	50
4.	Автомобільна промисловість	10	5	10	5	5	15	50
5.	Видобуток і переробка вуглеводнів	7	15	15	3	3	50	100

Розв'язавши задачу за допомогою матриць, отримаємо, що умова другого критерію продуктивності не виконується, і матриця, складена з даних умов споживання, не є продуктивною. Тому економічна причина цієї непродуктивності заключається в тому, що внутрішнє споживання галузей 3–4 занадто велике відносно їх валових випусків.

Мета балансового аналізу – відповісти на запитання, що виникає в макроекономіці та пов'язано з ефективністю ведення багатогалузевого господарства: яким повинен бути об'єм виробництва кожної з галузей, аби задовольнити всі потреби в продукції цієї галузі?

При цьому кожна галузь виступає, з одного боку, як виробник деякої продукції, а з іншого – як споживач продукції. Зв'язок між галузями, як правило, відображається в таблицях міжгалузевого балансу, а математична модель, що дозволяє їх аналізувати, розроблена в 1936 р. американським економістом В. Леонтьєвим.

Наступним математиком, хто звернув значну увагу на побудову лінійних моделей в економіці, є австрієць Джон фон Нейман.

У порівнянні з моделлю Леонтьєва, яку можна використовувати для планування виробництва на одному плановому періоді в цілому (рік, п'ятирічка тощо), модель Неймана відстежує виробничий процес усередині планового періоду, тобто витрати та випуск, здійснюваний в кожний період часу (від кварталу в квартал, від року в рік і т. д.). Тому вона узагальнює модель Леонтьєва в двох аспектах: в динамічному плані та в плані багатопродуктових галузей. В моделі Неймана передбачається, що економіка функціонує ефективним чином скільки завгодно довго. Логічним наслідком такої передумови є зростання виробничих можливостей у часі зі зростаючими темпами. Тому модель Неймана описує економіку, що «розширюється».

Така узагальнена економічна теорія може стати першим кроком до шуканої цілісної економічної теорії, без якої важко працювати в цілісному економічному світі. Системне мислення математиків, можливо, – перший серед рівних засіб, здатний стати могутнім знаряддям в думках економістів, знаряддям, що допомагає створювати нові цілісні економічні моделі, адекватні сучасності.

Отже, знання елементів лінійної алгебри, уміння оперувати з матрицями та оберненими матрицями, розв'язувати системи лінійних рівнянь є важливим і дозволяють вирішувати реальні економічні задачі.

Прикладні задачі можна умовно розділити на такі, у яких математична модель міститься в умові задачі, та такі, розв'язування яких передбачає побудову математичної моделі. Розв'язування перших значно простіше порівняно з розв'язуванням неформалізованих задач та відповідно складається з таких саме етапів, як і розв'язування будь-якої навчальної задачі. При розв'язуванні неформалізованих задач вище зазначені етапи доповнюються у зв'язку з необхідністю побудови математичної моделі. У педагогічній літературі поняття прикладної задачі трактується по-різному, а саме:

- задача, що потребує перекладу з природної мови на математичну;
- задача, яка близька за формулюванням і методами розв'язування до задач, що виникають на практиці;
- сюжетна задача, сформульована у вигляді задачі-проблеми.

Прикладна задача повинна задовольняти такі умови:

- а) питання задачі формулюється так, як воно зазвичай формулюється у житті;
- б) розв'язок задачі повинен мати практичну значимість;
- в) дані та шукані величини задачі мають бути реальними, взятими життя.

Пошуки розв'язків окремих прикладних задач спонукали вчених розробляти нові методи досліджень, створювати досконаліші алгоритми, відкривати невідомі закономірності, що, у свою чергу, сприяло розвитку математичної науки. Для розв'язування задач з фінансово-математичними даними, запропонована схема Л. М. Фрідмана в якій він виділяє чотири етапи:

1. Аналіз змісту задачі.
2. Пошук плану розв'язання.

3. Реалізація знайденого плану розв'язання та доведення, коли отриманий результат відповідає вимогам задачі.

4. Обговорення(аналіз) проведеного розв'язування [3].

Для наглядного прикладу розглянемо наступну задачу:

Приклад Абонент має купити пакет послуг мобільного телефонного зв'язку. Оператор «Київстар GSM» пропонує два види пакетів, поданих у таблиці, що різняться умовами оплати. Потрібно вибрати найбільш економний пакет відповідно до планованої витрати часу на телефонні розмови в межах від однієї до двох годин на місяць.

Таблиця 2

Умови оплати пакетів послуг оператора телефонного зв'язку

№	Пакет послуг	Вартість, грн.	
		Абонентська плата	Оплата 1 хв.
1	«Економ»	27,08	2,6
2	«Стандарт»	81,23	2

Розв'язання

Із таблиці 2 випливає, що вартість (y_i) кожного пакету має постійну складову – абонентську плату (a_i) і змінну складову, що визначається вартістю однієї хвилини розмови (b_i) і витратою часу на телефонні розмови (x). Запишемо рівняння для розрахунку вартості кожного пакета:

$$\begin{cases} a_1 + b_1x = y_1 \\ a_2 + b_2x = y_2 \end{cases} \quad \begin{cases} 27,08 + 2,6x = y_1 \\ 81,23 + 2x = y_2 \end{cases} \quad \begin{cases} -2,6x + y = 27,08 \\ -2x + y = 81,23 \end{cases}$$

Рівняння вартості пакетів виявилися рівняннями прямих ліній, що мають точку перетинання $A(x,y)$, де вартості пакетів збігаються: $y_1 = y_2 = y$. Ліворуч точки перетинання вартість першого пакета (y_1) менше, праворуч – більше. Знайдемо координати точки перетину прямих ліній, розв'язавши систему отриманих раніше рівнянь вартості кожного пакета, використовуючи метод Крамера, отримаємо:

$$\Delta = \begin{vmatrix} -2,6 & 1 \\ -2 & 1 \end{vmatrix} = -0,6 \quad \Delta_x = \begin{vmatrix} 27,08 & 1 \\ 81,23 & 1 \end{vmatrix} = -54,15 \quad \Delta_y = \begin{vmatrix} -2,6 & 27,08 \\ -2 & 81,23 \end{vmatrix} = -157,038$$

$$x = \frac{-54,15}{-0,6} = 90,25 \quad x = \frac{-157,038}{-0,6} = 261,73$$

Отже, якщо витрата часу на телефонні розмови буде меншою ніж півтори години ($x \leq 90,25$ хв.), то варто купити пакет послуг («Економ»), у іншому випадку – («Стандарт»).

Поширення є використання властивостей параболи у прикладних задачах з лінійної алгебри. Міст Тсінь Ма у Гонконзі один з шести найдовших підвісних мостів у світі, є частиною інфраструктури міжнародного аеропорту Гонконгу і одним з найвідоміших місцевих орієнтирів. Будівництво Тсінь Ма обійшлося в 900 мільйонів доларів, після 5 років робіт міст відкрився в 1997 році. 49000 тонн сталі пішли на будівництво платформи, в той час як на кожен вежу 205 метрів заввишки знадобилося 65000 тонн бетону. Міст Тсінь Ма – одна з найголовніших визначних пам'яток Гонконгу. Канат підвісного моста має приблизно форму параболи.

Приклад Скласти рівняння параболи відносно вказаних на кресленні осей, якщо прогин каната $OA=a$, а довжина прольоту $BC=2b$.

Розв'язання

Рівняння параболи з вершиною у початку координат і віссю симетрії, що співпадає з додатним напрямом вісі Oy , має вигляд $x^2 = 2py$. Визначимо параметр p , враховуючи, що точка $C(b;a)$ належить параболі. Підставляючи її координати в рівняння параболи, знаходимо:

$$b^2 = 2pa \quad p = \frac{b^2}{2a}$$

Тому, рівняння параболи буде мати вигляд $x^2 = -\frac{b^2}{a}y$.

Отже, формування математичної компетентності за допомогою використання лінійної алгебри в використанні прикладних задач в студентів залучає їх до методів наукового пізнання, яке націлене на оволодіння прийомами мислення: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії, узагальнення, абстрагування та конкретизації. Варто зазначити, що система вивчення лінійної алгебри повинно, безумовно, мати прикладну спрямованість, диференційовану реалізацію і особистісно-орієнтований підхід. Це означає, що при вивченні теоретичного матеріалу, необхідно використовувати прикладні задачі.

Аннотация. Целью статьи является показать важность использования линейной алгебры в прикладных задачах, а также продемонстрировать важность умения сочетать теоретические знания с практическими действиями и анализа и систематизации данных, конкретизировать общие абстрактные положения.

Ключевые слова: линейная алгебра, задачи прикладного содержания, матрица, математическая модель.

Abstract. The aim of the article is to show the importance of using linear algebra in applied problems, as well as to demonstrate the importance of the ability to combine theoretical knowledge with practical actions and analysis and systematization of data, to specify general abstract positions.

Key words: linear algebra, problems of applied content, matrix, mathematical model.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Воевода А. Л. Чи допоможе математика в житті? *Математика в рідній школі*. 2017. № 9. С. 14–17.
2. Вітлінський В. В. Економіко-математичне моделювання: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2009. 452с.
3. Шапиро И. М. Использование задач с практическим содержанием в преподавании математики: Кн. для учителя. М. Просвещение, 1990. 96 с.
4. Ходжсон Дж. О проблеме формализма в экономической теории. *Вопросы экономики*. № 3. 2006. С. 112–124.

УДК 004.7:327:316.6

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЗБРОЯ ТА ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Ю. В. Бойко, Л. А. Ковальська

Анотация. В условиях быстрого развития информационных технологий та мережі Інтернет, населення стає більш залежним від інформації, яка їм постійно подається. У даному дослідженні подано аналіз методів та особливостей маніпулювання за допомогою соціальних мереж, розкрито їх роль у суспільних відносинах та у розвитку інформаційної боротьби. Наведено методологічну складову впливу в умовах інформаційної війни, простежено вплив та методи маніпуляції з використанням інформаційно-комунікаційної мережі Інтернет, розкрито підходи до створення та керування конфліктними ситуаціями у соціальних мережах.

Ключові слова: соціальні мережі, інформаційні війни, інформаційні відносини, інформація, інформаційно-психологічний вплив.

В умовах сьогодення соціальні мережі набувають все більшої різноманітності та популярності як засіб комунікації громадськості. За допомогою соціальних мереж встановлюється зв'язок між окремими індивідами незалежно від їх місця знаходження, відбувається обмін інформацією, аудіо та відеоматеріалами. Соціальні мережі мають ряд переваг, поряд із якими час від часу переважуватимуть недоліки.

Можливо простежити їх помітний вплив на людську свідомість, зокрема на поведінку, мову та мовлення, світосприйняття тощо. Все популярнішими стають висловлювання думок за допомогою так званих «хештегів». Вони можуть не мати сенсу, чи будуть тавтологією, однак надовго залишаться в пам'яті користувача та слугуватимуть своєрідним

засобом для швидкої усної відповіді співрозмовнику у повсякденному житті. Однак головний цілеспрямований інформаційний вплив залишається поза увагою користувача [3].

Аналізуючи соціальні мережі в аспекті інформаційної війни, варто зосереджувати увагу на психологічній стороні явища, що й забезпечує високу зацікавленість у використанні комунікаційних мереж для психологічного маніпулювання користувачів. Різновидів механізмів та методів маніпулювання у сучасній практиці є велика кількість, всі вони активно реалізуються у конкретній ситуації. «Спіраль мовчання», стадний інстинкт, лідери у висловлюванні думок та безліч інших проявів маніпулювання є прикладами інформаційно-психологічного впливу.

Німецька дослідниця Елізабет Ноель-Нойман висловила гіпотезу, згідно з якою мас-медіа виступають маніпуляторами громадськості / спільноти, висловлюючи думку меншості та замовчуючи думки більшості. Аналогічна ситуація відбувається / представлена у соціальних мережах, де автори повідомлень висловлюють інтереси меншості. У таких випадках користувачі не хочуть залишатися осторонь, починаючи підтримувати думку, яка спочатку була для них не прийнятною [2].

Подібною моделлю маніпулювання є явище стадного інстинкту, що полягає у колективності природи людини. Одним з механізмів цього явища є життя індивіда в групі. Його дії у більшості випадків будуть схожим з діями тих, хто його оточує, він переймає їх досвід та поведінку, часто й думки. Цей інстинкт безпосередньо проявлятиметься у тому, що користувач, переглядаючи велику кількість коментарів та лайок у повідомленнях в соціальних мережах, надаватиме їм більшого значення та приєднуватиметься до таких пересварок. Натомість, у випадку невеликої кількості коментарів, залишить відгуки поза увагою. Подібне явище можна помітити у діяльності груп, коли користувач долучатиметься до тих груп, де більша кількість учасників. Тим самим можна «загубитися», стати непомітними, але важливим елементом масової думки.

«Спіраль мовчання» також містить у собі масову комунікацію, як і у випадку стадного інстинкту. Е. Ноель-Нойман пояснювала цей механізм як такий, що висловлює та поширює громадську думку. Прикладом «спіралі» може слугувати збільшення потреби користувача приховувати свої погляди коли їх не підтримує більшість. Перед тим як подавати власну точку зору, показувати своє бачення проблеми, люди схильні несвідомо перевіряти, чи поділяють їх погляди інші учасники комунікації. Гіпотетично соціальні мережі можуть слугувати своєрідним «шостим чуттям» для користувача. Однак в останнього може скластися помилкове враження про думку, яка на сьогодні є домінуючою, оскільки різні соціальні мережі можуть висвітлювати інформацію вигідну лише для них [2].

Явище повної довіри до всієї інформації, що публікується в мережі не залишається поза увагою вчених. У більшості випадків користувач не перевіряє розглянуту інформацію, сліпо довіряючи написаному та приймає її за достовірну, лише на основі того, що вона опублікована групою, яка має велику аудиторію та відгуки.

В даному аспекті варто виділити значний вплив «лідерів думок», які представляють собою незалежних особистостей, групу або сторінку в соціальній мережі. Користувач беззаперечно довіряє таким джерелам інформації, вважаючи їх більш правдивими та не розглядає те, що повідомлення поширювали люди, які можуть бути не компетентними у питанні що розглядається. За допомогою таких «лідерів» думок країна-учасниця соціальних мереж може забезпечувати прихильність користувачів чи переконувати їх у потрібному руслі колективної думки, нав'язуючи певні ідеї щодо функціонування держави та канони.

Важливим залишається й те, що користувач прагне самореалізуватися у соціальних мережах, приміряючи на себе іншу невласливу йому у повсякденному житті роль та вільно виголошуючи власні думки у порівнянні з ситуаціями у реальному житті прикриваючи дії анонімністю. Поступово у людини складається враження, що віртуальність є менш агресивною та більш підконтрольною їх бажанням. Прагнення знаходитись у віртуальному середовищі часто зумовлене бажанням наповнити своє життя яскравими фарбами та сильними емоціями.

Сьогодні, особливо в умовах карантину та обмеження мобільності, спостерігається стрімке зростання кількості користувачів соціальних мереж, що неодмінно буде використане у справі регулювання, маніпулювання та управління суспільством. Так, наприклад, аудиторія «Facebook» сягає позначки одного мільярда користувачів, «Twitter» та «Vk.com» досягли 200 мільйонів (статистичні дані представлено на рисунку 1). Також значної популярності набуває Instagram. У 2018 році кількість його користувачів перевищила позначку одного мільярда [1].

Назва	Кількість, млн.
Facebook	2 498
YouTube	2 000
WhatsApp	2 000
Facebook Messenger	1 300
Weixin / WeChat	1 165
Instagram	1 000

Рис. 1. Статистика користувачів соціальних мереж

Окремо варто розглянути основні методи та засоби, що успішно використовуються у соціальних мережах. Варто зазначити, що на сьогодні інформаційні війни ведуться, перш за все, за допомогою інтелектуальних інструментаріїв, і соціальні мережі є тим ідеальним середовищем і засобом для їх ефективного використання і реалізації планів маніпулювання. Одним з нових видів впливу на громадськість на думку Г. Почепцова є мікротаргетинг. Він полягає у персоналізованих повідомленнях, що публікуються на рівні окремої людини для привернення її уваги. Загалом, виділяють такі основні моделі ведення інформаційних війн за допомогою соціальних мереж:

- модель мережевих атак;
- модель із використанням користувачів-волонтерів;
- модель тотального блокування [3].

Модель мережевих атак є досить складною в аспекті планування, передбачає створення певної «завіси» у вигляді оманливих повідомлень чи повідомлень, які провокуватимуть конфліктні ситуації між користувачами соціальних мереж. Яскравими прикладами використання такої моделі можуть бути маніпуляції за допомогою хештегу, наприклад «євромайдан» під час недавніх подій. Тоді копіювались та масово поширювались твіти та пости, вміст яких мав вплинути на незадіяних громадян чи жителів інших країн, сформувати думку та сприйняття ситуації [5].

Суть моделі із використанням користувачів-волонтерів полягає у веденні дискусій та обговорень, створенні прихильних коментарів, публікації заміток, критиці та підтримці певних дій, висвітлюючи їх лише під певним кутом зору [4].

Тотальне блокування є третьою моделлю. Усі соціальні мережі передбачають механізми блокування користувачів, дії яких заважають іншим користувачам, принижують чи ображають їх погляди. Коли користувач публікує інформацію, яка є неприйнятною для іншого користувача, останній може вирішити неприємну ситуацію за допомогою блокування автора повідомлення (поста). Варто також зазначити, що пости із наявністю в них фото та медіа матеріалів підвищують зацікавленість, привертають більше уваги та довіри з боку користувачів. Наявний інструментарій соціальних мереж дає можливість швидкого поширення інформації щодо певної події без очікувань її висвітлення у традиційних засобах масової інформації. На сьогодні така швидкість передачі інформації

має досить часто вирішальне значення у розвитку подій та процесів. Так, наприклад, найбільшого поширення набуває той пост, який було викладено першим, незалежно від джерела інформації [3].

Користувач мережі має схильність до адикції, схильність до занурення в соціальні мережі. Оскільки при «входженні» у мережу свідомість користувача набуває значних змін, виникає стан близький до психологічного трансу, у якому реальність переплітається із віртуальним світом, втрачається відчуття реальності. Таке сприйняття означає несвідоме і неусвідомлене засвоєння усього, що викладено в мережі. За таких умов, використовуючи певні методи можливо переконати звичайного пересічного користувача у будь-чому, незалежного від його місцезнаходження та поглядів.

Соціальні мережі можуть виконувати роль не лише знаряддя впливу, але й майданчика для збору інформації, бути своєрідним джерелом інформації [6]. Користувач не підозрюючи нічого сам надає певні дані та стає незахищеним перед вторгненням у своє приватне життя. Прикладом можуть бути дослідження вчених Кембриджського університету, які виявили, що те, де користувач ставить «лайки» у соціальних мережах може багато розповісти про нього, оскільки сучасні електронні програми надають можливість отримання необхідної інформації та її аналізу.

Соціальні мережі можуть бути знаряддям і допомогою для організаторів революцій та переворотів, технології яких не є новими. У відомій книзі Ентоні Саттона «Як Орден організовує війни та революції», що була видана у 1995 році, детально описано ці технології та їх механізми. Також можливо помітити значний вплив соціальних мереж на громадську думку в умовах війни РФ та Грузії в серпні 2008 року. Висвітлення інформації щодо цієї війни в російськомовній частині соціальних мереж назвали першою війною у соціальних мережах, в інформаційному просторі.

Варто зазначити те, що метою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій є не лише встановлення контролю над певною державою, а й управління нею шляхом маніпулювання та створення хаосу чи кризи. В таких умовах замовник маніпуляцій може легко встановлювати ключові питання і диктувати необхідність зміни власників, державних діячів тощо. Демократичність встановленого нового режиму у державі з хаосом значення не матиме, головним моментом буде збереження лояльності та прихильності до замовника маніпуляцій.

Соціальні мережі мають значний вплив на зв'язки держави та суспільства. Також вони стають своєрідним посередником між державною владою та громадянами держави, де каналом зв'язку виступатимуть офіційні сторінки у соціальних мережах політиків та органів влади, на яких публікуються пости з вмістом та описом їх основних позицій, офіційна інформація тощо. Така представленість політичних діячів у мережах позитивно позначається на їх іміджі та робить їх «ближчими до народу», встановлюючи більш приватну та близьку взаємодію. Варто пам'ятати, що більшість повідомлень, що викладаються на таких сторінках мають за мету не проінформувати користувача, а вплинути на його думку та погляди [2].

Висновок. Соціальні мережі набувають великої популярності, кількість їх користувачів зростає постійно. Цей факт є об'єктивною реальністю сучасного глобалізованого інформаційного середовища. Завдяки значній кількості прихильників та їх різносторонності соціальні мережі можуть слугувати інструментом ведення інформаційної війни та маніпулювання задля досягнення впливу на думку громадськості. Однак, при великій кількості негативних характеристик використання нових можливостей передачі інформації, соціальним мережам притаманні й позитивні відгуки їх функціонування. З їх допомогою можливо істотно підвищити ефективність громадської організації, сприяючи виникненню поняття «громадянське суспільство» на практиці. Нові форми взаємодії держави та суспільства передбачають створення інститутів та громадських організацій, що забезпечуватимуть приріст соціального капіталу учасників комунікацій. Негативні чинники впливу мереж на свідомість людини сьогодні переважають, що породжує потребу захисту користувача та безпеку інформації в інформаційному просторі.

Анотація. В умовах швидкого розвитку інформаційних технологій і мережі Інтернет, населення стає більш залежним від інформації, їй постійно подається. В даному дослідженні представлено аналіз методів і особливостей маніпулювання з допомогою соціальних мереж, розкрито їх роль в суспільних відносинах і в розвитку інформаційної боротьби. Приведено методологічну складову впливу в умовах інформаційної війни, прослідковано вплив і методи маніпуляції з використанням інформаційно-комунікаційної мережі Інтернет, розкрито підходи до створення і управління конфліктними ситуаціями в соціальних мережах.

Ключові слова: соціальні мережі, інформаційні війни, інформаційні відносини, інформація, інформаційно-психологічне вплив.

Abstract. With the rapid development of information technology and the Internet, the population is becoming more dependent on information, they are constantly being served. This study presents an analysis of the methods and features of manipulation using social networks, reveals their role in public relations and in the development of information warfare. The methodological component of influence in the conditions of information war is given, the influence and methods of manipulation with the use of the information and communication network Internet are traced, approaches to the creation and management of conflict situations in social networks are revealed.

Key words: social networks, information wars, information relations, information, information and psychological impact.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Статистичні дані досліджень 2020 року. URL: <https://marketer.ua/ua/the-most-popular-social-networks-in-the-world/>
2. Бойко Г. А. Віртуальність як частина життєдіяльності людини сучасності. URL: <http://intkonf.org/boyko-ga-virtualnist-yak-harakteristika-zhittediyalnostilyudini-21-stolittya>. Назва з екрана.
3. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>. Назва з екрана.
4. Сибіряков С. Соціальні медіа як середовище архетипного впливу на масову свідомість. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/08.pdf>. – Назва з екрана.
5. Olha Anisimova, Lesia Kovalska, Oksana Peleshchyshyn Opportunities of Social Networks in Educational Activities. Control, Optimisation and Analytical Processing of Social Networks. Proceedings of the 2nd International Workshop on Control, Optimisation and Analytical Processing of Social Networks (COAPSN 2020). Lviv, Ukraine, May 21, 2020. 137–151. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2616/paper12.pdf>
6. Ковальська Л. А. Ретроспективний потенціал інформаційних ресурсів: теоретичні аспекти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2020. № 3. С. 23–31.

УДК 35.077.1

ОСОБЛИВОСТІ КРЕОЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВОГО ДОКУМЕНТА

Л. Ю. Бондурівська, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті розглядаються способи представлення креолізованого тексту у службовому документі. Подано різні підходи до визначення та аналізу текстів, що містять вербальний та іконічний складник. Представлено композиційні елементи вербального тексту та виявлено взаємодію між вербальними та невербальними елементами твору, а саме: повну і часткову міру креолізації текстів, змістово-фактуальну та змістово-концептуальну організацію, функції візуального елементу. Подані у статті відомості про креолізовану спорідненість у службовому документі формують цілісне уявлення про іконізацію та візуалізацію документованої інформації, розмежовуючи таким чином трансформацію вербального і невербального текстового поєднання. Відзначено, що у службових документах часто вдаються до такого засобу паралінгвальної креолізації.

Ключові слова: креолізація, паралінгвальна креолізація, службовий документ, іконізація інформації, документ.

На сучасному етапі розвитку документний текст розглядають з поглядів нових теорій і галузей знань, орієнтованих на мовлення, на акт комунікації. У лінгвістиці дослідники тлумачать поняття «текст» теж багатоспектно (табл. 1).

Визначення поняття «текст»

Автор визначення	Визначення тексту
Серажим К. [1, с. 217]);	• основну одиницю семантики
Мацько Л. [2, с. 144];	• писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближній перспективі смисловими зв'язками, а в загально-композиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю
Серажим К. [3, с. 129];	• будь-яка послідовність слів (знаків), зведена за правилами цієї системи мови
Валгіна Н. [4, с. 84];	• об'єднана за змістом послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність та цілісність
Бацевич Ф. [5, с. 47];	• складна комунікативна структура, за допомогою якої здійснюють комунікацію автор і адресат, ураховуючи ситуацію
Загнітко А. [6, с. 30];	• середній елемент схеми комунікації, яку можна уявити у вигляді триелементної структури: автор (адресант) → текст → читач (адресат)
Гальперін І. [7, с. 75];	• витвір мовленнєвого процесу, що відзначається завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно опрацьований відповідно до цього типу документа; витвір, який містить заголовок і ряд особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову
Бабич Н. Д. [8, с. 18];	• опредмечена форма акту комунікації, мінімально необхідними компонентами якої є предмет комунікації, автор і реципієнт
Єщенко Т. А. [8, с. 310].	• продукт говоріння (письма), що відображає мисленнєву діяльність людини; єдність внутрішньої та зовнішньої форм цілісного утворення, яке складається з мовних, мовленнєвих та інтелектуальних факторів.

З активізацією досліджень службових документів у контексті візуалізації через поширення сучасних засобів комунікації спостерігається схильність мовознавців до сприйняття тексту як основної комунікативної одиниці. Зважаючи на особливу увагу лінгвістів до синергетичних досліджень тексту [5; 8, 13; 17 ін.], виявлення особливостей креолізованих текстів, де об'єднується вербальні й невербальні засоби передавання інформації, актуальність у таких досліджень надзвичайно зростає. Дослідники розглядають тексти з точки зору текстової та вербальної взаємодії, ступеня креолізації, ступеня передачі інформації візуальними елементами тексту, функції візуального елемента та ін. метою нашого дослідження є: розглянути прояви креолізованого тексту у службовому документі, в якому доречно поєднуються вербальні та невербальні елементи [10, с. 42].

Вияви креолізованого тексту активно вивчають сучасні дослідники. Так, Ю. Сорокін та Є. Тарасов, уперше пропонуючи цей термін, позначають їх як тексти, фактура яких складається з двох неоднорідних частин: вербальної (мовна / мовленнєва) та невербальної (що належить до інших знакових систем, ніж природна мова) [11].

О. Анісімова визначає креолізований текст як особливий лінгвовізуальний феномен – текст, у якому вербальний і невербальний компоненти утворюють одне візуальне, структурне, смислове й функціональне ціле, що забезпечує його комплексну прагматичну дію на адресата. Вона виокремлює три ступені креолізації тексту: нульовий, частковий та повний. За нульової креолізації зображення відсутнє, текст є суто вербальним. За часткової креолізації вербальна частина відносно автономна, незалежна від зображення. Як правило, невербальний компонент у такому разі супроводжує повідомлення і не є обов'язковим елементом твору. Значне злиття компонентів виявляється в тексті з повною креолізацією, де вербальна та іконічна частина не можуть існувати автономно, незалежно одна від одної. Вербальна частина орієнтована на зображення або відсилає до нього, а саме зображення виступає обов'язковим елементом в організаційній структурі креолізованого тексту [12, с. 15]. Як зазначає Т. Безутла, орієнтуючись на дослідження категорії інформативності І. Гальперінім, візуальні елементи можуть передавати змістовно-фактуальну й змістовно-концептуальну інформацію [13, с. 36]. За типологією Б. Карлаваріса, ілюстрація у креолізованих текстах може виконувати чотири функції: 1 – домінувальна ілюстрація (служить роз'ясненням до тексту); 2 – рівноправна ілюстрація (використовують у текстах, де значна частина інформації передається графічним методом); 3 – супроводжувальна ілюстрація (використовується в тексті як доповнення, роз'яснення вербальної частини); 4 – декоративна ілюстрація (використовують як оздоблення тексту, його естетичний складник) [14].

Термін *документ* функціонує у вузькому й широкому значеннях. Вузьке значення зводиться до ділового папера, службового письмового документа. У широкому розумінні поняття *документ* сприймається як матеріальний об'єкт, який містить інформацію для її поширення у просторі й часі, тобто будь-яке джерело інформації, людської думки, знань, що є передавачем інформації у часі, вважається документом у широкому значенні. При такому розумінні поняття *документ* охоплює документи бібліографічні, тобто твори писемності і друку (книги, брошури, монографії, нариси, словники, енциклопедії, періодичні видання тощо), нетекстові графічні документи, що є власне невербальними носіями інформації, – картографічні, візуальні (гравюри, естампи, поштові листівки та ін.), ноти, фотографії та вербально-візуальні носії інформації (написи на чомусь, монети, медалі, печатки, штемпелі тощо). Окрім перерахованих вище, до цієї групи належать і документи-замінники друкованих видань (диски, фонограми, кінофільми, телебачення тощо). У Законі України «Про інформацію» термін *документ* визначено як «передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві» [15]. Матеріалом для наших спостережень ми обрали найпоширеніший тип документів – службові документи.

Службовий документ – офіційний документ, який використовується в поточній діяльності організації [16]. Складають його від імені підприємства або установи і підписують повноважні представники.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей креолізації у службовому документі. У зв'язку з цим актуальним спостереженням можна вважати аналіз особливостей цього процесу у різних типах текстів, адже «тексти, які знаходяться у різних сферах спілкування, є принципово різними структурами, незважаючи на те, що вони можуть об'єднуватися однорідними елементами мови у свідомості людини, наприклад, словами, синтаксичними конструкціями та інше» [17, с. 163].

У таких текстах ми спостерігаємо тенденцію до трансформації вербальних засобів у невербальні. Тому ця важлива інформація в документі може дублюватися і вербальними, і невербальними засобами: це стосується, наприклад, реквізитів що мають певну вербальну позначку, або коли потрібно відобразити документ із графіком та діаграмою, формулою або технічним рисунком. Отже, взаємодія цих носіїв інформації тексту документа не просто надає йому креолізованого характеру, вона супроводжує засобом уніфікації і лаконічного представлення і той сприяє посиленню рівня його інформативності, тому для письмової форми офіційно-ділового спілкування є обов'язковою ознакою. Зміни відбуваються у сучасному житті через візуалізований процес. Щоб досягти функціональності будь-якої інформації, потрібно використовувати креолізований текст (зазвичай полікодовий), адже він домагає змінювати кольори, шрифтові виділення. І таким чином впливає на вербальні й невербальні елементи, які спрямовані у свою чергу на активізацію мозкової діяльності реципієнта. Тому зображення різною мірою бере участь в організації тексту. Функціонуючи та взаємодіючи в єдиному інформаційному просторі, вербальний і невербальний компоненти забезпечують цілісність і зв'язність креолізованого тексту. Разом вони впливають на автора документа та реципієнта, створюючи таким чином систему образів, які реалізують зміст інформації, що передається. До сфери креолізації відносять графічну сегментацію тексту, довжину рядка, пробіли, шрифт, колір, підкреслення, таблиці, схеми, символи, рисунки, графіки. Набір таких інструментів залежить від характеру тексту. Досліджуючи ступінь креолізації в службових документах, ми виділяємо документні тексти з частковою та повною креолізацією. Іконічні документи становлять приклад повної креолізації, якщо вербальна частина є певною мірою автономною, текст називають текстом з частковою креолізацією.

Сучасні вчені [10; 13; 17; 18] пропонують класифікації креолізованих текстів, беручи за основу різні критерії (табл. 2).

Службові документи, що їх в лінгвістичній літературі ще не розглядали як креолізовані тексти, оформляються згідно з чинними стандартами. Так, наприклад, сучасна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації відповідає вимогам стандарту ДСТУ 4163-2003, чинного від 01.09.2003 р. [16]. У цьому стандарті подано склад реквізитів документів, які можуть бути використані в певних комбінаціях у документах різних типів.

Кожен з 32-х перерахованих у стандарті реквізитів є носієм інформативності, що бере участь у формуванні інформативної складової документа в цілому.

Таблиця 2

Критерії класифікації креолізованих текстів

Критерії класифікації креолізованих текстів	Типи креолізованих текстів
За мірою злитості вербальних і невербальних компонентів	• гомогенні вербальні/іконічні тексти, паралінгвально активні тексти, тексти з частковою/повною креолізацією
За характером іконічного компонента	• статичний/динамічний, двомірний і тривимірний
За характером вербального компонента	• усний/письмовий; такий, що містить знаки однієї або кількох природних мов
За співвідношенням обсягу інформації, яка передається різними знаками, і за роллю зображення	• репетиційні, адаптивні, видільні, опозитивні, інтеграційні, образотворчо-центричні
За характером зв'язків, що об'єднують вербальний і образотворчий компоненти	• експліцитно виражені/експліцитні невиражені (імпліцитні)
За соціокультурною орієнтованістю	• інтеркультурно орієнтовані, транскультурно орієнтовані

Важливими носіями інформативності для креолізованого документа є: наявність необхідних реквізитів документа та особливості їх розташування на папері, графічна сегментація тексту, особливості шрифту, курсив, підкреслення, колір, допоміжні знаки (№, @, \$, #, %, *, + тощо), а також формат паперу, місце розділових знаків, особливості друку літер (великими чи малими літерами) тощо.

У службових документах часто вдаються до такого засобу паралінгвального креолізації, як використання різного шрифту [19, с. 62], додавання ілюстративних елементів тощо (наприклад, дипломи, грамоти, атестати). Виділяють три аспекти графічної неоднорідності тексту: 1) шрифтове варіювання; 2) нелітерна графіка; 3) графічний образ текстового елементу, який сприймається візуально [20, с. 228]. Тому ці показники формують те чи інше сприйняття документа і його використання. Адже на наш час, існують різноаспектні документи службового типу.

Таким чином, взаємодія вербальних і невербальних носіїв інформації тексту документа не просто надає йому креолізованого характеру і є одним з засобів його уніфікації і лаконічного представлення, а й сприяє посиленню рівня його інформативності, що для письмової форми офіційно-ділового спілкування є обов'язковою вимогою.

Аннотація. В статті розглядаються способи представлення креолізованого тексту в службовому документі. Представлені різні підходи до визначення та аналізу текстів, що містять вербальні та іконічні складові. Представлені композиційні елементи вербального тексту та виявлено взаємодію між вербальними та невербальними елементами, а саме: повну та часткову міру креолізації текстів, змістовно-фактуальну та змістовно-концептуальну організацію, функції візуального елемента. Представлені в статті дані про креолізований спосіб в службовому документі формують цілісне представлення про іконізацію та візуалізацію документованої інформації, розгортаючи таким чином трансформацію вербального та невербального текстового поєднання. Зазначено, що в службових документах часто вдаються до такого засобу паралінгвальної креолізації.

Ключові слова: креолізація, паралінгвальна креолізація, службовий документ, іконізація інформації, документ.

Abstract. The article considers the ways of presenting the creolized text in the official document. Different approaches to the definition and analysis of texts containing verbal and iconic components are considered. The compositional elements of the verbal text are presented and the interaction between verbal and nonverbal elements of the work is revealed, namely: full and partial degree of creolization of texts, semantic-factual and semantic-conceptual organization, functions of visual element. The information about creolized kinship presented in the article in the official document forms a holistic view of the iconization and visualization of documented information, thus distinguishing between the transformation of verbal and nonverbal textual combination. It is noted that such a means of paralingual creolization is often used in official documents.

Key words: creolization, paralingual creolization, service document, iconization of information, document.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Серажим К. С. Текстознавство: підручник. Київ: Київський університет, 2008. 528 с.
2. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

3. Серажим К. С. Текст як комунікативне вираження дискурсу. *Вісник Запорізького державного університету*. № 1, 2001. С. 17–25.
4. Валгина Н. С. Теория текста. Москва: Логос, 2003. 250 с.
5. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
- 6.3 агнітко А. П. Лінгвістика тексту: навчальний посібник. Донецьк: ДонНУ, 2003. С. 28–37.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 138 с.
8. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
9. Єщенко Т. А. Вивчення лінгвістичного аналізу тексту у вищій школі за кредитно-модульною системою навчання. *Лінгвістичні студії*. 2009. Вип. 19. С. 310–314.
10. Шульгіна В. Службовий документ як креолізований текст. *Лексикографічний бюлетень*. 2017. № 15, С. 40–44.
11. Сорокин Ю. А., Тарасов К. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. *Оптимизация речевого воздействия*. М.: Наука, 1990. 240 с.
12. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов. М.: Academia, 2003. 128 с.
13. Безугла Т. А. Типи повної креолізації рекламного тексту. *Вісник ХНУ імені Каразіна: Іноземна філологія*. 2015. Вип. 81. С. 35–39.
14. Karlavaris B. Semiotische Aspekte bei der Illustration von Schulbüchern. *Didaktische Typographie*. Leipzig, 1984. S. 213–223.
15. Закон України «Про інформацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
16. ДСТУ 4163-2003. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. Чинний від 01.09.2003. К.: Держстандарт України, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03/>
17. Завадська О. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. Сковороди*. 2016. № 43. С. 163–169. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/1354>
18. Нежура Е. А. Новые типы креолизованных текстов в коммуникативном пространстве интернета. *Теория языка и междоународная коммуникация*. Вип. 12. URL: <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/012-007.pdf>
19. Івасишин М. Р. Шрифт як паралінгвістичний засіб у коміксах. *Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект*. 2017. С. 62–65.
20. Драган-Іванець Н. Паралінгвістичні засоби креолізованого інтернет-тексту. *Стиль і текст: науковий збірник / за ред. В. В. Різуна; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2014. Вип. 15. С. 223–230.*

УДК 004.01

КЛІЄНТ-СЕРВЕРНИЙ ДОДАТОК ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ З ІНТЕГРОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ОПОВІЩЕННЯ (ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СУДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)

Є. І. Булала, Т. А. Мартянова, Л. В. Загоруйко

Анотація. В сучасному світі людство оперує безмежною кількістю інформації, яку зберігати та сортувати без допоміжних засобів просто неможливо. Тому актуальність інформаційних систем сьогодні дуже висока. Вони допомагають упорядковувати, знаходити та порівнювати певну структуру даних. Даний додаток створений для оптимізації роботи із документами, а в особливості резолюціями. Для правильної роботи додатку документ, на який відбувається резолюція повинен бути зареєстрованим та існувати в судовій системі, також одним із найважливіших питань – це питання безпеки, а саме захисту файлів, оскільки дані документи в більшості випадків не знеособлені. Для вирішення основних проблем необхідно обмежити використання даного додатку – його використання в одній певній мережі. Також для захисту конфіденційності документу доступ до нього буде дозволений використовуючи домене ім'я. На сьогодні дана проблема є вкрай актуальною, оскільки при користуванні будь-яким сервісом користувач надає певну особисту інформацію, і надаючи її користувач повинен бути впевненим у її захисті, якщо сервіс не може цього гарантувати користувачеві, то якість даного програмного продукту є вкрай низьким. Даний додаток розроблявся з використанням фреймворків Spring, Hibernate, MVC, DAO, JDBC. Використання обраних технологій дозволило виконати поставлене завдання в повній мірі і створити основу для зручного розширення функціоналу.

Ключові слова: вервер, додаток, алгоритм резолюція, діаграма судова система, JAVA, FRAMEWORK, HIBERNATE, JDBC

Обчислювальна модель клієнт-сервер зайняла домінуюче місце серед методів розподілених обчислень. Модель передбачає розділення додатку на окремі частини, що

розміщуються на різних платформах для більшої ефективності. Як правило, це значить, що програма представлення даних знаходиться на пристрої користувача, а програма управління даними знаходиться на сервері. Таке розподілення дозволяє позбавитись недоліків персональних комп'ютерів, як-то невелика обчислювальна потужність та надійність, а також ізольованість окремих персональних комп'ютерів один від одного.

Для реалізації додатка використана логічна зв'язка MySQL + Java + JDBC + MVC + DAO + Spring + Hibernate.

«Документальний ліфт» – це програмне забезпечення яке дозволяє перевести в електронний формат весь цикл створення резолюцій у судових установах. Для цього, додаток має надавати функціонал для завантаження документів, створення та візування резолюцій, а також розсилання документів тим працівникам апарату суду, які були зазначені у резолюції на цей документ. Програмне забезпечення яке складається із трьох самостійних додатків. Розподілення функціоналу на три окремі сервіси (doc_lift, load_files, local_doc_lift) є необхідним з огляду на вимоги підприємства у якому використовується даний додаток.

Сервіс doc_lift забезпечує роботу з клієнтом, а саме містить веб-інтерфейс, отримує сигнали та необхідну для обробки інформацію від користувача, також віддає користувачу необхідні йому дані. load_files сервіс забезпечує надання усієї необхідної інформації про певний документ із єдиної діючої БД судової системи України. local_doc_lift забезпечує завантаження документів, по яких була здійснена резолюція на певного працівника, працівнику на desktop, використовуючи його домене ім'я.

Базу даних необхідно створити з огляду на збереження та обробку інформації про документ, резолюцію, користувача та працівників даного підприємства, також потрібно враховуючи різні рівні доступу забезпечити збереження ролей кожного з користувачів.

Даний ресурс є сталим і не підлягає редагуванню, єдина можлива взаємодія – це отримання потрібної інформації використовуючи JDBC.

Основні вимоги функціональності:

- Можливість завантаження документів;
- Можливість створення резолюцій на завантажені документи;
- Можливість підпису або повернення на доопрацювання резолюції;
- Актуальність даних про документ та працівників апарату;
- Можливість автоматизованого сповіщення працівнику на електронну пошту повідомленням про призначену для нього резолюцію та повідомленням із прикріпленим документом;
- Автоматизувати завантаження на ПК працівнику апарату резолюцій, адресованих йому;
- Автоматизувати надходження сповіщень про нові резолюції через месенджер Telegram;

Для використання повного функціоналу додатку «Документальний ліфт» необхідно забезпечити даний програмний продукт даними. Певні поля заповнює користувач, ще частина необхідної інформації надходить із судової БД. Вихідними даними є представлення інформації про резолюцію, документи, які їй відповідають, необхідні дані про документ, користувачів та працівників апарату.

У додатку використовується трирівнева архітектура. Трирівнева архітектура – архітектурна модель програмного комплексу, що передбачає наявність у ньому трьох компонентів: клієнта, сервера додатків (до якого підключено клієнтську програму) і сервера баз даних (з яким працює сервер додатків).

Клієнт (шар клієнта) – це інтерфейсний (зазвичай графічний) компонент комплексу, надається кінцевому користувачу. Цей рівень не повинен мати прямих зв'язків з базою даних (за вимогами безпеки і масштабованості), бути навантаженим основний бізнес-логікою (за вимогами масштабованості) і зберігати стан додатки (за вимогами надійності). На цей рівень зазвичай виноситься тільки найпростіша бізнес-логіка: інтерфейс авторизації,

алгоритми шифрування, перевірка значень на допустимість введення і відповідність формату, нескладні операції з даними (сортування, угруповання, підрахунок значень). У додатку буде представлено веб-інтерфейсом користувача.

Сервер додатків (середній шар) розташовується на другому рівні, на ньому зосереджена велика частина бізнес-логіки. Поза його залишаються тільки фрагменти, що експортуються на інтерфейс клієнта, а також елементи логіки, занурені в базу даних (збережені процедури і тригери). Реалізація даного компонента забезпечується сполучним програмним забезпеченням. Сервери додатків проектуються таким чином, щоб додавання до них додаткових примірників забезпечувало горизонтальне масштабування продуктивності програмного комплексу і не вимагало внесення змін до програмний код програми.

Сервер баз даних (шар даних) забезпечує зберігання даних і виноситься на окремий рівень, реалізується, як правило, засобами систем управління базами даних, підключення до цього компоненту забезпечується тільки з рівня сервера додатків.

Додаток дозволяє використання базової трірівневої архітектури, через необхідність наявності сервера (додаток орієнтований на оперування даними, тому за вимогами безпеки і масштабованості операції з базою мають виконуватись на стороні серверу).

Даний програмний продукт містить декілька сутностей:

User – username, password – дані, необхідні для автентифікації, надає користувач.

Colleagues – cid, department, name, email – дані оновлюються автоматично, використовуючи ресурси FireBird.

Doc_attached – number – заповнює користувач, обираючи з випадючого списку. Використовуючи ресурси FireBird, заповнюються поля – name, data. Поля – img і regist – заповнюються при резолюції листа. Reg_col – проміжні дані, які необхідні для визначення зв'язку між списком користувачів та резолюцією.

Reg_doc – comment, end, start, autor_id, document_id – дані про резолюцію, їх вводить користувач. Усі класи та файли програми поділені на каталоги, це надає більш об'єктно орієнтований вигляд шару даних.

Для створення серверної частини використовується Spring Framework та модуль Spring Data JPA для об'єктно-реляційного відображення. Першим кроком зроблена конфігурація проекту, а саме підключення бази даних PostgreSQL для зберігання сутностей, та база даних HSQLDB, яка міститься в пам'яті, для пришвидшення виконання налагодження проекту, модульного та інтеграційного тестування на етапі розробки. Веб-контейнером було обрано популярну реалізацію специфікації сервлетів Apache Tomcat 8, що дозволяє запускати створений додаток. Як реалізація ORM (Object Relational Mapping – об'єктно-реляційне відображення) використовується Hibernate Framework, який реалізує специфікацію JPA. Клієнтська частина реалізована з використанням фреймворку Bootstrap та мови розмітки FTL.

У даному програмному забезпеченні використовується мережева топологія – зірка. Переваги:

- при виході з ладу одного з кабелів, з'єднання обірветься тільки одному користувачеві;
- простий пошук несправностей і обривів в мережі;
- простота перепідключення комп'ютерів і підключення нових користувачів;
- висока продуктивність мережі і гнучкі можливості адміністрування.

Дана мережа була обрана виходячи з попередніх доводів. У її створенні використовуються такі засоби:

- Маршрутизатор;
- Мережевий кабель Ethernet;
- Мережевий кабель SFP;
- Сервер контролю домену;
- ПК.

Для зберігання та оброблення даних використовуються дві автономні бази даних. Це є необхідним для захисту даних, оскільки програма апелює офіційними документами.

doc_lift створена в рамках саме цього проекту і спеціалізується саме для комфортної реалізації клієнт-серверного додатку «Документальний ліфт». На рисунку показана EER – діаграма.

Саме ця база є основною для всього проекту, оскільки тут зосереджуються усі необхідні для правильної роботи дані. Заповнюється БД отримуючи дані з двох ресурсів: користувач та судова БД.

Під час користування даним сервісом для використання повного функціоналу користувачу необхідно надати певну інформацію:

- Логін та пароль – користувач отримує при реєстрації від адміністратора і використовує для аутентифікації.

- Id документу, на який буде проводитися резолюція
- Коментарій
- Фото
- Дані для фільтру – користувач, працівник, номер.

Обмеження:

- При резолюції документ повинен бути створений у судовій БД або бути добавлений через веб-сервіс

Оскільки дана БД – це база даних для усієї судової системи України, тому використання такого фреймворку як Hibernate забороняється. Виходячи із цієї умови виникла необхідність використання JDBC. Використовуючи дані введені користувачем, а саме, id документу, з судової БД надходять необхідні дані про документ, а саме:

- Реєстраційний номер
- Дата створення
- Назва

Також дані про працівників заповнюються саме з цієї БД:

- Id
- Відділ
- ПІБ
- Номер телефону
- Дозволи

Судова БД – актуальна база даних для судової системи України. Забезпечує зберігання та маніпулювання усіма даними, які стосуються цієї структури. Дана БД складається з 425 таблиць та 256 представлень, що характеризують зв'язки між даними в цих таблицях. У цій структурі даних використовується дуже великий обсяг даних, 99 % якого не мають відношення до даних, які необхідні даному програмному продукту. Виходячи з цього у роботі буде представлена лише та частина, яка відповідає за функціонування додатку.

У використанні даної ДБ існує обмеження у використанні – це можливість використання запитів лише для читання даних, тобто редагування чи додавання забороняється. Для цього використовується `executeQuery()`.

Під час розробки додатку «Документальний ліфт» було паралельно реалізовано схожий сервіс з зменшеним функціоналом на базі месенджера Telegram. Даний сервіс інтегровано у розроблений веб-додаток за допомогою використання однієї бази даних. У версії Telegram присутній такий функціонал:

- 1) Створення резолюцій
- 2) Редагування резолюцій після повернення
- 3) Візування резолюцій
- 4) Повернення резолюцій на доопрацювання

Завантаження документів та синхронізація із судовими базами даних можлива лише через веб-версію додатку. Основною особливістю використання саме бота у Telegram є функціонал розсилки розписаних резолюцій на їх виконавців та повідомлення про їх надходження. Також у боті реалізована можливість підтвердження отримання та перегляду документу з боку виконавців.

Для запуску та роботи даного додатку на сервері потрібно встановити ОС Windows, із встановленими програмними засобами MySQL 5.1, Java, Jdk 1.8, FireBird. Сервер має мати доступ до інтернету та підключення до серверу, де знаходяться оригінали документів та судова БД.

Для користування додатком «Документальний ліфт» необхідно дотриматися вимог:

- Операційна система – Windows.
- Знаходитись у одній локальній мережі з сервером.
- Мати доменне ім'я.
- Будь-який браузер та доступ в інтернет.
- Актуальна пошта.
- Маніпулятор типу «миша».
- Пристрій для введення – клавіатура.

Висновки. На даний момент результати роботи використовуються у Сьомому апеляційному адміністративному суді, м. Вінниця. Незабаром планується оновлення для розширення функціоналу додатку та інтеграція з вже впровадженими сервісами внутрішнього користування. Під час розробки проекту автором було поглиблено знання мови програмування Java, JDBC та проектування баз даних. В ході роботи над проектом було розпочато знайомство з фреймворком Spring та ORM Hibernate.

Результатом роботи став функціонуючий та відповідаючий поставленим завданням клієнт-серверний додаток. «Документальний ліфт» став дуже актуальним у період карантину, тому програма була тестово запущена у 7ААС. За період функціонування (з червня 2020 року по теперішній час) було створено близько 5000 резолюцій, що полегшило роботу декількох відділів та налагодило швидку взаємодію між дистанційно працюючими співробітниками. араз планується.

Аннотация. В современном мире человечество оперирует безграничным количеством информации, которую хранить и сортировать без вспомогательных средств просто невозможно. Поэтому актуальность информационных систем сегодня очень высока. Они помогают упорядочивать, находить и сравнивать определенную структуру данных. Данное приложение создан для оптимизации работы с документами, а в особенности резолюциями. Для правильной работы приложения документ, на который происходит резолюция должен быть зарегистрирован и существовать в судебной системе, также одним из важнейших вопросов – это вопрос безопасности, а именно защиты файлов, поскольку данные документы в большинстве случаев не обезличенные. Для решения основных проблем необходимо ограничить использование данного приложения – его использование в одной определенной сети. Также для защиты конфиденциальности документа доступ к нему будет разрешен используя доменное имя. На сегодня данная проблема является крайне актуальной, поскольку при пользовании любым сервисом пользователь предоставляет определенную личную информацию, и предоставляя ее пользователь должен быть уверен в ее защите, если сервис не может этого гарантировать пользователю, то качество данного программного продукта является крайне низким. Данное приложение разрабатывался с использованием фреймворков Spring, Hibernate, MVC, DAO, JDBC. Использование избранных технологий позволило выполнить поставленную задачу в полной мере и создать основу для удобного расширения функционала.

Ключевые слова: Вервер, приложение, алгоритм резолюция, диаграмма судебная система, JAVA, FRAMEWORK, HIBERNATE, JDBC.

Abstract. In today's world, humanity operates with an infinite amount of information, which is simply impossible to store and sort without aids. Therefore, the relevance of information systems today is very high. They help to organize, find and compare a certain data structure. This application is designed to optimize the work with documents, and especially resolutions. For the application to work properly, the document on which the resolution takes place must be registered and exist in the court system, and one of the most important issues is security, namely file protection, as these documents are in most cases not impersonal. To solve the main problems it is necessary to limit the use of this application – its use in one specific network. You will also be allowed to use the domain name to protect the privacy of the document. Today, this problem is extremely relevant, because when using any service the user provides certain personal information, and providing it the user must be confident in its protection, if the service can not guarantee the user, the quality of this software product is extremely low. This application was developed using Spring, Hibernate, MVC, DAO, JDBC frameworks. The use of selected technologies allowed to perform the task in full and create a basis for convenient expansion of functionality.

Key words: verver, application, algorithm resolution, diagram court system, JAVA, FRAMEWORK, HIBERNATE, JDBC.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гольцман В. MySQL 5.0. Бібліотека програміста. Санкт-Петербург, 2010.
2. Кадомський К. К. Технології Java: лекції для спеціальності КН. Вінниця, 2018.
3. Кадомський К. К. Організація баз даних і знань: лекції для спеціальності СІ. Вінниця 2017.
4. Model View Controller. Електрон. текстові дан. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Model-View-Controller>, вільний
5. Data Access Object. Електрон. текстові дан. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Data_Access_Object, вільний
6. Spring Quickstart Guide. Електрон. текстові дан. URL: <https://spring.io/quickstart>
7. Hibernate ORM Documentation – 5.4. Електрон. текстові дан. URL: <https://hibernate.org/orm/documentation/5.4/>
8. Нормалізація відносин. Шість нормальних форм. Електрон. текстові дан. 2015. URL: <https://habr.com/ru/post/254773/>, вільний
9. Основи Hibernate. Електрон. текстові дан. 2008. URL: <https://habr.com/ru/post/29694/>
10. JPA і Hibernate в питаннях і відповідях. Електрон. текстові дан. 2015. URL: <https://habr.com/ru/post/265061/>
11. Hibernate. Основні принципи роботи з сесіями і транзакціями. Електрон. текстові дан. 2015. URL: <https://habr.com/ru/post/271115/>
12. Введення в Spring. Електрон. текстові дан. 2019. URL: <https://habr.com/ru/post/455794/>
13. Що таке Spring Framework? Від впровадження залежностей до Web MVC. Електрон. текстові дан. 2020. URL: <https://habr.com/ru/post/490586/>

УДК 025.5:316.77

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ БІБЛІОТЕКИ

М. А. Глуха, Т. М. Яворська

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про важливість переосмислення та формування інформаційно-комунікативного простору сучасних бібліотек, розглянуто поняття бібліотечного дизайну, як одного із важливих елементів створення комфорту в бібліотеці. Висвітлено основні підходи до формування бібліотечного середовища Наукової бібліотеки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечний простір, дизайн бібліотек, комфортне середовище.

Вступ. У сучасному розумінні бібліотека перестає бути лише місцем для зберігання книг, а стає дійсно публічним та громадським центром для інформаційної діяльності, змістовного відпочинку та спілкування з максимально зручними та адаптивними місцями та зонами релаксу, секторами розумової діяльності, ініціатив та творчих ідей. Одним із головних завдань сучасної бібліотеки стає планування та створення інформаційно-комунікативного простору для максимальної реалізації освітніх, дозвільних, культурних та інших потреб споживачів інформації. Це вимагає перегляду всіх пріоритетів у функціонуванні бібліотек, створення необхідної динамічної структури, привабливого середовища та комфортного простору з використанням сучасних комп'ютерних та мережевих технологій.

Сьогодні є значна кількість матеріалів, що висвітлюють досвід роботи щодо організації простору як зарубіжних, так і українських бібліотек. Питання планування та формування бібліотечного простору є досить актуальними як серед зарубіжних так і серед вітчизняних бібліотекознавців, серед яких: Безручко О., Бичкова О., Коротун Н., Цяпкало Л., Сватула Т. та ін.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи Стратегію розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» можемо дослідити поняття бібліотеки як основи культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Стратегія опирається на зміни в бібліотечній

галузі, що спостерігаються за останні роки, що дає змогу формувати нові умови для її розвитку: реформування мережі бібліотек, впровадження новітніх інформаційних технологій, трансформація структури організації та використання бібліотечних ресурсів [1].

Інноваційні зміни в діяльності бібліотек торкнулись і трансформацій бібліотечного середовища, що може змінюватись без кардинальної зміни існуючого типу бібліотеки. Сьогодні бібліотечною громадськістю активно ведеться пошук можливих шляхів трансформації простору сучасних бібліотек, що повинен відповідати їх головним цілям та завданням, а саме: забезпечувати належні умови для використання інформаційних і матеріальних бібліотечних ресурсів, кращого обслуговування читачів, збереження значення бібліотеки як центру інформації.

Українською бібліотечною асоціацією протягом червня – жовтня 2020 року було розроблено проєкт «Чотири простори бібліотеки: інноваційна модель діяльності», який здобув перемогу в грантовій програмі Українського культурного фонду. Партнерами проєкту є Фондація Дарини Жолдак, Асоціація об'єднаних територіальних громад, Міністерство культури та інформаційної політики України. Мета проєкту – допомогти бібліотекарям створити інноваційні бібліотечні простори та наповнити їх бібліотечними і культурними послугами.

В рамках проєкту був розроблений практичний посібник «Чотири простори бібліотеки: інноваційна модель діяльності», який є дієвим практичним інструментом, що може допомогти трансформувати бібліотеки об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в центри культури, освіти й спільноти, де в мешканців буде можливість отримувати потрібні знання, розвивати творчі здібності й креативність, розкривати таланти та цікаво й з користю проводити вільний час. У виданні представлено модель бібліотеки, що поєднує чотири простори: навчання, натхнення, зустрічей та подій, адаптовану експертами для застосування у публічних бібліотеках України. Загальну концепцію кожного простору доповнюють дизайнерські рішення, ідеї щодо змістовного наповнення, приклади бібліотечних послуг та сервісів.

В структурі наукових, інформаційних, дозвіллевих, соціальних бібліотечних комунікацій, бібліотечний простір характеризується переплануванням приміщень, перестановкою меблів, виокремлення спеціальних зон для користувачів. Дане поняття також включає: простір для книг та інших носіїв інформації, простір для відвідувачів, готовність працівників до впровадження інновацій в роботу, інтер'єрного рішення, створення комфортних умов для роботи та відпочинку, озеленення приміщення тощо.

Термін «бібліотечний простір» включає в себе такі поняття:

- професійний простір, тобто компетенції бібліотечних працівників, їх готовність до впровадження інновацій та роботи щодо інформаційного забезпечення громади;
- інформаційний простір – інформаційно-ресурсна база бібліотеки, яка містить бібліотечні фонди, різні типи і види документів (на паперових, електронних носіях, текстові, графічні, аудіо- та відео, інші);
- фізичний простір – передбачає особливості організації інтер'єрів бібліотек, створення відповідних комфортних умов для роботи та відпочинку [2].

Дизайн – один із важливих елементів створення комфорту в бібліотеці. Він слугує для формування інтер'єру, базується на принципах поєднання зручності, економічності ергономічності та краси. В бібліотеці використовуються архітектурний, ландшафтний, комп'ютерний дизайн, а також дизайн виставкових композицій, наочні форми книжкових виставок. Бібліотечний дизайн представляє собою багатоаспектну діяльність, яка вирішує завдання художнього конструювання бібліотечних будівель і приміщень.

Бібліотечний дизайн – це можливість естетичного самовираження бібліотеки, свідчення її самоповаги. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають від бібліотек підвищеної уваги до свого обліку, як внутрішнього, так і зовнішнього. Вони занепокоєні пошуками іміджу, створення власного образу, підняттям престижу в сфері реальних та

потенціальних користувачів. А отже, одним із засобів цього служить дизайн. Так як бібліотека представляє собою не тільки книгозбірню, але і культурний, науковий, інформаційний, освітній центр де людина відпочиває, розвивається як особистість вдосконалює свої здібності, то бібліотека повинна нести в собі культурний і естетичний початок [3].

При організації та плануванні універсального бібліотечного дизайну важливо дотримуватись наступних принципів:

- Рівність та доступність використання;
- Гнучкість використання;
- Простота й інтуїтивність використання;
- Доступно викладена інформація;
- Терпимість до помилок;
- Малі фізичні зусилля;
- Наявність необхідного розміру, місця, простору [4].

Бібліотечний дизайн останнім часом не є вираженою новизною для бібліотечних систем України. Провідні фахівці в галузі бібліотечної справи щороку створюють нові дизайнерські рішення, беруть участь у конкурсах, що стосуються бібліотечного простору. Загалом не стоять на місці, а рухаються в інноваційному напрямку.

Варто згадати, що в 2014 році Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва виступила з ініціативою підготовки практичного посібника «Бібліотечний дизайн: історія, розвиток, майбутнє», в якому було узагальнено теоретичні та практичні аспекти бібліотечного дизайну. Посібник було створено в рамках проекту «Вчимося створювати гармонію і успіх» як переможця конкурсу «Навчально-інноваційна бібліотека–2011», за підтримки програми «Бібліоміст». Видання містить аналіз та рекомендації щодо бібліотечного дизайну, інтер'єру бібліотек, пропонує ідеї для зміни зовнішнього вигляду бібліотеки, прості та недорогі способи того, як зробити її привабливим місцем для громади.

Кожна бібліотека повинна мати свій «фірмовий стиль», як то набір кольорових, графічних, словесних, друкарських, дизайнерських постійних елементів що забезпечують візуальну і смислову єдність послуг всієї інформації, що виходить із бібліотеки, її внутрішнього і зовнішнього оформлення. Наявність своєрідного стилю свідчить про певний рівень розвитку бібліотеки, про зацікавленість колективу в створенні позитивного іміджу у читачів.

Персональний стиль оптимізує діяльність бібліотеки, оскільки дозволяє без додаткових зусиль реалізувати нові види послуг, підвищує ефективність реклами, сприяє корпоративності духу, об'єднанню співробітників, вироблення «бібліотечного патріотизму», позитивно впливає на естетичний рівень і візуальне середовище бібліотеки. Окремий бік справи – інформаційний дизайн, який є першим кроком на шляху розробки стилю бібліотеки.

Вивчати теми бібліотечного простору та вітчизняного дизайну розпочали внутрішньо переміщені бібліотеки. Дизайн Наукової бібліотеки Донецького національного університету імені Василя Стуса формувалася за вимогами часу, і формується по даний час починаючи з міста Донецьк та продовжуючи в місті Вінниця. Так, нова історія Наукової бібліотеки Донецького національного університету імені Василя Стуса почалася у місті Вінниці. З грудня 2014 року по травень 2015 року формувалася бібліотечний фонд, проводились організаційні роботи. Участь у відродженні бібліотеки брали практично всі регіони України та багато волонтерів з Канади, США, Франції, Польщі. Наразі фонд бібліотеки сформований відповідно до напрямів навчальної та наукової діяльності університету і налічує більше 30 тисячі примірників різноманітної друкованої літератури та періодичних видань. До послуг користувачів – електронний каталог, репозитарій та повнотекстова база даних українських підручників «Центр учбової літератури». З 2017 року

університет має безкоштовний доступ до науко метричних баз даних «SCOPUS» та « Web of Science».

Сьогодні Наукова бібліотека університету має розгалужену структуру: приміщення в головному корпусі та три читальних зали: Читальний зал № 1 економічних та філологічних наук, Читальний зал № 2 природничих та технічних наук та Читальний зал № 3 юридичних та історичних наук. У кожному читальному залі є доступ до Інтернету, можливість роботи на ПК та на особистих гаджетах.

В 2014 році, при створенні читальних залів, перше, що було обрано – це кольорове рішення приміщення. Персиковий колір надає приміщенню світла, комфорту, тепла. Наступним етапом був вибір меблів, стелажів, книжкових полиць. На абонементі основною характеристикою є зони з відкритим доступом до документів, увага тут приділяється їх розстановці, що включає різноманітні прийоми: пристінне стрічкове розміщення двохсторонніх стелажів, для читачів створено автоматизовані, комп'ютеризовані робочі місця. Наразі Наукова бібліотека ДонНУ імені Василя Стуса динамічно розвивається.

Висновок: Отже, стрімкий розвиток технологій та зміна стереотипів сприяють трансформації бібліотек з книгозбірень до просторів для освіти, науки, співпраці, спілкування і дозвілля. Сучасні бібліотеки мають стати центрами, де приємно навчатися, творити, організовувати різноманітні зустрічі та події, тим комфортним, зручним, затишним, привабливим середовищем, яке допоможе читачам зняти емоційне напруження, втому та сприятиме спілкуванню, інтелектуальному, емоційному і соціальному розвитку особистості. Все це можна досягти шляхом формування сучасного інформаційно-комунікативного бібліотечного простору.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о важности переосмысления и формирования информационно-коммуникативного пространства современных библиотек, рассмотрено понятие библиотечного дизайна, как одного из важных элементов создания комфорта в библиотеке. Освещены основные подходы к формированию библиотечного среды Научной библиотеки Донецкого национального университета имени Василия Стуса.

Ключевые слова: библиотека, библиотечное пространство, дизайн библиотек, комфортная среда.

Abstract. This study provides information on the importance of rethinking and forming the information and communication space of modern libraries, considers the concept of library design as one of the important elements of creating comfort in the library. The main approaches to the formation of the library environment of the Scientific Library of Vasyl' Stus Donetsk National University.

Keywords: library, library space, library design, comfortable environment

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». *Кабінет Міністрів України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Бібліотечний простір: трансформація та організація в сучасному вимірі: метод. рекомендації. URL: [https:// library.ck.ua/files/2017/10/19/BiblProstir.pdf](https://library.ck.ua/files/2017/10/19/BiblProstir.pdf)
3. Створення комфортних умов роботи для користувачів і співробітників у бібліотеці. Київ, 2016. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/bdi_2009_4_11.pdf. Назва з екрана.
4. Чотири простори бібліотеки: модель діяльності: практичний посібник. [Електронний ресурс]: / автори укладачі: О. Бояринова, О. Бруй, Л. Лугова, Я. Сошинська, І. Шевченко; Українська бібліотечна асоціація. Київ : ВГО Українська бібліотечна асоціація, 2020. 104 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/594/%D0%A7%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B8.pdf
5. Бібліотечний дизайн: історія, розвиток, майбутнє [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Упр. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тимірязєва, уклад.: Н. І. Морозова [та ін.]. — Електрон. текст. дані (1 файл : 93,5 Мб). Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2014 (Електронна бібліотека «Культура України»). URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=4602>. – Назва з екрана.
6. Про бібліотеку : Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. URL: <http://library.donnu.edu.ua/node/9>. Назва з екрана.

МОНІТОРИНГ СТАНУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СЕГМЕНТІВ КОРПОРАТИВНИХ МЕРЕЖ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ

Н. В. Гуленко, Т. М. Яворська

Анотація. У даному дослідженні представлена інформація про важливість забезпечення інформаційної безпеки на сучасних підприємствах. Наведені можливості та головні переваги корпоративних мереж, названі основні загрози корпоративним мережам у сфері інформаційної безпеки. Визначено сучасні засоби забезпечення інформаційної безпеки на прикладі SIEM-систем, наведені найбільш популярні виробники і постачальники послуг SIEM-систем. Висвітлено перспективи впровадження цих систем у діяльність сучасних підприємств.

Ключові слова. Корпоративна мережа, моніторинг, інформаційна безпека, SIEM-система.

Вступ. Сучасні інформаційні технології повністю інтегрувалися в усі сфери людської діяльності. Всесвітня мережа Інтернет об'єднує не лише окремих користувачів зі своїми персональними комп'ютерами та смартфонами, а й корпоративні мережі. З метою підвищення ефективності своєї діяльності підприємства, бізнес-структури через власні корпоративні мережі цілодобово обмінюються інформацією, документами між своїми підрозділами, постачальниками, партнерами та клієнтами.

З розвитком технологій підвищується і рівень загроз у сфері використання інформаційних технологій. Мережі та сервіси передачі даних піддаються ризику масштабних атак з боку зловмисників. Зловмисники вже більше десяти років активно здійснюють різні правопорушення та злочинні дії у сфері інформаційних технологій. У відповідь на нові атаки розробляються нові або удосконалюються старі методи захисту інформації та інформаційно-технічної інфраструктури підприємств.

Дослідженням питань інформаційної безпеки займається ряд як вітчизняних, так і закордонних дослідників, а також значна кількість державних і недержавних наукових установ, дослідницьких та аналітичних центрів. Серед науковців, що досліджують проблеми інформаційної безпеки: А. Грамші, К. Кубечка, М. Зубок, Я. Жарков, Р. Калюжний, Б. Кормич, В. Ліпкан, В. Макаренко, Ю. Максименко, О. Барановський та ін.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує безліч загроз інформаційній безпеці підприємств, бізнесовим структурам. Серед загроз з якими стикаються підприємства — зовнішні вторгнення в корпоративні мережі і, як результат, — недоступність до корпоративних сервісів, викрадення конфіденційних даних та інформації, неможливість контролю web-трафіку, проникнення вірусів і, так званих, «троянських» програм, різні види внутрішніх і зовнішніх загроз підприємству та його діяльності.

Інформаційна безпека — стан захищеності потреб особи, суспільства та держави в інформації незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз. Захист інформації передбачає систему заходів, спрямованих на недопущення несанкціонованого доступу до інформації, несанкціонованої її модифікації, втрати, знищення, порушення цілісності [1].

Корпоративна мережа — мережа, ресурси якої доступні працівникам однієї компанії, підприємства чи навчального закладу [2].

VPN (Virtual Private Network) — узагальнена назва технологій, які дозволяють створювати віртуальні захищені мережі поверх інших мереж із меншим рівнем довіри. Ці технології дозволяють організовувати безпечний доступ до корпоративної мережі для віддалених співробітників компанії. Мережа VPN об'єднує підрозділи компанії в єдину мережеву інфраструктуру, забезпечує безперебійність роботи її ресурсів і захист внутрішнього трафіку [2].

Переваги корпоративних мереж: можливість централізованого дистанційного навчання; скорочення витрат на експлуатацію мереж та підвищення цінності інвестицій в мережеву інфраструктуру; прозорість роботи компанії, контроль над корпоративними

мережевими ресурсами; повний контроль за діяльністю всіх служб та структурних підрозділів; автономність мережі та високий рівень безпеки; безперервне оновлення інформації між співробітниками підприємства дозволить приймати їм своєчасні та правильні рішення; гнучкість корпоративної мережі на внутрішні та зовнішні зміни в середині компанії; доступ до всіх інформаційних ресурсів підприємства в реальному часі, незалежно від місця знаходження співробітників: в офісі, в іншому місті, дома або в дорозі [3].

В межах єдиної корпоративної мережі можна [3]:

- організувати централізований доступ до мережі інтернет;
- відео-, конференц зв'язок в межах компанії;
- корпоративну електронну пошту, голосову пошту, факси для підвищення ефективності та продуктивності роботи співробітників; єдиний електронний документообіг компанії;
- створення корпоративної IP-телефонії;
- загальні архіви документів, єдині корпоративні довідники та сервіси;
- автоматичний збір даних систем відео нагляду;
- комплексну автоматизацію робочих місць;
- дистанційний режим доступу до файлів, до сервер із базами даних, пристроїв друку; безпеку передачі даних та захисту корпоративної інформації від несанкціонованого доступу.

Для захисту від ненадійного доступу до даних корпоративних мереж в умовах сучасного розвитку бізнесу необхідно використовувати сучасні засоби забезпечення безпеки такі, як:

- захист периметра мережі;
- системи запобігання вторгненням;
- Web-фільтрація даних;
- антиспам-системи;
- антивірусний захист.

Для забезпечення інформаційної безпеки і керування інцидентами безпеки використовують SIEM-системи (Security information and event management). SIEM-системи представлені додатками, приладами і послугами.

SIEM-система моніторингу дозволяє звести всі події та інциденти інформаційної безпеки в єдиній структурі, виконує інтелектуальний аналіз атак та їх наслідків і допомагає адміністраторам виробити контрзаходи по інформаційній безпеці корпоративних мереж [4].

Крім цього, система моніторингу інформаційної безпеки виконує реєстрацію та зберігання всіх інцидентів інформаційної безпеки, що робить можливим використання отриманого матеріалу в якості доказового при виконанні розслідувань інцидентів та в судочинстві [4].

Робота цієї системи дозволяє побачити більш повну картину активності мережі і інцидентів інформаційної безпеки. Але разом з тим, цю систему використовують як додатковий спосіб захисту від цілеспрямованих атак на корпоративну мережу.

SIEM-система повинна збирати, аналізувати, моніторити і представляти інформацію із мережевих приладів і приладів безпеки.

Функції SIEM-системи спрямовані на моніторинг основних подій і станів інформаційної безпеки всередині компанії та її діяльності.

Основними функціями можна назвати [5]:

- моніторинг автентифікації та знаходження компроментуючих аккаунтів користувачів корпоративної мережі та адміністраторів;
- моніторинг випадків зараження корпоративних мереж;
- моніторинг підозрілого вихідного трафіку мереж і передання по мережі даних с використанням журналів веб-проксі;

- відстеження системи змін і інших адміністративних дій у внутрішніх мережах на їх відповідність дозволеного протоколу даних компанії;
- моніторинг атак на веб-додатки шляхом аналізу різних звітів;
- відстеження крадіжок даних та інших підозрілих зовнішніх підключень.

Слід приділити особливу увагу налаштуванню SIEM під клієнта, його інфраструктуру і системи безпеки. Правильно налаштовані правила використання системи дозволять спеціалісту аналізувати дійсно важливі повідомлення про інциденти порушення інформаційної безпеки, фільтруючи зайві дані.

SIEM-системи використовують інформацію з таких джерел, як [6]:

- системи автентифікації і системи контролю і управління доступом (Access Control);
- антивірусні засоби;
- міжмережеві екрани; системи виявлення / запобігання вторгнень;
- системи проксі-доступу в інтернет і веб-фільтрації; активні мережеві пристрої;
- системні журнали подій інформаційної безпеки серверів і робочих станцій користувачів;
- журнали аудиту систем управління базами даних;
- ключові корпоративні ресурси: поштові сервери, файлообмінні сервери, CRM- і ERP-системи;
- інші бізнес-додатки відповідно до вимог інформаційної безпеки компаній і стандартів.

Отриману інформацію SIEM аналізує за допомогою правил, що містять набір умов, тригерів, лічильників і сценаріїв дій у відповідь (в сукупності складових Use Cases). SIEM не протидіє зловмисним діям порушників, однак рішення дозволяє отримати найбільш повне уявлення про виникаючі події безпеки [5].

Великі підприємства, холдинги, мульти та транснаціональні компанії різних галузей – основна категорія споживачів SIEM-систем. SIEM дозволяють виявити порушення безпеки серед величезної кількості подій і оперативно відреагувати на виявлені проблеми. Крім того, SIEM-системи при необхідності беруть участь в проведенні аудитів відповідності.

Все більша увага приділяється дрібним постачальникам, оскільки організації малого і середнього бізнесу шукають послуги або варіанти надання SIEM для скорочення внутрішніх ресурсів і витрат, необхідних для дотримання вимог безпеки, використовують послуги аутсорсингу.

Сьогодні світовий ринок SIEM можна назвати зрілим і конкурентоспроможним. Постачальники в змозі задовольнити основні вимоги будь-якого клієнта, проте залишаються проблеми, пов'язані з виявленням цілеспрямованих атак і порушень в сфері інформаційної безпеки.

Ситуація може бути поліпшена завдяки додатковій розвідці загроз, профілізації поведінки користувачів і додатків, ефективній аналітиці. На даний момент спостерігається активне впровадження поведінкової аналітики користувачів і сутностей (User and Entity Behavior Analytics, UEBA), що позиціонується постачальниками як доповнення до SIEM, що володіє більш високою точністю виявлення цілеспрямованих атак [6].

Серед світових лідерів-постачальників SIEM систем можна назвати такі як:

SolarWinds Inc. – американська компанія, яка розробляє програмне забезпечення для бізнесу, яке допомагає керувати їх мережами, системами та інфраструктурою інформаційних технологій [7].

Netwrix – це приватна компанія, що займається інформаційною безпекою, яка дає можливість фахівцям з інформаційної безпеки та управління відновлювати контроль над чутливими, регульованими та критично важливими для бізнесу даними, незалежно від місця їх проживання [8].

Rapid7 – лідер в розробці рішення для управління уявленнями і тестування на просування. Допомога полягає в повному представленні безпеки інформаційної інфраструктури [9].

Одними з найбільш популярними SIEM-систем в Україні на теперішній час є [10]:

- QRadar Security Intelligence Platform (виробника IBM), основними перевагами є єдина платформа для всіх дій, які виконуються; гнучка архітектура; велика кількість безкоштовних додатків, контенту і модулів;
- McAfee (від виробника ESM), основні переваги це великий обхват промислових систем управління; інтеграція зі сторонніми технологіями; постійне джерело оновлення даних;
- HP ArcSight, основні переваги це повний набір можливостей, які дають можливість використання всіх функцій системи; проведення різноманітних аналіз; наявність бази знань загроз; наявність правил і додаткових продуктів.

Висновки. Отже, інформаційна безпека сучасних підприємств та бізнес-структур є одним з найважливіших компонентів інтегральної безпеки, на якому б рівні вона не розглядалась – національному, галузевому, корпоративному або персональному.

У сфері забезпечення інформаційної безпеки систем важливі не тільки окремі рішення, а й механізми генерації нових рішень, що дозволяють працювати і розвиватися в темпі технічного прогресу. Наявність засобів захисту інформації не є гарантією захисту всіх корпоративних ресурсів.

Для забезпечення оптимального рівня захисту необхідна система моніторингу інформаційної безпеки підприємства, якими є SIEM-системи, що спрямовані на моніторинг основних подій і інцидентів інформаційної безпеки всередині компанії та її діяльності.

В умовах сьогодення, сучасні технології програмування інформаційних систем не дозволяють створювати безпомилкові програми, що не підтримує швидкий розвиток засобів забезпечення інформаційної безпеки. Важливо починати з того, що необхідно створювати надійні системи інформаційної безпеки із залученням підозрілих компонентів (програм). Це стає цілком можливим, але потребує дотримання певних принципів і контролю за станом захищеності протягом усього життєвого циклу інформаційної системи.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о важности обеспечения информационной безопасности на современных предприятиях. Приведены возможности и главные преимущества корпоративных сетей, названы основные угрозы корпоративным сетям в сфере информационной безопасности. Определены современные средства обеспечения информационной безопасности на примере SIEM-систем, приведены наиболее популярные производители и поставщики услуг SIEM-систем. Освещены перспективы внедрения этих систем в деятельность современных предприятий.

Ключевые слова. Корпоративная сеть, мониторинг, информационная безопасность, SIEM-система.

Abstract. This study provides information on the importance of information security in modern enterprises. The main opportunities and advantages of corporate networks are given, the main threats to corporate networks in the field of information security are named. Modern means of information security are identified on the example of SIEM-systems, the most popular manufacturers and service providers of SIEM-systems are given. Prospects for the introduction of these systems in the activities of enterprises are highlighted.

Key words. Corporate network, monitoring, information security, SIEM system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформаційна безпека. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/55-i/1943-informatsijna-bezpeka.html>.
2. Комп'ютерні мережі. Основні терміни класифікації. URL: <https://sites.google.com/site/mijsajtmerezainternet/komputerni-merezi-osnovni-termini-klasifikaciie>.
3. Практикум з програмування на VBA. Навч. посібник / П. І. Каленюк, А. Ф. Обшта, Н. М. Гоблик, Н. Ф. Ключко, С. М. Ментинський. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. 208 с.
4. Системи моніторингу та управління безпекою. URL: <http://integritysys.com.ua/security/siem/>.
5. Что такое SIEM-системы и для чего они нужны? URL: <https://www.anti-malware.ru/analytics/Technology/Popular-SIEM-Starter-Use-Cases>
6. Обзор мирового и российского рынка SIEM – систем. URL: https://www.anti-malware.ru/analytics/Market_Analysis/overview-global-and-russian-market-siem#part6
7. Solar Winds. URL: <https://www.solarwinds.com/>
8. Netwix. URL: <https://www.netwix.com/>
9. Rapid7. URL: <https://www.rapid7.com/>
10. Які SIEM лідирують на ринку кібербезпеки в Україні? URL: <https://channel4it.com/publications/Kakie-SIEM-lidiruyut-na-rynke-kiberbezopasnosti-v-Ukraine-14717.html>

ОСОБЛИВОСТІ ГЛІКОЗИЛЮВАННЯ БІЛКІВ У ХВОРИХ НА ДІАБЕТ

А. В. Дзись, Е. М. Кавун

Анотація. У статті розглянуто процес неферментативного глікозилювання, що відбувається за надлишкового вмісту глюкози в крові і стає причиною багатьох молекулярних змін в організмі. Цей процес відбувається у хворих на цукровий діабет, в яких глюкоза в крові більша за норму. Глікозилювання призводить до порушення структури білків, а також зміни ліпідів і мембран, що являється причиною розвитку численних патологій. Проведено аналіз впливу на процес глікозилювання додаткових параметрів, таких як вік, стать, тип діабету.

Ключові слова: цукровий діабет, глікозилювання білків, глікозильований гемоглобін

Неферментативне глікозилювання відбувається за умов гікемії, що призводить до зміни природної функції глікозильованих білків. Їх наявність призводить до структурних змін клітин і різноманітних ускладнень, властивих цукровому діабеті (ЦД). Захворювання цукрового діабету є одним з найбільш розповсюджених. Якщо на початку 80-х років минулого століття число хворих на ЦД становило близько 30 млн, то на сьогодні це вже понад 366 млн, а за прогнозами експертів Міжнародної діабетичної федерації (МДФ) і ВООЗ до 2030 року очікується понад 552 млн. Число хворих на ЦД 2-го типу зростає в усіх без винятку країнах світу найчастіше серед людей віком від 40 до 59 років. До того ж 183 млн людей із ЦД залишаються недіагностованими. ЦД спричинив 4,6 млн випадків смерті у 2011 році, а витрати на ЦД досягали принаймні 465 млрд доларів США [12].

Для визначення цукру проводиться вимірювання глюкози в крові лабораторним методом або індивідуальним глюкометром. Для того, щоб визначити дійсний ступінь компенсації ЦД проводиться вимірювання рівня глікозильованого гемоглобіну. Важливим питанням також являються вікові та соціально-психологічні фактори впливають на рівень глікозильованого гемоглобіну, що краще допоможе зрозуміти хід захворювання і створювати індивідуальний підхід для кожного пацієнта, що у свою чергу полегшить підібрати індивідуальні шляхи які впливають на протікання захворювання.

Види цукрового діабету

За статистичними даними у різних країнах кількість хворих на цукровий діабет різняться, в залежності від рівня медицини і багатьох інших факторів і на сьогодні він є одним із найпоширеніших захворювань у світі. Сучасні методи вимагають постійного контролю рівня цукру у крові, збалансованої дієти, нагляду в лікаря та уникнення стресів.

ЦД першого типу супроводжується станом хронічної гіперглікемії, порушенням синтезу інсуліну та/або метаболізму глюкози у другому типі. Діабет – це хронічне ендокринно-обмінне захворювання зумовлене абсолютною або відносною недостатністю інсуліну внаслідок дії екзогенних чи ендогенних факторів, які супроводжуються порушенням багатьох видів обміну речовин, насамперед вуглеводного (гіперглікемія), ураженням різних органів і тканин, в тому числі судин та нервової тканини.

Існує два основних види діабету, це цукровий діабет 1 типу (інсулінозалежний) і цукровий діабет 2 типу (інсуліннезалежний). Також до загальновідомих двох видів діабету додається третій, маловідома форма – це гестаційний діабет [11]. Останній виникає у другому або третьому триместрі вагітності, і зникає після народження дитини. Цей тип характеризується підвищенням концентрації контрінсулярних гормонів, таких як [10], що призводить до інсулінрезистентності, і, відповідно, до збільшення потреби в інсуліні та до підвищення доступності глюкози для плоду. Внаслідок цих змін зростає ризик порушення вуглеводного обміну у жінок, які досі були здоровими.

Цукровий діабет 1 типу обумовлений руйнуванням β -клітин підшлункової залози аутоімунними процесами, що індукованими факторами пов'язаними із середовищем у осіб

із генетичною схильністю. У розвитку захворювання беруть участь антитіла до ostrivciv Лангерганса (до різних антигенів β -клітин), які можуть з'являтися за багато місяців і років до появи симптомів цукрового діабету. Протягом цього повільного періоду відбувається втрата секреторної функції β -клітин, яка призводить до маніфестного ЦД, який характеризується абсолютним дефіцитом інсуліну. Після появи захворювання процес руйнування β -клітин триває ще впродовж певного часу. Зникнення С-пептиду (маркера секреції інсуліну) в сироватці свідчить про їхнє остаточне знищення.

Цукровий діабет другого типу є найчастішою формою, він виникає у 80 % випадків, і він обумовлений поступовим порушенням секреції інсуліну в умовах інсулінрезистентності. Цей тип може бути генетично обумовлений, однак ключову роль відіграють фактори зовнішнього середовища, соціальні умови, насамперед фактор стресогенності та низька фізична активність.

Виявлено також що надмірна кількість вільних жирних кислот, які вивільняє червона жирова тканина під час діабету, викликає явище ліпотоксичності. Збільшення окислених жирів призводить гальмування гліколізу у м'язах, а у печінці призводить до явища глюконеогенезу, що вимагає компенсації секреції інсуліну β -клітинами та може призвести до поступового виснаження його резерву з наступним порушенням метаболізму глюкози.

Показано також що існують інші специфічні типи діабету, такі як [2]:

1. генетичні дефекти β -клітин;
2. генетичні дефекти дії інсуліну;
3. хвороби екзокринної частини підшлункової залози;
4. ендокринопатії;
5. діабет, що індукований ліками;
6. діабет, що індукований збудниками;
7. незвичайні форми імуноопосередкованого діабету;
8. генетичні синдроми, що поєднуються з цукровим діабетом.

Рівень глюкози у крові під час діабету та його вплив на глікозилювання білків та ліпідів

Визначення рівня глюкози дозволяє виявити ЦД і дає змогу вчасно запобігти розвитку пре-діабетичного стану і більш чітко контролювати рівень цукру в крові безпосередньо під час ЦД, що дозволяє уникнути критичних станів в організмі таких як гіперглікемія і гіпоглікемія.

За даними комітету ВООЗ по цукровому діабету 1999 р. встановлені критерії ЦД та порушення толерантності до глюкози [12].

Таблиця 1

Критерії цукрового діабету та порушення толерантності

Діагноз	Визначення глюкози в крові	Концентрація глюкози, ммоль/л		
		Цільна кров	Плазма	
			Венозна	Капілярна
Норма	Натощак	>3,3 <5,5	>3,3 <5,5	>4,0 <6,1
	Через 2 години після ГТТ	<6,7	<7,8	<7,8
Цукровий діабет	Натощак	>6,1	>6,1	>7,0
	Через 2 години після ГТТ або довільне	>10,0	>11,1	>11,1
Порушення толерантності до глюкози	Натощак	<6,1	<6,1	<7,0
	Через 2 години після ГТТ	>6,7 <10,0	>7,8 <11,1	>7,8 <11,1

Американська діабетична асоціація визначила наступні відкориговані критерії визначення діабету [9]:

1. Глікований гемоглобін A1C $\geq 5,7$ –6.4 %
2. Рівень глюкози в плазмі крові натще $\geq 5,6$ –6,9 ммоль/л
3. Рівень глюкози в плазмі крові через дві години після їжі $\geq 11,1$ ммоль/л при проведенні орального ГТТ
4. Довільний рівень глюкози в плазмі крові $\geq 7,8$ 11.0 ммоль/л

Підвищений рівень глюкози у крові при цукровому діабеті посилює процеси глікозилювання білків і ліпідів і призводить до неправильного їх функціонування. При глікозилюванні колагену, еластину та фібронектину призводить до того, що шкіра втрачає пружність і активно піддається негативному впливі сонячного опромінювання. У кровоносних судинах продукти глікозилювання перетворюються на молекулярний клей, що призводить до запалення, та до гіпертрофії гладких м'язів судин і позаклітинного матриксу [3].

Стан хронічної гіперглікемії при ЦД, що індукована надлишком глюкози призводить до істотних змін у клітинах еритроїдного ряду на молекулярному рівнях. Змінюється внутрішньоклітинний метаболізм еритроцитів, модифікуються компоненти клітинної мембрани та знижується їх механічна та осмотична стійкість. Популяція еритроцитів характеризується збільшенням вмісту макроцитів, зростанням поліморфізму клітин, появою значної кількості деформованих і гемолізованих форм. Зростання частки модифікованого у такий спосіб гемоглобіну зумовлює підвищення спорідненості його молекул до кисню, що ускладнює насичення киснем периферійних тканин. Погіршення оксигенації ендотеліоцитів кровоносних судин спричинює порушення газотранспортної функції крові.

При діабеті глікозилюванню підлягають майже всі білки. Так глікозилювані білки кришталіка очей сприяють порушенню світлопропускання. Глікозилювання мієліну викликає порушення проведення імпульсів у нервових волокнах та до розвитку нейропатії. Глікозилювання білків базальних мембран спричиняють порушення ниркової фільтрації і розвиток нефропатії. Глікозилювання альбуміну призводить до порушення транспортної функції і до патології ниркових клубочків. Глікозилювання аполіпропротеїну-В призводить до атеросклерозу, ішемічної хвороби серця, інфарктів та інсультів [13].

Глікозилювання гемоглобіну, біохімія процесу

Глікозилюванню переважно піддається гемоглобін A1 (HbA1). Під час його аналізу методом хроматографії катіонного обміну виявляється кілька варіантів HbA1a (з фруктозою), HbA1b (з глюкозо-6-фосфатом) і HbA1c (утворюється за участі глюкози). Найбільш поширеним є HbA1c, він складає 60–80 % від кількості глікозилюваного гемоглобіну [4].

Як було вказано раніше глікозилювання відбувається в результаті неферментативного приєднання глюкози до N-кінцевих ділянок β-ланцюгів глобіну гемоглобіну A1 і позначається як HbA1c. У здорових дорослих людей співвідношення різних форм глікозилюваних гемоглобінів: 90 %, HbA1a – 1,6 %; HbA1b – 0,8 %; HbA1c – 3,6 %; HbA2 – 2,5 % і HbF (фетального) – 0,5 %. Утворення HbA1c акумулюється всередині еритроцитів і зберігається впродовж усього терміну функціонування еритроцитів. Таким чином концентрація HbA1c відображає рівень глікемії пацієнтів за 60–90 днів до дослідження.

Біохімія глікозилювання

Глікозилювання білків і ліпідів є поширеним явищем в живих організмах. Воно може бути 2 видів: ферментативне і неферментативне. Ферментативне глікозилювання є природним процесом, який залежить від відповідних ферментів. Натомість процес неферментативного глікозилювання призводить до утворення інших кінцевих продуктів глікозилювання (КПГ), які нехарактерні для нормального протікання біохімічних процесів і які, в свою чергу, порушують функціонування біологічних молекул.

Глікозилювання відбувається за участі моносахаридів, зокрема глюкози. Перебуваючи переважно у формі D-глюкопіранози вона у клітині є відносно хімічно інертною сполукою за звичайних умов, але водночас являється найважливішим джерелом енергії.

Під час глікозилювання карбонільна група взаємодіє з α-аміногрупою, в результаті чого утворюється нестабільна основа Шиффа, яка через проміжну форму у вигляді енамінолу перетворюється у більш стійку форму – продукт Амадорі (Amadori product), (див. рис. 1). Енамінол також підлягає таким процесам модифікації як окислення, конденсація із наступною структурною перебудовою, в результаті чого утворюється цілий ряд кінцевих продуктів глікозилювання (КПГ) або Advanced Glycosylation End-products (AGE)

Якщо в клітині вчасно не переривається каскад не ензиматичних процесів, то КПП поступово накопичується в тканинах і має негативні наслідки. Кількість КПП зменшується при зниженні рівня глюкози і зростає з часом. Більше того деякі із КПП можуть формувати ковалентні зшивки з аміногрупами інших білкових молекул [1].

В нормальних умовах швидкість цієї реакції настільки мала, що її продукти встигають видалятися істотно не впливаючи на організм. Однак, при швидкому збільшенні цукру в крові, при діабеті, глікозилювання значно прискорюється, а продукти реакції накопичуються і викликають ускладнення. Так, накопичення видозмінених білків призводить у кристалику до порушення зору, а зміни у шкірі які аналогічні віковим, а також багатьох інших порушень в організмі [8].

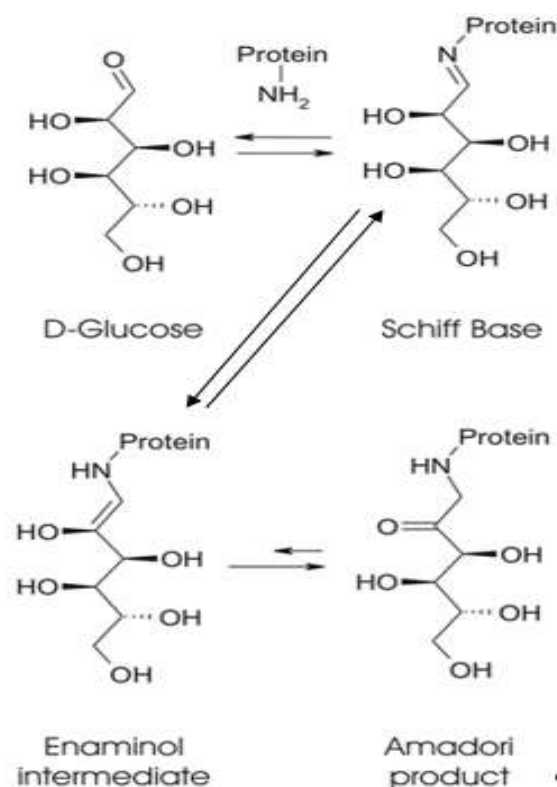
Залежність глікозилювання від різних параметрів (тип, вік, стать)

Процес глікозилювання залежить від ряду факторів, які впливають на цей процес як безпосередньо так і опосередковано і призводить до ускладнення захворювання. Велику роль при цьому відіграють не лише правильні дії з боку лікаря, але й усвідомленість пацієнта, який в свою чергу незначними зусиллями може значно полегшити протікання захворювання.

Так, у період з червня 2014 по травень 2015 у Китаї, в «Третій народній лікарні м. Шеньчжень» було проведено дослідження, метою якого було визначити кореляцію між рівнем глікозилюваного гемоглобіну A1c (HbA1c), статтю та віком. В цьому дослідженні взяли участь 18265 китайських пацієнтів, яким раніше не діагностували цукровий діабет. Із загальної кількості випадків 16734 випадки мали HbA1c < 6,5 %, що продемонструвало позитивну кореляцію між рівнями HbA1c та віком пацієнтів. Лінійна регресія за віком показала, що HbA1c у чоловічої групи була значно вищою, ніж у жіночої групи ($P < 0,0001$). Крім того, у різних гендерних групах рівень HbA1c поступово підвищувався із збільшенням віку. Проведений аналіз показав, що рівні HbA1c зростали 0,014 % на десятиліття у HbA1c < 6,5 % осіб, що підтверджує важливість вікового критерію [5].

У період з 1998 по 2017 було проведено ряд досліджень щодо рівня HbA1c, як фактору ризику ретинопатії та нефропатії у дітей та дорослих з діабетом 1 типу. Дані були отримані на основі шведської популяції. Результати показали, що ризик ретинопатії та нефропатії не відрізнявся при рівнях HbA1c < 6,5 %, але збільшився при важкій гіпоглікемії порівняно з рівнем HbA1c 6,5–6,9 %. Ризик важких ускладнень, головним чином, спостерігався при рівнях HbA1c > 8,6 %, але при більш легких ускладненнях був підвищений при рівнях HbA1c > 7,0 % [6].

На фактори, пов'язані з високим рівнем глікозилюваного гемоглобіну у хворих на діабет 1 типу проводили багатофакторне дослідження в Бразилії де також були виявлені певні закономірності. Проведений аналіз виявив кореляцію між рівнями HbA1c на фоні расових відмінностей, рівнем освіти, дотриманням дієти та лікування інсуліном, а також між тими групами хто брав чи не брав участь в навчальних лекціях із захворювання на діабет. Крім того пацієнти, які у попередньому році не були на медичних прийомах рівень HbA1c був значно вищим. Також пацієнти, які не проводили регулярного вимірювання

Рис. 1 Послідовність хімічних перетворень під час глікозилювання білків глюкозою при цукровому діабеті [8]

рівня глюкози в крові, і які отримували менше чотирьох доз інсуліну на день, також спостерігався більш високий рівень HbA1c [7].

Отже, цукровий діабет першого і другого типу супроводжується неспецифічним глікозилюванням ряду біологічно-активних сполук серед яких білки і ліпіди. Модифікація білків призводить до суттєвих змін у цілому спектрі біохімічних процесів, що провокує ряд ускладнень у хворих на діабет. Контроль загального рівня глюкози відбувається шляхом аналізу рівня глікозилюваного гемоглобіну, що свідчить про хід захворювання. Регулювання цукру у крові можливий за рахунок дотримання запропонованих схем лікування, так і завдяки самоконтролю щодо раціону та зниження стресогенності. Важливим перспективним напрямком є також кроки до зниження процесу глікозилювання за рахунок використання ряду препаратів, молекули яких мають у своєму складі аміногрупи.

Аннотация. В статье рассмотрен процесс неферментного гликозилирования, который происходит из-за избыточного содержания глюкозы в крови и становится причиной многих молекулярных изменений в организме. Этот процесс имеет место у больных сахарным диабетом, в которых глюкоза в крови выше нормы. Гликозилирование приводит к нарушению структуры белков, а также изменения липидов, является причиной развития многочисленных патологий. Проведен анализ влияния на процесс гликозилирования дополнительных параметров, таких как возраст, пол, тип диабета.

Ключевые слова: сахарный диабет, гликозилирования белков, гликозилированный гемоглобин.

Abstract. The article discusses the process of non-enzymatic glycosylation, which occurs due to excess glucose in the blood which causes many molecular changes in the body. This process takes place in patients with diabetes mellitus, in which blood glucose is higher than normal. Glycosylation leads to a violation of the structure of proteins, as well as changes in lipids, is the cause of the development of numerous pathologies. The analysis of the influence on the glycosylation process of additional parameters, such as age, gender, type of diabetes, has been carried out.

Key words: diabetes mellitus, glycosylation of proteins, glycosylated hemoglobin

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лозінська Л. М., Семенчин Г. М. Біологічні аспекти неензиматичного глікозилювання. *Укр. біохім. журн.* 2012. № 5. С. 16–37.
2. Вплив продукту декарбоксилювання L-аргініну на морфофункціональні показники еритроциту за умов експериментального цукрового діабету у щурів / [І. В. Ференц, І. В. Бродяк, М. Я. Люта та ін.]. *Фізіол. журн.* 2014. № 4. С. 70–79.
3. Скибчик В. А., Соломенчук Т. М. Глікозилюваний гемоглобін – фактор підвищеного ризику мікро- і макросудинних ускладнень у хворих на цукровий діабет. *Український медичний часопис.* 2005. № 5. С. 81–88.
4. Бойчук Т. М., Толстанов О. К., Грицюк М. І., Гоженко А. І. Глікозилювання білків при цукровому діабеті: феномен утворення та патогенетичні наслідки (огляд літератури). *Actual problems of transport medicine.* 2013. № 3. С. 52–59.
5. Association between glycated hemoglobin A1c levels with age and gender in Chinese adults with no prior diagnosis of diabetes mellitus / Qinglin M., Houming L., Guangxin X. та ін. *Biomedical reports.* 2016. № 4. С. 737–740.
6. HbA1c level as a risk factor for retinopathy and nephropathy in children and adults with type 1 diabetes: Swedish population based cohort study / M. Lind, A. Pivodic, A. Svensson та ін. *BMJ.* 2019. № 366. С. 1–9.
7. Factors associated with high levels of glycated haemoglobin in patients with type 1 diabetes: a multicentre study in Brazil / C. S. Andrade, G. S. Ribeiro, C. Santos та ін. *BMJ Open.* 2017. № 7. С. 1–10.
8. <https://www.ahajournals.org/doi/full/10.1161/circulationaha.106.621854>
9. Аналіз стандартів Американської діабетичної асоціації. *Практична ангіологія.* 2008. URL: <https://angiology.com.ua/ua/archive /2008/2%2813%29/ article-129/suchasna-medichna-dopomoga-hvorim-na-cukroviy-diabet-analiz-ctandartiv-amerikanskoyi-diabetichnoyi-asociaciyi>.
10. Балаболкин М. И. Сахарный диабет. М., 1994; Балаболкин М. И. Диабетология. М., 2000; Балаболкин М. И., Клебанова Е., Кремская В. М. Дифференциальная диагностика и лечение эндокринных заболеваний. М., 2000.
11. URL: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.13.2.2>.
12. IDF Diabetes Atlas Update 2012. URL: <http://www.idf.org/diabetesatlas/5e/Update2012>.
13. Глікозилювання білків при цукровому діабеті: феномен утворення та патогенетичні наслідки (огляд літератури) / Т. М. Бойчук, О. К. Толстанов, М. І. Грицюк, А. І. Гоженко. *Актуальні проблеми транспортної медицини.* 2013. № 3. С. 52–59.

СИСТЕМА ВІДДАЛЕНОГО УПРАВЛІННЯ РОБОТОТЕХНІКОЮ З МОДУЛЬНИМ ТИПОМ ПОВЕДІНКИ НА ПЛАТФОРМІ WEBOTS

М. В. Коломієць, Т. А. Мартьянова, Л. В. Загоруйко,

Анотація. Сучасна галузь робототехніки вимагає постійного розвитку штучного інтелекту. Саме алгоритм поведінки робота визначає його продуктивність та призначення. Аби оцінити ефективність логіки управління, потрібно виконати ряд тестувань. Тому метою курсової роботи стало створити середовище для тестування користувацьких модулів керування поведінкою роботів. Концепція програми, що розробляється, лежить в створенні системи випробовування функціональності робота, яка зв'язується із середовищем симуляції, обробляє та зберігає інформацію з датчиків та сенсорів і формує подальшу поведінку робота відповідно до вбудованого модулю управління. Для створення повноцінного навколишнього середовища обрано симулятор Webots. Зв'язок із середовищем встановлюється за протоколом TCP/IP. Сервером виступає клієнтський додаток у якому виконуються обчислення, робота з базою даних, впровадження нових модулів, а клієнтом – сесія симуляції у Webots.

Ключові слова: управління, робот, робототехніка, поведінка, модуль.

Стрімкий розвиток галузі робототехніки, зумовлює зростання якості технічних характеристик та вимагає постійної модернізації рішень управління. Актуальність й призначення робота визначається його поведінкою та алгоритмом дій. Сьогоднішнє суспільство потребує автоматизації рішень в найрізноманітніших сферах діяльності: від зондів-дослідників та хірургічних роботів до автоматизованих машин доставки товарів. Кожен такий винахід перед початком використання проходить ряд тестувань. Особливо детального вивчення потребує штучний інтелект майбутнього приладу.

Контролери роботів зменшуються в габаритах і стають більш доступними для інженерів і розробників. На сьогоднішній день програмовані логічні контролери (Programmable Logic Controller, PLC), контролери для автоматизації (Programmable Automation Controller, PAC), промислові комп'ютери та модульні контролери, які випускаються сторонніми виробниками, можуть використовуватися для керування роботами. [1]

Компанії розробки програмного забезпечення постають перед задачею тестування спроектованого контролеру для його подальшого впровадження. Тестування на реальних прототипах роботів не є раціональним підходом, так як потребує значних матеріальних затрат та не менш цінного ресурсу – часу.

Вирішенням задачі оптимізації процесу стало використання симуляторів. Комп'ютерні середовища моделювання дозволяють детально зімітувати поведінку робота і його оточення. Це дає можливість провести повне тестування виконавчих пристроїв (інструментів і маніпуляторів), елементів безпеки в критичних ситуаціях, виконання завдань і місій в спеціальних умовах, яке б засвідчувало правильність проектування і функціонування робота ще до його впровадження або придбання. Однак, існують і недоліки приведених програмних продуктів. Відповідно до висновків НДЦ. Програма наукової роботи ставить на меті втілення цих рекомендацій для абстрагування розробників від специфіки налаштування симуляторів, впровадження роботів у середовище й програмного коду в контролер об'єкту управління. Додаток стане посередником між віртуальним середовищем та користувачем. Проектований графічний інтерфейс матиме інтуїтивно зрозумілі команди, можливість впроваджувати сторонні модулі управління та роботу з базою даних для експорту даних.

Головна ідея спроектованого програмного забезпечення, полягає у створенні платформи, яка комунікує з середовищем симуляції за принципом «обмін повідомленнями» та дозволяє віддалене керування роботом за користувацьким алгоритмом управління. В результаті отримуємо систему з інструментами обробки та збереження інформації від

робота та його оточення, засобами роботи з графічною обробкою даних та функціоналом вбудовування власних модулів керування.

Принцип функціонування полягає в співпраці трьох підрозділів системи: симулятор Webots, програма користувача, сторонній модуль управління.

Реалізація такого процесу буде виконуватись за допомогою пакету ClassLoader. System Classloader – системний завантажувач, реалізований уже на рівні JRE. Цією бібліотекою завантажуються класи, шляхи до яких вказані в змінній оточення CLASSPATH.

За мову програмування було обрано Java. Насамперед цю мову обрано через її кросплатформність. Незалежність від платформи на якій виконуються програми, це дійсно одна з основних переваг мови, адже один і той же код можна запускати під управлінням операційних систем Windows, Solaris, Linux, Macintosh та ін. Це необхідно, коли програми завантажуються через Інтернет для подальшого виконання під управлінням різних операційних систем. Крім того, Java – повністю об'єктно-орієнтована мова. Всі сутності в мові Java є об'єктами, за винятком небагатьох основних типів (primitive types), наприклад чисел. (За допомогою Об'єктно-орієнтованого програмування легко розробляти складні проекти.) Java володіє високою надійністю. Творці забезпечили мову Java засобами, що дозволяють виключити саму можливість створювати програми, в яких були б приховані найбільш поширені помилки.

Програма наукової роботи була написана на мові Java в середовищі IntelliJ IDEA з дотриманням вимог ООП, використовуючи патерни проектування та сторонні бібліотеки.

В проекті втілено два патерни проектування: MVC для побудови моделі взаємозв'язку інтерфейсу та функціоналу, та DAO для ефективного управління базою даних. MVC архітектура в структурі програмного проекту представлена трьома пакетами (package): Model несе в собі логіку додатку, View – форми графічного інтерфейсу, та Controller – функціонал обробки дій користувача. Описана модель продемонстрована на рисунку 2.3.1. [7]

Для імплементації інтерфейсу було використано бібліотеку SWING. За допомогою SWING створено три екрани форми: головне вікно додатку і автентифікація та реєстрація користувача. Використано різноманітні компоненти й контейнери, зокрема: JScrollPane, JTextPane, JButton, JLabel, JTextField, JRadioButton, JPanel. Головне вікно складається з трьох робочих зон розділених компонентом JPanel. Перша зона призначення для відображення основної інформації симуляції. Друга для вибору логіки управління роботом. Третя зона визначена для інформаційних повідомлень користувачеві про стан системи.

Для втілення можливості клієнт серверної архітектури за протоколом TCP/IP використано бібліотеку Java – net.Socket. Щоб реалізувати головний інструмент програмного забезпечення – динамічне завантаження сторонніх модулів управління – імпортовано бібліотеки io.File та io.FileInputStream й розширено клас ClassLoader. Аби полегшити математичні обчислення, в клас стандартного набору модулів поведінки програми, імпортовано бібліотеку «Math». Зокрема, у визначенні подальшого руху робота використовувались функції піднесення до степеню, отримання значення косинусу, синусу, тангенсу, арктангенсу.

Для роботи з базами даних в науковій роботі, було використано стандарт JDBC. JDBC представляє собою опис інтерфейсів і деяких класів, які дозволяють працювати з базами даних для Java. Головним принципом архітектури є універсальний спосіб спілкування з різними базами даних. Самі SQL-запити відрізняються за рахунок різного набору функцій для дат, рядків і т. д. Алгоритм і набір команд для доставки запиту на SQL-сервер і отримання даних від SQL-сервера не відрізняються.

Для першої групи використовується метод інтерфейсу Statement – executeQuery (). Він покриває дуже великий відсоток запитів, наприклад для отримання даних з таблиці. Для другої групи запитів використовується інший метод інтерфейсу Statement – executeUpdate(). На відміну від executeQuery() (який повертає ResultSet) цей метод повертає ціле число, яке повідомляє скільки рядків у таблиці було змінено під час виконання запиту. Інтерфейс

Statement впроваджений для роботи простих запитів. PreparedStatement використаний там, де потрібні параметри з запитом. Запит такого типу дозволяє зробити дві речі: заздалегідь підготувати запит із зазначенням місць, де будуть підставлятися параметри; встановити параметри певного типу і виконати після цього запит з уже встановленими параметрами. [8]

Використовуючи Data Access Object (DAO) для абстрагування і інкапсулювання доступу до джерела даних було створено компоненти з простим інтерфейсом, що надають доступ об'єктам DAO до СУБД. DAO повністю приховує деталі проектування джерела даних від користувачів. Оскільки при змінах реалізації, джерелам даних надається незмінний DAO інтерфейс, цей патерн дає можливість приймати різні схеми сховищ без впливу на компоненти ПЗ. По суті, виконує функцію адаптера між компонентом і джерелом даних [9].

Аби налаштувати підключення до спроектованої бази даних, в класі MySqlConnectionFactory було визначено атрибути для підключення користувача. Приватне поле «user» містить зареєстроване раніше в системі ім'я користувача, «password» пароль підключення, «url» адрес локального хоста з портом 3306, «driver» несе інформацію про драйвер. Метод getContext() виконує підключення за вказаними параметрами до СУБД.

Алгоритм реалізації запитів до бази даних втілюється в методах які несуть в собі синтаксис sql запитів, та процеси заповнення аргументів цих запитів. Прикладом може стати запит до таблиці «Session». Доступ до CRUD операцій імплементований в класі «MySqlConnectionDao». Рисунок 2.3.4 описує запит на оновлення даних по ідентифікатору в MySQL якби це виглядало в консолі, при звичайній роботі із СУБД. Лістинг демонструє підстановку, в параметри раніше написаного запиту, атрибутів що необхідно передати.

Так як програмний продукт наукової роботи проектувався за архітектурою MVC патерну, тому в своїй основі має три пакети Model, View, Controller.

Схема пакету Model представлена на рисунку 1 Ця частина проекту містить всю бізнес-логіку програми та вважається найбільш незалежною від інших. У ній міститься код, який опрацьовує запити до бази даних, алгоритми управління роботом та впровадження сторонніх модулів управління.

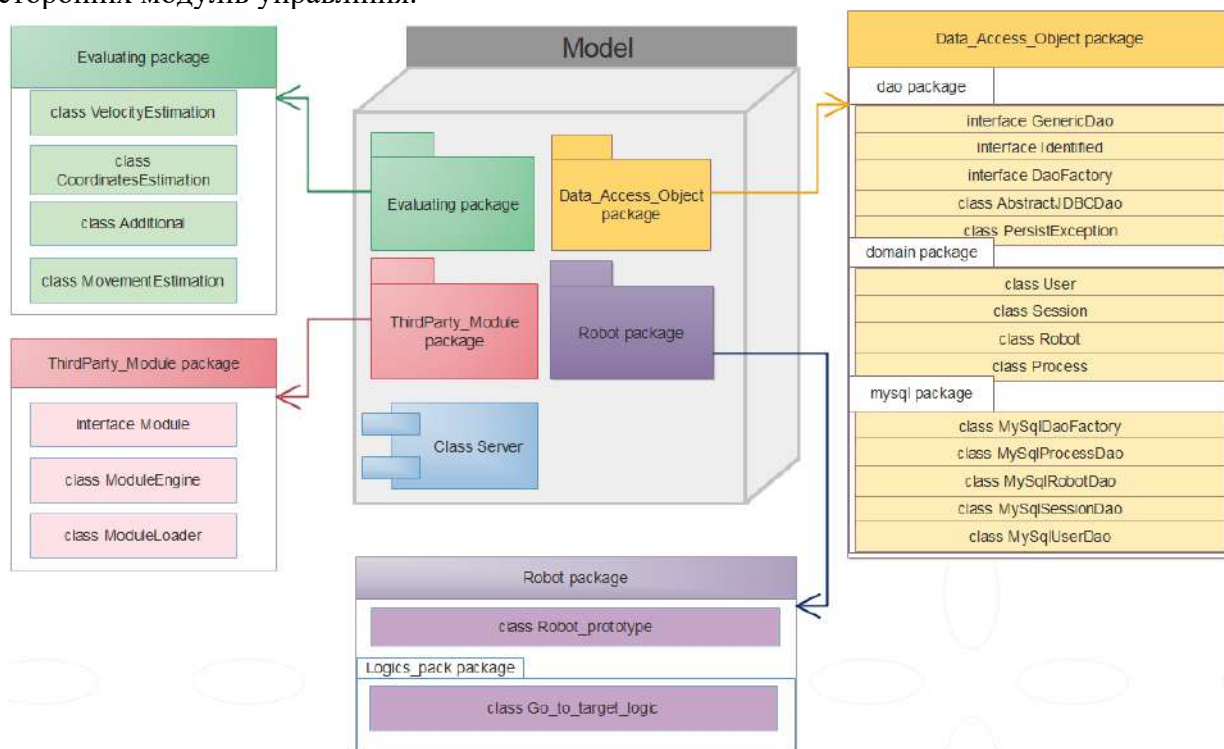

Рис. 1 Діаграма пакету «Model»

Пакет класів Robot містить об'єкт самого робота. Атрибутами класу Robot_prototype стали радіус колеса, відстань між колесами, максимальна швидкість, поточна позиція

об'єкту управління, координати його цілі й остання зафіксована кутова швидкість. Окрім властивостей усіх приватних полів, в класі робота визначені методи для руху робота: обрахування швидкості на основі направлено до цілі вектору («move») й обчислення переміщення пристрою в системі координат («update_movement_indicators»).

Всі частини пов'язані між собою протоколом TCP/IP. Саме цей протокол характеризується як механізм з попереднім встановленням з'єднання, що забезпечує надійність потоку даних, дає впевненість у безпомилковості одержуваних даних і усуває дублювання даних. TCP дозволяє регулювати навантаження на мережу, а також зменшувати час очікування даних під час передачі на великі відстані. Більш того, TCP гарантує, що отримані дані були відправлені точно в такій же послідовності.

Така точність процесу передачі даних необхідна для подальших розрахунків переміщення робототехнічного пристрою в просторі симуляції.

Представлена на рисунку 2 діаграма потоку даних описує зовнішні по відношенню до системи джерела і адресати інформації, логічні операції, потоки і сховища даних, до яких здійснюється доступ. Такий структурний аналіз демонструє, звідки формуються дані для зберігання й момент їх внесення до бази, та процеси для яких необхідно ці відомості дістати із сховища. Для зображення такого процесу обрано модифіковану нотацію Йордана. Коло означає процес, прямокутник світлого тону – зовнішню сутність, темного – сховище даних, направляючі вказівники – потік даних.

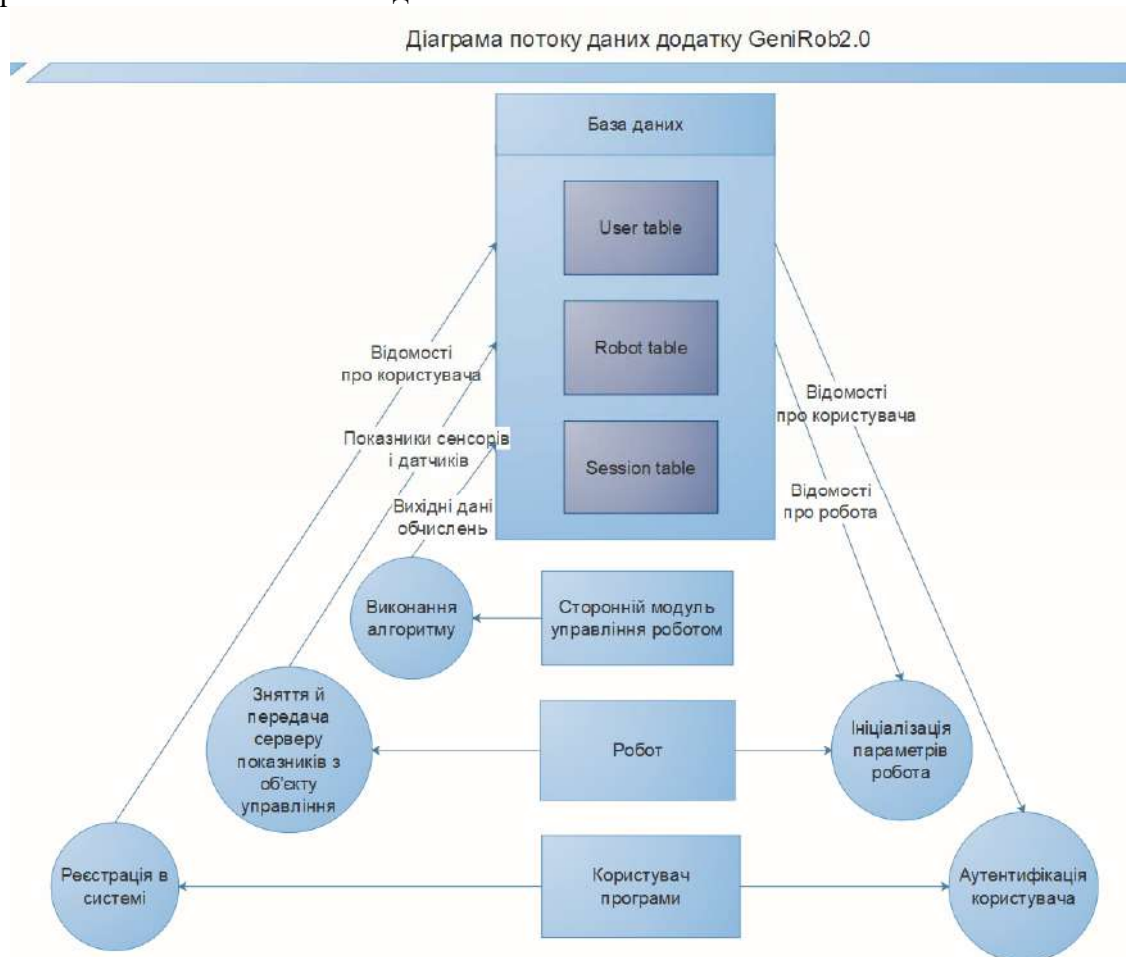

Рис. 2. Діаграма потоку даних додатку

Відповідно до діаграми нижче визначено, коли користувач реєструється в системі, потік введених даних направляється в базу даних. Під час процесу автентифікації відомості користувачів витягуються із сховища. Наступний потік даних стосується робота і його показників. Джерелом процесу «Зняття й передача серверу відомостей» виступає об'єкт управління, потік даних якого направлений в базу даних на збереження. Зворотна

процедура – ініціалізація параметрів робототехнічного пристрою на початку програми. Останній потік, що розглядається, несе вихідні дані обчислень процесу виконання алгоритму управління до бази даних. Таким чином до сховища додається результат виконання програми – команди для формування поведінки робота.

Програмне забезпечення призначене для контролю і управління роботом в симуляції, запису інформації активності і її аналіз. Програма може бути використана для віддаленого контролю робототехнікою, збереження даних переміщення і відомостей з датчиків для подальшого аналізу матеріалу.

Система призначена для використання інженерами ВНЗ в якості навчання і тестування власних винаходів. Інженерами в галузі робототехніки. Передбачається середній рівень комп'ютерної підготовки користувача, розумінням базових принципів функціонування симуляцій середовищ. Також необхідно володіти знаннями в геометрії та фізики для повного розуміння обчислень і якісного аналізу обробки даних.

На стадії тестування та впровадження системи управління, внутрішні лабораторії Донецького університету використовували програмне забезпечення для оцінки ефективності власних алгоритмів управління чотирьох колісною робототехнікою. Студенти та лаборанти мали змогу тестувати власну логіку управління в спроектованому середовищі симуляції, вбудовувати алгоритм керування «мозком» робота, оцінювати ефективність проходження маршрутів і траєкторій, уникання перешкод і досягнення цілі(виконання завдання тесту) в цілому.

Для того щоб повноцінно використовувати ПЗ було інстальовано середовище Webots та створено проект робота яким планується керувати. При встановленні проекту обиралась модель робота з диференціальним приводом від Khepera. Цей контрольний приклад використовувався при проектуванні додатку, й продемонстрував безперебійну роботу під час тестувань. Створену симуляцію зберігали у файл після чого систему перезавантажували. Після автентифікації, в головному додатку, обирали логіку керування роботом зі списку встановлених зовнішніх модулів, або із запропонованих стандартних алгоритмів що постачається разом із ПЗ. Старт сесії симуляції починався після запуску серверу який очікує з'єднання з клієнтським підключенням. Коли сервер й клієнт обмінювались повідомленнями – робот починав свій рух/дії, що демонструвалось в головному вікні симуляції. Результати досліджень використовувались при вдосконаленні власних рішень та під час тестування власних розробок логіки керування.

Ще однією областю застосування ПЗ наукової роботи, стала необхідність змодельовати рух об'єктів управління для розрахунку завантаженості транспортного потоку через пропускні пункти. Відповідно сторонній модуль управління імпортувався в клієнтський додаток і з заданими параметрами відбувалась імітація різного роду транспортних пригод. Результати враховувались під час модифікації окремих програмних рішень аудиторського ПЗ для логістичної компанії.

На перспективу планується розширити набір робототехніки який би включав не тільки колісних роботів, а й крокуючі, плавальні, маніпуляційні девайси, по типу: робот-рука. В подальшому, задля оптимізації процесів обчислення планується впровадження технології багатопоточності. Таке рішення дозволить запускати декілька симуляцій в середовищі одночасно, що збільшить швидкість тестування алгоритмів модулів управління. Одне з головних завдань стане модифікація відображення вихідної інформації графічними засобами, аби мати змогу промальовувати карти маршруту, зберігати зображення статистичних відомостей, графіків та діаграм.

Висновки. Розвиток робототехніки зумовлює постійну модифікацію рішень управління. Завдання автоматизації та створення нових, оптимальних алгоритмів керування лягає на науковців та розробників програмного забезпечення. З очевидних причин, не завжди є можливість протестувати щойно винайдений метод поведінки на реальних приладах. Більше того, використання симуляторів не завжди являється оптимальним виходом, так як несуть в собі певну складність налаштування й беруть час до адаптації.

Головним завданням стало створення зручного посередника між користувачем й симуляцією.

За допомогою мови Java, бібліотек управління базами даних, модулів створення TCP/IP зв'язку й динамічного завантаження класів, спроектовано систему яка керує двоколісним роботом віддалено. Таке рішення дозволяє абстрагуватись від специфіки робототехнічних пристроїв та зосередитись на тестуванні ефективності методів управління.

Не менш значущою функцією є робота з базою даних. Користувач може зберігати відомості симуляції, робота, своїх сесій та значень приладів, аби мати повне уявлення про свою роботу й виконувати глибший аналіз на основі співставлення даних за різний період.

В подальшому планується розширити набір підтримуваних робототехнічних пристроїв. На сьогоднішній день, додаток дозволяє керувати двоколісним роботом з диференціальним приводом. В зв'язку з тим, що попит на тип чотирьох колісних чи гусеничну робототехніку збільшується, то пріоритетним завданням є втілення цих типів в майбутньому. Наступним кроком буде створення можливості виконання програми в багатопотоковому режимі, що дозволить запускати декілька симуляцій одночасно і оптимізувати процес обчислення.

Аннотация. Современная отрасль робототехники требует постоянного развития искусственного интеллекта. Именно алгоритм поведения робота определяет его производительность и назначения. Чтобы оценить эффективность логики управления, нужно выполнить ряд тестов. Поэтому целью курсовой работы стало создать среду для тестирования пользовательских модулей управления поведением роботов. Концепция программы, разрабатываемой лежит в создании системы испытания функциональности робота, связывается со средой симуляции, обрабатывает и хранит информацию с датчиков и сенсоров и формирует дальнейшее поведение робота в соответствии с встроенного модуля управления. Для создания полноценного окружающей среды избран симулятор Webots. Связь со средой устанавливается по протоколу TCP / IP. Сервером выступает клиентское приложение в котором выполняются вычисления, работа с базой данных, внедрение новых модулей, а клиентом – сессия симуляции в Webots

Ключевые слова: управление, робот, робототехника, поведение, модуль.

Abstract. The modern branch of robotics requires the constant development of artificial intelligence. It is the algorithm of robot behavior that determines its performance and purpose. To evaluate the effectiveness of control logic, a number of tests are required. Therefore, the aim of the course work was to create an environment for testing custom modules for controlling the behavior of robots. The concept of the developed program lies in the created systems of testing the functionality of the robot, which communicates with the simulation environment, processes and stores information from sensors and sensors and forms the further behavior of the robot according to the built-in control module. The Webots simulator has been chosen to create a full-fledged environment. The connection to the environment is established via the TCP / IP protocol. The server is a client application in which calculations, database work, implementation of new modules are performed, and the client is a simulation session in Webots

Key words: control, robot, robotics, behavior, module.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Промислові роботи: тренди й типи». URL: <https://www.controlengrussia.com/innovatsii/promy-e-roboty-trendy-i-tipy/>
2. Робот. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Робот>
3. Webots. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Webots>
4. Динамічне завантаження класів. URL: <https://habr.com/ru/sandbox/62803/>
5. Loading a Java Class at Runtime. URL: <https://stackabuse.com/loading-a-java-class-at-runtime>
6. Шаблони проектування – MVC Pattern. URL: <https://coderlessons.com/java-tehnologi/shablony-proektirovaniya-mvc>
7. Шаблон DAO в JAVA. URL: <https://www.codeflow.site/ru/article/java-dao-pattern>
8. Java. Реалізація шаблону DAO. URL: <https://www.dokwork.ru/2014/02/daotalk.html>
9. Технічні характеристики та вимоги до системи Windows 10. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/windows/windows-10-specifications>
10. Розгляд засобів імітаційного моделювання роботів. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-sredstv-imitatsionnogo-modelirovaniya>
11. Why MySQL. URL: <https://www.mysql.com/why-mysql/>
12. All About Sockets. URL: <https://docs.oracle.com/javase/tutorial/networking/sockets/>

ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

А. В. Кухар, В. О. Свірська, В. Ю. Василенко

Анотація. У роботі висвітлюється значення терміну «інформаційно-комунікаційні технології» (ІКТ) в процесі проведення аналітичного огляду дослідницької літератури. Розглядаються основні переваги та недоліки використання ІКТ. Окреслено зарубіжний досвід «віртуалізації» роботи транспортних засобів. Представлено реальний приклад успішного впровадження сучасних технологій на транспортному підприємстві. Основними методами, які були використані у процесі дослідження, стали: теоретичний аналіз наукової та методичної літератури, спостереження, аналіз і синтез інформації, пояснювальний, ілюстративний, методи пізнання та узагальнення.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, транспортне підприємство, е-квиток.

Вступ. Сьогодні використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) стає запорукою комфортного існування людини у сучасному суспільстві. З кожним роком кількість послуг, які можна реалізувати через Інтернет, збільшується. У зв'язку з цим виникає необхідність у кардинальному перетворенні та забезпеченні умов цифрової трансформації в різних сферах людської діяльності, не виключенням є транспортний сектор України.

Отже, актуальність наукової роботи визначається потребою в комплексному дослідженні особливостей використання та можливих аспектів впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на транспортному підприємстві.

Метою дослідження є з'ясування прикладних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій транспортному підприємстві.

Основний розділ. Інформація та інформаційні технології зайняли, останнім часом, важливе місце. Вони розкривають нові можливості, відкривають нові грані для розвитку нових течій, і вимагають до себе дбайливого й уважного ставлення.

На даний момент, дослідження інформаційних технологій є досить актуальним для економіки та соціально-економічного розвитку [1]. Процеси інформатизації сучасного суспільства, і тісно пов'язані з ними процеси інформатизації всіх форм освітньої діяльності, характеризуються процесами вдосконалення та масового поширення сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології, насамперед, пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою інформації. Це визначення включає в себе всі засоби технологій, що використовуються для діяльності з інформацією. На даний момент ІКТ включає усі інструменти технологічних можливостей, а саме: комп'ютери, гаджети, мережа Інтернет, радіо та телевізійні передачі, хмарні сховища і телефонний зв'язок. [2]

Основою ІКТ є машинне забезпечення (комп'ютери, принтери, телефони, друкарські машинки, автоматизовані системи та інше). Уміння користуватись сучасними технологіями, це вже не переваги для особистості, а основа для розвитку.

Основні переваги та недоліки використання сучасних ІКТ представлені дали (рис. 1).

У процесі інформатизації економіки інформаційні та технологічні прориви тісно переплітаються в єдиний процес, який має тенденцію до самоускорення. Це означає безперервний розвиток ІКТ, наслідком чого є якісне оновлення технологічної основи. Широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери господарства і побуту – найважливіша технологічна особливість розвитку сучасної світової економіки.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ПЕРЕВАГИ

- доступність, зручність та гнучкість;
- скорочення часу виконання;
- покращення рівня знань, навичок;
- комунікація у просторі;
- контроль над виконанням завдань;
- забезпечення повноти інформації;
- швидкість та доступність інформації;
- зростання обсягу виконаного завдання за короткий період часу

НЕДОЛКИ

- необізнаність в використанні тих чи інших інформаційних технологій;
- недостовірність інформації (її викривлення);
- низький рівень безпеки і захисту від шахрайства публічної інформації;
- можливі приховані матеріали

Рис. 1. Основні переваги та недоліки використання сучасних ІКТ

Успішне впровадження ІКТ відбувається на транспортних підприємствах України та за її кордонами, що свідчить про розвиток економіки в цілому.

Специфіка транспортної галузі – необхідність постійного обміну між віддаленими один від одного місцями. Це обумовлює необхідність нового мережевого обладнання, технології передачі даних. Інформаційні технології в логістиці несуть дві корисних функції. По-перше, за допомогою них, прискорюється процес отримання замовлень, доставки вантажу, управління автопарком. Чим швидше це все відбувається, тим менша тривалість циклу виконання робіт з точки зору замовника, менше паперової роботи і помилок, а це означає, що затрати також зменшуються.

Сьогодні все частіше кажуть про інформаційні технології і системи, інтегровані інформаційні та комунікаційні системи, підкреслюючи тим самим пріоритет інформації над технікою і технологією обробки даних. Фокус все більше переміщається від наростання обчислювальних потужностей до впровадження систем, забезпечуючи як контроль над процесами транспортування, так і автоматизацію управління фінансами.

Забезпечення якості та доступності необхідної інформації для спеціалістів, можливість її зручного представлення і використання для вирішення різних задач мають сьогодні головний пріоритет.

Єдиний інтегрований інформаційний простір сучасного автотранспортного підприємства являється «віртуальним» по своїй суті і засновується на технології реляційних баз даних і клієнт-серверної архітектури локальної обчислювальної мережі. «Віртуальність» інформаційного простору проявляється в тому, щоб матеріальний носій інформації перестає грати вирішальну роль в процесі обробки інформації. Працівники працюють не з документами, а з конкретними показниками, склад і структура яких необхідні і достатні для вирішення даної виробничої проблеми. Кожна зміна ситуації прийняття рішення уже не потребує довгого збору даних, які часто являються «власністю» окремих спеціалістів або функціональних підрозділів, по причині того, що вся необхідна інформація для вирішення виробничих проблем містяться в базі даних, доступ до якої за допомогою індивідуального автоматизованого робочого місця здійснюється за хвилини, а

не за дні або тижні (терміни, за які збирається інформація із документів при паперовій технології обробки інформації).

Формування і введення бази даних забезпечується технологій реляційних баз даних, завдяки яким здійснюється об'єднання різних, інформаційних представлень, окремих спеціалістів, необхідних для вирішення проблем управління виробництвом, в єдину інформаційну карту. Дана карта дозволяє отримати цілісне представлення про роботу підприємства, створює умови для оперативного аналізу первинних виробничих явищ, які при паперовій технології обробки інформації навряд чи взагалі могли бути знайдені. В свою чергу, клієнт-серверна архітектура забезпечує одночасний доступ до бази даних велику кількість користувачів та координацію їх взаємодій.

Великі зарубіжні транспортні та товаро-розподільчі компанії сьогодні орієнтуються на застосування складних інтегрованих інформаційних систем. На їх розробці спеціалізуються окремі фірми. Стійкість економічного положення, стабільність та єдина технологія розрахунків роблять ці програмні продукти тиражованими, що значно понижує їх вартість. В Західній Європі існують фірми, що розробляють спеціальне програмне забезпечення для управління транспортними компаніями.

Більш широке застосування в транспорті Німеччини та Бельгії, наприклад, знаходить технологія диференційного економічного обліку роботи транспортних засобів з аналізом продуктивності, рентабельності та управлінням використання шляхом ремонту, списання та комбінування маршрутів. Диференційований контроль на дорозі та електронний обмін даними, дозволяють значно збільшити оборот інформації. В Шотландії, Ірландії та Англії, застосовуються бортові обчислювальні системи з магнітними носіями інформації, які дозволяють автоматизувати облік роботи транспортного засобу.

Нові задачі, пов'язані з впровадженням логістичних принципів в сфері перевезення, потребують створення інформаційної інфраструктури, які дозволяють організовувати, збирати та передавати інформацію усім учасникам логістичної системи. Це передбачає ідентифікацію і стандартизацію джерел інформації, засобів її обробки та передачі. Ядром інтегрованої інформаційної системи являється модуль автоматизованої обробки товарно-транспортних документів. Він в більшій степені визначає ефективність всієї інтегрованої інформаційної системи.

Завдяки розвитку мережі Інтернет і активізації діяльності багаточисленних віртуальних служб циклу по доставці товарів кінцевому споживачу починає набирати цілком конкретні, засновані та типології транспортно-технологічних, інформаційних та фінансових операцій форми. В силу цього логістика все тісніше зв'язується і все частіше асоціюється з розробкою складних проєктів доставки – розподілу товарів, ресурсів. Починають створюватися центри по розробці і продажу таких проєктів. Причому предметна область проєкту може бути різною – від розробки системи управління транспортно-експедиційних компаній до організації виставки в іншій країні, на іншому континенті. Іншими словами, публікації в мережі Інтернет пропозиції великомасштабних проєктно-логістичних, інформаційних та програмно-технічних центрів та фірм показують новий етап розвитку логістики та транспортної логістики особливо.

АСОП – це автоматизована система оплати проїзду, яка швидко розвивається в Україні та в усьому світі. Система значно спрощує процес оплати проїзду, що не тільки полегшує умови функціонування перевізникам та пасажиром, але також аналізує пасажиропотік та обчислює дохід, а також усуває такі недоліки, як офшорні тіньові ринки [3].

Зростання прибутку та його накопичений дохід є головною метою системи АСОП. Symbol Transport розробляє програмне забезпечення та впроваджує безконтактну систему оплати проїзду за наземні перевезення в Україні. Першими, хто спробував цю систему є Чернігів, Івано-Франківськ, Краматорськ, Чернівці, Тростянець та інші міста. Реалізація проєкту передбачає декілька етапів реалізації, залежно від місцевих умов кожного міста. З 2 грудня 2019 року у Вінниці спільно з компанією VISA розпочинається запуск системи

оплати проїзду в громадському транспорті за допомогою електронного квитка та безконтактних банківських карток.

У 2018 році з метою вдосконалення транспортних рішень та впровадження сучасних та зручних способів оплати проїзду Вінницька міська рада, Вінницька комунальним підприємством «Вінницякартсервіс» та VISA, світовий лідер у галузі цифрових платежів, підписали меморандум про співпрацю. Оплата в транспорті може здійснюватися не лише муніципальною картою вінничанина (додаток А), а й будь-яким безконтактним способом оплати з будь-якого банку України та світу [4].

Система оплати подорожей за безконтактними банківськими картками вже працює у столиці, та розпочали роботу п'ять обласних центрів – Житомир, Івано-Франківськ, Тернопіль, Вінниця, Чернігів та Чернівці, а також Дрогобич.

Однак проєкт реалізується у Вінниці в більших масштабах, оскільки охоплює всі види громадського транспорту у місті, крім таксі. Впровадження безготівкових тарифів у Вінницькому громадському транспорті фінансувалось за рахунок кредитних коштів Європейського банку реконструкції та розвитку (Європейський банк реконструкції та розвитку). Чеська компанія Mikroelektronika стала системним інтегратором та розробником програмного забезпечення проєкту [4].

Мережа роздрібного продажу включає системи та послуги, які необхідні для управління видачею, персоналізацією та роздрібним продажем носіїв оплати проїзду. Вона включає кіоски та магазини, автомати з поповнення карток, а також центри обслуговування користувачів.

Вебпортал та мобільний додаток призначено для надання можливості користувачам, які мають інтернет-з'єднання, керувати балансом своїх зареєстрованих карток та здійснювати поповнення з власного комп'ютера або мобільного пристрою.

Послуги мережі передбачають забезпечення мобільного зв'язку, з'єднання та можливостей мережі, що здійснюватимуть обмін між центральною системою АСОП, бортовими системами та усіма елементами системи АСОП.

Система моніторингу та диспетчеризації призначена для моніторингу персоналом комунального підприємства «Вінницякартсервіс» (в реальному часі).

Електронний квиток (е-квиток) – проїзний документ встановленої форми, запис у базі даних АСОП інформації щодо типу транспортного засобу, маршруту, номеру пристрою АСОП, дати, часу та вартості наданої транспортної послуги, який після його реєстрації в АСОП дає право пасажиру на одержання транспортних послуг.

Період дії електронних квитків, кількість транспортних послуг та тарифи затверджуються уповноваженими органами місцевого самоврядування. Персоналізована картка (Муніципальна карта вінничанина) у формі безконтактної смарткартки, яка відповідає стандарту ISO 14443, яка містить персональні дані пасажирів (в тому числі нанесені на неї у графічному вигляді), і може використовуватися як носій електронного квитка та для інших послуг муніципалітету. Можлива візуальна інформація: назва категорії користувача для якої призначена карта, ПІБ особи, яка отримала картку, фото, номер картки, зона дії картки, QR-код, штрих-код, телефон центру підтримки, адреса вебпорталу, інше [5].

Висновки. Ефективність розвитку транспортної сфери потребує розбудови транспортної та інформаційної інфраструктури. Особливістю інформаційної інфраструктури в транспортному секторі є використання автоматизованої системи оплати проїзду, яка може бути реалізована різними інноваційними додатками.

Як показує досвід впровадження безконтактної оплати проїзду у Вінниці, однією з основних незручностей виступає відсутність належної цифрової грамотності у пасажирів. У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні подальших досліджень, проведенні комплексу заходів з діджиталізації та поступовій можливості переходу до належного використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Аннотація. В работе раскрывается значение термина «информационно-коммуникационные технологии» (ИКТ) в процессе проведения аналитического обзора исследовательской литературы. Рассматриваются основные преимущества и недостатки использования ИКТ. Представлен зарубежный

опыт «виртуализации» работы транспортных средств. Рассмотрен реальный пример успешного внедрения современных технологий на транспортном предприятии. Основными методами, которые были использованы в процессе исследования, стали: теоретический анализ научной и методической литературы, наблюдение, анализ и синтез информации, поясняющий, иллюстративный, методы познания и обобщения.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, транспортное предприятие, е-билет.

Abstract. The work reveals the meaning of the term "information and communication technologies" (ICT) in the process of conducting an analytical review of research literature. The main advantages and disadvantages of using ICT are considered. The foreign experience of "virtualization" of vehicle operation is presented. A real example of the successful implementation of modern technologies at a transport enterprise is considered. The main methods that were used in the research process were: theoretical analysis of scientific and methodological literature, observation, analysis and synthesis of information, explanatory, illustrative, methods of cognition and generalization

Keywords: information and communication technologies, transport company, e-ticket.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економіка розвитку: підручник / О. М. Царенко та ін. Суми : Університетська книга, 2004. 590 с.
2. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1103> (дата звернення: 01.03.2021).
3. Укрінформ. У Вінниці в громадському транспорті запрацював електронний квиток. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2829302-u-vinnici-v-gromadskomu-transport-zapracuvav-elektronnij-kvitok.html. (дата звернення: 01.03.2021).
4. Про впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському електричному та автомобільному транспорті загального користування у м. Вінниці : рішення від 27.06.2018 № 1254. URL: <https://www.vmr.gov.ua/MunicipalEnreprise/ContentLibrary/def75ea4-c1d0-4984-ac20-94f7f580507a/10/%E2%84%961254%2027-06-2018.pdf>. (дата звернення: 03.03.2021).
5. 20 хвилин Вінниця. Чому повідомлення про списання коштів за проїзд вінничани отримують з запізненням? URL: <https://vn.20minut.ua/Groschi/chomu-povidomlennya-pro-spisannya-koshtiv-za-proyizd-vinnichani-otrimu-11180944.html>. (дата звернення: 05.03.2021).

УДК 616.995.132-053.2:616-08

АСКАРИДОЗ: ПРИЧИНИ, СИМПТОМИ, ПРОФІЛАКТИКА І ЛІКУВАННЯ У ДІТЕЙ

Т. І. Малова, І. В. Березовський

Анотація. Статтю присвячено вивченню проблеми виявлення аскаридозу у дітей. Клінічні симптоми мають схожість з великою кількістю різних інфекційних та неінфекційних захворювань. Це може бути причиною постановки невірних діагнозів. У більшій частині випадків аскаридоз відбувається під маскою гострого респіраторного захворювання, бронхіту, кропивниці, бронхіальної астми тощо. Саме тому на ранніх стадіях захворювання так важливо поставити правильний діагноз та призначити лікування.

Ключові слова: гельмінтоз, аскаридоз, токсокароз, паразитарна пневмонія.

Аскаридоз називають антропонозним або пероральним геогельмінтозом, що характеризується у ранній міграційній фазі наявністю алергійного синдрому та ознак ураження органів дихання, а в пізній (кишковій) фазі – ураженням травного тракту [1, с. 136].

Аскаридоз є одним з найбільш поширених гельмінтозів людини в Україні і посідає друге місце серед паразитарних інвазій після ентеробіозу. Традиційно ентеробіоз, аскаридоз та трихоцефальоз реєструють як масові захворювання населення в Україні. Щорічно реєструють близько 65 тис. хворих на аскаридоз. Джерелом інвазії *Ascaris lumbricoides* є хвора людина. Умови для поширення аскаридозу в містах мінімальні [1, с. 136].

Проте частка городян серед зареєстрованих хворих на аскаридоз стабільно складає близько 2/3, з них до 80 % – діти. Найбільш схильні до зараження аскаридозом діти до трьох років (25,3 %), 7–9 років (11,3 %) і 10–12 років (11,9 %). Поширеність аскаридозу істотно знижується у осіб старше 25 років.

Ця ситуація пов'язана з масовим зараженням городян на дачних ділянках і вживанням немитої городини, купленої на ринках і в магазинах. Захворюваність на ці гельмінтози значно частіше зустрічаються в сільській місцевості. У той самий час ця ситуація свідчить про незадовільну лабораторну діагностику на селі та високу забрудненість довкілля яйцями гельмінтів у місцях розведення худоби та свійських тварин [1, с. 136].

Ще одна проблема великих міст – це забруднення ґрунту у дворах, скверах і парках екскрементами собак. Щодня в містах на вулицях залишається величезна кількість собачих фекалій. Ці фекалії у 30–60 % випадків містять яйця собачих аскарид *Toxocara canis*. Особливо забруднені дитячі пісочниці. Англійські дослідники вважають токсокароз однією з головних причин розвитку у дітей бронхіальної астми [1, с. 136].

Аскариди у дітей виявити непросто. Аскаридоз на відміну від ентеробіозу проходить часто безсимптомно. Першими симптомами глистів у дітей можуть стати блідість шкіри і слизових оболонок, синява під очима, поява запаху з рота після сну. Підозра на аскаридоз може виникнути і в тому випадку, якщо дитина худне, хоча харчується так само, як звичайно, або раптом втратила апетит. Підвищена примхливість, збудливість, неспокійний сон, скарги на болі в животі або головні болі теж можуть бути ознаками гельмінтів у дітей. Ймовірність присутності глистів у дітей при перерахованих ознаках ще вище, якщо малюк має звичку гризти нігті.

Вважається, що інвазія *Ascaris lumbricoides* рідко є фатальною, хоча щорічно в світі реєструється від 8 до 100 тис. смертельних випадків захворювання, головним чином у дітей, зазвичай від кишкової непрохідності або перфорації у випадках високого скупчення паразита.

При наявності глистів у дітей можливий авітаміноз – аскариди поглинають поживні речовини і вітаміни, такі необхідні дитячому організму. Знижується імунітет – здатність протистояти хворобам і інфекціям. Іноді при аскаридозі ставлять помилковий діагноз апендициту. Аскаридоз зумовлений загальною інтоксикацією організму й ураженням травної та нервової систем (порушення апетиту, нудота, головний біль тощо). Інкубаційний період при клінічно вираженій формі короткий і складає від 1 до 2 днів.

Отже, механізм зараження аскаридозом – фекально-оральний. Факторами передачі захворювання є забруднені дозрілими яйцями аскарид овочі (огірки, помідори, зелень), ягоди (полуниця), фрукти чи некип'ячена вода. Частіше хворіють люди, пов'язані з землеробством. Інкубаційний період в середньому складає 6 днів. У патогенезі аскаридозу виділяють 2 фази: рання (міграційна) та пізня (кишкова) [1, с. 136].

Міграційна фаза відбувається непомітно. Інколи початок аскаридозу супроводжує нездужання, з'являється кашель – сухий або з незначною кількістю слизової мокротини, рідше слизисто-гнійної. Мокрота інколи набуває помаранчевого забарвлення і має невеликі домішки крові, болі в грудях, задуха. У легенях можуть бути сухі і вологі хрипи. Температура тіла під час аскаридозу нормальна або субфебрильна, до 38 °С. Характерні зміни на шкірі: кропивниця, дрібні бульбашки із прозорим вмістом на кистях і стопах [2].

При інтенсивній інвазії – важка інтоксикація. Знижується маса тіла, діти стають примхливими, розсіяними, можливі епілептичні напади, менінгізм.

В організмі людини дорослі аскариди живуть в тонкому кишечнику, харчуючись його вмістом і поверхностними шарами слизової оболонки. Самка досягає в довжину 25–40 см, самець – 15–25 см [3, с. 14].

Зпліднені самки виділяють на добу більше 200 тис. незрілих яєць, які в кишечнику господаря не розвиваються, тому що їм потрібен кисень. Зрілі аскариди чутливі до кисню, який діє на них згубно. Після потрапляння у навколишнє середовище вони гинуть. Яйця дозрівають до личинок у зовнішньому середовищі при температурі до 37° С і вологості не

менше 8 %. Яйця аскариди овальні, з багатошаровою оболонкою. Зовнішня частина оболонки товста, білкової природи, фарбується пігментом фекалій в коричневий колір. У місцевостях із помірним кліматом яйця аскарид зберігаються у ґрунті до 7–10 років.

Слід зазначити, що при паразитуванні одних тільки самок або самок і статевозрілих самців з калом виділяються незапліднені яйця. Форма їх часто нетипова, злегка вигнута. Незапліднені яйця більші, їх розміри в межах 50–100 × 40–50 мкм. Зовнішня оболонка незапліднених яєць тонша, ніж у запліднених. Забарвлення світліше, ніж у запліднених яєць [3, с. 14].

Запліднені яйця аскарид овальної форми, розміром 50–70 × 40–50 мкм, покриті жовтувато-коричневою білковою оболонкою поверх тонкої прозорої хітинової мембрани. В середині яйця знаходиться темна куляста запліднена яйцеклітина (зигота), яка займає весь його обсяг, крім ділянок у полюсів. У зрілому інвазійному яйці міститься личинка. Зрідка зустрічаються яйця аскариди без білкової оболонки. Вони безбарвні і прозорі [3, с. 14].

Після проковтування дозрілих яєць аскарид у кишечнику виходять личинки, проникають у кровоносні судини і течією крові заносяться у печінку, потім у легені. Потреба в кисні для їхнього розвитку змушує личинок пробуравлювати легеневі капіляри, у результаті разом з кров'ю, що вилилась, вони потрапляють в альвеоли, а після розсмоктування утвореного в легеневій тканині кров'яного згустку – в бронхіоли і бронхи. Перебування личинок у легеневій тканині супроводжується утворенням нестійких інфільтратів, на фоні яких може розвиватися тяжка пневмонія. Потім з бронхів личинки потрапляють у ротову порожнину і знову у травний тракт. Тривалість міграційної фази – 8–15 днів. Клінічно міграційна фаза супроводжується симптомами, що залежать від обсягу інвазії. На першому плані – загальнотоксичні і алергічні прояви: підвищення температури тіла (від субфебрильної до високої), артралгія, міалгія, слабкість, алергічний висип, ознаки ураження легень за типом бронхіту, пневмонії тощо [1, с. 136].

Аскаридний алерген є найсильнішим з алергенів паразитарного походження. Спричинені ним алергічні реакції (у бронхах, шкірі, кон'юнктиві, ШКТ) бувають настільки вираженими, що іноді можуть становити загрозу для життя. Імунодепресивною дією аскарид зумовлене зниження ефективності вакцинації і ревакцинації проти кору, дифтерії, правця, поліовірусів [4]. Алергічний механізм грає патогенетичну роль і в пізнішій кишковій стадії, коли основне значення мають механічна травма стінки тонкої кишки, печінки, легенів, крововиливи і запальні зміни в області ушкоджень. Механічне подразнення, що викликається рухливими аскаридами, служить причиною рефлекторного спазму кишечника, а при великій їх кількості може утворитися клубок, що обумовлює механічну непрохідність або розрив і прорив стінки кишки.

Провідними механізмами патогенезу міграційної стадії аскаридозу є травмувальна дія личинок і сенсibiлізація паразитарними антигенами. Під час обстеження легень виявляють множинні дрібні «летючі» інфільтрати, рентгенологічна картина змінюється кожні 3–5 діб. Характерний синдром Лефлера, який іноді є єдиним проявом аскаридозу, – це поєднання нестійких інфільтратів в легенях з еозинофілією крові (до 30–40 % еозинофілів). У разі масивної інвазії можуть відзначатися біль у грудях, кашель з мокротинням, задишка, астматичні напади. Клінічні прояви можуть тривати від 2 до 7 днів і довше, інфільтрати в легенях можуть спостерігатися до 2–3 тижнів, особливо якщо інвазія була не одномоментною, а протягом деякого періоду. У міграційну фазу личинки можуть бути виявлені у свіжому мокротинні, у фекаліях їх не виявляють. Міграційна фаза не завжди завершується кишковою, при наявності мокротиння личинок можуть випльовувати. У разі проковтування – личинка переходить до кишкової фази [1, с. 136].

Кишкова фаза. Під час цієї фази у тонкому кишечнику відбувається дозрівання личинок до статевозрілих форм. Аскариди виділяють інгібітори трипсину і хемотрипсину, внаслідок чого погіршуються процеси всмоктування харчових речовин, білків, жирів. При аскаридозі розвивається функціональна недостатність піридоксину, знижується рівень ретинолу й аскорбінової кислоти, зменшується толерантність до лактази [4]. Порушується

всмоктування, пристінкове травлення, може супроводжуватися нудотою, блюванням, діарейним синдромом (іноді закрепами), зниженням апетиту, печією, здуттям живота, урчанням в кишечнику, біллю у животі у правій клубовій ділянці або біля пупка, дратівливістю, поганим сном, швидкою втомлюваністю тощо.

У цій фазі у фекаліях виявляють яйця аскарид, та іноді не зрілі чи статевозрілі аскариди. Рентгеноскопія травного тракту з барієм іноді дозволяє побачити аскарид у просвіті кишечника. У загальному аналізі крові спостерігають помірну еозинофілію – 10–12 % [1, с. 136].

Кишкові та позакишкові ускладнення аскаридозу, які виникають у пізній стадії інвазії і часто зумовлені підвищеною рухливістю дорослих гельмінтів. Найбільш часте ускладнення, особливо у дітей у віці від 4 до 8 років, – непрохідність кишечника.

Для міграційної фази аскаридозу характерний підвищений рівень еозинофілів у периферичному руслі крові. У кишковій фазі аскаридозу при деструктивних змінах слизової оболонки кишечника або після оперативних втручань можливі проникнення аскарид в черевну порожнину і розвиток перитоніту. Впровадження гельмінтів в жовчовивідні і панкреатичні ходи може призвести до механічної жовтяниці, реактивного панкреатиту, у разі приєднання вторинної бактеріальної інфекції розвиваються гнійний холангіт, абсцеси печінки, іноді апендицит [5]. При блювоті, антиперистальтичних рухах аскариди можуть потрапити в стравохід, звідки вони проникають у глотку, дихальні шляхи, викликаючи асфіксію.

Підтвердження діагнозу аскаридозу можливе за допомогою серологічних методів діагностики – виявлення специфічних антитіл до аскарид.

Таким чином на ранній стадії захворювання виникають алергічні синдроми та ураження органів дихання, а на пізній (кишковій) – ураження травного тракту.

Лікування аскаридозу проводять протинематодозними препаратами широкого спектру дії. Курс лікування необхідно повторити через 2–3 тижні, оскільки не всі гельмінти могли загинути. З метою попередження посилення алергічних проявів обов'язковим є призначення десенсибілізуючих і антигістамінних препаратів, іноді – глюкокортикостероїдів. При анемізації призначаються препарати заліза. Антибіотики не ефективні.

Невід'ємною складовою лікування при гельмінтозах є суворе дотримання гігієнічних заходів. У профілактиці аскаридозу велике значення має санітарний благоустрій населених місць. Попередження інвазії аскаридами досягається розвитком у дітей гігієнічних навичок, вживанням в їжу тільки ретельно вмитих фруктів і овочів, кип'яченої води. Необхідно ретельно мити руки з милом двічі після роботи на городі та ігор на землі. Милом і мочалкою мити вуличні іграшки, обробляти вмиті іграшки гарячою парою в посудомийній машині. Ретельно за допомогою губки мити фрукти і овочі, зелень [6].

Велике значення має термічна обробка ягід, овочів, зелені й фруктів, які вживають у сирому вигляді. Перед термічною обробкою треба добре промити рослини чистою холодною водою, а потім опустити в друшляку на 2–3 секунди в гарячу воду (70–76°C). Після цього слід одразу промити їх холодною водою. Рекомендується вживати тільки фільтровану водопровідну або кип'ячену воду. Необхідно регулярно обстежувати домашніх тварин на наявність гельмінтів, а також проводити їх дегельмінтизацію. Вкрай важливим є раннє виявлення хворих і своєчасне їх лікування [4].

Встановлювати дитячі майданчики та пісочниці на сонячних ділянках, стежити за відсутністю сміття і фекалій, рихлити ґрунт – потрапляння прямих сонячних променів вбиває яйця аскарид.

Наявність у дворі вигрібної ями, вуличного туалету збільшує ризик зараження аскаридами. З огляду на живучість яєць аскариди в ґрунті та інтенсивне забруднення ними довкілля, ефективною профілактикою може бути: заборона удобрювати городи не знезараженими фекаліями, утримання туалетів у належному санітарно-гігієнічному стані, надійне знезараження нечистот і стічних вод, санітарно-просвітницька робота серед

населення, боротися з мухами і тарганами. Профілактика захворювання полягає у попередженні фекального забруднення середовища, особливо ґрунту, городів. У випадку підозр на аскаридоз важливо вчасно звертатися до лікаря.

Аннотация. Стаття посвящена изучению проблеме выявления аскаридоза у детей. Клинические симптомы имеют сходство с большим количеством различных инфекционных и неинфекционных заболеваний. Это может быть причиной постановки неверных диагнозов. В большей части случаев аскаридоз происходит под маской острого респираторного заболевания, бронхита, крапивницы, бронхиальной астмы и др. Именно поэтому на ранних стадиях заболевания так важно поставить правильный диагноз и назначить лечение.

Ключевые слова: гельминтоз, аскаридоз, токсокароз, паразитарная пневмония.

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of detecting children ascariasis. Clinical symptoms are likemany different infectious and non-infectious diseases. This can cause misdiagnosis. In most cases, ascariasis occurs under the guise of acute respiratory disease, bronchitis, urticaria, bronchial asthma and more. That is why in the early stages of the disease it is so important to make the correct diagnosis and prescribe treatment.

Key words: helminthiasis, ascariasis, toxocariasis, parasitic pneumonia.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Матюха Л. Ф., Ткаченко В. І., Маяцька О. В., Баширова О. Г. Аскаридоз і його наслідки в клінічній практиці. *Семейная медицина*. 2013. № 4. С. 136–138.
2. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/news/na-askaridoz-chastishe-khvoriyut-lyudi-robota-yakikh-povyazana-iz-zemlerobstvom> (дата звернення: 16.04.2021).
3. Майданник В. Г. Аскаридоз у дітей. *Здоров'я України*. 2012. Травень. С. 14–16.
4. Гельмінтози – як уникнути небезпеки? URL: <https://rpht.com.ua/ua/archive/2018/2%2847%29/pages-43-50/gelmintozi-yak-uniknuti-nebezpeki-> (дата звернення: 16.04.2021).
5. Аскаридоз у дітей. URL: <https://into-sana.ua/ru/enc/askaridoz-u-detej/> (дата звернення: 16.04.2021).
6. Аскаридоз у дітей: симптоми і лікування. URL: <https://ekit.org.ua/5088/%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B7-%D1%83-%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B8-%D1%96-%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD/> (дата звернення: 15.04.2021).

УДК 004.665

СИСТЕМА КЕРУВАННЯ БАЗАМИ ДАНИХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ІТ-ІНДУСТРІЇ

Н. Є. Мамалига, А. І. Катаєва

Анотация. Дана стаття присвячена застосуванню систем керування базами даних у сучасних умовах розвитку ІТ-індустрії. На сьогоднішній день, у зв'язку із все більшою автоматизацією нашого життя, інформація повинна бути записана та впорядкована у зручному вигляді для її зберігання, модифікації та використання. Тому важливим аспектом стає використання системи керування базою даних яка буде легкою у використанні і одночасно із цим забезпечувати широкий технічний функціонал, а також, якість та надійність зберігання даних.

Ключові слова: SQL, SQLite, MySQL, PostgreSQL, СКБД, типи даних.

Останнім часом все більшого значення набули принципи та засоби зберігання та управління даними в усіх сферах життя. Однією з найбільших проблем при проектуванні бази зберігання даних для програмістів є неправильний вибір системи керування базами даних (СКБД). Спочатку проект розробляється з використанням однієї СКБД, а коли з'являється розуміння, що вона недоречна для проекту бази даних (БД), компанія стає перед вибором: переносити існуючу базу на іншу СКБД, чи наново створювати БД.

В загальному, бази даних – упорядкований набір логічно взаємопов'язаних даних, що використовується спільно, та призначений для задоволення інформаційних потреб користувачів. Кожна база даних має певну модель (реляційна, документно-орієнтована), яка

забезпечує зручний доступ до даних. Системи управління базами даних (СКБД) – спеціальні додатки (або бібліотеки) для управління базами даних різних розмірів і форм [1].

При створенні структури таблиці кожне поле запису повинне мати заздалегідь описаний тип (наприклад: рядок, цілочисельне значення і т. п.). Всі СКБД мають в своєму складі різні типи даних, які не завжди взаємозамінні. При роботі з СКБД завжди доводиться стикатися з подібними обмеженнями. [2]

В даній статті буде розглянуто 3 основних, найбільш розповсюджених бази даних, а саме: Sqlite, MySql, PostgreSQL:

- Sqlite – дуже потужна та гнучка СКБД.
- MySql – найбільш популярна та розповсюджена СКБД.
- PostgreSQL – найбільш продвинута СКБД.

Типи даних

Тип даних є фундаментальним поняттям у програмуванні і у мові SQL зокрема [3]. У стандарті SQL1 описано лише мінімальний набір типів даних, які можна використати для подання інформації в реляційній базі даних. Вони практично підтримуються в усіх комерційних СКБД. Стандарт SQL2 додав у цей перелік рядки змінної довжини, значення дати і часу та ін. До базових типів даних, що використовуються у SQL, відносяться такі [3; 4]:

CHARACTER(n), або CHAR(n) – символічні рядки постійної довжини з n символів.

NUMERIC[(n, m)] – точні числа, де n – загальна кількість цифр в числі; m – кількість цифр зліва від коми.

DECIMAL[(n, m)] – точні числа (аналог NUMERIC), де n – загальна кількість цифр в числі; m – кількість цифр зліва від коми.

INTEGER або INT – цілі числа.

SMALLINT – цілі числа меншого діапазону.

FLOAT[(n)] – числа великої точності, що зберігаються у формі з плаваючою комою, де n – число байтів, що резервується для зберігання одного числа. Діапазон чисел визначається конкретною реалізацією.

REAL – дійсний тип чисел, який відповідає числам з плаваючою комою меншої точності, ніж FLOAT.

DOUBLE PRECISION – дійсний тип чисел з визначеною в реалізації точністю, яка більша, ніж для REAL.

Аналіз використання цих типів при створенні таблиць показує, що тільки Access не в повній мірі підтримує ці типи даних (табл. 1).

У стандарті SQL92 були додані ще такі типи даних [3, 4, 5]:

VARCHAR(n) – рядки символів змінної довжини до n символів включно.

BIT(n) – рядок бітів постійної довжини.

BIT VARYING(n) – рядок бітів змінної довжини.

DATE – календарна дата.

TIMESTAMP(точність) – дата і час.

INTERVAL – часовий інтервал.

Багато сучасних СКБД також підтримують спеціальні поля для зберігання дуже великих за розміром об'єктів а також грошової одиниці:

BINARY LARGE OBJECT(n) (BLOB) – тип даних, що дозволяє зберігати великі неструктуровані бінарні об'єкти, наприклад звук і відео.

CHARACTER LARGE OBJECT(n) (CLOB) – тип даних, що дозволяє зберігати великі символічні об'єкти.

MONEY – для зберігання даних про вартість товарів чи заробітну плату робітників.

Доступність вживання цих типів даних наведе-на у табл. 1.

Поширені типи даних, притаманні СКБД

Тип даних	Sqlite	MySql	PostgreSQL
CHAR	+	+	
NUMERIC(n,m)	+	+	+
NUMERIC	+	+	+
DECIMAL(n,m)	+	+	
INTEGER	+	+	+
SMALLINT	+	+	+
FLOAT		+	
REAL	+	+	+
DOUBLE PRECISION	+	+	+
VARCHAR(n)	+	+	
BIT		+	+
BIT VARYING(n)		+	+
DATE	+	+	+
TIMESTAMP		+	+
INTERVAL		+	+
BLOB	+	+	
CLOB	+		
MONEY			+

Розглянемо детальніше кожну СКБД, запропоновану в даній роботі.

Sqlite. Доволі зручна для реалізації проекту СКБД, так як складається з одного файлу, тобто однофайлова. Представляє собою одну компактну бібліотеку, яка реалізує двигун реляційних баз даних. При максимальному використанні з всіма включеними функціями займає 600 Кб. Легко інтегрується; безкоштовна; кросплатформена, тобто її можна копіювати та використовувати на різних машинах; не потребує адміністрування.

MySQL. Найпоширеніша повноцінна серверна СКБД, яка є дуже функціональною, що дає можливість вільно розповсюджувати її. MySQL успішно працює з різними сайтами і веб додатками. Навчитися використовувати дану СКБД досить просто, так як на просторах інтернету знаходиться велика кількість інформації. Є маса плагінів для полегшення роботи з СКБД.[6]

MySQL має багато інструментів для розробки застосунків, хоча і не весь функціонал SQL реалізований. Так як це серверна СКБД, додатки для доступу до даних, на відміну від SQLite працюють зі службами MySQL. Сервіси MySQL є майже на кожному сервері, як наслідок, встановлення бази на сервер є доволі простою задачею.

PostgreSQL. Є самою професійною з усіх трьох розглянутих СКБД. Вона вільно розповсюджується і максимально відповідає стандартам SQL. Postgres намагаються повною мірою використовувати ANSI/ISO SQL стандарти своєчасно з виходом нових версій. Має повну підтримку надійних транзакцій. Дуже продуктивна завдяки своїм технологіям. Паралельність досягнута не завдяки блокуванню читання, а завдяки реалізації керування багатоваріантним паралелізмом. Дуже проста та зручна для розширення. Такі функції значно спрощують використання постійно повторюваних операцій. Не настільки популярна, як MySQL, але все ж має велику кількість застосунків для полегшення роботи з СКБД, не дивлячись на потужність свого функціонала. Проста для встановлення завдяки менеджерам пакетів ОС.[7]

Окрім того в даній СКБД представлені додатково ще такі типи даних, як: box – прямокутник на площині; bytea – бінарні дані (масив байтів); cidr – IPv4 / IPv6 мережеву адресу; circle – коло на площині; inet – IPv4 / IPv6 адреса хоста; line – нескінченна пряма на площині; lseg – відрізок на площині; macaddr – MAC адреса; path – геометрична крива на площині; point – геометрична точка на площині; polygon – багатокутник на площині; tsquery – текстовий пошуковий запит; tsvector – документ текстового пошуку; txid_snapshot –

призначений для користувача знімок транзакції з ID; uuid – універсальний унікальний ідентифікатор; xml – дані в XML форматі[8].

Отже, у таблиці 2 наведемо переваги та недоліки кожної із розглянутих СКБД.

Таблиця 2

Переваги та недоліки СКБД

	Переваги	Недоліки
SQLite	<ol style="list-style-type: none"> 1. Однофайлова 2. Підтримує достатній набір команд SQL 3. Швидкість роботи та використання ресурсів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Не піддається оптимізації або підняттю продуктивності 2. Відсутня система керування правами користувачів 3. Відсутність типу поля дати та часу, потрібно прописувати значення як стрічку
MySQL	<ol style="list-style-type: none"> 1. Простий в роботі 2. Великий функціонал, підтримує більшість функцій SQL 3. Високий рівень безпеки 4. Легко працює з великими об'ємами даних і легко масштабується 5. Спрощення деяких функцій SQL дає змогу значно збільшити швидкість роботи 6. Наявність на більшості серверів 7. Велика кількість інформації про роботу СКБД. 8. Велике ком'юніті 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Є деякі обмеження на функціонал, який може бути необхідний в особливо вимогливих проектах. 2. Через особливості способів обробки даних MySQL іноді уступає іншим СКБД в надійності.
PostgreSQL	<ol style="list-style-type: none"> 1. Безкоштовне ПО відповідне стандартам SQL, являється дуже потужною 2. Велика спільнота, за простою можна знайти потрібну інформацію 3. Велика кількість доповнень, не дивлячись на велику кількість рідних функцій 4. Має можливість наслідування і багато чого іншого 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продуктивність. При простих операціях може дуже навантажити сервер і бути повільніше своїх конкурентів 2. Популярність менша ніж в інших, хоч і існує спільнота 3. Хостинг. В силу перерахованих факторів може бути складно знайти хостинг з підтримкою даної СКБД

Виходячи з описаних вище переваг та недоліків кожної з СКБД, визначимо актуальність застосування СКБД, опираючись на їх особливості.

SQLite:

- Вбудовані додатки – якщо вам важлива можливість легкого перенесення програми, але не важлива масштабованість. Наприклад однокористувацькі додатки, мобільні додатки або ігри .

- Прямий доступ до диска – при необхідності безпосередньо звертатися до диска ви можете виграти при переході на цю СКБД в функціоналі і простоті використання SQL мови.

- Тестування – використання додаткових процесів при тестуванні функціоналу дуже уповільнює додаток.

MySQL:

- Розподілені операції – якщо функціоналу SQLite не вистачає, то варто розглянути MySQL. Так як ця СУБД поєднує в собі просунутий функціонал і вільний доступ до вихідного коду.

- Високий рівень безпеки – система безпеки MySQL включає в себе прості і в той же час якісні способи захисту доступу до даних

- Веб сайти і веб додатки – більшість сайтів і онлайн додатків спокійно працюють з MySQL незважаючи на деякі обмеження. Будучи легкою в налаштуванні і масштабуванні – MySQL перевірена часом.

- Індивідуальні рішення – якщо ви працюєте з специфічних проектом, MySQL легко зможе вам допомогти завдяки широким можливостям в налаштуванні і функціоналом.

PostgreSQL:

- Цілісність даних – коли надійність і цілісність даних – ваші вимоги, PostgreSQL буде, мабуть, найкращим вибором.
- Складні призначені для користувача процедури – якщо вам необхідно використовувати призначені для користувача процедури, то PostgreSQL має вбудовану підтримку для них.
- Інтеграція – якщо в майбутньому ви плануєте перехід на платні СКБД, наприклад Oracle, то зробити це з PostgreSQL буде досить просто в порівнянні з іншими безкоштовними СКБД.
- Складна структура даних – в порівнянні з іншими відкритими СУБД PostgreSQL надає більше можливостей для створення складних структур даних без необхідності жертвувати тими чи іншими аспектами.

ВИСНОВОК

Вибір СКБД цілком і повністю залежить від типу проекту:

- Простий застосунок, де буде можливість працювати тільки одному користувачу – прекрасним вибором стане SQLite
- Якщо проект це веб-застосунок(сайт, онлайн сервіс і т.д) – MySQL зможе надати Вам всі необхідні функції, технології та можливості.
- Якщо важливі надійність та якість виконання складних користувацьких процедур – PostgreSQL найкращий вибір в даній ситуації.

Всі приведені вище СКБД мають свої сильні і слабкі сторони, і важливо розуміти, де та яку буде доцільно використовувати. Базуючись на інформації, приведеній вище, можна зрозуміти, що кожна СКБД розрахована на свій проект: SQLite для малих проектів, MySQL золота середина, яка дуже добре підходить для реалізації щоденних задач, PostgreSQL – для висококваліфікованих проектів, де є велика кількість складних запитів та задач. Саме тому вибір СКБД залежить від типу проекту

Аннотация. Данная статья посвящена применению систем управления базами данных в современных условиях развития ИТ-индустрии. На сегодняшний день, в связи с все большей автоматизацией нашей жизни, информация должна быть записана и упорядочена в удобном виде для ее хранения, модификации и использования. Поэтому важным аспектом становится использование системы управления базой данных которая будет легкой в использовании и одновременно с этим обеспечивать широкий технический функционал, а также качество и надежность хранения данных.

Ключевые слова: SQL, SQLite, MySQL, PostgreSQL, СУБД, типы данных.

Abstract. This article is devoted to the application of database management systems in modern conditions of development of the IT industry. Today, due to the increasing automation of our lives, information must be recorded and organized in a convenient form for storage, modification and use. Therefore, an important aspect is the use of a database management system that will be easy to use and at the same time provide a wide range of technical functionality, as well as the quality and reliability of data storage.

Keywords: SQL, SQLite, MySQL, PostgreSQL, DBMS, data types.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лекція 5. Бази даних. URL: <http://lib.mdpu.org.ua/e-book/vstup/L5.htm>
2. База даних. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B7%D0%B0_%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85
3. Кузнецов С. Д. Стандарты языка реляционных баз данных SQL: краткий обзор. URL: <http://www.realcoding.net/articles/standarty-yazyka-relyatsionnykh-baz-dannykh-sql-kratkii-obzor.html>.
4. Грофф Д., Вайнберг П. SQL: Полное руководство. К. : BHV, 2001. 816 с.
5. Боуман Д., Эмерсон С., Дарновски М. Практическое руководство по SQL. М. : Вильямс, 2002. 352 с.
6. MySQL 8.0 Reference Manual / MySQL Server Administration / MySQL Server Plugins / 5.6 MySQL Server Plugins. URL: <https://dev.mysql.com/doc/refman/8.0/en/server-plugins.html>
7. PostgreSQL: The World's Most Advanced Open Source Relational Database. URL: <https://www.postgresql.org/>
8. Глава 8. Типы данных. URL: <https://postgrespro.ru/docs/postgresql/9.4/datatype>

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРАХ МЕДИЦИНИ ТА БІОЛОГІЇ

М. А. Мельник, О. М. Данильчук

Анотація: В статті розглядаються аспекти моделей вищої математики при підготовці фахівців сфери медицини та біології. Наведені приклади алгоритмів і математичних методів, враховуючи їх актуальність у відповідних сферах використання.

Ключові слова: вища математика, математична модель, фахівці медицини та біології, алгоритм.

У XXI столітті світ не стоїть на місці, і кожен день перед людством постають задачі та випробовування різної степені важкості та сфери діяльності. І наш багатий досвід показує, що у їх вирішенні найуспішнішими є математичні методи і використання складних обчислювальних розрахунків. Дані засоби використовуються у різних галузях сучасних наук: техніці, економіці, фізиці, архітектурі, машинобудуванні і навіть напрямках, які на перший погляд здаються далекими від різних математичних процесів – біологія, хімія і більшість напрямків медицини. Ось чому сучасний фахівець повинен бути ознайомлений з базовими методами математичного моделювання, оптимізації, диференціального числення чи обчислення інтегралів.

Математичне моделювання як метод наукового пізнання почало використовуватися людством багато століть тому назад, з моменту, коли були закладені основи диференціального та інтегрального числення. Першу математичну модель було зроблено ще у XII столітті італійським математиком Фібоначчі. Значну частину засвоєних ним знань він виклав у своїй видатній «Книзі абака» (яка зберіглася до наших днів). Ця книга містить майже всі арифметичні і алгебраїчні моделі того часу, викладені з винятковою повнотою і глибиною. Саме за цією книгою європейці знайомилися з арабськими цифрами, а також з ідеєю так званих *чисел Фібоначчі*, які вважаються одним з найвидатніших прикладних винаходів, який застосовується для великої кількості різноманітних задач.

Спроби використовувати математичне моделювання у біомедичних напрямках розпочалися у 80-х роках XIX століття. Ідея кореляційного аналізу, висунута Гальтоном та вдосконалена біологом та математиком Пірсоном, виникла як результат спроб опрацювання біомедичних даних. Починаючи з 40-х років минулого століття математичні методи проникли у медицину і біологію через кібернетику та інформатику. Тому у XX столітті, крім технічних спеціальностей і природничих наук, математичне моделювання почала широко використовувати медицина у різних її проявах.

За допомогою математичних моделей відтворюються органи людини. Що ж являє собою математична модель? Це спрощення реальної ситуації, у найпростішому випадку це формули, частіше – системи з десятків і сотень рівнянь, які математично виражають діяльність окремих органів людини, перебіг біологічних процесів. Саме на шляху математичного моделювання вчені вбачають процес визволення людства від багатьох хвороб, в тому числі і від серцево-судинних захворювань, ракових утворень.

Метод моделювання в медицині дозволяє встановлювати більш глибокі і складні взаємозв'язки між теорією і дослідом. Цілий ряд досліджень неможливий без моделювання. Адже будь-які експерименти є шкідливо проводити на людях. Крім того відкривається можливість проведення модельних експериментів. За допомогою методу моделювання на одному комплексі даних можна розробити цілий ряд різноманітних моделей. Можна зробити свої доповнення в моделі. Завдяки моделюванню в другій половині XX ст. Почала інтенсивно розвиватись така наука, як імунологія.

Згідно з вимогами державних стандартів і діючих програм навчання в медичних установах, основною задачею вивчення дисципліни «Вища математика» є освоєння

студентів медичних закладів вищої освіти математичними знаннями і уміннями, необхідними для вивчення спеціальних дисциплін базового рівня. У вимогах до професійної підготовленості фахівця заявлене уміння вирішувати професійні задачі з використанням математичних методів. Таке положення не може не позначатися на результатах математичної підготовленості майбутніх медичних спеціалістів. Від цих результатів певною мірою залежить рівень професійної компетентності та життя пацієнта.

Важливим аспектом у підготовці майбутніх є розвиток і реалізація набутих знань, умінь із гуманітарних та фундаментальних дисциплін для вирішення всіх аспектів діяльності на відповідній посаді. Наявність аналітичних і комплексних здібностей, спроможність генерувати ідеї, формулювати висновки та створювати концепції, розробляти наукові проекти, спрямовані на отримання нових знань із залученням сучасних інформаційних технологій. Навички складання плану дослідження та аналізу даних до оформлення результатів наукових досліджень; застосування інформаційних технологій у практичній діяльності.

Знання основ математики застосовуються лікарями для опису процесів, які відбуваються в організмі людини. Це необхідно, так як дозволяє розрізняти хворий організм від здорового. Ще Галілей стверджував. Що вся сутність природи залежить від математики. Такої ж думки були і Кант і Леонардо да Вінчі. Італійський художник застосовував методи математики для того, щоб вивчити всі аспекти анатомії, про це було написано картину «Вітрувіанська людина» яка вперше зв'язала ланцюг між зображенням людини, кола і квадрата. Вважається, що медичні працівники повинні вміти розв'язувати задачі, застосовуючи математичні методи.

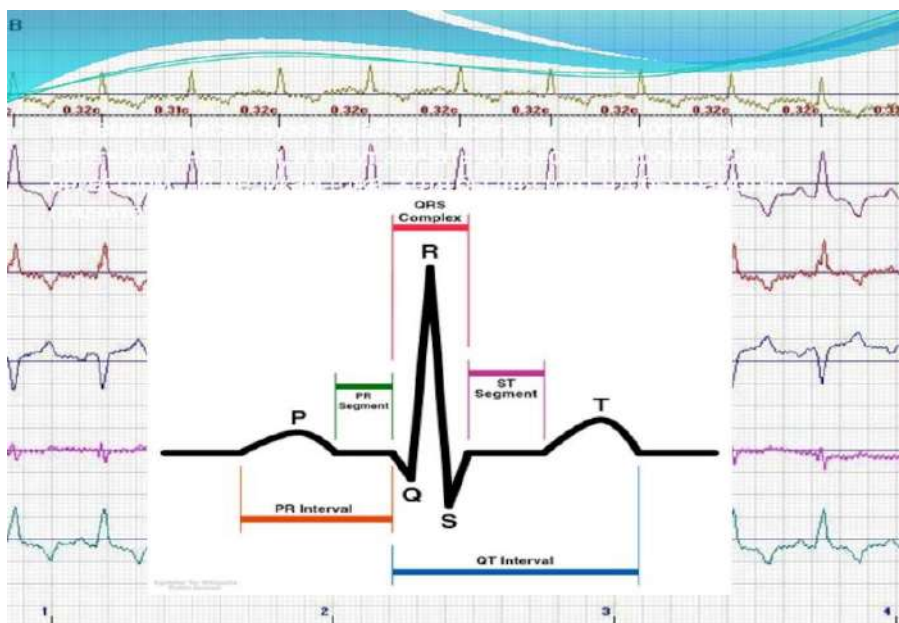
В сучасному світі положення математики далеко вже не те, яким було сто чи навіть сорок років тому. Застосування методу математичного моделювання і інформаційних засобів навчання стали невід'ємною частиною наукового-технічного процесу. Таке широке застосування математики пов'язане з тим, що можливості описового методу вичерпали себе і подальший успіх розвитку всіх наук можливий лише на базі використання точних кількісних методів дослідження, тобто застосування математичного апарату. І ще однією причиною є те, що сама математика досягла такого розвитку, який дозволяє створити потужні електронно-обчислювальні машини, які здатні використовувати великі об'єми громіздких обчислень.

Застосування математики багатовимірне це і читання рентгенівських знімків, розрахунок дозування лікарських препаратів збір і складання статистики, прогноз поліпшення чи погіршення стану пацієнта, робота з комп'ютерною технікою та інше.

Розглянемо різне застосування математичного апарату, тобто однорідно-змішану групу, що складається із $n + 1$ індивідуумів. Нехай в момент t в цій групі наявні x схильних до зараження індивідуумів і y джерел інфекції, тобто $x + y = n + 1$. Припустимо що середнє число нових випадків захворювання, що з'являються в інтервалі Δt , будуть пропорційні як до числа y джерел інфекції. Так і до числа x схильних до заражень індивідуумів. Якщо частота контактів між членами цієї групи дорівнює β , то середнє число нових випадків захворювання, що з'являються в інтервалів Δt , буде дорівнювати $\beta xy \Delta t$, тобто Введемо змінну $\tau = \beta t$.

Ми бачимо, що зображений індивідуум стає заразним для решти схильних індивідуумів відразу після того, як він сам заразиться, тобто що латентний період дорівнює нулю. Розв'язок рівняння буде мати вигляд $x = \frac{n(n+1)}{n+e^{(n+1)\tau}}$. І це математична модель епідемії грипу.

Математика всім потрібна. Всі ми знаємо, що ліва півкуля мозку людини допомагає розв'язувати математичні задачі. Набори чисел, як ноти, можуть бути мертвими значками, а можуть звучати музикою, симфонічним оркестром ... І медикам теж. Хоча б для того, щоб грамотно прочитати звичайну кардіограму.

У фармацевтиці особливо важлива математика. Адже потрібно точно розрахувати скільки потрібно ввести препарату певній людині в залежності від його особистих характеристик, і навіть сам склад лікарського речовини потрібно розраховувати, щоб ніде не помилитися.

У медицині дуже багато математичних формул. Наприклад, для розрахунку пульсового тиску, підбору лінзи при заміні кришталіка, введення рідини і електролітів хворим з дегідратацією, визначення типу аритмії на ЕКГ і багато інших ... ще лікарю потрібно прораховувати, скільки потрібно вводити тих чи інших ліків.

Як і сама математика, диференціальні рівняння стали широко використовуватися не лише у математиці, а й в багатьох інших науках. Отож, наскільки важливими є диференціальні рівняння і як часто ми їх зустрічаємо у реальному житті? Можливо для декого це буде неочікуваним, але насправді, диференціальні рівняння відіграють величезну роль в нашому житті і це стосується не тільки математиків фізиків, але й людей, які зовсім не пов'язані з наукою. Їхню значущість можна оцінити з можливості математично описати, або моделювати реальні життєві ситуації. Диференціальні рівняння описують різноманітні процеси в таких дисциплінах як екологія, хімічна кінетика, архітектура, фізика, машинобудування, демографія, механіка, електротехніка, будівництво, медицина, метрологія, економіка і взагалі, якщо існує явище зміни однієї величини відносно іншої, то воно може бути описане диференціальним рівнянням або системою рівнянь.

Тож розглянемо декілька реальних життєвих процесів. За допомогою диференціальних рівнянь можна математично описати процес розмноження і вимирання популяцій. Нехай $x(t)$ — кількісний стан популяції в момент t , A — число, яке відповідає кількості народжених, B — вмираючих в одиницю часу. Тоді швидкість зміни координати $x(t)$ задається формулою:

$$\frac{dx}{dt} = A - B$$

В даній формулі A і B можуть залежати від x . Наприклад:

$$A = ax, B = bx$$

де a — коефіцієнт народжуваності, b — смертності.

Підставляючи дані умови в рівняння отримаємо:

$$\frac{dx}{dt} = (a - b)x$$

Розв'язок даного диференціального рівняння запишемо у вигляді:

$$x(t) = x_0 e^{(a-b)(t-t_0)}$$

З даного розв'язку бачимо, що при $a > b$ популяція виживаюча, а при $a < b$ – вимираюча. Дане рівняння можна записати в іншому вигляді

$$\frac{dx}{dt} = ax - bx^2, \quad a > 0, b > 0$$

Це рівняння Бернуллі при $n = 2$ і його розв'язок можна записати в такому вигляді:

$$x(t) = \frac{x_0 \frac{a}{b}}{x_0 + \left(\frac{a}{b} - x_0\right) e^{-a(t-t_0)}}$$

З даної формули бачимо, що при $t \rightarrow \infty$, $x(t) \rightarrow \frac{a}{b}$. При цьому можливі випадки:

$$\frac{a}{b} = x_0, \quad \frac{a}{b} > x_0, \quad \frac{a}{b} < x_0$$

Рівняння $\frac{dx}{dt} = ax - bx^2$ описує еволюцію популяцій деяких бактерій [4].

Можна говорити і про більш складні рівняння чи системи рівнянь, а саме двохвидову модель «хижак-жертва», яку можна застосовувати і реальних ситуаціях.

Існують цікаві факти про медицину, які неможливо було би визначити без використання математики, а саме:

- при розмові напружуються 72 м'язи;
- скелет людини складається з 206 кісток, 25 % із яких знаходяться в нижніх кінцівках;
- ланцюг із капілярів легких перевищила би довжину в 2400 км;
- тепло, яке виділяється тілом людини, може скип'ятити 2 л води;
- на 8 м збільшується ріст людини впродовж сну, але після пробудження повертається до попередніх чисел. Всьому виною закон гравітації;
- довжина обличчя дорівнює довжині кістки руки;
- довжина ступні приблизно дорівнює передпліччю;
- довжина носа дорівнює довжині вуха.

Отже, знання основ математики необхідні для будь-якого фахівця, навіть не тільки для медичного фахівця. Медична наука, звісно, не піддається тотальній формалізації, як це відбувається, скажімо, з фізикою, але колосальна епізодична роль математики в біології та медицині безперечна. Всі відкриття повинні спиратися на чисельні співвідношення і моделі. Майбутні фахівці повинні бути ознайомлені хоча б з базовими методами обробки і обчислення інформації, яка просто необхідна для організації швидкої, чіткої і якісної роботи. Кожний студент першого курсу повинен з першого курсу навчання відмітити для себе значення математики. І зрозуміти, що не тільки в роботі, а й в повсякденному житті ці знання важливі і набувають широкого прикладного використання, але й пізнати себе.

Аннотація: В статті розглядаються аспекти моделей вищої математики при підготовці спеціалістів сфери медицини і біології. Приведені приклади алгоритмів і математичних методів, урахувавши їх актуальність в відповідних сферах використання.

Ключові слова: вища математика, математична модель, спеціалісти медицини і біології, алгоритм.

Abstract. The article considers aspects of models of higher mathematics in the training of specialists in medicine and biology. Examples of algorithms and mathematical methods are given, taking into account their relevance in the relevant areas of use.

Key words: higher mathematics, mathematical model, specialists in medicine and biology, algorithm.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. https://nmapo.edu.ua/images/Novosti/22_04_20-42.pdf
2. http://4ua.co.ua/medicine/sa3bd78b5d53a89521306c27_0.html
3. <https://core.ac.uk/download/pdf/144954141.pdf>
4. Розв'язування диференціальних рівнянь з використанням математичних пакетів. Автор: Черкаська Анастасія (кандидат педагогічних наук, доцент Нічишина В. В.) Центральний державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.
5. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%94%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D1%8F
6. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%87%D1%87%D1%96%D0%A7%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0_%D0%A4%D1%96%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%87%D1%87%D1%96

УДК 577.2

ДОСЛІДЖЕННЯ SOD1 ОПОСЕРЕДКОВАНОГО МЕХАНІЗМУ НАДХОДЖЕННЯ ГЛЮКОЗИ В ЕРИТРОЦИТИ

І. В. Микуцька

Анотація. Супероксиддисмутаза – фермент, що каталізує диспропорціонування супероксидних радикалів на перекис водню та молекулярний кисень. За допомогою спектрофотометричних та кінетичних методів досліджували змінення активності SOD1 в еритроцитах людини, що інкубувалися продовж п'яти годин при 20°C в окисному середовищі складу $\text{AscH} - 1 \cdot 10^{-4} \text{ M}$, $\text{Cu}^{2+} - 5 \cdot 10^{-6} \text{ M}$ з різним вмістом глюкози (від 0 до 50 мМ). Виходячи з отриманих експериментальних даних зроблено припущення, що за умов присутності глюкози SOD1 бере участь у стабілізації двох гомологів 1-гамма (СК1 γ) казеїнкінрази, Yck1p та Yck2p, необхідних для пригнічення зв'язування кисню і посилення гліколізу. Показано, що змінення активності SOD1 відбувається за рахунок зв'язування з мембраною еритроциту та з цитоплазматичним дегроном Yck1p/Yck2p.

Ключові слова: Еритроцити людини, супероксиддисмутаза, окисний стрес, казеїнкінза

Вступ

Еритроцит ссавців функціонує як транспортер кисню і, отже, постійно зазнає окисного стресу (ОС) [1, 2]. Очевидно, що окисно-відновний стан клітини та активність захисних механізмів є ключовим фактором, що визначає життєздатність клітин [3]. Антиоксидантна система захисту в еритроцитах представлена неферментативними агентами, такі як глутатіон, аскорбат, та інші, і ферментативними – пероксидазами, які працюють разом для детоксикації клітини від активних форм кисню, що утворюються всередині або поза клітиною [2].

Першу лінію захисту від вільних радикалів забезпечує супероксиддисмутаза [2]. Супероксиддисмутази (SOD) – це сімейство антиоксидантних ферментів, які знешкоджують супероксид-аніон радикал ($\text{O}_2^{\cdot-}$). SOD дуже добре збереглися від бактерій до людини і каталізують реакцію диспропорціонування супероксидного аніона ($\text{O}_2^{\cdot-}$) до молекулярного кисню (O_2) та перекису водню (H_2O_2) [4]:

Хоча перекис водню є менш реакційноздатним, ніж супероксид, він здатен окислювати, розгортати та інактивувати SOD, принаймні *in vitro*. Втрата функції SOD призводить до збільшення супероксидних аніонів, що спричиняє негативні ефекти, включаючи загибель клітин в умовах кисневого стресу. Одним з можливих механізмів інактивації SOD є окислення власним продуктом реакції – перекисом водню [5]. Реакція дисмутації, що каталізується SOD, надзвичайно ефективна, протікає при швидкості реакції $\sim 10^9 \text{ M}^{-1} \cdot \text{s}^{-1}$, наближаючись до меж дифузії, що робить SOD одними з найшвидших ферментів у біології [4, 6].

SOD унікальні тим, що вони одночасно впливають як на вміст $\text{O}_2^{\cdot-}$, так і на H_2O_2 і, як наслідок, грають подвійну роль у захисті від токсичності $\text{O}_2^{\cdot-}$ та регулюванні H_2O_2 -опосередкованої окисно-відновної сигналізації [6].

Існує три ізоформи цього ферменту, відомі як SOD1, SOD2 і SOD3. SOD1 – цитозольна мідь (Cu) -цинк (Zn) димерна форма, SOD2 – мітохондріальна манганова SOD-тетрамерна форма, SOD3 – позаклітинна Cu, Zn-тетрамерна форма [7]. SOD1 – це єдина форма супероксиддисмутази, яка присутня у зрілих еритроцитах, позбавлених мітохондрій. Тому можна очікувати, що дефіцит або повна відсутність CuZnSOD матиме значні наслідки, особливо для еритроцитів. Встановлено, що еритроцити мишей, нокаутовані за SOD1, мають скорочений термін життя з показниками окисного стресу в крові, такими як підвищений вміст заліза в сироватці крові та знижений аскорбат плазми. Їх еритроцити демонструють знижену виживаність, підвищену вразливість до окисного стресу та посилене зв'язування аутологічних IgG [1].

До недавнього часу супероксиддисмутаза еритроцитів вважалася цитоплазматичним ферментом, але з'явилися дані про те, що SOD1 знайдена в мембранах, вміст останньої за умов гіпоксії збільшується у 1,5 рази [6]. Все більше даних вказують на те, що SOD1 діє як регуляторний білок різноманітних клітинних процесів, таких як передача сигналів та дихання, і відіграє важливу роль при захворюваннях людини, таких як рак, хвороба Паркінсона, Альцгеймера та Аміотрофічний бічний склероз (ALS) [9]. Виявлено, що SOD1 діє як джерело H_2O_2 , що стабілізує пару кazeїнкiназ плазматичної мембрани, Yck1 та Yck2, які контролюють зондування поживних речовин та енергетичний обмін [6]. Отриманий за рахунок SOD1 H_2O_2 також регулює окислення білкової тирозинфосфатази та рецептора фактору росту тирозинкінази.

Відносний внесок SOD1 у захист від токсичності $O_2^{\cdot-}$ та опосередкованої H_2O_2 окисно-відновної сигналізації недостатньо вивчені [6]. Використовуючи дріжджі (*Saccharomyces cerevisiae*) як еукаріотичну модель, було виявлено, що за відсутності окисного стресу та токсичності $O_2^{\cdot-}$ більшість SOD1 задіяні в процесах, не пов'язаних з її роллю у знешкодженні $O_2^{\cdot-}$. Однак, коли клітини зазнають окисного стресу, більша частина SOD1 може виконувати функцію диспропорціонування $O_2^{\cdot-}$ [6]. Ці результати закликають переглянути оцінку фізіологічної ролі SOD1 [6].

За допомогою дріжджів та клітинних ліній людини було визначено нову роль SOD1 у клітинному метаболізмі, а саме здатність інтегрувати сигнали від кисню та глюкози з метою придушення дихання всередині клітин [10]. Механізм передбачає SOD1-опосередковану стабілізацію двох гомологів 1-гамма (CK1 γ) кazeїнкiнази, Yck1p та Yck2p, необхідних для пригнічення зв'язування кисню [11]. У присутності кисню та глюкози НАДФН-оксидаза, YNO1, утворює супероксидний субстрат для SOD1, необхідний для регулювання Yck1 та Yck2 [10]. SOD1 асоціюється з С-кінцевим дегроном Yck1p/Yck2p та запобігає його деградації шляхом каталізу диспропорціонування супероксиду в пероксид, який стабілізує комплекс [4, 10]. Це призводить до придушення аеробного дихання та сприяє аеробному бродінню. Коли SOD1 відщеплюється, Yck1p та Yck2p деградують, змушуючи клітини піддаватися аеробному диханню [10]. Це регулювання залежить від H_2O_2 , оскільки Yck1 також може стабілізуватися, коли клітини дріжджів піддаються постійному впливу перекису водню. H_2O_2 приймає роль у сигналізації шляхом активації внутрішньоклітинних тирозинкіназ. У цьому випадку специфічне окислення сульфгідрильних груп цистеїну викликає конформаційні зміни, що призводять до активації кінази [12]. Стабілізація Yck1 за допомогою SOD1 призводить до подальшого сигнального каскаду, який індукуює гени, необхідні для засвоєння глюкози, ферментації та зондування амінокислот, одночасно пригнічуючи гени, необхідні для дихання [4]. Здатність SOD1 стабілізувати CK1 γ не є виключною для *S. Cerevisiae*, а спостерігається у ссавців та в клітинних лініях людини [4]. В одному ланцюзі кисень, глюкоза та реактивний кисень можуть пригнічувати дихання за допомогою сигналізації SOD1/CK1 γ . Цей механізм для еритроцитів не описаний, але ми вважаємо, що він може мати місце і в еритроцитах людини. На це вказує наявність в еритроцитах серин/треонінових кazeїнкiназ типу I і II. Кazeїнакіназа I фосфорилує CDB3, регулює структурні властивості мембрани еритроцитів [13]. Кazeїнкiназа II відноситься до загальних регуляторів процесів внутрішньоклітинної сигналізації та метаболізму, фосфорилуючи широкий спектр протеїнів. В еритроцитах кazeїнкiназа II здійснює модулюючий ефект на $O_2^{\cdot-}$ [14].

Таким чином, мета роботи полягала в проведенні експериментальних досліджень, на основі яких можна було б оцінити вклад SOD1 в процеси засвоєння глюкози еритроцитами.

Методи досліджень

Протокол експериментальної частини дослідження відповідає принципам біологічної етики та погоджений з Локальним етичним комітетом Донецького національного університету імені Василя Стуса, факультету хімії, біології і біотехнологій (м. Вінниця, Україна).

У експериментах використовували периферичну кров практично здорових донорів однієї статі та приблизно одного віку. Еритроцити тричі відмивали центрифугуванням з Na-фосфатним буфером (0,015 моль, pH 7,4), що містив 0,15 моль NaCl. Відмиті від плазми і упаковані еритроцити ресуспендували в цьому ж буфері, що містив різний вміст глюкози. Кількість глюкози вводили відповідно до кількості упакованих еритроцитів у суспензії. Кількість введеної глюкози складала 0; 0,5; 2; 4; 6; 15; 35; 50 mM на 10^{12} еритроцитів/л. Суспензія еритроцитів вводилася у окисне середовище наступного складу: аскорбінова кислота (AscH) $1 \cdot 10^{-4}$ M, Cu^{2+} $5 \cdot 10^{-6}$ M, Na-фосфатний буфер (0.015 M, 0.15 M NaCl, pH 7,4). Клітини інкубували протягом 5-ти годин при 20°C. Кількість еритроцитів в середовищі інкубування підтримували на рівні, що відповідав вмісту гемоглобіну 3,0-3,2 мг/мл. Через певні часові інтервали проби відмивали центрифугуванням з Na-фосфатним буфером (pH 7,4), після чого відмиті еритроцити ресуспендували в вихідному об'ємі цього ж буферу.

Для подальших досліджень використовували: (1) відмиті від окисного середовища еритроцити у буферному розчині складу 1, (2) гемолізат еритроцитів, відмитих від окисного середовища.

Для отримання гемолізату, що у подальшому використовували для визначення SOD1-активності, до 1 мл суспензії еритроцитів додавали 0,3 мл 0,02 % розчину сапоніну в 0,01 M Na-фосфатному буфері (pH 7,4). Гемоліз проводили в умовах холоду протягом 10 хв.

В якості контролю використовували показники, отримані для еритроцитів, що не піддавалися впливу радикалгенеруючих систем і знаходилися у буферному розчині 1 з відповідною кількістю глюкози.

Активність мембраноз'язаного ферменту визначали з використанням цілих еритроцитів, активність цитоплазматичної фракції – по різниці між активністю гемолізатів і активністю, що реєстрували на поверхні клітин.

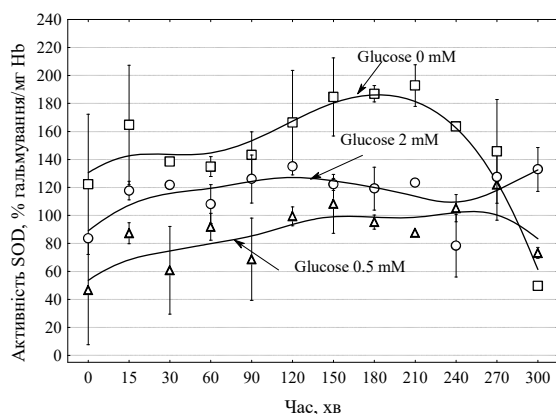
Визначення супероксиддисмутазної активності виконували методом, що базується на гальмуванні реакції аутоокислення адреналіну у лужному середовищі (карбонатний буфер) [15]. Продукт окислення адреналіну має поглинання в області 347 нм, його утворення відбувається в відсутності додаткових чинників генерації $\text{O}_2^{\cdot -}$ і є чутливим до SOD1. Про величину активності SOD1 в гемолізатах і цілих клітин еритроцитів судили за ступенем інгібування ферментом швидкості аутоокислення адреналіну. Відсоток інгібування розраховували за формулою:

$$\% \text{ інгібування} = [1 - (\Delta D(\text{проби}) / \Delta D(\text{контролю}))] \cdot 100 \%,$$

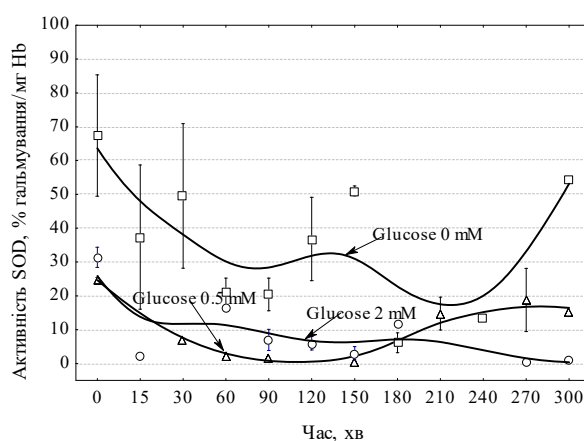
де $\Delta D(\text{проби})$ і $\Delta D(\text{контролю})$ – швидкості реакції аутоокислення адреналіну в присутності гемолізату, відповідно. Активність SOD1 перераховували на кількість гемоглобіну у пробі (в мг).

Результати експерименту

У середовищі без глюкози, протягом перших трьох годин експерименту (0–180 хв) активність мембранозв'язаної SOD1 еритроцитів зростала в 1,5 рази, що неочікувано для цього ферменту, дуже чутливого до окисних пошкоджень (рис. 1, а). При цьому активність SOD1 у цитоплазмі знижувалася у 3,68 рази (рис. 1, б). Після 210 хв інкубування активність мембранозв'язаної SOD1 стрімко знижувалася, і в кінці експерименту втрачала більше 70 % активності. Активність SOD1 у цитоплазмі зростала, але була зниженою у 4 рази від початкового рівня. Була встановлена зворотна кореляція між цитоплазматичною і мембраноасоційованою формами SOD1 ($-0,66$). Зафіксовані величини змінення активності SOD1 на поверхні і в цитоплазмі дозволяють припустити, що зв'язування ферменту відбувається в частково денатурованому стані з втратою активності. Ріст активності SOD1, що реєструється, відбувається за рахунок збільшення кількості мембраноасоційованої форми білка.

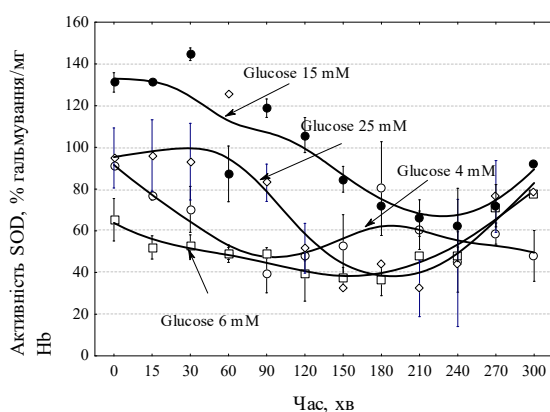
а

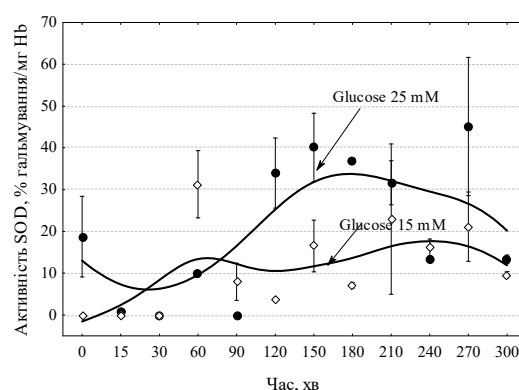
б

Рис. 1. Зміна мембранозв'язаної (а) та цитоплазматичної (б) SOD-активності еритроцитів, що інкубувалися в середовищі Cu^{2+} -Asc.

Додавання глюкози (до 2 мМ) приводить до меншого приросту активності мембранозв'язаної SOD1 відносно контрольного рівня (рис. 1, а), при цьому активність ферменту залишалась стабільною продовж часу експерименту. У цитоплазмі активність SOD1 виявлялась на дуже низькому рівні (рис. 1, б). В експериментах з концентрацією глюкози від 4 до 25 мМ характер змінення активності SOD1 інший. Так, за наявності глюкози концентрацією 4 мМ активність мембранозв'язаної SOD1 продовж 90–150 хв від початку експерименту поступового знижувалася в два рази, після чого незначно зростала, але залишалася на рівні нижче контрольного (рис. 2, а). При цьому ми не виявили SOD1-активності у цитоплазмі. В даному випадку вся SOD1 знаходилася у зв'язаному стані з мембраною. Це вказує на додаткові варіанти зв'язування SOD1 з мембраною, що активізуються за наявності глюкози. В експериментах за концентрацій глюкози 15 та 25 мМ ми отримали подібний характер змінення активності мембранозв'язаної SOD1 (рис. 2., а). Але при цих концентраціях глюкози в середовищі, через 2 години інкубування реєструється приріст активності SOD1 у цитоплазмі, тим більший, чим більше концентрація глюкози в пробі (рис. 2, б). В роботі ми намагалися пояснити чим викликаний подібний характер змінення активності і пояснити можливі місця зв'язування ферменту з мембраною.

а

б

Рис. 2. Зміна мембранозв'язаної (а) та цитоплазматичної (б) SOD-активності еритроцитів, що інкубувалися в середовищі Cu^{2+} -Asc.

Відомо, що SOD1 задіяна в передачі сигналів від кисню та глюкози для репресії дихання. SOD1-опосередкований механізм стабілізації казеїнкінази (необхідний для пригнічення зв'язування кисню) здійснюється шляхом каталізу перетворення супероксиду в пероксид. Зв'язування SOD1 з казеїнкіназою обумовлює падіння активності ферменту. В роботі, яку ми виконували раніше, ми встановили, що є кореляційний зв'язок активності

мембранозв'язаної SOD1 з вмістом внутрішньоклітинного перекису водню і з лігандними формами мембранозв'язаного гемоглобіну. У складі мембранозв'язаного гемоглобіну суттєво зростає вміст деохуHb, який сприяє протіканню гліколізу. Це дозволяє регулювати потік глюкози в клітину [16]. Можливо, казеїнкіназа також активує переносники глюкози, що також сприяє засвоєнню глюкози.

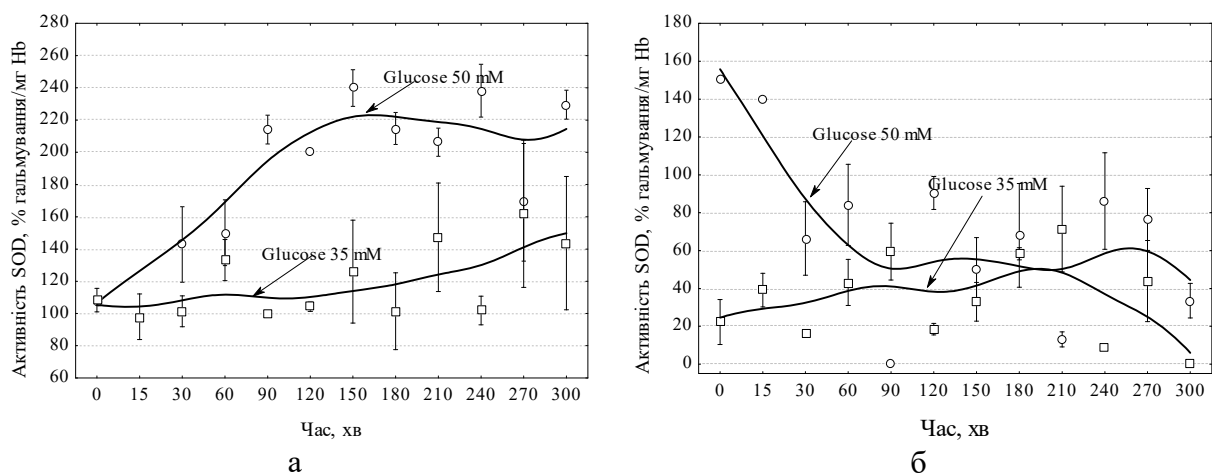

Рис. 3. Зміна мембранозв'язаної (а) та цитоплазматичної (б) SOD-активності еритроцитів, що інкубувалися в середовищі Cu^{2+} -Asc

В експериментах з концентрацією глюкози 35 і 50 мМ спостерігається ріст активності мембранозв'язаної SOD1 відносно контрольного рівня. При концентрації 50 мМ спостерігається стрімке зростання активності мембранозв'язаної SOD1 в 2 рази продовж 150 хв від початку експерименту і до кінця експерименту залишалася приблизно на цьому ж рівні. В експериментах з концентрацією глюкози 25–50 мМ SOD1-активність у цитоплазмі залежала від концентрації глюкози у середовищі інкубування, що вказує на активацію окисних процесів у цитоплазмі і залучення SOD1 в інактивацію $\text{O}_2^{\cdot-}$. Зміна активності SOD1 нагадує варіант без глюкози. Можна припустити, що в цьому випадку можуть відбуватися процеси глікації або карбонілування, що посилюють генерацію активних форм кисню і сприяють додатковому зв'язуванню SOD1 з компонентами мембрани.

Висновки

1. Встановлено, що за умов виснаження за глюкозою та окисного навантаження SOD1 зв'язуються з мембраною еритроциту, що приводить до її інактивації.
2. Введення глюкози у середовище інкубування у концентраціях 4 і 6 мМ приводить до повного зв'язування SOD1 з мембраною еритроцитів. В цьому випадку зв'язування SOD1 має регуляторний характер і є інструментом налаштування властивостей мембрани і вуглеводного метаболізму в умовах окисного навантаження.
3. В інтервалі концентрацій глюкози 15–25 мМ SOD1 зберігає регулятивні властивості вуглеводного метаболізму, поряд з цим цей фермент виявляється у цитоплазмі через дві години від початку експерименту, що свідчить про її залученість до процесів інактивації $\text{O}_2^{\cdot-}$ у цитозолі.
4. Встановлено, що підвищення концентрації глюкози до 35–50 мМ веде як до посиленої асоціації SOD1 з мембраною еритроцитів, так і підвищення активності цитоплазматичної SOD1.
5. Активність мембранозв'язаної і цитоплазматичної SOD1 є інформативним показником метаболічного і окисно-відновного стану еритроцитів.

Аннотація. Супероксиддисмутаза – фермент, который катализирует диспропорционирование супероксидных радикалов на перекись водорода и молекулярной кислород. С помощью спектрофотометрических и кинетических методов исследовали изменение активности SOD1 в эритроцитах человека, которые инкубировали в течение пяти часов при 20°C в окислительной среде состава AscH – $1 \cdot 10^{-4}$ М, Cu^{2+} – $5 \cdot 10^{-6}$ М с различным содержанием глюкозы (от 0 до 50 мМ). Исходя из полученных экспериментальных данных сделано предположение, что в присутствии глюкозы SOD1 участвует в стабилизации двух гомологов 1-гамма (CK1γ)

казеинкиназы, Yck1p и Yck2p, необходимых для подавления связывания кислорода и усиления гликолиза. Показано, что изменение активности SOD1 происходит за счет связывания с мембраной эритроцита и с цитоплазматической деградацией Yck1p / Yck2p.

Ключевые слова: Эритроциты человека, супероксиддисмутаза, окислительный стресс, казеинкиназа

Abstract. Superoxide dismutase is an enzyme that catalyzes the disproportionation of superoxide radicals to hydrogen peroxide and molecular oxygen. Using spectrophotometric and kinetic methods, we studied the change in SOD1 activity in human erythrocytes, which were incubated for five hours at 20 ° C in an oxidizing medium of the composition AscH – $1 \cdot 10^{-4}$ M, Cu^{2+} – $5 \cdot 10^{-6}$ M with different glucose content (from 0 up to 50 mM). Based on the experimental data obtained, it was assumed that, in the presence of glucose, SOD1 participates in the stabilization of two homologues of 1-gamma (CK1 γ) casein kinase, Yck1p and Yck2p, which are required to suppress oxygen binding and enhance glycolysis. It was shown that the change in SOD1 activity occurs due to binding to the erythrocyte membrane and to the cytoplasmic degra Yck1p / Yck2p.

Keywords: human erythrocytes; superoxide dismutase; oxidative stress; casein kinases

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Agnieszka Grzelak, Marcin Kruszewski, Ewa Macierzyńska, Łukasz Piotrowski, Łukasz Pułaski, Błażej Rychlik, Grzegorz Bartosz. The effects of superoxide dismutase knockout on the oxidative stress parameters and survival of mouse erythrocytes. *Cell Mol Biol Lett*. 2009. № 14(1). P. 23–34. doi:10.2478/s11658-008-0031-8.
2. Melo D., Rocha S., Coimbra S., Santos Silva A. Interplay between Erythrocyte Peroxidases and Membrane. In A. Tombak, (Ed.). *Erythrocyte*. IntechOpen, London, UK. 2019. P. 65–84. doi.org/10.5772/intechopen.83590.
3. Junichi Fujii, Theingi Myint, Ayako Okado, Hideaki Kaneto and Naoyuki Taniguchi. Oxidative stress caused by glycation of Cu,Zn-superoxide dismutase and its effects on intracellular components. *Nephrol Dial Transplant*. 1996. № 11. P. 34–40.
4. Chynna N. Broxton. SOD enzymes in a human fungal pathogen: oxidative stress protection versus cellular signaling. Doctoral Dissertations. 2017. 125 p. URI <http://jhir.library.jhu.edu/handle/1774.2/44691>
5. Jared R. Auclair, Joshua L. Johnson, Qian Liu, Joseph P. Salisbury, Melissa Rotunno, Gregory A. Petsko, Dagmar Ringe, Robert H. Brown, Jr, Daryl A. Bosco, and Jeffrey N. Agar. Post-Translational Modification by Cysteine Protects Cu/Zn-Superoxide Dismutase From Oxidative Damage. *Biochemistry*. 2013. № 52(36). P. 6137–6144. doi: 10.1021/bi4006122
6. Claudia Montllor-Albaladea, Alyson E. Colina, Bindu Chandrasekharana, Naimah Bolajic, Joshua L. Andersend, F. Wayne Outtenc, Amit R. Reddia. Extra-mitochondrial Cu/Zn superoxide dismutase (Sod1) is dispensable for protection against oxidative stress but mediates peroxide signaling in *Saccharomyces cerevisiae*. *Redox Biology*. 2019. № 21: 101064. P. 1–10. doi: 10.1016/j.redox.2018.11.022
7. Sungmun Lee, Myung Chul Choi, Kenana Al Adem, Suryani Lukman, Tae-Yeon Kim. Aggregation and Cellular Toxicity of Pathogenic or Non-pathogenic Proteins. *Sci Rep*. 2020. № 10 (5120). P. 3–14. DOI: 10.1038/s41598-020-62062-3
8. Sidorenko S. V., Ziganshin R. H., Luneva O. G., Deev L. I., Alekseeva N. V., Maksimov G. V., Orlov S. N. Proteomics-based identification of hypoxia-sensitive membrane-bound proteins in rat erythrocytes. *Journal of Proteomics*. 2018. 184. P. 25–33. doi:10.1016/j.jprot.2018.06.008
9. Dorival Martins, Ann M. English. SOD1 oxidation and formation of soluble aggregates in yeast: Relevance to sporadic ALS development. *Redox Biol*. 2014. № 2. P. 632–639. doi: 10.1016/j.redox.2014.03.005
10. Rosie K. A. Bunton-Stasyshyn, Rachele A. Saccon, Pietro Fratta, and Elizabeth M. C. Fisher. SOD1 Function and Its Implications for Amyotrophic Lateral Sclerosis Pathology: New and Renascent Themes. *The Neuroscientist*. 2015. № 21(5). P. 519–529. DOI: 10.1177/1073858414561795
11. Reddi A. R., Culotta V. C. SOD1 integrates signals from oxygen and glucose to repress respiration. *Cell*. 2013. № 152(1–2). P. 224–235. doi.org/10.1016/j.cell.2012.11.046
12. Wang Y., Branicky R., Noë A., Hekimi S. Superoxide dismutases: dual roles in controlling ROS damage and regulating ROS signaling. *The Journal of cell biology*. 2018. 217(6). P. 1915–1928. doi:10.1083/jcb.201708007
13. Wang C. C., Tao M., Wei T., Low P. S. Identification of the major casein kinase I phosphorylation sites on erythrocyte band 3. *Blood*. 1997. 89(8). P. 3019–3024. doi.org/10.1182/blood.V89.8.3019
14. Iakovenko I. N., Zhirnov V. V., Kozachenko A. P., Shablykin O. V., & Brovarets V. S. Participation of protein kinase CK 2 in regulation of human erythrocytes plasma membrane redox system activity: relative contribution of Ca^{2+} -dependent and Ca^{2+} -independent mechanisms of its activation [Uchast' protei'nkiny SK2 v reguljacii' aktyvnosti redoks-systemy plazmatychnyh membran erytrocytiv ljudyny: vidnosnyj vnesok Ca^{2+} -zaleznyh ta Ca^{2+} -nezaleznyh mehanizmiv i'i' aktyvacii']. *The Ukrainian Biochemical Journal*. 2012. 84(5). P. 55–60.
15. Grzelak A., Kruszewski M., Macierzyńska E., Piotrowski Ł., Pułaski Ł., Rychlik B., Bartosz G. The effects of superoxide dismutase knockout on the oxidative stress parameters and survival of mouse erythrocytes. *Cellular & molecular biology letters*. 2009. 14, №1. P. 23–34. doi.org/10.2478/s11658-008-0031-8
16. Dotsenko O. I., Mykutska I. V., Taradina G. V., Boiarska Z. O. Potential role of cytoplasmic protein binding to erythrocyte membrane in counteracting oxidative and metabolic stress. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 2020. 11(3). P. 93–100. doi:10.15421/022071

«РОЗРОБКА ОРГАНАЙЗЕРУ TO-DO-LIST»

І. О. Сенік, П. В. Римар

Анотація. Стаття присвячена розробці програмного продукту для полегшення планування власних справ за ступенями важливості та терміновості. В роботі наведена переваги та недоліки даного програмного продукту. Практична частина розробки – десктоп – додаток, який розроблений для платформи Windows.

Ключові слова: Python, десктоп – додаток, програмний продукт, Матриця Ейзенхауера.

Вступ. Кожна людина на сьогоднішній день має досить багато справ, які забирають у неї великий відсоток часу. Щоб не загубитися в потоку цих справ, які ллються рікою, необхідно мати спеціальне програмне забезпечення для полегшення слідкування за власними справами. Зникає необхідність постійно купувати дорогі блокноти та носити їх з собою у сумці, листки А4 також не безкінечні і також не зручні. Відповідно, це також значна економія коштів. Тому краще записувати свої справи у спеціальній програмі, в якій можна їх розподіляти по ступеню важливості.

Мета роботи полягає у вивченні методики проектування десктоп-додатків на мові програмування Python.

Задачами дослідження є:

1. Огляд існуючих програм за даною тематикою, виявлення їх переваг та недоліків.

2. Ознайомленні та вивчені спеціалізованого середовища розробки (JetBrains) для проектування десктоп-додатку.

Об'єктом для дослідження є мова програмування «Python», а саме, наскільки зручно на її основі проектувати десктоп-додатки.

Предметом для дослідження є механізм розробки органайзера для власних справ на базі мови програмування «Python».

В ході роботи буде застосовуватись бібліотека «tkinter» з мови програмування Python. В якості бази даних виступає Microsoft Access. Для проектування використовується архітектурний шаблон «MVC».

Основна частина. Логіка десктоп-додатку побудована на основі матриці Ейзенхауера.

Матриця Ейзенхауера – досить відомий та ефективний метод короткострокового планування. Ідея матриці Ейзенхауера полягає у розстановці пріоритетів по ступені важливості та терміновості. Матриця Ейзенхауера складається із 4-х квадратів, які мають різний пріоритет. Кожну заплановану справу у залежності від важливості та терміновості потрібно записати у відповідний квадрат. На рис. 1 наведено розподіл справ по категоріях, який був запропонований Ейзенхауером.

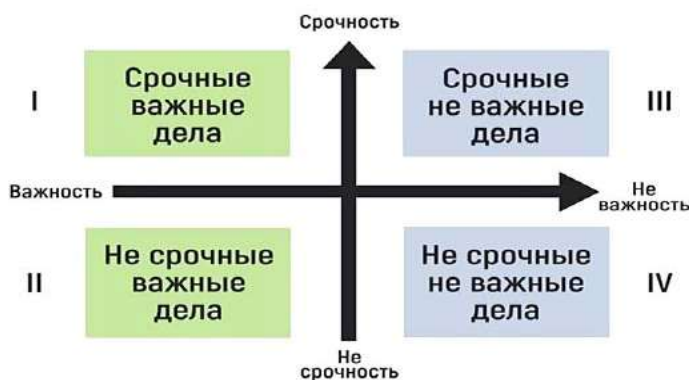

Рис. 1. Розподіл справ по категоріях

Всі справи можна віднести до таких категорій:

I Невідкладні завдання: проект, в якого наближаються термін здачі; вирішення проблем зі здоров'ям.

II Планування нових та аналіз старих проектів; вивчення іноземних мов; відвідування спортзалу.

III Громадська діяльність; збори, наради, мітинги; справи, які не стосуються ваших посадових обов'язків.

IV Неважливі розмови по телефону; перегляд телебачення; комп'ютерні ігри; перегляд розважальних порталів, спілкування у соціальних мережах.

Аналоги. На сьогоднішній день є багато різних органайзерів для запису своїх справ, але на ринку десктоп додатків, які б використовували матрицю Ейзенхауера – їх не має. За аналог буде взято android-додаток, назва якого «4Today», цей продукт схожий на розроблюваний, але відмінність полягає в тому, що він зроблений для смартфонів на платформі Android. На наступному рисунку наведений екран програми з певної категорії.

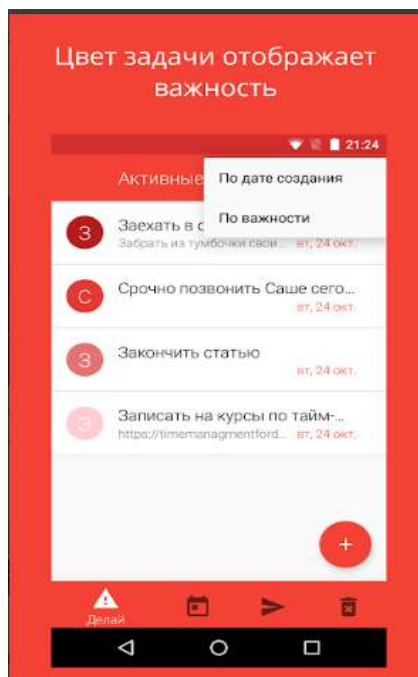

Рис. 2. Органайзер «4Today»

Головний екран розроблюваного додатку містить 4 квадрати з різними кольорами (в залежності від ступеню важливості та терміновості).

1. Червоний – терміново.
2. Зелений – важливо, але не дуже терміново.
3. Жовтий – терміново, але не важливо.
4. Синій – Не терміново, не важливо.

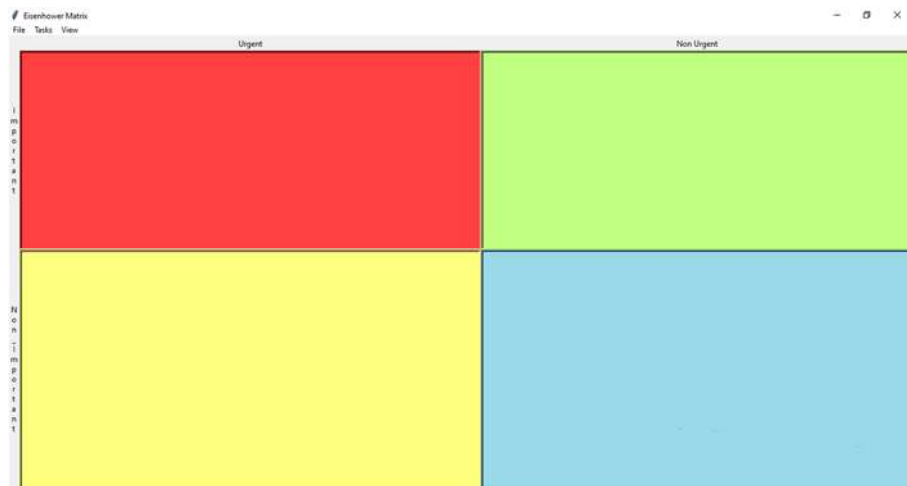
Також можна бачити 2 ступені важливості та 2 ступені терміновості.

Ступені Важливості:

1. Important – важливо.
2. Not Important – не важливо.

Ступені Терміновості:

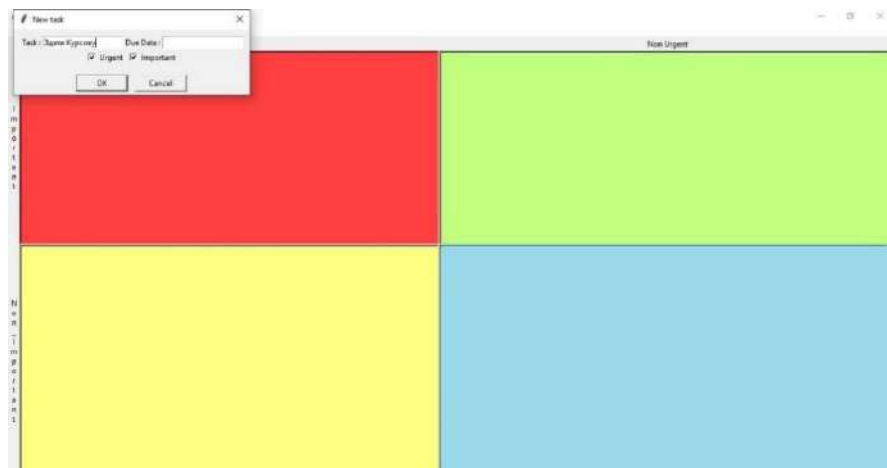
1. Urgent – терміново.
2. Not Urgent – не терміново.

Рис. 3. Головний екран «Власних справ»

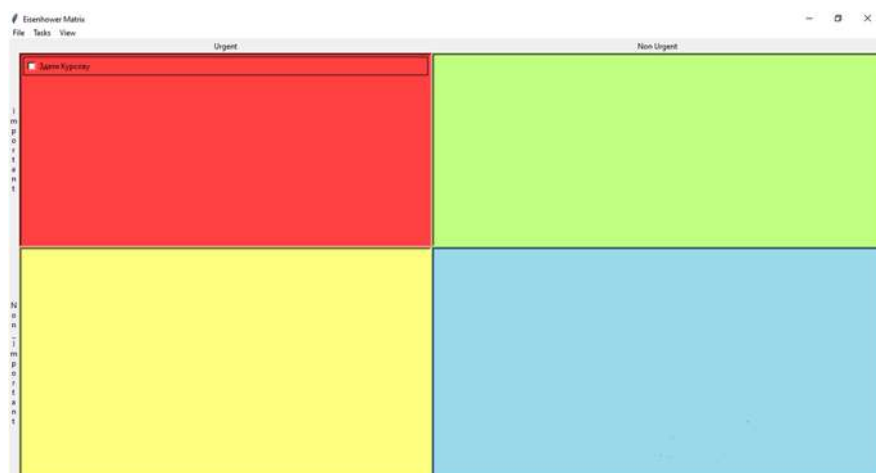
Додавання нових справ

На рис. 4 показано додавання нової справи. Для нової справи потрібно вибрати ступінь важливості та терміновості.

Рис. 4. Додавання нової справи

На рис. 5 можна бачити, що справа додалась згідно з параметрами які їй надавались.

Рис. 5. Справа додалась

Виконання справи

На рис. 6 відмічені ті справи, які ми вже виконали.

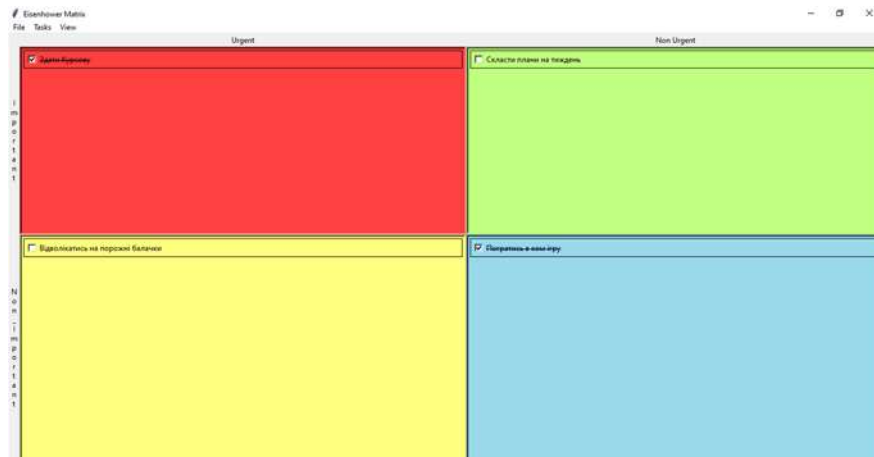

Рис. 6. Відмічені справи

Приховання або видалення справ

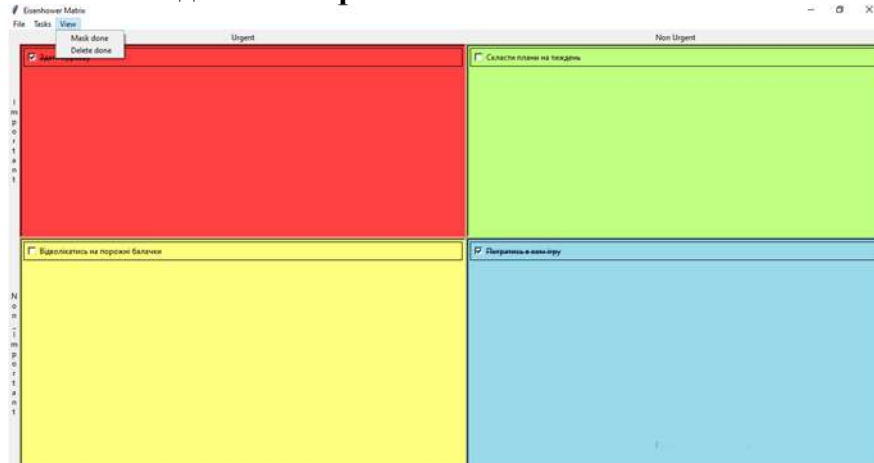

Рис. 7. Приховання або видалення справ

На рисунку 7 виділяються елементи, які потрібно або приховати, або видалити. Mask done – приховати елементи. Delete done – видалити елементи.

Висновки. В ході виконання роботи була докладно вивчена мова програмування «Python» та її бібліотека Tkinter. Вивчена робота бази даних Microsoft Access. Це дозволило створити десктоп-додаток для запису власних справ.

Для досягнення мети дослідження було вивчено методику проектування десктоп-додатків на мові програмування Python.

Постановка задачі полягала у розробці десктоп-додатку для планування власних справ. Для вирішення поставленої задачі було вивчено середовище розробки JetBrains PyCharm.

Логіка додатку побудована на основі матриці Ейзенхауера. Для цього всі справи поділяються на чотири категорії за ступенем важливості та терміновості. Для зручності кожна з цих категорій має свій колір. Також є можливість встановлення дати виконання кожної справи. Якщо справа виконана – її можна викреслити.

Був проведений порівняльний аналіз схожих десктоп-додатків. Оскільки їх виявилось мало, тому також був проведений огляд мобільних додатків.

Анотація. Стаття посвящена розробці програмного продукту для облегчення планирования собственных дел по степени важности и срочности. В работе приведены преимущества и недостатки данного

программного продукту. Практическая часть разработки – рабочий стол – приложение, разработанный для платформы Windows.

Ключевые слова: Python, десктоп-приложение, программный продукт, Матрица Эйзенхауэра.

Abstract. The article is devoted to the development of a software product to facilitate planning your own affairs in terms of importance and urgency. The paper describes the advantages and disadvantages of this software product. The practical part of development is the desktop – an application developed for the Windows platform.

Key words: Python, desktop application, software product, Eisenhower Matrix.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Swaroop C.H. A byte of Python
2. Функціональність PyCharm. URL: <https://www.jetbrains.com/ru-ru/pycharm/features/>
3. Що таке Tkinter. 2018. URL: <https://younglinux.info/tkinter/tkinter.php>
4. Навчання Python Gui. 2019. URL: <https://pythonru.com/uroki/obuchenie-python-gui-uroki-po-tkinter>
5. Уроки для вивчення Tkinter. 2019. URL: <https://python-scripts.com/tkinter-introduction>
6. Введення в Tkinter. 2011. URL: <https://habr.com/ru/post/133337/>
7. Реалізація MVC паттерна. 2018. URL: <https://habr.com/ru/post/150267/>
8. Що таке MVC: початкові концепції. 2019. URL: https://skillbox.ru/media/code/chto_takoe_mvc_bazovye_kontseptsii_i_primer_prilozheniya/
9. Як користуватись Microsoft Access. 2013. URL: <https://ru.wikihow.com/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-Microsoft-Access>
10. Microsoft Access. 2010. URL:
11. URL: <https://sites.google.com/site/karnasiy1course/home/microsoft-access>

УДК 621.391.63/316.5

РОЗРОБКА СЕРВІСУ РОЗПІЗНАННЯ МОВЛЕННЯ VAMBUSA

І. О. Ставицький, А. Р. Нескородєва

Анотація. Співробітниками міжкафедральної лабораторії з машинного навчання і інтелектуального аналізу даних був розроблений тестовий варіант сервісу Vambusa. Згаданий сервіс дозволить користувачу без втрати якості сприйняття обробляти значні обсяги аудіо та відео інформації. Сервіс Vambusa призначений для транскрибування мовлення у текст та генерації стислого переказу отриманого тексту (summary). Описані особливості архітектури мікросервісів застосунку, проведено порівняння із існуючими аналогами.

Ключові слова: обробка природної мови, розпізнавання мовлення, мікросервіс.

Обробка природної мови (NLP – Natural-language processing) є одним з найскладніших і разом з тим найперспективніших напрямів сучасного розвитку задач машинного навчання та аналізу даних (популярніше кажучи – задач штучного інтелекту, AI – Artificial intelligence). Згідно із сучасними визначеннями [1], обробку природної мови можна визначити як програмні та комп'ютерні додатки, створені для застосування обчислювальних методів для аналізу та синтезу природної мови та мовлення. Головна мета таких додатків полягає у реалізації обробки мови, подібно тому, як це робить людина, для аналізу в широкому сенсі текстів, сформованих за допомогою комп'ютерної техніки.

На сучасному етапі розвитку технологій NLP, серед головних завдань обробки природної мови можна виділити:

- *видобування даних* (data mining);
- *генерування природної мови* (NLG – natural-language generation);
- *інформаційний пошук* (information retrieval);
- *машинний переклад* (machine translation);
- *розпізнавання мовлення* (speech recognition), або як технічний термін *мовлення-у-текст* (STT – speech to text);
- *синтез мовлення*;
- тощо.

Розпізнавання мови – це міждисциплінарний синтез інформатики та комп’ютерної лінгвістики; метою розпізнавання мови є розробка методології та відповідних технологій, що дозволяють розпізнавати та транслювати природню (розмовну) мову в текст засобами обчислювальної техніки.

Представлена робота присвячена демонстрації результатів роботи авторів з розробки сервісу для транскрибування мовлення у текст та генерує стислий переказ отриманого тексту, або summary. Робота виконана в рамках дослідницької програми міжкафедральної лабораторії з машинного навчання і інтелектуального аналізу даних факультету інформаційних і прикладних технологій Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Згідно із аналізом статистики [2], лише на відеохостингу Youtube кожен хвилину викладається 500 годин відео. Зрозуміло, щоб в живу опрацювати лише цей, викладений за одну хвилину, відеоматеріал, людині необхідно 21 добу неперервно дивитись завантажений відеоконтент. Тому користувачі часто використовують функцію пришвидшення або в ручну промотують великі фрагменти відео. Таким чином, користувачі очевидно жертвують якістю задля суттєвого збільшення кількості отриманої інформації. Вочевидь, такий спосіб обробки відеоматеріалів є прийнятно ефективним далеко не для будь-якого типу контенту. Актуальною є задача розробки онлайн сервісу, що, по-перше, транскрибував би мовлення у відеофайлі у текст, та по-друге (і це значно складніша операція), міг би бути спроможним сконструювати з транскрипції тексту його стислий переказ (summary). З цією метою авторами статті була розроблена тестова версія сервісу Bambusa. Нижче на рисунку 1 представлений тестовий інтерфейс сервісу.

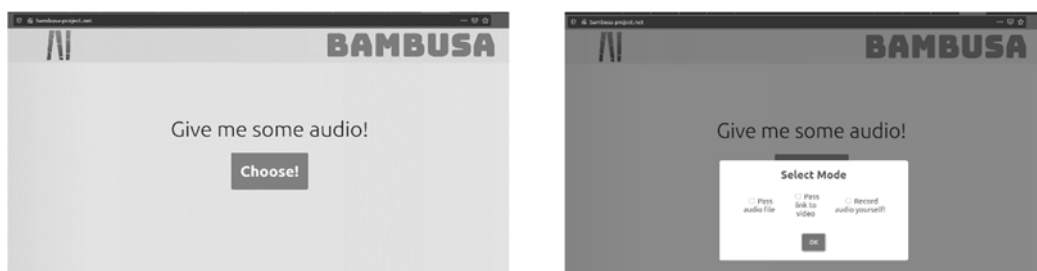

Рис 1. Інтерфейс сервісу Bambusa

В перспективі Bambusa дозволить користувачу без втрати якості обробити значно більший об’єм інформації. Час обробки залежить від довжини завантаженого файлу у відео/аудіо форматі.

Зважаючи на комплексність виконуваної задачі і необхідності поєднати одразу декілька підпрограм, а саме розпізнавання мовлення, корекцію слів та орфографії, та переказ тексту, було вирішено обрати архітектуру мікросервісів (рисунк 2).

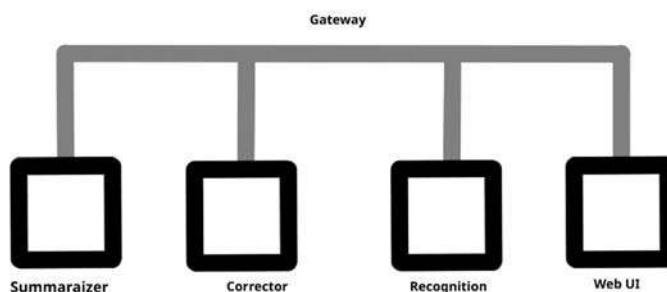

Рис 2. Архітектура мікросервісів

В загальному викладі, то архітектурний стиль мікросервісів – це підхід, коли застосунок конструюється як набір невеликих сервісів, кожен з яких працює у власному процесі і спілкується з іншими сервісами, використовуючи прості механізми, як правило HTTP. Ці

сервіси побудовані навколо відповідних бізнес-потреб і розгортаються незалежно з використанням повністю автоматизованого середовища. Як стандарт, існує абсолютний мінімум централізованого управління цими сервісами. При цьому, самі по собі ці сервіси можуть бути написані на різних мовах і використовувати різні технології зберігання даних [3].

В мету забезпечення незалежності використовується технологія Docker для виключення конфліктів бібліотек, а також задля можливості змінювати модулі не ризикуючи зламати весь проект.

Розроблені мікросервіси:

- Recognizer – мікросервіс, головним завданням якого є транскрибування. Приймаючи на вхід аудіо запис чи аудіо у реальному часі він перетворює аудіо у текст та передає у Corrector (оскільки модель може видавати досить “сирий” текст, що потребує корекції). Для роботи сервісу використовується модель Silero. Модель підтримує 3 мови, а саме: англійську, німецьку, іспанську.

- Corrector – ключовий та самий критичний сервіс. Метою його роботи є корекція орфографії та пунктуації. Сам сервіс складається із 2 моделей: Punctuator для перевірки пунктуації та SpellChecker для перевірки орфографії. Критичність сервісу полягає у тому, що саме від якості виправленого тексту залежить якість подальшого переказу тексту.

- Summarizer – задача сервісу полягає у тому, щоб сформулювати для користувача текст, що складатиметься із заданої кількості речень. У роботі сервісу задіяна модель Spacy.

- Web – сервіс являє собою чистий UI – інтерфейс для взаємодії із користувачем. Інтерфейс дає змогу завантажити файл чи почати записувати аудіо безпосередньо на сторінці.

Для того, щоб сервіси могли взаємодіяти один з одним, автори використали gateway, що працює наступним чином: POST-запитом відсилається аудіо-файл/ посилання на відео на gateway, після попадання готовий файл відсилається до Recognizer (якщо потрібно завантажити відео – завантажується і теж відправляється). З gateway отримується текст та відсилається на Recognizer, з нього Corrector, а з нього на Summarizer для створення короткого змісту, після чого готовий текст надсилається користувачу.

Під час розробки сервісу, автори стикнулися із наступними проблемами.

У Recognizer виникли проблеми з перевіркою на тип файлу, що його завантажує користувач. Vambusa підтримує на даний момент 12 типів аудіо/відео файлів, а саме: aac, ac3, aiff, flac, m4a, mp3, mp4, ogg, opus, ts, wma, wav. Також зараз сервіс має обмеження на розмір файлу в 100Мб. Для роботи моделі розпізнавання необхідно мати файл типу wav. Тому спочатку необхідна перевірка на розширення файлу перед його конвертацією саме у Recognizer. Перевірка на тип файлу користувача відбувається у вебчастині, і якщо формат не підтримується, файл не відправляється у Recognizer.

У Corrector найбільш слабе місце – це модель, яка розставляє знаки пунктуації. Після обробки тексту, що складається лише з літер у нижньому регістрі, модель видає текст зі знаками пунктуації, але розставляю їх відносно рідко. Тобто текст складається з досить великих за обсягом речень. Це не заважає роботі моделі, яка виправляє помилки. SpellChecker перевіряє кожне слово окремо, незалежно від контексту. Текст з великих речень, що їх в подальшому отримає Summarizer, заводить моделі зробити якісний переказ тексту.

Модель у Summarizer шукає найбільш змістовне та популярне речення у тексті, а точніше необхідну кількість речень. Цей змінний параметр був встановлений на рівні 3. Після обробки тексту у Corrector моделлю Punctuator отримаємо 3–4 речення. В такому випадку після обробки тексту моделлю Spacy буде отримано 75 % або 100 % початкового тексту. Тобто наразі Vambusa погано працює для переказу малого за обсягом тексту.

Розроблений сервіс був порівняний з існуючими аналогами, наприклад, з сервісом транскрипції Otter.ai. Він існує вже 5 років та має доволі потужний функціонал: розпізнавання спікерів (працює, на думку авторів, досить сумнівно), створення хмари найпопулярніших слів, редагування та спільний доступ до транскрипції, інтеграція з Zoom та Google Meet Recordings,

розширення для Google Chrome, можливість робити нотатки під час зібрання у Zoom. Сервіс є комерційним, має декілька тарифів з помісячною оплатою, але користувач все одно має обмеження по хвилини для транскрипції. Є сервіси, що вимагають плату погодинно.

В якості прикладу за допомогою сервісу Bambusa був опрацьований відеоролик з мережі: «How much sleep do you really need? | Sleeping with Science, a TED series» [4]. Нижче наведене отриманий стисла анотація представленої в ролику текстової інформації (рисунок 3).

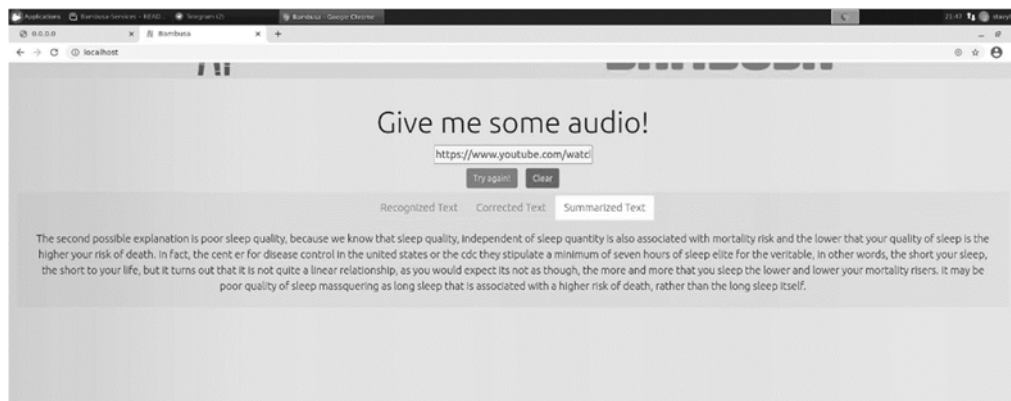

Рис. 3. Результати роботи сервісу Bambusa

Власне сама анотація: «The second possible explanation is poor sleep quality, because we know that sleep quality, independent of sleep quantity is also associated with mortality risk and the lower that your quality of sleep is the higher your risk of death. In fact, the center for disease control in the united states or the cdc they stipulate a minimum of seven hours of sleep elite for the veritable, in other words, the short your sleep, the short to your life, but it turns out that it is not quite a linear relationship, as you would expect its not as though, the more and more that you sleep the lower and lower your mortality risers. It may be poor quality of sleep massquering as long sleep that is associated with a higher risk of death, rather than the long sleep itself». Результат переказу основної текстової інформації у ролику можна вважати задовільним.

В подальшому до функціоналу сервісу Bambusa планується додати розпізнавання мовлення у реальному часі, тайм-коди у транскрипції, керування розміром переказу, редагування тексту транскрипції та переказу, інтеграція з іншими популярними відеосервісами, такими як Zoom, Microsoft Teams тощо.

Аннотация. Сотрудниками межкафедральной лаборатории машинного обучения и интеллектуального анализа данных был разработан тестовый вариант сервиса Bambusa. Указанный сервис позволяет пользователю обрабатывать большие объемы аудио и видео информации без потери качества восприятия. Сервис Bambusa предназначен для транскрибирования речи в текст и генерации краткого пересказа полученного текста. Описаны особенности архитектуры микросервисов приложения, приведены характеристики схожих коммерческих сервисов.

Ключевые слова: обработка естественного языка, распознавание речи, микросервис.

Abstract. A test version of the Bambusa service was developed by the staff of the interdepartmental laboratory for machine learning and data mining. This service allows the user to process large volumes of audio and video information without losing the quality of perception. The Bambusa service is designed to transcribe speech into text and generate a short retelling of the received text. The features of the microservices architecture of the application are described, the characteristics of similar commercial services are given.

Keywords: natural-language processing, speech recognition, microservice.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Zehra T., Umut A. Natural language processing applications in library and information science / Online Information Review. 2019. DOI: 10.1108/oir-07-2018-0217
2. URL: <https://rezart.agency/blog/youtube-stats-2020/> (дата звертання 30.03.2021).
3. Zmerzlyi I. Мікросервісна архітектура. URL: <https://medium.com/@IvanZmerzlyi/microservices-architecture-461687045b3d> (дата звертання 30.03.2021).
4. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=knJWF4km3y0> (дата звертання 30.03.2021).

ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

А. О. Міщенко, І. М. Зарішняк

Анотація. У даному дослідженні викладено інформацію щодо опитування студентів для забезпечення якості освіти у закладах вищої освіти. За основу було обрано інструментарій анкетування із включенням закритих і відкритих відповідей. Даний спосіб опитування дає можливість переглянути методи викладання предметів фахівцями, звернути увагу на особливості та на можливі недоліки під час організації освітнього процесу. Результати анкетування студентів, підкріплені результатами проведених бесід із викладачами, дадуть змогу загалом підвищити якість освітнього процесу у закладах вищої освіти. За допомогою опитування було встановлено високий рівень кваліфікації викладачів, виявлено незначні недоліки в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, які суттєво не впливають на освітній процес.

Ключові слова: якість освіти; моніторинг якості освіти; опитування; анкетування; навчання; освітній процес; результати навчання.

Вступ.

Опитування студентів – це один з найважливіших інструментів забезпечення якості освіти. Звичайно, іноді студентам це не подобається, адже потрібно витратити час на проходження анкетування, а викладачам неприємно бути об'єктом критики та оцінювання. Але без цього неможливо побудувати тісний взаємозв'язок між студентом та викладачем, бо тільки так можна зрозуміти, чого насправді хочуть обидві сторони, і як покращити освітній процес.

Опитування студентів – це своєрідний зворотній зв'язок, який дає зрозуміти університету і викладачам, в якому напрямку рухатись під час навчання. Тобто – це один із дієвих інструментів моніторингу якості освітньої діяльності. Аналіз наукових джерел з проблеми моніторингу якості вищої освіти засвідчує певні недоліки цього інструменту визначення якості освітньої діяльності. Зокрема, на результати, отримані проведенням опитування, не можна покладатись в повній мірі, адже є дослідження, де виявлено, що студенти ставлять найвищий бал тому викладачу, який менше навантажує під час занять, занижує складність завдань, нечітко визначає критерії оцінювання і в якого легко отримати позитивний бал [1]. Тому опитування – це важливий, але не єдиний інструмент коригування якості освіти.

Мета нашого дослідження – розкрити етапи та організаційно-педагогічні умови проведення моніторингу якості освіти за допомогою опитування студентів.

Основний розділ.

Перший етап – роз'яснювально-мотиваційний. Перш за все, важливо зацікавити студентів, пояснити, що потрібно активно брати участь в голосуванні, адже вони є безпосередніми учасниками освітнього процесу, і тільки вони можуть почати його удосконалення. Також потрібно пояснити, яким би не був відгук про якість освітньої діяльності, насамперед він має бути правдивим, оскільки тільки відкрита думка респондентів дозволить спрямувати розвиток освітньої системи конкретного закладу освіти на бажаний результат. Сприймається тільки конструктивна критика, без переходу на особистості, з безпосереднім наведенням наочної ситуації, яка б демонструвала необ'єктивність викладача. Нехай студент запропонує вирішення даної проблеми, це значно може полегшити діяльність керівництва та в більшій мірі зацікавить самого студента.

Зазвичай, викладачі мають бути найбільше зацікавлені в проведенні опитування, адже таким чином вони отримають інформацію щодо ступеню задоволеності студентами процесом навчання, якості засвоєння кожної теми навчального матеріалу, прогалин у

знаннях, уміннях і навичках студентів. Але інколи викладачі висловлюють побоювання щодо того, як саме будуть використовуватися результати опитування. Крім того, негативні відгуки часом дуже неприємно читати.

Наступний етап, це безпосереднє проведення анкетування – операційний. Його можна проводити в безліч способів: в режимі онлайн чи офлайн, чи безпосередньо роздаткове анкетування. Анкети можуть бути закритої форми, чи з відкритими й напіввідкритими відповідями. Найуживанішою є комбінована форма опитування в електронному форматі. Всі особи, які залучені до анкетування, в т. ч. і самі студенти, не витрачають зайвого часу, а в режимі онлайн буквально за декілька хвилин висловлюють свою думку. Головна умова – анонімність. Ніхто не повинен знати, хто і яку думку висловив щодо оцінки діяльності викладача. Важливою умовою на цьому етапі є правильна, зрозуміла і доступна побудова запитань, щоб потім зробити максимально об'єктивні висновки, обробляючи результати опитування. Питання повинні бути побудовані коректно, в логічній послідовності, апробовані до ситуації, яка склалась в навчальному закладі на момент анкетування. Це, знову ж таки, допоможе отримати валідні результати.

Останній етап – робота з результатами. Для того, щоб у студента не зникло бажання брати участь у покращенні освітнього процесу, потрібно явно показувати, що його думку взяли до уваги і врахували в подальшій роботі. Наприклад, якщо будуть збиратись результати для виведення статистики, то рано чи пізно студенти просто перестануть брати участь в моніторинговому опитуванні, оскільки їх думка не вплине на кінцевий результат, як-от на удосконалення умов процедури вибору дисциплін, чи методів навчання відповідно студентоцентрованому концепту, чи прозорості інформування про освітній процес тощо.

На нашу думку, результати опитування студентів у поєднанні з іншими інструментами забезпечення якості освіти можуть стати джерелом особистісного та професійного розвитку, сприяти побудові атмосфери взаємної довіри на кафедрі чи між студентами та викладачами. Це інструмент якісного та кількісного вимірювання якості освіти в університеті.

У нашому дослідженні було розроблено питання для студентів, які дали б змогу виявити недоліки системи оцінювання у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса. Практичне дослідження було проведено на базі факультету хімії біології і біотехнологій. Основними методами виступили анкетування, бесіда і методи математичного аналізу отриманих результатів. Участь в анкетуванні взяли 50 студентів: 3–4 курс СО Бакалавр (25 осіб) та 1–2 курс СО Магістр (25 осіб). Анкетування проводилось анонімно в електронному форматі із застосуванням закритої і відкритої форми запитань.

Перший блок питань, винесений на опитування студентів, включав запитання з однією чи декількома відповідями.

1. Ви отримуєте інформацію про критерії, правила і процедури оцінювання навчальних досягнень?

- а) так, отримую;
- б) так, отримую, але тільки у разі звернення до викладача;
- в) не отримую, навіть у разі звернення до викладача, користуюсь інформацією з офіційних джерел;
- г) не отримую.

2. Наскільки викладачі справедливо оцінюють Ваші навчальні досягнення?

- а) оцінюють справедливо;
- б) у більшості випадків оцінюють справедливо;
- в) у більшості випадків оцінюють несправедливо;
- г) оцінюють несправедливо.

3. Наскільки доступно викладачі пояснюють та аргументують виставлення оцінок?

- а) викладачі ще до початку оцінювання завжди пояснюють, за що я можу отримати ту чи іншу оцінку, а після оцінювання завжди її обґрунтовують;

- б) викладачі, в переважній більшості, пояснюють вимоги до оцінювання, аргументують оцінку лише на моє прохання;
 в) викладачі дуже рідко попередньо пояснюють вимоги до оцінювання, не завжди аргументують оцінку навіть на моє прохання;
 г) викладачі ніколи не пояснюють вимоги до оцінювання, відмовляються обґрунтувати виставлену оцінку навіть на моє прохання.
4. Чи здійснюєте ви самооцінку результатів своєї роботи під час занять?
- а) так, постійно;
 б) здебільшого, так
 в) дуже рідко;
 г) ніколи.

5. В яких формах Ви, як правило, отримуєте зворотній зв'язок від викладачів щодо Вашого навчання:

Перелік тверджень	Від усіх викладачів	Від більшості викладачів	Від окремих викладачів	У поодиноких випадках
Аргументація виставлених оцінок				
Аналіз допущених помилок				
Визначення шляхів покращення результатів навчання				
Заохочення до подальшого навчання				

6. У ЗВО оцінюють Ваші навчальні досягнення з метою:
- а) відстеження Вашого індивідуального прогресу;
 б) визначення рівня Ваших знань, умінь і навичок;
 в) для відтворення матеріалу підручника;
 г) мені невідомо з якою метою;
 д) оцінка використовується як інструмент покарання.
7. Від кого (чого) залежать Ваші результати навчання? (можна обрати кілька варіантів відповідей)
- ☐ виключно від моєї праці та наполегливості;
☐ від моєї праці та батьків, які мотивують мене до навчання;
☐ від рівня викладання;
☐ від більш поблажливого ставлення викладачів;
☐ від моїх одногрупників, які допомагатимуть мені на уроках та з домашніми завданнями;
☐ від погодних умов;
☐ від обладнання та інтер'єру ЗВО;
☐ від об'єктивного/необ'єктивного оцінювання моїх навчальних досягнень.
8. Ваша думка вислуховується і враховується викладачами під час проведення занять?
- а) так, завжди і в повній мірі враховується;
 б) враховується з окремих предметів;
 в) більшість викладачів нав'язують свою думку як єдино правильну;
 г) У нашому ЗВО думка студентів практично не враховується.
9. Укажіть твердження, з яким Ви найбільше погоджуєтесь:
- а) я відповідально ставлюсь до навчання, усвідомлюю його важливість для подальшого життя, університет цю відповідальність ще більше розвиває;
 б) я відповідально ставлюсь до навчання, усвідомлюю його важливість для подальшого життя, але університет цю відповідальність не розвиває;

- в) освітній процес в університеті не сприяє відповідальному ставленню до навчання, відповідально ставлюся до вивчення деяких предметів;
- г) вважаю, що університет не готує випускника до життя, тому у мене відповідальність за результати навчання відсутня.

10. Наскільки Ви погоджуєтеся з наступними твердженнями

№	Перелік тверджень	Так	Переважаю так	Переважаю ні	Ні
1	Викладачі мене підтримують				
2	Викладачі вірять у мене і мої успіхи				
3	Викладачі мене поважають				
4	Викладачі допомагають на моє прохання				

11. Керівництво університету доступне та відкрите до спілкування?

- а) так;
б) переважно так;
в) переважно ні;
г) ні.

12. Розглядає керівництво університету Ваші звернення?

- а) так, звернення приймаються і розглядаються;
б) так, звернення приймаються, однак лише деякі з них розглядаються;
в) в університеті не практикується розгляд звернень;
г) мені нічого не відомо про можливість звернення до керівництва університету.

Другий блок питань – питання напіввідкритого характеру. Студенти оцінювали діяльність викладачів, які викладають у них в поточному семестрі. Відповідальні особи вписували прізвище кожного оцінюваного викладача на окремих бланках. Студент мав змогу стверджувати, чи заперечувати наявність, на його думку, у викладача зазначених критеріїв якості викладання.

Розглянемо приклад наведених запитань щодо індивідуальної оцінки навчальної діяльності викладача:

Якість викладання	+/-
Виклад матеріалу відбувається доступно та зрозуміло	
Пояснення складних місць	
Акцентування на основних моментах	
Намагання викликати і підтримати інтерес аудиторії до предмету	
Спостереження за реакцією аудиторії з подальшими висновками	
Постановка питань зі спонуканням до дискусії	
Дотримання логічної послідовності думок у викладі матеріалу	
Демонстрація збагаченого словникового запасу, культуру мови, чіткість вимови, нормальний темп викладення	
Намагання зняти напругу і втому аудиторії під час пояснення матеріалу	

Пояснення способів і можливостей використання предмету дослідження в майбутній професії та в житті	
Творчий підхід і зацікавленість у справі, ентузіазм під час пояснення матеріалу.	
Доброзичливість і тактовність, толерантність і вимогливість по відношенню до студентів	
Зацікавленість в успіхах студентів	
Об'єктивність в оцінці знань студентів	
Викликає повагу до себе високою ерудицією, манерою поведінки, зовнішнім виглядом	

Висновки.

За результатами опитування студентів щодо якості освітньої діяльності було встановлено, що 70 % науково-педагогічних працівників повністю віддаються своїй роботі. Матеріал викладається доступно з намаганням пояснення якомога зрозумілішими термінами, з індивідуальним підходом до кожного студента (на це вказали сорок з п'ятидесяти студентів – це 80 % опитуваних). 90 % викладачів відгукуються на прохання здобувачів про допомогу, якщо ті не зрозуміли того чи іншого завдання (на це вказали сорок п'ять студентів). 85 % науково-педагогічних працівників факультету хімії, біології і біотехнологій, на думку студентів, володіють високим рівнем фахових знань в області їх предметів викладання, що може свідчити про високий рівень якості освіти в університеті загалом (90 % опитаних студентів надали таку відповідь). Наочно результати проведеного опитування наведено на діаграмі:

Рис. 1. Стан якості освіти на факультеті хімії, біології і біотехнологій Донецького національного університету імені Василя Стуса

Було встановлено незначні погрішності щодо пояснення актуальності предмету викладання, але після виявлення цієї проблематики було вжито заходи щодо удосконалення цього питання в подальшій роботі, а саме: проведення деканом нарад щодо обговорення стану якості викладання на факультеті. Заплановано індивідуальні бесіди з кожним викладачем щодо удосконалення методики викладання. Рекомендовано на засіданнях кафедр провести методичні семінари щодо складових професіоналізму сучасних викладачів.

Тож проведене нами дослідження дозволяє виокремити три етапи проведення моніторингу якості освіти за допомогою опитування студентів: роз'яснювально-мотиваційний, операційний, результативний. До організаційно-педагогічних умов, що

впливають на результативність моніторингу за допомогою опитування здобувачів, можна віднести: а) мотивування студентів щодо проходження опитування; б) використання комбінованих методів опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда); в) врахування думки опитуваних під час удосконалення освітнього процесу.

Аннотация: в данном исследовании представлена информация об опросе студентов для обеспечения качества образования в учреждениях высшего образования. За основу был избран инструментарий анкетирования с включением закрытых и открытых ответов. Данный способ опроса дает возможность пересмотреть методы преподавания предметов специалистами, обратить внимание на особенности и возможные недостатки при организации образовательного процесса. Результаты анкетирования студентов, подкрепленные результатами проведенных бесед с преподавателями, позволят в целом повысить качество образовательного процесса в учреждениях высшего образования. С помощью опроса было установлено высокий уровень квалификации преподавателей, выявлено незначительные недостатки в организации учебно-познавательной деятельности студентов, существенно не влияющих на образовательный процесс.

Ключевые слова: качество образования; мониторинг качества образования; опрос; анкетирование; обучение; образовательный процесс; результаты обучения.

Abstract. This study provides information on a survey of students to ensure the quality of education in higher education institutions. The questionnaire with the inclusion of closed and open answers was chosen as the basis. This method of survey makes it possible to reconsider the methods of teaching subjects by specialists, to pay attention to the features and possible shortcomings in the organization of the educational process. The results of student surveys, supported by the results of interviews with teachers, will generally improve the quality of the educational process in higher education institutions. With the help of the survey a high level of qualification was established, insignificant shortcomings in the organization of educational and cognitive activities of students were revealed, they do not significantly affect the educational process.

Key words: quality of education; monitoring the quality of education; survey; questionnaire; training; educational process; learning outcomes.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубініна О. С. Анкетування студентів як спосіб моніторингу якості освіти. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1229> (дата звернення 20.01.21).
2. Результати моніторингових досліджень за 2019–2020 рр. / МОН України; Малинський лісотехнічний коледж. URL: [phttps://mltk.co.ua/wp-content/uploads/2020/02/Результати-анкетування.pdf](https://mltk.co.ua/wp-content/uploads/2020/02/Результати-анкетування.pdf) (дата звернення 12.12.20).

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 13

ТОМ 1

Підписано до друку 30.04.2020 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 17,67
Тираж 100 прим. Зам. № 13

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.